

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

**ESPAI DOMÈSTIC I CULTURA MATERIAL.
UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA A LES
CASES RURALS DEL BERGUEDÀ.**

María del Agua Cortés Elía

TESI DOCTORAL

Directora: Paloma González Marcén

PROGRAMA DE DOCTORAT EN ARQUEOLOGIA PREHISTÒRICA

Departament de Prehistòria. Facultat de Filosofia i Lletres.

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Gener de 2016

Volum 1

*Amb un especial record per a
les generacions de dones de la meva família,
pasades i futures.*

*Dedicado a mi abuela, a mi madre
y a mis hijas.*

“Nosaltres som una part de la terra i ella és una part de nosaltres”.

Missatge del Gran Cabdill Seattle, de la tribu Suwamish, 1855.

Barraca de Vilamarí (1994-2007)

“Cada época, cada cultura, cada costumbre y tradición tienen su estilo, tienen sus ternuras y durezas peculiares, sus crueldades y bellezas; consideran ciertos sufrimientos como naturales; aceptan ciertos males con paciencia. La vida humana se convierte en verdadero dolor, en verdadero infierno sólo allí donde dos épocas, dos culturas o religiones se entrecruzan”.

El lobo estepario. Hermann Hesse.

VOLUM 1.

ESPAI DOMÈSTIC I CULTURA MATERIAL.

UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA A LES CASES RURALS DEL
BERGUEDÀ.

María del Agua Cortés Elía

PRESENTACIÓ

"Home. Is where your mum is". Andrea, la meva filla.

Molt s'ha escrit sobre la masia o casa rural, sobre els elements que la conformen i els seus usos, fet que ens posa en una situació de partida avantatjada, ja que no ens caldria tornar a explicar com és el conjunt del mas ni les seves característiques com a eix central d'una economia de subsistència present a tot Catalunya des de l'Edat Mitjana, si no és com a introducció per entendre la finalitat d'aquest estudi. És per això que en aquest treball no ens centrarem en les generalitats del mas com a centre de l'activitat agrícola ni com a centre de relacions familiars què, amb poques diferències, es repeteixen en tot el territori català, sinó que ens limitarem a tractar un aspecte molt específic i a la vegada poc treballat de forma sistemàtica en els estudis sobre el mas. Es tracta de l'ús de l'espai on es viu als masos, de l'estructura interna de l'espai on es s'han desenvolupat la vida i les relacions familiars, dels elements mobles que han conformat aquests espais i que trobem relacionats amb els usos que d'ells feien els seus habitants.

D'entrada podria semblar que fer un estudi sobre aquest aspecte tan concret de la vida als masos pot ser innecessari, ja que els elements més evidents (la sala, el foc, l'estructura arquitectònica general,...) ja es tracten de forma complementària en estudis genèrics del mas, però, quan vas veient que poc a poc els espais interns es transformen per donar nova vida i nous usos a les habitacions i espais de relacions socials dins les masies, i que les innovacions incorporades a les formes de vida actuals fan desaparèixer elements que fins fa uns anys eren necessaris i bàsics per viure alhora que molt característics, te n'adones que acabaran desapareixent i amb ells també desapareixeran els usos humans que li donaven sentit i que encara ara podem mantenir a la memòria o, com a mínim, recordar la seva funcionalitat. Per això aquest estudi s'ha centrat en l'espai intern del mas, en els espais on es desenvolupava i encara es desenvolupa la vida de la família, acompanyats del mobiliari que s'havia utilitzat en cada un d'ells i que els identifica.

Podem dir que hem tingut la gran sort de poder veure encara espais que no han estat modificats, que encara conserven aquests elements, en molts casos pràcticament sense variacions des de fa alguns segles, però en la majoria com un recordatori de temps passats que conviuen amb les innovacions. La consulta de documentació històrica ens ha permès establir aquest paral·lelisme entre el que havia hagut a les cases i el que hem vist ara, permetent en molts casos certificar que l'evolució dels elements utilitaris bàsics en la vida domèstica no han variat pràcticament en les diferents etapes històriques i que les innovacions o variacions han estat fruit d'una clara evolució condicionada per la necessitat de millora.

La iniciativa de la recerca va venir provocada per dos estudis previs molt concrets en aquest camp que havien de servir per analitzar si hi havia realment camp d'estudi per tal de portar a terme una recerca que abastés un nombre d'exemples suficients per al nostre estudi dins el marc comarcal del Berguedà. En el primer treball la meua intenció era fer un estudi del mobiliari de les cases de pagès i el segon va servir per ampliar l'estudi a la zona de muntanya. Tots dos es van poder portar a terme gràcies a dues beques de l'Inventari de Patrimoni Etnològic concedides pel Centre de Cultura Popular i Tradicional de la Generalitat de Catalunya¹ durant els anys 2005 i 2006. Aquestes recerques anteriors, que es van fer a zones geogràfiques del Berguedà molt específiques i amb una limitació molt concreta de cases estudiades, ens va confirmar

¹ Cortés Elía, María del Agua (2005). *L'espai domèstic rural al pre-pirineu Berguedà. Estudi del mobiliari i de la seva relació amb l'entorn*. Beca per la realització de treball sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, any 2005, en el marc de l'IPEC. Cortés Elía, María del Agua (2006). *L'espai domèstic i el mobiliari rural al territori de muntanya del Berguedà. Dades per fer un estudi comparatiu entre dues zones de la comarca: la muntanya i la plana*. Beca 2006 IPEC.

que realment hi havia material suficient com per a desenvolupar un treball més ampli sobre l'espai domèstic d'àmbit rural en aquest territori, treball que ens havia de permetre obtenir dades de la relació dels elements mobles amb els espais i amb l'habitatge, així com aprofundir en les possibles diferències donades pel sistema econòmic tradicional agrícola i ramader. La percepció d'un camp de treball inèdit que ens va proporcionar els dos primers treballs, ens va portar d'una banda, a l'inici del treball de recerca per a desenvolupar aquesta tesi de doctorat, i d'altra, a la realització d'un tercer treball dins els marc de l' Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya després d'haver optat a un Programa de Recerca Anàlisi durant el període 2007-2009².

En iniciar aquestes recerques sabíem que existien elements per documentar, que hi havia diferents cases al territori que ens podien oferir una bona base per l'estudi, però desconexíem si encara podríem veure espais quasi intactes amb el mobiliari que al llarg del temps s'havia anat ubicant segons les necessitats i les modes. Per tant, amb aquells estudis previs havíem de constatar l'existència d'elements com per ampliar la recerca o bé, reduir-la a una simple visió general a partir d'una primera observació. Efectivament, de seguida ens vàrem adonar que hi havia molt més material del que en un principi havíem pensat, i l'interès que podia despertar un treball d'aquesta tipologia, en suposar una incursió en un tema poc estudiat anteriorment, ens va portar a endinsar-nos en un estudi més ampli que havia de permetre obtenir el màxim de documentació d'objectes a partir del treball de camp, que ens ajudés a establir tipologies de mobles i d'elements immobles en els espais domèstics de les masies del Berguedà i alhora ens permetés realitzar un estudi de la organització d'aquests espais en relació amb les condicions econòmiques de la zona.

Per tant, la motivació en el desenvolupament dels treballs citats i l'ampliació que s'ha fet en aquesta tesi, va sorgir de l'estudi del mobiliari. La dedicació d'una part de la meua vida professional a la restauració de mobiliari va venir de la inquietud de completar la meua formació, un cop finalitzats els estudis universitaris, envers la restauració de patrimoni moble, iniciant estudis de Restauració de material arqueològic a la desapareguda Escola d'Arts i Oficis de la Diputació de Barcelona, i de restauració de mobiliari al taller de la família d'un company de la Universitat. La especialització en la restauració de mobiliari em va portar a obrir un taller i a impartir classes a la zona del Berguedà, en les que la major part d'alumnes eren dones de les cases de pagès de l'entorn que portaven a "arreglar" el seu patrimoni. Va ser gràcies a això que em

²Cortés Elía, María del Agua (2009) *Espai domèstic i mobiliari rural al Berguedà*, projecte realitzat dins el programa de Recerca Anàlisi del Centre de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya. (període 2007-2009).

vaig adonar que el mobiliari rural tradicional no s'havia estudiat mai d'una forma científica i que aquest mobiliari estava ubicat en un entorn que era molt fràgil. D'això ja fa més de 10 anys, i la inquietud de "conservació a través de la restauració" em va portar a la de la "conservació a través de la documentació abans que sigui massa tard". Aquesta és una motivació que podríem dir "d'arqueòleg", ja que l'estudi de la cultura material forma part del treball de l'arqueòleg; la recerca d'una explicació del passat a través dels objectes ha estat un dels objectius que determinen aplicar aquesta tècnica d'estudi; i la recerca, documentació i interpretació dels objectes m'ha portat a trobar aquest interès específic pel mobiliari i pels espais dins els habitatges construïts i utilitzats per l'home.

Però també hi ha una motivació "d'arquitecte", motivació que ve de la meva iniciació dels estudis d'arquitectura superior, carrera de la que vaig fer tres cursos i que no vaig acabar perquè els estudis d'arqueologia eren el meu objectiu principal. Però l'arquitectura sempre ha estat en paral·lel amb l'arqueologia i, amb el pas del temps he pogut constatar que, malgrat la metodologia i la forma d'assolir els treballs de les dues professions siguin diferents, estan més properes del que pot semblar.

AGRAÏMENTS

El meu agraïment principal i més sentit és per a les meves filles, Claudia i Andrea, perquè han patit les meves dèries, tot i esser participants, i perquè puc dir allò tan tòpic però cert, que sempre han estat al meu costat i que hem fet un bon equip. Abel, també a tu, per cuidar de la meva filla i perquè t'has convertit en un fill més.

També agraeixo la dedicació de la meva mare Lourdes, i de la meva àvia Maria. Sense el recolzament d'una i la creença a cegues en mi de l'altre, segurament jo no hauria arribat a ser qui sóc. Però també a d'altres membres de la meva família, el meu avi, els meus germans (Rodrigo, Jorge, Álvaro, Santi, Rocío, Aníbal i Octavio) i el meu tiet Fernando que, des de petita em va inculcar el verí de l'arqueologia. També a José Luís, malgrat algunes diferències d'opinió, siempre has confiado en nuestro camino y sigues ahí.

He obtingut ajuda o col·laboració puntual d'algunes persones que no puc deixar d'esmentar. En primer lloc el meu germà Santi, que m'ha ajudat amb l'elaboració de

les planimetries de les cases, jo sola no m'hauria ensortit i el seu ajut ha estat molt important per a mi (gràcies germanet !!!). També a Marta Lloret Blackburn, amiga i companya, amb la que comparteixo aficions, sobre tot en la recerca sobre les masies i cases rurals, els seus comentaris sempre son ben rebuts i constructius. Igualment a altres persones que desinteressadament em van ajudar en la visita a algunes masies, facilitant-me l'accés a elles o bé per que es tracta dels mateixos propietaris. Recordo especialment el dia que em va dedicar Toni Fustagueres per fer diferents visites a Gósol, entre elles cal Tampanada, la casa on es va hostatjar Pablo Picasso el 1909 i de la que vaig poder documentar un nombre interessant de mobles i estructures. Tot i que ara no t'ho puc transmetre, vull agrair-te la passió amb la que escoltaves les intencions del meu treball. També vull recordar especialment a Maria Tort Guitart, de ca l'Andreuet de Sorribes, per les estones i les explicacions d'un llarg cúmul d'experiències; al fuster Miquel Coma Peypoch per la transmissió de tanta informació sobre el seu ofici; a Josep Canal i Roca, fuster i barraler de Sant Llorenç de Morunys; també a diferents propietaris d'algunes de les cases visitades, ja que m'han facilitat la feina obrint les portes de casa seva, i que no enumeraré aquí ja que són molts i no voldria oblidar a cap. Gràcies a tots ells.

També a Sara Simon Vilardaga, per la col·laboració en el buidatge de cases dels termes municipals de Capolat i La Pobla de Lillet. Igualment a Ramon Viladès i Llorens, que va fer buidatge d'alguns inventaris documentals que es troben a l'Arxiu Parroquial de Berga i que han estat de gran ajuda; i a l'equip de la Societat d'Arqueologia del Berguedà per diferent informació que em van facilitar dels seus treballs a la comarca.

Finalment, un agraïment especial a la meva directora, la Dra. Paloma González Marcén, companya de carrera. T'estic especialment agraïda pel teu recolzament i totes les aportacions que has fet per tal que el meu treball millori dia a dia. Moltes gràcies !!!

ÍNDEXS

ESQUEMA DE L'ÍNDEX GENERAL

VOLUM 1

PRESENTACIÓ	6
AGRAÏMENTS.....	9
ESQUEMA DE L'ÍNDEX GENERAL	12
ÍNDEX EXTENS DEL VOLUM 1	16
ÍNDEX DE TAULES I GRÀFICS.....	29
1. INTRODUCCIÓ GENERAL.....	32
1.1. OBJECTIUS DE LA RECERCA	33
1.2. ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	47
1.3. METODOLOGIA DE TREBALL DE LA RECERCA.....	56
1.3.1. FONTS UTILITZADES.....	56
1.3.2. METODOLOGIA DE TREBALL, FASES D'ELABORACIÓ I INSTRUMENTS DE TREBALL..	75
1.4. DIFERENTS ENFOCS D'ESTUDI DE L'ESPAI DOMÈSTIC.....	88
1.4.1. ARQUEOLOGIA I ETNOARQUEOLOGIA: LA CONTEMPLACIÓ DE L'ESPAI DES DE LES TEORIES ARQUEOLÒGIQUES.	90
1.4.2. ARQUEOLOGIA DE LA ARQUITECTURA.....	109
1.4.3. CONCLUSIÓ.....	116
2. INTRODUCCIÓ AL TERRITORI.....	119
2.1. L'ENTORN FÍSIC.....	122
2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL BERGUEDÀ.....	127
3. INTRODUCCIÓ A CONCEPTES DE BASE.....	132
3.1. ALGUNES APRECIACIONS A PROPÒSIT DEL VOCABULARI I DENOMINACIONS DE "CASA RURAL" I "MASIA"	134
3.2. ANTECEDENTS: LES CLASSIFICACIONS TIPOLÒGIQUES DE LA MASIA.	143
3.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'HÀBITAT RURAL A LA CATALUNYA VELLA	159

4. LA CASA I L'ESPAI DOMÈSTIC AL BERGUEDÀ.....	181
4.1. LA CASA: ESTRUCTURA GENERAL EXTERIOR.....	182
4.1.1. CARACTERÍSTIQUES ARQUITECTÒNIQUES.....	183
4.1.2. ELEMENTS COMPLEMENTARIS DE LA CASA.....	199
4.1.3. MATERIALS CONSTRUCTIUS I TÈCNIQUES.....	208
4.1.4. ELEMENTS ESTRUCTURALS I ARQUITECTÒNICS.....	220
4.1.5. CONCLUSIÓ GENERAL.....	263
4.2. L'ESPAI DOMÈSTIC.....	265
4.2.1. LA ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI INTERIOR.....	267
4.2.2. LES ZONES DE TREBALL O D'ELABORACIÓ.....	280
4.2.3. LES ZONES D' EMMAGATZEMATGE D'ALIMENTS.....	321
4.2.4. LES ZONES COMUNES DE LA CASA.....	344
4.2.5. LES ZONES PRIVADES DE LA CASA.....	522
4.3. EL MOBILIARI DE L'ESPAI DOMÈSTIC RURAL.....	545
4.3.1. INTRODUCCIÓ.....	545
4.3.2. MOBLES CONTENIDORS O D'ENCABIMENT.....	548
4.3.3. MOBLE DE SUPORT.....	606
4.3.4. MOBLE AUXILIAR.....	651
4.3.5. MOBLES D'ESGLÉSIA.....	657
4.3.6. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS MOBLES.....	668
5. LA CASA DEL BERGUEDÀ. CAP A LA RECERCA DELS TIPUS.....	674
5.1. L'ESPAI DOMÈSTIC DES DE L'ARQUEOLOGIA.....	676
5.1.1. JACIMENTS ANALITZATS.....	678
5.1.2. RESUM DE LES CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS HABITATGES A PARTIR DE L'ARQUEOLOGIA.....	705
5.2. CAP A UNA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ.....	716
5.2.1. ELS TIPUS.....	716
5.2.2. QUADRE DE CLASSIFICACIÓ DE LES 76 CASES ESTUDIADES EN DETALL.....	735

5.2.3. CONCLUSIÓ: ENTORN A LA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA.....	736
5.3. EXEMPLES TIPUS DE CASES RURALS DEL BERGUEDÀ.....	739
5.3.2. FITXES DE LES CASES TIPUS	742
5.3.3. CONCLUSIÓ: L'ORGANITZACIÓ DELS ESPAIS A LA CASA.....	786
6. REFLEXIONS A MODUS DE CONCLUSIONS	794
6.1. ENTORN A LES LECTURES QUE ENS PROPORCIONA LA CASA	796
6.2. ALGUNES LECTURES DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ.....	800
6.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ	821
6.4. REFLEXIÓ METODOLÒGICA	832
7. BIBLIOGRAFIA.....	836

VOLUM 2. ANNEXES

8. ANNEXES.....	¡Error! Marcador no definido.
8.1. ELEMENTS DOCUMENTATS (Les fonts principals).....	¡Error! Marcador no definido.
8.1.1. LLISTAT DE CASES PER MUNICIPIS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.1.2. LLISTAT DE LES CASES SELECCIONADES AMB FOTOGRAFIA.....	¡Error! Marcador no definido.
8.1.3. MAPA D'UBICACIÓ GENERAL DE LES CASES SELECCIONADES.	¡Error! Marcador no definido.
8.2. IMATGES.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.1. IMATGES COMPLEMENTÀRIES ALS TEXTS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.1.1. ÍNDEX D'IMATGES	¡Error! Marcador no definido.
8.2.1.2. IMATGES.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.2. RECULL D'IMATGES ANTIGUES.....	¡Error! Marcador no definido.

8.2.2.1. FOTOGRAFIES DE L'ARXIU DE LA MASIA CATALANA.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.2.2. PINTURES D'EXVOTS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.3. DIBUIXOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.3.1. ÍNDEX DELS DIBUIXOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.2.3.2. DIBUIXOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.3. DOCUMENTACIÓ D'ARXIU.....	¡Error! Marcador no definido.
8.3.1. ÍNDEX DELS DOCUMENTS CONSULTATS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.3.2. RESUMS DE LA SELECCIÓ DE DOCUMENTS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.4. ESTADÍSTIQUES.....	¡Error! Marcador no definido.
8.4.1. BAIX BERGUEDÀ, CASES DE TRES COSSOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.4.2. BAIX BERGUEDÀ, CASES DE DOS COSSOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.4.3. ALT BERGUEDÀ, CASES DE TRES COSSOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.4.4. ALT BERGUEDÀ, CASES DE DOS COSSOS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.5. PLANIMETRIES.....	¡Error! Marcador no definido.
8.5.1. ESQUEMES BÀSICS.....	¡Error! Marcador no definido.
8.5.2. PLANTES COMPLETES AMB ESPAIS INTERIORS.....	¡Error! Marcador no definido.

ÍNDEX EXTENS DEL VOLUM 1

PRESENTACIÓ	6
AGRAÏMENTS.....	9
ESQUEMA DE L'ÍNDEX GENERAL	12
ÍNDEX EXTENS DEL VOLUM 1	16
ÍNDEX DE TAULES I GRÀFICS.....	29
1. INTRODUCCIÓ GENERAL.....	32
1.1. OBJECTIUS DE LA RECERCA	33
1.2. ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	47
1.3. METODOLOGIA DE TREBALL DE LA RECERCA.....	56
1.3.1. FONTS UTILITZADES.....	56
1.3.2. METODOLOGIA DE TREBALL, FASES D'ELABORACIÓ i INSTRUMENTS DE TREBALL ..	75
1.4. DIFERENTS ENFOCS D'ESTUDI DE L'ESPAI DOMÈSTIC.....	88
1.4.1. ARQUEOLOGIA I ETNOARQUEOLOGIA: LA CONTEMPLACIÓ DE L'ESPAI DES DE LES TEORIES ARQUEOLÒGIQUES.	90
1.4.2. ARQUEOLOGIA DE LA ARQUITECTURA.....	109
1.4.3. CONCLUSIÓ.....	116
2. INTRODUCCIÓ AL TERRITORI	119
2.1. L'ENTORN FÍSIC.....	122
2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL BERGUEDÀ.....	127
3. INTRODUCCIÓ A CONCEPTES DE BASE.....	132
3.1. ALGUNES APRECIACIONS A PROPÒSIT DEL VOCABULARI I DENOMINACIONS DE "CASA RURAL" I "MASIA"	134
3.2. ANTECEDENTS: LES CLASSIFICACIONS TIPOLÒGIQUES DE LA MASIA.	143
3.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'HÀBITAT RURAL A LA CATALUNYA VELLA	159

4. LA CASA I L'ESPAI DOMÈSTIC AL BERGUEDÀ.....	181
4.1. LA CASA: ESTRUCTURA GENERAL EXTERIOR	182
4.1.1. CARACTERÍSTIQUES ARQUITECTÒNIQUES	183
4.1.1.1. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MACRO): UBICACIÓ PER ZONES.....	185
4.1.1.2. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MICRO): UBICACIÓ CONCRETA AL LLOC ..	187
4.1.1.3. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MICRO): CASA AGRUPADA - CASA AÏLLADA	190
4.1.1.4. TIPUS D'HABITATGE	191
4.1.1.5. ESTRUCTURA DE LA CASA I ORGANITZACIÓ.....	194
4.1.1.5.1. VOLUMETRIA GENERAL.....	194
4.1.1.5.2. SUPERFÍCIE	197
4.1.2. ELEMENTS COMPLEMENTARIS DE LA CASA.....	199
4.1.2.1. L'ERA.....	199
4.1.2.2. PATI TANCAT o BARRI.....	200
4.1.2.3. PALLISSA	201
4.1.2.4. ESTABLES, CORTS I ALTRES ESPAIS PER A ANIMALS.....	202
4.1.2.5. EL FEMER	203
4.1.2.6. EL POU, LA CISTERNA, LA BASSA I EL SAFAREIG	204
4.1.2.7. TINA DE VI O DIPÒSIT DE GLANS.....	205
4.1.2.8. TRUMFERES	206
4.1.2.9. L'HORT	206
4.1.2.10. ESGLÉSIA o CAPELLA.....	206
4.1.2.11. ALTRES ELEMENTS PROPERS.....	206
4.1.3. MATERIALS CONSTRUCTIUS I TÈCNiques.....	208
4.1.3.1. FUSTA	209
4.1.3.2. PEDRA.....	210
4.1.3.3. CALÇ I GUIX.....	215
4.1.3.4. TERRA I SORRA	215

4.1.3.5. FANG.....	216
4.1.3.6. TÀPIA	217
4.1.3.7. FERRO.....	218
4.1.3.8. CONCLUSIONS	218
4.1.4. ELEMENTS ESTRUCTURALS I ARQUITECTÒNICS.....	220
4.1.4.1. ELEMENTS ESTRUCTURALS VERTICALS	220
4.1.4.1.1. PARETS	220
4.1.4.2. ALTRES ELEMENTS DE SUSTENTACIÓ.....	230
4.1.4.3. ELEMENTS ESTRUCTURALS HORIZONTALS.....	231
4.1.4.3.1. COBRIMENT D'EMBIGAT	232
4.1.4.3.2. LA VOLTA I L'ARC.....	233
4.1.4.3.3. SOSTRES I PAVIMENTS	235
4.1.4.4. ELEMENTS ESTRUCTURALS: COBERTES.....	239
4.1.4.5. ELEMENTS ESTRUCTURALS: FONAMENTS.....	247
4.1.4.6. OBERTURES	248
4.1.4.6.1. LES PORTES.....	250
4.1.4.6.2. LES FINESTRES	251
4.1.4.7. ESCALES	256
4.1.4.8. ALTRES ELEMENTS EXTERIORS	257
4.1.4.9. RESUM ESQUEMA D'ELEMENTS ESTRUCTURALS.....	259
4.1.4.10. CONCLUSIONS	260
4.1.5. CONCLUSIÓ GENERAL.....	263
4.2. L'ESPAI DOMÈSTIC.....	265
4.2.1. LA ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI INTERIOR	267
4.2.1.1. DISTRIBUCIÓ HORIZONTAL I VERTICAL: UN CONDICIONANT CONSTRUCTIU	267
4.2.1.2. ESTRUCTURA D'ORGANITZACIÓ INTERNA: LA DIFERENCIACIÓ D'USOS DINS LA CASA.	270
4.2.1.3. ORGANITZACIÓ DE ZONES PER ESPAIS: LA ESPECIALITZACIÓ DELS USOS	273

4.2.1.4. ESQUEMA RESUM DE LA ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI INTERIOR.....	279
4.2.2. LES ZONES DE TREBALL O D'ELABORACIÓ.....	280
4.2.2.1. ESTABLES I CORTS.....	282
4.2.2.1.1. DADES GENERALS.....	282
4.2.2.1.1.1. Definició i ús.....	282
4.2.2.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	283
4.2.2.1.1.3. Característiques.....	283
4.2.2.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS.....	285
4.2.2.1.2.1. Elements immobles:.....	285
4.2.2.1.2.2. Elements mobles:.....	286
4.2.2.1.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI.....	286
4.2.2.1.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA.....	287
4.2.2.1.4.1. Presència a la documentació.....	287
4.2.2.1.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	288
4.2.2.1.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	289
4.2.2.2. PASTADOR I FORN DE PA.....	290
4.2.2.2.1. DADES GENERALS.....	290
4.2.2.2.1.1. Definició i ús.....	290
4.2.2.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	290
4.2.2.2.1.3. Característiques.....	290
4.2.2.2.2. ELEMENTS ALS ESPAIS.....	294
4.2.2.2.2.1. Elements mobles.....	294
4.2.2.2.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI.....	296
4.2.2.2.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA.....	296
4.2.2.2.4.1. Presència a la documentació.....	296
4.2.2.2.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	300
4.2.2.2.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	301

4.2.2.3. CUINA DE TREBALL	303
4.2.2.3.1. DADES GENERALS	303
4.2.2.3.1.1. Definició i ús	303
4.2.2.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	303
4.2.2.3.1.3. Característiques.....	304
4.2.2.3.2. ELEMENTS ALS ESPAIS	304
4.2.2.3.2.1. Elements mobles	304
4.2.2.3.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	305
4.2.2.3.4. ALGUNES CONCLUSIONS.....	306
4.2.2.4. ESPAIS PER A LA PRODUCCIÓ DE VI I/O OLI.	307
4.2.2.4.1. DADES GENERALS	307
4.2.2.4.1.1. Definició i ús. Descripció.	307
4.2.2.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	309
4.2.2.4.1.3. Característiques.....	310
4.2.2.4.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	310
4.2.2.4.2.1. Presència a la documentació.....	310
4.2.2.4.2.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	313
4.2.2.4.3. ALGUNES CONCLUSIONS.....	314
4.2.2.5. OBRADORS. ESPAIS PER GUARDAR EINES DE TREBALL.....	316
4.2.2.5.1. DADES GENERALS	316
4.2.2.5.1.1. Definició i ús	316
4.2.2.5.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	316
4.2.2.5.1.3. Característiques.....	316
4.2.2.5.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA.....	317
4.2.2.5.2.1. Presència a la documentació.....	317
4.2.2.5.3. ALGUNES CONCLUSIONS	319
4.2.3. LES ZONES D' EMMAGATZEMATGE D'ALIMENTS.....	321

4.2.3.1. EL CELLER.....	323
4.2.3.1.1. DADES GENERALS.....	323
4.2.3.1.1.1. Definició i ús.....	323
4.2.3.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	324
4.2.3.1.1.3. Característiques.....	324
4.2.3.1.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	326
4.2.3.1.2.1. Presència a la documentació.....	326
4.2.3.1.2.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	329
4.2.3.1.3. ALGUNES CONCLUSIONS.....	329
4.2.3.2. EL REBOST.....	330
4.2.3.2.1. DADES GENERALS.....	330
4.2.3.2.1.1. Definició i ús.....	330
4.2.3.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	331
4.2.3.2.1.3. Característiques.....	331
4.2.3.2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	333
4.2.3.2.2.2. Presència a la documentació.....	333
4.2.3.2.3. ALGUNES CONCLUSIONS.....	335
4.2.3.3. GRANERS	336
4.2.3.3.1. DADES GENERALS.....	336
4.2.3.3.1.1. Definició i ús.....	336
4.2.3.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	336
4.2.3.3.1.3. Característiques.....	337
4.2.3.3.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	339
4.2.3.3.2.1. Presència a la documentació.....	339
4.2.3.3.3. ALGUNES CONCLUSIONS.....	340
4.2.3.4. FORAT DELS TRUMFOS / TRUMFERA	341
4.2.3.4.1. DADES GENERALS	341

4.2.3.4.1.1. Definició i ús	341
4.2.3.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	341
4.2.3.4.1.3. Característiques.....	341
4.2.3.4.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA.....	342
4.2.4. LES ZONES COMUNES DE LA CASA.....	344
4.2.4.1. L'ENTRADA	345
4.2.4.1.1. DADES GENERALS.....	345
4.2.4.1.1.1. Definició i ús	345
4.2.4.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	345
4.2.4.1.1.3. Característiques.....	346
4.2.4.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS.....	351
4.2.4.1.2.1. Elements immobles	351
4.2.4.1.2.2. Elements mobles	357
4.2.4.1.3. TIPOLOGIES	358
4.2.4.1.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	359
4.2.4.1.4.1. Presència a la documentació.....	359
4.2.4.1.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	362
4.2.4.1.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	363
4.2.4.2. LA SALA.....	364
4.2.4.2.1. DADES GENERALS.....	364
4.2.4.2.1.1. Definició i ús	364
4.2.4.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	365
4.2.4.2.1.3. Característiques.....	367
4.2.4.2.2. ELEMENTS ALS ESPAIS.....	382
4.2.4.2.2.1. Elements immobles	382
4.2.4.2.2.2. Elements mobles	392
4.2.4.2.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI.....	393

4.2.4.2.3.1. Per ubicació	394
4.2.4.2.3.2. Per característiques i tipus d'espai.....	395
4.2.4.2.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	396
4.2.4.2.4.1. Presència a la documentació.....	396
4.2.4.2.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	404
4.2.4.2.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	408
4.2.4.3. LA CUINA	411
4.2.4.3.1. DADES GENERALS	411
4.2.4.3.1.1. Definició i ús	411
4.2.4.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	411
4.2.4.3.1.3. Característiques.....	412
4.2.4.3.2. ELEMENTS ALS ESPAIS	419
4.2.4.3.2.1. Elements immobles.....	419
4.2.4.3.2.2. Elements mobles	436
4.2.4.3.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI CUINA.....	437
4.2.4.3.3.1. Per ubicació	438
4.2.4.3.3.2. Per tipus d'espai	439
4.2.4.3.3.3. Per tipus de casa	443
4.2.4.3.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	443
4.2.4.3.4.1. Presència a la documentació.....	443
4.2.4.3.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements.....	449
4.2.4.3.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	451
4.2.4.4. FOC A TERRA.....	453
4.2.4.4.1. DADES GENERALS	453
4.2.4.4.1.1. Definició i ús	453
4.2.4.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	453
4.2.4.4.1.3. Característiques.....	455

4.2.4.4.2. ELEMENTS ALS ESPAIS	482
4.2.4.4.2.1. Elements immobles	482
4.2.4.4.2.2. Elements mobles	482
4.2.4.4.3. TIPOLOGIES.....	487
4.2.4.4.3.1. Per configuració general de l'element	487
4.2.4.4.3.2. Per ubicació dins l'espai on es troba el foc	488
4.2.4.4.3.3. Per característiques de l'element.....	489
4.2.4.4.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA.....	491
4.2.4.4.4.1. Presència a la documentació.....	491
4.2.4.4.4.2. Evolució històrica	498
4.2.4.4.5. ALGUNES CONCLUSIONS	501
4.2.4.5. L' EIXIDA, GALERIES I ASSECADORS.....	503
4.2.4.5.1. DADES GENERALS.....	503
4.2.4.5.1.1. Definició i ús	503
4.2.4.5.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	504
4.2.4.5.1.3. Característiques.....	505
4.2.4.5.2. ELEMENTS ALS ESPAIS.....	512
4.2.4.5.2.1. Elements immobles	512
4.2.4.5.2.2. Elements mobles	512
4.2.4.5.3. TIPOLOGIES	513
4.2.4.5.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	517
4.2.4.5.4.1. Presència a la documentació.....	517
4.2.4.5.4.2. Evolució històrica	519
4.2.4.5.5. ALGUNES CONCLUSIONS.....	521
4.2.5. LES ZONES PRIVADES DE LA CASA	522
4.2.5.1. CAMBRES.....	523
4.2.5.1.1. DADES GENERALS.....	523

4.2.5.1.1.1. Definició i ús	523
4.2.5.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	523
4.2.5.1.1.3. Característiques.....	524
4.2.5.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS	528
4.2.5.1.2.1. Elements immobles	528
4.2.5.1.2.2. Elements mobles	529
4.2.5.1.3. TIPOLOGIES	530
4.2.5.1.4.1. Presència a la documentació.....	530
4.2.5.1.4.2. Evolució històrica	536
4.2.5.1.5. Algunes conclusions	537
4.2.5.2. LA COMUNA	539
4.2.5.2.1. DADES GENERALS.....	539
4.2.5.2.1.1. Definició i ús	539
4.2.5.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.....	539
4.2.5.2.1.3. Característiques.....	539
4.2.5.2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA	541
4.2.5.2.2.1. Presència a la documentació.....	541
4.2.5.2.2.2. Evolució històrica	543
4.2.5.2.3. ALGUNES CONCLUSIONS.....	544
4.3. EL MOBILIARI DE L'ESPAI DOMÈSTIC RURAL.....	545
4.3.1. INTRODUCCIÓ.....	545
4.3.2. MOBLES CONTENIDORS O D'ENCABIMENT.....	548
4.3.2.1. CAIXA.....	548
4.3.2.1.1. CAIXA DE MOSSO	553
4.3.2.1.2. CAIXA DE NÚVIA	554
4.3.2.1.3. BAGUL. MUNDO. COFRE.	556
4.3.2.1.4. JOIER. COFRET. CAIXETA, CAPSA. ESCRINY. MASSAPÀ.....	558

4.3.2.1.5. CAIXA-BANC, ARQUIBANC O BANCAL	558
4.3.2.1.6. PASTERA	559
4.3.2.2. ARMARI	561
4.3.2.2.1. ARMARIS ENCASTATS	566
4.3.2.2.2. ARMARIS ADOSSATS.....	570
4.3.2.2.3. ARMARIS EXEMPTS.....	572
4.3.2.3. CALAIXERA.....	584
4.3.2.3.1. CALAIXERA PER ROBA.....	598
4.3.2.3.2. CALAIXERA D'ESCAMBELL	598
4.3.2.3.3. CALAIXERA D'ESCRITORI. CANTERANO	599
4.3.2.3.4. CALAIXERA DE SAGRISTIA.....	600
4.3.2.3.5. XIFONIER	600
4.3.2.3.6. CÒMODA	601
4.3.2.3.7. TOCADOR	601
4.3.2.4. CAIXES DE RELLOTGE.....	602
4.3.3. MOBLE DE SUPORT.....	606
4.3.3.1. SEIENTS.....	606
4.3.3.1.1. BANC.....	611
4.3.3.1.2. ESCAMBELL.....	617
4.3.3.1.3. CADIRA	618
4.3.3.1.4. BUTACA, SOFÀ, DIVAN, CANAPÈ, TRESILLO	623
4.3.3.2. TAULES	624
4.3.3.2.1. TAULES RECTANGULARS AMB CAPITELLS, CAVALLETS O PETGES	629
4.3.3.2.2. TAULES PLEGADISSES	633
4.3.3.2.3. TAULES CIRCULARS.....	634
4.3.3.2.4. TAULES AUXILIARS.....	635
4.3.3.3. LLITS.....	638

4.3.3.3.1. LLIT PLEGABLE O DE TISORA.....	645
4.3.3.3.2. LLIT DE POSTS O DE BANCS	646
4.3.3.3.3. LLIT DE PILARS	646
4.3.3.3.4. LLIT AMB CAPÇAL MASSÍS O CATALÀ	647
4.3.3.3.5. LLIT DE METALL	648
4.3.3.3.6. LLIT TORNEJAT.....	649
4.3.3.3.7. BRESSOL.....	649
4.3.4. MOBLE AUXILIAR.....	651
4.3.4.1. LAVABOS, RENTAMANS, TOCADORS DE SOBRETAULA.....	652
4.3.4.2. PENJADOR, PARAIGÜER I BASTONER	653
4.3.4.3. BRASER. MULASSA.	653
4.3.4.4. PLATER, ESCORREPLATS, ESCUDELLER, CULLERER.....	654
4.3.4.5. VENTALL O VENTADOR.....	655
4.3.4.6. MARCS (MIRALLS, CORNUCÒPIA)	655
4.3.4.7. CARRUTXES.....	656
4.3.4.8. ALTRES.....	656
4.3.5. MOBLES D'ESGLÉSIA.....	657
4.3.5.1. MOBILIARI DE SAGRISTIA	659
4.3.5.2. MOBILIARI A LA NAU	663
4.3.6. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS MOBLES.....	668
5. LA CASA DEL BERGUEDÀ. CAP A LA RECERCA DELS TIPUS.	674
5.1. L'ESPAI DOMÈSTIC DES DE L'ARQUEOLOGIA	676
5.1.1. JACIMENTS ANALITZATS.....	678
5.1.2. RESUM DE LES CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS HABITATGES A PARTIR DE L'ARQUEOLOGIA.....	705
5.1.2.1. TIPUS DETECTATS PER L'ARQUEOLOGIA.....	705
5.1.2.2. CARACTERÍSTIQUES CONSTRUCTIVES.....	712
5.2. CAP A UNA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ.....	716

5.2.1. ELS TIPUS	716
5.2.1.1. TIPUS EN FUNCIÓ DE LA UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MACRO)	717
5.2.1.2. TIPUS EN FUNCIÓ DE L'AGRUPAMENT DELS HABITATGES.....	718
5.2.1.3. TIPUS EN FUNCIÓ DE L'ESTRUCTURA GENERAL DEL CONJUNT	723
5.2.1.4. TIPUS EN FUNCIÓ DE L'ESTRUCTURA DE LA CASA	724
5.2.1.5. TIPUS EN FUNCIÓ DE CONDICIONANTS HISTÒRICS	726
5.2.1.6. TIPUS D'HABITATGES.....	730
5.2.1.7. ALTRES POSSIBLES SISTEMES DE CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA.....	731
5.2.2. QUADRE DE CLASSIFICACIÓ DE LES 76 CASES ESTUDIADAES EN DETALL.....	735
5.2.3. CONCLUSIÓ: ENTORN A LA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA.	736
5.3. EXEMPLES TIPUS DE CASES RURALS DEL BERGUEDÀ.....	739
5.3.2. FITXES DE LES CASES TIPUS	742
5.3.2.1. CAL JULIT	743
5.3.2.2. VILAJOANA	747
5.3.2.3. ANDREUET	751
5.3.2.4. L'ESPELT.....	756
5.3.2.5. VILAMARÍ.....	760
5.3.2.6. LES LLENES.....	765
5.3.2.7. MATEUS.....	770
5.3.2.8. TORRABADELLA.....	775
5.3.2.9. BOIXADERA DELS BANCS.....	779
5.3.2.10. BALMA DE LES SET PORTES	783
5.3.3. CONCLUSIÓ: L'ORGANITZACIÓ DELS ESPAIS A LA CASA.....	786
6. REFLEXIONS A MODUS DE CONCLUSIONS	794
6.1. ENTORN A LES LECTURES QUE ENS PROPORCIONA LA CASA	796
6.2. ALGUNES LECTURES DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ.....	800
6.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA CASA RURAL DEL BERGUEDÀ	821

6.4. REFLEXIÓ METODOLÒGICA	832
7. BIBLIOGRAFIA	836

ÍNDEX DE TAULES I GRÀFICS

Els gràfics i taules es troben intercalats al llarg de tot el text.

Capítol 3

Taula 1: Dades del Nomenclàtor de 1860 per al Berguedà.

Capítol 4.1

Taula 2: Ubicació geogràfica de les cases del Berguedà.

Taula 3: Orientació de la porta i façana principal.

Gràfic 4: Orientació de la façana al Baix i a l'Alt Berguedà.

Taula 5: Tipus de casa per agrupament o aïllament.

Taula 6: Tipus de casa per estructura del conjunt

Taula 7: Vessants de la teulada

Taula 8: Carener de la teulada

Taula 9: Dimensions mitjanes

Taula 10: Tipus de planta

Taula 11: Tipus de pedra utilitzada

Capítol 4.2

Taula / gràfic 12: Divisió vertical

Taula / gràfic 13: Divisió horitzontal

Taula / gràfic 14: Tipus d'habitatge

Taula 15: Guió de redacció dels espais domèstics

- Taula 16: Ubicació del forn i pastador
- Taula 17: Ubicació de forns a la cuina.
- Taula 18: Cellers, tines i premses.
- Taula 19: Activitats compartides amb l'espai entrada.
- Taula 20: Ubicació de l'espai entrada a les cases de tres i dos cossos.
- Taula 21: Superfícies màximes i mínimes de l'espai entrada.
- Taula 22: Nombre de cases per quantitat de superfície ocupada per l'entrada.
- Taula 23: Tipus d'escales.
- Taula 24: Tipus de porta principal.
- Taula 25: Ubicació de la sala a la casa. Espai compartit amb la cuina.
- Taula 26: Número de sales al cos lateral i central.
- Taula 27: Ubicació de la sala en cos lateral.
- Taula 28: Orientació de les sales.
- Taula 29: Orientació de les obertures exteriors a la sala.
- Taula 30: Relació de l'eix sala i el carener teulada. Número de cases a la zona per tipus.
- Taula 31: Ubicació de l'escala principal respecte a la sala.
- Taula 32: Exemple de sales amb superfície màxima i mínima al Berguedà. També es recull el % d'ocupació de l'espai respecte al total de la planta.
- Taula 33: Percentatge de superfície ocupada per la sala respecte a la superfície total de la planta.
- Taula 34: Elements que es troben a les sales, a partir del conjunt de 76 cases que han proporcionat dades.
- Taula 35: Comparació de les diferents denominacions per segles que s'esmenten a la documentació històrica en relació a l'espai sala.
- Taula 36: Relació entre la cronologia i el número de cossos.
- Taula 37: Ubicació geogràfica de la cuina dins la casa.
- Taula 38: Relació de la cuina amb el forn.
- Taula 39: Ubicació de la cuina en planta baixa o pis. Espai cuina sol o compartit amb la sala.
- Taula 40: Tipus d'accés a la cuina i al foc des d'altres espais.

Taula 41: Exemple de cuines amb superfície màxima i mínima. També es recull el % d'ocupació de l'espai respecte al total de la planta.

Taula 42: Superfície ocupada per la cuina respecte a la superfície total de la planta.

Taula 43: Tipus de fogons i ubicació dins l'espai.

Taula 44: Ubicació de l'armari dels fogons dins l'espai (de pedra i de ferro).

Taula 45: Ubicació de les aigüeres i piques a l'espai corresponent.

Taula 46: Ubicació física de les aigüeres escudeller dins de la casa.

Taula 47: Esquema dels tipus de cuines

Taula i gràfic 50: ubicació del foc a terra dins la casa.

Taula i gràfic 51: Situació del foc a terra en relació amb les parets de la casa.

Taula 52: Resum dels tipus de campana i nombre d'exemplars de cada tipus

Taula 53: Tipus de fogaina

Taula 54: Taula de dimensions del foc d'alguns exemples per tipus.

Taula 55: Tipologies de focs a terra segons la configuració general de l'element.

Taula 56: Tipologies de focs a terra segons la ubicació a l'espai del foc.

Taula 57: Tipologies de focs a terra segons el tipus de campana.

Taula 58: Tipologies de focs a terra segons el tipus de fogaina.

Taula 59: Taula de resum de les tipologies de foc a terra de les cases rurals del Berguedà.

Taula 60: Orientació de l'obertura de l'eixida

Taula 61: Resum dels tipus d'eixides de les cases rurals del Berguedà.

Taula 62: Quantitat de cambres a les cases.

Capítol 5

Taula 63: Tipus d'habitatge.

Taula 64: Relació entre la cronologia més antiga i el número de cossos a les cases (a partir de 76 cases).

Taula 65: Selecció d'exemples tipus de les cases rurals del Berguedà amb els descriptors identificatius.

Taula 66: Llegenda d'identificació de la distribució interna d'espais.

1. INTRODUCCIÓ GENERAL

1. INTRODUCCIÓ GENERAL

1.1. OBJECTIUS DE LA RECERCA

Les cases rurals i les masies estan en constant transformació. Es tracta d'edificis que s'han mantingut en el temps, en molts casos des de l'edat mitjana, però que diferents vicissituds històriques han provocat la seva transformació i evolució per adaptar-se a les necessitats de cada etapa i de cada grup familiar. El Berguedà és un territori divers, de l'anomenada Catalunya vella, però a la fi és un territori de masies, de cases rurals, de petits nuclis que es van organitzar a l'entorn de parròquies. És un territori que ha viscut i crescut del seu medi geogràfic, i que ha mantingut aquest modus de vida fins quasi l'actualitat.

Aquest treball és un treball de recerca, però també de reivindicació, no d'una reivindicació idealista de recuperació romàntica del passat, sinó una reivindicació per no oblidar el que vam ser, de com van viure els nostre avis i besavis; una reivindicació que vol ampliar la informació de formes de vida i del registre material de les cases rurals, perquè el registre material és la base potencial de l'estudi d'una societat i "no únicament un reflex del comportament humà, sinó que és una part del comportament humà" (Schiffer, 1976)³.

La nostra recerca té diferents objectius, que han anat transformant-se a mida que avançava el tractament de les dades. L'objectiu primari ha sigut documentar l'espai interior de les cases rurals abans que diferents aspectes externs provoquin que aquests canviïn definitivament, ja que la major part de cases d'aquest tipus s'estan modificant i estem vivint un procés de transformació irreversible d'espais i d'elements que suposen un important canvi, sobre tot en els espais més utilitzats com la cuina. Documentar l'interior dels espais a les cases, abans que aquestes mostres d'un passat no tan llunyà s'acabin convertint únicament en una fotografia d'un llibre. Som conscients que la transformació és un procés imparable i que és necessària la evolució, però també som conscients de la importància d'obtenir el màxim d'informació de l'interior d'aquestes cases que permeti poder disposar d'un corpus descriptiu

³ Citat per Gonzalez Ruibal, A. (2003b: 17).

d'objectes i d'elements estructurals que ajudi a entendre les modificacions que s'han donat al llarg de la vida de la casa i els motius d'aquestes.

La documentació de l'interior de les cases ens havia de portar a desenvolupar un anàlisi dels espais dins l'habitatge rural, amb la intenció de fer un estudi que no es limités únicament als objectes, que havien sigut la excusa inicial de recerques anteriors, sinó que també tingués en compte l'anàlisi dels espais on aquests es troben a les cases i els usos d'aquests espais. El moble no només ens interessa des del seu vessant artesanal i cultural com a element individual, sinó també com a objecte d'ús en un marc concret que li dona sentit; així, aquest objectiu inicial es veia ampliat per la necessitat d'analitzar també l'espai intern de les cases, els llocs on es desenvolupa la vida domèstica a les cases de pagès i que acullen els elements immobles i mobles relacionats amb l'activitat que s'ha desenvolupat a cada un d'ells.

Per tant, tot i que en un inici vàrem començar a fer un estudi de la cultura material, dels mobles, aquests no tindrien sentit si no els complementem amb l'entorn que és el que dóna sentit a l'objecte, convertint-se les cases en aquest context històric. L'interès dels espais que acullen els mobles s'incrementa pel fet de poder establir diferenciació de zones dins la casa degudes a l'ús, així com per la presència de diferents elements estructurals immobles que complementen als mobles.

De la voluntat de conèixer la casa, va sorgir la voluntat d'analitzar cada un dels espais que la componen i poder veure si la quantitat d'espai destinat a una activitat o a altre en diferents tipus d'edificis és proporcional, o si al contrari hi ha tipus d'edificis en que els espais destinats a certes activitats són més grans pel fet d'estar a una zona geogràfica concreta, o si no hi ha cap relació entre la quantitat de superfície dedicada a un tipus d'espai en un tipus de cases respecte a altres.

Actualment, en una època en que ja fa temps que s'ha despertat la re-utilització i revaloració artística e històrica dels mobles antics, sembla que afavorir el coneixement d'aquests mobles, de les necessitats que van provocar la seva construcció, és del tot obligat per tal que aquest mobiliari utilitzat per diferents generacions, surti de l'oblit i es valori en la seva justa mesura, provocant així la seva conservació i perduració com a elements identificadors de la nostra història. També, la recent "moda" o necessitat que es va posar en marxa fa uns vint anys amb ajut de les administracions públiques, per donar un nou ús a l'important nombre de cases rurals que restaven abandonades, tancades i en l'oblit, afavorint la "restauració" per destinar a un nou tipus de turisme rural, ha provocat que moltes cases en aquesta zona hagin patit accions d'arquitectes que han realitzat el seu treball sense posar al lloc que correspon aquests importants

vestigis del nostre passat. La manca de documentació, les actuacions extremistes i d'autor, i la manca de sensibilitat de la major part de propietaris que volien canviar d'aspecte elements que els recordaven massa al seu passat, ha provocat que poc a poc ens quedem sense aquest patrimoni que pertany a la història de tots, que és el reflex de com s'ha viscut i com s'ha organitzat l'espai per viure des de l'edat mitjana. El turisme rural, tant de la mà de l'anomenat "agroturisme" com de la voluntat de molta gent de ciutat per obtenir una segona residència, ha provocat la modificació irreversible de moltes cases que estaven sense ús, motivant la transformació i desaparició de molts elements i espais que ja no podem documentar.

Per això havíem de portar a terme una recerca a masos i cases rurals que poguessin conservar elements, fent un mostreig per tal d'identificar diferents tipus d'habitatges a un territori del pre Pirineu, amb un sistema econòmic basat en l'aprofitament del medi i amb una diferenciació clara per zones: agrícola a la plana, i ramadera a la muntanya, sistemes que s'han mantingut amb més o menys intensitat fins a l'actualitat. Per això l'estudi es centra en la base de l'estructura econòmica que ha caracteritzat el Berguedà: els masos pagesos o la casa rural.

Tot i que aquest estudi no té l'objectiu de portar a terme una anàlisi social, és a dir, documentar les relacions socials que es donen en el món rural, lògicament l'estudi dels espais si que porta implícit arribar a conclusions envers la relació entre espais i usuaris. Les relacions familiars en l'entorn de la casa rural o les masies han estat àmpliament estudiades per antropòlegs, per aquest motiu m'ajudaré d'alguns estudis d'antropologia de la masia per complementar la informació sobre els grups familiars que les han ocupat i així donar sentit als espais que he vist, però no m'he plantejat portar a terme un estudi aprofundit sobre els grups de persones que utilitzaren cada casa, ni el conjunt de relacions que es mouen al voltant d'aquesta estructura ja que seria un altre treball diferent del que s'ha volgut afrontar. D'altra banda, cal tenir en compte que els estudis d'antropologia fets al món rural donen poca importància a la cultura material, que sempre s'infravalora i s'utilitza poc en el discurs. Per a nosaltres, la cultura material és la que caracteritza cada fase històrica, amb un entorn econòmic i social específics que han generat els objectes. És en aquest context que cercarem els continguts antropològics que ens interessin per al nostre treball.

Una visió que si ens interessa és conèixer les intervencions arqueològiques que s'han portat a terme a la zona en contexts d'habitatges i analitzar com són els espais que han deixat al descobert aquests jaciments i les conclusions a les que han arribat els

seus estudiosos, per saber si el que s'ha documentat mitjançant intervenció arqueològica té similituds amb els espais que hem documentat a les cases, i com ha evolucionat la estructura de l'habitatge rural en aquesta zona. D'aquesta forma el treball realitzat podrà servir d'ajuda per a futures intervencions, per a contribuir a interpretar la distribució de zones i la organització i finalitat dels espais en cases de tipus rural.

Així, l'objectiu principal de la recerca unifica altres objectius:

- L'estudi i anàlisi de l'estructura interna de l'habitatge, distribució d'espais per a diferents tasques socials o individuals
- L'estudi i anàlisi dels elements immobles amb relació amb tasques quotidianes a les cases
- L'estudi i anàlisi dels mobles que es troben als diferents espais domèstics
- L'estudi i anàlisi de l'estructura general de l'habitatge rural com a continent dels espais
- Detectar diferències entre les cases de dues entitats geogràfiques i d'aprofitament de l'entorn diferents

Justificació de la elecció del territori

El Berguedà és un territori que reuneix unes característiques especials que vaig considerar importants per al meu estudi. Podem diferenciar dues zones amb característiques específiques: un territori geogràficament planer i amb camps de conreu al sud, en un mitjà de subsistència centrat en la casa rural, i un territori de muntanya al nord, inici dels Pirineus, amb un relleu muntanyós que influeix clarament en l'adaptació de l'home al medi i en les tasques econòmiques a les que s'han dedicat i en les que la muntanya ha influït molt, desenvolupant un sistema de vida fonamentalment al voltant de la ramaderia. Aquesta dualitat em proporciona la possibilitat d'obtenir una visió del que passa a les cases de les zones predominantment agrícoles i si el interiors d'aquestes cases és diferent als de les cases de muntanya.

El Berguedà està delimitat geogràficament pel nord per la serralada dels Pirineus, pel sud arriba a la depressió central i es travessat pel riu Llobregat de nord a sud. Volíem esbrinar si aquestes condicions geogràfiques havien implicat diferències en l'habitatge, o si, al contrari, han provocat similituds. Amb el territori veí de la Cerdanya, separat per la frontera natural, els habitatges tenen característiques diferents; però en canvi trobem similitud amb les cases del Solsonès, mentre que amb Osona també hi ha algunes diferències ja que les cases tenen una fesomia un xic diferent, en ser cases grans que deixen veure una capacitat econòmica important degut a la major extensió de zones cultivables. Amb la recerca hem comprovat que al Berguedà el tipus de les cases del sud és més semblant a les del Bages⁴, però al nord són cases més petites i totalment pràctiques, que tenen els espais que necessiten sense cap tipus d'ornamentació o d'excessos.

La condició geogràfica ens dona una altra hipòtesis de treball, que ens planteja comprovar si hi ha diferències, i quines són, entre les cases de les dues zones geogràfiques amb sistemes econòmics molt específics, o bé si no podem identificar diferències en base a aquesta condició.

Justificació dels elements d'estudi

- L'habitatge i l'espai domèstic:

El Berguedà compta amb un interessant patrimoni arquitectònic que agafa totes les etapes històriques, essent el més interessant des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. La importància de la tasca repobladora iniciada amb la reorganització de la Marca potenciada per l'obra de Guifré el Pilós a finals del segle IX, va comportar la construcció de nombroses esglésies i nuclis de població al seu entorn. Destaquen, a més d'aquestes *sagreres*⁵, l'habitatge disseminat, que va omplir el territori del Berguedà de cases fortes que dominaven les zones agrícoles. Els masos i cases d'aquest territori des de l'edat mitjana han seguit una evolució paral·lela a la de les

⁴ Com a exemple d'estudi en un mas d'aquesta zona tenim el del Mas Sanmartí de Sallent que va estudiar Carme Santmartí i Roset (1993, 1994, 1995).

⁵ La sagrera, espai sagrat al voltant de l'església constituït com a zona de protecció, va afavorir el creixement de nuclis urbans a l'entorn de la parròquia, essent el cas de l'origen de molts pobles, també al Berguedà.

comarques veïnes, sempre molt marcades per un sistema econòmic de supervivència i, per tant, molt lligades a l'economia agrícola i ramadera, i als mateixos usuaris. En aquest context, els espais interiors de les cases i la cultura material d'ús quotidià, són un clar exponent dels costums i la cultura de cada època i de cada territori.

Tot i que la major part de les masies de la zona van ser construïdes o refetes al segle XVII amb ampliacions del XVIII i XIX, un nombre molt important ja existia o es va configurar a l'Edat Mitjana. Aquestes reconstruccions i ampliacions posteriors van provocar que desapareguessin alguns elements de la primera època constructiva, però l'observació acurada de l'interior i exterior de les cases ens mostra encara moltes evidències i elements que confirmen arqueològicament el seu origen medieval. A partir del segle XVIII els masos són el reflex del revifament econòmic del sector agrícola, així com de l'origen d'una nova burgesia al voltant de la nova economia tèxtil ja a mitjans del segle XIX, configurant les cases amb elements molt característics.

Les cases representen un important patrimoni cultural, responent a una tipologia clàssica que caracteritza la zona i de les que es conserven nombrosos i interessants exemples, tant al Baix Berguedà com a l'Alt Berguedà, que mereixen ésser estudiats abans que els canvis econòmics a la pagesia provoquin també uns canvis culturals irreversibles que poden provocar la desaparició definitiva de vestigis que encara actualment podem estudiar i deixar constància.

- El mobiliari dins l'espai:

Un altre element que interessava era obtenir el màxim d'informació del mobiliari i de la seva relació amb l'espai domèstic. Els mobles, en qualsevol època històrica, s'han construït amb una funció determinada i, en molts casos, adaptats a l'espai que els ha d'acollir, tot i que, amb el temps i el canvi de necessitats, molts d'ells s'acaben convertint en simples objectes mòbils dels que es té en compte tan sols la seva vessant com a objecte artístic i decoratiu. Per aquest motiu no es pot estudiar el moble com a objecte aïllat, sinó que tant s'ha de tenir en compte les necessitats d'ús que van provocar la seva construcció d'una determinada manera, com l'espai domèstic que els conté i que a la vegada provoca o condiciona l'ús.

La finalitat del moble sorgeix de la recerca de la comoditat als habitatges però sense deixar de banda la seva vessant decorativa que els va provocar adaptar-se al període històric-artístic en el que es realitzaven. No hem d'oblidar que l'home ha ordenat l'espai que ocupa a partir d'unes necessitats, per tant la decoració ha tingut una base principalment funcional esdevenint aquesta un fet cultural. El moble, com a signe cultural, és un reflex de la societat que els ha creat i utilitzat, formant part del seu llegat material.

A més, hem de tenir en compte que l'espai domèstic no tan sols acull elements mobles, sinó que en molts casos trobem elements immobles que formen part de l'estructura mateixa dels habitatges però que tenen una relació directa amb l'ús dels espais i que, per tant, s'han d'estudiar conjuntament o en relació amb aquests. L'organització de l'espai està relacionada directament amb les persones i societats que els van crear, no només com a necessitat sinó també com a resposta a unes inquietuds humanes que mostren aquesta culturalitat de la organització interna de l'habitatge en relació amb els objectes.

- El mobiliari com a fet artesanal:

Els mobles, que utilitzen la fusta com a matèria primera bàsica, han sigut obra d'artesans desconeguts, manufactures en les que intervenien diferents oficis, des dels serradors, torners, ebenistes, escultors, dauradors, tapissers i fusters. Oficis que han adaptat la seva forma de treballar a l'evolució cultural i estilística de cada època, de manera que el mobiliari pren elements característics de l'art en general. Així, analitzem del moble, no només la forma i funció, sinó també els materials, sistemes constructius i decoració, que ens permeten diferenciar el moble que trobem en aquesta zona del que hi ha a altres comarques de Catalunya.

Generalment en la fabricació s'utilitzen fustes locals que varien segons la categoria del moble: pi, roure, noguera, bedoll, cirerer, faig i boix, principalment. A partir del segle XVIII s'introdueixen fustes tropicals com la caoba i la xicranda. A més de mobles de tipus benestant, es realitzen també mobles utilitaris, és a dir, per a serveis molt concrets, d'ús més freqüent, realitzats amb fustes senzilles, principalment el pi, com les taules per pastar, els bancs escó formant angle al voltant del foc, alguns amb respall i amb el seient que es podia aixecar formant una caixa al seu interior; es

construeixen les caixes *de mosso*, senzilles caixes de fusta de pi destinades a guardar eines, roba, gra i altres útils del mas. Aquest tipus de mobiliari d'ús quotidià es mantindrà sense canvis fins ben entrat el segle XX. Així veiem que hi ha una clara distinció entre els mobles que s'utilitzaven molt sovint i aquells que eren principalment decoratius que s'acostumaven a ubicar als llocs de la casa on entraven les visites.

Al Berguedà, la manufactura local ha provocat escassa repercussió en una comarca que tradicionalment no ha tingut una artesania reconeguda i en la que la major part dels mobles més nobles serien exportats, i els més senzills, elaborats per tallers d'ebenistes o fusters locals de tradició rural. Per tant, no podem parlar de "moble Berguedà" pel seu origen ja que desconeixem amb seguretat si va ser construït a la zona i perquè no han hagut tallers reconeguts.

Per aquest motiu, la finalitat és fer l'estudi sobre el moble al Berguedà i no sobre el moble Berguedà. És per això que ens interessa principalment estudiar els exemples d'aquelles cases que han mantingut una ocupació al llarg del temps, fet que ha provocat l'acumulació, generació rere generació, d'un mobiliari que s'ha adaptat a cada època i necessitat, que provoca una barreja d'estils i peces anacròniques en espais únics creats en un moment determinat amb ampliacions i adaptacions també de diferents èpoques, tot i diferenciant nivells socials per tal que hi hagi opció a una tria més complerta.

Justificació del marc cronològic

Els nostre treball no queda cenyit a un marc cronològic específic. Es tracta d' un anàlisi dels espais i elements que trobem a les cases rurals procedents de totes les èpoques històriques presents fins als anys posteriors a la Guerra Civil. Hem evitat de forma conscient triar "l'eix temporal" per ordenar l'estudi dels espais domèstics, al contrari, hem volgut primer definir els espais i seqüenciar la seva evolució posteriorment, així com relacionar la evolució amb l'entorn social després. Està clar que cada fase històrica està caracteritzada per una cultura material específica, que està influenciada per molts factors externs al voltant de la relació de l'home amb la casa. Per això el nostre objectiu era extreure informació de com han sigut els cases fonamentalment fins abans de l'època capitalisme o industrialització, quan es va iniciar l'època del hisendats i la marxa dels propietaris del mas a la ciutat, però tenint en compte tots els elements que la componen, sense seleccionar elements per èpoques històriques i

prenent els elements que resten presents en el moment en que s'ha fet la visita de documentació.

Aquest estudi ens havia de permetre determinar tipologies, característiques constructives, materials..., en definitiva, elaborar una evolució històrica del conjunt prenent com a font els mateixos elements i els mobles que es conserven a les cases configurant un context sistèmic. Com afirmava Alfredo González, “para la arquitectura popular resulta casi siempre imposible saber la fecha de un edificio, ya que desde la Edad Media hasta la actualidad se ha construido con los mismos cánones” (Gonzalez, A. 2003b). Per això volem ser conscients de la variabilitat cronològica que es desprenen de les tipologies dels elements domèstics ja que els models apareixen a diferents èpoques històriques, i models de diferents etapes conviuen en el mateix espai. L'anàlisi de l'espai pot ser independent del seu temps ja que és un element en el que sempre és present la transformació i la evolució per adaptació.

El marc cronològic que abastem és extens, tot i que en molts casos podem aproximar l'evolució temporal de certes parts de les cases que podem documentar fàcilment. Ens trobem amb un context rural que ha assentat la seva estructura d'habitatge al llarg de diferents etapes històriques i en les que cada una d'elles ha deixat elements que les caracteritzen, per això no ens volíem delimitar de forma prefixada a estudiar únicament elements d'una època descartant les altres. Malgrat això, el que es manté dins les cases es pot acotar bàsicament entre els segles XIV i XX, període que també és present a la documentació històrica consultada i que, en certa forma, ens ajuda a explicar els elements que veiem. En el nostre cas d'estudi pensem que la intenció d'organització i construcció dels espais a les cases rurals que hem documentat no és gaire diferent dels que van motivar la mateixa distribució a inicis del període medieval.

Justificació del marc metodològic

Un plantejament fet a l'inici de la recerca va ser la voluntat d'analitzar els espais sense estar influenciada per cap corrent arqueològica, antropològica o arquitectònica, sinó que la intenció era extreure la informació del que oferien els espais i elements amb la simple visió del documentalista que transcriu la informació que obté amb la recollida de dades, i posteriorment, a partir de la organització i sistematització de les dades, decidir quina metodologia s'utilitzava per construir el relat. Posteriorment, un cop hem tingut el volum de dades treballat i unificat, si que ens hem volgut endinsar en

els diferents enfocaments per treballar l'estudi de l'espai domèstic des de diferents perspectives, de forma que poguéssim veure si alguna perspectiva s'adaptava a la forma d'afrontar el tractament de les dades.

Aquest treball és un treball que queda emmarcat en un entorn de recerca de tipus arqueològic, ja que l'estudi es basa en la cultura material en contextos definits, però també és etnològic o etnoarqueològic, en ser un treball d'estudi de la cultura material lligada a uns espais socials bàsicament preindustrials. L'arqueologia i la etnoarqueologia comparteixen mètodes i objectius: analitzar aquesta relació que s'estableix entre la cultura material i el comportament humà (Gonzalez, 2003b: 17). Per tan, és l'estudi de la cultura material en un context sistèmic però amb referents a un context arqueològic el que ens porta a emmarcar l'estudi dins aquests àmbits.

D'altra banda, també és un treball que queda emmarcat dins una clara perspectiva arquitectònica, o més aviat d'arqueologia de la arquitectura, degut a la inquietud d'anàlisis dels espais que contenen la cultura material, d'organització de l'espai domèstic en relació a la diferenciació d'àmbits dins la casa que responen a diferents activitats realitzades per persones, que no deixa d'estar directament relacionat amb la perspectiva etnoarqueològica.

Trobem un precedent en relació amb el nostre estudi, en un treball etnoarqueològic de registre contemporani que va fer Alfredo Gonzalez Ruibal, el seu treball "Etnoarqueología de la emigración"⁶, en el que va estudiar el registre material dels abandonaments de cases rurals a Galícia. Ell argumentava que el seu treball era de "cultura material" i "etnoarqueològic", sense extreure dades mitjançant excavació però, malgrat això, també "arqueològic" tenint en compte que els anteriors camps de recerca es poden englobar dins l'arqueologia.

Podem dir també que el nostre és un treball històric, ja que té una intenció de recerca i exposició d'un relat per a complementar el coneixement d'una part de l'evolució de l'habitatge rural. Tenim en compte que un problema que s'observa a alguns treballs és que els historiadors es basen quasi exclusivament en els textos i tracten els objectes a partir del que troben escrit, mentre que els arqueòlegs es basen massa exclusivament en el registre material i acostumen a no utilitzar els textos que parlen dels objectes. Una relació d'equilibri o, al menys de contrastació, pot contribuir a crear arguments més sòlids en la interpretació del registre material i dels espais. Per això una part del meu interès quan vaig iniciar el treball era saber si podia llegir a través de l'anàlisi de l'espai

⁶ González Ruibal, 2003b.

domèstic i la cultura material associada, sense necessitat d'intervenció arqueològica sota nivell de cota 0, en un territori i en unes cases en que l'home s'ha mantingut i ha evolucionat fins als nostres dies, però ajudant-me de diferents fonts que complementessin la informació extreta amb la documentació de camp.

Ens aquest treball em proposo suggerir alguns criteris que ofereixin una reflexió sobre la organització de l'espai a les masies, mostrar en certa forma que l'estudi de l'espai interior de les cases ens proporciona informació tan important com la que es podria extreure de la recerca a partir d'un jaciment arqueològic, ja que podem resseguir la informació històrica a partir del context sistèmic de cada un dels espais i dels objectes associats.

La present monografia està estructurada en sis apartats bàsics.

El primer capítol és la introducció que serveix per situar el tema, no només respecte als objectius inicials que han portat a aquesta recerca, sinó també per presentar la situació general en què es troba el tema principal pel que fa a diferents tipus d'estudis sobre la casa rural i el mobiliari, així es pot tenir una visió general de l'estat de la qüestió en el moment d'iniciar el treball. També s'explica la metodologia utilitzada i les fonts d'estudi, així com l'estructura organitzativa del treball. En aquest mateix capítol dediquem un apartat a explicar i analitzar els diferents corrents metodològics que han treballat l'estudi de l'espai domèstic, des de l'arqueologia, l'etnoarqueologia i l'arquitectura, per tal d'obtenir una visió general que es contrastarà a les conclusions.

El segon capítol serveix per ubicar dins l'entorn on es centra el treball, tant el geogràfic com l'històric. Es desenvolupa una breu introducció a aspectes generals sobre la geografia i economia del territori, fent esment especial de les zones que presenten diferenciació en aquests aspectes per tal d'entendre l'ús de l'entorn i com aquest ha condicionat el repartiment d'espais a la masia. Així podrem observar com són les diferències entre les cases d'alta muntanya, de mitja muntanya i de les zones de plana agrícola.

El tercer capítol presenta un seguit de conceptes que volíem deixar clars abans d'entrar al tema principal. Aquí plantegem el vocabulari bàsic i la justificació de les denominacions que donem a l'habitat; també s'ha fet un apartat que recull les diferents classificacions que altres estudiosos han fet de la masia i la casa rural des de diferents perspectives, de forma que les podem contrastar amb el nostre cas i plantejar noves o diferents formes d'abordar l'estudi de tipus. Finalment es planteja una evolució històrica de la casa rural a la Catalunya vella, que serveix de base per tal de comprendre els casos d'estudi que plantegem.

Els capítols quart i cinquè desenvolupen el tema de la recerca.

El capítol quart tracta sobre la casa i l'espai domèstic. L'hem estructurat en tres parts: la primera aborda l'estudi de la casa des de l'exterior, presentant les característiques arquitectòniques, estructurals i materials de les cases, així com els elements complementaris d'aquestes. El segon tracta l'interior de la casa, els diferents espais que la configuren, la morfologia i organització dels espais de l'habitatge i els elements

relacionats amb cada un d'ells. El tercer apartat es centra en el mobiliari i els elements de cultura material que es troben relacionats amb els diferents espais.

L'exposició de l'estudi de l'espai intern la tractem des de la perspectiva general de la casa. Primer analitzant la casa en el seu conjunt, com a estructura arquitectònica singular i relacionada amb el seu entorn immediat, de manera que hem diferenciat cases amb elements constructius que són diferents entre zones, establint un tipus de classificació tipològica i fent un anàlisi dels materials constructius. Després, hem analitzat l'estructura de l'habitatge, és a dir l'estructura dels espais interns, els elements immobles dels espais. Hem diferenciat entre les zones de treball o d'elaboració, les zones d'emmagatzematge d'aliments, les zones comunes de la casa i les zones privades de la casa. Dins de cada apartat hem diferenciat les zones geogràfiques, de manera que es pot veure clarament la influència del sistema econòmic en la distribució i repartiment d'espais a la casa.

En quant al mobiliari, hem realitzat una classificació a partir dels mobles que hem documentat a les cases, creant una estructura agrupant els mobles en cinc grups: mobles contenidors o d'encabiment, mobles de suport, mobles auxiliars, mobles d'església i mobles pel treball domèstic. D'aquesta manera podem fer una clara diferenciació, no només per l'ús que es fa del moble, sinó també per l'espai on s'ubiquen aquests. Com s'explica al capítol, cada grup de mobles segueix el mateix guió explicatiu, de manera que s'introdueix amb una descripció formal i constructiva, seguit de la presència del moble en la documentació històrica localitzada així com la denominació que rep en aquests documents i la que té actualment a la zona. Segueix amb la ubicació del moble a les cases, tant a la documentació històrica com a partir de la que s'ha extret dels mateixos elements amb el treball de camp, i finalment es desenvolupa una classificació tipològica que, segons el tipus de moble, podem afrontar des del punt de vista formal, per la ubicació, per l'ús o bé cronològica.

Al final d'aquest capítol hem recollit de manera general les característiques del mobiliari en quant a materials emprats, sistemes constructius i tècniques decoratives per tal de facilitar la lectura. Tot i que la fotografia és un element documental indispensable, s'han realitzat dibuixos esquemàtics que faciliten la comprensió d'alguns elements.

El capítol cinquè recull les primeres conclusions sobre l'estudi realitzat de la casa rural al Berguedà plantejant una classificació de tipus per a la zona. Per a plantejar aquesta primera conclusió s'ha fet una introducció analítica de l'espai domèstic des de la perspectiva de recerques arqueològiques fetes al territori, fet que ens permet

aproximar una evolució dels habitatges de períodes que no s'han pogut documentar a fons a partir dels casos estudiats en el treball. En el mateix capítol plantejem una classificació tipològica per a les cases del Berguedà, partint de la recerca arqueològica, del treball de camp amb els casos reals que hem documentat i recolzat amb les dades que ens proporciona la documentació històrica. Finalment plantejem un grup d'exemples tipus tenint en compte la classificació realitzada, amb els que s'analitza la organització dels espais a les cases amb diferenciacions per zones i per tipus de cases. Al final del capítol concloem amb les característiques de la organització espacial evolutiva a les cases d'aquest territori d'estudi.

El sisè capítol presenta algunes conclusions al treball, des de el tipus de descriptors i lectures que ens proporciona l'estudi de la casa i l'espai domèstic; les lectures que s'han pogut extreure a partir del treball de recerca desenvolupat; el plantejament d'una evolució històrica de l'hàbitat al Berguedà, i finalment una reflexió al voltant de la metodologia emprada.

1.2. ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

No volem iniciar el desenvolupament del treball fruit de la recerca, sense exposar l'estat de l'estudi de la qüestió que afrontem i que està fonamentalment relacionada amb l'estudi de la masia, de l'espai domèstic rural i de la cultura material en el context de Catalunya, a banda dels treballs que havia portat a terme jo mateixa, els anys 2005, 2006 i 2009, que ja s'han esmentat anteriorment.

Sobre la masia

La masia, o la casa rural ha estat un tema d'estudi recurrent i des de diverses disciplines: l'antropologia, el dret, l'arqueologia, la història, la geografia i la etnologia, entre d'altres.

La bibliografia disponible sobre la arquitectura popular espanyola fins fa pocs anys es reduïa a les publicacions entre els anys 1920 a 1940, amb obres de tipus general o territorial com les de Ricardo del Arco, *La casa Altoaragonesa*⁷; de Leopoldo Torres Balbás, *La vivienda popular en España* dirigida por Carreras Candi el 1923⁸; o els treballs que van desenvolupar Fritz Krüger⁹ i Ramon Violant i Simorra¹⁰ per la zona del Pirineu. L'any 1973 Carlos Flores publica *Arquitectura Popular Española*¹¹, que analitza la casa des del punt de vista de l'arquitecte. També Luis Feduchi, que va editar alguns llibres específics sobre mobiliari, i altres exposant la visió d'arquitecte sobre la casa rural a *Itinerarios de arquitectura popular española*¹², estudi en el que afirma que els factors que influeixen en l'arquitectura són el clima, la morfologia geogràfica i el gènere de vida de l'home.

L'interès creixent pels valors etnològics de la casa rural queden ben representats pels treballs que ja hem anomenat de Fritz Krüger i Ramon Violant en el context pirinenc,

⁷ Arco i Garay, Ricardo del (1919) *La Casa altoaragonesa: notas de excursionista*. Madrid, Sociedad Española de Artes Gráficas.

⁸ Torres Balbás, L. (1923) "La vivienda popular en España" a *Folklore y Costumbres de España*, dir. per Carreras Candi, 12. ed., Vol. II, Barcelona, casa editorial Alberto Martín, 1931-1946.

⁹ Krüger, F. (1996) (Primera edició de 1936, primera part i 1939, segona part). *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1. Eds. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo i Besses.

¹⁰ Violant, R. (1949). *El Pirineo Español: vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona. Editorial Altafulla. Edició facsimil publicada el 2003.

¹¹ Flores, Carlos (1973) *Arquitectura popular española*. Ed. Aguilar, Madrid. Vol. IV.

¹² Feduchi, Luís (1976) *Els antics regnes de les quatre barres*, Volum 3 de *Itinerarios de arquitectura popular española*. Ed Blume. Barcelona.

però també pels portats a terme per José Miguel de Barandiarán¹³ a la zona vasco-navarra.

El punt d'inflexió que va marcar els inicis de l'estudi de la masia a Catalunya va estar marcat pel gran projecte *Estudi de la Masia Catalana* portat a terme entre 1924 i 1936 a Catalunya i Les Balears a través del Centre Excursionista de Catalunya i impulsat pel mecenes Rafael Patxot. Aquest projecte va obrir les portes a l'estudi de la masia, malgrat quedés interromput per la Guerra Civil i no es tornès a tenir coneixement de la seva existència fins al 1975, quan s'inicià la recuperació i organització del fons. Des de llavors, s'ha portat a terme la documentació del fons que actualment es pot consultar via web, així com la organització d'una exposició de difusió¹⁴ i la edició d'un llibre¹⁵.

La direcció del treball es va donar a l'etnòleg Josep M. batista i Roca, i als arquitectes Josep Danés i Torras, i Lluís Bonet i Garí, amb l'ajuda d'un consell assessor de diferents camps (folklore, editorial, arquitectura, conservació de monuments). L'estudi, a banda de la recollida de bibliografia, donà molta importància a la recollida de documents gràfics, fotografia i dibuixos dels elements documentats. Es va comptar amb 141 col·laboradors que van treballar a diferents territoris de Catalunya, aprofitant la gran xarxa de socis del Centre Excursionista de Catalunya. La intenció final era publicar diversos treballs de tipus multidisciplinari al voltant de la masia: història, arquitectura, el mobiliari, les terres, la família, la toponímia, costums i folklore, literatura, i que estaria dins la línia noucentista, catalanista i conservadora de l'època.

Tot i que alguns arquitectes van fer diferents escrits sobre el tema, alguns ni tan sols es van publicar i van restar als arxius del CEC, per exemple els que va fer Josep Danés en forma de diferents notes que havien de formar part d'una publicació inacabada amb el títol *Materials per a l'estudi de la Masia Catalana*, que va quedar estroncada per la Guerra Civil, i que no es va reprendre un cop acabada. Aquests treballs s'han publicat recentment¹⁶. Però en canvi sí que es va publicar algun treball del mateix Danès¹⁷, i de Lluís Bonet¹⁸, que va treure el seu estudi anys més tard, editats pel Centre Excursionista de Catalunya.

¹³ Barandiarán, J. M. (1955) "Contribuciones al estudio de la casa rural y las condiciones naturales". Revista *Eusko Folklore*, Vitoria.

¹⁴ http://blocs.gencat.cat/blocs/AppPHP/etnologia/files/2015/03/Flyer_IEC.pdf

¹⁵ Font, Josep; Solà, Montserrat (2010). "La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears". A *L'Estudi de la Masia Catalana*. La Magrana. RBA editors. Barcelona.

¹⁶ Els diferents texts de Josep Danés han estat recopilats i publicats per la Diputació de Girona : Danès, J. *Materials per a l'estudi de la masia*. Edició i estudi introductor de Jeroni Monner i Joaquim M. Puigvert. (2010). Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Documents, núm. 7. Diputació de Girona i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.

¹⁷ Danés i Torras, J. (1930). *Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana*. Barcelona. Butlletí del C.E.C.

Ja abans de l'inici d'aquest recull, altres arquitectes catalans iniciaren treballs d'estudi de la masia, com Joaquim Puig i Cadafalch que presentà l'informe *La casa catalana*, l'any 1908 al Primer Congrés de la Corona d'Aragó celebrat a Barcelona¹⁹. També Josep Danés i Torras (1891-1955) havia publicat un treball sobre els masies de la Garrotxa en els *Estudis Universitaris Catalans*, premiat el 1914 per la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya, del que era soci, i publicat el 1919 amb el títol *Arquitectura popular. Secció septentrional de la Comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls del Bianya, castellar de la Muntanya i Vall del Bach*²⁰. En aquest estudi Danés posà de manifest les diferències entre les masies del pla i les de muntanya, i com l'adaptació al terreny i al clima condicionaven la seva arquitectura. Així, per a les masies de la Garrotxa, proposa una classificació amb tres tipus: I- *casas situades a la muntanya en el solei*, II- *casas situades a la muntanya en el bac*, III- *casas situades en el pla*.

Altres estudiosos com l'esmentat arquitecte Lluís Bonet i Garí (1893-1993), o Joaquim Folch i Torres (1886-1963) director dels Museus d'Art de Barcelona, el geògraf Pau Vila (1881-1980), van contribuir a l'estudi i a la difusió de la masia i, malgrat veure's interromput el projecte de Patxot, altres publicacions mostren que l'interès en la masia no va quedar aparcat, sinó que ha anat en augment. Així, el 1926 tenim el treball publicat per Joaquim Pla i Cargol, *Art popular i de la llar a Catalunya*²¹, que dona una visió general als elements de la casa; l'any 1929 tenim la publicació de Magí Sandiumenge, *La masia catalana*²²; el 1936 destaca el treball de Joan Amades, *Art popular. La casa*, publicat el 1938²³; el d'Antoni Griera, *La casa catalana*, el 1933²⁴; el de J. Gibert, *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu*²⁵, amb una primera edició de 1947. També altres més moderns però significatius com l'estudi de Salvador Llobet, *La casa rural*, publicat dins la Geografia de Catalunya el 1958²⁶; o *La masia catalana* de Joaquim Camps i Arboix²⁷, el 1968, i

¹⁸ Bonet Garí, LL. (1983)

¹⁹ Puig i Cadafalch, J. (1913). "La casa catalana". Dins Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rei en Jaume I i a la seva època. Barcelona. Estampa d'en Francisco Altés. P.1041.

²⁰ Impremta de la casa de Caritat, Barcelona, 1919. Reeditat a Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), p. 60-122.

²¹ Pla Cargol, J. (1926). *L'art popular i la llar a Catalunya*. Ed. Dalmau Carles Pla. Girona.

²² Sandiumenge, Magí (1929) *La masia catalana*. Llibreria Catalònia. Barcelona.

²³ Amades, J. (1938). *Art popular. La casa*. Barcelona. La Neotípiia.

²⁴ Griera, A. (1933, primera edició) (1974, segona edició). *La casa catalana*. Edicions Polígrafa. Barcelona.

²⁵ Gibert, J. (1985). *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu*. Ed. Millà. Barcelona. Primera edició de 1947.

²⁶ Llobet i Reverter, Salvador (1985) "La casa rural". A *Geografia de Catalunya*, capítol XXI, p. 481-498. Ed. Aedos, Barcelona. (primera edició 1958)

²⁷ Camps i Arboix, J. (1976). *La Masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*. Barcelona. Ed. Aedos.

Les cases pairals catalanes, el 1965²⁸; el treball de Joan Vilà Valentí el 1973, *El món rural a Catalunya*²⁹; i l'estudi de Marc Aureli Vila, *La casa rural a Catalunya*³⁰, publicat el 1980. Per citar només alguns exemples, a banda de la extensa i reconeguda obra de Ramon Violant i Simorra.

A partir de l'any 1972 es publica a Barcelona la revista *2C Construcción de la ciudad*, dirigida per Salvador Tarragó i Carlos Martí, que tenia per objectiu estudiar i transmetre el coneixement de l'actualitat arquitectònica del moment. L'any 1981 es va reflectir aquest interès per l'arquitectura popular en la publicació d'un número de la revista dedicat íntegrament a la masia³¹ i que conté un seguit de treballs i reflexions de gran vigència encara actualment.

L'arquitecte Jeroni Moner i l'historiador Josep M. Puigvert³² han reflexionat en diferents publicacions sobre el tipus d'estudis que s'han fet sobre la masia, i remarquen que ha hagut un gran interès pel tema de les masies i que s'han portat a terme diferents estudis antropològics, socials, històrics i econòmics sobre la masia, però que els estudis arquitectònics són limitats, reduïts a obres de divulgació general i a l'estudi de tècniques i materials constructius³³. Certament, s'han fet pocs estudis en que la base sigui la documentació i l'inventari sistemàtic de masies per zones geogràfiques, amb una recerca històrica documental d'aquests edificis que permeti estudis de l'evolució arquitectònica, amb planimetries i estudis arqueològics, de forma que ens allunyem d'aquest tipus de publicacions existents actualment que no serveixen d'ajuda als que volem aprofundir en l'estudi de l'espai interior de les masies.

Per exemple, una eina que podria haver estat útil són els Catàlegs de Masies i Cases Rurals, que estableix la Llei d'urbanisme de Catalunya, "per a la reconstrucció i rehabilitació de les masies i cases rurals que calgui recuperar i preservar, per raons arquitectòniques, històriques, paisatgístiques o socials, cal que estiguin incloses en un

²⁸ Camps i Arboix, J. (1977). *Les cases pairals catalanes*. Barcelona. Destino. (Primera edició de 1965, Edicions 62).

²⁹ Vilà Valentí, J. (1973) *El món rural a Catalunya*. Ed. Curial. Barcelona, p. 61-72.

³⁰ Vila, Marc Aureli (2002). (Primera edició 1980). *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Barcelona. Edicions 62.

³¹ AA.DD. (1981). "La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana". A *Revista 2c construcción de la ciudad*, núm. 17-18. Març 1981. Barcelona.

³² És molt interessant l'article de Joaquim. M. Puigvert i Solà, "L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)", *Revista d'Estudis d'història agrària*, Núm. 12, 1998, p. 78-108; que fa un recull de la evolució de l'estudi de la masia a Catalunya durant la primera meitat del segle XX.

³³ Danès, J. *Materials per a l'estudi de la masia*. Edició i estudi introductor de Jeroni Monner i Joaquim M. Puigvert. (2010). Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Documents, núm. 7. Diputació de Girona. També destaquem el treball fet per Jordi Curós en quant a l'estudi de la masia des de la perspectiva estructural arquitectònica: Curós, J. (1993) *Arquitectura rural de la Garrotxa: estudi estructural*. Volum 2 de Monografies d'història de la construcció. Diputació de Girona, Universitat de Girona.

catàleg específic de planejament urbanístic³⁴, ja que podria ser una important eina de coneixement general de totes les cases rurals d'un terme municipal. Però els catàlegs han quedat en això, en simples llistats de reconeixement que incorporen poca informació històrica que permeti un anàlisi més detallat i que garanteixi la conservació. En concret, la experiència dels catàlegs consultats de la comarca del Berguedà ens ha mostrat això, una manca de coneixement de la realitat històrica d'aquest tipus de construccions per part dels equips redactors, i la manca de recerca per a omplir les fitxes i que es justifiqui la seva evolució històrica. En aquest sentit, aquests catàlegs són útils per a obtenir el llistat de les cases d'un terme, però no per a justificar la recerca històrica a partir d'aquest. També volem recordar que els nous usos que s'ha donat a moltes cases amb el turisme rural i la segona residència, ha agreujat aquest desconeixement, ja que degut a la manca d'instruments de protecció i de conservació amb perspectiva històrica s'han perdut altres lectures. La manca de documentació dels processos i d'intervencions sense seguiment ha provocat la pèrdua d'informació, ja que sempre les obres de restauració o d'adaptació d'aquestes cases a nous usos s'han fet sense seguiment històric ni arqueològic, fet que augmenta el desconeixement de la seva evolució.

Els darrers 20 o 25 anys s'ha despertat un interès creixent al voltant de l'estudi de la masia, i les publicacions s'han succeït, tant a nivell general com a nivell local, així com s'ha iniciat la organització de jornades, congressos i l'impuls de diverses associacions. L'any 1965 es va iniciar a la localitat guipuzcoana d' Elorrio el *Primer Congreso Nacional de Arquitectura Regional*, que va tenir continuïtat l'any següent a Oviedo, amb el títol de II Congreso Nacional de Arquitectura Típica Regional.

L'any 1987 es van celebrar les Jornadas sobre *Arquitectura popular en España*, organitzades per l'equip "Fuentes de la Etnografía Española", del CSIC, on es van analitzar aspectes teòrics e interpretatius, històrics e iconogràfics, tipològics, d'oficis relacionats a la construcció i sobre el futur de l'arquitectura rural.

A Catalunya s'han organitzat diferents trobades, com el col·loqui *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*, celebrat a Barcelona, el novembre de 1999, organitzat pel CSIC, la Institució Milà i Fontanals, i Departament d'Estudis Medievals de la Universitat de Barcelona, coordinat per Mª Teresa Ferrer, Josefina

³⁴ D'acord amb els articles de la LUC: art. 47.3 / 50.1 / 50.2 / 58.9d / 67.4 / DT dotzena. I del Text Refós, RLUC: art. 55 / 56.1 / 68.8e / 73.2.4a / 95 / DT sisena 1. (Llei 3/2012, de 22 de febrer, de Modificació del Text refós de la Llei d'urbanisme).

Mutgé i Manuel Riu³⁵, amb un vessant de tractament del mas des de la perspectiva històrica.

Darrerament, el març de 2015 s'ha celebrat el *Primer Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori rural català*³⁶, amb una important presència de públic i de participants. El congrés va estar organitzat per la secció d'Història Rural de la Institució Catalana d'estudis Agraris ICEA, filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que va ser creada el desembre de 2007 com a resultat de la celebració del centenari de l'IEC. L'any 2008, es va fer l'acte de presentació de la secció, amb la constitució prèvia d'un grup multidisciplinari format per historiadors, arqueòlegs, geògrafs, arquitectes, i membres de la ICEA: agrònoms, tècnics agrícoles, biòlegs, veterinaris, especialistes forestals, en sòls... Aquest grup de persones treballen en el món rural des de totes les perspectives relacionades amb la història, el paisatge i el patrimoni rural.

Una entitat similar és la Fundació Mas i Terra³⁷, amb seu a Navès (Solsonès) i Barcelona. Han realitzat inventaris de masies que formen part de planejament municipal, tenen una biblioteca especialitzada, fan estudis històrics d'arquitectura popular i han fet diverses publicacions³⁸, així com promouen rehabilitacions de masies.

Entre les darreres publicacions sobre l'estudi de la masia hem de destacar les següents:

Tres llibres editats per editorial Brau, *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració* (2005), *Cases de poble: evolució, arquitectura i restauració* (2006), *La casa al Pirineu: evolució, arquitectura i restauració* (2011), en els que han intervingut estudiosos del tema com A. González, J. Moner, R. Ripoll, X. Roigé, F. Estrada, O. Beltran. Amb una visió general de les masies, tant des del punt de vista arquitectònic com antropològic, essent un dels treballs més complets publicats darrerament. Altres publicacions sobre la masia i sobre el món rural les ha fet l'historiador Llorenç Ferrer, *Masies de Catalunya*³⁹ i *Les Masies senyorials del Bages*⁴⁰; però també ha publicat interessants compendis sobre vida rural⁴¹.

³⁵ Ferrer, Mª T.; Mutgé, J.; Riu, M. (Eds.) (2001): *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*, Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999. Ed. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institut Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Barcelona.

³⁶ <http://congres-masia-territori.espais.iec.cat/la-seccio-dhistoria-rural-de-la-icea/>

³⁷ <http://www.masiterra.cat/>

³⁸ Borbonet, A. (2006), Tort i Donada, J., i altres (2005).

³⁹ Ferrer i Alós, LL. (2003) *Les masies de Catalunya*. Ed Angle. Manresa.

⁴⁰ Ferrer i Alós, LL. (1996). *Masies i cases senyorials al Bages*. Ed. Angle. Manresa.

També destaquem, tot i que són edicions per casos de la zona d'Aragó, els treballs de Ana i Fernando Biarge editats pel Gobierno de Aragón, i que compta amb una col·lecció de llibres en que la fotografia és l'element bàsic, i que ajuda en la documentació dels objectes i elements de les cases. Els més interessants són *Casa por casa*⁴², *De puertas adentro*⁴³, *Piedra sobre piedra*⁴⁴.

També s'han de destacar diferents treballs sobre la casa rural que s'han realitzat des de la perspectiva antropològica. Hem de recordar d'entrada els treballs ja citats de Ramon Violant i Simorra per al Pirineu, i els de Fritz Krüger⁴⁵ centrats als Pirineus aragonès i català. Altres més actuals, com el treball sobre la casa Aranesa que van fer X. Roigé, F. Estrada i O. Beltran, que va suposar un important inici dels estudis de la casa des d'aquesta perspectiva⁴⁶. Altres estudis que han estat publicats per la Generalitat de Catalunya dins la col·lecció de Temes d'Etnologia de Catalunya mereixen ésser destacats, com l'estudi sobre el mas al Montseny⁴⁷ centrat en la memòria oral recollida dels seus habitants; un estudi centrat en els masovers de la zona de Girona⁴⁸; i dos estudis per a la zona de la Cerdanya⁴⁹, tots dos sobre l'arquitectura rural i la seva connexió amb les relacions socials.

Sobre el moble

L'estudi del moble català fins a l'actualitat s'ha fet de forma parcial, s'ha estudiat la individualitat del moble tenint en compte les seves característiques i època de construcció i d'aquesta manera s'ha relacionat amb l'entorn social i artístic. Però en

⁴¹ Ferrer i Alós, LL. (2002) *La vida rural a Catalunya*. Angle editorial. Manresa. Ferrer i Alós, LL. (2009) *La Catalunya rural, abans i ara*. Saga editorial.

⁴² Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2001). *Casa por casa. Detalles de arquitectura rural pirenaica*. Col·lecció El patrimonio etnológico altoaragonés. Huesca.

⁴³ Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2002). *De puertas adentro. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnológico altoaragonés. Huesca.

⁴⁴ Biarge, Fernando; Biarge, Ana (2000). *Piedra sobre piedra. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnológico altoaragonés. Huesca.

⁴⁵ Krüger, F. (1996). *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1 (dues parts). Eds. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo. Primera edició de 1936 (primera part) i 1939 (segona part).

⁴⁶ Roigé, X.; Estrada, F.; Beltran, O. (1997) *La casa aranesa*. Col·lecció Polaris. Garsineu Edicions. Tremp.

⁴⁷ Roigé, X.; Estrada, F. (2001) *El mas al Montseny: la memoria oral*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 16. Generalitat de Catalunya.

⁴⁸ Saguer, E. (coord.) (2001) *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 11. Generalitat de Catalunya.

⁴⁹ Saguer, E. (coord.) (2005) *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins. 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 22. Generalitat de Catalunya. Pujadas, J.; Soronellas, M.; Casal, G. (2007) *Cada casa és un món. Família, economia i arquitectura a Cerdanya*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 14. Generalitat de Catalunya.

poques ocasions s'han tingut en compte el mobiliari, tant moble com immoble, en relació amb l'espai que l'acull i que ha provocat en certa manera la seva existència.

Així, els estudis de Josep Mainar, *El moble català*⁵⁰, *Vuit segles de moble català*⁵¹, tot i iniciar un recorregut fins aleshores quasi inèdit i ser considerats el referent més important a Catalunya, necessiten ser contrastats i ampliat amb d'altres estudis territorials que mostrin un ventall més ampli a la vegada que relacionin la necessitat d'un objecte dins el seu àmbit social. Més tard altres treballs sobre el moble, com el Catàleg de l'exposició organitzada per la Generalitat de Catalunya *Moble Català*⁵², de l'any 1994, aportava el vessant de coneixement de l'evolució del moble; o el llibre *El moble a Catalunya* editat per Caixa de Manresa l'any 1999⁵³, o d'altres més específics com *El Moble a Andorra* publicat el 2003⁵⁴, o *Audàcia i delicadesa, el moble de l'Empordà*⁵⁵, el 2008, segueixen mostrant la vessant de l'objecte com a tal i de la seva evolució històrico-cronològica, fent petites incursions en el camp de relació amb l'entorn i per tant d'estudi antropològic del mobiliari i altres objectes d'ús quotidià, però molt superficial. Tot i aquest avançament en els darrers temps, encara manquen estudis territorials que ampliïn el ventall amb una feina de recerca basada en l'inventari exhaustiu dels espais domèstics d'àmbit rural com a contenidor dels mobles. Cal assenyalar que els catàlegs o estudis que s'han publicat sobre mobiliari generalment tracten el moble benestant, és a dir, el moble d'alta qualitat, però en pocs casos s'ha tractat el moble rústic de pagès que ha quedat relegat a un paper secundari.

D'altra banda, veiem que els estudis sobre la casa rural han estat més extensos, però generalment es limiten a aspectes tècnics i tipològics, deixant molt de banda l'anàlisi i documentació dels espais interiors i els objectes d'ús quotidià com els mobles. En la seva època els treballs ja citats de Ramon Violant, així com el titulat *L'art popular a Catalunya*⁵⁶, 1976; i els de Fritz Krüger són els estudis més complets sobre diferents temes antropològics als Pirineus i en els que cal destacar l'estudi dels interiors de les cases incloent alguns elements de mobiliari. Però són treballs que es limiten a unes zones geogràfiques determinades, fet que fa necessari que s'ampliï la recerca a d'altres zones de Catalunya abans de que es perdi la memòria degut als canvis ràpids

⁵⁰ Mainar, Josep; Català Roca, Francesc (1976) *El moble català*. Barcelona. Destino.

⁵¹ Mainar, Josep (1989) *Vuit segles de moble català*. Col·lecció Nissaga nº 10. Barcelona. R. Dalmau editor

⁵² Ainaud de Lasarte, J.; Alloy Pedrós, R.; Altalló, V. [et al.] (1994) *Moble Català*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

⁵³ Piera, Mònica; Mestres, Albert (1999). *El moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*. Manresa. Fundació Caixa de Manresa. Angle editorial.

⁵⁴ Mas, Sergi (2003) *El moble a Andorra*. Andorra la Vella. Biblioteca d'Andorra.

⁵⁵ Piera, Mònica (2008) *Audàcia i Delicadesa. El moble de Torroella de Montgrí i L'Empordà (1700-1800)*. Fundació privada Mascort. Torroella de Montgrí

⁵⁶ Violant, R. (1976) *L'art popular a Catalunya*. Barcelona. Edicions 62.

que s'estan vivint darrerament. Aquests dos autors han sigut els únics que han dedicat pàgines escrites a tipologies de mobiliari i espais domèstics a l'entorn rural.

En quant a compendis tipològics i/o vocabularis, es disposen dels realitzats en les obres generals ja citades o en altres específiques que tracten temes concrets: *Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña*, 1981⁵⁷; *Terminología sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà*, 1981⁵⁸, o un vocabulari sobre elements de la masia fet l'any 1933 pel pare Griera, *La casa catalana*⁵⁹, que constitueix l'únic estudi d'aquest tipus realitzat a Catalunya. Hem de destacar també dues publicacions, el *Glossari del moble* de Santiago Pey⁶⁰, i el *Diccionari dels oficis del moble i de l'interiorisme* de Josep Mainar⁶¹, dues obres cabdals per a la documentació del moble català.

D'altra banda cal tenir en compte que la informació documental d'arxiu és també incompleta, no permetent ampliar la informació històrica del mobiliari, ni del seu aspecte físic. Els inventaris que trobem a algunes cases de pagès ja des del segle XIV, així com la informació que ens proporcionen capítols matrimonials i testaments, tan sols ens faciliten el nom del moble i ens permet saber l'època en que s'utilitzava. Sortosament, el manteniment d'una família a la mateixa casa pairal és la garantia històrica de conservació del mobiliari que en elles es troba i que provoca que algunes cases del Berguedà constitueixin un autèntic reflex de la història del moble català.

⁵⁷ Violant, R. (1950) "Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña". *Obra Oberta*, 3. Ed. Altafulla. Barcelona. Re edició de 1981.

⁵⁸ Violant, R. (1981) "Terminología sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà". *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla. P. 191-227.

⁵⁹ Griera, A. (1933, primera edició) (1974, segona edició) *La casa catalana*. Edicions Polígrafa. Barcelona.

⁶⁰ Pey, S. (2007). *Glossari del moble*. Edicions Escola Massana. Barcelona.

⁶¹ Mainar, J. (1999). *Diccionari dels oficis del moble i de l'interiorisme*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

1.3. METODOLOGIA DE TREBALL DE LA RECERCA

Per explicar la forma en que s'ha elaborat aquest treball exposarem diferents aspectes. Primer les fonts utilitzades; després la metodologia de treball i les fases en que s'ha desenvolupat la feina, així com els instruments de treball utilitzats per al tractament de les dades.

1.3.1. FONTS UTILITZADES

En aquest treball s'han utilitzat diferents tipus de fonts que resumim tot seguit i que passarem a explicar després.

1- Arqueològica i arquitectònica: ha sigut la font principal, consistent en la identificació in situ dels espais domèstics i de la cultura material.

2- Documental: ha servit per recolzar el treball de camp i ens ha permès identificar elements i espais en diferents èpoques històriques, des de l'edat mitjana fins a finals del segle XIX.

3- Bibliogràfica: imprescindible tant per obtenir informació d'altres tipus de treball, per complementar la documentació dels elements de la font principal, com per a disposar d'informació procedent de documentació específica.

4- Iconogràfica: la recopilació d'imatges o reculls de fotografies antics, tant d'arxius públics com de particulars, així com d'elements artístics com la pintura d'ex-vots populars o d'altres manifestacions artístiques de la zona.

5- Oral: ha proporcionat informació puntual sobre alguns processos i usos dels espais mitjançant l'entrevista a persones seleccionades.

6- Cartogràfica: utilitzada per a la localització dels elements al seu entorn. Els repertoris antics ens han proporcionat informació de relació dels elements amb l'entorn en una època concreta.

7- Fons museístics: ens han servit per comparar informació dels elements mobles a fi d'ajustar la cronologia.

La selecció d'aquest tipus de fonts ha vingut donada, per una banda degut a què es tracta dels elements fonamentals del treball, i de l'altra per la necessitat d'obtenir informació per recolzar la documentació dels elements que han estat objecte del nostre estudi. Passem a explicar cada una d'elles.

1- ARQUEOLÒGICA i ARQUITECTÒNICA:

Per a l'estudi sobre diferents aspectes de la vida en el context del món rural català, s'han utilitzat tradicionalment les fonts documentals, i en alguns casos més recents s'han fet servir diferents fonts amb identificació antropològica. Sortosament hi ha fonts documentals que suposen un important bagatge informatiu i ajuden a la recerca arqueològica⁶², però malauradament, l'arqueologia no és el mètode d'ús més freqüent per a l'estudi en l'àmbit domèstic de les cases rurals, primer per la dificultat que suposa fer un seguiment a cases que han mantingut la ocupació i que han patit modificacions al llarg del temps, i en segon lloc perquè és un tipus de recerca tradicionalment menys interessant pels arqueòlegs que excavar una església, un castell o una necròpolis medieval. Per sort, l'arqueologia de gestió practicada els darrers anys, ha suposat un avenç en les intervencions que es practiquen a jaciments de qualsevol etapa històrica⁶³, fins i tot en algun cas en masies d'època moderna⁶⁴, però són casos puntuals.

Els habitatges i l'espai domèstic formen part d'edificacions, per tant és també una font arquitectònica, ja que els elements que hem documentat són elements immobles construïts, que configuren estructures i espais. La nostra font primària està formada

⁶² Podem destacar diversos treballs que han basat l'estudi del mas en la extracció d'informació documental d'arxiu, com el treball al mas Santamaria de Serrateix fet per Ignasi Terradas (1984); el treball de Xavier Solà (2015); la tesi doctoral de Dolors Santandreu pel cas de Berga (2006); el treball d'Assumpta Serra que també combina la recerca arqueològica amb la base documental (1987, 1990, 1993); o els de Teresa Vinyoles (1999, 2001, 2011) entre molts d'altres.

⁶³ Per exemple: Palahí, L.; Sagrera, J.; Nolla, J.M. (2015) "De casa forta a masia. Evolució arquitectònica de la Torre Desvern (Celrà, El Gironès)". A *I Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis catalans. Institució catalana d'estudis agraris. Barcelona, març de 2015.

⁶⁴ Exemple per als segles XVI a XIX: Mesas, Imma (2015). "La masia can Iglesias: testimoni del passat agrícola de Sant Martí de Provençals (Barcelona)". A *I Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis catalans. Institució catalana d'estudis agraris. Barcelona, març de 2015.

per elements arquitectònics que poden ser estudiats des de una perspectiva tant arquitectònica com arqueològica.

La recerca de tipus arqueològic a les cases rurals és una tasca complicada, no només degut a la ocupació com a habitatge quasi permanent al llarg de la seva història, fet que no fa possible una intervenció documentalista ni arqueològica, sinó també degut a la manca d'instruments de protecció coherents que determinin la necessitat de portar a terme un estudi complert de la casa en el moment que es fa alguna intervenció arquitectònica. Ja de per si és complicat portar a terme una intervenció arqueològica, creiem que no és necessari a no ser que l'estructura i les condicions ho permetin, ja que la documentació amb criteris arqueològics dels paraments i dels elements que componen la mateixa casa han de ser suficients per garantir una bona documentació. Alguns arquitectes han actuat fent restauracions amb criteri de conservació, però la major part han fet rehabilitacions que han canviat la fesomia original de les cases fins i tot "inventant" i afegint elements que no corresponen a l'època de la casa; però això no és el pitjor, segons la nostra opinió el pitjor és la manca de documentació abans de fer la intervenció. Si els arquitectes actuessin amb un xic de mentalitat d'arqueòleg, tots els processos estarien documentats i podríem tenir un important corpus de materials i estructures que facilitarien les tasques de classificació tipològica i documentació futura de les masies, a més de posar als habitatges rurals en el lloc de la història que els pertoca.

També cal que tinguem present que els pocs masos que s'han pogut excavar són aquells dels que resten estructures minvades, i que generalment són els que no van poder sobreviure a la seva època, amb la conseqüent limitació d'informació que ens poden proporcionar.

En el nostre cas la font principal i més important de la recerca són les cases, els objectes i els espais que els alberguen. "Cases" amb veu alta i en majúscules, ja que no treballem sobre les cases que estan quasi desaparegudes o de les que queden vestigis "excavables", sinó cases en les que s'ha viscut fins relativament poc temps, o cases en les que es viu. Són cases "viscudes", que reflecteixen el lligam d'homes i dones a un lloc que és el seu, amb tot el bagatge que això comporta. Els elements de la casa són els que considerem al mateix nivell que la cultura material a la que s'arriba amb una recerca arqueològica, tot i que per a la seva documentació no ens calgui metodologia estrictament arqueològica tradicional. Es tracta de cultura material en context sistèmic, agafant la terminologia de Schiffer (1972), cultura material en la seva ubicació espacial i que conserva informació dels diferents processos en els que ha

intervingut. Per això l'estudi ampli a través d'una documentació exhaustiva ens havia de permetre identificar dades sobre estructura, organització, sistemes de construcció, tècniques decoratives, acabats, i relacionar aquestes dades intrínseques amb el seu medi, ús quotidià, època en que es van construir, en que es van utilitzar, així com altres dades del seu entorn cultural i històric. Hem recollit el màxim d'informació mitjançant treball de camp, en el que s'han pres dades de diferent tipus, fonamentalment gràfiques (croquis in situ i fotografia), mètriques, d'identificació dels elements i els materials, però també descriptives.

D'entrada vàrem fer un buidatge exhaustiu de les diferents cases de pagès o masos del territori, tenint en compte diferents repertoris com els Catàlegs de Masies municipals o compendis historiogràfics dels diferents pobles, però sobre tot amb la base del coneixement del territori que em va proporcionar la realització de Mapes de Patrimoni Cultural de diversos municipis per encàrrec de la Diputació de Barcelona⁶⁵, així com pel desenvolupament d'altres feines i activitats en aquest territori relacionades amb el patrimoni cultural.

Es van seleccionar un total de 228 cases d'una tria inicial de 666 repartides en 26 municipis. Aquestes 228 cases són les que es van visitar i es van prendre dades de l'exterior. Entre aquestes, es va seleccionar un grup de 76 cases de les que es va fer estudi de detall de l'interior i dels espais, també van ser les que van proporcionar informació dels elements mobles. A l'apartat d'Annexes hi ha el llistat general de les 228 cases, i un altre amb més detallat de la selecció de 76, així com un mapa amb la ubicació general (Annex 8.1). D'aquestes 76 cases, hi ha 35 que es troben al baix Berguedà i 41 que es troben a l'alt Berguedà, per tant les cases estan repartides per tot el territori. En el desenvolupament del treball es veurà que hi ha alguns apartats en els que hem utilitzat la informació de les 228 cases, però en els apartats que tractem l'espai intern hem utilitzat la informació de les 76 cases de les que disposem informació detallada de l'interior.

De totes les cases es van prendre fotografies (aproximadament unes 5.000 fotografies), les dimensions dels elements i altres dades referents a la relació amb el seu entorn immediat (camins, elements relacionats, ubicació,.....)

⁶⁵ Mapes de Patrimoni Cultural, Diputació de Barcelona: <http://patrimonicultural.diba.cat/>

2- DOCUMENTAL:

En quant a les fonts escrites, cal remarcar que són fonts primàries que cal tenir en compte amb certa cura ja que si les dades resultants no es creuen amb altra informació poden resultar parcials i poden contribuir a falsejar la realitat. Sobrado Correa (2003) adverteix sobre els diferents graus d'informació que poden oferir els inventaris *post mortem*, especificant aquesta limitació, tot i que Lencina (2001) afirma que, malgrat aquesta parcialitat, poden proporcionar una informació acurada del parament d'una llar a cada estança, cosa que possibilita el coneixement dels objectes que hi havia en cada espai d'un habitatge.

Tot i que d'entrada la recerca documental no era una font considerada bàsica per a aquest treball, s'ha demostrat que realment ha estat un element de recolzament de les fonts primàries molt interessant. La documentació d'arxiu que ens ha proporcionat més informació han estat els inventaris *post mortem*, els testaments, els capítols matrimonials, els documents de venda i els inventaris de béns.

Els inventaris de béns *post mortem*, els testaments i els inventaris de béns en general ens proporcionen una enumeració d'objectes per estança, aproximació a la disposició dins de la casa, el vocabulari específic i altres aspectes tècnics, ornamentals i constructius dels objectes. També hem de tenir present que no tots els objectes que devien ser a una casa deuen formar part del llistat, ja que depèn molt del notari o l'ajudant que prenia nota, o també del que els familiars permetien apuntar, per tant no es deu tractar d'una informació complerta.

Els capítols matrimonials ens permeten obtenir informació d'altre tipus, sobre tot d'objectes específics i de valor, com les joies, vestits o mobiliari especial, ja que apareixen les caixes de núvia i les calaixeres.

S'ha utilitzat documentació que ja havia estat tractada i transcrita en treballs d'altres investigadors, però també s'ha extret informació de documents d'arxius privats i d'arxius públics.

Informació documental d'Arxius Privats:

La existència d'alguns inventaris entre la documentació privada familiar que es conserva a algunes cases, ens ha ajudat a seguir la pista de la cronologia i història d'alguns mobles i, en algun cas també dels espais que els contenien. Així, aquesta documentació privada, ens ha servit per ampliar les dades històriques del mobiliari que

trobem a les cases i també de la seva distribució espacial. El model de casa rural i els espais que conté es manté amb poques variacions des de finals de l'edat mitjana fins a l'actualitat, fet que cal aprofitar per realitzar el present estudi i, per tant, el complement de la documentació d'època pot ser important per acabar de determinar l'antiguitat del moble i dels espais.

Degut a que en la major part de les cases que disposen de documentació no conserven els mobles o han modificat els espais, s'han tingut en compte també la documentació d'altres cases de les que no hem pogut estudiar el mobles però que la documentació ens han ajudat a identificar elements i espais. Així, s'han utilitzat documents als que s'ha pogut tenir accés, intentant que fossin representatius de diferents èpoques històriques des del segle XIV fins al XIX, de manera que hem obtingut informació del tipus de mobles i espais que hi havia en una èpoques concretes i això ens ha permès per una banda, comparar amb el que trobem ara i constatar els canvis o evolució que ha hagut en aquests segles, i d'altra, poder recollir el màxim de denominacions del mobiliari i altres elements a la zona en diferents moments històrics.

En resum, s'ha extret informació dels següents arxius:

Fons documental de la masia Ballaró (Olvan). Estudiat per Josep Busquets⁶⁶. La família guarda un interessant arxiu en pergamí i paper des del XIV a actualitat, que comprèn documents entre el 26-3-1375 i el 19-1-1627. Es tracta de l'arxiu privat de la casa que han mantingut els hereus i que ha servit per poder reconstruir l'arbre genealògic i la història de la família des del 1375.

Fons documental de la masia Vilamarí (Avià). Es conserva un conjunt de documentació privada de la família. Està compost per documents solts entre els que hi ha cartes privades (des de 1797 a 1822), uns capítols matrimonials del 1796, dues àpoques de 1672 i 1668 del cens al monestir de Serrateix, un llevador de censos de 1742 del terme d'Avià, diversos censals sense data, el document de nomenament com a baciner de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona de Josep Canudas i Vilamarí l'any 1734 amb els respectius privilegis (amb segell de lacre). També un llibre de notes fet amb un lligall de fulls de

⁶⁶ Busquets, Josep (2001). Els Ballaró. Mecanoscrit inèdit. Arxiu privat del Mas Vilanova d'Avià (segles XIV a XIX).

paper enquadernat amb pergamí, de dimensió de quartilla. És un llibre de notes que van utilitzar diferents hereus dels Vilamarí i en el que hi ha anotats esposoris, bateigs i òbits de la família des del 1663 al 1846, així com censals de la casa i notes soltes.

Fons documental de cal Mas (Avià). La família conserva un important fons de documentació personal referent a la família, format per documents escrits sobre pergamí que fan referència a les possessions i activitats de la família des de 1321 a 1711. En total es conserven 85 pergamins. La família conserva una llibreta en la que hi ha resums del contingut dels pergamins fets per Josep Mas Ballús a mitjans del segle XIX i pel Pare Calixte, monjo de Montserrat, l'any 1978. Aquesta és una documentació molt interessant i única ja que Avià es caracteritza per la manca d'arxius parroquials que van ser cremats durant la Guerra Civil i perquè ens facilita informació, no només de les propietats de cal Mas, sinó també parcialment d'altres masos del municipi que es nomenen com a termes, de la sagrera d'Avià i els seus habitants, de les esglésies, així com informació de caire econòmic. També conserven un llibre de comptes en paper fet pel mateix Josep Mas Ballús.

Fons documental de Cal Gener de Tòlics (Montmajor). El fons està format per documentació en pergamí i en paper. Es tracta d'un fons molt complet i extens a través del qual es pot seguir la història d'aquest mas. La documentació agafa des del 5 de març de 1391 al 30 de juliol de 1899, amb un total de 227 documents. La temàtica és diversa, ja que hi ha establiments, arrendaments, compres i vendes, èpoques de dot i censals, cartes de pagament, inventaris, violaris, debitoris, actes, plets, nomenaments de procuradors, correspondències militars, documents de protocol, capbreus, autoritzacions, partides de baptisme, capítols matrimonials, testaments, certificats de defunció, documents religiosos, oficials, de l'ajuntament, públics, nomenament de batlles, documents militars i documentació de comptabilitat de la casa i cadastre. El document més antic és de l'any 1557, l'establiment del mas *Tòlix* a Antoni Fons. El primer amb relació amb el mas Gener és del 1592, els capítols matrimonials entre Margarida Fons del mas Tòlics i Joan Quer del mas Gener.

Fons documental de la masia Ballarà (Montmajor). La casa Ballarà conserva un fons documental format per quatre pergamins i un censal. Els pergamins son dels anys 1330, 1355, 1430 i 1488. 1330: venda d'una terra a prop de Cardona

i que correspon a una propietat dels Ballarà; 1335: venda del mas Pinell a prop de Selva Sembrada; 1430: rescat dels drets sobre unes terres del mas Ballarà; 1488: Venda d'una casa a Cardona, possiblement posterior propietat dels Ballarà. El censal és un document en paper format per diverses fulles mida quartilla i enquadernat amb un pergamí; és de l'any 1630 i en ell s'especifiquen diferents propietats de la família ballarà en aquest any. Els pergamins han estat transcrits i traduïts per Mn. Bartrina (arxiver de Solsona) i Mn. Bach (rector de Montmajor).

Fons documental del mas Santamaria (Serrateix). Es van consultar documents específics d'inventaris que havia estudiat Ignasi Terrades⁶⁷, així com altres documents que es van consultar a l'arxiu del mas.

Informació documental d'Arxius Públics:

S'ha extret documentació vària de diferents Arxius Públics de la zona. En resum són els següents:

Arxiu Comarcal de Berga. (ACB). L'any 1998 va entrar a formar part de la Xarxa d'Arxius de la Generalitat i va ser traslladat a la nova ubicació al Pavelló de Suècia. S'ha extret informació de capítols matrimonials de diferents municipis de la comarca del segle XVIII i XIX. Així com un document original de 1856 en el que surten les cases de pagès d'aquest any per municipis⁶⁸.

Arxiu de la Corona d'Aragó. (ACA). Conserva una part important del fons de Bagà de la Baronia Pinós i Mataplana procedent dels antics Arxius municipal i parroquial de la Vila de Bagà. Actualment aquest és el fons local més important dipositat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tot i que manquen 25 volums dels 211 que va inventariar Serra Vilaró, i dels que es desconeix la localització.

Arxiu Municipal d'Avià. (AMA). És un arxiu històric i administratiu. La documentació més antiga que conserva són dos documents que hem utilitzat,

⁶⁷ Citat més endavant.

⁶⁸ "Registro de las casas de campo de cada Distrito y de los aforados de guerra" de l'any 1856. Manuscrit enquadernat. Arxiu Comarcal de Berga.

El Cadastre d'Avià de 1767⁶⁹, i l'Amillament d'Avià de 1862⁷⁰, en els que surten les cases rurals del municipi.

Arxiu Diocesà de Solsona. (ADS). Es conserva tota la documentació generada pel Bisbat de Solsona, entre ells els capbreus del monestir de Serrateix, i la documentació parroquial de diferents municipis, incloent alguns testaments.

Arxiu de l'Àmbit de recerques del Berguedà. (AARB). És un fons documental i bibliogràfic conservat per l'entitat des de la seva fundació el 1981. Un dels fons més importants és l'arxiu documental de masies del Berguedà, on es troben registrats, transcrits o fotocopiats els arxius de grans masies de la comarca (de Montmajor, Puig-reig, Sagàs i Borredà).

També s'ha extret informació documental puntual d'altres arxius municipals: Arxiu Municipal de Saldes, AM de Bagà, AM de Montmajor.

Informació extreta d'estudis fets per altres investigadors:

Arxiu Pinós i Mataplana. Va ser estudiat per Mn. Joan Serra Vilaró⁷¹ a inicis del segle XX. Mn. Joan Serra Vilaró, va ser vicari de Bagà entre 1904 i 1906, fent-se càrrec posteriorment del Museu Diocesà de Solsona. Al 1908 va ser enviat a Bagà com a comissionat per l'Institut d'Estudis Catalans per tal d'estudiar l'arxiu que ell mateix havia donat a conèixer anys abans. Va realitzar l'inventari i més tard l'estudi dels fons que es publicà amb el títol "Les Baronies de Pinós i Mataplana". La primera edició va ser realitzada per l'editorial Balmes de Barcelona en 3 volums, els anys 1930, 1947 i 1950 respectivament. Va ser reeditada pel Centre d'Estudis Baganesos l'any 1989 en edició facsímil.

⁶⁹ Cadastre d'Avià de 1767. "Catastro de casas y tierras del lugar de Avià, corregimiento de Manresa y subdelegación de Berga. Año 1767". Arxiu Municipal d'Avià.

⁷⁰ Amillament d'Avià de 1862. "Provincia de Barcelona. Distrito municipal de Avià. Cuaderno de liquidaciones o amillamiento que forma la junta pericial de dicho distrito, de los productos, gastos y utilidades de cada uno de los propietarios, colonos y ganaderosexistentes en el término jurisdiccional del mismo, con expresión de la cantidad y calidad de cada objeto de imposición". Arxiu Municipal d'Avià.

⁷¹ Serra Vilaró, J. (1947). *Les Baronies de Pinós i Mataplana*. Volum II. Reedició de 1989 del Centre d'Estudis Baganesos. Bagà.

L'obra està basada en el fons de l'arxiu històric de la vila de Bagà i, secundàriament, del de La Pobla de Lillet, durant l'època medieval i amb algun element d'època moderna. Està estructurada en tres parts que coincideixen amb els tres volums: *Barons i senyors de la terra, Universitat i singulars del poble, l'Església*; és a dir, els tres estaments que caracteritzen les societats de l'Antic Règim. L'esquema dels llibres és diacrònic, però molt rigorós històricament exposant els fets d'una zona concreta, amb una exposició neutra i poc interpretativa dels fets. L'estudi publicat constitueix un important llegat del qual es poden extreure dades sobre la vida quotidiana del Berguedà a l'Edat Mitjana principalment (capítol XXIII: La casa i la seva economia. Volum 2, p. 257-276, any 1948); (Capítol XXXIV: L'art de la fusta i de la construcció. Volum 2, p. 415-424, any 1948). També es transcriuen varis inventaris de cases de La Pobla de Lillet, de Bagà i de Gréixer.

Es tracta de la documentació d'arxiu més important de la vila de Bagà, que actualment es troba custodiada en la seva major part per l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ja que permet la reconstrucció de la història de la vila. A més, amb l'estroncament de la línia dels Pinós al segle XVI, l'arxiu va ser repartit entre les diferents branques de la família, així quedà repartida una part entre els Alba (actualment es troba a Zaragoza) i els Medinacelli (a Sevilla), i una petita part a l'arxiu del marquès de Barberà. La part que restava a Bagà, va ser dipositada provisionalment al Palau de Pedralbes, en iniciar-se la Guerra Civil, pel "Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental"; al finalitzar la Guerra la documentació va ser traslladada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó l'any 1939, on s'ha mantingut una important part de l'arxiu històric de Bagà. A l'Arxiu Municipal de Bagà es conserva actualment una minsa representació d'aquest arxiu històric dels Pinós, tot i que també custodia la documentació municipal des de finals del segle XIX i algun element puntual medieval i modern.

Arxiu de la Parròquia de Santa Eulàlia de Berga. (APB). Es tracta del conjunt de documentació de la parròquia de Berga. Es conserva la documentació estrictament parroquial, els registres sacramentals. També altres pertanyents a l'antiga comunitat de preveres de la parròquia, de la notaria parroquial adjunta, de les desaparegudes confraries i d'altres parròquies actualment inexistents (Santa Maria de la Baells). El conjunt de pergamins de la notaria és possiblement la documentació més important d'aquest arxiu, tant per la quantitat com per la riquesa informativa. Una part de la documentació del

segle XIV ha estat estudiada per Dolors Santandreu⁷² que va basar la seva tesi doctoral, i alguns elements puntuals han estat estudiats per Ramon Viladès.

Arxiu parroquial de Saldes. (APS). La documentació procedent d'aquest arxiu es conserva a l'Arxiu Diocesà de Solsona, al Palau Episcopal de Solsona. Entre ells destaca un manual de notari del segle XIV que ha permès reconstruir dades històriques del municipi en aquest segle, i que va ser estudiat per Rosa Tous⁷³ i Manuel Riu⁷⁴. Proporciona informació de diferents masies de la zona entre finals del XIV i inicis del XVI.

Arxiu Episcopal de Vic. Es conserva documentació notarial que fa referència a Borredà entre els segles XVI i XVII, formada per capítols matrimonials e inventaris de bens. La documentació ha estat publicada per l'Àmbit de Recerques del Berguedà⁷⁵.

Arxiu de la masia Santamaria de Serrateix. (ASMS). Es tracta de tota la documentació que ha generat la família des del 1239 i fins al segle XIX, es conserva a la casa i forma l'arxiu familiar. Va ser estudiada per Ignasi Terradas⁷⁶ que va fer un buidatge de la documentació en fer un estudi de recerca sobre la evolució històrica de la família. La majoria dels documents són cartes de compra-venda o establiments de terres, vinyes i cases; reduccions de cens; i el testament de Francesc Santamaria amb data de 1572, prohò que va realitzar el fogatge de 1553 d'Avià. Els documents ajuden a reconstruir una part de la història d'Avià ja que la família Santamaria és originària d'aquest municipi.

Monestir de Santa Maria de Serrateix. La documentació es troba a l'Arxiu Diocesà de Solsona. Va ser treballada per Jordi Bolós⁷⁷, i nosaltres hem consultat els capbreus de l'Abadia de Serrateix de 1242, 1729-1732, 1701-

⁷² Santandreu, M.D. (2006) *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.

⁷³ Rosa Tous (1985) *Les activitats d'un notari de Saldes a les darrerries del segle XV*. Tesina de Llicenciatura. Universitat de Barcelona, dptm. Història Medieval. AA.VV (1998). Saldes. Àmbit de Recerques del Berguedà.

⁷⁴ RIU, M. (1971) *Les activitats d'un notari de muntanya al segle XIV*. Estudis d'història medieval IV, Barcelona.

⁷⁵ AAVV (1990) *Borredà*. Els llibres de l'Àmbit, Àmbit de Recerques del Berguedà. Núm. 5.

⁷⁶ Terradas i Saborit, Ignasi (1984) *El món històric de les masies*. Ed. Curial. Barcelona.

⁷⁷ Bolós, Jordi (1983) *Els monestirs del comtat de Berga des de llurs origen fins a l'any 1400. El monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.

1704, en el que surten cases d'Avià, Montmajor i Montclar. Així com alguns documents entre els segles XII i XIV.

Als annexes hem posat la relació dels documents consultats, així com un resum de la informació que ens ha interessat per al nostre estudi dels documents més rellevants. (Annex 8.3).

3- BIBLIOGRÀFICA:

Altres tipus de font que hem tingut en compte és la bibliogràfica, però no únicament la que han escrit altres autors i que considerem directament referències bibliogràfiques i com a tal es troben a l'apartat de bibliografia d'aquest treball, sinó altres fonts publicades que recullen dades que els diferents autors han extret de fonts documentals primàries. També encabim en aquest apartat altra documentació relacionada amb el planejament municipal ja que es tracta de documents originals, així com també algunes fonts literàries antigues que mostren aspectes de la vida quotidiana que ens han servit per a la documentació dels elements.

Fonts publicades o compendis elaborats a partir de dades d'arxiu:

Dins aquest tipus destaquem els fogatges i censos municipals que va publicar Josep Iglésies, concretament els de 1365-1370⁷⁸, el de 1497⁷⁹, el de 1515⁸⁰ i el de 1553⁸¹. També la publicació de les estadístiques del segle XVIII⁸². Els fogatges ens certifiquen la existència d'algunes cases en el moment de la seva redacció.

També situaríem dins aquest apartat les publicacions que hem citat a l'apartat anterior que han estat redactat per diverses persones que han recollit i estudiat dades procedents de fons arxivístics.

⁷⁸ Iglésies, J. (1962) *El fogatge de 1365-1370*. Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.

⁷⁹ Iglésies, J. (1991) *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.

⁸⁰ Iglésies, J. (1979) *El Fogatge de 1515*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.

⁸¹ Iglésies, J. (1981) *El fogatge de 1553: estudi i transcripció*. Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona.

⁸² Iglésies, J. (1974) *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*. 3 vols. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.

Documentació municipal de planejament o inventaris fets per administracions públiques:

Hem consultat els Catàlegs de Masies municipals per facilitar la tasca de selecció de les cases dels municipis de: Casserres, Capolat, L'Espunyola, Gisclareny, Gósol, La Nou, La Pobla de Lillet, Montclar, Olvan, Sagàs, Sant Jaume de Frontanyà, Santa Maria de Merlès, Vallcebre.

També hem consultat els catàlegs de Béns a Protegir dels municipis de: Avià, Berga, Capolat, Castellar del Riu, Cercs, Gósol, La Nou, Sant Jaume de Frontanyà.

Aquests dos tipus de publicacions, que són accessibles públicament a través de la web del Registre Urbanístic de la Generalitat de Catalunya⁸³, únicament ens han servit per acabar de decidir els elements que es seleccionarien de cada municipi, ja que la informació que ens proporciona en quant a documentació històrica de les cases és molt minsa i quasi inservible.

També hem utilitzat l' Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya (IPAC) i les fitxes de l' Inventari del Patrimoni Arqueològic dels municipis de la comarca (CCAA)⁸⁴.

Així com s'han consultat els Mapes de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona dels municipis: Avià, Bagà, Berga, Borredà, Casserres, Castellar del Riu, Castell de l'Areny, L'Espunyola, Montmajor, Montclar, Olvan, La Pobla de Lillet, Puig-Reig, Saldes, Santa Maria de Merlès, Vallcebre i Vilada⁸⁵. Els Mapes de Patrimoni Cultural són inventaris exhaustius del patrimoni cultural d'un terme municipal.

Fonts literàries:

Algunes publicacions literàries ens han proporcionat informació puntual però en algun cas interessant, com el dietari Calaix de Sastre del Baró de Maldà⁸⁶, Don Rafael Amat i Cortada, que va passar un període a Berga entre 1811 i 1812. El volum VIII recull la seva estància a Berga entre 1809 i 1813, en ell fa una descripció de Berga i rodalies, de la seva gent i de les condicions de vida, essent a vegades molt crític.

⁸³ <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html>

⁸⁴ <https://egipci.cultura.gencat.cat/>

⁸⁵ <http://patrimonicultural.diba.cat/>

⁸⁶ d'Amat i de Cortada; Rafel (Baró de Maldà) (1999 ed.) *Calaix de Sastre*. Vol. IX 1811-1812. Ed. Curial, Biblioteca Torres Amat, Barcelona.

Els viatges de Francisco de Zamora durant el 1789, que va deixar el seu testimoni descriptiu dels municipis que visitava en acomplir la seva funció de delegat de la corona i que va recollir dades geogràfiques, climàtiques, econòmiques, administratives i generals dels municipis⁸⁷.

La guia "*Pirineu Català. Guia itinerari. Bergadá, valls altes del Llobregat*" de Cèsar August Torras, publicada el 1905⁸⁸. Hem extret informació sobre el territori des de la visió d'un excursionista a inicis del segle XX. Hi ha alguns comentaris sobre la forma de vida a diversos municipis.

També ha sigut de gran ajuda el "*Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*" del frare Miquel Agustí⁸⁹, que ens ha facilitat informació sobre la casa i elements específics de principis del segle XVII a Catalunya.

4- ICONOGRÀFICA:

Hem consultat altres elements de tipus iconogràfic que ens han proporcionat informació puntual d'alguns elements documentats, sobre tot per als elements mobles. La documentació iconogràfica és la procedent d'arxius d'imatges o reculls de fotografies antics, així com alguns elements artístics de la zona.

Arxius d'imatges:

Vàrem fer una recerca a arxius públics i privats que ens podien oferir fotografies d'època d'interiors de cases o d'elements dins les cases. S'ha extret informació dels següents arxius:

Arxiu de la Masia Catalana. Format per un important fons de fotografies que es troba a la seu del Centre Excursionista de Catalunya⁹⁰, el fons es va configurar gràcies a l'impuls de Rafael Patxot amb el projecte "Estudi de la Masia

⁸⁷ Zamora, Francisco de. (1787 edició original), (1973, edició facsímil), (1985, ed. Curial). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de Ramon Boixerareu, Barcelona: Curial.

⁸⁸ Torras, Cèsar August (1905) *Pirineu Català. Guia itinerari. Bergadá, valls altes del Llobregat*. Tipografia L'Avenç. Barcelona.

⁸⁹ Agustí, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona).

⁹⁰ La seu es troba al Carrer Paradís, 10, pral. 08002 Barcelona.

Catalana” portat a terme entre 1924 i 1936. El fons fotogràfic consta de 7.705 imatges d'unes 1.500 masies de Catalunya i les Illes Balears.

Conserva 236 imatges del Berguedà⁹¹, de diferents municipis, tot i que predominen els de l'Alt Berguedà (Sant Jaume de Frontanyà, Saldes, Gósol, Bagà, La Nou, Vallcebre, Borredà, Cercs, Castellar del Riu), essent menor el nombre de fotografies del Baix Berguedà (Berga, Serrateix, Montmajor, Puig Reig, Gironella). El tipus d'imatge predominant són vistes exteriors de les masies, tot i que hi ha alguna fotografia dels interiors, que corresponen a 50 masies. Els fotògrafs que van capturar imatges al Berguedà són: Fontanet; César August Torras (1852-1923) (79 imatges); Antoni Gallardo i Garriga (1889-1943) (46 imatges); Isidre Puig Boada (1891-1987) (29 imatges); Lluís Estasen i Pla (1890-1947) (23 imatges); Isidre Puntí (9 imatges); Antoni Arderiu i Pasqual (1892-1966) (8 imatges); Francesc Blasi i Vallespinosa (1872-1951) (6 imatges); Juli Vintró i Casallachs (1863-1911) (5 imatges); Josep Maria Bonet i Gari (3 imatges). Les imatges més interessants i que retraten espais interiors són d' Isidre Puig, Fontanet, Francesc Blasi.

A l'apartat d'annexes hem posat el llistat de les imatges que hem consultat i que ens han aportat informació⁹². (Annex 8.2).

Hem consultat el fons fotogràfic “Violant i Simorra” que conserva el Consell Cultural de les Valls d'Àneu dins l'Arxiu d'Imatges que és accessible via web⁹³, ja que alguns elements citats a la bibliografia sobre la recerca que va fer Ramon Violant al Pallars disposa de fotografies en aquest fons, i ens han servit com a elements de comparació amb els que hem documentat a la nostra recerca.

Arxiu privat Luigi de Berga. És un fons privat de la família Escobet que han conservat més de 100.000 fotografies que han fet del territori del Berguedà des de 1938. A partir de 1970, amb l'entrada al negoci de Manel Escobet i Giró, es va dedicar a la recerca i reproducció de fotos antigues, que juntament amb les que han anat fent ell i la seva família, han acabat conformant a l'actualitat un arxiu que conserva còpies d'altres fons fotogràfics privats, molts d'ells de

⁹¹ A l'Annex 8.2 hi ha un llistat de les fotografies del Berguedà que ens han aportat informació, així com alguna de les fotografies d'espais interiors més rellevants per al nostre estudi.

⁹² <http://mdc.cbuc.cat/cdm/search/collection/afcecemc/searchterm/bergued%C3%A0/order/title>

⁹³ <http://arxiudimatges.aneu.cat/>

masies de la comarca, com cal Mas d'Avià, la masia Malla de Sagàs o el mas Santamaria de Serrateix.

Arxiu privat de Cal Mas d'Avià. La família Mas conserva una col·lecció de fotografies fetes per Ramon Mas i Vilella (1891-1982) entre 1910 i 1935 aproximadament. La col·lecció està formada per 143 fotografies i les corresponents plaques en vidre emulsionades amb bromur d'argent, fotografies que es van fer amb una càmera Murer's Express amb dos visors i objectiu acromàtic amb quatre graduacions per a distàncies fixes. L'autor va realitzar fotografies de la vida quotidiana i paisatges d'Avià, però també va experimentar realitzant trucatges per treure un partit més artístic a la fotografia. Entre les fotografies més destacables podem anomenar la que es va fer amb motiu de la visita d'Alfons XIII a Berga el 31 d'octubre de 1908, així com actes, personatges i masies de la zona.

Arxiu municipal d'Avià. Es conserva un fons de fotografies d'entre els anys 1910 i 1975 fruit de la compilació i digitalització de col·leccions particulars de persones d'Avià que van fer l'Ajuntament gràcies a la cessió dels propietaris. L'Ajuntament va organitzar aquest arxiu els anys 2009 i 2010. Destaquen les fotografies de paisatges en les que surten cases rurals de diferents etapes històriques.

Manifestacions artístiques:

Els elements que ens han proporcionat més informació i de més interès han sigut les pintures d'ex-vots populars que es conserven en algunes esglésies de la zona. La informació ha sigut útil en la classificació d'elements mobles, sobre tot llits, taules i focs.

Ex vots de l'església de La Torreta de Montmajor.

Ex vots de l'església de Sant Jaume de Codonyet de Sorba (Montmajor).

També s'ha estret de forma molt puntual, informació de retaules barrocs d'esglésies.

5- ORAL:

Tot i que ha sigut la font que menys resultats ha donat i la que menys hem explotat, ens ha facilitat informació molt interessant. S'ha obtingut mitjançant entrevista que es va registrar en vídeo o en àudio. Es van fer dos tipus d'entrevistes: a artesans que desenvolupaven algun ofici relacionat amb la construcció i a persones habitants de les cases i que havien utilitzat elements específics dins els espais domèstics de les cases. La major part d'aquestes persones eren d'edat avançada i algun d'ells ja no és viu.

Entrevistes a fusters i paletes (mestres de cases). Es van entrevistar a tres fusters (de Gironella, Berga, Bagà i Sant Llorenç de Morunys)⁹⁴, a dos paletes (Casserres, Avià), i a un ferrer (Avià). La major part eren persones que portaven més de 60 anys d'experiència en el seu ofici i que havien treballat utilitzant tècniques artesanals. Els vàrem preguntar:

Als fusters: sobre el tipus de mobles que feien, si feien a demanda o tenien en stock, si tot es feia manualment, si encarregaven algunes parts del moble, tipus d'eines que utilitzaven, preus de venda i llocs de venda, tipus de fusta utilitzades, d'on procedia la fusta, si feien eines pel camp o fusteria per a construcció o mobles, com era un taller antic i quin tipus d'eines tenien, si treballaven al taller o a les cases.

Als paletes: tipus d'obres que feien a les cases, materials que utilitzaven i com els feien, construcció de les estructures de les cases, eines que utilitzaven i quines feines es feien de forma manual, com estructuraven la organització interna dels espais o si els ajudava algú, si comptaven amb un arquitecte en les obres a les masies.

Al ferrer: quin tipus de producte fabricava per a mobles i quins per a construcció. Quina demanda de producte tenia per a construcció.

Vàrem detectar que moltes feines a les masies es feien de forma autosuficient, és a dir, que els mateixos habitants dels masos feien de paleta i de fusters i es construïen alguns mobles i parts de la casa. En canvi les tasques de ferrer

⁹⁴ No posem el nom de les persones entrevistades per garantir la seva voluntat de protecció de dades personals.

s'encarregaven sempre a un especialista. La demanda de mobiliari va créixer amb l' increment de població, sobre tot els anys 50.

Entrevistes a habitants de les cases. Vàrem realitzat alguna entrevista a persones que ens podien explicar l'ús dels espais i d'elements de les cases, fonamentalment dones. Vàrem preguntar sobre:

L' elaboració del lleixiu, elaboració del sabó, utilització del bugader de cendres, l'ús dels fogons de carbó, l'ús d'elements del foc, la distribució habitacions per rang familiar, la organització del rebost, la fabricació de mobles de forma autosuficient a la casa. També vàrem preguntar sobre l'ús dels mobles que veiem d'altres èpoques, així com l'ús que havien fet dels espais a les cases que estaven tancades. Vàrem recollir les denominacions que donaven als diferents elements i mobles de la casa.

6- CARTOGRÀFICA:

S'ha utilitzat cartografia actual de l' Institut Cartogràfic de Catalunya i del SITMUN de Diputació de Barcelona, així com cartografia antiga municipal elaborada entre els anys 1920 i 1930 que es conserva a la Cartoteca de Catalunya. Els repertoris cartogràfics ens han servit per a la ubicació de les cases i la relació amb les vies de comunicació.

Per a la realització de la planimetria de les cases ens hem ajudat de la cartografia i de fotografies aèries de la web del SITMUN: <http://sitmun.diba.cat/sitmun>.

7- FONS MUSEÍSTICS

També volem fer esment de la informació que s'ha obtingut dels fons d'alguns museus del nostre territori o propers a ell, que conserven col·leccions que hem utilitzat per a fer comparació amb els objectes que hem documentat a les cases i que ens ha ajudat a completar la cronologia.

Hem completat la informació amb les col·leccions de mobiliari que es conserven als Museus:

Museu Comarcal de Berga

Museu Comarcal i Diocesà de Solsona
Museu Episcopal de Vic
Museu Etnològic de Ripoll
Monestir de Pedralbes
Museu Nacional d'Art de Catalunya

1.3.2. METODOLOGIA DE TREBALL, FASES D'ELABORACIÓ I INSTRUMENTS DE TREBALL

Per explicar la metodologia de treball que s'ha utilitzat, cal assenyalar que el treball va tenir tres fases diferenciades: una fase inicial de selecció, recerca i recollida de dades, una segona fase d'organització i tractament de les dades recollides o instruments de treball i una tercera fase d'anàlisi de conjunt a partir dels resultats que ens han proporcionat les dades i que ha donat com a resultat el present document que exposa la feina feta.

La fase de recollida de dades es va desenvolupar entre l'any 2009 i el 2014, però no de forma contínua, sinó amb fases d'activitat i altres fases sense recollida. També cal dir que entre 2006 i 2009 es va fer treball de camp per a altres treballs que ja s'han citat, i que la informació obtinguda també s'ha incorporat al treball actual. La fase de tractament de les dades es va fer en part de forma solapada a l'anterior, ja que la informació recollida en el treball de camp s'anava processant seguidament. Durant l'any 2014 es va fer una fase de tractament de les dades en conjunt. Finalment, la fase d'anàlisi i redacció de la memòria s'ha portat a terme des de finals de 2014 i durant l'any 2015. Veient aquestes dates i etapes del treball es pot comprovar que ha estat un treball llarg que s'ha gestat al llarg de quasi 10 anys. En aquest sentit podem dir que ha estat un treball madurat amb el temps, que ha passat diferents fases de recerca i de plantejaments, i que en un principi no ens havíem plantejat que acabes essent una tesis, però la formulació en el tractament de les dades i les possibilitats de resultats que ens donaven, van provocar que es convertís en un treball de recerca molt més ampli.

Passem a explicar les fases de treball.

Primera fase:

Consistent en la selecció d'elements, la recollida de dades, i la documentació dels elements.

- Selecció d'elements a documentar
- Treball de camp per recollida de dades
- Treball de recerca i buidatge documental i bibliogràfic
- Documentació dels elements

1- Selecció d'elements a documentar

Els tipus d'elements que formen la base principal del treball els hem explicat a l'apartat de les fonts. Aquí exposarem els criteris per a la selecció dels elements documentats.

Volem justificar la elecció de les cases, per què aquestes i no altres?, per què unes quantes i no totes? La segona pregunta sembla obvia, un treball amb molta quantitat de cases seria difícilment abastable. En quan a la primera, la nostra intenció era documentar qualsevol tipus de casa rural però preferiblement que acomplissin certes característiques que expliquem.

Primer, ens interessaven aquelles cases que estiguessin no abandonades, però si tancades o sense ús des d' un moment concret, cases que no s' haguessin utilitzat els darrers 50 anys per tal de poder trobar els objectes i espais tal i com els havien deixat els seus estadants abans de les importants transformacions que es van fer a molts habitatges fa uns 50-60 anys, en una època de canvis socials i d'abandó de les formes tradicionals de relació amb el treball de pagès. Podria semblar un treball d'arqueologia d' abandonaments, com el treball que va portar a terme Alfredo González en el context de *Terra de Montes* de Galícia⁹⁵ i del que ja hem fet esment anteriorment, però documentant cases que no estiguessin completament abandonades. Si que hem utilitzat algunes cases que estaven en un inici de ruïna, però en la major part dels casos estaven simplement tancades, no utilitzades, i amb l'interior fossilitzat i deixat per diferents motius: la manca de voluntat d'intervenir, algun problema d'herències, problemes econòmics, o perquè ja s'utilitzava altra casa dins la propietat com a habitatge principal.

En segon lloc, volíem analitzar els espais de cases que conservessin documentació històrica familiar, d'aquesta forma pensàvem que podríem trobar la relació directa entre els espais que s'han vist i el que s'esmenten als documents. Però això ha sigut així en casos molt comptats, ja que les cases que han conservat documentació històrica generalment són aquelles en les que s'han mantingut la línia generacional de la família i en les que s'ha viscut de forma quasi ininterrompuda. Això ha provocat que s'hagin fet diverses actuacions e intervencions de modificació i rehabilitació, que les cuines no es conservin, que s'hagin modificat les habitacions tot i que mantenen l'estructura al voltant de la sala, que manquin alguns elements o que hagin patit modificacions de paviments, sostres o altres elements estructurals. Aquestes

⁹⁵ González Ruibal, Alfredo (2003b). Etnoarqueología de la emigración. El fin del mundo preindustrial en Terra de Montes (Galicia). Diputación Provincial de Pontevedra.

modificacions s'ha fet en diferents èpoques, ja que podem veure les dates i altres elements dels segles XVII i XVIII, mostrant que els espais han estat modificats i transformats de forma periòdica per adaptar les necessitats. Per tant, el que descriuen els documents no ho hem pogut veure en aquestes cases, excepte la organització general o alguns mobles, però en canvi si ho hem pogut veure a altres cases properes que mantenen característiques i elements, comprovant que algunes descripcions que ens proporcionen els documents son bastant similars. Així, hem de suposar que la informació que ens donen els documents d'unes cases pot ser traslladable a altres cases molt similars i de les que no tenim documents però en canvi si hem pogut documentar els elements materials.

En tercer lloc, interessava que hi hagués representació de cases de les zones tradicionalment agrícoles. Per exemple, la zona sud del Berguedà d' Avià, Montmajor, Montclar, l'Espunyola,... que conserva un important patrimoni d'habitatges rurals relacionats amb la explotació del medi. Mentre que les zones més relacionades amb un paisatge de muntanya, com el territori de Saldes, Gósol, Vallcebre, Bagà, la Pobla de Lillet, ens podien proporcionar una visió lleugerament diferent de l' estructura general de la casa i la distribució dels espais en un territori tradicionalment dedicat a la ramaderia i a una agricultura reduïda.

També volíem documentar cases que tinguessin una evolució històrica el més àmplia possible, és a dir, de les que tenim informació de la seva existència des d'època medieval. D'aquesta forma podíem optar a detectar elements de diferents etapes històriques i esbrinar el creixement i modificacions del conjunt. Però també hem seleccionat alguna casa més moderna, alguna de les masoveries que es van fer entre els segles XVII i XVIII, sobre tot per veure diferències en estructura i elements constructius.

Ens interessaven també les cases que tinguessin un nivell d' importància dins un conjunt, per exemple, cases grans o importants que tinguessin masoveries o altres elements que en depenguessin o que haguessin sorgit degut a la seva situació econòmica.

Altra característica que ens interessava era que la casa estigues ocupada per una mateixa línia generacional per tal de garantir que es conservi el llegat patrimonial tant moble com documental. Algunes cases han conservat alguns elements mobles interessants, malgrat que el fet de ocupar-les de forma contínua hagi provocat algunes modificacions que afecten a la lectura dels espais.

D'altra banda, coneixíem alguns casos en que es conservava mobiliari i espais domèstics, fet que va provocar que seleccionéssim aquestes cases.

2- Treball de camp:

La base del present treball era realitzar un inventari exhaustiu de les cases, espais i mobiliari que es trobaven a les diferents cases de pagès seleccionades. Un cop triades les cases, es prenen dades dels diferents espais domèstics i el mobiliari que aquests contenen. S'ha tingut especialment en compte els següents espais: cuina, rebost, zona de la llar de foc, sala, menjador, espais de rebuda, dormitoris, alcoves, espais de neteja personal; així com els espais de treball domèstic: pastador, forn de pa, fabricació d'aliments, conservació d'aliments, neteja, altres tipus de tasques domèstiques productives. En el cas dels elements mobles era important recollir la ubicació i la relació amb el seu entorn immediat per així relacionar el mobiliari amb els seus usos. L' inventari s'ha recolzat per altres fonts històriques com la mateixa evolució històrica de la casa, documentació de la mateixa casa (en els casos que ha estat possible) o procedent de documentació d'arxiu, així com realitzant un anàlisi comparatiu amb altres zones properes en les que s'ha fet algun estudi similar.

El treball de camp va consistir en la visita a les cases seleccionades i la observació, la recollida de dades i en algun cas entrevista als habitants. Amb la primera visita vàrem modificar i eliminar alguns elements prèviament seleccionats i es van afegir d'altres. En alguns casos es van repetir les visites varies vegades fins acabar la recollida de dades.

Es va recollir el màxim d' informació per poder redactar la descripció dels elements relacionats amb el conjunt de la casa (exterior), amb els espais interiors i la relacionada amb els elements mobles. Es van prendre les dimensions dels elements i un bon nombre de fotografies que han sigut molt importants en el desenvolupament posterior treball i el tractament de les dades. Es realitzaven croquis recollint informació de les plantes interiors i la distribució d'espais acotats, que després es va utilitzar per a l'aixecament de plànols. Es prenen dades referents als tipus de fàbrica dels murs i altres elements estructurals per tal de poder fer hipòtesis sobre la evolució cronològica de l'edifici.

S'ha recollit important documentació gràfica d'elements inèdits d'aquesta zona, fet que enriquirà el coneixement dels espais i del patrimoni mobiliari català permeten així obrir una via comparativa amb estudis d'altres zones. Hem documentat amb descripcions i

gràficament, tant els mobles, com detalls decoratius i constructius, així com l'entorn on es troben ubicats. Pràcticament la major part del llegat patrimonial de la zona es troba en mans de particulars, fet que fa encara més important la recopilació fotogràfica dels objectes i dels espais domèstics. En total s'han realitzat 5.000 fotografies.

3- Recollida de dades històriques:

Paral·lelament a aquest treball in situ sobre els elements seleccionats, es va fer el buidatge bibliogràfic, arxivístic i d'altre informació necessària per a la documentació dels elements. Aquest recull de documentació es va fer al mateix temps que el treball de camp, de forma ens nodríem d'un important bagatge informatiu.

- Recollida de fonts bibliogràfiques per a documentar els elements i comparar casos d'estudi, sobre tot de mobiliari i d'elements immobles a l'interior de les cases.
- Recerca i recollida de documentació procedent d'arxius. Com veurem a l'apartat on s'expliquen les fonts, s'ha utilitzat informació que han recollit i processat diferents autors de la zona, però també altra documentació original extreta d'arxius.
- Recerca i selecció de fotografies antigues d'arxius públics i privats per poder fer comparació i classificació dels elements documentats.
- Recerca i selecció d'elements iconogràfics i museístics per al recolzament en la classificació dels elements.

4- Documentació dels elements identificats i seleccionats

A mida que es feien les visites durant el treball de camp, la informació recopilada es tractava, portant a terme l'inventari i documentació dels elements. Es van fer diferents processos:

- Redacció de fitxes en bases de dades Access recollint la informació dels elements que s'havien identificat. S'han elaborat dues bases de dades

diferents: una que recull informació dels elements immobles (cases i espais), i altra que recull informació dels elements mobles (mobiliari i altres elements que formen part dels espais).

- S'han endreçat les fotografies que s'havien recollit en suport digital, donant una numeració correlativa i recollint la informació associada a cada una d'elles en una base de dades Access.

Camps de la fitxa d'elements immobles:	Camps de la fitxa d'elements mobles:
Núm. Identificador	Núm. Identificador
Nom de l'element	Nom de l'objecte
Tipus d'edifici o infraestructura	Nombre d'exemplars
Data d'identificació	Data identificació
Municipi	Localització (municipi). Localització precisa (casa). Ubicació dins la casa.
Nucli de població	Descripció
Parròquia	Núm. De parts
Descripció	Material
Propietari	Tècnica
Nivell de protecció	Dimensions
Parts de l'edifici o la infraestructura	Estat de conservació. Precisions a l'estat de conservació.
Dimensions	Restauracions
Estat de conservació i precisions a l'estat	Història de l'objecte
Restauracions / intervencions	Propietari
Història de l'edifici o la infraestructura	Nivell de protecció
Cronologia	Cronologia. Precisions de datació.
Autor	Inscripcions. Text de la inscripció. Precisions a la inscripció.
Precisions a la localització	Lloc d'execució. Autor/a. Precisions a l'autor/a
Ús i funció actuals. Precisions a ús i funció	Ús i funció original. Precisions a ús i funció.
Documents de referència	Ús i funció actuals.
Bibliografia	Núm. Imatges. Precisions a les imatges. Autor de les imatges.
Núm. Imatges. Precisions a les imatges. Autor de les imatges	Documents de referència
Dades entrevista. Nom informant. Data. Edat. Lloc de naixement. Lloc de residència.	Bibliografia
Localització de l'entrevista (lloc on es guarda)	Informant, nom, edat, lloc de residència, data i lloc de naixement. Data de la entrevista.
Autor de la fitxa	

Data de redacció	Precisions sobre l'informant Transcripció del text de l'entrevista Autor de la fitxa Data de redacció
------------------	--

<p>Camps de la fitxa de fotografies:</p> <p>Núm. de la imatge</p> <p>Títol</p> <p>Resum</p> <p>Descriptors temàtics</p> <p>Descriptors biogràfics</p> <p>Data en que es va fer la fotografia</p> <p>Municipi</p> <p>Nucli de població</p> <p>Comarca</p> <p>Precisions a la localització</p> <p>Autor de la fotografia</p>

Als annexes s'ha posat un model de cada una d'aquestes fitxes. (Annexes 8.2 del capítol 1).

Segona fase:

La segona fase va ser de tractament de les dades recollides per tal d'extreure informació de manera que fos vàlida i quantificable per al nostre estudi.

Es va recollir la informació fruit de la documentació de les 228 cases en dos fulls d'Excel, un que recull la informació general exterior de la casa i altre que recull la informació dels espais interiors, d'aquesta forma posteriorment es van elaborar estadístiques a partir de dades quantificables del contingut.

La informació de les 76 cases seleccionades per a l'estudi dels espais interiors es va recollir amb detall de cada un dels espais. D'aquesta forma es disposava d'informació

més específica de les característiques dels espais i dels elements presents als espais, així com altres dades de la configuració d'aquests.

Tot seguit exposem els camps de la informació recollida:

Camps d'informació dels elements generals de la casa:

-Municipi

-Nom de la casa

-Zona geogràfica:

sud agrícola, centre, nord ramader

-Tipus de casa:

mas aïllat, mas en vilar, en balma

-Estructura general:

casa sola, amb baluard, amb pallissa o coberts

-Estructura de la façana:

carener perpendicular, carener paral·lel, amb afegits, núm. vessants de la teulada, orientació de la porta

-Elements exteriors:

porta adovellada, porta allindada, llindes decorades, altres

-Obra:

pedra calcària, pedra sorrenca, conglomerat, maó, tàpia, tova, altres, teula àrab, elements destacables

-Metres² en planta exterior

-Cronologia

Camps d'informació dels espais de la casa:

-Municipi

-Nom casa

-Núm. plantes: pb, pb+1, pb+1+golfes, pb+2+golfes

-Núm. de cossos: 2, 3, 5

-Estructura interna⁹⁶: tipus 1, tipus 2, tipus 3, (fa referència a la distribució dels espais domèstics i de treball en la distribució de pisos de la casa)

-Elements constructius: parets, paviments, finestres, sostres

-Zones d'elaboració:

-forn, cuina de treball, elements a la cuina, pastador, altre, m² per espais

-Zones d'emmagatzematge:

-graner, rebost, celler, assecador, pica d'oli, altre, m² per espais

-Zones comunes:

-entrada, m²;

-sala (ubicació central o lateral, orientació, m², elements: llindes, aigüera escudeller, pica de mans, capella, rellotge, armari encastat, mobles, altres);

-cuina (ubicació, orientació, planta o pis, sola o compartint, m², elements: fogons armari, fogons encimera, cuina econòmica, foc a terra, campana foc, fogaina, pica, aigüera escudeller, forn, bugader, armari encastat, escó, mobles);

-foc tancat: tipus (rodó, arrambat), tipus campana, tipus fogaina, escons, m²;

-menjador: m²

-eixida: tipus, m²;

-altres.

-Zones privades:

-dormitori, m²,

-alcova, m²,

-oratori, m²,

-comuna, m²,

-altres.

⁹⁶ Aquesta estructura s'explica detalladament al capítol 4.2.

Municipi	nom casa	Núm. plantes	núm. coscos	estri interna	elem construccions				Zones											
		Pb1	Pb1+Pg	Pb2+Pg	Tipus 1	Tipus 2	Tipus 3	Tipus 4	parets	Paviments	finestres	sostres	elaboració	orn	cuina treball	cuina	elements a	pastador	altre	m2 per espai
Avià	Caseta de Salvans	1		1				1	pedra i maó	rajol i fusta		rajol entre bigues	1	un fogó ferra			siguera-escudeller		menjadors	
	Maz Vell		1	1			2		pedra	coques i fusta		rajol entre bigues	1							
	Vilanova	1	1	1			1		pedra, tova	rajol		rajol entre bigues	1	amb campana piramidal				1	bugader	54
	Payerols			1			1		pedra	rajol		rajol entre bigues	1	1pb						
	Vilamar	1		1			1		pedra	rajol i coques		rajol entre bigues	1	1pb	1pb	pica pedra			2 tines, menjadores	
	Barraca Vilamar	1		1			1		pedra, tova	rajol		rajol entre bigues	1	1pb					menjadors	
	Vilanova	1	2	1			1		pedra, làpia	fusta i rajol, Rocca i terra a pb		bigues juntes pb, coques entre	1						menjadors	
	Cubinà	1		1			1		pedra, làpia	fusta i rajol, Rocca i terra a pb		rajol entre bigues a pis, fusta a pb	1							
	Balis		1	més etida			1		pedra, maó	fusta sala, coques		rajol entre bigues	1	1	1				menjadors	
	Casanote	1		1			1		pedra	rajol i coques		rajol entre bigues	1	1 a pis	1 a pis	armari fogon	1 a pis		foos cassola	
	Casanella Graugès		1	1			1		pedra	fusta sala, coques		fusta pb, Rajol enguaitat entre b	1	1					menjadors	
	La Rovira	1		1			1		pedra, tova	rajol, fusta a sala		rajol entre bigues	1						menjadors	
	Torrenhó		1	1			1		pedra, tova	rajol, fusta a sala		fusta pb, Rajol enguaitat entre b	1						menjadors	
	Ptag Obiola		1	1			1		pedra	coques i fusta		bigues juntes a pb	1						menjadors	
	Nost		1	1			1		pedra	coques entre biga			1							
	Bep Vell			1			1		pedra i maó	rajol entre bigues			1						menjadors	
	Casanamp		1	1			1		pedra ben escurada	coques		bigues juntes pb, coques entre	1						menjadors	
	Ouarant	1		1			1		pedra i làpia				1						menjadors	
	La Bauma		1	1			1		pedra i maó	rajol sobre biga			1						menjadors	
	Monrosi	1		1			1		pedra i làpia entort	coques i biga			1						menjadors	
	Pere Vell		1	1			1		pedra i maó				1						menjadors	
	Porcos	1		1			1		pedra i maó				1						menjadors	
	Piu		1	1			1		pedra i maó lo nou	coques i biga			1						menjadors	
	Floreda Vella	1		3			1		pedra, maó				1						menjadors	

Imatge 7: Model que recull informació dels espais de la casa. Mostra de fragment del full d'Excel.

- També es va elaborar un Excel en el que es recull la superfície de cada espai, així com el percentatge d'ocupació de cada espai en el pis de la casa. D'aquesta forma s'han elaborat estadístiques que ens proporcionen dades per a l'estudi dels espais.
- Es van ubicar les cases que han format la selecció final en una base cartogràfica, únicament com a element d'informació general de la ubicació dels elements al territori. S'han fet amb el programa gvSIG.
- Amb la informació recollida de les fonts documentals d'arxiu es va elaborar un llistat cronològic recollint les dades que proporcionava cada document. També es van fer llistats extraient la informació que ens interessava: per espais, per tipus d'elements i d'objectes, per cronologia. D'aquesta forma facilitàvem la pressa d'informació per relacionar-la amb els elements que formen part del treball de camp. A l'apartat d'annexes hi ha un document que recull el llistat de documents consultats, i un altres document que recull cronològicament els elements detectats a cada casa de la documentació d'arxiu. (Annexes 8.3).
- Es van recollir els topònims i les denominacions locals que es donaven a elements concrets de la casa i del mobiliari, fruit de les entrevistes amb les persones que ocupaven o que tenien les cases. En tractar-se de persones del territori, les denominacions que s'han recollit són les locals de la zona. S'han

comparat aquestes amb lèxics i diccionaris fets amb recopilacions d'altres zones del Pirineu.

S'ha elaborat un document que recull les denominacions de conjunts d'objectes específics amb el vocable de la zona, com són els relacionats amb el foc a terra, o amb parts del mobiliari i la seva construcció. D'aquesta forma es va comptar amb un compendi lèxic que s'ha utilitzat en la documentació dels elements.

- S'ha realitzat aixecament de planimetria bàsica de cada casa amb ajuda de cartografia, foto aèria, els croquis i les dimensions preses in situ. S'han fet un total de 207 plànols. D'aquests, 135 corresponen a esquemes que recullen únicament la planta de les cases, i 72 són plànols de detall amb planimetria per pisos amb la distribució interior. En alguns casos s'ha realitzat la distinció d'etapes cronològiques. La planimetria s'ha dibuixat amb AutoCAD 2010 a escala 1/100.

L'aixecament de planimetria de les cases seleccionades per a l'estudi dels espais també recull la ubicació dels elements immobles principals (capelles, aigüeres, rellotges, fogons, foc a terra, alcoves,.....) per així poder analitzar la organització als diferents tipus d'habitatge que hem detectat.

- També s'han fet alguns dibuixos per a clarificar alguns conceptes d'elements constructius i d'exemples d'elements tipus. D'aquesta forma queda més clara la explicació dels elements.

Tercera fase:

La tercera fase ha sigut la d'anàlisi del conjunt de les dades a partir dels resultats que ens han proporcionat el tractament d'aquestes i que ha donat com a resultat el present document que exposa la feina i les conclusions del treball plantejat als objectius inicials.

Aquest anàlisi dels elements documentats el podem resumir en diferents aspectes dels que hem desenvolupat un estudi específic:

- 1- Sobre l'estructura general de la casa
- 2- Sobre la distribució interna de l'habitatge (estructura, distribució d'espais i estances, tipologia, característiques, elements mobles a les estances,...)
- 3- Estudi de les característiques generals dels mobles (construcció, materials, elements decoratius, tipologies)
- 4- S'ha elaborat un catàleg tipològic d'espais i de mobiliari rural
- 5- S'ha elaborat una classificació tipològica de les cases d'aquesta zona i una evolució històrica
- 6- S'ha elaborat un vocabulari específic del mobiliari i d'alguns elements de la casa en aquesta zona

Veiem que la finalitat era poder desenvolupar el treball utilitzant diferents metodologies de recerca que complementessin el treball de camp i ampliessin l'estudi. Metodologies que resumim en el següent esquema.

Estratègies metodològiques	Esquema de les tasques
Selecció d'elements	-Tria de les cases per municipis en base a un criteris concrets establerts prèviament. Amb aquesta recerca prèvia s'inicia la tasca de documentació.
Treball de camp	-Documentació de la casa, espais i mobles amb la visita a cada casa. -Tasques de recollida d'informació: descripció, recopilació fotogràfica, presa de mides dels elements, croquis acotat de l'habitatge, dels espais interns, dels elements mobles i d'ubicació dels elements.
Buidatges documentals (Paral·lelament al treball de camp)	-Consulta de la documentació històrica dels arxius privats de les cases que en tenien. Especialment inventaris, capitols matrimonials i testaments. -Recerca i extracció d'informació d'altres arxius de la comarca en la mateixa línia. -Recerca i extracció de documentació fotogràfica antiga a diferents arxius, tant públics com privats. -Tractament de la documentació extreta de manera que recolzi el treball de camp i el posterior anàlisi.

<p>Recerca bibliogràfica</p>	<p>-Buidats bibliogràfics generals</p> <p>-Buidats bibliogràfics relacionats amb el tema tractat</p> <p>La finalitat és obtenir un recull bibliogràfic complet sobre el tema a Catalunya, així com estudis similars a la resta de l'estat per tal de poder establir comparacions en quan a metodologia i anàlisis.</p>
<p>Documentació dels elements del treball de camp (treball de gabinet)</p>	<p>-Redacció de les fitxes corresponents des elements documentats de cada casa (immoble, moble), recollint el màxim d'informació d'aquests (tipologia, mides, tècniques constructives, materials, etc). Introducció de les dades en base de dades Access.</p> <p>-Documentació i classificació de les fotografies relacionant-les amb la fitxa corresponent. Recull de dades en Access.</p>
<p>Tractament de les dades a diferents nivells per tal de realitzar l'estudi d'anàlisi - diagnosi</p>	<p>-Elaboració d'un Excel on es recull la informació de la documentació per cases i per espais en funció del resultat final</p> <p>-Elaboració d'un Excel que recull superfícies i percentatges d'ocupació d'espais</p> <p>-Tractament de les dades dels documents d'arxiu</p> <p>- Elaboració de la planimetria a partir dels croquis acotats de la casa i espais.</p> <p>-Elaboració de dibuixos acotats d'elements mobles com a base tipològica i d'elements estructurals</p> <p>- Ubicació de les cases estudiades en una base cartogràfica</p>
<p>Anàlisi del conjunt de les dades</p>	<p>-Elaboració d'una classificació de tipologies d'espais i mobles.</p> <p>-Elaboració d'un vocabulari dels elements característic de la zona.</p> <p>-Anàlisi de la informació obtinguda als documents i d'excavacions</p> <p>-Elaboració de la evolució de l'habitatge a la zona</p> <p>-Lectures que ofereix l'estudi de la casa</p> <p>-Selecció de models tipus per a explicar organització d'espais</p>

1.4. DIFERENTS ENFOCS D'ESTUDI DE L'ESPAI DOMÈSTIC

INTRODUCCIÓ

La organització de l'espai dels habitatges és un fenomen complex, fet que provoca que per a completar el seu estudi calgui tenir en compte diferents paràmetres, des de la composició morfològica del mateix espai, els objectes i elements que s'hi troben, fins a les activitats que fan dins d'ells els grups domèstics, el reflex de les relacions entre gèneres, la jerarquització de classes socials i de membres del grup, les diferents identitats ètniques o les creences i pensament moral.... (Adánez Pavón, Jesús, 1998: 11). És per això que el seu estudi pot esdevenir complex i a la vegada complet, fet que ha provocat l'interès des de diferents disciplines d'estudi. Per aquest motiu ens vàrem plantejar dedicar un apartat a recollir les diferents concepcions i formes d'afrontar l'anàlisi de l'espai de les cases.

Abans de realitzar un recorregut per aquestes, volem deixar clar el concepte. Quan parlem d'espai domèstic ens referim a qualsevol espai organitzat i amb àmbits diferenciats en el que es poden realitzar diferents activitats per les persones que els ocupen. La organització d'aquests espais respon a les necessitats econòmiques i socials del grup; la presència d'objectes ens proporciona la relació directa entre l'embolcall i els usuaris, de forma que coneixent els objectes també esbrinarem el destí i ús de l'espai, però també coneixent les pautes socioculturals d'aquests usuaris coneixerem el significat que adquireixen els espais. Sempre que parlem d'espai domèstic ens estem referint a la casa, de qualsevol tipus, però com a concepte d'habitatge humà.

El concepte *household* es començà a utilitzar els anys 70⁹⁷ dins el corrent de la nova arqueologia, per referir-se als espais d'ús domèstic, als espais relacionats amb la família (Montón, 2000: 49), determinant un tipus d'espais lligats a les activitats denominades domèstiques (fer el dinar, dormir, menjar, tenir cura de la família,...) així com també l'emmagatzematge i alguna activitat de treball relacionada amb el manteniment del grup. No va ser fins a la incorporació de perspectives postestructuralistes i feministes que l'estudi de l'espai domèstic adquirí una nova dimensió, donant importància a aspectes més antropològics i socials, com poden ser

⁹⁷ Amb els treballs de Flannery i Winter (1976), entre altres.

les relacions de gènere (Bennett, 1987; Tringham 1991; Nevet, 1994)⁹⁸ donant lloc a l'anomenada arqueologia del gènere.

Hem vist que les perspectives d'estudi per afrontar l'anàlisi d'aquests espais poden ser únicament antropològiques, trobant explicació a les conductes humanes en aquest entorn; però també des de una perspectiva arquitectònica, estudiant l' embolcall; o arqueològica, quan entra en acció l'estudi de la cultura material, fins i tot anant més enllà, etnoarqueològica, quan es tracta de relacionar aquesta cultura material amb els grups humans que l'han generat o utilitzat. Podríem trobar també altres tipus d'enfocament o de lectures, des de la arqueologia del paisatge o des de l'anomenada arqueologia espacial, però no deixen de ser conceptes que es desprenen o sorgeixen dels anteriors. És per això que realitzar un estudi de l'espai domèstic s'ha d'afrontar des de diferents camps d'estudi, on l'arquitectura, l'arqueologia i l'etnografia tenen la seva parcel·la d'interpretació en funció de la metodologia particular de cada una. Els plantejaments generals que fa cada una de les disciplines ens ajudarà també a desenvolupar el nostre anàlisi de l'espai domèstic rural de les cases del Berguedà, prenent la casa com un document, i fent la seva lectura mitjançant l'anàlisi arquitectònica, l'estudi documental i l'arqueologia.

Per això volem fer aquesta breu exposició de la perspectiva de treball que s'ha desenvolupat a partir de cada una, tenint en compte els objectius de cada disciplina, i exposant com a conclusió la metodologia d'estudi de l'espai domèstic que han aplicat diferents estudiosos que ens han interessat especialment.

⁹⁸ Citats per Morón (2000: 51).

1.4.1. ARQUEOLOGIA I ETNOARQUEOLOGIA: LA CONTEMPLACIÓ DE L'ESPAI DES DE LES TEORIES ARQUEOLÒGIQUES.

Una forma tradicional i molt utilitzada d'abordar l'estudi de l'espai domèstic és des de l'arqueologia, per això volem fer una breu introducció a la perspectiva que han ofert els diferents corrents que han marcat l'estudi dels processos sobre el registre arqueològic, i també sobre la forma d'afrontar l'estudi de l'espai domèstic. És simplement un plantejament general que ens donarà peu a les conclusions a analitzar la metodologia que hem aplicat al nostre cas i si s'ajusta als models teòrics dels diferents corrents.

No entrarem al debat amb l'anomenada arqueologia clàssica, que va marcar uns inicis de la disciplina en que el col·leccionisme i el culte als objectes eren d'alguna forma l'objectiu principal que va anar mutant a un creixent interès per la història d'algunes civilitzacions molt específiques, introduint poc a poc l'interès per altres aspectes com els socials i tecnològics sota una nova visió evolucionista. Ens interessen bàsicament les diferents formes d'afrontar l'estudi de l'espai a partir de les noves arqueologies des de mitjans del segle XX.

El debat teòric de l'arqueologia que es va viure durant els anys 60, va arribar a l'arqueologia espanyola a finals dels 80, en molts casos amb "una indigestió de jerga anglosajona que ni los propios autores llegaron nunca a comprender ni, por supuesto, a transmitir de manera inteligible" (Azkarate, 2002: 56), però que no va deixar impassibles als arqueòlegs de casa nostra, que van passar durant la darrera dècada, de l'arqueologia de "los cacharros" (Lull, 2007: 111) a una arqueologia de reflexió en la que es compaginaven diferents disciplines que han donat lloc a nous camps d'anàlisi: l'arqueologia espacial, l'etnoarqueologia, l'arqueologia industrial i d'altres..... que han obert el ventall d'estudi o, al menys, permeten arribar a conclusions mitjançant diferents perspectives en una disciplina en què la influència en la interpretació pot arribar a ser molt diversa.

Volem, tot seguit, exposar aquestes teories que ens ajuden a la contemplació de l'espai domèstic des de diferents perspectives.

L'arqueologia processual o "new archaeology"

L'arqueologia processual, iniciada la dècada dels 60 de la mà a l'antropologia cultural, va veure el seu moment àlgid amb les propostes de Lewis Binford i David L. Clarke, seguides també per Kent Flannery i Colin Renfrew, sorgint com una reacció contra la arqueologia prehistòrica europea que s'havia desenvolupat fins llavors, i que es fonamentava en la cultura material com a base de la història cultural, essent bàsicament descriptiva i sense tenir en compte el mètode científic tradicional.

Així es desenvolupà un corrent amb l'objectiu bàsic de reconstruir els processos socials culturals de l'ésser humà, utilitzant el mètode científic hipotètic-deductiu i recolzat amb altres ciències auxiliars. La validació d'hipòtesis es substitueix per la deducció i la comparació amb grups socials primitius existents, per tal d'establir analogies funcionals entre les dades arqueològiques i les dades etnogràfiques generals⁹⁹.

Binford utilitzà la "Middle Range Theory" (Teoria del Alcance Medio) que parteix de la base que es poden establir marcs referencials independents i que es poden extrapolar al registre arqueològic, donant poc valor al context concret del que s'extreu una determinada llei. Permetia donar per vàlides hipòtesis que serien impossibles de contrastar per manca de dades, extrapolant regles d'altres conjunts que si són observables. Així va poder atribuir funcions a objectes, estructures i accions amb dades dels Nunamiut d'Alaska que aplicà a la interpretació dels jaciments prehistòrics de França, donant per vàlides les relacions entre societats divergents en el temps però aparentment similars socialment. Per a Binford, únicament observant la cultura material d'un jaciment és possible reconstruir el que passa a la resta de jaciments a partir d'aquest, ja que considerava que la necessitat o l'entorn ambiental provoquen els canvis culturals, atribuint fenòmens equivalents a zones amb un entorn similar. L'etnoarqueologia es va perfilar com una forma d'arribar a conclusions que hauria d'ajudar a omplir els buits que deixava l'arqueologia en la comprensió de les societats a partir del registre. El problema més important d'aquesta teoria és la manca d'estudi d'aspectes culturals o socials, que es mantenien desvinculats dels aspectes tecnològics o econòmics relacionats amb la cultura material.

Per als processuals l'estudi de la organització de l'espai intern es fa a través de la distribució espacial dels materials que diferencien a partir d'agrupacions de sistemes

⁹⁹ González (2003b: 16).

(*tecnòmics, sociotècnics, ideotècnics*), i als que s'atribueix la funció a partir de dades antropològiques, d'aquí la seva classificació. El materialisme determinista els porta a considerar que els aspectes materials són determinants per a l'estructuració de les pràctiques socials, i que l'entorn ambiental és el que provoca els canvis culturals. En utilitzar el mètode deductiu només es poden establir lleis d'organització de l'espai a partir de fets verificats empíricament.

Alguns autors va relacionar patrons d'organització de zones d'activitat dins l'espai domèstic amb diferenciació de gènere, però partint d'estereotips de la divisió sexual del treball a partir d'estudis etnogràfics comparats¹⁰⁰. La nova arqueologia entenia la casa de forma antropològica, sense prestar atenció al registre material, però sí a les relacions entre família i casa¹⁰¹.

El problema principal de la teoria és fonamentalment que no ofereix un instrument analític quantitatiu que es pugui aplicar a les dades arqueològiques, i malgrat que la verificació de les hipòtesis era un plantejament primordial per ells, no sempre podien demostrar-ho ja que no s'obligaven a la contrastació empírica.

Arqueologia postprocessual

El corrent Post processual va criticar l'abús de la teoria del "*alcance medio*" i el fracàs en l'aplicació de la teoria de sistemes del corrent Processual. L'origen el tenim en els treballs de Ian Hodder pels volts dels anys 1985, agrupant les noves tendències i provocant un enfrontament teòric entre les dues corrents. Els Postprocessualistes refusen el determinisme i la imparcialitat del Processualisme, i defensen la importància de l'individu, la seva singularitat, el seu paper com a actors socials. Són els individus els que creen i transformen les estructures socials i simbòliques (Hodder, 1986), provocant que es desenvolupin els estudis de la cultura material per arribar als aspectes ideològics i simbòlics de les societats. Emmarquen el seu treball en un *relativisme científic*, acceptant que la disciplina arqueològica no pot seguir el mètode científic en la seva experimentació ja que és una *ciència humana*, que considera les seves hipòtesis no contrastables. A més, cada arqueòleg pot arribar a conclusions diferents amb un mateix registre arqueològic ja que cada un està condicionat pel seu entorn i les seves experiències, fent impossible un enfocament objectiu. Aquests

¹⁰⁰ Hayden (1992), citat per Falcó (2003).

¹⁰¹ González (2003b: 98).

diferents punts de vista han generat diferents corrents d'anàlisi, com l'*estructuralisme*, l'*arqueologia del comportament*, el *feminisme* o *arqueologia de gènere*,....que a la vegada han provocat l'avantatge de disposar de diferents tipus de pensament, però també certa disgregació.

La idea de Hodder és que la tecnoarqueologia pot proposar tesis de "*alto alcance*", és a dir, pot aplicar-se a l'estudi de la complexitat social. La cultura material té una dimensió funcional i simbòlica unides, pot ser interpretada com si es tractés d'un text escrit i la seva interpretació varia en el temps i l'espai; en canvi recordem que Binford separava tots els aspectes que conflüen en un mateix objecte, els sistemes, i no delimitava temps i espai.

També la etnoarqueologia va aproximar a Hodder a la seva reflexió sobre la importància dels aspectes culturals en la interpretació del registre material. La cultura material ens permet aproximar-nos a aspectes socials, de comportament, de gènere,.... i ens permet construir una reflexió dels canvis culturals al llarg del temps, amb perspectiva històrica, ja que té propietats simbòliques.

Altre arqueòleg, Christopher Tilley, va estudiar l'espai des d'un punt de vista fenomenològic, és a dir, segons la manera en que les persones experimenten i entenen el món. Per ell l'espai és un mitjà, no es pot dissociar del seu context històric, l'espai és produït socialment i cada societat el concep i l'estructura de diferent manera, per tant la noció de l'espai pot variar entre individus i cal estudiar-ho conjuntament amb el que passa al conjunt de la societat. "Els espais sempre són creats, reproduïts, i transformats en relació a espais construïts anteriorment" (Tilley, 1994).

Per als postprocessualistes no existeix un sol espai, sinó molts dins de cada un, ja que depenen del concepte personal obtingut a partir de la organització dels elements que envolten cada espai, per tant el significat dels patrons de distribució no són fixes sinó que es modifiquen en funció de qui els utilitza (Tilley, 1990; Falcó, 2003), de manera que la utilització de l'espai és un factor social, i està determinat per les relacions que s'estableixen entre els individus.

Tilley fa una classificació de l'espai en cinc tipus que a la vegada estan relacionats entre si:

- **Espai Somàtic:** l'espai de les experiències sensorials habituals i inconscients, de les capacitats de moviment del cos humà.

- **Espai Perceptual:** l'espai individual relacionat amb el moviment del cos i la percepció.
- **Espai Existencial:** l'espai viu format per les experiències de l'individu amb el grup. Està en constant producció a partir dels moviments i activitats del grup.
- **Espai Arquitectònic:** crea i limita espais (interior/ exterior) i només té sentit en relació amb la resta d'espais.
- **Espai Cognitiu:** l'espai de la discussió i l'anàlisi, proporciona bases per a la reflexió per entendre els altres. Per exemple, l'espai dels mites i la ciència.

Comparteixo amb A. González (2003b: 16) la idea base dels postprocessualistes en el sentit què, igual que actualment hi trobem persones diferents amb relacions diferents entre ells i amb cada espai, també al llarg de diferents etapes històriques han hagut diferents tipus de persones amb visions diverses del seu entorn, i aquest fet ha influït tant en aspectes socials i econòmics com en la percepció i la gestació del seu entorn, cosa que queda reflectida en les diverses societats, ideologies, pensaments. Per això és important analitzar tots els aspectes possibles d'un conjunt arqueològic que ens ajudi a comprendre el significat de cada una de les parts que la componen. "Frente a la observación exterior, naturalista, de los procesuales, los posprocesuales proponen una visión *desde dentro*, participativa" (González, 2003a: 21).

Arqueologia estructuralista

La teoria del llenguatge de Ferdinand de Saussure (1857 -1913) va posar les bases de l'estructuralisme lingüístic amb el model d'associació d'un significat (imatge) i un significat (concepte), on el llenguatge és una organització o estructura contextual de significats. Aquest va ser el referent de l'antropòleg Claude Lévi-Strauss¹⁰², que va introduir el desenvolupament de l'estructuralisme dins de l'antropologia, donant lloc a la recerca d'estructures de significat mitjançant l'estudi d'elements culturals diversos, com el parentiu, la religió, la cultura material,... donant més importància a la realitat simbòlica per sobre del materialisme pur.

L'estructuralisme es presenta com una ciència no descriptiva, però sí capaç de reconstruir la estructura no visible de la imatge real i visible, allò que es veu en la superfície no és més que el reflex d'un seguit de mecanismes que es troben en profunditat, partint de la premissa que la cultura i els elements socials relacionats

¹⁰² Lévi-Strauss, C. (2000 -1961) *Antropología estructural*. Paidós. Barcelona.

estan carregats de significat i simbolisme. Les estructures no seran manifestacions de la realitat sinó models mentals de la realitat.

Les teories estructuralistes consideren que la *oposició binària* és el modus d'operar del pensament simbòlic i que també s'aplica a l'espai domèstic delimitant-lo en diferents nivells oposats: interior-exterior, públic-privat, masculí-femení, domèstic-salvatge, central-perifèric,....; però el mètode d'oposicions binàries ha estat fortament criticat ja que "generen una marcada compartimentació de l'espai i una forta jerarquització entre diferents estructures i unitats espacials" (Pallarés, 2000: 67), i per a altres autors tendeixen a reduir l'estudi del grup als espais de l'interior de la casa (Curià y Masvidal, 1998).

L'arquitecte Amos Rapoport també va tractar l'espai arquitectònic com a element dotat d'elements semàntics. En el seu llibre *La forma de la vivienda y la cultura*¹⁰³, manté la tesi de que la forma de les cases a tot el món no ha estat una conseqüència de factors materials com la temperatura, la disponibilitat de materials, la topografia o la necessitat de defensa, sinó de factors més complexes, com el cultural, que marca la llibertat de triar la forma. Per Rapoport els elements arquitectònics es poden interpretar com a formes amb significats culturals de comunicació no verbals, que no es poden expressar en un concepte lingüístic (posseeixen un referent semàntic de tipus metafòric, per exemple la metàfora de magnificència donada a l'espai sala que mostra la posició econòmica de la família), que servien per estructurar les relacions socials dins un complex arquitectònic. Els diferents tipus de cases poden ser per motius socials, relacionats per exemple amb el concepte de grup – individualisme, o amb la riquesa dels habitants, la posició social de la persona dins el grup; per exemple les dones i els nens son menys importants en alguns conjunts socials. Aquest tipus de lectura va originar els *Environment Behavior Studies*, una forma de documentar de quina forma es relaciona la configuració espacial construïda amb la conducta dels éssers humans, allunyant-se del determinisme material clàssic.

Tots aquests precedents van donar lloc a un nou corrent d'estudi anomenat "*space syntax*", desenvolupat per Bill Hillier¹⁰⁴ a finals dels 80. És un mètode d'anàlisi de l'espai amb el que s'interpreten diferents aspectes socials e ideològics del disseny i organització dels espais arquitectònics; aquesta forma d'estudi dels espais s'ha convertit darrerament en un important corrent d'estudi de l'espai domèstic que va

¹⁰³ Rapoport, A. 1969. *House form and culture*. Englewood Cliffs. New Jersey. Publicat en espanyol l'any 1972.

¹⁰⁴ Hillier, B.; Hanson, J. (1984) *The social logic of space*. University Press. Cambridge. Citat i extensament argumentat per Bermejo, 2009: 48, i González, A. 2003a: 105-106.

sorgir dels corrents estructuralistes. La sintaxis espacial dels estructuralistes es va estructurar com una forma d'estudi per als significats no verbals, com elements per estudiar les relacions socials dels grups humans que creen els espais. Estudia la articulació entre els espais d'un conjunt arquitectònic, la seva organització, per comprendre els aspectes de la estructuració social que van influir en la seva creació i disseny. Per exemple es podria saber el grau de jerarquització en la configuració espacial d'un àmbit, però no l'estructura social de les persones que van ocupar l'espai.

Hillier i Hanson plantegen unes pautes per realitzar l'estudi de l'espai habitat¹⁰⁵ des del concepte d'unitat espacial segregada dins el límit d'una regió o espai, aquesta segregació possibilita l'encontre social amb altres unitats segregades mantenint una relació de permeabilitat. Això implica que l'espai construït té un significat social en funció de l'ordre relacional i emet missatges culturals.

El seu mètode planteja uns sistemes de representació gràfica per explicar la lògica social que estructura els conjunts construïts¹⁰⁶:

- Mapes de convergència (o axial): establiment de línies axials des de cada edifici i que es prolonguen en línia recta, les interseccions de les línies d'axialitat donen els principals nodes de reunió social dins un conjunt urbanístic. Permet entendre la integració i la complexitat dels espais i les possibilitats de deambulació entre ells.

- Gràfics d'accessibilitat (mapa convex) (*gamma analysis* segons Hillier): estan orientats a l'anàlisi interior dels edificis, de les superfícies d'espais, representant cada espai amb els espais de transició o connexions entre les diferents unitats espacials per indicar les relacions d'accessibilitat entre espais. Permet conèixer la quantitat d'espai que té cada estància i per tant la seva importància social.

- Anàlisi d'isovistes: marca l'àrea d'un entorn construït que és directament visible des d'un punt determinat des d'un espai. Indica el grau d'intimitat d'una estància, del que poden veure els habitants i que poden veure els estranys. El seu ús és per mesurar relacions espacials a través de l'exploració de camps de visibilitat, però no té en compte les variacions de visibilitat entre punts interns. Això va portar més tard a desenvolupar un mètode nou, el gràfic de visibilitat,

¹⁰⁵ Hillier, Hanson 1984, op. cit. supra.

¹⁰⁶ Els han citat i grafiat diferents autors, com Bermejo (2009: 52), que presenta esquemes dels gràfics d'accessibilitat de Hillier ; o González (2003a : 105).

que serveix per representar diferents tipus de relació visual dins els espais construïts.

-Anàlisi de permeabilitat: consisteix en numerar les habitacions i fer diagrames partint de l'entrada o de qualsevol altra habitació cap als altres espais, es pot fer amb taules de valors numèrics per calcular les relacions entre una unitat espacial i la resta del seu mateix entorn construït. Permet conèixer la relació entre els habitants de la casa, i entre aquests i els estranys.

Darrerament tant el sistema de gràfics com el de taules de valors es pot realitzar mitjançant una aplicació informàtica gratuïta AGRAPH, desenvolupada per l'arquitecte B. Manum¹⁰⁷ i accessible via web.

Un dels problemes d'aquest mètode (*space syntax*) que va observar Jesús Bermejo (2009: 57) és que no pot reflectir canvis en una seqüència diacrònica, com si pot fer el mètode estratigràfic en arqueologia. En canvi, la utilització dels dos mètodes combinats pot oferir resultats com els que va obtenir Sonia Gutiérrez (2012) per a espais domèstics medievals a la Península Ibèrica. D'altra banda, l'ús del mètode en el registre arqueològic també es troba amb el problema de la manca d'alçats per determinar estructures detallades i la manca de seqüències estratigràfiques als edificis excavats. Altre problema que observa Bermejo és que la aplicació del *space syntax* no té en compte en el seu anàlisi als elements mobles que es troben als espais.

En contraposició tenim una línia de treball denominada *household archaeology*¹⁰⁸ metodologia que estudia els elements mobles en el registre arqueològic d'unitats domèstiques, desenvolupada dins el corrent postprocessualista de Schiffer. Els elements mobles en ajuden a obtenir una visió més complexa del funcionament quotidià dels espais i ens ajuden a establir dinàmiques d'anàlisi dels entorns construïts per obtenir lectures socials i estructurals que serien complementàries als *space syntax*.

Darrerament alguns treballs que tracten l'espai domèstic apliquen diferents mètodes d'estudi aplicats a diferents etapes històriques, com els treballs de Belarte-Bonet-Sala¹⁰⁹ per a període ibèric, o el ja citat de Gutiérrez¹¹⁰ per a període medieval. Concretament, Sonia Gutiérrez (2012: 140) proposa que per estudiar l'espai domèstic

¹⁰⁷ <http://spacesyntax.tudelft.nl/media/Long%20papers%20I/agraph.pdf>

¹⁰⁸ Allison, P. (2008) Voz "Household archaeology", en Pearsall, D. (Coord.) Encyclopedia of Archaeology, Academic Press: 1449-1458 (citada per Bermejo, 2009: 59).

¹⁰⁹ Belarte, Maria C.; Bonet, Helena; Sala, Feliciano (2007)

¹¹⁰ Gutiérrez LLoret, Sonia. (2012)

cal tenir en compte el conjunt i cada un dels elements que el compona; ella defineix tres nivells diferents d'anàlisi: morfològic, envers la forma de les unitats domèstiques i les transformacions que experimenten (és el més freqüent); el sintàctic, emfatitza les relacions entre les estructures elementals que percep dins el marc d'una estructura espacial organitzada més complexa; i la dimensió semiòtica, que les analitza com expressions socials i es centra en l'ús social de l'entorn construït, és a dir, en "les relacions entre els espais construïts" i l' "estructura social que els concep i executa". Tot i que adverteix que moltes vegades es confonen els tres nivells de lectura i que descriptors morfològics es converteixen en models socials sense justificar convenientment.

En general, l'estructuralisme en arqueologia es va considerar com una forma d'anàlisi parcial, ja que es va centrar en l'estudi de símbols i estructures mentals, deixant de banda l'estudi del registre material, però també va suposar un avenç important ja que tractava aspectes que havia deixat de banda l'arqueologia processual i permetia accedir a camps d'estudi més profunds. Podem dir que l'estudi de l'habitatge rural va obtenir un canvi important a partir de les teories que van iniciar els estructuralistes i que envolten l' anàlisi de la casa de diferents perspectives d'estudi que li donen un nou sentit.

Arqueologia del comportament (behavioral archaeology).

Com hem apuntat anteriorment, el treball de Michael Schiffer¹¹¹ basat en la formació del registre arqueològic, és un marc d'estudi que es troba dins l'escola postprocessual. Schiffer es referia a lleis experimentals, obtingudes i contrastades amb la base de diferents casos i que s'interpretaven en termes teòrics. Introdueix la diferència de concepte entre el context arqueològic (el registre estàtic) i el context sistèmic (o de vida), de manera que per entendre la formació del registre cal observar el primer per tal de comprendre el segon. Schiffer planteja l'estudi de llocs abandonats de forma controlada, de manera que l'arqueòleg pugui disposar d'una comparació per saber les mancances i poder determinar les distorsions del seu registre.

Per a Schiffer el registre arqueològic és el producte d'activitats de producció, d'ús i dipòsit, i de les transformacions culturals i naturals experimentades per les restes dipositades amb el pas del temps, arribant a ser el registre el producte d'activitats que ja són estàtiques. El registre sistèmic és aquell que produeix les activitats, els

¹¹¹ Schiffer, M. B. (1990) "Contexto arqueológico y contexto sistémico". A *Boletín de Antropología Americana*, núm. 22, p. 81-93.

elements en el moment del seu ús, és el context viu, com la obtenció, la manufactura, l'ús, el manteniment i finalment l'abandó. D'aquesta forma es podia arribar a conclusions de com s'havia format el registre arqueològic.

Un exemple de treball d'estudi sobre la cultura material en context sistèmic d'abandonaments és el que va fer A. González Ruibal¹¹² a Galícia, analitzant processos d'abandó d'habitatges en context rural i que li va permetre analitzar el context cultural associat a diferents tipus d'abandonament de les cases en aquest territori.

Arqueologia postestructuralista, (*thick description* - descripció densa)

Aquest corrent neix com a una readaptació i revisió dels supòsits estructuralistes. De la mà de Jacques Lacan, Michel Foucault i Roland Barthes. Els post estructuralistes consideren que la cultura és un reflex viu de la ideologia. Foucault defensava que qualsevol element material pot ser objecte de discurs, ja que la seva construcció porta implícits molts significats. La cultura material s'ha d'interpretar sempre en un context històric específic des de una posició crítica; està lligada a pràctiques socials concretes i s'allunya de l'individu. Així es converteix en una forma d'escriptura, un text que s'obre a diferents lectures i molt més oberta que el rígid sistema de signes i llenguatge de l'estructuralisme. El postestructuralisme en arqueologia torna a la història, el temps torna a ser considerat diacrònic front al tractament sincrònic.

L'antropòleg Clifford Geertz (1990), fundador de l'antropologia postestructuralista, considera que s'ha d'interpretar els símbols clau de cada cultura, amb la teoria de la descripció densa (*thick description*), explicant no només el comportament sinó també el seu context. Per a ell qualsevol manifestació cultural ha de ser estudiada amb metodologia similar a l'arqueològica, "capa per capa", des de la més exterior fins a la més profunda, on cal identificar el significat, ja que cada element està carregat de diferents significats o descripcions denses.

¹¹² Gonzalez Ruibal, A. (2003b).

Altres arqueologies amb relació a l'estudi de l'espai

L' etnoarqueologia:

Hem vist durant tot el text que a vegades parlem d'arqueologia i a vegades d'etnoarqueologia, volem justificar això explicant breument el que s'entén per etnoarqueologia, així com exposar alguns exemples d'estudi de l'espai habitat des d'altres arqueologies que estan en una línia de treball similar.

La etnoarqueologia és l'estudi arqueològic de societats generalment preindustrials, en ella entrarien des de “estudis de cultura material contemporània, la etnohistòria, l'arqueologia experimental, l'arqueologia històrica” (González, 2003a: 11), la major part coincidents amb la *think description* que proposava l'estructuralista Geertz. “La cultura material constitueix un element clau i definidor de la etnoarqueologia quasi tant com ho és de la arqueologia” (González, 2003a: 12), però mentre l'etnoarqueologia sempre la relaciona amb tot el seu context social, l'arqueologia generalment només es centra en l'ús o la fabricació dels objectes i deixen de banda altres aspectes de context que podrien portar a interpretacions de tipus social al voltant dels objectes. Per a alguns autors, com Carol Kramer¹¹³ l' etnoarqueologia es centra en els aspectes del comportament sociocultural que deixen rastre en el registre arqueològic, per tant la seva base de recerca és l'estudi d'una societat a partir de la cultura material, fonamentalment. Així, les tècniques que utilitzen són les dels arqueòlegs, però també les dels antropòlegs, adaptant els tipus de registres a les formes de recollir dades de les dues especialitats. Però l' etnoarqueologia està més a prop de l'arqueologia que de l'antropologia, ja que es basa en l'estudi de la cultura material fonamentalment.

S'ha teoritzat molt sobre la cultura material des de inicis dels anys 80, tant pels “arqueòlegs del comportament” (Schiffer i Lamotta), com pels posprocessuals (Hodder) que donen als objectes la capacitat de poder estudiar aspectes ideològics i simbòlics d'una societat, per als *material culturalists* (Schelereth, Kingery) els objectes són signes, símbols, no només instruments, que han de ser llegits. Anteriorment, la nova arqueologia mantenia desvinculats els objectes dels aspectes culturals i socials.

Com escriu González “todos los objetos, incluso los de fabricación industrial, poseen un significado social y simbólico que debe ser explorado, porque toda cultura material puede servir de reflexión para quienes tienen como campo de estudio las sociedades humanas” (2003a: 161). Prendre el objectes amb una aproximació més hermenèutica,

¹¹³ Kramer, C. (1996), citada per González (2003a: 17).

per arribar a tots els seus significats, que serien la base d'ells mateixos. D'una banda amb el nostre treball volem arribar a la descripció i a aspectes funcionals i tècnics de la cultura material, però també a altres aspectes de significació social i simbòlica d'aquests objectes en relació al lloc on els trobem i que ens porta directament a l'anàlisi de l'espai. En aquest sentit el treball que hem portat a terme estaria dins una línia d'estudi etnoarqueològica, però també arqueològica, totes dues en relació amb l'estudi de la cultura material, i aquesta en relació amb l'habitatge.

L'arqueologia del paisatge o arqueologia espacial:

L'arqueologia també afronta l'estudi del paisatge des de la perspectiva arqueològica, per reconstruir processos culturals de l'espai al llarg de la història, tant en l'espai social com en l'espai construït, ja que és aquest el reflex directe de les pràctiques socials relacionades amb l'espai. Darrerament hi ha diferents grups que desenvolupen treballs històrics i arqueològics dins aquest camp, com el projecte *Paisatge Històric de Catalunya*, coordinat per Jordi Bolós a la Universitat de Lleida¹¹⁴, alguns amb una perspectiva global pel que fa al territori objectiu de la recerca, però altres específics i concrets acotats en el temps o l'espai.

Per a Felipe Criado (1999: 43), el paisatge està format per tres dimensions diferenciades: un entorn físic o mediambiental natural, un entorn social o construït, i un entorn simbòlic al que es vol arribar mitjançant l'anàlisi dels anteriors. Es tracta de la mateixa línia d'estudi de la anomenada arqueologia espacial, nomenant macroespai a l'arqueologia del territori i microespai a l'habitatge, sempre prioritzant l'acció humana.

Des dels anys 90 s'han desenvolupat a casa nostra diferents treballs dins l'anomenada Arqueologia Espacial, amb un desenvolupament creixent, mostrant les possibilitats que presenta l'estudi detallat de la organització de l'espai a partir de la informació arqueològica, així com l'anàlisi de les relacions entre conjunts de jaciments o entre aquests i l'entorn geogràfic (Fernández Martínez, 1990: 32). Per exemple, alguns treballs sobre urbanisme a jaciments de diferents períodes, entre els que podem destacar els de Belarte (1999), Sanmartí i Santacana (1994), Pons (1994), entre molts d'altres, treballant l'espai domèstic dins el conjunt del territori. També posteriorment altres treballs d'arqueologia del paisatge, com els de Burillo (1998), Criado Boado (1986, 1999), o els ja citats impulsats per Bolós.

¹¹⁴ Bolós i Masclans, J. , ed. (2010) *La caracterització del paisatge històric*. Col. Territori i Societat: el paisatge històric, vol. V. Universitat de Lleida.

Alguns exemples de metodologies aplicades a l'estudi de l'espai domèstic

Des de l'arqueologia tradicional la interpretació de la casa correspon al moment del seu abandonament, tot i que el conjunt d'elements i objectes que son subjectes d'anàlisi poden correspondre a etapes diferents de la vida de la casa. Així per a l'arqueologia es pot plantejar un problema amb la "correlació entre els espais, les activitats que hi tenien lloc i la societat que els va crear i utilitzar" (Belarte, 1997).

Des de l'arqueologia es poden realitzar diferents tipus de lectura de l'ús de l'espai domèstic:

- Documentació de les tipologies constructives d'arquitectura domèstica per fer una classificació de models d'hàbitat, i que es pot fer des de la perspectiva arquitectònica, i des de l'arqueològica bàsicament. L'arqueologia en pot donar una perspectiva evolutiva històrica.
- Esquemes de funcionament de l'espai amb identificació d'àrees d'activitats i funcions, a partir dels objectes relacionats amb cada espai.
- Anàlisi evolutiu dels casos que permeten una lectura diacrònica, a partir de seqüències estratigràfiques, per establir el desenvolupament de la organització de l'espai tenint en compte la relació entre la morfologia i l'estructura social.
- Definir uns models domèstics i el seu significat social, amb proposta d'evolució de l'ús social de l'espai en contextos històrics diferents.

La major part d'estudis arqueològics d'hàbitat fan un estudi de les característiques que proporcionen els vestigis que donen les cases, des de l'estructura a la distribució i organització dels espais dins el conjunt i l'entorn immediat, així com les activitats que s'identifiquen a partir de la cultura material (Belarte, Maria C.; Bonet, Helena; Sala, Feliciano (2007), és a dir, l'anàlisi estructural i funcional dels espais (Pons, E.; Llorens, J.M., 1991). En general es proposen fases evolutives de les diferents àrees d'ocupació, establint l'espectre cronològic a través de la cultura material, i acostumen a diferenciar entre espais domèstics, espais de treball, espais comunitaris, en funció dels

elements relacionats. Per exemple, s'interpreta com espai de treball aquell que ha donat fusaioles, molins, o estructures d'emmagatzematge, com van identificar Pons i Llorens en el seu estudi d'espai domèstic de la societat ibèrica de la franja mediterrània¹¹⁵.

Altres arqueòlegs o historiadors han volgut anar més enllà i proposen l'anàlisi de l'espai privat en els que actuen les dones a partir de la informació que faciliten els jaciments, tenint en compte, per exemple, els tipus i dimensions dels espais, així com els elements mobles que es troben en ells, per tant des de la perspectiva arquitectònica i la perspectiva de l'estudi de la cultura material (Abad Zardoya, 2004), donant lloc a una visió d'anàlisi de reivindicació de la presència de la dona a la història desenvolupant una arqueologia del gènere.

Aquesta anomenada Arqueologia de Gènere, centra el seu estudi en la organització espacial de les activitats de gènere dins les unitats domèstiques i va marcar un inici de la estructuració simbòlica dels espais, on la ubicació de la dona ajuda a estructurar les relacions socials i econòmiques dins la casa, però sempre tenint en compte les relacions que s'estableixen entre les diferents unitats d'habitatge en un conjunt, ja que es corre el risc d'associar a la dona a l'espai domèstic privat i a l'home a l'espai públic.

En aquest sentit, anomenar domèstic a l'espai interior de la casa on es desenvolupa la vida familiar no vol dir que hagi d'estar estrictament lligat a un gènere concret, ni a l'inversa, ja que, tot i que socialment hi ha hagut activitats realitzades majoritàriament per les dones, l'àmbit domèstic i privat no deixa de ser un àmbit familiar en general. La utilització del terme "domèstic" per referir-se a l'espai interior de la casa està lligat a una concepció relacionada amb la privadesa de l'espai, no directament amb les activitats que es realitzen, i en aquest sentit la utilitzem en aquest treball¹¹⁶. L'espai domèstic és aquell relacionat amb les tasques que es porten a terme a la casa en relació amb el grup, però també en relació amb les zones que són d'accés privat o únicament pel grup i aquelles que són públiques però que també pertanyen a l'àmbit domèstic malgrat es trobin a l'exterior de la casa. Com afirma Ruth Falcó "tanto lo público como lo privado deberían ser adjetivos de lo doméstico" (Falcó, 2003: 229).

Així s'han desenvolupat diversos estudis sobre el grup domèstic en arqueologia, que ha sigut treballat per diferents autores centrades fonamentalment en les activitats productives de les dones per explicar el funcionament i la organització del grup

¹¹⁵ Belarte, Maria C.; Bonet, Helena; Sala, Feliciano (2007)

¹¹⁶ Algunes autores, com Sandra Montón (2000: 52-53), prefereixen la denominació "activitats de manteniment" i no "activitats domèstiques" degut a la càrrega semàntica del terme.

domèstic. A Catalunya s'han desenvolupat diferents treballs dins un corrent que es va veure impulsat de la mà d'arqueòlogues com Marina Picazo, que treballà la situació de la dona al món antic, Paloma González o Sandra Montón, publicant diferents treballs dins aquesta temàtica que han marcat una nova concepció en la interpretació arqueològica de gènere¹¹⁷.

Entrant en casos concrets d'enfocament d'estudi de l'espai, el treball que ha desenvolupat Sonia Gutierrez, de línia estructuralista, per a espais domèstics de l'edat mitjana a la Península¹¹⁸, estableix una classificació dels seus elements d'estudi en funció de dos variables, d'una banda en quant a l'agrupament o aïllament de les edificacions i els tipus de concentració d'habitatges, i d'altra banda en quant a la organització de l'espai domèstic en si.

Distingeix entre la casa mononuclear o unicelular, la casa pluricelular o complexa, aquesta darrera amb tres tipus diferenciats: la casa amb *mòduls associats*, la casa de *mòduls agregats delimitant un espai central*, la casa *modular complexa al voltant d'un pati*. Aquests dos models alguns arqueòlegs els han identificats com a únics, fins i tot com a patrons universals ja que es poden aplicar a diferents zones i a diferents èpoques històriques, tot i que són freqüents per a estudis d'època medieval, per exemple en jaciments altmedievals de Madrid i Toledo (segles VI a VIII)¹¹⁹, i els de Monte Moller a Castelló (segles VII a IX)¹²⁰. Aquest model ha servit de partida per a la classificació dels habitatges medievals (segles VII-XIII) a la Península en quant a la seva configuració espacial.

Com descriu Sonia Gutierrez: "El *model unicel·lular o mononuclear* es caracteritza per un habitatge amb un únic volum plurifuncional que constitueix una unitat domèstica simple i que reuneix diferents àrees funcionals a l'interior, però sense diferenciació d'espais". L'accés és directe des de l'exterior i destaca la presència d'una llar com a element central de l'estança. La paraula "llar" ("hogar" en el seu estudi) es refereix tant al lloc on es fa el foc com a la mateixa estructura construïda per a contenir aquest (tal i com hem testimoniat en el nostre treball i com afirmen altres autors, per exemple Ramon Violant (Violant, R., 1981). Recordem que a Catalunya la mateixa casa també

¹¹⁷ Colomer, L. (comp.); Picazo, M. (comp.); González Marcén, P. (comp.); Montón, S. (comp.) (1999) "Arqueología y teoría feminista". A *Estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Icaria ed. Montón, S. (2000) "Las mujeres y su espacio: una historia de los espacios sin espacio en la Historia". *Arqueología Espacial*, 22, pp. 45-59. Curià, Elisenda; Masvidal, Cristina (1998) "El grup domèstic en arqueologia. Noves perspectives d'anàlisi". A *Cypsel* núm. 12. P. 227-236.

¹¹⁸ Gutierrez Lloret, Sonia. (2012: 142).

¹¹⁹ Vigil-Escalera, 2006.

¹²⁰ Guichard i Van Staëvel, 1995.

es denomina "llar", així com la paraula "foc" ha sigut utilitzada històricament per definir al grup que habita una casa, per exemple en els recomptes de població un foc era qualsevol unitat, familiar o no, susceptible de pagar impostos, que ocupava una casa, calculant de forma estipulada pels historiadors un promig de 3'6 persones per foc¹²¹.

En aquests models unicel·lulars la tipologia de llar de foc i la seva ubicació pot variar: pot ser central, propera a la porta per facilitar la sortida de fums, lateral en el mur de la façana o als murs més curts, en un angle de l'espai... La ubicació lateral sembla denotar una certa intimitat, mentre que la central li proporciona importància respecte a la resta de zones i activitat.

Aquest tipus d'unitat bàsica unicel·lular es converteix en una estructura complexa a mida que es necessita separar o independitzar espais per diferents motius: per obtenir més intimitat, per garantir el descans, necessitats d'emmagatzematge, o per realitzar activitats específiques i diferenciades dins de la casa. D'aquesta forma a un mòdul simple es van sumant altres unitats modulares donant lloc a una estructura de mòduls associats que dona origen a estructures d'habitatges més complexes.

Així s'arriba al segon tipus que descriu, la casa **pluricelular o complexa**, amb un primer model de casa amb **mòduls associats**, "que presenta mòduls independents arquitectònicament però funcionalment interrelacionats, amb accessos independents per a cada mòdul i sense comunicació entre ells mateixos" (Gutierrez, op. cit. supra). En ells es desenvolupen funcions diferenciades i especialitzades. Generalment trobem un mòdul que fa funció compartida de cuina-sala-alcova, i altre mòdul de magatzem-estable. L'àrea exterior comunica i relaciona els mòduls i els dona la estructura d'unitat domèstica única.

Un altre tipus seria la casa de **mòduls agregats delimitant un espai central** (Gutierrez l'anomena "protopatio")¹²², format per volums independents amb un funcionament associat que emmarquen un espai central descobert o pati, amb un perímetre que pot no estar totalment definit pels mòduls edificats. Així es crea uns espais privats delimitats i relacionats amb l'espai públic exterior mitjançant un espai intermedi de relació. Aquest tipus d'estructura ja ha estat detectada a espais d'herència àrab, com els que s'han documentat a intervencions arqueològiques a diferents zones de la Península¹²³, en que el pati és l'element central de l'habitatge.

¹²¹ Iglésies, J. (1991) *El fogatge de 1497*. Fundació Salvador Vives i Casajoana. Barcelona.

¹²² Gutierrez, S. (2012: 147).

¹²³ Per exemple a Albacete (Gutierrez y Cañavate, 2010).

En canvi, a la estructura **modular complexa al voltant d'un pati** (la “casa de patio”), els diferents mòduls tanquen totalment el pati central que té un accés únic des de l'exterior, configurant una unitat domèstica compacta i tancada a l'exterior, en què les diferents estances es comuniquem amb el pati, seguint l'estructura típica de les domus romanes i què és una constant en la mediterrània. En aquest tipus la unitat domèstica té una especialització funcional dels espais molt definida.

També fa una diferenciació en quant a les formes d'agrupació de l'hàbitat, diferenciant entre la organització espacial dispersa, formada per unitats sense colindar amb altres; i les organitzacions espacials colindats o contigües, que comparteixen paret, i que poden ser de tres tipus: agrupada (freqüents en assentaments urbans i rurals), alineada (freqüent en assentaments protohistòrics i rurals medievals), o en trama (disposició a l'interior d'un teixit urbà que defineix eixos de comunicació entre les formes constructives).

Podem esmentar també arqueòlegs que han treballat l'espai domèstic dins el marc de l'arqueologia de la arquitectura, com Agustín Azkárate i José Luis Solaún, que per al cas d'estudi de la primitiva Gasteiz entre els segles VIII i XII¹²⁴ han establert uns patrons de classificació dels tipus d'habitatges en funció de l'agrupament o disgregament. Diferencien entre tipus de cases “desagregades” (per a una cronologia entre 700-950 dC per al seu cas d'estudi), i “compactes”, entre els que es distingeix les cases al voltant d'un pati (segona meitat del segle X), o la casa unitària multifuncional (segle XI dC), i la casa en alçada dins de trama urbana (segle XII dC). Per tant, la seva proposta de patrons per a aquest cas està relacionat amb la cronologia que defineix cada un dels tipus identificats.

Jesús Adánez¹²⁵ ha desenvolupat un interessant treball que va veure la llum amb la seva tesis doctoral. El seu punt de partida per estudiar la organització de l'espai domèstic i descriure les qualitats d'aquests, passa per l'estudi morfològic de descriptors seleccionats. L'atribut morfològic primari és diferenciar àmbits: els espais per cuinar, els espais per desenvolupar activitats de la dona o de l'home, les zones privades o públiques a la vista de les visites, Un altre aspecte relacionat amb la diferenciació d'àmbits és el seu significat social, analitzant la relació entre espais, entre els espais i sexes, categories d'espècie (animals a la planta baixa, persones al pis) o grups d'edat que els utilitzen per així determinar el nivell de cada habitant dins la casa i

¹²⁴ Azkarate, A.; Solaun, J.L. (2012)

¹²⁵ Adánez Pavón, Jesús (1998). *Una aproximación antropológica a la interpretación del espacio en arqueología*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. José Alzina Franch, Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Historia de América II. Madrid.

la relació entre espai públic i espai privat. També remarca la importància dels elements mobles i immobles que defineixen i caracteritzen els interiors, i que no es poden separar de la seva relació amb un model espacial i arquitectònic.

Altres arqueòlegs que han estudiat espais domèstics des d'una perspectiva molt interessant és Alfredo González Ruibal¹²⁶, al que hem citat en diverses ocasions. El seu estudi té un enfocament etnoarqueològic amb l'objectiu d'estudiar els processos d'abandonament d'un territori específic, els assentaments i edificis fruit d'aquest procés, i apropar-se a través del registre arqueològic a la mentalitat cultural i històrica del període en que es produeixen. La metodologia que utilitza ha consistit en l'anàlisi de les cases, l'aixecament de planimetria de conjunt i de detall amb el registre material in situ, entrevistes per recollir informació sobre els elements i fotografies. El seu treball és un anàlisi dels tipus de cases i espais, dels tipus d'abandonament i formes de destrucció de les cases, de la cultura material del territori d'època precapitalista, dels tipus d'abandonament regional i local, de la configuració del registre arqueològic, de la identificació a través d'aquest de les diferents àrees d'activitat, i finalment l'estudi de la mentalitat que porta a uns usos concrets dels espais o a la reutilització d'espais i objectes, amb la diferenciació de gèneres i edat en relació amb els espais.

Per a González l'habitatge té dos eixos simbòlics, l'eix vertical i l'eix horitzontal, el punt on es creuen és la cuina, l'espai íntim, de treball i de socialització. A l'eix vertical hi ha dues dimensions: dalt i baix. Dalt és l'espai privat, de descans, de neteja i d'ordre (dormitoris, sala); baix és l'espai públic, de brutícia i desordre (cuina, estable, corral, magatzem). L'eix horitzontal parteix del centre de l'habitatge, on està la cuina, i d'aquest punt cap a l'exterior, on hi ha els estables, altres construccions, la tanca, camps, límits municipals, parroquials,.....

També diferencia entre els espais reutilitzats, en els que ha canviat l'activitat; els espais especialitzats, en els que es desenvolupa una tasca professional o tasques complementàries. En aquest sentit ell defineix els espais en funció dels objectes que s'hi troben, i no al contrari, així trobarem espais per a ús domèstic, agropecuari, oficis,...

Planteja també altres nivells de diferenciació dels espais segons la mentalitat. Per exemple, l'espai privat ha guanyat terreny a l'espai públic en èpoques de trànsit al capitalisme (post antic règim), així observa com les cuines es converteixen en habitacions privades tancades amb un mur respecte a l'entrada, i que la cuina deixa de

¹²⁶ González Ruibal, Alfredo (2003b). *Etnoarqueología de la emigración. El fin del mundo preindustrial en Terra de Montes (Galicia)*. Diputación Provincial de Pontevedra.

ser l'habitació principal de la casa, el punt principal de socialització, i amb accés directe des de l'exterior i més gran. Amb la mentalitat capitalista l'especialització de l'espai és major; és una especialització en lo domèstic, en que els espais domèstics s'utilitzen per a la seva finalitat i no per a múltiples.

En la línia d'estudi de l'espai domèstic des de la perspectiva de l'arqueologia del paisatge, Felipe Criado¹²⁷ desenvolupa un mètode d'anàlisi del paisatge, en quatre fases que no han de ser consecutives, però si responen a nivells de profunditat progressius en quant a les conclusions a que arriba; ha aplicat el mètode a l'estudi al fenomen megalític del nord oest peninsular (Criado, 1991).

La primera fase que planteja és d' *Anàlisi formal*: es pren un determinat nivell, per exemple una unitat domèstica, es fa un estudi del seu aspecte físic, intentant arribar a establir un patró formal determinat d'aquest fenomen concret. El resultat és la creació d'un *Model Concret Hipotètic*. La segona fase, *Etapas deconstructiva*: vol treure a la llum les regularitats formals en diferents nivells de representació espacial, comparant amb el Model anterior. Per exemple, comparant la unitat domèstica amb el model arquitectònic que hi ha al conjunt (un poble) de forma que les regularitats descobertes es puguin adscriure a un mateix context cultural. El resultat dona un *Model Concret Ideal*, que pot generar un *Model Genèric Hipotètic* de la organització espacial de l'àmbit de fenòmens comparats. La tercera fase, *Etapas Descriptiva*, pren les regularitats contrastades de l'etapa anterior i tracta de reconstruir un sentit prenent altres àmbits (per exemple, funerari, elements concrets,..), així s'establiran correlacions entre varis Models Concrets o codis d'organització espacial, donant lloc a un *Model Genèric Ideal*, el codi estructural d'un moment cronològic i cultural concret que pot ser contrastat i comprovat empíricament. La darrera fase, *Etapas Interpretativa*, obre el terreny comparatiu al màxim i intenta establir correlacions amb altres contextos culturals, en temps o espai. Els objectes de comparació seran diferents *Models Genèrics Ideals* de temps i espais diferents.

En resum, parteix d'una anàlisi formal, es fa una *deconstrucció* dels nivells que constitueixen la realitat d'un fenomen determinat, i finalment es reconstrueix, fent una descripció de les dimensions d'un context, dels principis d'organització d'aquest.

¹²⁷ Criado Boado, F. (1999) "Del terreno al Espacio: planteamientos y perspectivas para la Arqueología del Paisaje". CAPA, 6. Universidad de Santiago de Compostela.

1.4.2. ARQUEOLOGIA DE LA ARQUITECTURA

“La arquitectura es un potente medio de conocimiento de los contextos sociales y productivos que la generan. Ésta idea es la mayor de las aportaciones de la disciplina que relaciona arqueología y arquitectura” (Azkarate, 2002: 55).

O el que és el mateix, la arquitectura és una manifestació de la cultura que des de sempre ha regulat la relació de l'home amb el seu entorn, amb una actuació d'element d'intermediació entre els materials de l'entorn transformats per l'home per acollir al mateix home. No en va és una de les manifestacions que ens proporciona informació directa de les mentalitats de cada època a través de la mostra dels elements artístics i artesanals que s'utilitzen, essent un reflex de les societats de cada època.

La denominació “Arqueologia de la Arquitectura” és un terme que va començar a utilitzar Tiziano Mannoni¹²⁸; els treballs que va desenvolupar en el context italià van suposar posar les bases per al coneixement de les tècniques constructives de l'antiguitat, així com les seves aportacions en l'aplicació de cronotipologies que van suposar ampliar els coneixements sobre les formes i els materials constructius¹²⁹, però, fonamentalment a partir de l'aplicació de tècniques d'estratigrafia per a l'estudi de l'arquitectura. Recordem que l'aplicació de l'arqueologia a l'arquitectura és anterior, ja que Lamboglia, el 1958¹³⁰, la va aplicar a l'estudi estratigràfic del subsòl per a datar monuments, utilitzant una tècnica d'estudi que ell ja anomena arqueologia de la arquitectura.

El concepte en si vol dir aplicar el mètode arqueològic a l'estudi d'un edifici històric, i dins d'aquest significat entren molt diverses formes de lectura i d'aplicació. La base és la documentació d'un element construït tenint en compte tota la seva història, essent el mateix edifici la font d'informació bàsica per a portar a terme una intervenció, sigui simplement d'anàlisi o de restauració. La seva finalitat és conèixer, per així poder conservar i transmetre els valors patrimonials de l'edifici històric.

Però aquesta finalitat bàsica s'ha ampliat amb diferents processos del tractament d'edificis antics, des de l'estudi arqueològic, fins a l'anàlisi de materials, passant per un seguit de tècniques que ajuden a complementar i ampliar l'estudi documental. Així,

¹²⁸ Mannoni, T. (1990) “Archeologia dell'architettura”. *Notiziario di Archeologia Medievale*, 54, p. 28-29.

¹²⁹ Azkarate i altres, 2002; Vargas, 2013.

¹³⁰ Lamboglia, N. (1958) “Opus certum”. *Rivista di studi Liguri*, XXIV (1-2), p. 158-170. Citat per Quirós, 2002: 27.

veiem que molts autors¹³¹ estan d'acord en afirmar que l'arqueologia de l'arquitectura és una pràctica que comporta diferents mètodes d'estudi i d'aplicació, per això amplien el ventall d'anàlisi:

- Una disciplina arqueològica, ja que la seva finalitat és conèixer una societat o grup humà a partir dels documents d'estudi materials: l'arquitectura.
- Una disciplina que té un clar compromís amb l'estudi i la gestió del patrimoni edificat, per tant també té una aplicació directa com a recurs per a edificis actuals.
- Utilitza un bagatge instrumental de tipus arqueològic, com l'estratigrafia, aplicant metodologia que procedeix d'altra disciplina.
- Defensa un desenvolupament de models interpretatius que han qüestionat la teoria d'estils clàssica de l'arquitectura¹³².

Es tracta d'una disciplina en la que es tenen en compte diferents sistemes d'estudi, ja que el conjunt, o part d'ells, ens poden facilitar diferents lectures d'un edifici. Per això, com explica Quirós¹³³ dins aquest concepte es posen "les lectures estratigràfiques d'alçats, l'anàlisi dels materials constructius antics, l'estudi de l'àrea de captació d'aquests materials, les diferents propostes d'intervenció en les restauracions, anàlisi arqueomètrics, lectures estilístiques, les excavació de voltes d'esglésies, diverses propostes de mètodes de datació, l'estudi de processos socials a partir del document arquitectònic,....." ¹³⁴.

Aquesta visió de l'estudi de l'arquitectura supera clarament els àmbits cronològics més clàssics de l'arqueologia, ja que l'estudi s'aplica a qualsevol etapa històrica, des de les més antigues a les més properes, ja que l'edifici acostuma a estar compost per intervencions de diferents etapes que no es poden quedar fóra de l'estudi, ja que no podem ser selectius amb la periodització. També faciliten un concepte de canvi en l'estudi arquitectònic, ja que les recerques que s'encabeixen dins aquesta disciplina permeten realitzar una evolució dels mètodes constructius, a més de l'evolució de materials i d'estils. Per tant, la barreja de les dues disciplines ens proporciona un ventall d'aplicacions metodològiques i una obertura a camps d'estudi que dins de cada

¹³¹ Azkarate, A.; Caballero, L.; Quirós-castillo, J.A. (2002). Quirós Castillo, J. A. (2002). Azkarate, A. (2002)

¹³² Quirós Castillo, J. A., 2002: 28-29.

¹³³ Quirós, 2002: 27.

¹³⁴ Quirós, 2002: 27.

disciplina per separat queden estancats en models tècnics, estilístics o cronològics. Però, malgrat l'avenç dels darrers anys i la implicació de molts arquitectes i arqueòlegs en aquest camp, el problema, que ells mateixos apunten és que "els arquitectes no consideren prioritària l'aportació de l'arqueologia per definir les seves intervencions, ni els arqueòlegs es veuen a sí mateixos més enllà de simples excavadors" (Azkarate; Caballero; Quirós-Castillo, 2002: 9). Sortosament han passat els anys des d'aquest escrit, i la situació actualment és lleugerament diferent, però encara amb molt camí per recórrer.

Evolució històrica

En l'aplicació de les tècniques de treball de l'Arqueologia de l'Arquitectura a la Península es poden diferenciar dues fases. Una primera fase que es va desenvolupar entre els anys 80 i la primera meitat dels 90, moment en que l'arquitectura cerca nous instruments i criteris arqueològics per a l'estudi de l'arquitectura, obrint-se algunes noves vies d'estudi gràcies a les intervencions que es fan a monuments durant aquest període i amb la influència dels treballs que havien iniciat a Itàlia el mateix Tiziano Mannoni a la Universitat de Gènova, però també Gian Pietro Broggiolo a la Universitat de Pàdua, Francesco Doglioni a la Universitat de Venècia, Roberto Parenti a la Universitat de Siena, i Andrea Carandini a la Universitat de Roma. Segons M. A. Tabales¹³⁵, Carandini seria un dels més importants en la creació de la disciplina, en la seva proposta de creació de cartes d'intervencions arqueològiques amb fitxes de control dels processos d'excavació, desenvolupant la metodologia d'arqueologia aplicada a la arquitectura als anys 1970. Però també arquitectes com Parenti influenciat pels treballs de l'arqueòleg medievalista Riccardo Francovich¹³⁶, que va aplicar el mètode arqueològic estratigràfic de Harris a l'estudi de paraments. En un inici l'aplicació únicament es feia als estudis històrics i més tard amb intervenció arqueològica.

Pels volts dels 90 sorgeixen altres contribucions dels postulats post processuals. Un àrea d'estudi va ser l'estudi de l'arquitectura *vernàcula*. M. Johnson (1997) va publicar estudis d'arquitectura domèstica anglesa¹³⁷, proposant una guia per a aquest tipus d'arquitectura.

¹³⁵ Tabales, 2002.

¹³⁶ Serrano Pozuelo, Rosa M^a (2012: 122)

¹³⁷ M. Johnson (1997) "Principles of vernacular architectural studies", *A Vernacular Architecture*, núm. 28. P. 13-19, citat per Quirós (2002).

A casa nostra la introducció és tardana, no serà fins als anys 90 que diferents arqueòlegs inicien l'estudi del monument aplicant metodologia arqueològica, per exemple, els treballs portats a terme pel Servei de Monuments de la Diputació de Barcelona. L'any 2002, Alberto López Mullor¹³⁸ explica el protocol d'intervenció estratigràfica en edificis, sistema que apliquen a partir de la praxis iniciada per Antoni González (arquitecte i ex-cap del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona). Alberto López Mullor s'ha convertit en un referent junt a Luís Caballero Zoreda, ja que van ser els pioners de l'aplicació d'aquesta tècnica a Espanya, essent Caballero Zoreda qui ha sistematitzat i desenvolupat la metodologia bàsica aplicant l'estratigrafia arqueològica a l'arquitectura¹³⁹, que va augmentar la introducció d'instruments analítics més rigorosos als seus treballs sobre arqueologia medieval, tot i que es centra principalment en la lectura de paraments. La segona fase va ser la de desenvolupament i difusió de la disciplina, a partir de 1995 augmenta el nombre de revistes i publicacions especialitzades, amb un esforç per sistematitzar i unificar criteris, com el dossier coordinat pel mateix Luis Caballero el 1995, *Leer el documento construido*, publicado en la Revista *Informes de la construcción*¹⁴⁰, on ell mateix presentava un mètode de lectura de paraments¹⁴¹. Altres publicacions especialitzades com la revista *Arqueología de la Arquitectura*, que es va iniciar l'any 2002 gràcies a l'acord entre el CSIC i la Universitat del País Basc, amb un primer número que va recollir les actes del *Seminario Internacional de Arqueología de la Arquitectura* que es va celebrar a Vitoria-Gasteiz el mateix any, mostrant l'interès creixent per part d'arqueòlegs i arquitectes. La revista ha estat impulsada pel mateix Luis Caballero, Agustín Azkarate i Juan Antoni Quirós, i s'ha convertit en un referent amb 11 números publicats i en la que es pot seguir l'evolució de la disciplina i l'aplicació de noves tècniques i noves eines d'anàlisi.

També han sorgit grups de treball, com el que es va crear a la *Universidad de Vitoria*, el "*Grupo de Investigación en Arqueología de la Arquitectura del Departamento de Arqueología*", dirigit per Agustín Azkarate Garai-Olaun en col·laboració amb el CSIC, que han desenvolupat bancs de dades de materials de construcció, tècniques constructives, anàlisi de morters, d'estucats, d'arrebossats,..... O el treball ja citat del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local que s'ha centrat en la restauració de

¹³⁸ López (2002) "Veinte años después". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 1. P. 159-174.

¹³⁹ Caballero (1985). Caballero (2002).

¹⁴⁰ Caballero Zoreda, L. (coord.) (1995) *Leer el documento construido*, revista *Informes de la construcción*. CSIC. Vol. 46. Núm 435.

<http://informesdelaconstruccion.revistas.csic.es/index.php/informesdelaconstruccion/issue/view/119>

¹⁴¹ Caballero Zoreda, L. (1995) "Método para el análisis estratigráfico de construcciones históricas o "lectura de paramentos"". A *Leer el documento construido*, revista *Informes de la construcción*. CSIC. Vol. 46. Núm 435. P. 37-46.

monuments a la província de Barcelona amb la incorporació d'intervencions arqueològiques, tot i que les seves intervencions s'han limitat en general al patrimoni monumental, és a dir, edificis d'interès històric tipus esglésies i castells. També el "Centro de Estudios Históricos" del CSIC, dirigit per Luis Caballero Zoreda, que s'ha centrat en la discussió metodològica de l'anàlisi de paraments i l'aplicació en la restauració arquitectònica.

El mètode

Com apuntava A. González: "el monumento arquitectónico posee tres dimensiones esenciales que deben ser valoradas i comprendidas equitativamente: la dimensión documental, la arquitectónica y la significativa"¹⁴². La dimensió documental té una part de referència històrica, però molta part intrínseca, d'informació que el mateix edifici ens proporciona a partir de la observació i de l'estudi de materials i tècniques. És en aquesta dimensió on l'arqueologia té un camí per recórrer.

Caballero va ser un dels pioners dels estudis de paraments a Espanya, de les tècniques constructives alt medievals amb eines estratigràfiques¹⁴³ per a casos d'arquitectura cristiana hispànica al centre de la Península. El van seguir altres, com Quirós i Fernández¹⁴⁴ desenvolupant un estudi de tècniques constructives a Astúries durant l'edat mitjana, seleccionant diferents variables per a l'anàlisi dels paraments amb resultats cronològics, però també amb aspectes socioeconòmics de la construcció medieval en edificis religiosos a la zona. Caballero advertia que per un anàlisi cronològic de l'edifici cal realitzar l'estudi estratigràfic de murs, l'estudi dels elements decoratius i l'estudi dels documents escrits, així com és necessari incorporar l'anàlisi de la situació de l'edifici estudiat en el seu entorn a través de l'arqueologia del territori o del paisatge, ja que forma part d'un context territorial.

L'anàlisi de paraments o lectura de paraments ha estat l'instrument que s'ha aplicat a l'estudi arqueològic de monuments i que alguns van considerar com el més rigorós per fer una anàlisi diacrònica de l'arquitectura històrica¹⁴⁵. L'estudi estratigràfic utilitzant el mètode Harris, permet obtenir seqüències de dades endreçades cronològicament,

¹⁴² Gonzalez, 1999: 13.

¹⁴³ Caballero Zoreda; L. (1995) "Método para el análisis estratigráfico de construcciones históricas o "lectura de paramentos". A *Leer el documento construido*, Revista Informes de la construcción. CSIC P. 37-46.

¹⁴⁴ Quirós, J.A.; Fernández, M. (2001)

¹⁴⁵ Caballero, L. (1995)

permetent obtenir una cronologia relativa, tot i que corresponguin a períodes històrics diferents. A aquesta cronologia relativa cal afegir altra absoluta que permeti la datació de les unitats estratigràfiques, per exemple a través de l'estudi de materials, de les tècniques històriques que incorpori l' anàlisi històric, presència de dates inscrites (Mannoni (1984: 396-403) o l'aplicació de tècniques de datació absoluta. A diferència de la estratificació arqueològica, a l'arquitectura no s'eliminen els estrats un cop estudiats ja que la superposició no permet l'eliminació, tal i com es fa mitjançant l'excavació. Caballero diferencia entre els elements verticals i els horitzontals, diferenciant els tipus segons els materials que els componen, la forma de construcció i la relació entre ells, amb la observació visual, per tal d'establir una cronologia de les etapes constructives de l'edifici.

L'aplicació de la lectura estratigràfica ha evolucionat amb l'aplicació d'altres formes d'estudi. Azkarate va aplicar les cronotipologies relatives a la lectura de grans volums de paraments (2001; 2002: 63); en canvi M.A. Tabales va combinar el mètode estratigràfic amb el que denomina "estructural", amb anàlisi de tipologies d'elements (arrebossats, tipus de parets,...) (Tabales, 2002). Tal i com afirma Vargas, la estratigrafia es la base, però la cronotipologia es el complement íntimament associat, essent ambdós necessaris i dependents (Vargas, 2013: 9).

Així, darrerament s'han posat en marxa la realització de corpus de datació de materials de caràcter arqueològic, l'elaboració de catàlegs i repertoris territorials de tècniques constructives, per tal de facilitar la lectura cronològica, com el que hem dit que porta a terme l'equip de la Universitat de Vitòria. En el cas d'excavació, és d'ajuda l'estudi del registre moble, així com l'estratigrafia del subsòl, però en l'estudi de paraments i edificis sobre cota 0 es fa del tot imprescindible tenir un coneixement cronològic dels materials i tècniques a cada territori. Així, s'han desenvolupat diferents estudis sobre tipologies, per exemple de portes, o de murs, com els que va fer Mannoni a Itàlia (1984) i que defensa els estudis cronotipològics com un mètode de datació absoluta a escala regional, de baix cost i fàcil d'utilitzar. També Parenti (1983) va fer una classificació tipològica que s'importà a Espanya.

Tot això permet veure que l' estratigrafia d'alçat no és un mètode únic, i que cal aplicar altres tècniques per complementar el seu estudi complert. Des de la documentació gràfica històrica, la documentació escrita, les tipologies de processos constructius, materials, etc, l'estudi de les tècniques constructives,... L'arqueologia de l'arquitectura ha definit des dels seus inicis la importància de l'estudi de les tècniques constructives, i consideren fonamental la necessitats de disposar d'aquests corpus a escala regional i

territorial com a base per conèixer els contextos construïts, ja que hem de tenir en compte, com afirmava Parenti¹⁴⁶ que s'ha considerat la tècnica constructiva de paraments com a un indicador importantíssim per a la definició de la cronologia absoluta.

Actualment hi ha molts investigadors que treballen en la execució d'un model interpretatiu que té el punt de partida en l'estudi dels materials i tècniques constructives dels murs, seguint les arrels del corrent de la antropologia processual. S'han elaborat algunes de tipus local, com les tipologies fetes a Astúries, però manquen estudis que permetin homologar tipologies en general, no únicament per zones, per tal de obtenir tipologies cronològiques generals.

Com escriu Cristina Vargas (2013: 4) "l'arqueologia de l'arquitectura, més que una eina d'anàlisi, és un corpus d'informació" en el que cada element té el seu significat. Però cal tenir en compte que cal utilitzar altres ciències auxiliars, com les escrites, el mètode científic en l'anàlisi de materials (termoluminiscència, radiocarboni, anàlisi mineralògics diversos, anàlisi de morters i de mostres de tapials i altres materials, mensiocronologia) per obtenir una visió completa de l'element estudiat.

¹⁴⁶ Parenti, R. (1998) "Le tecniche de documentazione per una lettura stratigrafica dell'elevato". *Acheologia e restauro dei monumenti*, Firenze, p. 247-279. Citat per Pizzo, Antonio (2010) "Propuesta para la documentación y clasificación de las técnicas constructivas romanas". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 7, p. 277-286.

1.4.3. CONCLUSIÓ

Com a conclusió d'aquest apartat, hem vist que l' arqueologia de la mà de la etnologia va suposar un punt d'arrencada en l'estudi de l'habitatge, en donar un nou interès als objectes que es troben dins un continent i a la relació entre aquests, però sobre tot a la seva relació amb les persones que els van fabricar i utilitzar. El terme etnoarqueologia es va començar a utilitzar amb la nova arqueologia de Binford, i tenia la funció de proporcionar marcs referencials en contextos vius per tal de fer interpretacions de contextos arqueològics, però no donava interès al registre material. Va ser a partir de les teories estructuralistes que l'anàlisi de l'espai domèstic va obtenir una important empenta en l'anàlisi de l'arquitectura tradicional. Els anys 80 es va començar a prestar atenció a la casa, per exemple amb els "*material culturalists*" com Glassie 1975, Lawrence 1983 o Deetz (1977), quan van relacionar la cultura material amb la casa (citats per González: 2003a: 13-21).

La cultura material és l'element clau i definidor de la etnoarqueologia, tant com ho és per a l'arqueologia, ja que són els elements materials de les cultures, els elements tangibles que resta d'aquestes. Com afirmava Appadurai, els objectes tenen una vida social: es fabriquen, s'intercanvien, s'utilitzen, es reutilitzen, s' abandonen, i cada fase té un significat cultural¹⁴⁷.

La Nova Arqueologia i la arqueologia estructuralista treballen a diferents nivells, els sistemes de la primera es substitueixen a la segona per estructures més profundes. Les dues volen analitzar dades que siguin deduïbles de forma empírica, però els resultats obtinguts seran diferents. L' estructuralisme dona més importància als aspectes formals i estilístics dels objectes, mentre que la Nova Arqueologia li donava més importància a la forma de l'objecte que al contingut que proporcionava per ell mateix. L' arqueologia processual i la postprocessual projecten models actuals a societats del passat, els primers amb lleis universals de funcionament dels éssers humans i els segons amb la influència de la experiència de l'investigador en la interpretació del registre. En aquest sentit, l'estructuralisme estableix unes diferències entre el pensament de l'investigador i els objectes d'estudi. L'etnoarqueologia, en treballar amb societats preindustrials, pot aplicar el mètode de la *descripció densa* ja que treballa amb diversitat de fonts (escrites, orals, materials), al contrari que els *material culturalists*.

¹⁴⁷ Citat per González (2003a: 27).

En definitiva, l'ús de diferents mètodes d'estudi de l'espai és el que ens proporcionarà dades més concretes, així com l'aplicació de diferents mètodes vindrà donada pel tipus d'espai que volem estudiar. L'anàlisi de contextos arqueològics excavats és diferent d'altres contextos amb volumetries arquitectòniques completes, i la disponibilitat de registre material o d'estratigrafies complertes poden modificar els paràmetres resultants a un i a altre. El mètode d'estudi a partir de la sintaxi espacial s'ha demostrat vàlid i fiable, però l'aplicació d'altres mètodes pot contribuir a recolzar les dades obtingudes.

Un estudi basat en la cultura material ens ha de portar a entendre canvis socials i culturals a través del temps, ja que ens permet apropar a diferents qüestions relacionades amb el canvi cultural, el canvi social, els tractaments de gènere, de classe, Així l'estudi de la cultura material esdevé hermenèutic, amb l'objectiu principal d'interpretar i entendre el significat dels objectes, uns significats amplis que en aproximem a una línia d'estudi de tipus postprocessual.

Hem vist també com l'aplicació de les pràctiques de l'arqueologia de l'arquitectura sembla que es desenvolupin primordialment en el cas de que l'edifici s'hagi de restaurar, com una manera de documentar prèviament i de justificar la intervenció. Generalment s'aplica a grans edificis o monuments, però poques vegades s'utilitza l'arqueologia per als vestigis edificats que no es considerin elements singulars de l'arquitectura, com podria passar amb elements industrials o de l'arquitectura rural. Si s'ha aplicat a casos d'edificis que necessiten d'una intervenció arqueològica de l'entorn, o s'han aplicat tècniques de cronotipologia en casos d'estudi evolutiu d'hàbitat com el treball fet per Azkarate en el context basc¹⁴⁸ que tenen un vessant arqueològic important.

Històricament, l'estudi d'edificis històrics s'ha realitzat des de la perspectiva de la història de l'art o de la història de l'arquitectura, portant a terme una classificació cronològica dels edificis en base als estils de cada període i a partir dels elements que es troben a l'edifici. Però l'estudi més profund de materials i de l'evolució constructiva ens pot portar a conclusions sobre l'evolució d'un edifici que suposin un reflex clar de la seva evolució real, de la seva adaptació a mesura de les necessitats humanes i d'altres condicionants ambientals de l'entorn.

¹⁴⁸ Azkarate, A.; Solaun Bustinza, J. L. (2012). "Tipologías domésticas y técnicas constructivas en la primitiva Gasteiz (País Vasco) durante los siglos VIII al XII d.C". *Arqueología de la Arquitectura*, 9, enero-diciembre 2012 Madrid/Vitoria. p. 103-128.

Per això el treball d'una estructura històrica està clar que ha de ser un treball interdisciplinari entre arquitectes i arqueòlegs, i cal fugir de l'actuació tradicional de delimitar el treball de l'arquitecte per a la part exterior dels edificis i el de l'arqueòleg per a les estructures per sota del nivell 0. Realitzar una anàlisi d'un edifici no requereix única i exclusivament que la finalitat sigui la restauració, ja que la finalitat màxima ha de ser el mateix coneixement històric de l'element, sense haver d'intervenir amb un tipus d'actuació concreta. Cal tenir en compte que l'arqueologia de l'arquitectura es mostra com una tècnica que no és destructiva ja que, en principi, evita l'excavació del subsòl, de forma que no cal destruir la seqüència material per analitzar-la degut a que el seu anàlisi es desenvolupa bàsicament sobre els paraments, i la construcció d'aquests elements no permet l'extracció de material per arribar a cotes cronològiques més antigues, com necessita l'arqueologia.

En el meu cas ens aproximem a un estudi que pot esdevenir arqueològic pel tractament que fa de la cultura material, sense remoció de terra, però que també és un estudi arquitectònic històric sobre els elements construïts, així com un anàlisi dels espais que té en compte el vessant etnoarqueològic per trobar resposta a les implicacions històric- socials que han influït i marcat la evolució del conjunt.

2. INTRODUCCIÓ AL TERRITORI

2. INTRODUCCIÓ AL TERRITORI

Estarem d'acord en que la casa de pagès no és únicament un espai definit per una estructura arquitectònica concreta, sinó que pren diferents significats ja que reflecteix l'organització social d'un grup de persones que la habiten, que la utilitzen i es relacionen, i que desenvolupen les seves activitats productives relacionades amb el seu entorn immediat. Per això l'estudi de la casa sempre s'hauria de plantejar des de diferents perspectives, tant en relació amb el medi físic, amb les tècniques constructives, com amb la mateixa organització social del grup que les ocupa. Quan parlem de casa, de masia, parlem de patrimoni, no només d'un patrimoni material visible, sinó també d'un patrimoni intangible que s'ha transmès de generació en generació i que ha provocat la transformació de la mateixa casa i de l'entorn associat; es tracta per tant d'un concepte molt ampli del patrimoni, no només del grup social que la va habitar al llarg de generacions amb les conseqüents transformacions, sinó també d'un patrimoni relacionat amb la societat en general. Tot i que aquest treball no pretén fer un estudi de tipus social envers la relació de la casa amb els seus ocupants, si que indirectament l'anàlisi dels espais interns ens pot ajudar a comprendre aquesta relació, a més, si tenim en compte que les cases o masies del Berguedà tenen una indiscutible relació amb l'entorn geogràfic, veurem com això ha condicionat les característiques tant estructurals com organitzatives de la casa i els espais.

Diferents estudis que s'han fet sobre les cases de pagès s'han centrat principalment en l'estructura arquitectònica com a base funcional a la necessitat de disposar d'un lloc on les persones han de tenir una intimitat, una garantia de protecció dels elements naturals i alhora, un espai on es permeti l'agrupació de les diferents activitats econòmiques necessàries per a la seva mantenció. L'augment de necessitats, tant provocades pel creixement del grup com per la diversificació econòmica necessària per a la pervivència, van provocar un increment del nombre d'espais per a nous usos amb la conseqüent ampliació de les cases. A cada nova etapa històrica, aquestes necessitats van provocar afegir nous elements que, en molts casos, suposaven també un major grau de confort a la llar.

Així veiem com l'estructura de la casa ha estat la barreja de diferents necessitats, des de l'adaptació al medi, la disponibilitat de materials al seu entorn immediat, el creixement del nombre d'ocupants, fins a l'activitat econòmica que a la casa es

desenvolupava essent la base d'un sistema autosuficient. La casa de pagès està en relació amb el seu entorn, és el centre d'una estructura econòmica formada per camps, horts, coberts, pallisses, elements que no es poden separar perquè tots formen part d'un conjunt, essent la casa el centre de la vida domèstica i l'aglutinador de la família i altres membres que formen part d'aquest sistema.

En aquest apartat exposarem aquest entorn on es troben les cases estudiades, des de la perspectiva geogràfica i econòmica, així com la històrica, que ens ajudarà a ubicar els elements estudiats en aquest territori.

2.1. L'ENTORN FÍSIC

Imatge 8: Les muntanyes de la zona Nord. Al fons, el Puigllançada, la Serra del Cadí i la Serra del Moixeró. Vistes des de la Figuerassa.

Imatge 9: Les planes de la zona sud, el poble d'Avià amb les grans extensions de terreny cultivable. Vistes des del Santuari de Queralt.

El Berguedà és una de les comarques amb més diversitat geogràfica del territori català tot i que tradicionalment i per diferents motius, bàsicament econòmics, es tracta d'una de les comarques que ha evolucionat de forma més lenta dins el conjunt de Catalunya. Aquest fet ha vingut també influenciat per les condicions geogràfiques, ja que és un territori en que les comunicacions mai han estat molt bones i les innovacions no van arribar de forma unificada a tot arreu, motiu que ha marcat un tancament dels habitants a qualsevol canvi, provocant al llarg del temps certs problemes d'adaptació a la mentalitat evolutiva de cada època, podem dir que tradicionalment els berguedans no han tingut un afany d'innovació i progrés, excepte en casos puntuals.

Aquesta comarca ocupa una extensió de 1.184,89 km² desigualment repartits entre 31 municipis, amb una població que l'any 2014 era de 40.039 habitants. Antigament

pertanyia a la regió de Manresa, establerta l'any 1936 per la Generalitat de Catalunya, i actualment es troba dins l'àmbit territorial de les comarques centrals, província de Barcelona.

Aquest territori està situat a cavall del pre Pirineu i la Depressió central catalana i, per consegüent es caracteritza per tenir unes grans oscil·lacions d'altitud entre les diverses zones, passant dels 300m als 2.530m. Això crea un mosaic d'entorns orogràfics, topogràfics, climàtics, que la fan característica i provoca diferències molt marcades que provoca que el mateix territori s'hagi distribuït en dues zones: l'Alt Berguedà i Baix Berguedà. L'alt Berguedà s'inicia al Pirineu Axial amb les serres del Cadí i Moixeró, els massissos de la Tossa, Puigllançada i Pleta Roja, i la serra de Montgrony, formant una veritable barrera natural amb la Cerdanya, i s'estén fins a Berga. El Baix Berguedà s'inicia a l'alçada de la capital de comarca, s'estén cap al sud i arriba fins a les planes de la depressió central, a tocar del Bages.

El Llobregat és el riu més important que travessa el territori de nord a sud, juntament amb els seus afluents l'Arija i el Bastareny, i un seguit de rieres a la zona sud, com la de Merlès i la de Clarà que hi desguassen. El riu separa territori, però alhora uneix, essent una important via de comunicació geogràfica que marca la vall central proporcionant-li peculiaritat a la seva geografia. Al peu del riu trobem els municipis actualment més poblats, Guardiola, Berga, Gironella, Puig-Reig, ja que la via de comunicació principal transcorre al costat del riu.

L'alt Berguedà limita amb el Pirineu i es caracteritza pels forts desnivells, amb relleus d'altituds considerables, com la Serra de Moixeró (2.260m), la Tossa d'Alp (2.531m), el Puigllançada (2.406m), i d'altres que conformen el plegament del pre-Pirineu, com la serra del Cadí (Comabona, 2.530m), el Pedraforca (2.497m), la serra del Verd (2.067m), la serra del Catllaràs (1.776m). Aquesta zona de muntanya també té dos climes diferenciats, el subalpí, a territoris per sobre els 1.600m, amb precipitacions abundants, hiverns llargs i estius curts, on predomina el prat alpí, amb pi negre, boix i ginebró; i el clima de muntanya alta, amb hiverns freds i secs, estius plujosos, amb vegetació de pi roig, rouredes i fagedes, i sotabosc de boix i avellaners.

Una important característica d'aquest territori és el subsòl geològic amb presència de carbó en capes de lignit als nivells inferiors del garumnià. El lignit és un tipus de carbó amb poder calorífic mitjà, que es va extreure de la conca que s'estén per Saldes, Vallcebre, Guardiola, Cercs, Fíguls, Fumanya i Peguera; l'explotació es va iniciar el 1860 amb diferents etapes i empreses, mantenint-se fins l'any 2007.

Altres fenòmens característics són la formació de cavitats degut a l'abundància de roques calcàries i a l'erosió dels múltiples cursos d'aigua que travessen les valls. Les formes càrstiques, amb modelats de superfície, s'observen arreu, sobre tot a les parts altes del Padraforca, serra Pedregosa i Ensija.

La vegetació d'aquesta zona de muntanya presenta una coberta vegetal molt variada, amb diferències d'altitud i vessants orientats diversament. Les comunitats vegetals es troben distribuïdes segons els diversos estatges en funció de l'altitud: l'estatge submontà o de muntanya baixa (1.300m), amb vegetació d'alzina i pi roig; l'estatge montà (1.300-1.600m), on abunda el pi roig amb sotabosc arbustiu i fagedes que es limiten a la obaga del Gresolet; l'estatge subalpí (1.600m en amunt), on comencen els prats d'alta muntanya, amb domini exclusiu de pi negre; l'estatge alpí (2.250-2.300m) on predominen els prats alpins que constitueixen una important zona de pastures de ramats d'estiu.

En aquest terreny, l'explotació de boscs i pastures ha estat tradicional, ja des de l'Edat Mitjana s'ha extret fusta dels boscs i s'han aprofitat els prats per pastura, elements que han condicionat l'explotació del medi. L'important patrimoni natural ha estat reconegut des de fa anys i ha motivat la protecció legal de diversos espais: el Parc Natural del Cadí-Moixeró protegit des del 1983, el paratge d'interès natural del Pedraforca declarat el 1982, l'espai natural Serra d'Ensija-Rasos de Peguera, declarat el 1982; la serra del Catllaràs, espai d'interès natural des del 1992.

La població s'ha desenvolupat tradicionalment a les parts mitjanes i baixes, on s'han adaptat feixes o terrasses aptes pel conreu i el clima és més agradable, aprofitant les àrees més planeres que ofereixen en aquesta zona els vessants de les valls fluvials, enmig del relleu accidentat de la zona. Però aquest territori ha estat sempre de poc conreu degut al relleu i a les dificultats que aquest oferia per a desenvolupar l'agricultura, essent aquesta bàsicament de subsistència i poc abundant. En aquesta zona s'ha tret molt més profit de la ramaderia i la mineria.

Per altra banda, el baix Berguedà es troba dins la Depressió Central, amb planes lleugerament ondulades per l'erosió, conformant petits turons que es barregen amb extensions de zones de cultius de cereals i farratges, boscs d'alzina, roure i pi, vegetació de ribera i sotabosc de plantes aromàtiques principalment, comunicats per una important xarxa de camins, destacant el pas de camins ramaders o carrerades, utilitzades fins fa pocs anys pel trasllat dels ramats a les muntanyes de l'alt Berguedà i la Cerdanya, tot i que s'han perdut alguns trams. El clima d'aquesta zona és

mediterrani de muntanya, amb hiverns menys freds que a la muntanya, estius calorosos i pluges irregulars.

Geològicament predominen les roques detrítiques del tipus conglomerat, gres i lutita, amb estructures tectòniques suaus. Els materials que constitueixen la zona són sediments de l'Eocè, en part marí i en part continental, i del nivell més baix de l'Oligocè, de caràcter continental. El relleu és suau, horitzontal i planer, tancat pel nord per les serres que formen l'inici del pre-Pirineu i que divideixen les dues zones del Baix i l'Alt Berguedà. Ha estat el territori de conreu agrícola per excel·lència, ja que les seves grans extensions de terreny pla i zones boscoses han condicionat i afavorit la producció agrícola des de l'Edat Mitjana.

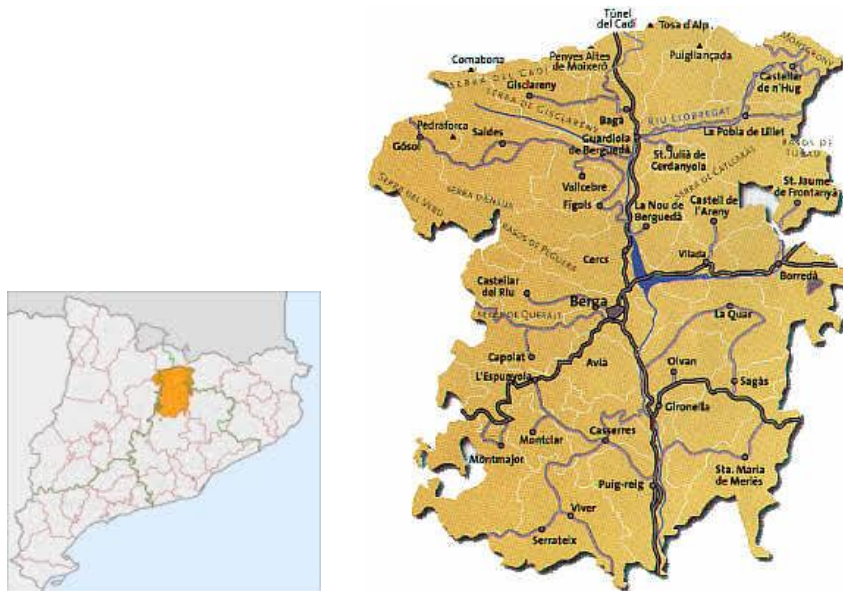
Clarament l'evolució econòmica de la comarca ha anat en relació amb les possibilitats que ofereix el medi, determinant que l'agricultura i la ramaderia hagin estat molt vinculades a tot el territori històricament, essent durant segles les principals activitats. Així, el territori manté encara activitat de producció ramadera avui en dia, tot i que el terreny agrícola ha sobrepassat a les pastures, principalment de secà: ordi, civada, sègol, patates, alfals, farratges i blat de moro, i a les zones planeres.

A l'alt Berguedà, les grans extensions de pastures i bosc van condicionar un sistema d'explotació de grans propietaris i/o comunal. L'explotació de pastures des de l'Edat Mitjana va afavorir l'obertura de camins de transhumància que van suposar les principals vies de comunicació de territoris i de població. L'explotació forestal, també documentada en època medieval, es va mantenir fins ben entrat el segle XX, tot i que actualment està en recessió. També la cria de bestiar a l'aire lliure ha sigut un dels mitjans econòmics, així com el cultiu de cereals, farratges i de patata, aquesta darrera des del segle XVII per a consum familiar.

Al baix Berguedà, actualment predominen les explotacions de terres de conreu de cereals i la cria de bestiar estabulat, principalment vaques i porcs, fets que han condicionat l'estructura de les explotacions i habitatges.

Cal destacar especialment la ramaderia ovina a tot el territori, incentivada també per l'arrelament que tradicionalment han tingut les manufactures de llana a moltes viles i que trobem documentada des del segle XIV, així com la filatura i els teixits de lli. Aquest tipus de producció progressivament va ser substituïda per la de filats i teixits de cotó a partir de mitjans del segle XIX, quan es crearen importants fàbriques tèxtils, fonamentalment al peu del riu Llobregat, de Berga cap al sud. La crisi en el sector per deficiències en la força hidràulica va portar a l'explotació del carbó a l'alt Berguedà

convertint-se en un dels puntals econòmics des de mitjans del segle XIX i fins a finals del XX.

Imatge 10: Mapa del Berguedà. Ubicació de la zona d'estudi.

2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL BERGUEDÀ

Malgrat la recerca arqueològica al Berguedà no ha estat molt remarcable, si ha sigut suficient per marcar uns orígens del poblament en etapa prehistòrica, per exemple amb el poblament que havia existit a la mateixa ciutat de Berga durant l'epipaleolític i que ha quedat evidenciat amb la excavació feta a la Font del Ros durant els anys 1990¹⁴⁹. També podem citar diverses ocupacions d'etapa neolítica, sobre tot al centre i sud del territori, dels que tenim diferents exemples d'hàbitat (Canal dels Avellaners, la Roca Roja a Berga) i de sepulcres en cova, en fosa o en cista (Corral de Canudes a Casserres, la Tomba del Moro i el Pla de la Pinassa de Montmajor, cal Galta a Berga, entre d'altres). També hi ha alguns exemples d'època dels metalls, sepulcres megalítics i coves sepulcrales (Bressol de la Marededéu a l'Espunyola, dolmen de Maçaners a Saldes, el Clot dels Morts i el Serrat de les Pipes a Montmajor) o hàbitats (la Balma del Portet de Castellar del Riu)¹⁵⁰. De l'edat del ferro podem destacar el poblament de Sant Pau de Pinós a Merlès, considerat el primer poblament organitzat de la zona; o el jaciment del Serrat de l'Oca de Puig-Reig format per diferents dipòsits excavats i relacionats amb algun assentament proper de tipus agrícola. D'època ibèrica tenim poca informació ja que no s'ha fet recerca en aquesta zona. Tenim el jaciment de Sant Miquel de Sorba a Montmajor, can Bonells a Merlès i el Serrat dels Tres Hereus entre Avià i Casserres. Segons afirmaven Polibi i Titus Livi al Berguedà hi havia la tribu ibèrica dels *bergistans*, que foren sotmesos o bé s'associaren amb Annibal el 218aC al seu pas pels Pirineus cap a Roma. També esmenten el *castrum Bergium*, possiblement la fortalesa més important i que es relaciona amb Berga¹⁵¹. D'època romana les troballes són fragmentades, quasi totes relacionades amb hàbitats ibers i que coincideixen amb fase d'ocupació romana.

Tot i aquesta evident ocupació humana des d'època prehistòrica, la veritable onada repobladora del Berguedà que ens va deixar vestigis visibles d'un canvi, es va produir pels volts del segle IX, quan una xarxa d'esglésies escampades per tota la geografia, van promoure la configuració de petits nuclis urbans que van centrar territoris en els que també hi havia població dispersa que es dedicava a l'explotació de l'entorn, amb la

¹⁴⁹ Terradas Batlle, Xavier (1995) "Las estrategias de gestión de los recursos líticos del Prepirineo catalán en el IX milenio BP: el asentamiento prehistórico de la Font del Ros". *Treballs d'Arqueologia*, N° 3, 1995.

¹⁵⁰ Castany, J. i altres (1990) *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit n° 4. Àmbit de Recerques del Berguedà.

¹⁵¹ Sánchez, E. (1990) "L'època ibèrica". A *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit n° 4. Àmbit de Recerques del Berguedà. P. 222-223.

configuració de les primeres cases rurals o masos. L'obra repobladora de Guifré el Pelós a partir del 870 va garantir aquesta ocupació i aprofitament del territori amb un increment important d'habitants i amb una configuració en l'estructura de l'habitatge que va facilitar l'explotació de l'entorn i va marcar l'estructura de la casa a partir de l'Edat Mitjana.

La diferències entre les dues zones geogràfiques del Berguedà també van comportar algunes diferències en la evolució històrica. L'Alt Berguedà tenia lligams amb la Cerdanya i el Ripollès, hi havia poca població i degué ser lloc de refugi de persones arribades del sud a finals del segle VIII¹⁵². El Baix Berguedà, amb més lligams amb Osona, Bages i Solsonès, va ser repoblat per hispans vinguts del sud i per francs, abans de l'any 800, que van acabar barrejats amb la població autòctona¹⁵³. La zona nord s'organitzà en petits pobles o vilars, propers a castells de tradició antiga; mentre que al sud la població s'organitzà al voltant de castells termenats i d'esglésies.

La repoblació s'estengué per les comarques del Solsonès, Berguedà, Bages, Osona, Ripollès i Garrotxa. En aquestes zones es consolidà el mas entre els segles XI-XIII i es considerava una unitat familiar d'explotació agrícola, ramadera i forestal, essent el model de poblament dispers totalment integrat en el paisatge. El sistema d'aprisió utilitzat per Guifré el Pelós per la repoblació del centre de Catalunya, consistent en la concessió legal d'una terra amb l'obligació de rompre-la, que es va mantenir fins a finals del segle XII, va ser la forma d'ocupació de les terres. Durant els segles IX i X la Catalunya Vella s'organitzà políticament, es fundaren monestirs i s'edifiquen castells, els conreus s'estenen i els masos es consoliden. La construcció d'esglésies que es convertiren en l'element central de les sagreres ajuden a configurar un sistema de petits nuclis de població concentrada i, a la vegada, el procés de feudalització motiva la reorganització dels masos i les terres amb un sistema de dependències socials. Són molts els pobles del Berguedà que s'organitzen al voltant de petites esglésies que es van consagrar entre els segles IX i X (Avià, Sagàs, Sant Jaume de Frontanyà, Casserres, Puig-Reig,.....). La fundació de monestirs benedictins van ajudar en aquestes tasques de repoblació (Sant Salvador de la Vedella, Sant Llorenç prop Bagà, Santa Maria de Serrateix, Sant Sebastià de Sull, Sant Salvador de Mata), o de canòniques (Sant Jaume de Frontanyà i Santa Maria de Lillet). El Berguedà pertanyia a la diòcesi d'Urgell, formant un deganat a partir del segle XII. La zona nord va quedar

¹⁵² Bolós, J. (1995)

¹⁵³ Aquesta barreja la van observar Jordi Bolós i Josep Moran en el seu estudi, Repertori d'antropònims catalans (RAC), IEC. Barcelona, 1994, p. 30-32.

incorporada al comtat de Cerdanya, i la sud al comtat de Berga que es va crear a partir del 950, amb el futur bisbe i abat Oliba.

A finals del segle XIII hi ha configurats importants nuclis urbans gràcies a l'atorgament de cartes de franqueses i de poblament. El 1234 els barons de Pinós fundaren Bagà a l'Alt Berguedà, també Gósol el 1273, Feners el 1289; Pere de Berga va atorgar carta de franqueses als habitants de la vila de Berga el 1265; els templers, senyors de Puig-Reig la concediren als habitants de la vila i del castell el 1281; els barons de Mataplana van fundar la vila de Castellar de n'Hug el 1229 i la Pobla de Lillet el 1297; Gironella va tenir carta de franqueses el 1450 dels barons de Pinós. Són nuclis urbans on els diferents oficis s'instal·len i on es funden hospitals, es construeixen muralles, ponts, molins, es crea un important centre de mercat, concentrant els punts importants de població i desenvolupament del territori, d'un territori controlat per senyors feudals i nobles, com els Barons de Pinós, els de Mataplana, els de la Portella i els de Berga; així com famílies o castlans, com els de Montclar, Espunyola, Viver. Únicament Berga i part d'Avià estan sota domini reial.

Durant la baixa Edat Mitjana el Berguedà s'estructura en vegueria, que més tard s'uní al Bages com a sotsvegueria, fins al 1716 quan es crearen els corregiments i passà a integrar-se al de Manresa. La creació del bisbat de Solsona al segle XVI va reunir quasi totes les parròquies, que abans pertanyien al bisbat d'Urgell, sota la seva adscripció, excepte Borredà i altres parròquies que pertanyien a Ripoll i que van passar a dependre del bisbat de Vic.

La crisi iniciada al segle XIV per la pesta negra del 1348 i agreujada per la sequera i l'augment demogràfic, comportà l'abandó de masos i es despoblaren les zones rurals. Aquest masos ròncecs més tard van ser controlats per pagesos forts, i es va configurar una estructura nova amb el ressorgiment d'alguns masos i la desaparició d'altres. El 1462 amb la revolta remença, i els terratrèmols de 1426, 1427 i 1428, va tornar a canviar l'aspecte del camp. Amb les noves condicions dels pagesos remença millorà la vida al camp. Els propietaris situen a masovers als masos buits, en règim de parceria.

La mostra d'esglésies dins el corrent d'art del romànic i del gòtic és extensa al Berguedà i hi destaquen importants exemples, des d'obres dels segles IX-X, preromàniques, com Sant Vicenç d'Obiols i Sant Quirze de Pedret; a l'època del primer romànic del segle XI, amb un bon nombre d'exemplars de qualitat (Sant Andreu de Sagàs, Sant Jaume de Frontanyà, Sant Llorenç prop Bagà, Santa Maria de Lillet, Sant Andreu del Pujol de Planès, Sant Sadurní de Rotgers, entre d'altres). Entre els segles XI i XIII es van construir diversos castells, torres de defensa i cases fortes. Les torres

de defensa poden ser control (Montmajor), adossades a castells (Blancafort), o amb funcions de residència senyorial (Gósol, Saldes, Espinalbet, Puig-Reig, l'Espunyola,...), o dins d'un recinte emmurallat (Guardiola), o bé eren simples tores de guaita (Merola, Espunyola). També tenim algunes cases fortes (Vilajoana a Avià, Feners a Saldes, Aubesa a Viver).

A finals del segle XIII inicia l'art gòtic a Catalunya, però al Berguedà és tardà, apareix a finals del XIII i s'estén ben bé fins al XV. Es conserven pocs exemples, bàsicament a nuclis urbans com el de Berga (església de Sant Joan), o Bagà (església de Sant Esteve i Palau dels Pinós), o l'església de Santa Eulàlia de Gironella. En canvi destaquen obres civils que ajudaren a fer més fàcils les comunicacions en aquesta zona de muntanya, construint diversos ponts (Periques a Puig-Reig, Orniu a Avià, el de Gironella, el de Pedret, el de Guardiola, els ponts de La Pobla de Lillet, el de Terradelles i el de Bagà). També és el període de construcció de noves masies fortificades (Torre de Foix a Guardiola, Costa de Cavalleria a Merlès, la Torre de Faia a Gisclareny,...).

A finals del segle XV el Berguedà va ser escenari de la guerra civil entre institucions i monarquia que provocà, degut a la situació propera a la frontera, una zona de guerra quasi permanent, especialment durant la Guerra dels Segadors de 1640, quan els pagesos de la zona van patir pillatge dels francesos que van haver d'allotjar. Malgrat això, el desenvolupament del camp és progressiu i al segle XVII la propietat pagesa està consolidada i als nuclis urbans es desenvolupa una indústria tèxtil de llana que ja era incipient durant l'edat mitjana, enfortint els gremis i confraries i potenciant les comunicacions i el sistema de transport dels traginers a bast. És un període relativament tranquil en que la economia agrícola incrementa la producció i es construeixen més cases.

Al segle XVIII, la Guerra de Successió (1702-1714) i la implantació del Règim de Nova Planta van portar algunes alteracions al territori. Tot i així les masies s'engrandeixen degut a l'augment lent de població, amb nous masos de tres cossos. També es reformen alguns edificis religiosos i es construeixen altres nous dins el corrent artístic barroc, sobre tot capelles a les masies importants. Per exemple Sant Martí de Saldes, Santa Maria de Borredà, Sant Pere de Berga, o els santuaris marians dels Oms, del Gresolet, dels Tossals,... És destacable el fet que treballen mestres d'obres coneguts, molts d'ells francesos (Jarretet, Brijia) o altres coneguts per obres arreu de Catalunya com els Morató, família de mestres de cases i escultors que van treballar al Berguedà, per exemple a la parròquia de Berga, al santuari de Paller i al de Queralt; molts deixant

importants retaules a algunes esglésies. És aquesta una època de gran activitat constructiva als nuclis urbans, que creixen degut a l'increment demogràfic. Les tècniques agrícoles milloren, es construeixen nous molins fariners i la prosperitat també es tradueix en l'engrandiment de les cases rurals.

Però a finals del XVIII i inicis del XIX, diferents guerres desestabilitzaren el camp, la Guerra Gran (1793-1795), la del Francès, les guerres Carlines, marcant un període amb dificultats. La recuperació econòmica fou lenta i no és fins a mitjans del XIX que es viu un canvi i es recupera l'activitat constructiva i econòmica gràcies a la nova industrialització tèxtil que s'estén arreu del territori i, sobre tot, seguint el riu Llobregat, així com per l'abolició del règim senyorial.

Fins a l'època de la industrialització es van utilitzar fonamentalment els recursos naturals, agrícoles, vegetals i faunístics. A partir del segle XIX es comença a utilitzar el riu Llobregat i el carbó com a fonts d'energia per a les fàbriques tèxtils que es van construir a la riba del riu. Aquest fet va provocar un augment de la població i que el territori s'enriquís, fins a mitjans del segle XX. També a inicis del XX, la mecanització del camp amb màquines tirades per animals, noves tècniques d'agricultura, mitjans de regadiu, l'estabulació del bestiar,... provoquen una millora del camp i un creixement important que es reflecteix a les cases i masoveries.

L'any 1975 es va tancar la mina de Carbones de Berga i també moltes fàbriques tèxtils, provocant que la comarca entrés en una crisi econòmica important i repercutís amb una disminució progressiva de població. Actualment les principals activitats econòmiques són del sector terciari, indústries i serveis, i es potencia el sector turístic. L'activitat agrícola, tot i què en recessió, es manté al Baix Berguedà.

Viem que el territori que tractem està caracteritzat per una economia agrícola i ramadera que es va mantenir, amb diferents canvis, des de l'edat mitjana fins a l'actualitat; barrejada amb una indústria tèxtil, primer de llana a l'edat mitjana, i de cotó a partir del segle XVIII, i que va marcar el procés industrial i de canvi a finals del XIX. Però la crisi que han patit els dos sectors, no únicament en aquesta zona, sinó a tot Catalunya, han modificat considerablement les formes de vida i l'adaptació a l'entorn, quedant reflectit en el tipus d'habitatges que caracteritzen aquest territori.

3. INTRODUCCIÓ A CONCEPTES DE BASE

3. INTRODUCCIÓ A CONCEPTES DE BASE

En el present capítol exposem un seguit de conceptes i d' idees bàsiques per situar el treball en el marc d'estudi que ens interessa. Per aquest motiu l'hem titulat "conceptes de base", ja que són conceptes que recolzen i ajuden a donar contingut a la informació que segueix a la resta de capítols.

En primer lloc abordem una breu introducció sobre el vocabulari utilitzat quan parlem de masia o de casa rural, així com altres conceptes que aniran sortint al llarg de tot el document. També volem justificar la utilització de conceptes específics en detriment d'altres potser més populars.

En segon lloc fem una exposició de la classificació tipològica de la masia i la casa rural que han fet diferents estudiosos des del moment en que l'estudi de la masia catalana va prendre interès en diferents cercles d'estudi. Així tindrem un marc de base que permeti comprendre la evolució en el nostre plantejament dels tipus que ens venen donats a partir del treball de camp que hem fet al territori d'estudi, i que exposarem al darrer capítol.

Finalment, exposem la recerca feta al voltant de la evolució històrica de la casa rural i la masia a la Catalunya vella, com a introducció per comprendre la evolució de la casa en la zona d'estudi i que serveix de marc històric per al desenvolupament dels següents capítols.

3.1. ALGUNES APRECIACIONS A PROPÒSIT DEL VOCABULARI I DENOMINACIONS DE “CASA RURAL” I “MASIA”

Ja que aquest treball tracta sobre l'habitatge, sobre la casa en entorn rural, ha semblat interessant justificar i explicar un seguit de conceptes que aniran sortint al llarg de tot el text. D'una banda justificar la utilització del terme *casa* en lloc de *mas* o *masia*, i d'altra fer una exposició breu de les diferents denominacions que es refereixen a l'habitatge.

Segons el *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*, la denominació que dona per *mas* és: “una explotació agrària tradicional constituïda per una casa de camp amb diverses dependències, anomenada sovint masia, que té bosc, pastures i terres adscrites”¹⁵⁴, és a dir, un conjunt d'explotació agrícola, forestal i ramadera, en que la casa o masia és la construcció bàsica d'habitatge de la família o del grup que controla i treballa la propietat relacionada. Així el mas és un conjunt format per l'habitatge, els camps de conreu, l'hort, la zona de bosc que s'explota i tot el conjunt de coberts, pallisses, corts, era i altres elements associats amb l'explotació agrícola-ramadera, com també relacionava Vilà Valentí¹⁵⁵, amb qualsevol tipus d'explotació rural.

En quant a la *masia*, el mateix *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* defineix com “l'edifici principal d'un mas, especialment quan té una certa importància per les seves dimensions i les seves característiques arquitectòniques”¹⁵⁶; així, la masia és la casa, els espais d'habitatge de la família que també concentra altres espais relacionats amb l'explotació. Veiem que la definició que ens dona fa referència a una casa “quan té una certa importància per les seves dimensions i les seves característiques arquitectòniques”, per això en certa manera descarta altres tipus de cases que també estan directament associades a un entorn econòmic agrícola, i que mereixen ser estudiades amb les masies com a conjunt, ja que el sistema de masos porta amb ell diferents sistemes d'hàbitat que no reben la denominació “masia”, tot i que les funcions que desenvolupen siguin o hagin sigut similars.

És per tot això que en aquest treball parlem també, i fonamentalment, de “casa rural”, com la unitat d'habitatge relacionada amb un entorn d'explotació, en la que es desenvolupa la vida privada de la família. D'aquesta forma l'anàlisi l'estenem des de

¹⁵⁴ *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*. Enciclopèdia Catalana. 1998.

¹⁵⁵ Vilà Valentí, J. (1973) *El món rural a Catalunya*. Barcelona, p. 61-72.

¹⁵⁶ Op. cit.

masies fins a masoveries, de casa aïllada a casa agrupada, i de barraques a cases en balma, habitatges amb una diferenciació majoritàriament de tipus social i econòmic, què en certa mesura va condicionar la seva estructura arquitectònica. Josep Danés apuntava que la “casa pagesa” i la “masia” no són el mateix, ja que “si bé una masia és sempre una casa de pagès, moltes vegades una casa de pagès no arriba a ésser una masia”¹⁵⁷. Ell definia la masia com una casa de pagès “de certa categoria”, “com a predi, com a explotació agrícola, com a pairalia i com a casa material”, referint-se el nom tant a la propietat com a la casa. Així algunes masies “han nascut de les cases de pagès”, però altres han sorgit de torres, sales, cases fortes, Veurem això més endavant.

Tenint en compte que el mas és un fenomen històric sorgit d'un concepte jurídic relacionat amb la propietat i tinença de la terra¹⁵⁸, la ubicació geogràfica de la masia en relació amb el seu entorn immediat no és una condició clara per acotar el sistema de masos com un sistema dispers d'habitatge. En la nostra zona d'estudi, però també a d'altres zones de Catalunya¹⁵⁹, existeix un tipus de poblament concentrat format per masies, a més del sistema d'ocupació dispers que s'ha relacionat explícitament amb les característiques dels masos.

També en el territori que hem treballat la denominació general que es dona a aquest tipus d'explotació agrícola és “mas” o “masia”, però a la casa se la denomina de forma genèrica “casa de pagès”. El fet d'aquesta denominació al Berguedà, a més dels raonaments anteriors, ens va fer decantar per utilitzar majoritàriament la denominació “casa rural” en lloc de masia o mas, tot i que també utilitzarem aquestes darreres aplicant als casos en que si es tracta de masies.

Però si algun fet caracteritza a l'arquitectura rural és la forma de construcció, des de la utilització de materials de l'entorn immediat fins al fet que es tracta de projectes realitzats sense arquitectes ni aparelladors, sense tècnics especialistes que realitzessin un projecte prefixat. El mestre de cases, i en alguns casos els mateixos habitants, eren qui elaboraven la primera idea en funció de les necessitats i la seva experiència era la que contribuïa al bon desenvolupament de la feina constructiva. L'arquitectura rural sorgeix de la experiència dels constructors, del coneixement dels

¹⁵⁷ Danés, J. (1931) “Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana”. *Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Tagamanent*, núm. 4, p. 86-96. També a Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 122-134.

¹⁵⁸ Congost, R. i altres, 2003: 26.

¹⁵⁹ Per exemple, a l'Empordà, com va observar en el seu estudi Lluís To (1997), que assenyala que “les poblacions de la plana o més properes a la plana dels masos tot sovint formen nuclis de poblament concentrat..... on es poden identificar masos situats un al costat de l'altre.”

materials i de les tècniques que s'havien demostrat útils amb la pràctica, per aquest motiu l'experiència es transmetia entre generacions i les variacions únicament afectaven a modificacions de tipus cultural que afectaven bàsicament als elements decoratius. El desenvolupament tecnològic i l'entrada de nous materials que substituïran els tradicionals han provocat els darrers temps modificacions a les antigues estructures, així com la pèrdua de tècniques constructives que caracteritzen aquesta arquitectura.

Fem altres precisions al voltant dels termes mas i masia. Marc Aureli Vila¹⁶⁰ va observar que el nom que es dona a les cases rurals varia segons la zona, així trobem els mots *vila*, *vil·la*, *masia*, *mas*, *torre*, *can*, *borda*. La paraula *vil·la*, d'origen romà fa referència a una explotació rural amb habitatge, cosa que va provocar que molts autors hagin considerat la *vil·la* romana l'antecedent directe de la masia a Catalunya; mentre que la *vila* és un nucli de població d'una certa entitat, una agrupació d'habitatges¹⁶¹. Hem vist com alguns autors defensen que el terme *vil·la* (*villae*), *vila* o *vilar*, s'origina en època carolíngia¹⁶² i és un terme molt estès al Berguedà durant l'alta edat mitjana, que defineix a un petit nucli amb el seu terme, alguns amb un castell i una església al centre (com Avià, *kastro Avizano*), però altres compostes únicament per un grup de pocs masos o cases (com Feners, a Saldes). El topònim s'ha mantingut en moltes cases i pobles del Berguedà: Vilada, el Vilar, Vilamarí, Vilanova, Vilaseca, Vilajussana, Vilasobirana, Vilella,..... . Com va comprovar Assumpta Serra¹⁶³, el topònim que acompanya a *vila* en el segle X, és el mateix topònim que acompanyava a la paraula *mas* al segle XII, demostrant el canvi de denominació d'un assentament humà que segons apunta, seria molt similar (2001: 325), per no dir el mateix, cosa que comprovem en els casos citats. Això ens mostra com els masos medievals podien estar aïllats, però també podien formar part d'un nucli¹⁶⁴.

El terme *mas* deriva del llatí *mansus*, i als segles IX i X ja és un terme que apareix amb molta freqüència a la documentació a Catalunya. Segons Salrach¹⁶⁵ lingüísticament la paraula *mansus* està lligada al substantiu llatí *mansio* i al verb *manere*, que vol dir quedar-se a un lloc, per aquest motiu podria estar relacionat amb el procés de

¹⁶⁰ Vila, Marc Aureli, 1980.

¹⁶¹ *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*. Enciclopèdia Catalana. 1998

¹⁶² Bolós, J. (1986).

¹⁶³ Serra, A. (2001) "Anàlisi del procés de la vil·la al mas". A *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 326-428.

¹⁶⁴ Donat, L.; Lluch, R.; Mallorquí, E.; Soldevila, X.; To, L. (2001) "Usos i abusos del concepte mas". A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 125-158.

¹⁶⁵ Salrach; J.M., (1977).

re població del territori i l'assentament definitiu d'habitatge. El terme *mansus* apareix relacionat tant amb la construcció principal, la casa, com amb un conjunt de construccions (casa, pallisses, coberts, corrals,...) i també els camps, horts, bosc, pastures..... essent el mas un centre econòmic i també social, aplicant el mot de forma indistinta a la casa i al conjunt, essent un terme que comença a aparèixer amb freqüència a partir del segle XI designat quasi sempre com un conjunt de *domos* i *pertinencias* que moltes vegades s'anomena masada (*mansata*)¹⁶⁶. La masada apareix a fonts dels segles XII-XIV ben individualitzada i relacionada amb el conjunt del mas. Els masos estaven acompanyats per un seguit de possessions o pertinences, la masada o explotació agrària; els masos medievals eren unitats integrades a dominis senyorials, ja que moltes rendes es cobraven per mas. El mas és també una explotació de tipus familiar, la coincidència de noms entre el cognom familiar i el nom del mas ja es dona abans del segle XIII, i és una característica que es conserva a algunes cases de la zona del Berguedà.

El terme borda apareix a algunes fonts documentals des del segle XII, possiblement com a una unitat d'explotació similar al mas però més modesta. Amb freqüència estaven relacionades amb un mas, que podia tenir algunes bordes, essent una unitat secundària d'aquest¹⁶⁷.

Concretament la casa, l'habitatge, a la documentació medieval de la Catalunya dels segles XIII i XIV, té diferents denominacions: mas, casa, domus, alberg, hospici, capmàs,....., fent referència simplement a l'edifici on habiten les persones. Per exemple, a les cases de Bagà que surten a la documentació de la Baronia Pinós i Mataplana que va estudiar Josep Serra Vilaró¹⁶⁸, " amb el mot mas s'entenia el conreu, mentre que les cases eren l'alberg". Així l'habitatge es denominava *hospicij*, *hospitium*, *alberch*¹⁶⁹ (alberg), i *domus*¹⁷⁰ (casa) era la denominació que es donava a cada una de les dependències d'un alberg. Això ho va detectar a diversa documentació dels segles XIV i XV principalment¹⁷¹, i és general a tot Catalunya, ja que s'observa a altres llocs¹⁷².

¹⁶⁶ Farías Zurita, Víctor (2009: 26)

¹⁶⁷ Farías op cit.

¹⁶⁸ Serra Vilaró, J. (1947: 292).

¹⁶⁹ *In portico hipsius hospicij*. (1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262) ACA)

¹⁷⁰ *In domo subtus, In alia domo dicti hospici*. (1383g, Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga). A l'habitatge de sota (*domo inferiori*) (1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre). *In domo de operatorio*. (1422 b, Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

¹⁷¹ Serra Vilaró, J. (1947: 257).

¹⁷² Santandreu, M.D. (2006). *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.

Tots els masos i cases estaven configurats per aquesta conjunt d'espais o "*domus*", de forma que es podia afegir una nova domus quan es necessitava. Així en un alberg es podia trobar per exemple la casa de la cuina, la casa del celler, la casa de l'entrada..... Per això es dedueix que els primers masos serien horitzontals, a banda que els documents no diuen que hi hagués una *domo subtus*¹⁷³ als primers segles, però a partir del XI i XII ja s'esmenten cases amb pis (*sobreposito*) als nuclis urbans¹⁷⁴, convivint amb els masos verticals.

La paraula domus també es dona a un tipus de construcció que es relaciona amb l'estatus social dels senyors a partir del segle XII, tal i com hem vist que apuntaven Manuel Riu¹⁷⁵ i Manuel Segret¹⁷⁶, el seu origen s'ha de buscar en les *turres* documentades des del segle X. La *domus* s'atribueix a una casa o masia fortificada que actuaven com a punts de vigilància, és un tipus de construcció conegut a les fonts d'època medieval com a *sala*, que apareix documentalment des del segle X, relacionada amb l'estament social senyorial¹⁷⁷. Així, la *sala* és una casa forta residencial de planta quadrada, i el mateix nom s'aplicà més tard a l'espai principal de la masia, com veurem. Aquest topònim es manté en alguna casa de la zona amb orígens medievals. La estructura similar a una torre d'aquestes domus o sales, s'aprofiten com a hàbitat a partir del segle XII, adoptant la masia una estructura vertical.

Un recull interessant que ens ajuda a entendre algunes denominacions històriques que s'han donat a les masies és el Nomenclàtor de 1860, una font d'informació de les entitats del poblament "amb un nivell de detall excepcional, sense precedents ni successors en la història moderna de l'estadística espanyola" (Esteve, 2003) que ha estat estudiat extensament per Albert Esteve¹⁷⁸. De les 27.000 entitats de població que recull el Nomenclàtor de 1860 a Catalunya, més de 20.000 van ser classificades com a masos, masies o cases de pagès, fet que ara permet conèixer-ne la distribució a escala municipal. Tal i com ell mateix afirma, el Nomenclàtor de 1860 és únic en la seva espècie, ja que "representa l'exercici de recompte de les entitats del poblament

¹⁷³ Serra, A. (1990).

¹⁷⁴ Com va observar Danés, el *sobreposito* surt a la documentació a partir del segle XI. Danès i Torras, J. (1930).

¹⁷⁵ Riu, M. (2003: 3)

¹⁷⁶ Riu, M.; Segret, M. (1986)

¹⁷⁷ Serra Clota, A. (2000)

¹⁷⁸ Esteve, Albert (2003). *El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Dirigida per la Dra. Anna Cabré Pla. Ell mateix cita aquest nomenclàtor: "Junta General de Estadística (1863-1871). *Nomenclàtor que comprende las poblaciones, grupos, edificios, viviendas, albergues, etc., de las cuarenta y nueve provincias de España; dispuesto por riguroso orden alfabético entre las provincias, partidos judiciales, ayuntamientos y entidades de población* (1860). Madrid (5 vol.)"

més exhaustiu que s'ha dut a terme en tota la història estadística espanyola i constitueix una font de valor incalculable per historiadors, geògrafs i lingüistes interessats en la forma i nomenclatura de les entitats de població” (Esteve, Valls, 2010: 100). És el segon Nomenclàtor de la història estadística d'Espanya i es considera el més important i complert de tots els Nomenclàtors.

Com assenyalen els treballs citats, aquest Nomenclàtor cita diferents entitats topogràfiques. “N'hi havia de tres tipus: a) *població*, nucli poblat gran, des de la més gran de les ciutats al nucli format per l'annexió de dues construccions o cases; b) *grup*, conjunt de construccions més o menys perceptibles constantment inhabitades ja siguin coves, pallisses, colomers o corrals; i c) *entitats singulars aïllades*, edificis, habitatges i albergs que no formen part de cap de les categories anteriors i que s'inscriuen individualment en el Nomenclàtor. Segons aquesta definició, qualsevol edifici o alberg aïllat s'inscriu per separat en el Nomenclàtor.”

Per que fa als conceptes diuen que en l'exemple de les masies, la denominació genèrica seria “Masia”, però es troben diferents categories, com “masia (casa de labor)”, “masia y pajar”, “masia y capilla” entre d'altres. “Sovint topem amb diferents denominacions per fer referència a un mateix concepte. En el cas de la masia hi ha quatre generacions genèriques que hi poden fer referència: “Alquería”, “Casa de labor”, “Caserío” i “Masía”. El diccionari de la *Real Academia Española* ens confirma, efectivament, que es tracta de conceptes molt similars. Una “Alquería” és “I) casa de labor, con finca agrícola, típica del Levante peninsular” o “II) caserío (conjunto reducido de casas)”. Un “Caserío” és un conjunt format per un número reduït de cases o “casa de labor típica del País Vasco y Navarra” segons la tercera accepció que ens en dóna el diccionari. I una “Masía” es defineix com “casa de labor, con finca agrícola y ganadera, típica del territorio de ocupaba el antiguo reino de Aragón”. Com es pot comprovar, estem davant de quatre conceptes molt similars.” (Esteve, Valls, 2010: 102).

Cada una d'aquestes denominacions es troba amb més o menys freqüència a les diferents zones geogràfiques; les dades que trobem pel Berguedà, tenint en compte que les partides rurals són freqüents en aquest territori, en la que es diu que els municipis són petits i amb major part de poblament dispers, són¹⁷⁹:

¹⁷⁹ Esteve, Valls, 2010: 104.

Alquería:	244 elements
Casa de Labor:	59 elements
Caserío:	72 elements
Masía:	212 elements
Partida rural:	18 elements
Total:	605 elements
Masies per km2: 0.51	

Taula 1: Dades del Nomenclàtor de 1860 per al Berguedà.

Com a exemple de les denominacions que es donen a les cases rurals en època moderna i contemporània, citem tres documents que ens han mostrat de quina forma se les anomenava a la zona centre del Berguedà. Es tracta del Cadastre d'Avià de 1767, de l'Amillament d'Avià de 1862 i d'un registre de cases de camp fet el 1856 per a tots els municipis del Berguedà.

Al primer document, el Cadastre d'Avià de 1767¹⁸⁰, recull per una banda el llistat de cases numerades, indicant el carrer o si són cases de pagès, així com s'especifiquen altres dades interessants com són el nom i sobrenom deis propietaris, el seu ofici, situació social, etc. i, per altra banda, les peces de terra, les seves mides i els seus termes. Es comptabilitzen un total de 98 cases i 161 habitants referits únicament al lloc d'Avià. En aquest document les denominacions que surten per a nombrar els edificis són: “barraca”, “casa”, “molino de harina”, “manso”. Per denominar a una casa de pagès o masia ho escriu de dues formes: “casa nombrada manso Casanova” o “casa o manso Castañé”. *Casa* i *manso* es considerarien sinònims.

El segon document, l'Amillament d'Avià de 1862¹⁸¹, document que elaboraven els ajuntaments per conèixer el valor de les propietats urbana i rústica dels contribuents del terme municipal. En aquest document es diferencia entre “propietats

¹⁸⁰ “Catastro de casas y tierras del lugar de Avià, corregimiento de Manresa y subdelegación de Berga. Año 1767”. Arxiu Municipal d'Avià.

¹⁸¹ “Provincia de Barcelona. Distrito municipal de Avià. Cuaderno de liquidaciones o amillamiento que forma la junta pericial de dicho distrito, de los productos, gastos y utilidades de cada uno de los propietarios, colonos y ganaderosexistentes en el término jurisdiccional del mismo, con expresión de la cantidad y calidad de cada objeto de imposición”. Any 1862. Arxiu Municipal d'Avià.

rurals” i “propietats urbanes” (“destinada a la habitación en el casco urbano del pueblo”). Al conjunt de casa i finques es dona la denominació “posesión”, mentre que algunes reben el nom de “posesión del manso X”. Cada un d’aquests conjunts podia tenir més o menys quantitat d’ hort, terres de cultiu, erms i bestiar, i també tenien una “casa en la posesión en despoblado” i a vegades una “casa en urbana”. Veiem que les denominacions utilitzades són com al cas anterior *manso* i *casa*.

El tercer document, el “*Registro de las casas de campo de cada Distrito y de los aforados de guerra*” de l’any 1856¹⁸², recull un llistat per municipis dels homes que hi havia a cada casa, i la denominació que dona per a les masies es “casas de campo”.

Altre concepte que cal deixar clar és el d’espai domèstic. El concepte d’espai domèstic fa referència a un espai organitzat que compta amb àmbits diferenciats per realitzar diferents activitats per part de les persones que els ocupen. Així l’espai fa referència a l’interior, a l’espai que queda tancat i delimitat per l’arquitectura, però totalment condicionat per aquesta ja que sense ella l’espai no existiria. Aquest espai construït passa a ser un espai social, en el què, com afirma Jesús Adánez, “la organització espacial és un fenomen complex en el que entren diferents paràmetres, des de la composició i les activitats dels grups domèstics, la relació entre els gèneres, la jerarquització per classes socials, les diferents identitats ètniques, les creences, la moral....”¹⁸³.

Estudiar l’espai domèstic és estudiar l’espai humà d’ocupació dins l’habitatge, la “unitat domèstica”, l’“habitatge”, la “casa” en si, que porta dins tot el contingut de la perspectiva morfològica del mateix espai, però també altres aspectes socials, històrics i simbòlics que cal tenir en compte com a conjunt. L’embolcall arquitectònic delimita aquests espais i ens ajuda a comprendre l’arrel de les motivacions de l’objecte primer, de les intencions, però també ens ajuda a descriure les delimitacions del contingut. Per aquest motiu, l’estudi dels espais domèstics comporta l’estudi d’una conjunció d’elements, com també apuntava Sònia Gutierrez¹⁸⁴, cosa que porta a desenvolupar diferents nivells d’anàlisi (morfològic, sintàctic, semiòtic).

Finalment, una reflexió en quant a la casa en general. La casa és un espai arquitectònic, i com a tal es té en compte amb els seus aspectes formals i estructurals, com a l’embolcall físic que serveix per aixoplugar persones. Però també té altres significats. La casa és també una unitat econòmica, un centre que articula diferents

¹⁸² “*Registro de las casas de campo de cada Distrito y de los aforados de guerra*” de l’any 1856. Manuscrit enquadernat. Arxiu Comarcal de Berga.

¹⁸³ Adánez Pavón, Jesús, 1998: 11. (Traducció del castellà)

¹⁸⁴ Gutierrez LLoret, Sonia (2012: 140).

activitats que es practiquen a l'entorn immediat amb objectius molt específics, reflecteix l'activitat productiva. La casa és un patrimoni, un patrimoni físic formant per un conjunt d'elements (casa, corrals, camps, ,,,). Però també és un patrimoni formant per un conjunt de símbols que s'hereten, que es transmeten, i que no estan únicament formats per elements físics o obligacions econòmiques, sinó que també agrupa obligacions socials, familiars, el manteniment d'un cognom relacionat; elements que cal transmetre entre generacions. La casa és una família, és un grup humà i les seves relacions interpersonals i generacionals, és el testimoni de la forma d'organització social del grup i amb la comunitat. La casa és també un nom relacionat amb el conjunt humà que l'ha fet créixer i que l'ha ubicat en un lloc específic en el conjunt de la societat. Per tant, la perspectiva d'estudi de la casa rural pot ser tan àmplia com es vulgui, depenent de l'interès particular de la persona que l'afronti, degut a que el significat de la casa en si aplega tantes respostes com siguem capaços de generar.

3.2. ANTECEDENTS: LES CLASSIFICACIONS TIPOLÒGIQUES DE LA MASIA.

El present apartat té la intenció de recopilar de forma breu i concisa les diferents classificacions tipològiques de la masia que han fet estudiosos del tema. La masia, com a estructura arquitectònica ha estat àmpliament estudiada i diferents autors han posat de manifest la necessitat, o més aviat, la tria personal d'unes "tipologies" que defineixin i permetin estudiar aquest tipus de construcció a un nivell general. Jeroni Moner, en un treball publicat el 1976¹⁸⁵ deixava palès en aquell moment la "absència d'anàlisi tipològic", i que les poques idees que s'havien introduït dins aquest camp eren les tipologies que diferents autors havien establert a partir del tipus d'habitant que havia ocupat les cases, o bé determinades per la relació amb el clima, els recursos i la seva especialitat productiva. La masia s'ha pres en conjunt, com una "tipologia" arquitectònica en si mateixa, sinònim d'arquitectura rural, popular, diferenciada d'altres arquitectures més "urbanes" o "monumentals". La apreciació de Moner d' absència d'anàlisi tipològic es refereix a una diferenciació dels tipus dins aquesta arquitectura tradicional, fonamentats en aspectes arquitectònics dels propis elements.

Però, l'establiment de tipologies del mas no és una reflexió única de la arquitectura, sinó que hi ha molts elements que hi juguen, ja que les característiques arquitectòniques d'aquestes cases les trobem relacionades directament amb els diferents períodes històrics i no només amb els corrents artístics, sinó també amb la societat i economia de cada època. Això ens indica que es poden prendre diferents variables que provoquen que l'establiment de tipologies sigui un exercici ampli, tot i que aquestes tipologies tinguin aspectes específics i diferenciadors si ens cenyim a una zona territorial concreta. Per aquest motiu, no només ens referim a les diferents tipologies en funció de diferents paràmetres, sinó també a la diversitat de conjunts tipològics que vénen marcats per aspectes diferencials en cada zona de la geografia de Catalunya. Veiem què és un tema més complex del que pugui semblar a priori.

Hem de tenir també en compte l'origen i la evolució històrica d'aquest tipus de construcció, ja que les intencions dels executors d'origen i d'aquells que van adaptar

¹⁸⁵ "La masía, historia y tipología de la casa rural catalana". *Revista 2C, Construcción de la ciudad*, número 17-18. Barcelona. P. 11-15.

els edificis a les seves necessitats també establiren uns condicionants que han marcat la fesomia de les cases de pagès generant uns tipus. En les fases històriques en què ja s'havia consolidat una estructura específica, podem parlar de certes modes o tipus que segueixen els constructors, cenyint-se a un model existent per a aquest tipus d'edificis.

D'entrada ens interessa argumentar el concepte de "tipologia". Ramon Ripoll ens deixa una definició prou clara: "S'entén per tipologia arquitectònica al conjunt d'edificis que mantenen les característiques arquitectòniques principals (espacials, organitzatives, estructurals i formals) mentre que són diferents les seves característiques arquitectòniques secundàries i terciàries (detalls funcionals, detalls tecnològics, ornamentació, usos, cossos annexes...). La classificació en tipus arquitectònics permet entendre les característiques principals que les uneixen i les característiques secundàries i terciàries que les diferencien (climatològiques, econòmiques, usos, època, estil...)" (2009: 77). Per a Aldo Rossi¹⁸⁶ es tracta d' "una estructura profunda que organitza el resultat arquitectònic i que consisteix essencialment en una classificació,un inventari històricament concret, d'aspectes distintius mínims".

Altres autors es plantegen la diferència entre "tipus" i "model": "...el concepte de tipologia a vegades és confon amb el de model. El tipus "és una idea general de la forma de l'edifici que permet qualsevol tipus de variació sempre dins l'esquema general", mentre que el model "es copia, s'imita perfectament" (Argan, 1966: 29-30). El tipus necessita una evolució fins que és consolida definitivament, portant-nos a una classificació d'acord a les analogies funcionals o formals. En canvi el concepte de model es refereix a una forma establerta d'origen, inventada "que es repeteix sense possibilitat de modificació"¹⁸⁷. En el model arquitectònic tot ha sigut determinat prèviament, essent un objecte que s'ha de repetir tal qual és. Mentre que el tipus no ha sigut format a priori, sinó que la seva formació requereix la prèvia existència de edificis d'evidents analogies formals i funcionals que ja existeixen en una determinada cultura, "el tipo no nace, no como una invención arbitraria, sino como la deducción de una serie de experiencias históricas" (Argan, 1966: 33). Per això quan tractem de masies parlarem de tipologies i no de models, en tractar-se d'estructures que s'han configurat al llarg del temps fruit de diferents processos que han contribuït a donar la forma que veiem actualment, basada en la distribució espacial i en la seva funció.

¹⁸⁶ Aldo Rossi, Eraldo Consolascio i Max Bosshard, "La arquitectura del Ticino", a *I seminario Internacional de Arquitectura de Compostela*, Santiago, 1976; citat per Moner, J. "La masía, historia y tipología de la casa rural catalana". *Revista 2C, Construcción de la ciudad*, número 17-18. Barcelona. P. 16.

¹⁸⁷ Moner, J. (2005: 70); AA.DD. (1981b: 12).

Analitzem seguidament les classificacions tipològiques d'alguns estudiosos que han marcat l'estudi de l'arquitectura de la casa rural, i que ens han d'ajudar a abordar una classificació per a les cases del Berguedà després d'analitzar les seves característiques.

L'arquitecte, historiador i polític **Josep Puig i Cadafalch** (Mataró 1867 - Barcelona 1957), afirmava que la casa rural catalana, ja des del romànic, es composava de dos o tres cossos paral·lels, d'igual amplada, i que en les comarques de la plana durant el segle XIV el tipus de masia de tres cossos ja era evident. En el 1er Congrés de la Corona d'Aragó (1908), Puig i Cadafalch, portat per una exaltació patriòtica catalanista i també plena de romanticisme, presentà una ponència sobre "La casa catalana"¹⁸⁸ en la que contemplava la casa com una "manifestació de l'art nacional", al costat d'altres tipus d'arts. Per a aquest arquitecte la masia tindria origen en les *villae* romanes, ja que, en el fragment d'un mosaic roma de Centelles on es representa una vila romana, va veure l'esquema de la masia catalana. Aquesta tesis va ser utilitzada des d'aleshores per pràcticament tots els estudiosos de la masia de principis del segle XX, de manera especial per Josep Danés i Torras. En els treballs d'ambdós coincideixen en parlar d'una estructura de la masia basada en cossos o crugies, amb forma rectangular allargada i en que la juxtaposició dels cossos conforma el sistema modular de la planta.

El punt d'inflexió més important en l'estudi de la masia va començar l'any 1923, gràcies al mecenatge de Rafael Patxot que va impulsar "L'Estudi de la Masia Catalana"¹⁸⁹, iniciat un treball de documentació de forma sistemàtica de la masia a diferents zones de Catalunya. Un dels arquitectes que va participar en el projecte va ser **Josep Danés i Torra** (Olot, 1891-1955) que, un temps abans, a partir del seu treball sobre les masies d'Olot (actualment comarca de La Garrotxa)¹⁹⁰ ja va fer una

¹⁸⁸ Puig i Cadafalch, J. (1913). "La casa catalana". A *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaime I y a la seua època*. Segona part. Barcelona: Estampa d'en Francisco Altés.

¹⁸⁹ Veure capítol 1.2, Antecedents i estat de la qüestió, del present treball.

¹⁹⁰ Danés, J. (1919) *Arquitectura popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Vall del Bac*. Barcelona. Impremta de la casa de la Caritat. També a: *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 60-122.

Danés, J. (1931) "Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana". *Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Tagamanent*, núm. 4, p. 86-96. També a: *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 122-134.

Danés, J. "Els tipus de la masia d'estructura clàssica simple". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 147-173.

primera classificació tipològica de les masies que s'ha convertit amb el temps en l'esquema habitual que s'utilitza per les masies que ell mateix anomenà "d'estructura clàssica" (casa de tres cossos amb sala al pis i al centre de l'edifici). El seu esquema de classificació està basat en el tipus i orientació de la teulada de les cases respecte a la façana, amb tres famílies a partir de les que evolucionen diferents variants sorgides degut a ampliacions i afegits a l'estructura bàsica. Els tres grups o famílies que va definir es resumeixen en el quadro següent:

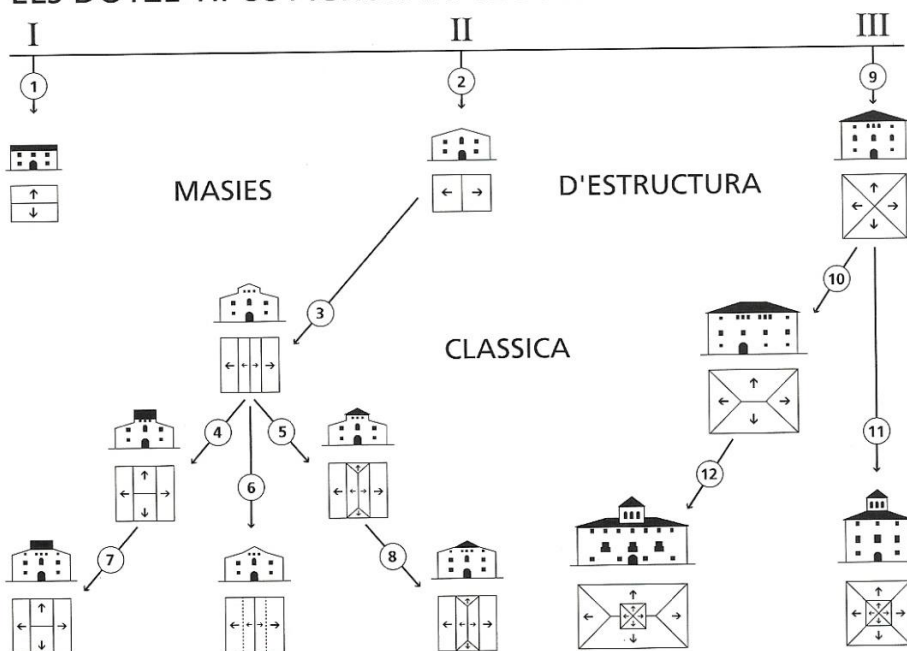
Tipus I: teulada a doble vessant amb carener paral·lel a la façana

Tipus II: teulada a doble vessant amb carener perpendicular a la façana

Tipus III: teulada a quatre vessants

El tipus II presenta un subgrup sorgit per l'aixecament de la part central de la casa que dona dos nivells de teulada.

ELS DOTZE TIPUS AGRUPATS SEGONS LES TRES FAMÍLIES

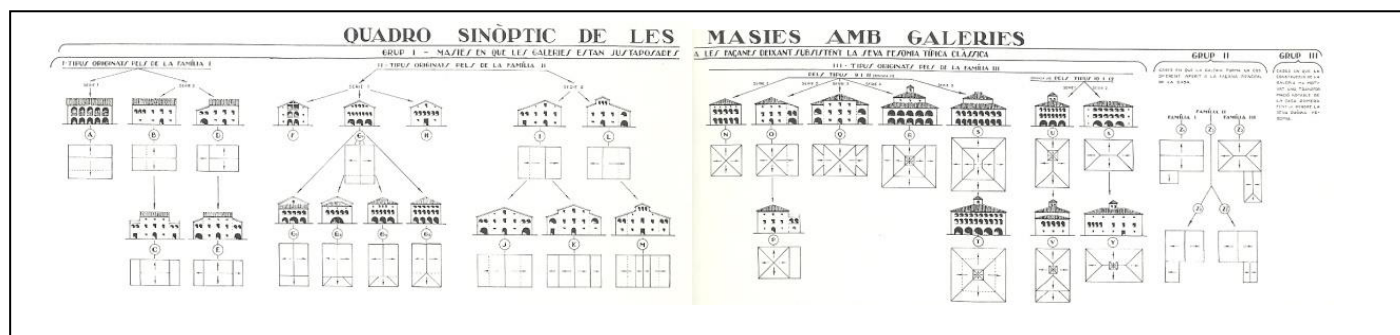

Imatge 11: Reproducció de l'esquema de tipus de Josep Danés¹⁹¹.

Danés, J. "Els tipus de masies amb galeries". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 176-188.

¹⁹¹ Camps i Arboix, 1976: 108.

També va realitzar una classificació desenvolupada de les masies amb galeries estructurades dins de cada una de les famílies anteriors¹⁹². La seva estructura es basa en la observació de les masies de la zona olotina, i és una classificació bàsicament arquitectònica ja que es centra en la volumetria de la casa en relació amb la façana, i que trobem a l'esquema següent.

Imatge 12 : Quadro sinòptic de les masies amb galeries, Josep Danés. ¹⁹³

La classificació està dividida en tres grups, cada un d'ells amb diferents famílies i sèries.

Grup I: masies amb galeries juxtaposades a la façana. Hi distingeix 3 famílies:

Família I:

Sèrie primera: A- La galeria es sobreposa sobre tota la façana principal

Sèrie segona: la galeria no es sobreposa a la façana principal

B- la galeria segueix l'alineació de la façana i teulada

C- com l'anterior, i amb galeria als dos costats de la façana principal

D- com el B, però amb galeria a un cos afegit amb aiguavés perpendicular al principal

E- com el B, amb un cos de galeries a cada costat amb aiguavessos perpendicular als principal

¹⁹² Danés, J. «Els tipus de masies amb galeries». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor i càrrec de Moner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 176-188.

¹⁹³ "Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1955)", a *La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*. Revista 2c Construcción de la ciudad, núm. 17-18, Barcelona, 1975, p. 87-91.

Família II: és el tipus més nombrós.

Sèrie primera: masia amb teulada a doble vessant, amb galeria a la façana principal i orientada a migjorn

F- obertures molt grans i parelles amb pilar al mig. També amb un sol arc.

G- arcuacions seguides al total de la façana, sense un nombre estricte. Dóna varis subtipus donats per un cos afegit i el tipus de teulada d'aquest.

H- amb una sola galeria al pis principal

Sèrie segona: les que tenen cos o cossos a les façanes laterals.

I, J, K- amb adició d'un cos i diferents tipus de teulada

J, M- adició de dos cossos i amb diferent tipus de teulada

Família III: Són el tipus de galeries que es desenvolupen en cases amb telada a quatre vessants i amb cossos afegits.

Branca primera: Tipus N, O, Q, R, S.

Branca segona: Tipus U, V, X, Y.

Grup II: cases en què la galeria forma un cos diferent afegit a la façana principal de la casa.

Tipus Z1, Z2, Z3.

Grup III: cases en que la construcció de la galeria ha motivat una transformació notable de la primera casa, fent-li perdre la seva fesomia típica.

La classificació de Danés s'ha utilitzat en quasi tots els estudis posteriors sobre la masia, essent el referent bàsic per a la descripció tipològica de la masia catalana i, com apuntava Jeroni Moner "a partir del pensament de Danés sobre la masia, tots els treballs i publicacions posteriors del moment a penes han representat cap avenç, pel que fa a l'anàlisi de l'arquitectura, ja que en general els autors s'han limitat a donar per bones les tesis de Danés" (Moner, 2005: 66). Però l'estudi de grups grans i complexos ens porta a determinar que no es pot únicament estructurar la classificació en base a un únic paràmetre (la relació entre teulada i façana), sinó que hi ha altres elements que ens permeten fer altres tipus de classificacions en funció a diferents aspectes, tot i

que estiguin lògicament relacionats entre si. Ja el mateix Danés va deixar clar que el seu treball estava “basat únicament en masies d’estructura clàssica (tres cossos paral·lels i sala central) i que la classificació l’havia fet sobre aquest tipus, i també que “la coberta era la conseqüència directa de l’estructura interna”. Cal tenir en compte que per als seus treballs sobre la masia, va utilitzar el fons de fotografies que s’havia recopilat pel projecte Estudi de la Masia Catalana, i amb ell va elaborar un estudi estadístic de repartiment geogràfic de les tipologies, que no és complet degut a que la informació fotogràfica per zones no és de totes les masies i no és representativa, sobre tot perquè únicament va tenir en compte les grans masies, deixant de banda els exemples menys importants. Malauradament les tipologies de Danés s’han pres de forma generalitzada i amb certa lleugeresa per classificar en general tots els tipus de masies de Catalunya per part de molts autors i estudiosos.

Pel que fa a la classificació de les “masies d’estructura clàssica” que va definir Danés, l’arquitecte contemporani Jeroni Moner, prefereix la denominació de “tipus consolidat” en comptes del “mas d’estructura clàssica”, per a les cases de tres cossos paral·lels i sala al centre, ja que considera que aquest tipus de mas és més un “fet cultural que una construcció determinada, aïllada del seu context” (Moner, Grupo 2C, 1975: 34). Aquest mas d’estructura “clàssica” o “tipus consolidat” està relacionat amb el concepte de “masia basilical”, casa de tres cossos perpendiculars a la façana, amb carener també perpendicular a aquesta, però amb el cos central més alt que els dos laterals i que queda visible a la façana; concepte que van encunyar i utilitzar respectivament Danés i Lluís Bonet Garí (Bonet, 1983). Aquest tipus d’estructura permetia ampliar l’espai interior en dividir la teulada en quatre trams i simplificar la longitud de les bigues. Segons Danés aquest tipus de masia es va iniciar a la zona interior de Catalunya i les relaciona amb una necessitat defensiva (Moner, 1975: 45). També s’ha relacionat amb l’estructura basilical de les esglésies romàniques, en que la nau està dividida en crugies essent la central més ampla, similitud que li ha donat el nom.

Troblem també un altre intent de classificació en la que va establir l’any 1958 **Salvador Llobet i Reverter** (1908 - 1991) dins la obra Geografia de Catalunya dirigida per Lluís Solé i Sabarís (Llobet, 1958). El seu estudi afronta la classificació de la masia des del punt de vista geogràfic, tal i com apunta a l’inici del seu treball¹⁹⁴, i la classificació tipològica que fa de les masies estava basada en la especialització del

¹⁹⁴ "Nosaltres l'estudiarem només i parcialment, des del punt de vista geogràfic" (Llobet i Reverter, Salvador, 1985: 481).

cultiu que dominava a cada zona, enlloc de la de teulades i galeries de Danés. Diu que un factor important que ha influït en la ubicació, distribució i orientació de la masia, és el clima, entre molts d'altres, però l'element que pren per fer la classificació dels tipus és l'aprofitament econòmic del medi, que està relacionat amb el clima. Així diferencia entre masia cerealista, ramadera, vitícola, hortícola i senyorial.

- La casa cerealista és de tres cossos i un transversal a darrera, de planta rectangular, amb planta baixa i un o dos pisos, i teulada perpendicular a la façana principal. La cuina i el menjador són a la planta baixa, a banda i banda de l'entrada, al fons les corts pel bestiar o el celler. Al pis hi ha les habitacions a cada costat de la sala central, i al fons el graner. A les golfes van els malendregos. Aquest tipus d'estructura pot tenir variants segons el tipus de cultiu o si està barrejada amb la ramaderia.
- La masia ramadera és característica de zones de muntanya. Casa de tres cossos, el bestiar gros ocupa la planta baixa i hi ha diferents espais annexos adossats sorgits degut a l'augment de bestiar; la sala central situada al pis dona accés a les cambres, menjador i cuina. A un segon pis hi ha les cambres per dormir o les golfes que no s'utilitzen de pallissa, ja que aquesta és exterior.
- La casa vitícola té l'estructura com les anteriors, a la planta baixa hi ha el celler al fons, ja que és la casa de les zones de cultiu de vinya i producció de vi.
- La masia hortícola es distingeix per la poca extensió i la manca d'espais per a conservar el fruit. Les més freqüents són de dos cossos, a la planta baixa hi ha una banda per a vivenda i l'altre per al cavall i eines o graner; el primer pis és ocupat per la família.
- La masia senyorial té un sentit de lluïment, en demostrar amb la casa les condicions econòmiques dels amos. Generalment hi viuen amos i masovers, tenint l'edifici dues zones diferenciades, generalment la planta baixa per masovers i el pis pels propietaris. Moltes son cases ampliades al segle XVIII.

D'altra banda diferencia les cases agrupades com un tipus a part de la masia rural. Són les cases agrupades en pobles, que a més de pagesos, les ocupen artesans. Són cases d' un a tres cossos, arrencades en carrers. L'obrador es troba a la planta baixa, a vegades també la cuina. Al pis hi ha la sala, però no tan gran i actuant com a

vestíbul de els cambres. Pot haver un o dos pisos més, i la teulada amb l'aiguavés al carrer. En quant als materials amb els que es construeixen les cases, també atribueix la seva elecció al clima de la zona i materials disponibles. El dibuixos de plantes que presenta de cada un dels tipus ens mostren que els elements que caracteritzen a cada un són afegits posteriorment a un nucli base, com els cellers o pallisses.

El filòleg i estudiós alemany **Fritz Krüger** (1889-1974) va fer un ampli estudi etnològic al Pirineu, fruit d'un intens treball de camp que va portar a terme entre 1927 i 1929, publicant una part del seu estudi en alemany, i que va veure la llum recentment gràcies a la publicació de l'editorial Garsineu amb traducció de Xavier Campillo i Besses l'any 1995. És aquesta una important obra que citarem en altres capítols d'aquest treball, ja que s'ha convertit, junt als treballs de Ramon Violant i Simorra, en una referència importantíssima pels estudis de la casa i la masia al Pirineu. La seva exposició sobre l'habitatge la estructura per zones, de l'Alt Pirineu i Andorra, de Catalunya i Aragó, i la classificació que fa és específica per a cada zona, tot i que diferencia dos tipus: la casa aïllada i la casa integrada a un nucli. També fa alguna classificació en base a l'estructura de l'habitatge: per a l'alt Aragó, cases de dues plantes, de tres plantes, granja, casa *infanzona* o cases monumentals. Per a l'Alt Pirineu català diferencia entre: casa petita d'una planta i golfes; casa rectangular amb planta baixa, pis i golfes; cases altes dins de nuclis; cases de "estilo moderno"¹⁹⁵.

Un altre referent important és l'etnògraf **Ramon Violant i Simorra**, en el seu estudi del Pirineu Espanyol, va fer també una diferenciació de les cases per zones, seguint la estructura que havia fet el seu col·lega Krüger, ja que va trobar diferències entre les cases de muntanya, les cases en alçada dels nuclis, cases amb balcons sobresortints, o la que anomena "casa pirenaica"¹⁹⁶ específica de cada zona. Així els dona nom segons la ubicació, per exemple la *casa pirenaica cerdana*, *casa ribagorçana* o *casa pirenaica pallaresa*, essent aquesta una diferenciació de tipus. Per tant diríem que fa una "classificació" geogràfica, explicant les característiques específiques per a cada zona, però sense entrar en altre tipus de classificació donada per l'estructura.

¹⁹⁵ Krüger, F. (1996). *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1 (dues parts). Eds. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo. Primera edició de 1936 (primera part) i 1939 (segona part).

¹⁹⁶ Violant i Simorra, R. (1949). *El Pirineo Español: vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona. Editorial Altafulla. Edició facsimil de 2003. P. 164 i ss.

L'any 1983 s'edita finalment el treball de l'arquitecte **Lluís Bonet i Garí**, iniciat els anys 1920 i interromput a causa de la Guerra Civil. Bonet i Garí va ser col·laborador del projecte Estudi de la Masia Catalana que es va iniciar sota el patrocini de Rafael Patxot el 1927, i fruit de la seva recerca es va publicar el seu treball específic sobre les masies del Maresme¹⁹⁷, un exhaustiu treball d'inventari i descripció de les masies d'aquesta zona, farcit de dibuixos i plànols que fan més entenedora l'estructura de les cases. Bonet també proposa una classificació de les masies en sis grups que es basen en la configuració de la teulada i la relació amb la façana:

Grup I- teulada a dues vessants amb carener paral·lel a la façana principal.

Grup II- teulada a dues vessant amb carener perpendicular a la façana principal, estructura de planta baixa i un pis.

Grup III- igual que l'anterior però amb un pis més sota teulada o més pisos.

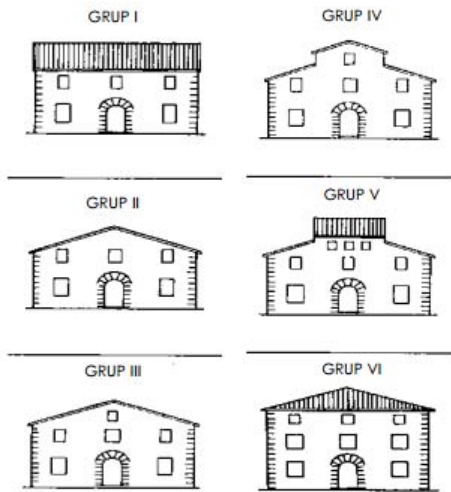
Grup IV- masia de tipus basilical, amb un cos central que s'eleva un pis més respecte als laterals.

Grup V- és una derivació de l'anterior, però amb la teulada del cos central amb carener paral·lel a la façana.

Grup VI- teulada a quatre vessants. Se sol descriure com a "casa pairal".

Ell mateix diu que els grups I, II i VI són els característics, mentre que els altres són variants o resultat dels anteriors. Es tracta d'un tipus de classificació potser més simple que la de Danés i més concisa, però que segueix la mateixa línia de treball.

¹⁹⁷ Bonet Garí, Ll. (1983) *Les masies del Maresme*. Editorial Montblanc – Martín. Centre Excursionista de Catalunya.

Imatge 13: Esquemes segons Lluís Bonet i Garí¹⁹⁸.

En ambdós estudis (Danès i Bonet) la forma de la coberta és el criteri utilitzat per a la classificació dels diferents tipus de masia, i els tres tipus bàsics dels dos autors són els mateixos. Són un tipus de classificació que ens permet diferenciar-les d'entrada, tant perquè la coberta ajuda a definir formalment l'edifici, com per la configuració d'un determinat sistema estructural en que la teulada es construeix en relació a l'estructura general de l'edifici. Però, aquest sistema de classificació només va permetre relacionar una tercera part de les masies que havien estudiat, ja que la resta eren cases "de tipologia lliure fetes a pedaços i d'ampliacions d'èpoques diverses"¹⁹⁹.

Curiosament, Ignasi Terradas²⁰⁰, que va fer un estudi de la masia Santamaria de Serrateix (Viver i Serrateix, Berguedà) a partir dels seus arxius, apunta que les dimensions de la masia depenien del volum de la collita, del que cabia al graner que es trobava ubicat a les golfes de la casa, sota teulada. Així, segons el seu punt de vista, "la masia havia estat concebuda com un espai de conservació del producte agrari, que determinava l'espai de la residència", de manera que les dimensions del graner condicionaven la mida del pis on hi havia l'habitatge familiar, i no al revés. Per tant, d'alguna manera defensava que el cobriment determinava l'edifici.

¹⁹⁸ Bonet, op cit.

¹⁹⁹ Danés, J. (1933) "Estudi de la masia catalana. Exposició de documents gràfics". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 458, p. 272-284.

²⁰⁰ Terradas i Saborit, Ignasi (1984). *El món històric de les masies*. Ed. Curial. Barcelona. Pàg. 195.

Joaquim de Camps i Arboix²⁰¹, principal divulgador de l'arquitectura i la història de la masia durant el període del franquisme, va publicar un complet estudi sobre *La masia catalana* (1959), així com *Les cases pairals catalanes* (1965). Va destacar pel seu interès i difusió del món de la pagesia tradicional catalana, identificada en els masos i en les cases pairals, per aquest motiu se l'ha relacionat com a defensor del "pairalisme" convertint-se en el major difusor de la masia amb les seves dues publicacions que es van convertir en bàsiques. Camps i Arboix pren la idea de Josep Puig i Cadafalch de la vil·la romana com a «progenitora del mas». També pren l'esquema Josep Danés sobre els dotze tipus agrupats segons les tres famílies de masies, així com el terme de la masia d'"estructura clàssica" per a definir la masia de tres cossos amb sala central. Exposa el mas "com a seu del pairalisme" a través de la institució de l'hereu, exposant una visió idealista del camp català i de la masia. Així que els tipus que defensa són els mateixos que Danés.

De la mateixa època, **J. Gibert**²⁰², l'any 1947, va proposar una classificació basada en la ubicació geogràfica, semblant a la que havia fet Danés pel cas de la Garrotxa. Va proposar l'existència de "quatre tipus bàsics de masia catalana": l'alta muntanya, muntanya mitjana, el pla, la costa, amb un gràfic de dibuixos poc clarificador.

El geògraf **Marc-Aureli Vila**²⁰³ també va aproximar uns tipus basats en el sistema econòmic bàsic, tot i que apuntava que les masies tenien elements diferenciadors a cada zona de Catalunya, a vegades lleus, però sempre relacionats amb l'economia agrícola, ramadera, forestal, de pescadors.

Altres arquitectes contemporanis que han estudiat la masia han fet classificacions a partir del seu treball, com és el cas de l'arquitecte **Joan Curós i Vila**²⁰⁴, que basa les tipologies en la composició volumètrica, la disposició dels vessants de la coberta, els acabats i la composició de la façana principal. Així diferencia entre:

²⁰¹ Camps i Arboix, J. (1965) *Les cases pairals catalanes*. Ed. Destino. Barcelona. Camps i Arboix, J. (1976) *La Masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*. Barcelona. Ed. Aedos

²⁰² Gibert J. (1947) *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència*. Ed. Milla, Barcelona.

²⁰³ Vila, Marc-Aureli (1980) *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Edicions 62. Barcelona. P.270.

²⁰⁴ Curós i Vilà, Joan (2003) *Arquitectura rural de Catalunya: metodologia d'anàlisi i d'intervenció*. Tesis doctoral-UPC. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Curós, J. (2005) "La masía: una mirada retrospectiva hacia la contemporaneidad". Congreso internacional sobre arquitectura vernácula. Carmona, octubre 2005. P. 328-331.

- 1- Masies petites o d'alta muntanya: doble vessant amb carener paral·lel a la façana.
- 2- Masies mitjanes o comunes: doble vessant amb carener perpendicular a la façana.
- 3- Masies grans o cases pairals: quatre vessants.
- 4- Masies amb torre: annexes a una torre.
- 5- Masies basilicals: amb un cos central més elevat de doble vessant amb carener perpendicular a la façana principal.
- 6- Masies de vinya: conjunt format per la masia i edificis complementaris amb un pati central.
- 7- Masies colonials: amb acabats exteriors d'estil palladio i molt simètriques.

Diu que la més freqüent a Catalunya és la mitjana o comuna, el segon tipus, i relaciona cada tipus amb una zona geogràfica. Així al nord-est de Catalunya predominen els tipus 1, 2 i 3; els tipus 4, 5 i 7 es troben al litoral, i el tipus 6 al Penedès.

Altre arquitecte contemporani que ha establert una classificació a partir del seu treball sobre les masies de l'entorn de Barcelona, és **Ramon Ripoll i Masferrer**. Per a Ramon Ripoll una tipologia arquitectònica és la dels edificis "que comparteixen els mateixos aspectes principals i deixen lliures els aspectes secundaris i terciaris, podent identificar els paràmetres que defineixen el tipus"²⁰⁵. Els aspectes que ell confirma com a fonamentals són: "Concreció de les característiques de l'espai exterior de la masia en relació al tipus de façana, definició de l'espai interior de la sala de la masia en relació a la seva situació dins de l'edifici, geometria de la forma de la coberta en relació al tipus de volum edificat, etc. D'aquesta manera queda en segon terme les característiques històriques i del lloc com són: l'orientació de la façana principal en

²⁰⁵ Ripoll Masferrer, R.; Julián Pérez, F.; Tresserras Picas, J.; Espinach Orús, F. X. (2014). "Arquitectura tradicional agrícola a l'entorn de la ciutat de Barcelona en el s. XIX". *Biblio 3W, Revista bibliogràfica de geografia y ciencias sociales*, Universidad de Barcelona. Vol. XIX, nº 1082.

http://www.ub.edu/geocrit/b3w-1082.htm#_edn20

relació al pendent del terreny, les dates històriques en relació a les etapes de construcció, etc. I finalment l'estil en relació a la funció, la tecnologia constructiva i els complements, etc, ocupa un grau d'influència secundari o terciari segons els casos".

En el seu treball, Ramon Ripoll diferencia sis grups:

- Grup I: Tipologies d'edificis de crugies paral·leles a la façana principal (el carener també és perpendicular a la façana).
- Grup II: Tipologies d'edificis de crugies perpendiculars a la façana principal (dins aquest grup hi ha masies amb teulades a dos, tres i quatre vessants, així com basilicals).
- Grup III: Tipologies d'edificis de crugies paral·leles i perpendiculars a la façana principal (teulades de quatre vessants).
- Grup IV: Tipologies d'edificis de funció d'allotjament d'animals (quadres) o farratges (magatzems). (Sense edificis residencials).
- Grup V: Tipologies d'edificis mixtes que tenen la doble funció d'habitatge unifamiliar (residencial) i agrícola (magatzem, sínia, bassa d'aigua...).
- Grup VI: Tipologies d'edificis només de funció residencial.

Queda clara que la intenció de l'estudi era classificar les masies a partir d'una recerca de documentació d'arxiu i dels pocs exemples que encara queden, per tant era necessària una diferenciació clara per al seu estudi.

En aquest recorregut no hem esmentat tots els estudiosos de la masia, però si els més importants que han realitzat algun tipus de classificació d'aquestes com a aportació per a clarificar l'estudi del mas com a edifici singular arquitectònic, a més d'etnològic i social.

Com a conclusió abans d'exposar les dades que ens portaran a la classificació que es pot extreure del nostre estudi per a les masies del Berguedà, podem dir que no es pot establir una única i universal classificació tipològica, sinó que sorgeixen moltes, degudes a diferents aspectes que envolten, no només l'edifici, sinó també altres aspectes de la casa, i que cada una de les classificacions possibles s'ha d'adaptar a la zona geogràfica, ja que mostrarà clares diferències. També observem que els diferents autors que s'han dedicat a estudiar la masia, sobre tot des d'una perspectiva arquitectònica, arrossegueuen les tipologies que va establir Danés, i que han convertint

aquestes en l'únic punt de partida de la classificació tipològica de les masies. Caldrà comptar amb un corpus documental important de les cases de diferents zones de tot el territori català per tal de definir una o varies rutes que ajudin a fer una classificació en la que es puguin trobar tots els tipus representats.

Resum dels paràmetres utilitzats per les classificacions tipològiques explicades:

Josep Puig i Cadafalch:

- Basada en l'estructura de cossos i crugies

Josep Danés i Torra:

- Orientació de la teulada respecte la façana
- Organització d'obertures a la façana

Salvador Llobet i Reverter:

- Especialització del cultiu dominant

Fritz Krüger:

- Ubicació geogràfica i tipus segons número de plantes

Ramon Violant i Simorra:

- Ubicació geogràfica, per zones

Lluís Bonet i Garí:

- Configuració de la teulada i relació amb la façana

Joaquim de Camps i Arboix

- Orientació de la teulada respecte la façana

J. Gibert:

- Ubicació geogràfica

Marc-Aureli Vila:

- Sistema econòmic bàsic

Joan Curós i Vila:

- Composició volumètrica, disposició de vessants de la coberta i composició de façana principal

Ramon Ripoll i Masferrer:

- Crugies interiors en relació a la façana i al volum de la teulada
- Funció o destí de l'edifici

3.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'HÀBITAT RURAL A LA CATALUNYA VELLA

Si parlem d'habitatge, com a lloc on es guareix i s'estableix un grup humà, els exemples a casa nostra s'estenen des de la prehistòria, amb diferents tipus fins a arribar a la estructura en masies. Potser l'exemple més rellevant i que, en alguns casos, s'ha mantingut fins ben entrat el segle XX amb variacions, és l'habitatge en balma o cova. L'aprofitament d'una obertura natural i el tancament d'aquesta amb parets i altres elements, el trobem a algunes zones de la comarca del Berguedà, com veurem més endavant, prenent també alguns elements constructius de les cases exemptes rurals. Aquestes cases en balma, també anomenades balmes obrades o cases-cova són presents en diferents zones de la geografia catalana, algunes són exemples molt sorprenents, com la casa del Puig de la Balma de Mura²⁰⁶, al Bages, habitada i documentada des del segle XII, per l'aprofitament del lloc amb un edifici vertical adossat a la balma i construït aprofitant la cornisa natural; altres exemples són més senzills format un simple tancament de l'obertura amb murs, configurant un habitatge horitzontal amb una única planta, com la balma de les Set Portes de Casserres. Tenim exemples que van ser ocupats en època prehistòrica, com la Canal dels Avellaners de Berga²⁰⁷ i amb continuïtat fins a època medieval.

Però si centrem l'anàlisi de l'evolució històrica de l'habitatge rural a partir del moment en que podem documentar la masia o casa de pagès, veiem que les característiques generals d'aquest tipus d'habitatge a la Catalunya Vella és una derivació, en primer lloc, de les antigues vil·les romanes com a centre neuràlgic d'un sistema compost per l'habitatge i l'entorn d'explotació agrícola, i en segon lloc, de les *turris* defensives dels primers segles medievals, com a tipus d'edifici.

Pocs han sigut els historiadors que han fet estudis sobre la masia anteriors al segle XIV-XV, cosa que permetria avançar en el coneixement de la masia des del seus

²⁰⁶ Ferrando i Roig, A (1993) *El mas Puig de la Balma* (Mura-Bages). Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac. Abadía de Montserrat.

²⁰⁷ Carreras, J. (1990) "La canal dels Avellaners". A *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit nº 4. Àmbit de Recerques del Berguedà. P. 29-76.

inícis, o des del moment anterior a la consolidació del mas en dos cossos paral·lels que es constata entre els segles XIV i XV, així com ens ajudaria també a completar la informació del moment de pas a la masia de tres cossos entre els segles XVI i XVII, cosa que volem analitzar en el nostre cas d'estudi. Hi ha també una important mancança d'estudis arqueològics, primer perquè s'han portat a terme poques excavacions en antics masos i segon perquè pràcticament mai es fan seguiments arqueològics als masos on es fan obres, cosa que dificulta poder ampliar l'estudi de l'evolució i els inicis de les masies existents. Els autors que han estudiat amb més profunditat el mas medieval tenint en compte també la perspectiva arqueològica i que han treballat en el territori que ens ocupa han estat Jordi Bolós, Manuel Riu, i també Assumpta Serra. Des d'una perspectiva històrica i arquitectònica han estat més nombrosos els investigadors que han fet recerca sobre els mas, com Lluís To, o Jeroni Moner²⁰⁸, i també alguns medievalistes entre els que destacaríem a Josep M. Salrach (1977), Miquel Barceló (1988), Rosa Congost (2003), entre molts d'altres. Alguns han analitzat en profunditat les característiques arquitectòniques de la masia catalana, barrejant l'anàlisi arquitectònica amb la recerca històrica per tal d'establir els referents tipològics de la masia i els seus orígens. També, a banda dels citats, no podem oblidar a Puig i Cadafalch, Josep Danès, Lluís Bonet, o Ramon Ripoll, dels que ja hem parlat anteriorment.

Recordem que va ser Puig i Cadafalch el primer en vincular l'estructura del mas i de la masia amb les antigues vil·les romanes rurals, teoria que va forjar després de veure els mosaics romans del mausoleu de Centcelles, que segons ell mostren una estructura general de l'explotació i de distribució dels espais que es poden assimilar amb la masia catalana. Però també altres historiadors (Rovira i Virgili, o Marc Bloch) coincideixen en que la unitat d'explotació familiar de tipus disseminat és una de les característiques del mas que deu ser tan antiga com l'agricultura, defensant també que les vil·les romanes eren unitats d'explotació petites i un clar precedent de la masia, amb una possible continuïtat entre els dos tipus, com afirmà Miquel Tarradell²⁰⁹.

Per tant, han estat diversos investigadors els que han volgut veure una relació entre les antigues vil·les romanes i la masia, no només en la seva estructura d'unitat agrícola sinó també en la forma, relacionant l'espai central de l'atri amb la evolució de la masia de tres cossos en que aquest ocuparia l'espai central que més tard es convertirà en la sala. Però aquesta evolució arquitectònicament no és gaire clara, ja

²⁰⁸To, Lluís; Moner, Jeroni; Noguer, Berta (1998) *El mas medieval a Catalunya*. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, núm. 19, Banyoles.

²⁰⁹Tarradell, M. (1962) *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives.

que, mentre la casa romana presenta una estructura oberta, ja que l'atri central queda comunicat directament amb l'exterior i al seu voltant s'estructuren les diferents estances obertes al pati; l'estructura de la masia és tancada, configurant una unitat tancada per un mur perimetral dins els que es desenvolupen els espais, però amb una forma més propera a una fortalesa que a la d'una vila romana. També hi ha diferència en l'estructura, mentre que la de la masia és en base a murs de càrrega perpendiculars a la façana principal, a la que és fàcil afegir cossos als laterals o a la façana; la vila romana respon a una estructura axial, construïda a l'entorn d'un pati central. A més, mentre la casa romana forma un conjunt amb altres elements que queden tancats dins el mur del conjunt (pati, hort, jardí) i que estan comunicats per un eix que travessa el conjunt, la masia és un element aïllat i tancat, sense possibilitat de comunicació amb els altres elements des de la casa, però sí des de l'exterior de l'habitatge.

La hipòtesis que guanya més força sobre l'origen del mas és en relació amb la invasió franca de finals del VIII ja que, com afirma Salrach (1977: 25), és difícil que en el període de crisi i despoblament entre els segles III i VII es mantingués un sistema d'habitat amb pocs canvis des d'època romana, veient un precedent més directe en l'habitat rural d'època carolíngia.

De totes formes, crec que no podem buscar un antecedent únic, ja que els habitatges dels inicis de l'edat mitjana haurien heretat elements d'èpoques anteriors i van evolucionar amb diferents influències d'etapes diverses, com l'ús de la teula i el teulat, un element d'origen àrab (Ribas i Serra, S., 2015).

L'origen del mas:

Els primers *mansus* apareixen documentats al segle X, ja relacionats amb l'explotació econòmica del seu entorn. Al precepte atorgat per Lluís el Pietós l'any 834 queda clar que al territori comtal de l'època hi havia vilars, vil·les i castells termenats. També a la documentació del segle X es parla de masos, cabanes, bordes, però també de viles, *villes*, vilars (Riu, 2001: 22), així com *turris*, presents quan la vila es fortifica. La vil·la, o vila, com explica Manel Riu (1996), fou la unitat bàsica del poblament dispers del món antic i el trànsit a l'edat mitjana, essent també una unitat de control fiscal formada per masos abans de la ordenació de territori en xarxes parroquials. El terme de les vil·les és ben definit, essent patrimoni d'una família lliure que la posseeix en alou;

mentre que el vil·lar pot estar dins el districte d'un castell termenat. Dins les vil·les hi havia els habitatges i en el seu terme hi havia les terres i les vinyes.

Al segle IX a partir de les actes de consagració de les esglésies, es pot observar que el poblament va ser continuat i ben organitzat, tot i que en alguns llocs hi havia algun tipus de poblament anterior cosa que s'esmenta en molts documents. La vil·la al segle IX i inicis del X funciona com una unitat territorial i administrativa que engloba petites propietats pageses, cada una formada per la casa, cort, hort i de dues a tres peces de terra de conreu i una vinya. Al segle IX al Berguedà hi havia vil·les formades per alguns masos, i evolucionen transformant les petites propietats en masos. Per exemple, al 980 una vil·la *in loco vocitatur Vil·la Ausille et in eis terminis* està constituïda per 4 masos, els anomenats masos de Vilosiu de Cercs, que tenien camps de cultiu per cereals, vinya, horta i prat (Bolós, 1996). En aquest segle la importància de les torres també és notable, ja que els assentaments estigueren marcats per aquestes elements de protecció en forma de torres (Serra, A. 2001).

El terme *mansus* sembla que va aparèixer al segle VII a la Gal·lia (Bolós, 1986: 67). Als segles IX i X ja és un terme molt freqüent a la documentació de la zona pirinenca i prepirinenca, per tant podria haver arribat amb l'establiment del domini franc durant el segle IX. El mot *mansus* apareix relacionat únicament amb la casa (*allodem nostrum que est masso l cum ipso superpositio et orto l, et pecia l de terra cum ipsa trilga et cum ipso prato, cum ipsas arbores*²¹⁰), com amb el conjunt format per la casa i l'explotació (*ipsum meum massum cum casas, casalibus, ortis, ortalibus, terras cultas vel incultas, pratis, pascuis, silvis, garricis, vieductibus vel reductibus*²¹¹), referint-se a una estructura complexa, formada per la casa, l'espai de treball i les carregues fiscals (Salrach, J.M., 1977). Per tant, a l'altra edat mitjana un mas era la casa, però sempre una construcció en funció d'una explotació que li pertanyia, motiu pel que el mot mas s'aplicava també a tot el conjunt.

Al segle X els masos son unitats menors, i es converteixen en la unitat bàsica del patrimoni familiar dels pagesos. Després de la organització territorial i colonització de Guifré el Pelós, s'incrementa el nombre d'habitatges d'aquest tipus recolzat pel sistema de treball del camp centrat en una economia feudal, en que els masos eren la base del sistema de dependències senyorials de masos, terres i persones. Aquest mateix sistema, amb el control que s'exercia amb els mals usos, garantia el manteniment de persones al mas, així com de la mateixa família, marcant els inicis de la institució de

²¹⁰ Document 73, 11 abril 1031, donació d'un alou dins el terme del castell d'Avià. A Bolós (1986: 68).

²¹¹ Document 65, 5 setembre 1018, testament de Bernat. A Bolós (1986: 68).

l'hereu com a sistema de garantia i de pervivència de l'explotació. El sistema d'aprisió utilitzat per Guifré el Pelòs per la repoblació del centre de Catalunya, consistent en la concessió legal d'una terra amb l'obligació de rompre-la, que es va mantenir fins a finals del segle XII, va ser la forma d'ocupació de les terres al Solsonès, Berguedà, Bages, Osona, Ripollès i Garrotxa, essent un model de poblament dispers totalment integrat en el paisatge. Durant els segles IX i X la Catalunya Vella s'organitzà políticament, es fundaren monestirs i s'edificaren castells, els conreus s'estenen i els masos es consoliden. La construcció d'esglésies que es convertiren en l'element central de les sagreres també configura un sistema de petits nuclis. En aquest context ens fem la mateixa pregunta que exposava Jordi Bolós²¹², “debemos considerar que el manso en algunas comarcas nació como fruto de la desintegración de un hábitat semidisperso o debemos suponer que los mansos fueron creados de un modo expreso por los señores del lugar, a lo largo de los siglos XII-XIII ?”. Per a Josep Danés l'estructura de la masia clàssica demostra una planificació prèvia, un tipus que és resultat de “l'evolució de l'antic *mansum*, de la influència del temple i de la casa senyorial” (Danés, 1931: 96). Possiblement el mas sorgís de les dues possibilitats que planteja Bolós, com a continuïtat de l'hàbitat dispers ja existent anteriorment i com a evolució de noves edificacions que s'adapten al seu entorn.

L'aparició de masos isolats va ser una conseqüència de l'augment de seguretat i de l'increment de població durant el segle X. Pels volts de l'any 1000 a les zones sud del Berguedà hi havia gran quantitat de masos aïllats, essent la unitat bàsica autosuficient de la zona. El mas del segle X presenta les mateixes característiques que tindrà també al segle XI: *chasas cum curtes, cum solos et superpositos et terras cultuas et eremas et vineas simul cum ipso boscho et arboriubus qui ibidem sunt.....*²¹³; és una unitat de producció de la que es poden distingir dos grups: una part aptes per conreu de cereals, i una part de pastures. Alguns masos s'especialitzaren en la producció ramadera i s'ubiquen propers al bosc, amb menys espai per camps de conreu, a la zona d'alta muntanya, com el mas de Vilosiu (Serra i Clota, A., 2001; Bolós, J., 1996).

A la segona meitat del segle XI el mas ja està consolidat com a unitat de producció familiar, pagesa i bàsicament aloera. La vil·la segurament deixà de ser el marc territorial per ser substituït pel castell, la parròquia i el mas, ja que es reconeix al mas com a unitat alodial i fiscal. A finals del XI la figura de l'hereu està instituïda i es manté el tipus de masos ramaders i agrícoles, però els de la plana presenten un model

²¹² Bolós, J.(2009: 255).

²¹³ Document 1.862 (d'Abadal i de Vinyals, R. (1955) *Catalunya carolíngia*), citat per Serra i Clota, A. (2001: 377).

d'assentament més extensiu degut a la facilitat de les terres per conrear (Serra i Clota, A., 2001).

Al segle XII la paraula mas ja és freqüent a la documentació i evolucionarà per a ser un sistema complex de “residència, producció i sostracció, marc d'aplicació de les servituds i l'heretament, i cèl·lula de desenvolupament d'estratègies pageses i de formació d'unes regles de comportament econòmic específiques de la classe pagesa” (Salrach, J.M., 1977: 35). A partir del segle XIII el mas passa a convertir-se en propietat dels pagesos lliure de servituds, gràcies a les compres de masos per part dels grans propietaris; i al final de l'edat mitjana (XIII-XIV) la masia passa a ser el centre de cobro dels dominis reials i senyoriais a través dels fogatges (hi havia foc on hi havia habitatge). La casa en aquest moment és l'habitatge, la explotació agrícola i ramadera (base de la manutenció del grup), els béns patrimonials (terres, edificis, bestiar, drets, objectes...), és també una família, i el patrimoni simbòlic (posició, història de la família, nom, prestigi,...).

Els primers masos tindrien una estructura bàsicament horitzontal, adaptats a la topografia del terreny, i molts aprofitant marges o balmes, fets amb materials vulnerables com fusta, palla, fang, que han provocat que no arribin a l'actualitat (per exemple els masos de Vilosiu a Cercs, Palomera a Tavertet); molts es troben enderrocats i altres han tingut modificacions en diferents èpoques que han desfigurat les estructures primigènies. Però en canvi si tenim mostres d'esglésies dels primers segles medievals (X-XII) fetes en pedra i amb un caràcter fortament simbòlic per a la comunitat, fet que ha provocat la seva perduració. Trobem exemples d'elements puntuals dels segles XII-XIII com els arcs diafragma apuntats o fragments de paraments d'*opus spicatum*, així com restes d'algunes torres associades als masos.

El mas horitzontal²¹⁴:

El tipus de mas més antic segons Manuel Riu (2003) era un habitatge d'una sola planta, format per dos espais no comunicats entre si, un destinat a les persones i l'altre als animals. Es coneix com a mas horitzontal, propi de l'etapa alt medieval i documentat al pre-Pirineu. El paviment el forma la roca mare, murs de pedra seca i la paret del fons s'aprofita d'una roca vertical en estar recolzat a un marge (com una evolució del mas en balma), en la que s'ha fet una filera de forats separats uns 40 cm i

²¹⁴ També anomenat “longa domus” o “casa mixta” (Serra i Clota, 1996: 247).

que servien per recolzar les bigues de la teulada que estava entre 2 i 2,30m d'alçada i que era d'un pendent feta amb branques i terra o lloses de pedra. A la façana principal s'obre la porta. Generalment hi havia una llar de foc al mig de l'espai i un forat a la teulada per deixar sortir els fums, així com a vegades una bancada de pedra al mur posterior i davant la llar. L'espai dels animals servia per guardar-los tots junts, i a l'exterior hi havia els galliners que era un simple tancat i a vegades un corral per ovelles.

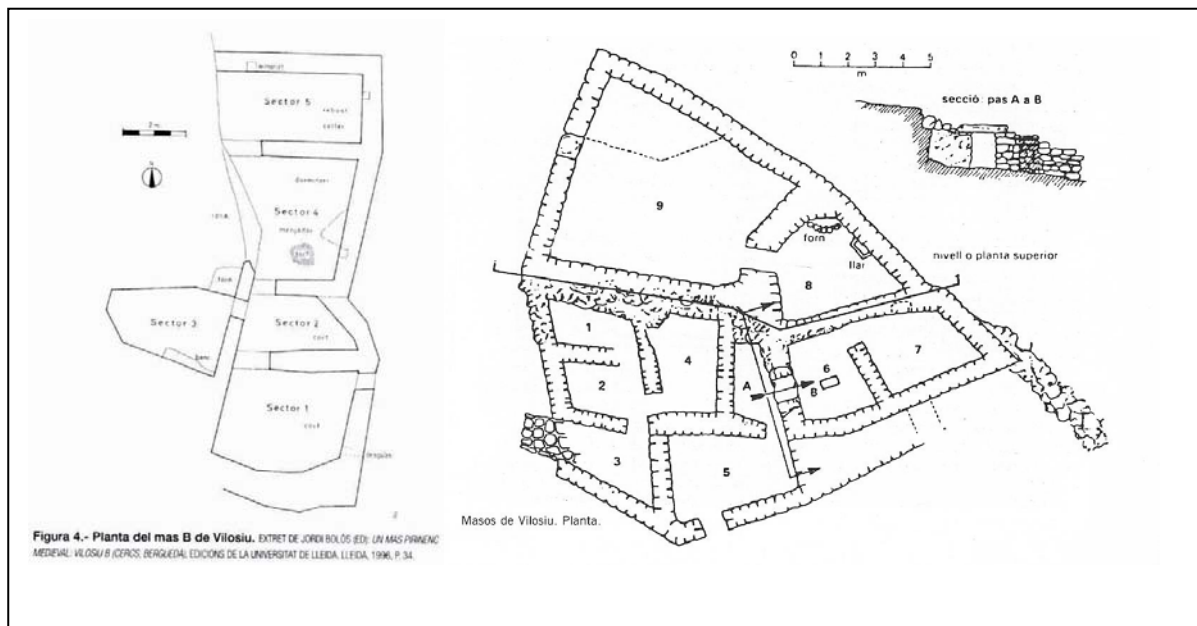
Aquest tipus de mas va evolucionar i augmentar el nombre d'espais a mida del grup i de l'increment de persones, així com també es troben sitges per cereals excavades a la roca, fornícules excavades a la paret, o dolies encastades al terra. Són masos que es podien ampliar fàcilment afegint més espais rectangulars, però no seguien un model únic, sinó que es construïen en funció de les necessitats i el nivell de coneixement tècnic. De fet, el recurs utilitzat d'aprofitar un desnivell de terreny i una roca com a paret posterior de la casa és un fet comú i freqüent a la zona, un recurs constructiu que dona solució a possibles mancances de coneixements de tècniques constructives. Assumpta Serra diferencia entre el mas horitzontal simple i l'evolucionat. El primer va ser l'habitatge més comú a partir del segle X, amb dos espais, un per animals i altre per a persones; i el segon que incorpora més espais i que serà més freqüent a partir del segle XII²¹⁵.

Un exemple interessant que trobem a la zona i que hem citat abans, són els masos de Vilosiu, excavats entre 1960 i 1985, i àmpliament estudiats per Alberto del Castillo, Manuel Riu i Jordi Bolós²¹⁶. Mostren dos exemples d'evolució del mas horitzontal en els que hi ha subdivisions dels àmbits destinats a persones i a animals. El mas A, construït cap a al segle X i habitat fins a mitjans del segle XVI comptava amb diferents espais, i un nivell superior amb galliners i forn de pa. El mas B, ocupat entre els segles XI i XIV, presenta també uns espais repartits per usos distribuïts en una planta longitudinal. Altre exemple proper és el Mas de la Creu de Pedra (Guixers, Solsonès), excavat per Manuel Riu el 1970²¹⁷, edificat al segle X i ocupat fins a finals del XV.

²¹⁵ Serra i Clota, A. (1996: 248)

²¹⁶ Castillo, A. del (1965) "El maso medieval A de Vilosiu". A *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, vol. I. Barcelona. P. 219-228. Riu, M. (1993) "Algunos modelos de población dispersa y agrupada en la Cataluña medieval". *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 7. Madrid, pp. 89-93. Bolós i Masclans, J. (ed.) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*. Universitat de Lleida. Al capítol 5.1 d'aquest document s'explica àmpliament els dos masos de Vilosiu que es van excavar.

²¹⁷ Riu, M. (1972) "El manso de la Creu de Pedra en castellot, municipio de Guixers (Lérida)". *Noticario arqueológico Hispánico*, 1. Madrid, pp. 183-196.

Imatge 14: Esquema de planta del mas B de Vilosiu i del mas A de Vilosiu.

El mas vertical:

També, i coincidint amb el mas horitzontal, es desenvolupa un tipus de cases o masies aïllades que van ser freqüents al territori a partir del segle XII-XIII i que, degut a que la tradició agrícola a la plana s'ha mantingut al llarg de la història, encara es conserven moltes d'aquestes cases, algunes, fins i tot, amb l'estructura medieval ben visible. Podem dir que aquest tipus marca l'inici d'un procés que porta, a partir del segle XVI, al tipus que alguns autors han anomenat “mas consolidat”²¹⁸, o “mas d'estructura clàssica” que va classificar Danés, i que quasi no es modificarà en els segles següents. Aquest tipus conegut com *mas vertical* o *mas torre*, documentat a partir de la recerca feta per Manuel Riu i Manuel Segret al Solsonès i al Berguedà²¹⁹, s'origina en molts casos amb caràcter defensiu degut a la necessitat de protecció i a la condició d'aïllament. Per a alguns estudiosos sembla possible que aquest tipus de mas fou el resultat de la barreja de la torre de defensa amb el mas horitzontal camperol²²⁰, ja que

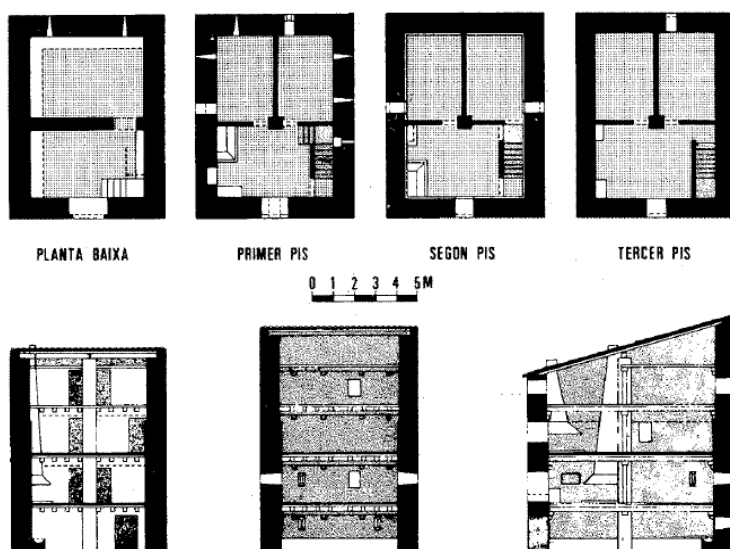
²¹⁸ Hem tractat anteriorment aquesta preferència de Jeroni Moner, que anomenar així al mas de tres cossos argumentant que és més un fet cultural que un tipus de construcció aïllada del seu context (Moner, Grupo 2C, 1975: 34).

²¹⁹ Riu, M.; Segret, M. (1986). Aquest tipus també ha estat estudiat àmpliament per Assumpta Serra (1998), (2000).

²²⁰ Serra i Clota, A. (1998).

des del segle X es construeixen *turris* per defensa al costat del mas horitzontal. Amb el temps es passarà del “mas amb torre” al “mas torre” a finals del XII²²¹, i la coberta de bigues i lloses al XIV ja serà de teula àrab.

Les *turris* eren edificis amb parets de pedra ben tallada i posada de forma regular unida amb morter de calç i cantoneres ben escairades, de planta quadrada o lleugerament rectangular, dividida en dos cossos que estan separats per un envà als pisos i per un mur a la planta baixa; tenen un pis, golfes i coberta a doble vessant; generalment construïts a llocs elevats que garantien una major seguretat, ja que serien el nucli central i dominador del seu territori d'influència. El tipus de construcció mostra que hi participarien professionals de diferents especialitats, com els picapedrers o els mestres d'obra, no com els anteriors que estaven fets pels mateixos usuaris. Tenen la característica que, a banda de tenir una possible funció defensiva, també tenien la funció d'habitatge. Un exemple el trobem en el mas de la Torre de la Vila a La Pedra (Solsonès)²²², de planta quasi quadrangular (10x7,5m), amb un gruix de parets de 1m i 4 plantes d'alçada, amb teulada a un vessant.

Imatge 15: Torre “La Villa” a la Coma i la Pedra (Solsonès). Segret i Riu, (1986: 206).

²²¹ Manuel Riu defensa aquesta hipòtesi del pas del mas horitzontal al vertical cap a finals del XII a inicis del XIII, amb estables a la planta baixa i l'habitatge humà al pis (2001).

²²² Riu, M.; Segret, M. (1986) “Les torres o masies fortificades de la Vall de Lord”, a *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Barcelona. P. 201-2015. *Acta Mediaevalia*, annex 3.

Jordi Bolós (1995) va posar en dubte que aquest tipus de torre fou un mas, sinó que estaven relacionades amb un batlle o la noblesa local. De forma que el mas pagès seguiria essent la construcció senzilla d'autoconstrucció i horitzontal, amb materials que no han permès que evolucionin fins als nostres dies. El que si és clar és que al segle XI i XII ja s'esmenten als documents les cases amb pis (*sobreposito*) dins de nuclis urbans i ocupades per comerciants, artesans i nobles²²³. Segurament hi hauria alguns masos amb dos pisos, tot i que seran més freqüents a partir de mitjans del segle XIV, tal i com veiem a la documentació²²⁴. És possible que la torre fou un precedent del mas vertical i en molts llocs es devien aprofitar les torres de defensa com a hàbitat, adoptant els masos l'estructura vertical. Segons Manuel Riu, cap al segle XIII es passa del mas horitzontal al mas vertical, afegint estructures annexes sobre el sòl de roca llisa, essent freqüent els mas de dos cossos i dos pisos amb porta adovellada; així els masos van tenir uns precedents en les torres, castells i sales. A. Serra pensa que el mas vertical s'inicia al segle XII-XIII i que va ser una resposta a les necessitats de les zones cerealístiques, com a resposta de la necessitat d'un espai elevat per dipositar i conservar el gra²²⁵.

Convé recordar en aquest punt del text que al territori dels comtats i vescomtats la unitat administrativa eren les *vila*, però també hi havia altres dos elements, la *sala* i el *palatium*. La sala està documentada a Catalunya a partir del segle X, era un tipus de casa forta residencial de planta quadrada o rectangular, formada per un espai unitari, generalment de grans dimensions, cobert amb volta de full de llibre i porta a nivell del sòl, a vegades amb alguna peça adossada. Era un edifici administratiu menor i característic de l'arquitectura senyorial catalana (Riu, M. 2003). Més tard el nom de sala s'aplicà a l'espai principal i central de la masia. El palatium, era el centre administratiu del domini comtal, vescomtal o episcopal, amb la finalitat d'emmagatzemar censos en espècies, delmes i primícies, que al segle XII encara conserva el seu caràcter de centre administratiu. Possiblement l'estructura arquitectònica seria molt similar a la sala.

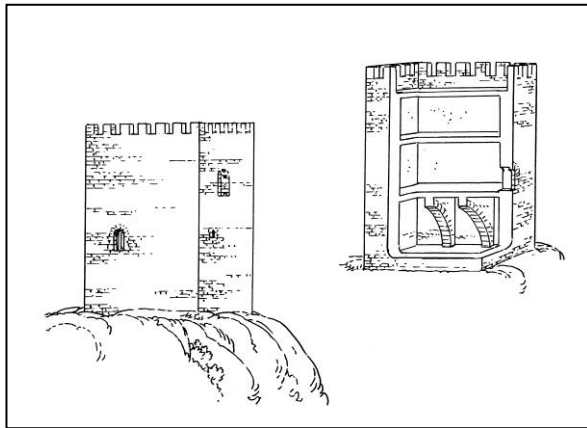
Alguns masos del segle XII-XIII prenen la forma de *casa forta* o *domus*, masies fortificades que eren punts de vigilància de camins i de l'entorn, que segueixen l'estructura de mas torre i segurament de la sala, ja que es tracta d'edificis d'un o dos cossos vertical i amb característiques arquitectòniques similars. Segons Manuel Riu,

²²³ Com va observar Danés, el *sobreposito* surt a la documentació a partir del segle XI. Danès i Torras, J. (1930).

²²⁴ A l'Annex 8.3 (volum 2) hi ha els resums d'alguns documents on es relacionen els elements inventariats a diferents municipis del Berguedà.

²²⁵ Serra i Clota, A. (1996: 253).

cada 10 *mansi* a la Catalunya Vella es construïa una domus forta (Riu, M. 2003: 3). Trobem diferents exemples al Berguedà, com les masies de Noet i Vilajoana a Avià, Torneula a Capolat, Palau de Biure a Olvan, els Quatre Vents a l'Espunyola, entre d'altres. De fet, encara es pot distingir clarament aquesta tipologia de masies que s'havien originat com a cases fortificades i que havien ocupat diferents senyors²²⁶, reforçant la teoria de que la *domus forta* o el *manso torre* eren els elements de control fiscal d'una zona durant la Baixa Edat Mitjana, essent l'encarregat de la recaptació d'imposts del seu territori, i també podien albergar la *batllia*, el lloc on habitava el *batlle* i família. És remarcable també el fet que als masos i cases que apareixen als documents dels segles XIII i XIV els diferents espais que configuren un alberg (un habitatge) eren anomenats "*domus*", (la domus del foc, la domus del forn,...) de forma

que es podia afegir una nova domus en el moment que es necessitava (Serra Vilaró, 1947). Possiblement la denominació domus en forma genèrica es refereix a un espai habitat, que ha evolucionat a la paraula casa²²⁷.

Imatge 16: Recreació d'una torre tipus del segle XIII. (Dibuix de F. Riart, 2007)

Torres, domus i sales són edificis d'un o de dos cossos, amb els murs de càrrega a totes les crugies en planta baixa, divisió amb envà als pisos, i la planta sempre tendeix a ser quadrada o lleugerament rectangular, igual que els espais. El mas de dos cossos segueix la mateixa estructura, derivada del mas torre i de la domus, i és el que trobem a les cases més antigues del Berguedà. Aquesta tipologia la trobem també al segle XIV i s'allarga fins al XVII, quan es comencen a ampliar afegint un altre cos i donant lloc al mas de tres cossos.

Un element freqüent és la utilització constructiva de l'arc diafragma de pedra a la planta baixa a partir del segle XIII, que permetien crear un espai més ampli format per dues crugies paral·leles que suporten l'embigat de fusta del primer pis i que originaven

²²⁶ Per exemple *Arnau de Santacreu, senyor de Nohet, parròquia d'Avià*, l'any 1409. Citat per Serra Vilaró, Joan (1947) *Les baronies Pinós i Mataplana*. Llibre I, Barons, nobles i cavallers. Centre d'Estudis Baganesos. P. 465.

²²⁷ La *domus* romana era la casa del *paterfamilias*; alguns autors prenen la paraula *domus forta* per a nomenar a un tipus de torre de defensa habitades durant els primers segles medievals (Riu, 2001 i Sagret, 1986).

un espai més ampli pel bestiar i permetia alliberar la part central de la planta. De fet aquestes cases ja tenien la configuració del mas català com a unitat econòmica familiar i característica del feudalisme amb una distribució clara d'espais segons les activitats que en elles es desenvolupaven i una visible construcció defensiva com a resposta a les condicions socials de l'època. Encara avui es conserven algunes masies que denoten aquestes característiques i en les que es pot observar el sistema constructiu, principalment al Baix Berguedà, que conserven un o dos arcs diafragmes entre els dos murs principals de l'estructura de la casa, tant en cases de pagès aïllades (Vilajoana, Torrentbó, Ballarà, Soldevila,.....) com en habitatges entre mitgeres dins de nuclis urbans, com per exemple a Bagà o Berga. En aquests habitatges els espais no tenen uns usos excloents i definits, ja que un mateix espai es podia utilitzar com a dormitori i com a rebost, per exemple, tal i com veiem reflectit a la documentació²²⁸.

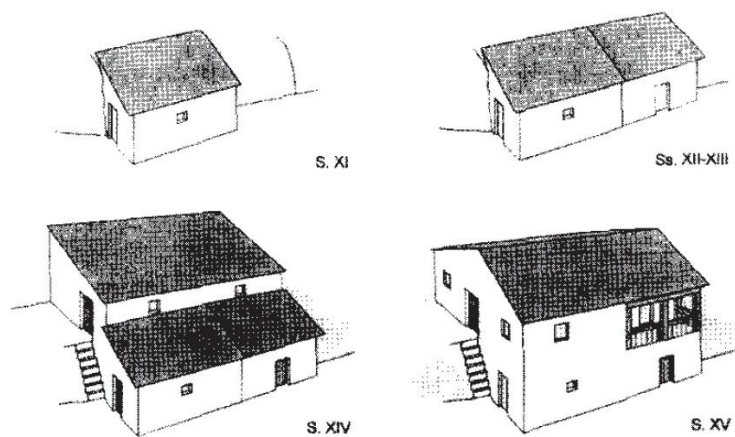
Però al territori de l'alta edat mitjana, a més d'habitatge disseminat també hi havia habitatge agrupat, on la sagrera era el nucli principal. Les sagreres es configuren al Berguedà al segle XI, era l'espai sagrat al voltant de l'església que comprenia el cementiri i l'espai inclòs dintre de les trenta passes que concedia el bisbe a l'església el dia de la seva consagració. La parròquia donava protecció e immunitat eclesiàstica als habitants, i al seu voltant es concentrava el nucli més dens de població del territori i dintre del seus límits també es construïren *celleres*, propietat dels masos, per guardar les collites i d'aquesta manera assegurar la seva protecció dels pillatges. A les sagreres també s'instal·len els homes d'oficis, essent freqüent trobar un ferrer. Totes les cases segueixen una estructura similar, amb murs de pedra de 60-80 cm de gruix, i al segle XIII tenim documentades cases que tenien a la planta baixa una cuina i l'obrador, mentre que les habitacions es trobaven al pis, i a les golfes hi havia el graner; com a les cases que hi havia a Bagà²²⁹, a Berga²³⁰ o a Avià²³¹. A partir del segle XIII es comença a utilitzar la teula àrab per les teulades, mentre que abans eren de lloses de pedra, i amb els aiguavessos encarats al carrer i generalment d'un pendent ja que a la part posterior solia haver una altra casa.

²²⁸ Serra Vilaró (1947), així queda reflectit a diversos inventaris recollits al capítol XXIII "la casa i la seva economia", volum II, i que queden recollits a l'Annex 8.3 del present treball.

²²⁹ Serra Vilaró, J. (1947). *Les Baronies de Pinós i Mataplana*. Barcelona. Editorial Balmes. Volum II.

²³⁰ Santandreu, M.D. (2006). *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.

²³¹ A l'Arxiu privat de cal Mas d'Avià es conserva diversa documentació que explica les característiques d'algunes cases a la sagrera d'Avià al segle XIV.

Imatge 17: Etapes d'evolució del mas medieval segons Serra i Clota, A., (1998: 466).

El mas a la baixa edat mitjana:

El mas a la Baixa Edat Mitjana es correspon amb una explotació agrícola familiar suficient per mantenir una família, composta per la casa, un conjunt d'edificacions per a l'explotació, els camps, vinyes, horts,..... Entre els segles XIII i XIV s'experimenten canvis importants en l'estructura de la propietat, amb l'aparició de la figura de l'hereu i la pubilla, permetent als pagesos lliures la transmissió del patrimoni familiar, fet que consolidava el pagès al mas, convertint-se aquest en una estructura fonamental de la societat rural. Al segle XIII pel contracte d'establiment d'un mas, el pagès passa a ser *solidus semper* (*homo proprio et solido*) tot i subjecte als mals usos; i a partir del segle XIV podia redimir-se pagant un rescot (la *remença*). Al segle XIV el lligam entre família i mas ja és un fet, el mas és el que transmet la servitud als seus habitants, passant de pares a fills, per l'interès de mantenir i engrandir la propietat, a banda que era l'interès del senyor assegurar la continuïtat del mas i del treball utilitzant el sistema de remença i mals usos que lligaven al pagès al mas.

A la segona meitat del XIV i primera del XV es viu una etapa d'inseguretat al món rural català. Després de la pesta negra (1348, 1362-1363, 1371, 1381, 1410, 1429, etc) i els terratrèmols de finals del segle XIV (1426, 1427 i 1428), es dona una forta crisi amb una important reducció de població i amb l'abandó de masos, donant lloc als masos rònecs. Molts masos restaren desocupats per mort dels habitants o simplement perquè els van abandonar en recerca de millors condicions de vida. Tot això va provocar

greus conflictes socials, que van desembocar en el conflicte remença el 1462, i que va impulsar modificacions en el sistema d'explotació feudal amb la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) que va posar fi al conflicte dels remences. Però en canvi va permetre que els supervivents ampliessin les terres, ocupessin els masos abandonats, augmentant els ingressos, millorant la vida al camp, cosa que va facilitar realitzar obres a les cases, i alguns pagesos van sortir enfortits. És en aquest moment quan l'estructura de masia de tres cossos comença a ser habitual. Podríem dir que el manso-torre en aquesta època es transforma, uns degut a l'abandó i altres degut a les modificacions que comportaren l'impuls econòmic que es reflecteix en les ampliacions al mas. Tenim informació d'aquest procés a diferents documents, com els masos "desafocats per la pesta de 1348 i de 1397, per haver mort tots els seus habitants", i que cap al 1366 tornen a haver establiments a diferents masos de Gresolet, Saldes i Merlès²³². O el mas Clarà de Brocà, a Bagà, que el 1351 era quasi enderrocat degut a l'abandó per la pesta negra de 1348²³³.

Els nous establiments de masos van ser freqüents també a la zona a finals del XIV. Al terme del Castell de Montclar, el 1379 es fa nou establiment al mas les Sitges (Cigiis), que era deshabitat des de les primeres morts per la pesta. Els nous beneficiaris eren Bernat de Bovers i la seva filla Bonanada, que havien de tenir el mas hàbitat i conreat, havien de refer l'edifici si calia i havien de pagar els censos i obligacions del mas. Els beneficiaris tenien tres anys per posar un home, un hereu, al mas²³⁴. També mantenia moltes condicions el nou establiment fet a la casa Des-Solà, també al terme del Castell de Montclar, deshabitada des de la Pesta Negra. Fou confirmada a Pere de Pirons de la casa Peirons, que era cosí germà del darrer possessor, mantenint les mateixes obligacions el 1383, refer la casa que era enderrocada, tenir-la habitada i fer la prestació d'homes i dones, així com era obligat a host i cavalcada i altres serveis personals que haguessin de prestar les cases del terme del castell²³⁵. El 1372 fou concedida la masada de Ciutat, també al terme de Montclar, que era deshabitada des de la pesta negra, quan morí el darrer possessor Vidal de Ciutat. La masada fou reclamada pel cosí germà del difunt, Jaume de Santandreu, després d'haver estat incorporada al fisc reial, i donà el seu dret al seu gendre Pere Martí de Berga i a la seva filla Elisenda, esposa d'aquest. El fou concedit nou establiment de la masada però sense obligació de fer-hi residència, ja que no hi havia casa²³⁶. La masoveria que Jaume Vilaseca tenia al Puig de Montclar, que Jaume abandonà pels excessius

²³² Serra Vilaró, J. (1947: 188).

²³³ 1351c, Inventari del contingut del mas Clarà de Brocà, a Serra Vilaró, J. (1947: 292-293), llibre II.

²³⁴ ACA, Batllia General de Catalunya, reg. 614. Citat per Mallol, M.T., (2001: 195).

²³⁵ ACA, Batllia General de Catalunya, reg. 614. Citat per Mallol, M.T., (2001: 195-196).

²³⁶ ACA, Batllia General de Catalunya, reg. 610. Citat per Mallol, M.T., (2001: 203).

censos, després de molt temps d'abandó, Ramon Guardiola de Berga parent de Jaume Vilaseca, demanà fer-se càrrec del mas però amb reducció de cens el 1384²³⁷. A Casserres, el mas de Jaume Roig de Vídues havia quedat deshabitat i erm des de la pesta. El 1372 el batlle general establí una entrada de 5 florins d'Aragó a Pere Roig, de Berga, amb els mateixos censos i delmes que tenia anteriorment, llevat residir-hi ja que era una casa mig enderrocada²³⁸. Malgrat els nous establiments, el creixement de la població després de la pesta negra i la recuperació va ser molt lenta, també al Berguedà.

Les descripcions a la documentació de l'època dels masos de mitjans del segle XIV, són relativament freqüents als inventaris de béns consultats als arxius de la zona. Segons es pot extreure de la documentació recollida a les Baronies de Pinós i Mataplana²³⁹, a l'Edat Mitjana l'alberg o mas no diferia gaire de les masoveries més pobres de mitjans del segle XX. Al segle XIV i XV del lloc de vida íntima familiar en deien *alberg* en lloc de casa, i la *casa* o *domus* era el nom genèric de cada una de les dependències de l'alberg; mentre que per *mas* s'entenia només el conreu. Segons va interpretar Serra Vilaró "un mas important de l'època tindria un alberg que amidaria 8 metres quadrats de planta, amb baixos i un pis sota teulada", on els animals ocupaven la planta baixa i les persones el pis, en una estructura de dos cossos que es mantindrà fins al segle XVI-XVII. Els sostres eren de fusta per permetre que els animals tancats a les quadres donessin escalfor als pisos superiors; les obertures eren escasses i estretes, amb espitlleres a la planta baixa i finestres petites als pisos on la major seguretat permetia augmentar la llum natural. "La planta baixa dividida en quatre parts: la primera era l'entrada amb les eines de conreu i els guarniments de les atzembles i bestiar; davant la porta una escala de fusta que conduïa al pis superior; al costat de l'entrada l'estable; davant la porta d'entrada, la cuina amb la llar i fogons fets de pedrotes; al costat de la cuina, el rebost i el celler. El pis superior estava dividit en quatre quartos, tres que servien per dormir i l'altre per al graner"²⁴⁰. Però també podia estar la cuina al pis junt al menjador i els dormitoris. Podem intuir que aquest tipus de construcció ja es faria per professionals, amb algun mestre de cases que dominés les tècniques constructives, i picapedrers. Així passem d'un mas construït pels mateixos usuaris a un mas en el que intervenen també professionals, una construcció en certa manera especialitzada. Al segle XIV existien veritables xarxes de masos al voltant de

²³⁷ ACA, Batllia General de Catalunya, reg. 614. Citat per Mallol, M.T., (2001: 208).

²³⁸ ACA, Batllia General de Catalunya, reg. 613. Citat per Mallol, M.T., (2001: 203).

²³⁹ Serra i Vilaró, J. (1947)

²⁴⁰ Serra i Vilaró, J. (1947: 292).

les parròquies, sota un control senyorial estricte, que s'havien anat consolidant des del segle XI.

Per tant, entre finals del XIV i principis del XV en general el mas ja és una edificació en vertical amb superposició de pisos, amb un nucli format per dos cossos al que en algun cas s'afegeix un tercer, donant lloc a l'estructura típica dels masos de tres cossos, ampliació que es pot observar en moltes cases del Berguedà. A inventaris dels segles XIV i XV es fa esment del menjador a les cases, espai diferenciat de la cuina, i essent l'espai central al que arriba l'escala que porta al pis, que fa de distribuïdor de les habitacions i té una finestra que dona a la façana principal. Així, la cuina es desplaça a un dels laterals, igual que les habitacions, deixant al centre la zona comú de l'habitatge en que la sala pren tot el protagonisme, es converteix en l'espai de celebració, de rebre, un espai simbòlic. La tendència a aquest espai central únic o sala és una constant en l'arquitectura de les masies que s'accentua als segles XVI i XVII. Els inventaris de les masies d'aquest període mostren un increment d'espais i d'elements mobles, amb espais especialitzats com el pastador, el celler o cambres específiques segons la situació de la persona a la família. El nom de sala no es comença a utilitzar de forma generalitzada fins al segle XVI.

Durant els segles XV i XVI la propietat útil del mas queda estructurada, amb el sistema de l'hereu plenament consolidat que garanteix la conservació del patrimoni i del mas. Aquest sistema afavoreix la ocupació dels masos que havien quedat rònecs a finals del segle XIV així com provoca la construcció de nous masos, amb la conseqüent repoblació de les zones rurals que va impulsar un increment de la producció agrària. També en aquest període augmenten les vendes de masos i terres per part de pagesos que no podien fer front als censals que els endeutaven, fet que provoca el canvi de mans de les propietats i que es veu reflectit a la documentació. Això va condicionar una modificació social, ja que aquests nous propietaris, alguns pagesos, però també professionals, adquirien un nou estatut de propietari i gaudien de condicions especials davant els altres degut a que podien obtenir títols que accentuaven aquesta diferenciació.

Però com apunta A. Serra²⁴¹ no podem atribuir únicament la transformació de l'estructura del mas al resultat de la sentència Arbitral de Guadalupe, a la transformació social de tinença de la terra, sinó que els canvis vindrien de la mà de diversos factors centrats bàsicament en la economia. Aquesta factors serien conseqüència de les diverses transformacions socials i econòmiques que es donaren

²⁴¹ Serra i Clota, A. (1998: 465).

al territori en aquesta època i que provocaren la reorganització de l'espai agrari a partir del segle XV, amb una lenta recuperació que es reflecteix a inicis del segle XVII reforçada per les onades de nous habitants de Catalunya vinguts de França que provoca un augment demogràfic i noves necessitats d'habitatge, fet que afectarà també a la nostra zona d'estudi. Però també cal tenir en compte que els canvis no van afectar d'igual forma als diferents tipus de pagesos, ja que les condicions de supeditació econòmica de molts masos no va quedar eliminada fins ben entrat el segle XVIII, influint també en l'evolució arquitectònica.

Al segle XVI es viu una renovació, es consoliden alguns patrimonis i s'incrementen altres, les masies s'engrandeixen degut al lent augment de població. El cognom familiar s'arrela amb el nom del mas, la major part dels habitants d'un mas portaven el mateix nom que la casa, per tant molt possiblement fou la casa la que donà nom al llinatge, donant inici a l'època de les pairalies, la casa pairal, la casa dels pares.

També, durant aquest segle s'inicia un sistema de masoveries com a nexa amb el propietari de la terra, dins un sistema social encara ple d'obligacions i prohibicions, diferents a les del sistema feudal però hereves d'aquest. En aquesta època s'inicia el trasllat de molts propietaris a les ciutats, de forma que els masos es deixen en mans de masovers que controlen l'explotació dels camps i del bestiar. Hi ha una clara diferenciació entre masos grans i masos petits. Molt sovint els habitants de masos petits treballaven de jornalers per als masos grans, un sistema que es va acabar instaurant amb la figura dels masovers i masoveries, mitjançant un sistema de contractes per cessió del domini útil d'un mas i de petites parcel·les de terra.

Al segle XVII l'estructura del mas de tres cossos queda consolidada i perdura fins a les darreres construccions fetes a finals del XIX. A partir del segle XVII i XVIII els nous masos ja es construeixen amb la sala al centre, amb l'eix de la teulada al mig de la casa, i amb els baixos amb volta catalana, de tres cossos. Però conviuen amb altres masos de dos cossos als que s'afegeix un tercer, sense modificar el carener de la teulada que queda desplaçat i asimètric. Aquest tipus de masia de nova planta ja es fa seguint uns canons estètics i constructius específics, seguint una "moda" que marca la consolidació del tipus de mas clàssic que va documentar Danés, o el mas consolidat que nomena Moner²⁴². Al segle XVII s'inicia un període d'embelliment dels masos que està en relació amb les ampliacions. El sistema de l'hereu únic és el mecanisme bàsic de protecció i perduració del mas evitant la fragmentació i, a la vegada, permeten l'

²⁴² Moner, Jeroni (2005). "La masia: una arquitectura singular". A *La Masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Ed. Brau.

increment de propietats degut a unificacions patrimonials mitjançant el matrimoni, fet que permet les ampliacions i la inclusió d'elements decoratius que recorden la propietat i el patronímic.

Al segle XVIII es viu un nou període d'establiment de masies degut a l'ampliació de la superfície conreada. Aquest apogeu econòmic agrícola del segle XVIII també es va viure al Berguedà, i va provocar una ampliació dels masos importants als que s'afegeixen eixides i assecadors, així com s'incrementa el nombre de coberts al voltant de l'estructura central de la masia, que es convertirà en un conjunt que centralitza l'explotació econòmica del seu entorn de domini i que ampliarà i enfortirà els vincles socials de la família, recolzats pel sistema de parentiu centrat en la figura de l'hereu, fet que facilitarà l'augment de la propietat. En aquest moment el mas s'obre cap a l'exterior, mentre que des de l'edat mitjana estava tancat en el seu interior, reflex de la societat de cada època que s'observa no només en l'estructura arquitectònica sinó també en l'estructura familiar. Resultat d'aquesta obertura són les eixides amb arcs o galeries porxades, que es construeixen perpendiculars a les crugies estructurals de la casa per la banda de migdia. L'interior de les cases també canvia, ja que la sala es convertirà en l'element principal, eix central i distribuïdor de les habitacions que s'obren a ella. És l'època en que les llindes de les habitacions que s'obren a la sala es decoren amb dates gravades que recorden esdeveniments familiars, l'època de les habitacions amb alcova amb les parets decorades amb pintures d'estil neoclàssic, el moment en que es fan noves cuines amb piques de pedra i focs a terra tancats per conservar l'escalfor, diversificació d'espais que també ens mostra la documentació d'aquest període. Algunes d'aquestes cases també construeixen la seva església privada al costat de la casa, mostrant aquesta nova situació econòmica dels pagesos o propietaris importants. La diferència en l'estructura de les grans masies i de les masoveries o cases de jornalers és acusada, mentre les primeres mostren la magnitud de la família en l'estructura de la casa i en diferents elements ornamentals, les segones són cases petites, amb poques habitacions i sense elements decoratius diferenciadors, completament utilitàries.

Degut a les guerres de finals del XVIII i inicis del XIX, molt propietaris rics de masos que ja vivien de renda, es van traslladar a les ciutats de forma definitiva, instal·lant al mas una família de masovers que es feien càrrec de l'explotació. Aquest procés va coincidir amb la industrialització i molts d'aquests propietaris van iniciar negocis a ciutat o van fer carreres universitàries, destacant alguns en la política. Al Berguedà tenim els exemples dels germans Antoni i Agustí Rosal, fundadors de la fàbrica i colònia tèxtil de Cal Rosal (Avià) el 1858, de la colònia agrícola de Graugés (Avià) el

1887; Antoni (Llicenciat en dret) va ser Diputat a les Corts, i Agustí (Llicenciat en enginyeria industrial) va ser alcalde de Berga²⁴³. També Josep Blanxart i Grau (1842-?) (Llicenciat en dret) Important terratinent d'Avià, secretari de l'Institut Agrícola de Sant Isidre²⁴⁴. O Ramon Pujol i Thomas (1847-1923) (Llicenciat en dret) pertanyent a una família d' hisendats i que va ser alcalde de Berga a finals del segle XIX.

Aquest sistema de masovers, junt a un important increment de població al camp, els canvis econòmics de mitjans del segle XIX i la reducció de la mà d'obra en introduir la mecanització en alguns processos, així com la crisi de la fil·loxera en algunes zones de Catalunya, va provocar una davallada econòmica al sector agrícola i la venda de molts masos i terres fragmentats. L'era dels hisendats va coincidir amb la reforma liberal a Catalunya, quan es va abolir el règim senyorial, la desamortització i les lleis de desvinculació. Els bens desamortitzats eclesiàstics passaren a l'estat que els posà a la venda, tenint accés els hisendats i altres propietaris o comerciants rics. Van ser aquests propietaris els que es van unir creant associacions per defensar els seus interessos agrícoles, com el nomenat Institut Agrícola de Sant Isidre que tenia seu a Berga, i que va veure el projecte de La Riereta de Josep Blanxart o la colònia de Graugés dels Rosal, centres de proves agrícoles i pioners en la seva època.²⁴⁵

Però a finals del segle una nova fase de crisi en el sector va provocar una davallada en les rendes agràries posant en perill el sistema d'hisendats i coincidint amb un període de màxim poblament rural, però també amb un inici de despoblament progressiu activat per l'oferta de treball a les indústries i la baixada de treball als masos degut a l'especialització de conreus i a la introducció de la mecanització i de fertilitzants. Això comportà modificacions al mas, amb la incorporació de granges separades de l'habitatge, l'estabulació d'animals per carn i llet destinada a les ciutats, la construcció de coberts, femers i altres estructures per guardar el nou utilitatge agrícola, la substitució del bou pel cavall com a força de tracció i l'expansió de les arades de pala, la mecanització de la sega i la batuda, nous mitjans de regadiu.... Tot això provocà una reducció de la contractació d'assalariats i l' increment del treball familiar. Aquests canvis, junt a la baixada dels preus dels productes agrícoles, van

²⁴³ Noguera i Canal, J. (2005)

²⁴⁴ Noguera i Canal, J. (2001)

²⁴⁵ A Avià es van viure dos interessants processos de modernització de l'agricultura a finals del segle XIX: Josep Blanxart i Grau va engegar un projecte a la seva finca de La Riereta amb sistemes d'explotació experimentals i molt progressistes. Agustí Rosal i Sala va aplicar els seus coneixements com a enginyer a la seva propietat de Graugés, amb introducció d'espècies vegetals i animals, un sistema de regadiu innovador i únic, l'aplicació per primera vegada de l'energia elèctrica per a l'agricultura, i la creació d'una colònia com a sistema d'habitatge dels parcera i treballadors. Els dos projectes van fracassar per diversos motius, però van suposar un inici de la mecanització i transformació de l'agricultura a la zona.

provocar una nova crisi al camp, amb una reculada de la propietat rendista i la fragmentació del mas a finals del XIX.

Després de la Guerra Civil, amb la Llei d'Arrendaments rústics de 1935 que reconeixia el dret de retracte dels arrendataris de les finques, alguns van tenir accés a la compra de les masoveries que havien ocupat. A partir dels anys 50 la transformació del règim de masoveria per l'arrendament va provocar l'abandó i el desinterès per part dels propietaris reals, traduint -se moltes vegades en una falta de manteniment de la propietat i l'abandó definitiu de terres i masos.

Els darrers temps hem vist com molts d'aquest masos han patit transformacions desafortunades en destinar-se al nou concepte de turisme rural que, malgrat mantenir a les cases grans lligades al treball agrícola, han modificat les antigues masoveries i masos en noves cases adaptades als nous temps que han significat la mort dels espais rurals. Altres convertides en segones residències han contribuït a la supervivència de la casa, però no de les estructures històriques que s'havien mantingut fins quasi el segle XIX. El resultat és un paisatge nou, divers, en el que l'agricultura i la ramaderia quasi no existeixen, amb un augment de les terres ermes i boscs que han provocat una transformació del paisatge i que ha significat quasi la fi del sistema de masos malgrat es mantinguin encara explotacions puntuals a tots els municipis de la comarca.

Resum a modus de conclusió:

- Les balmes obrades va ser el sistema d'hàbitat més antic a la zona.
- No existeix una relació de continuïtat provada entre la vila romana i les primeres masies.
- La hipòtesis que té més força sobre l'origen del mas, *mansus*, està relacionada amb la invasió franca de finals del VIII, podria haver arribat amb l'establiment del domini franc durant el segle IX veient un precedent més directe de la masia en l'hàbitat rural d'època carolíngia.

- Al segle X ja hi ha a la Catalunya vella, masos, cabanes, bordes, però també de viles, vilelles, vilars, així com turris, presents quan la vila es fortifica. La vil·la, o vila, fou la unitat territorial i administrativa bàsica del poblament dispers que engloba petites propietats pageses amb casa o mas.
- Al segle X els masos son la unitat bàsica del patrimoni familiar dels pagesos.
- A finals del IX es configuren nuclis d'habitatge agrupat, o sagreres.
- Els primers masos tindrien una estructura bàsicament horitzontal, amb una sola planta.
- A partir del segle XIII el mas passa a convertir-se en propietat dels pagesos lliure de servituds, gràcies a les compres de masos per part dels grans propietaris; i al final de l'edat mitjana (XIII-XIV) la masia passa a ser el centre de cobrament dels dominis reials i senyoriais a traves dels fogatges.
- A partir del segle XII-XIII es desenvolupa el mas vertical o mas torre, de dos cossos i dos pisos amb porta adovellada, que sorgeixen d'anteriors tipus de torres, castells i sales, edificis administratius. Alguns masos verticals del segle XII-XIII prenen la forma de *casa forta* o *domus*, masies fortificades.
- Entre els segles XIII i XIV apareix de la figura de l'hereu que provoca canvis en el sistema de transmissió del patrimoni familiar i consolidava el pagès al mas.
- A la segona meitat del XIV i primera del XV una crisi al món rural provoca l'abandó de masos. El fi del conflicte remença va ajudar al resorgiment de masos i terres. És en aquest moment quan l'estructura de masia de tres cossos comença a ser habitual.
- A finals del XIV i principis del XV el mas ja és una edificació en vertical amb superposició de pisos, amb un nucli format per dos cossos al que en algun cas s'afegeix un tercer, donant lloc a l'estructura típica dels masos de tres cossos.
- Al XVI hi ha una renovació, es consoliden alguns patrimonis i s'engrandeixen les masies. El cognom familiar s'arrela amb el nom del mas. S'inicia un sistema de masoveries com a nexa amb el propietari de la terra.

- Al segle XVII l'estructura del mas de tres cossos queda consolidada i perdura fins a les darreres construccions fetes a finals del XIX.
- Al segle XVIII es viu un nou període d'establiment de masies degut a l'ampliació de la superfície conreada. Aquest apogeu econòmic agrícola va provocar una ampliació dels masos importants als que s'afegeixen eixides i assecadors.
- Degut a les guerres de finals del XVIII i inicis del XIX, molts propietaris rics de masos que ja vivien de renda, es van traslladar a les ciutats de forma definitiva, instal·lant al mas una família de masovers que es feien càrrec de la explotació.
- A finals del segle XIX una nova fase de crisi en el sector va provocar una davallada en les rendes agràries i una nova crisi al camp, amb una reculada de la propietat rendista i la fragmentació del mas a finals del XIX.
- El nou concepte de turisme rural que, malgrat mantenir les cases lligades al treball agrícola, han modificat les antigues masoveries i masos en noves cases adaptades als nous temps que han significat la mort de l'estructura de la masia i dels espais rurals.

4. LA CASA I L'ESPAI DOMÈSTIC AL BERGUEDÀ

4. LA CASA I L'ESPai DOMÈSTIC AL BERGUEDÀ

Ha quedat clar amb tot el que s'ha explicat anteriorment, què el Berguedà és un paisatge de masies, un paisatge de masies que esquitxen un territori divers on és present la muntanya i la plana, que en certa forma determinen o han influït en la configuració de l'habitatge. També hem vist les bases que ens han de permetre comprendre la exposició concreta de l'estudi realitzat a les cases de la comarca.

En el capítol que segueix s'exposa el resultat de la recerca. En ell tractem la casa en general i l'espai domèstic interior de forma concreta. Diferenciem tres grans apartats: el primer tracta la casa des de l'exterior i la seva configuració material i estructural, el segon és l'exposició de l'anàlisi de l'espai domèstic des de l'interior, i el tercer fa referència als elements mobles que s'han documentat a l'interior de les cases.

4.1. LA CASA: ESTRUCTURA GENERAL EXTERIOR

En aquest subcapítol exposem les dades resultants de l'estudi de casa ubicada en el seu territori i des de l'exterior, com a volum i en relació amb el seu entorn immediat, que ens serveix d'entrada per a tractar l'espai intern al següent capítol. Exposem les característiques arquitectòniques de la casa, l'estructura constructiva i els materials que s'han utilitzat. Veurem com és la organització de la casa des de la planificació exterior, abans d'entrar, ja que l'exterior no deixa de ser un reflex de com estan organitzats els espais interiors.

Per la redacció hem tingut en compte les dades generals que hem recollit de 228 cases, dades que ens ajuden a analitzar l'habitatge des de la concepció exterior de la casa, i que ens permeten fer un anàlisi de les cases rurals en aquest territori divers. El tractament de les dades recollides ens permet obtenir una visió general de com és la estructura organitzativa des del volum extern de la casa, les seves característiques morfològiques i la seva relació amb l'entorn immediat. Les dades ens configuren un conjunt que considerem representatiu ja que, tot i no ser totalment exhaustiu, representa la realitat que existeix a la zona.

Dins aquest capítol diferenciem quatre apartats. En el primer apartat exposem les característiques de l'habitatge al territori, una descripció general de com són els habitatges rurals en funció de la seva ubicació al territori i de la relació amb l'entorn, de la estructura general arquitectònica de les cases, i del tipus d'habitatge en funció a d'altres condicionants econòmics i socials que van provocar uns tipus específics.

El segon apartat és una exposició dels elements de recolzament al treball d'aquest sistema econòmic, que es troben als entorns immediats de la casa i que li proporcionen les característiques bàsiques de sistema amb dependència del medi.

El tercer apartat exposa els materials bàsics utilitzats en la construcció de les cases de la zona, així com les tècniques que els transformen per fer-los útils i adaptar-los als condicionants estructurals que caracteritzen al conjunt final.

Finalment, el quart apartat és una exposició de la casa des del punt de vista estructural, de la configuració arquitectònica dels elements que la conformen, de com s'han afrontat les diferents opcions constructives que han de cobrir les necessitats humanes per fer habitable un projecte pensat per protegir en molts sentits a l'home. Les solucions constructives optimitzen les relacions entre l'interior i l'exterior, cercant aquelles que són fàcils de portar a terme tenint en compte l'entorn físic i els materials disponibles.

4.1.1. CARACTERÍSTIQUES ARQUITECTÒNIQUES

Podem dir que el Berguedà és un territori poblat, és a dir, amb una ocupació humana bastant uniforme i extensa, malgrat les àmplies zones d'espais naturals agrícoles o de bosc ben presents. Trobem un elevat nombre d'habitatges que estan repartits en quasi tota la seva geografia, exceptuant algunes zones d'alta muntanya, i què, en certa manera, gestionen un control sobre aquestes zones de natura oberta. En tota la comarca hi ha un repartiment bastant equitatiu de nuclis de població amb habitatge concentrat, però també un nombre important d'habitatges disseminats.

Tant en un tipus com en l'altre, es reflecteixen clarament certes diferències si tenim en compte la zona geogràfica d'ubicació. Podem observar com l'estructura arquitectònica i la relació amb l'entorn de les cases situades a les zones del sud del Berguedà tenen

certes diferències amb les del nord de la comarca. Aquest fet està lògicament influenciat pel clima i per l'entorn geogràfic que han condicionat un tipus d'explotació del medi i d'adaptació de l'home a aquest que ha marcat, no només l'estructura externa de la casa, sinó també els materials utilitzats i l'organització interna dels elements d'ús domèstic amb diferències segons la zona geogràfica, com anirem veient més endavant.

La situació dels habitatges en el territori no podem dir que sigui arbitrària, sinó que l'elecció del lloc està carregada de bones raons. Moltes masies i concentracions urbanes existeixen des de l'Edat Mitjana, així l'elecció del lloc ve d'antic i s'ha mantingut, cosa que evidencia que la primera tria va ser d'allò més encertada. Aquesta elecció d'emplaçament està directament relacionada amb la satisfacció de les necessitats bàsiques del grup que ocupa la casa, que valora bàsicament tenir propers els llocs on es garanteixi un entorn que pugui ésser explotat, agrícola i/o ramader, així com també disposar d'aigua i estar relativament a prop de les vies de comunicació principals. A pagès l'entorn és un element importantíssim, un entorn preferiblement variat que proporcioni els diferents recursos necessaris: camps pel conreu, bosc i pastures; un univers necessari que garanteixi la presència de tots els recursos que necessitava una família per mantenir la seva existència amb uns mínims d'autosuficiència. A més, calia deixar certa distància d'una casa a l'altra, de manera que el terreny explotable estigui repartit i proper. La presència d'aigua també és fonamental, ja sigui procedent d'un rierol o d'una font, o excavant un pou, i fins i tot quan això no és possible, recollint-la de la pluja; inventant tot tipus de sistemes per recollir-la, contenir-la i mantenir-la (basses, dipòsits, viviers,.....). En quant a les vies de comunicació, la presència d'un habitatge ja provoca l'obertura d'un camí per arribar-hi, però quasi sempre proper a una altra via més important com poden ser els camins ramaders o camins Rals, vies que permetien la comunicació amb els nuclis habitats concentrats i amb les altres cases de la zona. Aquest fet, que és comú a tot arreu, es repeteix a les masies del Berguedà què, malgrat algunes es trobin en zones que puguin semblar poc accessibles, sempre disposen d'aquests elements bàsics per a la subsistència del grup.

A les zones de muntanya, generalment no s'utilitzen els plans al costat dels rius, massa humits i que poden patir crescudes, ubicant els habitatges a mitja costa, orientats al sud on queda garantit el major aprofitament del sol, i tampoc es busquen els llocs més elevats de la muntanya. En canvi, a la plana, si que predomina situar les cases sobre petites elevacions del terreny, ja que així es té un domini visual de l'entorn immediat. Trobem molts habitatges que aprofiten un terreny rocós que proporciona el

paviment natural de la planta baixa, o bé un desnivell del terreny que facilita l'espai per construir dos cossos paral·lels en dos nivells diferents, fruit com veurem més endavant, de l'ampliació d'un primer cos que aprofita una paret rocosa per recolzar les bigues.

No té res d'estrany aquesta tria del lloc, més elevat per dominar terreny a les zones planeres, on les elevacions són puntals i formen un lloc de guaita sobresortint de l'entorn; mentre que a muntanya l'elecció també és acurada, en no ocupar les zones internes i baixes de les valls, més fredes i obagues, ni les zones altes on la climatologia fa quasi impossible viure i arribar.

4.1.1.1. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MACRO): UBICACIÓ PER ZONES

Les cases que hem estudiat per a aquest treball es troben repartides per tot el territori de la comarca, a nosaltres ens interessava poder tenir exemples de les zones de plana agrícola i de les zones de muntanya per tal de disposar d'un ventall que ens havia de permetre veure si existeixen diferències en quant a diversos paràmetres. Anomenem plana agrícola al territori del baix Berguedà en el que predomina un paisatge de camps de cultiu afavorit per les condicions geogràfiques del terreny, mentre que anomenem zona de muntanya al territori de l'alt Berguedà en que les característiques orogràfiques no permeten dedicar molt terreny al cultiu però sí és més fàcil destinar-ho a la ramaderia. Aquestes són les condicions que s'observen a l'actualitat, però a les cases es pot percebre també el reflex de les condicions anteriors, ja que es mantenen algunes estructures destinades a aquestes activitats productives que caracteritzen els masos de cada zona.

El repartiment de les cases que hem estudiat és equitatiu per zones, ja que es va procurar que hi hagués un nombre similar de cases de cada part geogràfica diferenciada. Cal assenyalar que les activitats que es desenvolupen a una zona i a l'altre no són activitats estanques, ja que a les zones de plana també s'acostumava a tenir animals per al manteniment de la família, tot i que el sistema bàsic era el cultiu de cereal, mentre que a les zones de muntanya bàsicament es feia cria i engreix de bestiar boví i oví, però també es feia cultiu de farratges, patates i algun cereal. Per tant, el que hem tingut en compte és l'activitat principal o, al menys, la que ha deixat a la casa major quantitat de vestigis d'espais destinats a aquestes i, la que es fa visible.

La distribució s'ha fet per raons geogràfiques i d'alçada del terreny, a banda de la divisió territorial que delimita també els límits municipals.

Al volum d'Annexes hi ha els llistats del conjunt de cases estudiades amb la ubicació geogràfica, fotografies i plànols d'identificació, per tal que es pugui comparar amb el text en el moment que es necessiti²⁴⁶. També hi ha un mapa d'ubicació de les cases en el que es pot apreciar les diferents zones geogràfiques.

	Plana agrícola	Muntanya ramader	TOTAL
Baix B	113 cases	4	117
Alt B	11	100	111
TOTAL	124	104	228

Taula 2: Ubicació geogràfica de les cases del Berguedà.

Veiem que les cases que hem situat a la plana agrícola són majoritàriament les del baix Berguedà, mentre que les que anomenem de muntanya amb activitat ramadera són predominants a l'alt Berguedà. Així podem parlar de masos especialitzats en un dels dos sistemes productius predominants en aquesta zona de Catalunya.

Els elements que ens inclinen a diferenciar els dos tipus són:

A les zones de plana agrícola:

- presència d'assecadors de productes a les golfes i graners
- la utilització de part dels baixos de la casa per emmagatzematge d'utilitat agrícola
- la presència de cellers a la planta baixa e instruments relacionats amb el cultiu de vinya i producció de vi
- la diversitat de terrenys agrícoles conreables²⁴⁷
- els estables de la planta baixa generalment són per a una petita quantitat de bestiar, el necessari per ajudar en el treball dels camps

²⁴⁶ Annex 8.1.

²⁴⁷ Per exemple, al "Catastro de casas y tierras del lugar de Avià" de l'any 1767, s'especifica un nombre important de terra destinada a terreny conreable, incloent cereals, vinya i olivera, front a la quantitat de terra de pastura, erm i bosc que tenia cada masia. També s'enumera el bestiar, que en general era el que feia autosuficient una casa i el destinat a les tasques de conreu. (Document original manuscrit. Arxiu Municipal d'Avià).

- a l'exterior de la casa hi ha diversos coberts per guardar eines i pallisses, així com una era a les cases més grans
- les cases solen estar centrades respecte al territori de cultiu
- la existència de masoveries dependents de la casa gran, amb un sistema de relació respecte a la producció que caracteritza aquesta zona

A les zones de muntanya:

- els graners són petits i es troben a un pis de la casa
- hi ha pallisses de dimensions considerables i coberts per a farratges independents de la casa
- quasi tota la planta baixa de la casa es destina a bestiar, així com la planta baixa dels coberts de farratges
- és freqüent que hi hagi un pati clos entre la casa i els coberts, per tancar al bestiar a l'hivern
- algunes cases també tenen cledes o corrals propers
- les cases es troben situades a llocs elevats i propers a zones de pastures
- les cases acostumen tenir un femer

A més, a totes les cases hi havia els animals suficients pel manteniment del grup: gallines, algun porc d'engreix, ovelles i cabres per llana i llet, bous per llaurar, mules i ases pel transport; és a dir, un mínim de bestiar per a la supervivència autosuficient, i un hort per cultiu dels productes bàsics.

4.1.1.2. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MICRO): UBICACIÓ CONCRETA AL LLOC

Pel que fa a la ubicació concreta, les masies en general són habitatges que estan situats en zones amb recursos aprofitables, cosa que condiciona la seva ubicació. Sempre es buscaven les millors condicions d'il·luminació i sol, sempre properes a algun eix principal de comunicació des del que es feia el camí per arribar fins la casa, en un lloc proper a algun curs d'aigua o una font ja que així no calia buscar-la al subsòl o recollir de la pluja, centrada en el territori amb zones cultivables i bosc propers, no massa a prop però tampoc molt allunyada d'altra masia o d'un nucli. Els canvis en els

contractes i les propietats de les masies han obligat a canvis continus de l'entorn de les cases, però les característiques generals si que s'han mantingut amb més o menys grau. Però, en un tipus d'habitatge amb un sistema econòmic basat en els recursos de l'entorn, la variació no pot haver sigut molt significativa al llarg del temps, afectant fonamentalment en l'extensió o quantitat de territori d'influència i zones cultivables. Les masies del Berguedà també es caracteritzen per aquesta ubicació estratègica propera als recursos necessaris, i sempre amb una relació de proximitat amb la resta d'habitatges i nuclis del seu entorn immediat. Els límits del territori d'influència no queda marcat exclusivament per condicionants geogràfics sinó també per fets històrics i socials que han anat definint l'estructura del territori i la organització de la propietat de cada mas. No existeix un model únic, ja que la evolució històrica de cada propietat és diferent i condiciona també el seu entorn, però si que hi ha un seguit d'elements que són generals a tots els habitatges rurals.

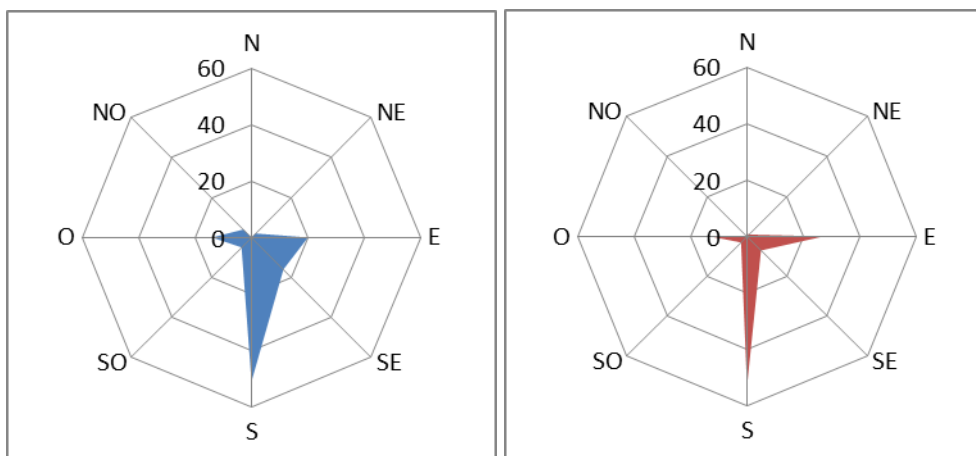
La major part de cases estan construïdes a zones amb visibilitat, lleugerament elevades respecte a l'entorn del terreny i moltes vegades aprofitant una superfície rocosa, així ja es disposava d'una base més o menys plana de roca que feia les funcions de fonaments i de paviment d'una part de la planta baixa. Moltes cases, en aprofitar una superfície de roca, adquirien forma esglaonada o en desnivell, de manera que es disposava de dos accessos: un a la planta baixa i un altre al pis, amb diferent nivell però sempre tots dos a ran de terra o propers a la superfície del terreny. A vegades l'accés posterior que dona al primer pis necessita d'una graonada per salvar una part de l'alçada. En aquestes masies construïdes en pendent, les crugies s'acostumen a situar paral·leles al marge de forma que un dels cossos resta semisoterrat. Aquesta ubicació que deixa part de la planta baixa en soterrani o semi soterrani, ens recorda a la ubicació d'alguns masos d'època medieval que han sigut intervinguts arqueològicament en aquesta zona, ja que aprofitaven una paret de roca per a la façana posterior, de manera que hi podia haver un accés al sostre per la part del terreny més elevada i, en el cas que hagués un pis, la casa podia tenir dues entrades a dos nivells de terreny diferent.

La orientació de la masia també era acuradament escollida, ja que la situació de la façana principal amb les millors condicions d'assoleïment és una característica present a la major part de cases. D'aquesta forma es garantia l'escalfor i la il·luminació de les habitacions més importants durant gran part del dia. A les masies del Berguedà estudiades es confirma aquesta situació d'orientació en que la façana principal s'obre a migdia. També les façanes a llevant i a ponent són importants a la casa, ja que en elles s'adossen altres edificis de la casa (pallisses, coberts,...), però la façana nord és

la menys utilitzada, la que rep l'aire fred del nord i la menys il·luminada. A les zones de muntanya la més utilitzada és la façana al sud, mentre que a la plana s'utilitza primordialment la sud però també hi ha moltes cases obertes a llevant. Això no és una novetat, ja que és una elecció d'orientació que és comú als habitatges en masies de tot Catalunya, excepte en les zones del sud en que la major temperatura fa que es cerqui més l'ombra en alguns casos²⁴⁸. A la façana principal sempre s'obre la porta de la casa, i en ella es concentren les obertures més importants, així com les galeries, eixides i assecadors. També és la façana que concentra els pocs elements decoratius presents, com una presentació de la casa a l'exterior. Mentre la façana nord és la posterior, és la façana de darrera, en la que s'obren les finestres més petites.

	N	NE	E	SE	S	SO	O	NO
Baix		2	20	16	51	5	14	4
Alt	1	1	27	7	53	3	13	

Taula 3: Orientació de la porta i façana principal.

Orientació de façana al baix Berguedà.

Orientació de façana a l'alt Berguedà.

Gràfic 4: Orientació de la façana al Baix i a l'Alt Berguedà.

²⁴⁸ Danés (Danés, J., 1933) va escriure que a la muntanya "les masies de solell tenen els costats de menys llargària orientats a nord i a sud, així aprofiten més el sol, i tenen les galeries a les façanes de migjorn; les masies d'obaga, als vessants est i oest, tenen vessant encarat a la façana i les mateixes característiques anteriors, però les galeries s'obren a llevant o ponent; les arrecerades a les muntanyes tenen les galeries a llevant per aprofitar al màxim del sol; les construïdes als vessants est les tenen a la façana de ponent per gaudir del sol de tarda. Al pla no és tan precisa la orientació: cuina, galeries a migdia, llevant o ponent al nord, vessants a façanes laterals perquè no plou tant".

4.1.1.3. UBICACIÓ AL TERRITORI (ENTORN MICRO): CASA AGRUPADA - CASA AÏLLADA

Una característica que també s'observa a les masies de la zona és la relació d'unes cases respecte a d'altres, és a dir, la situació d'agrupament o aïllament de cada casa. La major part de les masies són cases aïllades, però també trobem algunes que estan agrupades en petits grups, formant vilars o veïnats, o en agrupacions més grans tipus poble.

La ubicació aïllada és una característica de les masies o cases rurals, sobre tot a la zona agrícola; l'ús dels recursos de l'entorn immediat ha provocat aquest aïllament espacial, ja que la casa és el centre d'una explotació, el nucli de control del seu territori. Podem dir que és la característica principal de les masies de les zones de plana com de muntanya del territori estudiat. Aquest aïllament és únicament físic, territorial, ja que l'àmplia xarxa de camins afavoria la comunicació entre els diferents habitatges d'una mateixa zona. De les cases treballades el percentatge més elevat és el de cases que es troben aïllades, tant masies grans com masoveries. No hem de pensar en una casa aïllada formada únicament per la casa, qualsevol masia és un conjunt del que formen part diverses construccions auxiliars a més dels camps i bosc. Més endavant veurem aquests elements que van associats al mas.

Un 88,15 % de les cases rurals que hem estudiat es troben aïllades, mentre que un 8,77% estan agrupades²⁴⁹. No es tracta d'una dada representativa del total de les cases de la comarca, però sí que reflecteix el tipus d'organització de l'hàbitat rural al Berguedà.

També destaca la existència de més cases agrupades a l'alt Berguedà en comparació amb el baix, ja que és freqüent a les zones de muntanya trobar agrupacions de 3 o 4 cases que formen un petit vilar i què, en alguns casos, han donat origen a petites agrupacions, com Maçaners, l'Espà i Feners a Saldes, Sorribes i Moripol a Gósol, entre d'altres; essent més freqüent l'agrupació de masies en aquest tipus de vilars al territori de muntanya degut al clima i a la orografia. Normalment es creen a partir de la proximitat d'algunes cases, sense un ordre urbanístic establert i sense espais comuns, sense seguir una estructura com passa als nuclis urbans. En algun cas tenen una era o una plaça que forma aquesta zona comú, però és puntual. En altres s'organitza un

²⁴⁹ Les dades fan referència a les cases tipus masia que es troben en nuclis tipus vilar, no a nuclis urbans.

grup de cases al voltant o pròximes a una església, i el creixement del conjunt acaba donant lloc a un nucli. Aquestes agrupacions afavoreixen les relacions entre les cases, tot i que cada unitat disposa de tots els elements que la configuren com a masia o casa rural (era, pati, coberts, estables, pallissa i casa) i que es repeteixen a cada casa que forma part del petit nucli. Tenim un exemple de vil·lar format per una agrupació de 5-6 cases independents i molt pròximes, amb una església, com és el nucli de L'Espà a Saldes; però també un cas en que els habitatges principals formen dos únics edificis disposats en paral·lel i amb un passadís entre mig, amb 5 habitatges a un i 4 a l'altre, compartint parets mitgeres, i amb les pallisses externes a aquest conjunt i repartides al voltant, així com una capella propera; és el nucli de Feners, també a Saldes, d'origen medieval i que ha mantingut l'aparença de la fortificació que havia sigut en origen²⁵⁰. Als annexes trobarem fotografies aèries i planimetria dels diferents exemples d'agrupament²⁵¹.

Cal assenyalar que per al nostre estudi no hem fet una tria de cases situades a nuclis urbans, ja que no era l'objectiu d'aquest treball, però si hem tingut en compte alguns exemples que eren molt singulars, per aquest motiu la representativitat d'aquest tipus és únicament orientativa. Deixem el tractament d'aquestes dades per a un futur treball la recerca amb un nombre més ampli d'exemples dels dos tipus.

	aïllat			agrupat	
	masia	masoveria	en balma	en vil·lar	en nucli
Baix B	90	17	3	2	2
Alt B	80	6	5	10	6

Taula 5: Tipus de casa per agrupament o aïllament.

4.1.1.4. TIPUS D'HABITATGE

Altra característica de les cases de la zona és la diferenciació entre tipus d'edifici o habitatge en relació directa amb el nivell econòmic de la explotació i amb la ubicació. Així podem diferenciar entre les cases grans o pairals, les masoveries i les barraques. També volem destacar un altre tipus d'habitatge que és present a tot el territori i que

²⁵⁰ Per obtenir més informació es pot consultar el *Mapa del Patrimoni Cultural de Saldes*. Cortés Elia (2007).

²⁵¹ Annex 8.2, capítol 4.1.1, imatges 18 a 22.

mostra un aprofitament característic del paisatge, les cases en balma o balmes obrades.

Anomenem cases grans a totes aquelles que disposen d'una explotació de la que depèn i que ha configurat històricament la casa. No explicarem aquí les implicacions del tracte de la terra des de l'edat mitjana al territori i que ha contribuït a aquesta configuració ni a la seva evolució, sinó simplement les característiques dels tipus d'edificis que hem observat. En aquestes cases grans podem diferenciar les que s'anomenen "casa pairal", la casa del pare, la de la família, la del cognom familiar que en molts casos es manté des de l'edat mitjana, amb una etimologia que es dona a molts municipis del baix Berguedà, a les zones agrícoles en que aquestes cases han fet créixer un important patrimoni. Però també tenim altres masies més simples, cases de dimensions grans o mitjanes, també amb un territori adscrit i que han viscut del seu patrimoni però a les que no s'anomena "casa pairal". La diferència bàsica està, no només en la grandària de la casa, sinó en el fet que s'ha mantingut la mateixa família al mas al llarg de generacions, al menys aquesta característica és comú per a les cases pairals.

Altre tipus és la masoveria. Aquest tipus de masia, relacionada amb una estructura productiva, va ser la solució per donar a l'abast el conreu de terres molt extenses que eren propietat d'un mas gran. Es construïen petites cases aïllades amb una extensió de terra al voltant que es cedia a una família a canvi de cobrar una part dels fruits obtinguts a través d'un contracte de masoveria, que era un contracte d'arrendament a termini que s'anava renovant automàticament. Generalment són edificacions aïllades, ubicades dins el territori agrícola de la casa principal; sempre disposen al menys d'un cobert o pallissa i altres edificacions annexes o aïllades que permeten la cria de bestiar de granja com a complement; són construccions de dimensions petites, moltes de dos cossos, però també de tres; les més modernes de planta quadrangular i amb pilars interiors com element de càrrega, fet que comporta que ja no s'hi observi la divisió típica de crugies en base a murs de càrrega. La quantitat de masoveries sempre depèn de la importància de la casa principal i de la relació amb aquesta, essent un fenomen molt més freqüent a les zones de plana agrícola que a muntanya. Tot i que moltes d'elles en l'actualitat ja no conserven aquesta funció, si que podem resseguir històricament la seva procedència i vinculació.

Encara avui es mantenen alguns contractes de masoveria, tot i que els problemes econòmics i el mal rendiment dels masos ha provocat la venda de moltes masoveries als mateixos masovers, modificant considerablement el paisatge agrari. Hi havia

masos que podien tenir un important nombre de masoveries, com cal Castanyer d'Avià que en tenia 9, o Vilamarí que en tenia 5. Aquest és un fenomen que es va iniciar als segles XVI i XVII a les zones agrícoles de la plana de la comarca, i que va caracteritzar el paisatge però també l'estructura d'aquestes noves cases, més petites i més senzilles que les cases grans, tot i mantenint una estructura i distribució interna similar, o bé donant lloc a edificis al costat de la casa gran per tal de fer el recolzament de totes les tasques de forma més directa.

Les barraques són altres tipus de cases que trobem en aquest territori. La denominació de barraca es dona a una casa de petites dimensions, generalment una masoveria, i que es caracteritza per ser un habitatge petit i molt auster. En tenim varis exemples que porten la denominació (Barraca de Vilamarí, Barraca de cal Castanyer, Barraca de Montclar,...) i altres sense el nom però que segueixen les mateixes característiques arquitectòniques (Les Pletetes, cal Mestre, cal Quel, ...). Son edificacions purament de treball, en que l'habitatge és la part menys important del conjunt i que és totalment pràctic, ja que és freqüent compartir diferents activitats en un mateix espai.

Un fet destacable és la diferència que hi ha entre les cases grans de diferents zones de la plana i les de la muntanya. Les cases grans són més freqüents a les zones agrícoles, on tenen una aparença important, grans dimensions i amb un bon nombre d'edificis auxiliars al voltant; en canvi a les zones de muntanya no hi ha cases molt grans, excepte en ubicacions en que el territori és més planer i es pot cultivar, o bé que han disposat d'una cabanya ramadera important, com la masia Tubau a Sant Jaume de Frontanyà, o les Eres de Guardiola a Vilada. En canvi, son més abundants les masies senzilles i petites a la zona de muntanya, amb pocs edificis auxiliars al voltant, que a vegades es redueixen únicament a la pallissa; per tant, el tipus de casa que identificaríem amb el tipus "barraca", és el més freqüent a l'alt Berguedà tot i que no conservi el topònim i que no siguin destinades a masoveria explícitament.

També tenim presència d'habitatges construïts aprofitant una balma; el terreny de tipus calcari ha donat lloc a diferents formacions kàstiques, fonamentalment a la zona sud i centre de la comarca, que ha configurat cavitats no gaire profundes en cingles o vessants rocallosos de muntanyes. Son cavitats generalment de forma allargada horitzontal, moltes obertes al sud, fet que ha afavorit l'aprofitament com a habitatge des d'època prehistòrica. Són molts els exemples d'habitatges d'una sola planta o de dues que aprofiten aquestes balmes, algunes utilitzen el mateix sostre de la cavitat i

altres han construït una part de teulada sobresortint de la paret de roca. Són exemples molt peculiars d'assentaments humans, algunes amb diverses divisions interiors que configuren habitacions a les que s'accedeix a través de portes obertes als murs, altres que han adossat una construcció davant amb diferents pisos i una part de teulada que sobresurt de la cornisa de la balma. A l'interior es conserven forns, focs i fornícules als murs, a banda dels tancaments amb murs de paredat. En total hem documentat 8 cases en balma entre les cases estudiades²⁵².

4.1.1.5. ESTRUCTURA DE LA CASA I ORGANITZACIÓ

4.1.1.5.1. VOLUMETRIA GENERAL

En quant a la volumetria de la casa, la major part segueixen la mateixa estructura amb poques variacions. Les masies del Berguedà són de planta rectangular o quadrada, amb una organització interna en planta baixa, un pis i golfes sota teulada, tot i que en alguns casos poden comptar amb dos pisos. La coberta sempre és de teula àrab i el tipus més freqüent és de doble vessant, tot i que tenim alguns exemples amb quatre vessants.

L'estructura respon a un sistema de cossos paral·lels, dos o tres, que han vingut condicionats per la longitud de les bigues que han de cobrir cada cos, creant un sistema modular molt característic de les masies i utilitzat en tota aquesta zona. Les masies amb planta quadrada acostumen a tenir els espais organitzats en dos cossos, mentre que les de planta rectangular tenen tres. Al Berguedà, el nombre de cossos en que s'organitza la masia té una relació cronològica, ja que les cases més antigues que han evolucionat d'una domus o casa forta medieval, generalment tenen dos cossos, mentre que durant el segle XVI i tot el XVII les masies de nova planta ja es construeixen de tres cossos, amb sala central al pis i cuina a un lateral. Molts masos anteriors de dos cossos es transformen per aconseguir aquesta centralitat de la sala afegint un tercer cos. Als segles XVIII i XIX els masos de nova planta ja es construeixen de tres cossos gairebé sempre, creant una façana simètrica amb l'eix central coincidint amb el carener, i amb el cos central més ample que els laterals.

²⁵² Als Annex 8.2 del capítol 4.1.1 s'exposen exemples dels diferents tipus d'habitatges (Imatges 18 a 23).

La distribució dels pisos està relacionada amb l'ús i el desenvolupament d'activitats, així, es manté l'espai d'hàbitat al primer pis, amb la sala, cuina amb foc a terra i dormitoris; a la planta baixa hi ha els estables pel bestiar de treball, els espais d'emmagatzematge i alguns espais de treball; a les golfes generalment s'ubiquen assecadors o graners, tot i que en casos de necessitats d'espai també trobem dormitoris de mossos. Ho analitzarem quan tractem la casa per dins.

Altre element que caracteritza les masies de la zona és la relació de la casa amb els edificis auxiliars que es troben al seu entorn. És freqüent que hi les cases tinguin una pallissa, cobert per emmagatzemar eines i altre utilitatge, corts, estables i cledes per bestiar, una bassa o un viver, a banda de l'hort, pou, era,.... bàsicament. No totes les cases tenen tots aquests elements auxiliars, i n'hi ha que en tenen una important quantitat repartida al seu voltant, ja que cada edifici té el seu objectiu. Per exemple, a les zones agrícoles hi trobem més quantitat d'edificacions i més diverses, mentre que a muntanya normalment només hi ha la pallissa i el cobert per als farratges, que acostumen a ocupar el mateix edifici. A part de la quantitat i el tipus, el que canvia i diferencia també el tipus de cases és la relació volumètrica d'aquestes edificacions amb la casa principal. Trobem cases amb coberts al voltant, formant una mena de vilar compost per diferents edificacions; també cases amb alguns coberts adossats a la casa, formant un conjunt unitari; però el més característic i que identifica les cases de les zones de muntanya principalment, és l'existència d'un espai clos davant la casa i formant part del conjunt. Aquest barri o pati tancat s'aconsegueix gràcies a l'agrupació que formen la casa i els coberts adossats, i es complementa amb un mur a la resta del perímetre, comunicat amb l'exterior a través d'una porta coberta amb una teuladeta. El pati clos forma a vegades una era amb els estables, coberts, pallissa i casa oberts a ell, per tant actua com a eix de comunicació del conjunt. Algunes cases de les zones agrícoles també tenen aquest clos, però és menys freqüent que a les zones de muntanya, on el clima provoca que la casa resti d'alguna forma tancada en si mateixa, mentre que a la plana queda oberta al territori. Al baix Berguedà destaquem el clos que es forma davant la masia Torrabadella de Gargallà i la de Fuives d'Olvan, mentre que a l'alt Berguedà a zones de muntanya ramaderes podem destacar varis exemples: Boixadera dels Bancs, Vilella, Balart, Espelt, Tubau, Les Llenes, ca l'Andreu de Sorribes, cal Farines o cal Capdevila de Saldes.

	Casa sense clos	Amb pati clos
Baix B	97	13
Alt B	93	25
Total	190	38

Taula 6: Tipus de casa per estructura del conjunt.

Seguint amb la volumetria, hem vist que un 89,91% de les cases tenen teulada a doble vessant, mentre que només un 1,31% tenen 3 vessants i un 4,38% és de 4 vessants. També cal assenyalar que entre els exemples estudiats hi ha 3 torres adossades a les seves respectives masies, com a un element exterior i que generalment estan cobertes amb teulada a doble vessant. El carener en un 55,70% és perpendicular a la façana, mentre que el 34,21% és paral·lel; això ens indica que hi ha un nombre important de cases amb una façana rectangular acabada a la part superior amb frontis triangular seguint els vessants de la teulada, que és el tipus més característic a la zona.

	2 vessants	3 vessants	4 vessants
Baix B	105 cases	3	2 + 3 torres
Alt B	100		4

Taula 7: Vessants de la teulada

	Carener perpendicular a façana	Carener paral·lel a façana
Baix B.	64	41
Alt B.	63	37

Taula 8: Carener de la teulada

A la façana, on ja hem vist que predomina la orientació al sud, s'obre la porta principal que en molts casos no està centrada, cosa que ens mostra que aconseguir un efecte simètric no era important, i que la porta s'obria al punt de la façana que era més pràctic segons el nombre de crugies. Així, a les cases de tres crugies la porta acostuma a estar centrada, però en les de dues crugies la porta s'obre en una de les dues, tot i

que es procura que quedi el més centrada possible en la façana. Als constructors i habitants de les masies del Berguedà els resultava més important tenir en compte els condicionants constructius que la estètica. L'únic element significatiu de la decoració és la porta principal, sobre tot les d'arc adovellat, que són més nombroses a la plana, mentre que a la muntanya és més freqüent la llinda de fusta.

La resta d'obertures també són un element significatiu en la volumetria, ja que donen el contrast entre buits i plens. És freqüent que les cases tinguin més obertures i de major dimensió a la façana principal que dona a migdia, per rebre la major quantitat de llum, mentre que a la façana nord generalment les finestres són petites i hi ha menys quantitat. També veiem que a la planta baixa hi ha finestres molt estretes o espitlleres, per evitar possibles entrades no controlades i minimitzar l'entrada de fred, mentre que al pis s'obren eixides o grans finestrals per facilitar l'entrada de llum a la sala, i a les golfes es manté obert l'espai sota teulada per facilitar l'assecatge dels productes del camp. A la fi, és una volumetria estudiada i adaptada al que es desenvolupa a l'interior i condicionada pels materials arquitectònics, i la perícia i coneixements del constructor.

Les façanes d'aquesta zona són austeres, mancades d'elements decoratius remarcables. Podem diferenciar dos tipus, les que presenten una composició simètrica i les que presenten composició asimètrica. El primer tipus es caracteritza per tenir la porta al centre de la planta baixa i les obertures del pis repartides de forma equidistant, o les galeries ocupant tota l'amplada de la façana. El segon tipus generalment presenta la porta a un lateral i la distribució d'obertures no és uniforme, ni d'ubicació ni de dimensions, fruit d'ampliacions en les que no s'ha tingut en compte la organització formal del conjunt. Així, una característica que defineix en general les façanes del Berguedà és el predomini dels espais plens sobre el buit, o l'equilibri entre ambdós. Tot i que tenim cases amb galeries a la zona del baix Berguedà, generalment aquestes no ocupen tota la façana, sinó únicament la part central, amb excepcions. Però a l'alt Berguedà és al contrari, predominen les façanes amb poques obertures i més aviat petites, sense galeries ni finestrals.

4.1.1.5.2. SUPERFÍCIE

La superfície de la casa en planta són molt variables i depenen molt del tipus d'edifici, primordialment si es tracta d'una casa important o d'una masoveria. A les grans cases podem observar les que han estat fruit d'ampliacions i afegits en diferents èpoques, fet

que palesa aquest increment de la seva importància de la mà de l'augment de la producció i dels membres de la família.

	Masia gran		Masoveria		Casa en vilar	
	Màxim	mínim	màxim	mínim	màxim	mínim
Baix B.	400 m ² Puig Obiols	48m ² Casavella	120 m ² Bep Vell	78 m ² Caseta Savans	180 m ² Sastret	127 m ² Mas Vell
Alt B.	408 m ² Trasserra	65 m ² Quel	80 m ² Runers	40 m ² Guixera	57 m ² Andreuè	28 m ² Plata

Taula 9: Dimensions mitjanes

Les cases més grans no superen els 400m², mentre que les més petites poden arribar a uns 50m² de superfície en planta. Les masoveries acostumen a tenir menys superfície, entre 120m² la més gran i els 40m² la més petita. Cas a part són les cases que formen part d'un nucli ja que generalment tenen menors dimensions que les cases aïllades, però veiem que les que es troben a nuclis de la zona agrícola tenen més superfície que les de les zones de muntanya, que són considerablement més petites, com els exemples de 57m² de màxim i els 28m² de mínim, degut a que a muntanya les cases als nuclis formen una estructura independent de la resta de cases, mentre que als nuclis de les zones de plana les trobem quasi sempre adossades a la resta de cases.

També cal remarcar que hi ha un important nombre de cases que tenen la planta quadrada o quasi quadrada, front a les cases de planta rectangular, tant a la plana com a la muntanya. Aquesta forma de la planta veurem que no és arbitrària, sinó que està en relació amb la distribució interna i també amb els condicionants constructius, com veurem més endavant.

	Planta quadrada	Planta rectangular
Baix B.	50	58
Alt B.	41	53

Taula 10: Tipus de planta

4.1.2. ELEMENTS COMPLEMENTARIS DE LA CASA

A quasi totes aquestes cases rurals i masies, a part de l'habitatge, hi havia varies edificacions auxiliars necessàries per al desenvolupament econòmic del conjunt, elements que d'una forma o altra anaven lligats a l'edifici principal. A vegades exterioritzats i repartits per l'entorn immediat, altres formant un conjunt tancat a l'exterior.

Era, trull, premsa, cups o tines, galliners, corts de porcs, estables per bous i mules, cledes pel bestiar, porxos i pallisses per assecar i guardar l'herba, pous i vivers, l'hort, però també molins, forns d'obra, forns de pega, carboneres, pous glaç, tot tipus de construccions per aconseguir que a la casa rural es produís de tot i garantís la seva autosuficiència. Farem una descripció breu, ja que únicament ens ha de servir per tenir noció del conjunt.

4.1.2.1. L'ERA

És l'espai en el que es feien diferents tasques relacionades amb el treball econòmic que es desenvolupava. La principal era la batuda del gra, però també servia per apilar fems, acumular garbes i fer el paller, treure el bestiar de forma controlada,....

Forma part del conjunt de la casa ja que generalment la trobem davant la façana principal, oberta o bé tancada dins un pati clos. És un espai de comunicació entre la casa i l'exterior, i també entre la casa i la resta d'edificis de l'explotació. Sempre la trobem ubicada a migdia de la casa per tal d'estar assolellada el màxim temps possible. El paviment generalment és de llosat de pedra o de cairons ceràmics, tot i que a vegades s'aprofita una roca o codina més o menys plana i propera a la casa.

A l'era es construïa el paller, amb un pal vertical recolzat a la pedra de paller, i que servia per guardar la palla un cop feta la batuda. Es feia pujar manualment ajudat de forques palleres i es mantenia la palla per al consum diari.

Al costat de l'era a vegades també es pot trobar un pou, els corrals de les gallines, i la resta d'edificis agrícoles que, tot i no formar un conjunt tancat, es troben al voltant d'aquesta zona oberta.

4.1.2.2. PATI TANCAT o BARRI

Pati clos davant la casa, tancat en part amb coberts i altres edificis que s'adossen a la casa i amb una part de mur de pedra d'una alçada que evitava l'entrada. És l'element d'entrada al conjunt i de relació entre tots els espais, al que s'accedeix a través d'una porta ampla, coberta amb teuladeta a doble vessant. No respon a una tipologia constructiva específica ja que el tancament s'adapta a cada casa i a cada entorn, així com queda condicionat pels altres edificis que formen el conjunt, però generalment organitzat amb edificis que tanquen per tres costats i amb quart obert o tancat per un mur on hi havia el portal, com podem veure a les zones de muntanya del Berguedà i de la Cerdanya.

Rep diferents denominacions segons la zona: barri²⁵³, lliça o baluard, aquesta darrera degut a que es va originar com un element de defensa i protecció de la casa en èpoques d'inseguretat, com a la època dels bandolers del segle XVI i XVII; però també tenia la funció de mantenir el bestiar tancat dins l'era en èpoques en que la climatologia no permetia anar a pasturar, per això el trobem més a les cases de muntanya, i en canvi el veiem de forma puntual a algunes cases de la zona agrícola.

A la documentació de l'alta edat mitjana també surten les "*curtis*"²⁵⁴, indret clos que generalment formava part d'una casa, on devia haver els estables i graners.

²⁵³ La definició del Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció de Miquel Fullana és: Barri: "en les masies o cases de pagès catalanes, l'espai tancat de paret o circuit de diferents cossos d'edificis, davant la façana principal. *Patio delantero*". (Fullana, M., 2005). Altres autors, donen diferents denominacions. Lliça: "Espai tancat davant la casa o pis pla, en el qual corre l'aviram, s'abilota la llenya, fems, arades, etc. El pati o espai completament tancat pels diferents cossos d'una casa (corral, corts i tros de muralla)" (Griera, 1933: 65). Barri: "espai tancat pels diferents cossos d'edifici d'una masia. Està davant de l'entrada i té les corts del bestiar al voltant" (Griera, 1933: 47). Baluard: "l'espai tancat que hi ha davant d'una casa o edifici. És una espècie d'entrada descoberta que hi ha en algunes cases de pagès abans d'entrar" (Griera, 1933: 47).

²⁵⁴ Bolós, J. (1986: 118).

4.1.2.3. PALLISSA

És l'edifici principal destinat a guardar la palla o altre farratge. Té una alçada similar a la casa i és caracteritzada per ser una estructura diàfana formada per un tancament de murs coberts amb teulada i divisions interiors amb pilars, generalment amb un únic pilar central, per tal de facilitar la feina d'emmagatzematge. Diferenciem entre les pallisses destinades únicament a guardar palla i herba, i les que també tenen estable.

El primer tipus és el més característic a la plana, amb la façana principal oberta completament a l'exterior i orientada a migjorn per garantir l'assecatge de l'herba i la palla. Aquest tipus d'edifici està fet amb dos murs mestres exteriors que suporten la teulada a doble vessant, amb un mur que tanca per la façana nord i amb la façana principal que generalment és completament oberta. Altres vegades és tancat a la planta baixa i amb obertura al primer pis, i en altres casos es tanca un cop ple amb uns taulons de fusta verticals i una mica separats per permetre córrer l'aire, però fàcilment extraïbles per facilitar l'entrada del material. Algunes pallisses de la zona agrícola destaquen per tenir l'obertura de la façana principal formant un arc de mig punt que ocupa tota la façana, mantenint a l'interior la divisió en dos pisos amb el forjat del pis. L'escala que comunica els dos pisos pot ser interior, però també exterior, d'aquesta forma no es treu gens d'espai al destí principal.

La pallissa de muntanya acostuma a tenir estable a la planta baixa i paller o magatzem d'herba al pis, amb dos accessos separats, un per a cada espai. Normalment es troben en cotes diferents adaptant-se a la topografia del terreny, però també comunicats per dins amb una escala de fusta de paller. El sostre que separa els dos pisos té un seguit de forats disposats al costat de les parets per tal de tirar el menjar a les menjadores de la planta inferior, ja que coincideixen. L'estable paller de muntanya acostuma a tenir forma de L o de U, en una estructura tancada que forma part del conjunt amb el pati central tancat per deixar sortir el bestiar i comunicat amb l'exterior amb una gran porta. També en aquests edificis l'estructura interna de la planta baixa està feta amb pilars o amb arcs diafragma per facilitar el moviment del bestiar; mentre que el pis superior manté la façana de migdia oberta o semi-tancada amb un tancament de taulons de fusta. Algunes pallisses tenen badiu, format amb la voladís de la teulada que s'allarga per cobrir una mica l'exterior, facilitat per l'estructura en forma de L que manté oberta la teulada per un lateral, sistema utilitzat sobre tot a les zones més altes on el clima és més dur, tot i que no és un element tant freqüent com a la veïna Cerdanya.

La pallissa a vegades és una construcció separada però pròxima a la casa, sobre tot a la zona de plana agrícola, però en altres forma part del conjunt amb la casa i el pati tancat, en el que també es poden afegir magatzems, estables o altres edificis agropequàris entre els quals el pati articula els usos.

Només a un dels documents consultats s'esmenta una pallissa, l'any 1562²⁵⁵.

4.1.2.4. ESTABLES, CORTS I ALTRES ESPAIS PER A ANIMALS

A la major part de cases hi ha espais per tenir tot tipus de bestiar, fins i tot en alguns casos els estables són a la planta baixa de la casa, com veurem més endavant. Encara trobem separada la cort dels porcs, els galliners i els conillers, però també estables i corrals per ovelles o cabres, que es tenien una mica apartats de els cases i es treien a pasturar durant el dia. També estables per vaques, essent un tipus de bestiar estabulat que es va generalitzar ben entrat el segle XX i que va obligar a ampliar els coberts i espais exteriors de la casa. En aquesta zona s'anomena cobert a tot tipus d'edificació auxiliar que es troba al costat de la casa i que serveix per a diferents objectius. La definició que dona Griera²⁵⁶ per a cobert és “ edifici de quatre pilars i teulada, per contenir palla, alfals, o el carro i eines”.

Cort: “edifici al costat de la casa on se sol tenir el bestiar. Lloc on es tanca bestiar boví, eugues i altres animals grossos, com també els porcs, les cabres, els conills, etc...”. “La presència del mot cort amb els significats de “*stabulum*”, “*septum*”, “*area*”, que ja compareixen abundantament en els escriptors llatins, és una prova de la romanitat de la casa catalana. L'ennobliment del mot que ha passat a designar en català antic “*casa reial*”, “*magistrat*”, “*tribunal de justícia*”, “*parlament*”, és ben explicable si es té en compte l'origen militar de l'organització de tota institució de govern” (Griera, 1933: 42-43). Griera defuig d'aquesta forma a explicar la relació entre al fet que s'anomeni cort a espais on la brutícia és present, però també a edificis institucionals. En aquests espais normalment s'indica el tipus d'animal que l'ocupa, per exemple la cort pels porcs,.... que és la denominació més freqüent a la zona.

²⁵⁵ 1562, 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

²⁵⁶ Griera, A. (1933).

Els estables generalment els trobem propers o adossats a la casa, a la banda de migdia o llevant. A la zona de la plana la major disposició de terreny pla permet repartir els edificis destinats a animals, mentre que a muntanya tot el conjunt està bastant proper i fins i tot unit al voltant del pati.

Corral: “ lloc per tancar el bestiar” (Griera, 1933: 39-40). Pot estar tancat per un mur i obert, o bé trobar-se dins la casa.

Les condicions del bestiar han canviat molt al llarg del segle XX, ja que abans es tenien animals per a treballar el camp i pel tragí, altres per al consum, i el que es criava per engreixar era el bestiar oví. A finals del XIX es van iniciar les granges especialitzades en animals de tir, vaques lleteres i porcs, modificant considerablement el paisatge del voltant de les cases de pagès. Disposar d'un bon nombre d'animals de treball (bous, eugues) era indicador de la quantitat de cereal que es produïa i de la importància econòmica de la casa.

4.1.2.5. EL FEMER

Amb els fems dels animals es preparava el compost que després servia d'adob pels camps. El femer, l'espai on es guarden i amunteguen els fems, era una edificació important, ja que d'un bon femer sortia una bona collita. Ubicat generalment al nord de l'habitatge, per garantir un entorn fresc, és un edifici d'una planta fet de pedra i cobert amb volta de canó, situat en lloc de desnivell del terreny per poder abocar els fems a través d'una trapa al sostre, i amb una obertura per davant per poder buidar. Hi havia dos espais, un per acumular els fems i altre on anava caient el suc que s'acumulava en una bassa. S'havia de mantenir tancat per tal de garantir la humitat suficient per la fermentació i aconseguir un bon adob.

Parlem com si això fos passat, però encara actualment moltes cases mantenen el sistema econòmic rural i el femer segueix sent un element important. A finals del segle XIX, algunes explotacions van idear sistemes de recollida dels fems directament als estables, amb un sistema de doble nivell i graelles que permetien descarregar i acumular-ho al pis inferior. Com el de la granja La Riereta d'Avià, desenvolupat per

Lluís Blanxart i Grau l'any 1862, que va idear un innovador projecte agrícola i ramader. Entre d'altres innovacions, va construir unes naus en les que el gra era repartit mitjançant un tramvia que també treia els fems a un femer obert, i sota la nau de les corts hi havia un subterrani per recollir les aigües brutes. Tot i que el seu projecte finalment va fracassar i va quedar aturat, va ser un dels pioners de l'agricultura moderna²⁵⁷.

4.1.2.6. EL POU, LA CISTERNA, LA BASSA I EL SAFAREIG

Tot i que no és un element generalitzat, hi ha moltes cases que en tenen un pou del que s'obté aigua del subsòl. L'aigua s'extreu del pou a galledes, mitjançant una corriola subjecta amb un travesser horitzontal aixecat sobre la boca del pou i que forma el brocal. Hi ha pous oberts, sobre els que només hi ha el brocal fet amb dos pilars de pedra i una llinda superior, o bé amb una estructura d'arcs de ferro que sostenen la corriola. Però també n'hi ha tancats, coberts amb una estructura superior en forma de barraca feta de pedra per aproximació de filades o amb cúpula, i tancat amb una portella, amb un pedrís per recolzar la galleda i algun graó que permet enfilar-se. La barra que subjecta la corriola és horitzontal i està encastada a les parets laterals. Alguns tenen una pica de pedra al costat per abocar aigua pel bestiar petit.

Per extreure l'aigua poden tenir una politja o una corriola. La corriola o curriola, és una politja de ferro no massissa, sinó amb raigs, amb l'armadura, el ganxo i la canal per on passava la corda o la cadena per pujar l'aigua del pou. La politja és una roda massissa de fusta de roure amb un canal per on passa la corda i una armadura i un ganxo amb el que es penja sobre el centre del pou.

Tenir un pou proper a la casa ha estat fins fa poc temps la garantia de supervivència més important. Destaquem que en aquesta zona no hi ha sínies per extreure aigua, element que en canvi és freqüent a altres zones de Catalunya.

A la cisterna, encara avui dia, s'emmagatzema l'aigua que es recull de les teulades, essent la reserva per als usos domèstics. Generalment està adossada a la paret nord de la casa, a vegades excavada en pedra viva o bé es construïa semisoterrada, coberta amb volta i s'aprofitava la part superior per fer un terrat que facilitava l'accés a

²⁵⁷ Noguera, R. (2005). A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.2 podem veure una fotografia d'aquest femer (imatge 24).

la casa per la façana nord. En aquets terrat es feia un pou per extreure l'aigua de la cisterna amb un brocal. Tenim exemples de cisternes circulars amb forma de pou i cisternes rectangulars. La definició que dona Griera és “cavitat cilíndrica o de cares rectangulars, en sentit vertical, que sol estar revestida perquè l'aigua no filtri. La cisterna recull les aigües netes de pluja amb el fi d'utilitzar-les en els serveis domèstics” (Griera, 1933: 58).

La bassa i el viver servien per recollir reserva d'aigua pel bestiar, a vegades es recull d'un rierol i altres s'omple amb la pluja. A la vora es posava una pica de pedra per abeurar o per rentar. Les bases es feien excavant una cavitat a la pedra, mentre que els vivers són dipòsits construïts amb les parets de paredat. També es troben abeuradors pel bestiar, des de un com de fusta fet amb un tronc buidat, una pica de pedra, una estructura feta d'obra que s'omple amb l'aigua que sobreeix d'una font o del viver.

El safareig és un dipòsit rectangular que serveix per a rentar la roba, amb l'ampit sobre el perímetre inclinat cap a l'interior i que rep aigua constantment. Hi havia safareigs públics que en alguns casos es troba dins un nucli i que generalment era cobert; però hi ha algunes cases de pagès que tenen un safareig simple al costat de la font o del viver.

4.1.2.7. TINA DE VI O DIPÒSIT DE GLANS

A prop d'algunes cases és freqüent trobar un conjunt format per un o dos forats circulars excavats en una superfície de roca, i que trobem a moltes cases del baix Berguedà. Es relacionen amb ús vitivinícola, ja que el seu origen era la tina i el cup per premsar el raïm i deixar fermentar al peu de les vinyes i propers a les cases. N'hi ha quadrats i circulars, amb una fondària de quasi 2m i uns 2m de diàmetre de boca. Posteriorment s'ha donat un altre ús, recollir glans per fer farina per aliment del bestiar, per això en aquesta zona les anomenen “tines de glans”, barrejant l'ús originari amb l'ús que li van donar els pagesos.

4.1.2.8. TRUMFERES

Les trumferes era un element que trobem a les cases de muntanya, servia per conservar les patates. Ho veurem a l'apartat on es tracten els magatzems al mas.

4.1.2.9. L'HORT

Al costat de la casa sempre es reservava un espai per fer l'hort, espai que treballen les dones, excepte el fangar que ho fan els homes. Al costat hi tenia la bassa o un viver. A pagès diuen que l'estat de l'hort és el reflex de com és la dona de la casa, si és polida i si feia bon menjar.

4.1.2.10. ESGLÉSIA o CAPELLA

A algunes cases grans acostuma a haver una petita església rural, quasi totes les que es conserven van ser erigides als segles XVII o XVIII, seguint l'estil artístic barroc o neoclàssic. És un edifici que estava destinat al culte propi i que era dedicat a una advocació de devoció familiar. Generalment l'edifici és propietat de la casa però el culte era propietat del bisbat, que era qui el mantenia. A la major part d'aquestes esglésies el culte s'ha perdut, i en moltes han desaparegut els elements artístics que les decoraven.

4.1.2.11. ALTRES ELEMENTS PROPERS

Algunes cases tenen propers alguns elements que són complementaris al treball de la casa, com els forns d'obra i els forns de calç, utilitzats en algun moment constructiu de la casa, demostrant que els materials s'extreien de l'entorn i es transformaven també propers a la casa.

Els forns de teules i maons es situaven aprofitant un marge. Generalment tenien dues boques obertes en una paret de paredat i formant obertures d'arcs de mig punt, les boques de la fogaina. L'interior de la cambra del foc es cobria amb volta i generalment feia dos espais separats per un mur. Els sostre era una graella sobre la que s'aixecava una barraca dins la qual es disposava el material per cuire.

Els forns de calç també es configuraven amb una barraca de pedra amb obertura al sostre, s'omplia la part central del forn amb branques a la base i capes de carbó vegetal i es cobria amb la pedra calcària tallada que es deixava cremar fins que s'apagava. Generalment es construïen a llocs on es trobava pedra calcària i a prop de les rieres, com és el cas del de Vilajoana a Avià²⁵⁸. La calç era utilitzada freqüentment a les cases de pagès per fer morter de calç i per pintar parets principalment, per això era un element important en la construcció.

²⁵⁸ Cortés Elía, M. del Agua (2002b).

4.1.3. MATERIALS CONSTRUCTIUS I TÈCNIQUES

La construcció arquitectònica agafa diferents aspectes, des de les matèries primeres per a construir, les diferents tècniques utilitzades per a manipular i transformar aquests materials, els elements que configuren la construcció arquitectònica, les tècniques utilitzades en els diferents processos constructius i els diferents sistemes utilitzats en funció de l'estructura de cada un d'ells i de la necessitat del conjunt. També podríem tenir en compte el disseny o la planificació de l'edifici i del procés de l'obra que, com veurem, adquireix importància de forma progressiva en el temps.

Les matèries primeres són la base de la construcció, elements que cal obtenir i manipular per convertir en materials. Així, les matèries de tipus inert o orgànic es sotmeten a un procés de transformació necessari i concret en cada cas, en funció del resultat que es vulgui obtenir, i que comporten un seguit d'accions fins al resultat final: extracció o obtenció, selecció, transport, tècniques de transformació, inversió d'energia (humana, animal, combustible, solar,...), algunes relativament complexes i que són una prova del grau de coneixement tècnic assolit en diferents períodes històrics.

Els materials bàsics de construcció de les masies són variats: fusta, pedra, terra, calç, guix, aigua,..... materials presents a l'entorn i que mostren que les cases es construïen amb la matèria primera que es trobava propera, o amb la transformació d'aquesta, fet que proporciona un mimetisme cromàtic amb el seu entorn, provocant que les cases es trobin completament integrades a aquest.

Les cases ens mostren aquest aprofitament màxim dels elements presents a cada zona; així com també és molt freqüent trobar a les mateixes finques algunes estructures transformadores de la matèria primera, com els forns d'obra o de calç, que s'havien utilitzat en la construcció de la casa en algun moment. Les masies deixen palès aquest afany d'ús de l'entorn, no només de l'explotació del medi per a la pervivència del grup sinó també per a la construcció de l'habitatge.

Aquests materials naturals tenen característiques que els fan idonis per a aquests tipus de construcció, per exemple en ser matèries amb gran inèrcia tèrmica, com la pedra o el fang, que retenen la calor durant el dia i la desprenen durant la nit. Aquests, conjuntament amb l'estructura constructiva de la casa la converteixen en un hàbitat que està plenament integrat a la natura i que mostra com l'home ha après a conviure amb aquesta per garantir al màxim la seva adaptació; per exemple en deixar l'espai de

les golfes obert per que actuï com una cambra d'aire; o la ubicació de les galeries a les façanes de migdia, que amb l'alçada del sol a l'estiu eviten que els raigs no entrin a dins, i a l'hivern si, contribuint al manteniment de la temperatura adient per cada època de l'any.

En aquest apartat exposarem només els materials que s'han utilitzat en les cases documentades.

Esquema dels materials utilitzats per a elements estructurals:

- Per als paraments: pedra (carreus, carreus, paredat comú), tàpia i tova, maó, rajol, fusta.
- Per a la coberta: fusta, teula àrab; pel ràfec rajol.
- Per als sostres: fusta, material ceràmic (corbes o revoltos, rajols), guix (emmotllat, en plaques, encanyissat).
- Per a les voltes: pedra (paredat, llosa, carreus), ceràmic (rajola, maó).
- Per a paviments : terra premsada, lloses de pedra, fusta, ceràmic (tova, rajola, cairó), guix.
- Per a finestres i portes: pedra, maó, fusta.

4.1.3.1. FUSTA

La fusta s'utilitza pels embigats de la teulada i els pisos, per paviments, per fer estructures que han de suportar la construcció d'arcs, per llindes, portes i finestres, per mobiliari de la casa..... La fusta és un material que treballa a flexió i s'ha utilitzat per a elements horitzontals de l'estructura. El tipus de fusta utilitzada pel mobiliari el veurem a l'apartat corresponent.

Generalment la fusta que s'utilitza per a construcció és la de roure, alzina i d'arbres resinosos (pi roig, pi negre, avet), que garantien la durabilitat degut a la seva resistència; també es feia servir faig i bedoll, tot i que són menys duradores. S'extreia de la zona i cadascú tallava els arbres que li feien falta per a fer les bigues i altres elements constructius. Per exemple, per fer els mobles es feia anar a casa un fuster que treballava uns dies en l'elaboració del que feia falta.

Es feien de fusta els elements estructurals: cairats i cabirons (les bigues), llates, jàsseres, encavallades; les soleres i empostissats, els sostres (de fusta o de canya); la fusteria de portes i finestres; alguns tancaments verticals, sobre tot en les pallisses; l'entramat d' envans²⁵⁹ de tàpia; els mobles.

Hem vist que la fusta destinada als elements estructurals no es treballava gaire ni s'escairava, utilitzant els troncs d'arbre simplement nets d'escorça; mentre que la que es destinava a les zones de la casa més "nobles" era tallada i escairada amb cura i a vagades es pintava (com per exemple les bigues de la sala, generalment quadrejades i amb motllura als angles inferiors). Per tant la ubicació de l'element marcava el seu tractament, així com també el poder adquisitiu del client i la importància de la casa. Podem trobar el troc simplement net, o desbastat (aplanant les 4 cares però sense polir el tronc), quadrejat (les 4 cares tallades a l'interior del troc de forma que no es pot distingir el tronc original) (per tenir cares se'ls anomena cairats), o quadrejat amb una motllura als angles visibles. Les llindes de portes i finestres si que es quadrejaven per mantenir la línia de façana i el recolzament uniforme. (Consultar la imatge 9 de l'Annex 8.2 del capítol 4.1.3).

Tot i que la fusta pot abastar llums considerables en funció de la seva secció, són molt rars els casos que superen els 5-6 metres de longitud lliure sense cap suport. En alguns casos, tant en habitatges com en pallisses o coberts, és habitual la presència d'un pilar central de pedra, ceràmic o de fusta, en el que s'encasten el cap de les bigues o jàsseres principals, o simplement es recolzen. En altres casos s'uneixen dues jàsseres suportades per un monjo de fusta vertical configurant una encavallada.

4.1.3.2. PEDRA

És un material bàsic en la construcció per fer murs, cantoneres, llindes de finestres i portes, empedrats de paviments. La forma de treballar-la denota la importància de la casa i el nivell social del grup, ja que quan més elevat sigui, més sofisticació en els elements de pedra tallada ja que demostren la contractació d'un artesà experimentat. La pedra és un material que es trobava al voltant del lloc on es feia la casa, de

²⁵⁹ Està acceptada la paraula *envà* i també *embà*, essent possible que les utilitzem de forma indistinta en aquest text. (Fullana, 2005)

pedreres o simplement recollida del lloc, com per exemple els còdols de les zones de ribera, ja que s'escollia material de fàcil transport i proper. El cost del material era més pel transport que pel material mateix, a no ser que hi hagués feina de picapedrer pels elements escairats.

La pedra té un excel·lent comportament a compressió, especialment si s'aparella bé, ja que quan més grans són les pedres millor resistència a la compressió ofereix el mur, i és també important que els espais buits entre l'aparell no es reomplin de morter sinó d'altres pedres d'iguals propietats però mides menors²⁶⁰.

Un altre qualitat de la pedra és la seva elevada inèrcia tèrmica. Si bé és un tancament de garanties contra el vent i el fred, també ho és per a la radiació solar ja que l'absorbeix, per la qual cosa a l'interior de les cases pirinenques tradicionals acostuma a estar-s'hi molt fresc durant l'estiu i equilibren la temperatura entre interior i exterior gràcies als murs gruixuts.

S'utilitza pedra del lloc, motiu pel qual veiem algunes diferències per zones; fonamentalment s'utilitza pedra calcària, pedra sorrenca, conglomerats, granit i pedra tosca. Al baix Berguedà predomina la calcària i les sorrenques, la primera de color clar i compacta, la segona fàcil de treballar però amb el problema que es disgrega amb facilitat, fet que podem observar en moltes cases d'aquesta zona. A l'alt Berguedà s'utilitza més la calcària, el granit i el conglomerat. A vegades trobem elements fets en pedra tosca, tot i que generalment es tracta d'una utilització puntual en cantoneres, arcs de portes o voltes, en ser un material de poc pes.

²⁶⁰ Muntadas, M. ; Llagostera, S. (2011) "Elements constructius i arquitectònics". A *La Casa al Pirineu. Evolució, arquitectura i restauració*. Ed Brau. Figueres.

SEDIMENTÀRIES DETRÍTIQUES:

- Conglomerats (còdols arrodonits)
- Sorrenques o gres (vermellós o gris) (al baix B)
- Argiles (per fer tàpia)

SEDIMENTÀRIES NO DETRÍTIQUES:

- Calcàries (tipus Clar de Lluna a Vallcebre i La Nou)
- Tosca o travertí
- Dolomies (a la zona de Peguera)
- Margues (s'utilitza per fer ciment)
- Guix (Vilada, La Pobla, Cercs)
- Carbó (no s'utilitza en la construcció)

ÍGNIES:

- Riolita de Gréixer (verdosa a o vermellosa)
- Granit

METAMÒRFIQUES:

- Pissarra (poca i concentrada a l'Alt B)

Taula 11: Tipus de pedra utilitzada

El conglomerat el trobem formant blocs homogenis cimentats, en graves, o formant còdols desgastats per abrasió. Trobem jaciments a tot el baix Berguedà i s'ha utilitzat per fer parets, i també trobem moltes cases que utilitzen els còdols de rius propers. No s'ha fet servir per cantoneres ni llandes o elements de pedra tallada ja que no serveixen.

La pedra sorrenca o gres està formada per grans de sílice units per un ciment natural que pot ser argilós (color groguenc o vermellós), de sílice o calcari. Les de ciment argilós es disgreguen més fàcilment, mentre que las de sílice són més dures. És una pedra fàcil de treballar en tenir el gra fi però és molt porosa i absorbeix l'aigua. La trobem a moltes cases de la zona, ja que és molt freqüent sobre tot al baix Berguedà, tant per fer paret com per llindes de portes i finestres o cantoneres. També s'ha utilitzat a l'interior de les cases per fer les aigüeres, armaris escudellers, els fogons, les portes. És un tipus de pedra que es degrada i erosiona molt fàcilment i presenta un aspecte arrodonit degut a aquesta erosió; per aquest motiu en moltes cases s'han substituït alguns elements fets amb aquesta pedra o els veiem molt deteriorats. Segons la composició pot ser de colors vermellosos o grisos.

Les argiles les trobem a diferents zones de tota la comarca, la coloració és variada ja que depèn del material present en el moment de sedimentar, anant des de tons ocres, vermellosos o fins i tot blaus-verdosos. S'ha utilitzat en la construcció per fer paret de tàpia i tova, i també per fer altres elements ceràmics cuïts o per preparar morter per unir la pedra dels murs.

La pedra calcària la trobem també a tot el territori, però fonamentalment a l'alt Berguedà. És una pedra molt adequada per a construcció ja que es treballa bé i permet fer blocs carejats per a llindes i cantoneres, però també graons i altres elements decoratius esculpits com aigüeres, armaris escudellers, fogons, piques de cuina o de rentar mans, el desguàs de l'aigüera o elements del foc a terra. Entre les roques calcàries que trobem a la comarca destaca les "clar de lluna" que es troben a Vallcebre i La Nou, de color molt clar. També destaquen les "griotte" de Castellar de N'Hug, de color vermellós, on hi ha una pedrera de la que s'ha extret material utilitzat a la zona, essent una pedra dura i vistosa per la presència de fòssils i s'havia fet servir per a fer sobres o cobertores de calaixeres²⁶¹.

La pedra tosca és una sedimentària d'origen volcànic, té com a propietat principal la lleugeresa i la seva porositat, és un bon aïllant tèrmic tot i que és fràgil amb contacte amb aigua. De coloració ocre a groc clar, i té presència de restes orgàniques fòssils encastades i visibles. S'ha utilitzat per fer cantoneres, voltes, pilars, normalment a l'interior de les cases ja que es desgasten fàcilment amb aigua.

²⁶¹ Gorchs, M. (2007) "Roques autòctones del Berguedà que fan paret". *L'Erol*, núm. 92. P. 12-15.

Les dolomies també presents a la comarca es van utilitzar en la construcció en ser una roca sedimentària més dura que la anterior i que trobem majoritàriament a la zona de Peguera.

Les margues són roques que tenen una mescla d'argila i carbonat; roques no gaire dures que es trenquen fàcilment en làmines. S'ha utilitzat per fer ciment i per reompliment en paredat.

El guix és també utilitzat en construcció i és un tipus de roca que es troba en diferents zones de tot el territori: Vilada, Cercs, La Pobla de Lillet, Guardiola de Berguedà,amb coloracions variades. S'utilitza per fer estucs i policromies, però també per fer paviments, sostres i per preparar morters.

La riolita de Gréixer és una roca ígnea, que té la mateixa composició que el granit i que trobem a la zona de Gréixer, de coloració verdosa o vermellosa. També la trobem en forma de còdols en diferents habitatges de tot el territori.

La pissarra, roca metamòrfica, la trobem a l'alt Berguedà a la zona de Castellar de N'Hug. La poca presència al territori no ha provocat que fou un material utilitzat en la construcció en aquesta comarca, per aquest motiu no trobem teulades fetes amb pissarra en tota la zona.

Els elements de la casa que es feien en pedra picada o tallada són els carreus de les cantoneres dels murs, les llindes i muntants de finestres o portes, les dovelles de les portes, escales i altres elements com columnes, aigüeres, fogons, xemeneies o foc a terra, la llosa del foc. Generalment s'utilitzava pedra calcària o granit per fer aquests treballs, tot i que al baix Berguedà trobem llindes i dovelles fetes amb pedra sorrenca que estan patint un important desgast. És molt freqüent veure llindes de portes que tenen un desgast important a la part central, degut al costum del salpàs en que es tirava aigua beneïda a les llindes per protegir la casa; l'acció de l'aigua de forma repetida ha arribat a provocar veritables forats i mancances de material en parts d'aquests elements.

Per fer paredat comú s'utilitza qualsevol tipus de pedra i de diferents mides. És en aquests paraments on es veu l'aprofitament de l'entorn, ja que es fa servir la pedra quasi tal i com es troba, sense tallar, simplement trencada. Hi ha calcària, sorrenca, conglomerats, còdols, riolites i tosca, moltes vegades amorterades amb argiles, calç o guix.

Els materials d'unió també utilitzen roques per la seva fabricació, com és el cas dels guixos, margues, argiles i la pedra calcària per fer calç. Entre un i dos dits són suficients per a unir les peces sense que hi hagi més morter que material d'unió al conjunt.

4.1.3.3. CALÇ I GUIX

La calç (òxid de calci) s'obtenia amb la calcinació de pedres calcàries, i és freqüent trobar restes d'antics forns a les zones on hi ha aquest tipus de roca i a prop de les cases, així com molins que s'utilitzaven per triturar posteriorment el material. La calç viva resultant barrejada amb aigua donava la calç morta o apagada que s'utilitzava per fer el morter de calç i per emblanquinar els murs. L'argamassa o morter de calç es feia amb calç, sorra i aigua, i ha sigut el material bàsic per fer parets de les masies. Segons J.A. Adell, "la menció més antiga que tenim a Catalunya de l'ús de la calç en la construcció és de l'any 957" (1986: 74).

El guix (sulfat de calci hidratat) s'obtenia també per cocció del sulfat de calci hidratat, s'utilitzava per arrebossar parets i per fer els cels rasos encanyissats o emmotllats i a vegades per als paviments interiors. En alguns llocs se li afegia sorra per fer un tipus de morter.

4.1.3.4. TERRA I SORRA

Terres, sorres i argiles són materials freqüents que s'utilitzen tant per fabricar ceràmica cuïta, com per construir parets de coberts, pallisses o de les mateixes cases, però fonamentalment com a components del morter. S'extreia generalment dels sorrals de les ribes de rius i rieres. Són materials de ràpida manipulació, econòmics, amb bon aïllament tèrmic i baix nivell de combustibilitat.

La sorra era el material bàsic per a fer el morter barrejat amb calç emprat en la construcció de les cases. També s'utilitzaven argiles soles o barrejades amb calç, per fer murs de tàpia.

Diferents manual clàssics d'arquitectura ja expliquen la utilització de terra com a material bàsic de construcció, a *Los diez libros de arquitectura de Vitrubio*²⁶², també al *Diccionario de la arquitectura Civil* de Benito Bails²⁶³, i a *El arte de la albañilería* de Juan de Villanueva²⁶⁴; no podem deixar de fer esment d'aquestes referències documentals que tracten els materials constructius des de la perspectiva de cada època.

4.1.3.5. FANG

És la mescla de terra argilosa i aigua fent una massa plàstica que es torna dura quan es cou al foc. El fang es pot utilitzar emmotllat i assecat al sol, formant toves (adobe), essent un material de construcció amb presència a la Península Ibèrica des del Calcolític (Asensio Esteban, 1995: 32) i molt documentat als jaciments arqueològics de diferents zones d'Espanya des d'aquest període.

La forma més utilitzada és el fang cuit al forn, fent diferents productes: rajols o maons (rajol massís gruixut rectangular), cairons (rajols massissos quadrats), rajoles (rectangular i prim), corbes o revoltons (peces quadrangulars gruixudes i corbades per una cara), i teules, fonamentalment. Aquest material s'utilitzava per a la construcció de teulades, paviments, parets i voltes.

El rajol es feia en motllos, després s'assecava al sol i finalment es coïa en piles o al forn. El sistema de cocció en pilier consistia en fer un piló de rajols amb un espai al mig en el que es posava el material per fer foc i amb una separació entre les peces per

²⁶² *De Architectura*, manuscrit de Vitruvi descobert el 1414. Existeixen 17 manuscrits medievals del text en diferents biblioteques europees, el més antic es conserva al Museu Britànic, data del segle VIII. La primera edició en castellà és de Miguel de Urrea (Alcalá de Henares, 1582).

²⁶³ Benito Bails (1730-1797), matemàtic i arquitecte de la època de la il·lustració, que va fer un diccionari publicat de forma pòstuma el 1802: *Diccionario de Arquitectura civil*. Madrid: Imprenta de la viuda de Ibarra. *Obra Póstuma de Don Benito Bails*. Edición facsímil Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Asturias, 1973.

²⁶⁴ Juan de Villanueva (1739-1811), arquitecte que va ser el millor representant del neoclassicisme espanyol. El seu llibre pòstum publicat el 1827 va ser una obra de referència i un llibre pràctic que es va editar de forma pòstuma: *Arte de albañilería, ó Instrucciones para los jóvenes que se dediquen a él, en que se trata de las herramientas necesarias al albañil, formación de andamios, y toda clase de fábricas que se puedan ofrecer*. Editat de forma pòstuma per Francisco Martínez Davila, Madrid. 1827. Reproducció facsímil de 1977, Asland.

facilitar la cocció; per fóra la pila es protegia amb rajols superposats per evitar la pèrdua de temperatura. Les peces obtingudes amb aquest sistema eren de baixa qualitat. La cocció al forn era a més alta temperatura, en un forn tancat i sortien peces de millor qualitat que amb l'anterior.

És comú a les cases disposar d'un forn d'obra en el que es feia la cuita de rajols, maons o teules, de manera que se'n disposava de material constructiu ceràmic quan era necessari²⁶⁵. La teula és el material únic utilitzat per fer teulades en aquesta zona; les rajoles s'utilitzen per ràfecs de la teulada, soleres, mentre que el maó o rajol s'emprava per fer els pilars, voltes, ... Els seu ús és més freqüent a partir de finals del XVIII i el XIX, amb la influència de l'arquitectura industrial, quan també s'utilitzen per substituir la pedra de portes i finestres en obertures que es fan noves o en noves construccions, envans, arcades i voltes i, fins i tot, per fer parets de càrrega.

4.1.3.6. TÀPIA

L'argila és la matèria prima bàsica per a la construcció de la tàpia, matèria amb bona capacitat d'absorció d'aigua que augmenta la plasticitat; s'afegeix sorra i grava que actuen com a desgreixant i contraresten l'excés de plasticitat; es pot fer addició de calç, tot i no ser estrictament necessària, ajuda a l'aglomeració de la barreja i estabilitza químicament la tàpia en absorbir part de l'aigua afegida; també es poden introduir fibres, com la palla, que actuen com la sorra; i finalment entre un 5 i 10% d'aigua.

La tàpia es fa encofrada entre taulons verticals de fusta que ajudaven a construir una paret per parts i que permetien compactar el material fins que s'assecava a l'aire. La tàpia es podia revestir per protegir-la amb un morter, que augmenta la seva resistència.

És un tipus de construcció molt freqüent a la zona, sobre tot per a pisos alts i envans.

²⁶⁵ Les cases més grans del baix Berguedà acostumaven a tenir un forn, o més, propers, fet que veiem a Vilamarí (Avià), Torradella (Montmajor), Ballaró (Olvan), Periques (Puig-Reig), per posar només alguns exemples.

L'ús de la tàpia a la Península Ibèrica el trobem documentat a l'obra *Història Natural* de Plini, que assenyala que “*se veían torres y atalayas hechas en tierra, de remotísima antigüedad*”, “*paredes de barro a las que llaman de molde porque se levantan, más que constuyéndolas, vaciándolas entre dos tablas, las cuales paredes duran siglos per ser inmunes a la lluvia, al viento, al fuego, siendo más fuertes que cualquier cemento*” (Monjo Carrió, 1998: 32-33).

4.1.3.7. FERRO

El treball del ferro amb forja està molt generalitzat a la zona des del període medieval, restant encara alguns exemples de molins que disposaven de ferreria²⁶⁶, essent aquesta una feina especialitzada. Molts elements de la casa estan fets en ferro, generalment la ferramenta per tancaments, claus i panys, frontisses, golfos, reixes, baldó, picaportes, baranes de balcó o d'eixides,... però també alguns elements utilitzats en la construcció com puntes i claus.

4.1.3.8. CONCLUSIONS

- El material de construcció de murs exteriors més freqüent és la pedra, disposada en paredat o carreus. La pedra utilitzada és la que es troba pròxima al lloc.

²⁶⁶ Com el Molí de Güell (Gósol), el molí de Sorba (Montmajor), el molí de Minoves o el del Riu (Avià), el Molinot (Capolat),...i molts altres exemples repatits per tota la geografia berguedana. (Cortés Elía, M. del A. (2002) *L'aprofitament hidràulic de la riera de Metge a Berga*. Tesina de llicenciatura. Treball de recerca del Pla d'Estudis de Doctorat en Arqueologia Prehistòrica, Universitat Autònoma de Barcelona. Aymami, G. (2002) *Els molins hidràulics de la vall del Bastareny*. Bagà. Associació medieval de Bagà. Aymami, G. (2011) “Molins de la riera de Merlès”. *L'Erol* núm. 108. P. 44-48. Corominas, J.; Corominas, R. (2013) “Els antics molins del municipi de la Nou”. *L'Erol* núm. 118. P. 43-46. Serra, R. (1999) “El ferrer del Riu”. *L'Erol* núm. 63. P. 44-46.

- Per a envans interiors, a la planta baixa els murs són de paredat, generalment encofrat, i als pisos de tova o encofrat de tàpia. Al baix Berguedà també s'utilitza el maó o cairats de cantell.
- El material d'unió que s'utilitza a la zona és el fang i el morter de calç, tot i que també trobem material sense aglutinant d'unió, és a dir, posat en sec.
- Tractament exterior del murs, pot ser pedra vista, arrebossat de morter de calç o de fang.
- Les cobertes són de teula àrab, no hi ha teulades de pissarra en aquesta zona, ni tan sols a la muntanya, marcant una diferència important amb les properes zones geogràfiques de Cerdanya i Urgell.
- Els paviments interiors de la planta baixa solen ser de terra compactada i llosa de pedra; al pis de fusta, rajols ceràmics cuits, o guix compactat a les cases de l'alt Berguedà.
- Els sostres són de bigues juntes, volta de pedra o rajols a les plantes baixes; de bigues i empostissat de fusta, revoltó o rajols ceràmics cuits al pis; fusta a les golfes. A vegades l'espai entre bigues es reomple amb plaques de guix encofrat o guix encanyissat en els exemples més moderns.

4.1.4. ELEMENTS ESTRUCTURALS I ARQUITECTÒNICS

L'estructura de la casa està formada pels elements constructius que suporten les càrregues i forces de l'edifici. En les masies l'estructura és un volum realitzat amb diferents cossos o crugies formades per murs de càrrega i amb sostres de bigues o voltes a la planta baixa. Amb aquest tipus d'estructura bàsica es poden aixecar pisos, generalment un o dos, i un espai sota coberta; i es formen espais de planta quadrada o rectangular que permeten ampliacions modulars seguint el mateix esquema d'un cos central. La capacitat de creixement de la casa rural és una característica que identifica i fa únic aquest tipus de construcció, ja que la casa pot augmentar la superfície afegint cossos o aixecant un pis en un moment de necessitat, amb un creixement que pot ser en vertical o en horitzontal, donada la facilitat de muntatge i desmuntatge de la teulada que es basa en un sistema constructiu molt simple. Altra característica és que la construcció s'orientava tenint en compte les necessitats d' il·luminació i escalfor per aprofitar el sol, així com la protecció del vent fred del nord.

L'estructura de la casa està formada pels elements verticals (parets), elements horitzontals (bigam, forjats), la coberta i els fonaments.

Altres elements que no són bàsicament estructurals però que conformen també l'edificació són les obertures, els acabats i altres elements de l'interior, així com alguns elements addicionals exteriors. En aquest apartat analitzarem aquest conjunt que s'ha redactat a partir de la documentació de les cases estudiades.

4.1.4.1. ELEMENTS ESTRUCTURALS VERTICALS

Paraules clau: parets (mestra, mitgera, de trava, de façana, amb arc diafragma), pilars, columnes, pilastres, contraforts.

4.1.4.1.1. PARETS

L'estructura constructiva de les cases es basa en un sistema fonamentat en murs de càrrega, o parets mestres, que componen un diferent nombre de crugies, "un sistema

espacial modulats en base a crugies²⁶⁷. El sistema de crugies permet una forma lògica de creixement de les cases afegint cossos a un cos principal i/o inicial. Les masies tenen quatre parets de càrrega principals, les façanes, i altres parets de càrrega interiors que divideixen les crugies, amb una separació mitjana de 4-5 metres, la que permetia la llargària de les bigues que tancaven el sostre. La composició freqüent és de dues o tres crugies separades per murs i disposades paral·lelament, tancades perpendicularment per dues parets externes, repetint-se el mateix model de crugies o cossos al pis, però normalment no es repeteix a les golfes.

Diferenciem tipus de paret per la ubicació i el treball que fan les parets en el conjunt, així podem parlar de murs de càrrega o parets mestres, façanes, parets mitgeres o de trava (entre els murs de càrrega) i envans. Els materials i la construcció de cada tipus pot ser lleugerament variable depenent de la zona, de la persona que fa la paret que està subjecte a la tradició del lloc, i de la funció de la paret. Tot i així els materials i la construcció són molt similars a totes elles en aquesta zona.

Les façanes són possiblement l'element remarcable de les cases i en les que normalment es reflecteix l'estructura interna de la casa. La façana principal generalment està orientada a migdia, amb la porta principal centrada i finestres o balcons als pisos disposats de forma simètrica. No és freqüent la presència de rellotges de sol a les façanes, ni d'elements decoratius remarcables exceptuant alguna llinda amb data o el nom del propietari del moment de la construcció, fet que reflecteix el caràcter purament utilitari d'aquestes cases. En alguns casos s'afegeixen eixides o galeries, donant un aspecte més complert amb un joc de buits i plens molt característic a les zones agrícoles; o amb balcons encastats amb baranes de fusta a la zona de muntanya.

Generalment les cases tenen una façana principal, en la que trobem la porta i on s'obre la finestra de la sala i de la cambra principal; i altra façana oposada a aquesta que permet l'entrada directa al pis amb una escala exterior, o bé a nivell del paviment exterior degut a que la casa es troba edificada en un desnivell del terreny. La porta posterior en molts casos permet accedir al pou de la cisterna.

²⁶⁷ Tal i com afirmaven Monner et alii (1975) "La estructura tipológica de la masía". *Grupo 2C Construcción de la ciudad*. P. 40.

Els **materials de construcció** dels murs i elements verticals són pedra, maó, tova o tàpia. La pedra pot ser natural i sense trencar, pot ser carejada (treballada per una cara), o picada formant carreus regulars. El material més utilitzat és la pedra i generalment les parets exteriors són de paredat comú i només amb les cantoneres i elements de les obertures fets amb carreus ben escairats. Les divisions interiors, si no formen part de l'estructura de crugies, generalment es fan amb tàpia o tova.

El **material d'unió** principal és l' argamassa o morter de calç (fet amb calç, sorra i aigua), tot i que a vegades trobem parts de murs fets en sec, sense material d'unió, fet més freqüent en construccions petites i destinades al treball que en els habitatges. El fang també és present com a material d'unió en algunes cases utilitzant el sistema d'encofrat o bé com a morter d'unió. En les cases a partir del segle XIX s'utilitza el morter de ciment.

L'**acabat** exterior pot ser de pedra vista o arrebossat amb morter de calç per la cara externa, malgrat moltes hagin perdut aquest revestiment que servia per aïllar les parets. És possible que la major part de les cases tinguessin aquest acabat exterior, tot i que alguns edificis de nivells socials més baixos, pallisses i coberts, mai havien estat arrebossats com es pot veure encara actualment. A les zones de muntanya també trobem exemples d'arrebossat amb fang, utilitzat més per ajudar a travar el material que per fer una capa exterior per cobrir tot el mur; material que té poder aïllant malgrat la aparent fragilitat. L'arrebossat sempre deixa lliures els cairons de les cantoneres; i no trobem cases que s'hagin pintat o esgrafiat sobre l'arrebossat en aquesta zona.

Els acabats a l'interior de les cases són més variats, ja que trobem des de la pedra o el material vist, l'emblanquinat, fins a la policromia present des de finals del segle XVIII, amb exemples d'aplicació simple del color per delimitar un sòcol, fins a diferents tipus de decoració geomètrica o vegetal que trobem a les sales i cambres, sobre tot a cases més importants, fruit de reformes fetes durant els segle XIX.

Així els acabats de les parets es resumeixen en els següents tipus: material vist, arrebossada, emblanquinada, enguixada, remolinada (el material de damunt allisat), estucada (molt llisa i lluent), policromada.

La **construcció** dels murs de pedra es feia aixecant en vertical i amb un sistema de bastides de fusta que s'anaven ancorant al mur encastant bigues de fusta de forma perpendicular a la cara exterior, on es recolzaven taulons de fusta que permetien executar el treball a diferents alçades segons la necessitat. Moltes cases encara tenen visibles els forats de les bastides a les façanes. Generalment s'aixecaven dues parets, una a la banda exterior i altra a la interior, i es feia un rebliment de pedres i morter en mig, donant solidesa i gruix.

Hem observat que els gruixos dels murs estan relacionats amb la funció d'aquests dins l'estructura de la casa i amb l'època històrica. Els murs de les cases més antigues són més gruixuts a la planta baixa, on han de suportar més pes ja que fan de sòcol de l'habitatge situat al pis, amb una mitjana d'entre 45 i 90cm als murs de càrrega, arribant en casos puntuals a 1m de gruix. Els murs del primer pis generalment són de pedra, igual que els de la planta baixa, però normalment s'utilitza pedra més grossa per a la planta baixa i pedra una mica més petita als pisos; els murs s'aprimen a mida que augmenta l'alçada. A mida que el coneixement dels materials i tècniques constructives és més acurat, el gruix dels murs disminueix, així en edificis més moderns, de finals del XVIII i XIX, els murs són més prims, tant a la base com en alçada, entre 25 i 40 cm. S'observa també que a les cases més antigues (segle XIV a XVI) els murs exteriors presenten una superfície lleugerament atalussada a la planta baixa i primer pis, mentre que als pisos superiors es manté el mateix gruix de paret, a plom. A les parets dels pisos alts i a les golfes és més freqüent l'ús de la tàpia o pedra tosca en ser materials més lleugers.

Per a envans o parets mitgeres s'utilitzen els mateixos materials que en les parets exteriors. Però, així com en els murs construïts amb carreus o carreuons es triava la pedra, per a les parets interiors la selecció del material no és tan acurada, ja que quasi sempre tenien un acabat arrebossat. A les plantes baixes és més freqüent la pedra, generalment el paredat comú o l'encofrat de pedra i morter; mentre que als pisos els envans són de rajols, de tàpia, de maó, encofrat de guix premsat, o de fusta a les

zones de muntanya. L'encofrat es feia amb estructura de fusta (tapieres) que s'omplia amb el material i que un cop sec formava un fragment de paret al que s'anaven sumant altres per remuntar la paret final. Una característica dels murs de pedra és que tenen gran inèrcia tèrmica, mantenint la temperatura que transmeten a l'interior de la casa.

Un element destacable de l'interior de les cases més antigues, segles XIII-XIV, és l'ús d'arcs diafragma entre els murs de càrrega, sistema constructiu que permetia disposar d'espais amplis sense murs de divisió en la mateixa crugia, a més de servir de reforç del sostre. L'arc diafragma "forada" les parets situades entre les parets mestres.

És freqüent trobar entre 1 i 3 arcs diafragma apuntat en un mateix espai, o repetint el patró en crugies paral·leles. També trobem el mateix sistema amb arcs de mig punt, tots construïts amb dovelles de carreus de pedra, i sempre a les plantes baixes de les masies ja que es tracta d'un sistema constructiu que suporta bé càrregues superiors. També hem vist arcs de rajols o de maó amb el material disposat a plec de llibre, generalment de mig punt o rebaixats, una tipologia que s'utilitza a partir del segle XVIII en les ampliacions d'espais. Els arcs diafragma són un element que trobem amb freqüència al baix Berguedà, amb exemples a tots els municipis i sobre tot en cases que relacionem amb el tipus de casa forta d'origen medieval. Podrem dir que l'arc diafragma és un altre tipus de parament vertical, i l'hem documentat àmpliament, sobre tot al baix Berguedà.

Hem de tenir en compte que la major part de les cases són fruit de diferents èpoques i els murs denoten aquesta evolució històrica en l'estructura, ja que el gruix, els materials i la disposició d'aquests ens permeten veure des de fóra les ampliacions o reformes posteriors al moment d'origen de la casa. Els murs ens han permès fer una primera lectura de les vicissituds de la casa i de les modificacions que s'han fet en diferents etapes, així com aproximar la cronologia de cada període. Així podem veure masies que s'havien ampliat amb un cos paral·lel a l'inicial i que conserva entre els dos cossos els carreus d'unió de les cantonades, o bé exemples en que s'ha augmentat l'alçada en un pis més i queda visible el rastre de l'anterior assentament de la teulada.

TIPUS DE PARETS²⁶⁸:

Parets de **pedra**:

- De paredat. S'utilitza pedra sense picar o poc treballada de diferents mides i de tots els tipus disponibles a l'entorn, també còdols de riu, pedra tosca, i altre material re aprofitat com fragments de moles de molins, molins de mà, fragments de teules, de maó o rajols que s'utilitzaven per omplir els forats entre les pedres, així s'emprava menys argamassa en la unió. La pedra es disposa de forma irregular en filades horitzontals que s'adapten a les dimensions del material, pot estar unida amb morter si la pedra és grossa (maçoneria, *mamposteria*) (*opus incertum*) o bé encofrada si la pedra és més petita (*opus caementicium*)²⁶⁹.

- De pedra carejada. Amb la pedra carejada només a la cara principal, que sempre es posava a la part exterior de la paret. A vegades es carejaven dues o tres cares per facilitar la disposició. La pedra es posa de forma més o menys ordenada en filades horitzontals.

- De carreus o carreus ben escairats. Hi ha exemples amb carreus molt quadrats i altres amb el carreus més estrets i rectangulars. El material es disposa de forma regular formant filades horitzontals, generalment a trencajunt, triant la pedra. Tenim diferents exemples, sobre tot en edificis de cronologia medieval, tot i que no són molt freqüents. (*opus quadratum*, *opus vittatum*).

Generalment les cantoneres dels murs exteriors són de carreus escairats, o bé amb les dues cares visibles picades i carejades, i serveixen per lligar les dues parets que convergeixen a la cantonada.

²⁶⁸ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 26, 27 i 28).

²⁶⁹ Entre dos motlles de fusta es posava el material de pedra i gaves, després es tirava la calç líquida per travar.

En quant a la **disposició de la pedra**, tenim exemples dels següent tipus:

- *Opus incertum*: fet amb pedres irregulars formant dos murs amb un reompliment de fang o morter de calç i pedra.
- *Opus caementiciam*: formant un encofrat amb graves i morter de calç.
- *Opus quadratum*: amb carreus distribuïts horitzontalment i formant un aparell molt unitari, el mig s'omplia amb pedruscall.
- *Opus vittatum*: com el *quadratum* però fet amb carreus petits.
- *Opus spicatum*: pedra disposada en forma d'espiga, molt característica dels murs dels segles XII-XIII.

També trobem murs revestits amb rajols, generalment quadrats, i disposats en diagonal (*opus reticulatum*), o en horitzontal (*opus testaceum*). Però es tracta d'exemples molts puntuals i generalment en edificis molt propers al segle XX.

Pel que fa a l'acabat del morter d'unió, aquest ha patit canvis amb el pas del temps, desapareixent en uns casos i essent modificat en altres, però es pot apreciar que a les cases més antigues la junta és refosa, mentre que a les cases construïdes a finals del XVIII i XIX la junta és plena.

Parets de **material ceràmic**:

El maó és una peça de fang d'argila en forma prismàtica regular i cuita al foc. Es fabrica amb diferents formes i mides, però les més freqüents que hem trobat utilitzades en parets són el maó (rajol massís rectangular i gruixut), el cairó (peces quadrangulars), el rajol (peces rectangulars més prim que el maó) i la rajola (més primes que el cairó).

El material ceràmic cuit s'utilitzava en època romana i es va adaptar a la construcció de les masies, tot i que la pedra era el material més usual per a l'aixecament de murs degut a la facilitat d'extracció i a la durabilitat. És un material de construcció molt

corrent en les masies de la zona, però principalment per a les teulades i paviments interiors, no tant en la construcció de parets. Veiem que la major part de les cases que tenen orígens medievals utilitzen la pedra per als murs de càrrega, mantenint-se aquest tipus de construcció fins ben entrat el segle XIX, mentre que per a envans interiors i altres tancaments si que s'utilitza el maó, però més freqüentment la tàpia encofrada. A les cases dels segles XIV a XVIII l'ús del maó és més limitat en l'estructura, però a partir del XVIII, i sobre tot el segle XIX, es generalitza tant per a parets de càrrega, com per a les cantoneres, obertures i envans.

El maó s'ha utilitzat en parets, pilars, voltes, cantoneres, envans i la construcció d'altres elements a l'interior com revoltos dels sostres, escales o fumerals, però també per al tancament d'armaris, elements a la cuina, graners,... en ser un material lleuger, de fàcil transport i muntatge que permet fer elements més petits a dins les cases. També trobem el maó en moltes restauracions fetes a finals del XIX i inicis del XX, com a element per travar la pedra en els angles, per reforçar murs, o en les ampliacions. És més freqüent l'ús del maó en les cases del baix Berguedà que en les zones de muntanya, possiblement en estar en contacte amb les fàbriques tèxtils que es van construir a la zona en època de la industrialització, i que va popularitzar aquest material per a ús en murs i cantoneres.

La posició del maó per a la construcció del mur varia segons sigui el tipus de paret, ja que es pot posar de pla (formant paret amb el gruix de l'amplada del maó), de maó de quart (posats de cantell), de llarg i través (alternant dos maons junts i paral·lels posats per llarg, amb un posat de través, alternant les filades)²⁷⁰, de pam i mig (posats plans formant un gruix de 30cm).

El material d'unió més freqüent és el morter de calç, tot i que a les cases del segle XIX ja s'utilitza el morter de ciment.

Els envans interiors acostumen a estar arrebossats amb morter, o simplement amb una capa de calç blanca; però als elements exteriors, com les cantoneres o obertures, el maó es troba vist.

²⁷⁰ Fullana, M. (2005).

Parets de tàpia o tova:

La paret de tàpia, o *tapijal*, es construïa amb terres argiloses que es dipositaven dins un doble empostissat de fusta (tapieres), i que es piconava fent capes d'argila humida. En assecar es treien les tapieres i quedaven blocs de tàpia tres a cinc pams de gruix, uns 80cm d'alçada i uns 150cm d'ample, que s'anava repetint. Per calçar cada peça calia tenir en compte de trencar junts a cada filada amb una capa de morter de calç. Les dimensions de cada peça de tàpia depèn del constructor i de la ubicació de la paret, així com la utilització de muntants de fusta entre mig per donar consistència al conjunt i facilitar la construcció.

La resistència de la tàpia és d'uns 7 kg/cm² i la fatiga pràctica de 1 kg/cm², per això s'ha de fer gruixuda i la resistència es millora colpejant enèrgicament amb el picó la matèria primera de terra de tapiar i emprant una beurada de calç per formar l'anomenada "tàpia reial", o bé es donava una capa de calç a la paret exterior per proporcionar més rigidesa i protegir-la, l'anomenada "tàpia crostada"²⁷¹.

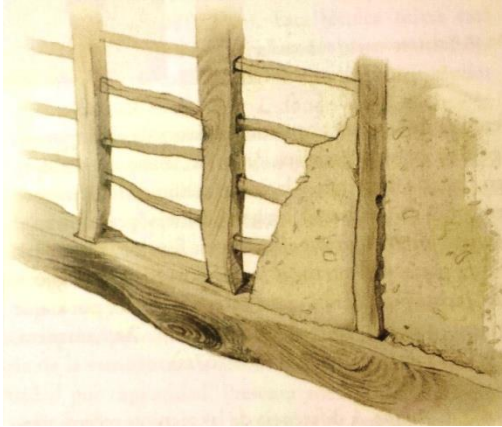
Així, la paret de tàpia es feia encofrada, amb motllos recuperables de fusta. El material utilitzat és fonamentalment fang i aigua, però també es barrejen altres elements com sorra, grava o palla, que ajudaven a reduir la plasticitat i contribuir a que fos més consistent.

Hem documentat també un tipus de tàpia feta amb una estructura d'entramat de fusta que formen panells que s'omplien amb argila, seguint el sistema anomenat *opus craticium* que va descriure Vitruvi²⁷². Es un tipus de mur que es generalitza a partir del segle XII-XIII i que trobem tant a l'interior com a l'exterior d'algunes cases. També anomenat *pan de bois* o *fachwerk* ²⁷³.

²⁷¹ Salvat, A. (2011).

²⁷² Vitruvi, M. *De Architectura*. Op. cit.

²⁷³ Azkarate, A.; Solaun, J.L. (2012) "Tipologías domésticas y técnicas constructivas en la primitiva Gasteiz (País Vasco) durante los siglos VIII al XII d.C". *Arqueología de la arquitectura* núm. 9, pp. 104-128.

Imatge 30: Imatge de construcció de tàpia encofrada.²⁷⁴

Els fonaments per a la paret de tàpia són generalment de pedra sense picar i unida amb morter de calç fins a un metre d'alçada a les plantes baixes. Als pisos acostuma a descansar directament sobre el paviment de rajols.

També hi ha parets construïdes amb blocs de tova²⁷⁵, peces individuals de maó gruixut sense coure fet amb argila, aigua, sorra i graves o altres materials barrejats, igual que la tàpia. Es fabricava en motllos recuperables i es deixava assecar al sol. Les parets es podien fer amb les toves encara humides, de manera que no necessitaven material d'unió, o unides amb morter. Aquest material es podia fer més estret i permetia un treball més ràpid.

Tant la paret de tàpia encofrada com de tova la veiem molt sovint a envans interiors de les cases, sobre tot als pisos alts, ja que és un material lleuger i permet fer divisions sense seguir l'estructura de les parets mestres i fer un tancament en el lloc que convingui.

Parets o tancaments **de fusta**:

Trobem en algun cas puntual, i sobre tot en les zones de muntanya, algun tancament interior fet de taulons de fusta posats en vertical i encadellats, tot i que no és tan freqüent com a altres zones de muntanya, per exemple del Pallars i Vall d'Aran. L'hem trobat en una casa per dividir l'espai on hi ha la cuina dins la sala. Aquests tancaments

²⁷⁴ Azkarate, A.; Solaun, J.L. (2012: 122).

²⁷⁵ Griera, A. (1933: 117).

en molts casos formen part del mateix banc escó que separa el foc de la cuina, i malgrat formi part d'un moble, el seu objectiu és separar espais.

4.1.4.2. ALTRES ELEMENTS DE SUSTENTACIÓ²⁷⁶

Paraules clau: pilars, columnes, contraforts.

Els **pilars** són elements de sustentació que fan la mateixa funció que les parets de càrrega, la diferència més important és que en tenir la secció més reduïda permeten obrir espais amplis. Sobre ells descansen les bigues que suporten l'embigat dels sostres.

Generalment són de 30 a 60cm de costat, i sempre la seva secció està en relació amb el pes que han de suportar. El materials de construcció dels pilars pot ser pedra o rajol, sempre units amb morter de calç. Podem dir que les cases que tenen pilars de pedra són cronològicament més antigues que les que tenen pilars de rajol, que són més modernes.

Els pilars poden tenir diferents formes, quadrats, amb els angles arrodonits, cilíndrics (**columnes**). Generalment els trobem a les golfes, per sustentar la teulada i recolzats sobre els murs dels pisos inferiors, i és freqüent utilitzar pedra tosca per als pilars de les golfes i evitar sobrecarregar pes. Però també els trobem en algunes cases als pisos, permetent espais més amples, així com en algunes plantes baixes de cases petites en les que es supleix un mur de divisió per un pilar, de forma que es guanya espai als estables, però són exemples molt puntuals.

Els pilars són elements més freqüents als pallers, generalment de pedra a la planta baixa i de fusta o maó al pis, a l'espai on es guardava la palla.

Algunes cases tenen **contraforts** a les façanes, amb la funció de suportar o reforçar el pes del mur de la planta baixa i donar suport als murs de les crugies interiors. Solen ser de pedra unida amb morter i tenen forma atalussada, amb la base més ample i es van fent progressivament més estrets a mida que guanyen alçada. Trobem contraforts

²⁷⁶ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 28).

a moltes cases, generalment les que tenen origen medieval, i a qualsevol façana, sense seguir un patró estètic, únicament amb intenció clarament estructural.

L'**acabat** dels paraments verticals a l'interior de la casa poden ser de diferents tipus. El més antic és el que deixa el mur sense tractament, amb el material vist; també tenim exemples amb arrebossat de morter de calç, o en els casos d'intervencions actuals, amb morter de ciment; altres exemples són amb emblanquinat de calç sobre el material, a vegades amb una lletada de fang, tot i que menys freqüent. Finalment, als pisos i fonamentalment a la sala i a les cambres principals, hi ha casos en que trobem policromia a les parets, amb motius geomètrics marcant un sòcol de color amb una sanefa superior, el tipus més freqüent; també motius florals o escenes, que cronològicament situem entre finals del segle XVIII en el casos més antics, i inicis del XIX, en restauracions puntuals fetes en època noucentista i decó, tot i que son casos puntuals i fonamentalment a les cases grans de la zona del baix Berguedà²⁷⁷.

4.1.4.3. ELEMENTS ESTRUCTURALS HORIZONTALS²⁷⁸

Paraules clau: forjat, bigam, jàssera, cabirons, cairats, llatas, mènsula, empostissat, sostres, rajols, corbes, revoltos, guix emmotllat, guix encanyissat, paviments, llosat, enrajolat, arcs de descàrrega, arc diafragma, volta de canó, volta amb arc faixó, volta de canó rebaixada o ansa de paner, volta per aresta, de creueria, volta amb petxines, falsa volta, adovellat, plec de llibre o sardinell, maó pla, aproximació de filades.

Els elements estructurals horitzontals són els forjats, els sostres o sistemes de cobriment que descansen sobre els murs de les crugies. La denominació de forjat es dona a l'obra amb la que s'omplen els buits de l'embigat del sostre d'un pis²⁷⁹ i per aquest motiu la utilitzem com a denominació comú per a estructures horitzontals. Així, els espais entre crugies es podien cobrir amb diferents tipus de sostres que donen solidesa a l'edifici, ja que contribueixen a travar-lo i donar estabilitat al conjunt. En algunes cases la línia dels forjats és visible a les parets exteriors, mostrant l'evolució

²⁷⁷ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 29).

²⁷⁸ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 31 a 35).

²⁷⁹ Descripció del "Diccionari de l'art i els oficis de la construcció", de Miquel Fullana, (2005).

de la construcció en un sistema en que els forjats s'anaven lligant amb les façanes a mida que es pujava la casa.

S'utilitzen dos sistemes bàsics, l'embigat pla i la volta. El més freqüent a la zona és l'embigat de fusta pla, material proper, abundant i econòmic; és el sistema de cobriment tant de la planta baixa com dels pisos de les masies, que a vegades es combina amb la volta de canó, de llunetes o d'aresta a la planta baixa. El cobriment amb volta a la planta baixa el trobem més en les masies del baix Berguedà, mentre que a les zones de muntanya generalment els sostres són plans sobre embigat.

4.1.4.3.1. COBRIMENT D'EMBIGAT

L'embigat o bigam és el conjunt de bigues de fusta disposades horitzontalment que formen el sistema de suport dels diferents pisos i a la vegada lliguen els murs permetent que tot el conjunt sigui autoportant. Formen un entramat que adquireix una disposició o altra segons el pis de la casa i el pes que hagin de suportar, així com la llum que queda entre mig.

Les bigues generalment s'encasten als murs laterals, o bé es recolzen sobre una jàssera central, o bé sobre una biga paral·lela als murs (biga paredera) que descansa sobre mènsules o permòdols de pedra o fusta encastats perpendicularment al mur, o també poden recolzar sobre un sistema d'arcs. En cases de cronologia entre els segles XIX i XX, les bigues recolzen també sobre pilars que substitueixen algun mur de càrrega, o que serveixen de reforç, fent-se els murs de tancament de material més lleuger, generalment maó.

La unió entre bigues i jàsseres es fa per gravetat, tot i que a vegades es reforça amb falques de fusta, puntes, claus o anelles metàl·liques, però a vegades també reomplint els espais entre les unions amb fragments de pedra i morter. Algunes bigues tenen encaixos tallats en els extrems per tal de facilitar el recolzament entre unes i altres.

La separació entre les bigues és variable, entre 45-55 cm i altres entre 50 i 70 cm (depenent del material que es posi entre mig), tot i que en alguns casos hem vist les bigues disposades juntes formant sostres continus d'embigat a la planta baixa degut a que suporten paviments de lloses de pedra. Aquest darrer tipus l'hem observat a cases antigues en que la datació ens aproxima al segle XV o anterior.

Es diferencien les bigues segons la ubicació i la funció que han de fer, així com segons el tractament que es faci de les cares del tronc. Trobem a les cases moltes bigues, sobre tot a la planta baixa i a les golfes, que no han estat treballades, simplement els troncs d'arbre s'han netejat de escorça i branquillons, però s'utilitzen com a material de construcció de les cases sense treballar les cares. En altres el tronc simplement s'ha desbastat, per dues o quatre cares, carejant o aplanant lleugerament les cares. També trobem cairats²⁸⁰ o cabirons, que és quan els trocs estan quadrejats formant un paral·lelepípede amb totes les cares planes i creant una secció quadrangular; a vegades aquests cabirons tenen una motllura als angles visibles, per embellir el sostre. Els cabirons son les bigues que es disposen sobre la jàssera.

La jàssera és una biga que pot tenir les característiques de les anteriors, però que fa la funció de biga mestra, és a dir, la que rep els esforços que transmeten els cabirons, i que s'utilitza tant en sostres dels pisos com en la coberta. Si la llum és petita els cabirons es posen entre paret i paret, però si és massa ampla trobem jàsseres intermèdies que ajuden a reduir la llum i repartir el pes dels cabirons. Hem vist jàsseres de diferents gruixos, depenent del pes que hagin de suportar, algunes de secció bastant grossa podent arribar als 40cm de diàmetre. En l'apartat on s'explica la teulada veurem altres tipus de jàsseres.

Les llates són barrons de fusta que trobem a vegades formant un entramat sobre l'embigat per tal de suportar o clavar el paviment de fusta o rajols que es posa a sobre. No els trobem a totes les cases, ja que depenen de la tria del mestre d'obres o de les necessitats del material del paviment.

4.1.4.3.2. LA VOLTA I L'ARC

L'arc és un element arquitectònic que forma una obertura en un parament vertical amb la funció principal de suportar un sostre entre dos murs i que ja hem vist a l'apartat dels elements verticals. Era el millor sistema de "foradar" una paret sense que aquesta perdés consistència, ja que les forces que recauen sobre l'arc es desvien als muntants

²⁸⁰ La denominació cairat fa referència a una peça de fusta o pedra que s'ha treballat per fer-li cares. S'utilitza indistintament el dos termes per referir-se a les bigues que formen l'entramat bàsic, que generalment estan carejades (Fullana, 2005).

laterals. No és un sistema de cobriment en si mateix, però s'utilitza per al recolzament de les bigues i és un element bàsic per configurar els diferents tipus de voltes. Quan trobem paraments formats per algun tipus d'arc (mig punt o diafragma), l'embigat de fusta es disposa horitzontalment, encastat als murs laterals i recolzat sobre el mur de l'arc.

Arcs i voltes són elements constructius d'origen romà; els arcs permeten mantenir un mur de càrrega i ampliar l'espai disponible. Quan s'utilitzen com a part de l'estructura els trobem a les plantes baixes, però els arcs també es fan servir per les obertures de portes o finestres, llavors els trobem també als pisos. En canvi les voltes són elements que s'utilitzen amb més freqüència a les plantes baixes i semisoterranis, que van permetre ampliar els espais de la planta baixa i fer els murs de càrrega més primers; però en algun cas les trobem als pisos, formant el sostre d'alcoves en cases reformades al segle XVIII-XIX que utilitzen voltes d'aresta fetes de rajols.

Hem documentat diferents tipus de voltes que relacionem amb diferents cronologies. El tipus més antic és la volta **de canó seguit**, que pot ser de mig punt, apuntada (ogival), o rebaixada (a alguns llocs anomenada d'ansa de paner).

Altres tipus de volta que hem identificat és la **d'aresta**, formada per la intersecció de dues voltes de canó amb quatre arestes i quatre punts de recolzament. D'aquest tipus la més freqüent és la romana, a partir d'arcs de mig punt, tot i que hem vist algun exemple a partir d'arcs apuntats, o volta gòtica de creueria.

En tots aquests tipus de voltes trobem exemples amb llunetes, la intersecció creada a la volta per una porta o obertura lateral que a la vegada configura una petita volta, i que configura un joc d'arestes molt peculiar a les crugies principals de la planta baixa de les cases.

Les voltes es construeixen com els arcs, amb una cintra de fusta sobre la que es remunta el material. Generalment les voltes de canó són de pedra unida amb morter de calç o encofrades amb pedra i morter, amb la pedra disposada a modus de tascons, a plec de llibre (o sardinell), o bé amb lloses planes. Però també tenim voltes de canó construïdes amb rajols disposats de cantell o plans a trencajunt o en espiga (a la mescla). Les voltes per aresta són més freqüents de maó o rajols, tot i que també hi ha de pedra o encofrades.

L'acabat de la part de l' intradós de les voltes és molt similar als dos tipus descrits, ja que tenim exemples amb la pedra o el rajol vist (el més freqüent), arrebossades amb morter de calç, amb fang o amb ciment, i pintades. L'espai que resta entre la volta i el paviment superior està reomplert amb diferents tipus de materials per anivellar el pis, des de terra, graves, o material de desguàs de diversos tipus.

Pel tipus de volta, la construcció i el material, podem relacionar-les amb una etapa històrica concreta, així generalment les voltes de pedra de mig punt i apuntades són les més antigues (XIII-XIV), la volta de canó rebaixat la trobem associada a cases d'època moderna (XVI-XVIII), mentre que la volta d'aresta és utilitzada a partir del segle XVII però sobre tot al XVIII i XIX.

Finalment apuntar que no tenim cap exemple de cúpula en les cases de la zona; però si de voltes de falsa cúpula fetes pel mètode d'aproximació de filades de pedra en sec, utilitzades en la construcció d'elements relacionats amb la casa, però no dins la casa. Per exemple, les trumferes que són freqüents a l'alt Berguedà, algunes barraques per eines, o la coberta del pou, però es tracta d' elements molt puntuals.

4.1.4.3.3. SOSTRES I PAVIMENTS²⁸¹

Els sostre és la part superior del forjat, que queda a la cara inferior del paviment del pis; mentre que el paviment és la cara superior del forjat. No podem parlar d'un sense parlar de l'altre, ja que normalment és el mateix element vist des de dues perspectives diferents. Si una cosa tenen de característic les masies és que el material de construcció queda quasi sempre visible, cosa que les fa més interessants històricament i arquitectònicament. Tractarem primer els sostres i després els paviments.

Quan el cobriment d'un espai es fa amb volta, la mateixa volta fa de sostre, però quan es fa amb embigat els espais que resten entre mig de les bigues a vegades es deixen simplement amb el material dipositat a sobre vist, però altres es tapen amb diferents materials, generalment relacionat amb la ubicació de sostre dins la casa i amb l'època, ja que a les plantes baixes l'exigència d'un acabat polit és menor que als espais destinats a la vivenda.

²⁸¹ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 34 i 35).

Hem vist sostres fets únicament amb l'embigat junt, amb les bigues sense carejar, que son presents a les cases més antigues i que generalment suporten un paviment de lloses de pedra. També altres en que sobre les bigues hi ha un empostissat de peces o llates de fusta posades perpendicularment als cabirons, de pi o roure, i que pot estar emblanquinat a vegades. Amb freqüència hem vist aquests sostres de fusta de les plantes inferiors fumats o, fins i tot, cremats, degut a la proximitat dels focs o cuines que s'ubiquen a les plantes baixes i que en algun moment haurien provocat un petit incendi o simplement provocant el fum un ennegriment de la fusta.

És freqüent a l'alt Berguedà que els sostres d'empostissat estiguin fets amb plafons de fusta als que s'aplicava una motllura que ressegueix cada un d'aquests per la cara inferior, cada plafó té forma quadrada, el conjunt forma un sostre de teginat de qualitat. Ho veiem a cases del nucli antic de Bagà.

A més de l'empostissat de fusta que és freqüent a les cases de l'alt Berguedà, també sovintegen els sostres ceràmics, que són el mateix paviment del pis superior que queda visible per sota. Hi ha de dos tipus, de cairons o peces ceràmiques en forma de revoltó (corbes) a la cara inferior, que es posen directament entre biga i biga, amb una amplada d'uns 50cm; o de rajols de diferents mides que es podien posar formant revoltons o bé plans sobre llates que descansen a les bigues. Si la rajola forma revoltó acostuma a haver dues capes i es reomple l'espai amb sorra; si es posa plana generalment hi ha dues capes de rajols capiculats sobre les llates i l'espai entre rajol i biga es reomple amb guix o fang. També hem vist exemples en que les rajoles estan amorterades sobre un empostissat de fusta. I altres en que es disposaven altres bigues de fusta de forma perpendicular per sobre del bigam principal i més pròximes per adaptar-se a la mida dels cairons, sobre tot com un reforç fet en reformes posteriors.

Tenim altres casos en que l'espai que queda a la part inferior entre les bigues es cobreix amb el reblert, algun material per tapar l'entrebigat, com plaques de fusta o plaques de guix emmotllat. Aquestes darreres es decoren amb motius diversos, algunes molt treballades amb escuts heràldics o motius religiosos (com a la Casavella de Graugés, Avià; o a la casa L'Espelt de La Pobla de Lillet), altres simplement amb una motllura. Durant els segles XVI, XVII i XVIII es va desenvolupar una indústria artesanal al voltant del guix, de la que tenim constància al municipi de Guixers a la Vall

de Lord (Solsona)²⁸² on s'explotaven mines de guix. Tant a la zona de la Vall de Lord com a alguns punts del Berguedà s'utilitzaren aquestes plaques de guix, sobre tot en cases importants a espais com la sala o a la cambra principal²⁸³, ja que és un element embellidor.

A les cases més modernes, a partir del segle XIX, els sostres de guix es fan amb encanyissat, posant l'estructura sota les bigues per tapar-les, però aquesta és una pràctica més freqüent als nuclis que a pagès, on hem vist exemples molt comptats i tots contemporanis. El *teixinat*²⁸⁴ és el nom que rep la coberta sota les bigues construïda amb canyes i guix, ja que recorda a un teixit; que posteriorment es podia policromar donant un acabat diferent. Un exemple modern de sostre de guix és el de plaques que, malauradament en algunes cases ha tapat l'estructura antiga.

Altra tipus de decoració dels sostres ens ve directament amb el mateix material que els forma, ja que hem vist rajols i revoltos ceràmics (corbes) amb impressions de dates, mans o dibuixos, segurament una llicència del terrisser que feia l'obra i que a vegades era el mateix estadant. D'altra banda, els revoltos i rajols també els trobem amb un acabat enguixat directament a sobre del material o bé simplement emblanquinats.

En quant als paviments, diferenciem entre els de la planta baixa i els dels pisos, que són la cara superior del forjat.

A les plantes baixes s'aprofita la roca sobre la que s'assenten les cases com a part del paviment, mentre que la resta de forats es reomplen de terra compactada i pedra. En alguns casos es feia un enllosat de plaques de pedra més grosses i en altres s'utilitzen materials en desús per pavimentar, com als molins on s'utilitzen les mateixes moles o fragments. No hem vist paviments fets amb còdols de riu encastats formant una solera unitària, que son freqüents a altres zones de Catalunya, sinó que els còdols es troben barrejats amb altre tipus de pedra i llosa plana per omplir forats, però mai configurant un paviment amb motius decoratius. En general aquests paviments estan rejuntats

²⁸² Adam, J.; Herrada, J.; Regàs, F. (2014) "La tradició artesanal del guix emmotllat a la Vall de Lord". Revista *Unicum*, núm. 13, febrer 2014. Riu i Riu, M. (1987) "L'antiga indústria del guix a la Vall de Lord". *Cardener: Revista de l'Institut d'Estudis Locals de Cardona i el Centre d'Estudis del Solsonès*, núm. 4, p. 35-59.

²⁸³ La decoració de sostres amb guix emmotllat és una tècnica que s'ha utilitzat en diferents zones, però es tracta d'una activitat poc estudiada i de la que manquen estudis de documentació, possiblement perquè és un element fràgil que en restauracions posteriors no s'ha conservat. Coneixem la presència de sostres de guix emmotllat de bona factura i documentats entre els segles XVI i XVIII a altres llocs de Catalunya, per exemple, a Olesa de Montserrat, i a Sant Llorenç de Morunys.

²⁸⁴ Griera, A. (1974: 121).

amb morter de calç o de fang, però també trobem cases en que les pedres simplement estan dipositades pel seu propi pes, sense amorterar.

També hi ha baixos amb el paviment fet amb cairons del mateix tipus que trobem a l'era, quadrats i gruixuts, i altres cases que s'han anat reformat també trobem enrajolats ceràmics de diferents mides i posat de formes diverses que va substituir l'enllosat o la terra a partir del segle XVIII.

Tot i que no son molt freqüents, trobem algunes cases en que la planta baixa encara te un paviment de terra compactada i poca pedra, que seria el primer tipus que s'utilitzaria a les cases, però són casos molt puntuals.

Al primer pis tenim exemples d'enllosat amb pedra, però només a la cuina i a la sala, mentre que la resta d'espais són amb empostissat de fusta o bé aquest s'ha substituït per rajols. Son pocs casos els que conserven el paviment de llosa, degut al pes, fet que ha provocat que s'hagi substituït per altres paviments més lleugers. Altres vegades només s'utilitza el paviment enllosat a la zona del foc, mentre que la resta és de fusta. Les lloses es posaven sobre un empostissat que descansava sobre el bigam, i és el sistema més antic de paviment junt amb la fusta.

Els paviments de fusta són molt freqüents a l'alt Berguedà, a les zones de muntanya, tant pel pis com per les golfes. Al baix Berguedà es manté a les golfes, mentre que als pisos s'ha anat substituint per rajoles. Estan fets de taulons de fusta de pi o roure, però també s'ha fet servir altres tipus de coníferes i castanyer, i no el trobem polit i allisat, sinó tal i com sortien els taulons de la serradora; el pas del temps i l'ús s'ha encarregat de donar una superfície característica. El paviment de les golfes és el que s'ha mantingut més intacte degut a la manca d'ús, i la utilització de fusta en lloc de rajoles va relacionada amb l'estalvi de pes als pisos alts, però també a que es una zona de la casa a la que quasi no han arribat les reformes i ha restat com espai de desembaràs.

A partir del segle XVII-XVIII s'incorpora el paviment ceràmic que es disposa sobre la fusta o bé substituint el llosat. En alguns casos es feia una sola capa de revoltons o corbes quadrades de 4-5 cm de gruix i entre 55 i 45 cm, posats sobre les bigues i units amb morter de calç, deixant la part inferior corbada vista per sota, a vegades amb una capa de rajols més prims sobre les peces per formar un paviment més decoratiu. Altra forma de construir consistia en disposar dues capes de rajols rectangulars capiculats per donar solidesa al paviment. El tipus de rajola utilitzada és la quadrada (cairó, de pam o pam i mig²⁸⁵) i la rectangular, de tons vermellosos, a vegades amb ratlles

²⁸⁵ Griera, A. (1974).

impreses en diagonal. La disposició de les rajoles que hem vist és en quadrat, a trencajunt, en forma d'espina de peix, o modular fent combinació utilitzant el mateix patró de disposició; però moltes vegades hem vist barreges de disposicions diferents a paviments del mateix espai, bé degut a una reforma, o degut a una unificació i ampliació amb altres espais contigus. També hem vist cases en que al mateix espai hi ha una part de lloses i altra de fusta, i altres en que hi ha fusta i rajoles, demostrant que la pavimentació a les masies ha sigut un fet més pràctic que decoratiu.

També sovintegen els paviments de guix premsat, d'una resistència inusitada al desgast per abrasió, si tenim en compte que la matèria primera és guix. Es disposava el guix sobre un empostissat de fusta sobre les bigues i s'encofrava en fragments que composaven el conjunt del paviment. La utilització de cola de conill en la massa li proporcionava la resistència. Tenim diferents exemples, sobre tot en la sala i la cuina de cases de les zones de muntanya, com a Moripol i a ca l'Andreu de Sorribes (Gósol), a Les Llenes (Saldes), a l'Espelt (La Pobla de Lillet), entre d'altres exemples. Trobem paviments d'aquest tipus al Monestir de de Sant Llorenç de Morunys, en unes sales documentades al segle XVI²⁸⁶.

En les cases que s'han fet modificacions o ampliacions s'ha substituït el paviment de rajols per paviment de tipus industrial hidràulic.

Es corrent que es pavimentin els patis i les eres amb cairons ceràmics, així com els pisos de les pallisses que solen ser de fusta.

4.1.4.4. ELEMENTS ESTRUCTURALS: COBERTES²⁸⁷

Paraules clau: vessants, desnivell, barbacana, encavallada, cavall, biga carenera, jàssera, bigam, tornapuntes i tirants, teules, disposició teules (a peu de garsa, a llata per canal), llates, empostissat.

La coberta és el sostre que cobreix l'edifici, es l'element estructural que dona consistència final al conjunt de paraments verticals i elements horitzontals, la que protegeix. Si a una casa li manca una part de la coberta aquesta acaba desapareixent en poc temps, ja que l'acció de l'aigua i la pèrdua de solidesa provoquen

²⁸⁶ Adam i altres (2014).

²⁸⁷ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 36 a 40).

l'esfondrament irremeiable. Per aquest motiu moltes cases de pagès són a terra o en ruïnes, perquè en algun moment els ha faltat la coberta. Per tant, és un dels elements importants a les cases per mantenir la seva estructura i volum.

El tipus de coberta més antiga que trobem documentada a la zona era feta amb bigues juntes, lloses i terra al damunt, per aquest motiu la teulada rebia el nom de "terrat"²⁸⁸, ja que fins al segle XIV no es va utilitzar la teula en aquesta zona per fer les "teulades".

Des del segle XIV la matèria primera que s'utilitza en aquest territori per la coberta és la teula àrab sobre embigat de fusta, al menys així ho trobem documentat a la zona²⁸⁹, però possiblement s'utilitzaria anteriorment. Veiem que algunes esglésies romàniques del Berguedà en molts casos tenien teulades de lloses de pedra que més tard es van substituir per teules, cosa que ens fa pensar que possiblement la teula s'introduís en l'arquitectura rural pels volts del segle XIII²⁹⁰.

En quant a la forma de les teulades, generalment són de 2 vessants, tot i que també n'hi ha de 1, de 3, i de 4. Els edificis auxiliars que es troben afegits al volum principal solen tenir una única teulada a un vessant.

La inclinació en aquesta zona no es massa elevada, ja que estan a l'entorn del 30%. Tot i que tenim part del territori en zona de muntanya, en no ser d'hiverns amb molta neu i estar les cases situades en llocs amb insolació durant quasi tot el dia, no trobem teulades amb molta inclinació, així com tampoc les típiques teulades de muntanya que tenen una part més inclinada i la propera a la barbacana amb menys inclinació (per evitar la caiguda ràpida de neu). Així les cobertes del Berguedà s'assimilen a les de comarques properes com La Garrotxa²⁹¹, Osona, el Lluçanès o el Solsonès, amb inclinacions típiques de zones agrícoles amb climes relativament suaus.

La forma de disposar les teules és la tradicional, amb doble teula, amb les de sota que es posen formant un canal i les de sobre a modus de tapajunts. Generalment les teules es disposen directament sobre les llates, però en altres casos es posen sobre

²⁸⁸ Serra Vilaró va escriure que fins al segle XIV no va trobar referències de l'ús de teules o de teulers a la zona de Bagà, i que les cases eren cobertes amb lloses o terrats: bigues, canyes, palla i terra a sobre. L'any 1344 troba la primera referència a la fabricació de teules. El 1356 a la vila ja es comercialitzaven teules. El 1336 el mateix teuler col·locava les teules de la teulada de l'església de Sant Esteve. El 1481 es fabricaven teules a Bagà mateix. (Serra Vilaró, 1947, p. 423, vol II).

²⁸⁹ Serra Vilaró, J. (1947). Santandreu, D. (2006), volum IV. Terradas i Saborit, I. (1984).

²⁹⁰ Per exemple, durant la intervenció que es va fer a l'església de Sant Esteve de Bagà l'any 2010 pel Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona (Closa, J.; Lacuesta, R. (eds.) (2014), es van trobar les lloses de pedra originals de la primera coberta, en un edifici que va ser obert al culte l'any 1339; tot i que en la darrera fase de construcció, entre 1371 i 1435 els nous trams de coberta ja eren de teules. Això es deu a la iniciativa dels cònsols de Bagà de començar a fabricar teules al lloc a partir de 1344, fet documentat a l'Arxiu dels Pinós i Mataplana (Serra Vilaró, 1947).

²⁹¹ Curós, J. (1993).

una capa de rajols sobre les llatres, anomenat *llata i cairó*, que és el sistema més modern; o bé sobre un empostissat de taulons de fusta, tot i que els dos darrers són sistemes menys freqüents. El sistema sobre llatres és el més corrent, sobre tot l'anomenat a *llata per canal*, quan es posen les teules entre les llatres amb una tirada tapant la separació entre llatres fent de canal, i una altra recolzada sobre la llata fent de carener. És el sistema més freqüent a tot el Berguedà. Però també les podem trobar amb el sistema a *salt de garsa*, quan es posen les teules en sentit contrari a l'anterior perpendiculars a les llatres, unes fileres a modus de canal i les altres de carener.

El **ràfec** és la part de la teulada que sobresurt de la vertical de la façana; a vegades poden formar una **barbacana**, si les bigues sobresurten de la façana i serveixen per recolzar el ràfec. La funció principal del ràfec és protegir les parets de la pluja, allunyant la caiguda de l'aigua des de la teulada. Així veiem voladissos més amples a la zona de muntanya i no tan amples al sud; els amples a modus de badiu, formant una visera sobresortint que ajuda a protegir les pallisses, els estables i els animals, un element molt característic per exemple a la Cerdanya, però que també hem vist a Saldes, Gósol i altres cases de l'alt Berguedà malgrat no és molt freqüent.

A les cases més humils o més senzilles simplement sobresurten les bigues de la teulada formant el voladís del ràfec, aquest és el sistema que trobem més freqüentment a la zona. Un sistema una mica més elaborat fa sobresortir els cabirons amb llatres a sobre; i també n'hi ha amb un ràfec de rajols sobresortint de la façana i amb les teules recolzades a sobre; altres en que la part inferior és de taulons de fusta, quan hi ha empostissat sota les teules. En casos puntuals i sobre tot dins de nuclis, trobem els caps de biga dels ràfecs tallats amb formes geomètriques o, fins i tot, amb figures humanes, com a Bagà. Trobem també barbacanes fetes amb diferents combinacions de teules i rajols formant una graonada invertida, que donen un toc distintiu a l'acabament de la teulada, des de la més senzilla amb teules girades, fins a la combinació de rajols i teules formant diferents nivells. En aquesta zona no són molt freqüents a les cases antigues, tot i que en les rehabilitacions actuals cada vegada es fa més ús d'aquest sistema decoratiu²⁹².

Altre element que hi ha sota el ràfec són els canalons de recollida d'aigües de pluja. Els més antics eren de fusta, fets amb troncs buidats, i resten exemples comptats; però la major part de les cases de l'alt Berguedà, així com les masoveries i cases petites del baix Berguedà ni tan sols tenen canals de desguàs. En cases grans

²⁹² A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 41 i 42).

s'acostuma a recollir l'aigua i es condueix a una cisterna, per després utilitzar-la; en aquests casos els sistemes de canalització són moderns, o al menys s'han reformat, essent de zinc o llauna, d'uralita, o els més moderns de materials plàstics o coure.

Sobre les teulades de les masies no trobem llucanes ni finestres, però si són presents a les cases dins els nuclis. En canvi les masies si tenen obertures de ventilació en forma de finestrals o simplement resta oberta la part frontal de la façana, a les golfes, un mecanisme per augmentar la sensació de frescor a la casa en provocar un corrent d'aire, també degut a què aquest espai era aprofitat com a assecador de productes agrícoles. Aquestes obertures són més freqüents a la zona del sud que als municipis del nord, i, malauradament, la reutilització de les cases i de les golfes com a habitatge en els darrers temps, ha provocat el tancament d'aquests espais modificant lleugerament la fesomia original.

Altres elements que trobem a totes les teulades son les xemeneies o fumerals²⁹³, quasi sempre sobresortints respecte al carener per assegurar el tiratge, amb tipologies de barrets diferents i aprofitant alguna de les parets mestres per recolzar l'estructura, sigui les parets exteriors o el mur de càrrega d'una crugia. Poden ser prismàtiques de secció quadrangular o rectangular més freqüentment, però també cilíndrica o troncocònica, quan es tracta de focs circulars o centrals. Les xemeneies tenen tres parts: la campana, la conducció i el barret. La campana la veurem amb el foc a terra, ja que forma part de la part interna de la casa. La conducció generalment es de secció rectangular o quadrada i puja vertical fins a la teulada. El barret tanca la conducció a la teulada, impedeix que entri la pluja, i disposa d'obertures per extreure el fum. L'element distintiu exterior són els barrets, des del més senzill format per una teuladeta a doble vessant, o amb dos o quatre rajols verticals que suporten un altre horitzontal, fins als models amb únicament dos rajols posats en triangle sobre l'obertura. També altres més elaborats amb el barret fet d'obra i amb quatre obertures. Els fumerals circulars dels focs de rotllo tenen forma d'embut i la part superior feta amb maons disposats verticals que formen les obertures, amb un seguit de teules horitzontals que tanquen configurant el volt de l'obertura sobre la que descansa un barret pla. És un dels elements que s'ha transformat més sovint si la casa està ocupada, però no menys

²⁹³ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 43).

interessant, ja que el foc a terra ha sigut durant molts segles l'únic sistema de calefacció i de cocció d'aliments a la casa.

A banda d'això i tot i no formar part de l'obra, és freqüent trobar pedres disposades sobre el perímetre de la teulada per tal que el vent no aixequi les teules, i a vegades també sobre el barret de la xemeneia. És una pràctica que observem sobre tot en les teulades que no estan lligades amb morter, que son la major part de les cobertes de les masies.

Però segurament l'element més important de la teulada és el conjunt de l'**embigat** que suporta les teules, amb una disposició que sorgeix a partir del volum compost pels murs de càrrega perimetrals i els vessants. Tot i que ja al segle XX s'introdueix el formigó armat per a la realització de bigues, l'embigat de les masies de la zona és majoritàriament de fusta, i en les rehabilitacions es substitueixen les que estan en mal estat però s'acostuma a mantenir la fusta. Només a les rehabilitacions en les que s'ha fet la teulada sencera s'ha substituït la fusta per bigues o jàsseres de formigó, però no és el cas de les que hem documentat.

L'ús de troncs de fusta per fer les teulades ens ve d'època ibèrica i s'ha mantingut amb poques variacions que han afectat sobre tot a la complexitat constructiva. La major part de les bigues són troncs de pi o roure nets d'escorça, altres vegades se li ha donat forma fent quatre cares; les llates poden ser troncs de fusta sense desbastar i més prims que les bigues, o bé taulons escairats. En definitiva, el tractament final de la matèria prima depèn del tipus de casa, de la cronologia, però sobre tot de la voluntat de constructor i propietari, segurament lligat amb la capacitat econòmica.

El tipus més comú a la zona són les teulades de dues vessants, però també hem documentat de 4 vessants, i de 3 quan a una teulada de dos vessants s'afegeix, per exemple, una galeria coberta amb una teulada a un vessant perpendicular a la teulada principal. Cal tenir en compte que en una teulada de petites o mitjanes dimensions els cabirons o cairats recolzen als murs, però amb més llum cal posar jàsseres intermèdies per reduir la llum dels cairats.

Així podem diferenciar els següents tipus:

- Teulada a doble vessant amb biga carenera central a la part superior de la teulada, i un seguit de bigues paral·leles a aquesta que recolzen en els murs exteriors de les dues façanes oposades, sobre aquest embigat es disposa un tramat de llates perpendiculars damunt les quals descansen les teules disposades a llata per canal. Aquest és el sistema constructiu més corrent en aquesta zona per a les teulades, i del que es desenvolupen altres variacions amb afegit de jàsseres o pilars.
- El conjunt del bigam recolzat sobre una o més jàsseres. Trobem diferents tipus de jàsseres, aquelles que recolzen en un pilar central i en les parets laterals, trobant-se dues o quatre jàsseres; o bé recolzen sobre una paret mitgera al mig; o bé són elements autoportants que s'encasten entre si al punt superior de l'angle de la teulada.
- El conjunt del bigam recolza sobre encavallades. La teulada queda suportada sobre un cavall o una encavallada de fusta, fonamentalment en les teulades que tenen molta longitud o son de quatre vessants, ja que necessiten més complexitat en el suport. Les teulades a 4 vessants, o les que no són simètriques, tot i seguir una construcció similar en quant als elements constructius, presenten variables en la composició del bigam. Tenim alguns exemples d'aquest tipus a tot el territori. Les encavallades que veiem són bàsicament de dos tipus: amb pilar central sobre el que recolzen les jàsseres horitzontals, o són autoportants formades per tres cavalls que formen un triangle amb un o més monjos entre si²⁹⁴.

²⁹⁴ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 39)

El tipus d'encavallades que hem documentat a els cases son les següents²⁹⁵:

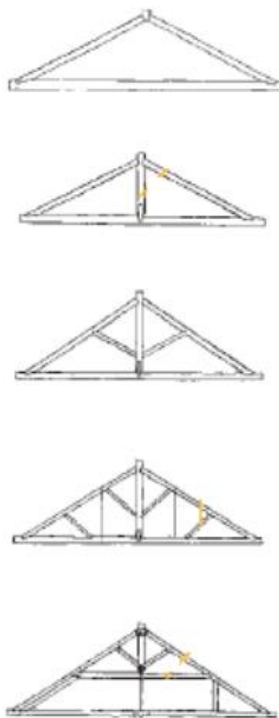
1- encavallada senzilla, triangular, formada per una jàssera horitzontal i dues jàsseres en angle que recolzen als extrems de l'anterior i al punt més alt del carener.

2- encavallada de monjo, triangular com l'anterior però amb un monjo vertical al centre.

3- encavallada de cinc nusos, triangular amb monjo i dos tornapunes

4- encavallada de manganella, triangular, amb monjo i quatre tornapunes

5- encavallada d'entrecinta o de pont, triangular amb tirant, monjo i tornapunes

Imatge 44: Esquema dels tipus d'encavallades ²⁹⁶

²⁹⁵ Prenem les denominacions que dona per les encavallades el Diccionari Visual de la Construcció. Termcat. Generalitat de Catalunya. 2001.

²⁹⁶ Diccionari visual de la construcció. (1994).

Finalment, degut a que hi ha molts elements que conformen la teulada, fem un llistat amb la nomenclatura dels elements més importants que cal conèixer i que hem citat:

- Biga: peça llarga de fusta per aguantar els pisos o la teulada²⁹⁷. Poden estar carejades o no, però generalment son els troncs de fusta nets d'escorça. Si hi ha jàssera/es, es posen perpendiculars sobre aquesta/es.

- Biga cairada o cairat; biga amb les 4 cares serrades planes, cairades, però no polides²⁹⁸.

- Cabiró: biga rodona, cairada o quadrejada que es posa entre bigues o entre biga i paret, per sostenir el sostre o la teulada²⁹⁹. Son les bigues més petites que formen l'estructura de la teulada.

- Quadrat: biga quadrada més petita que la jàssera³⁰⁰. Afegim que biga, cabiró i cairó o cairat seria el mateix, la diferència està en el tractament de l'acabat de les cares.

- Jàssera: biga mestra i més grossa damunt la qual s'apunten les bigues dels dos vessants de la teulada i que rep els esforços dels cabirons³⁰¹.

- Llata: biga petita que aguanta les teules, de forma paral·lelepípedica o semicircular. Amiden uns 12-14 pams de llarg i de 5 a 8 cm d'ample i 4-5 cm de gruix³⁰². Es posen unes a prop d'altres per suportar les teules.

²⁹⁷ Griera, A. (1974).

²⁹⁸ Griera, A. (1974).

²⁹⁹ Griera, A. (1974).

³⁰⁰ Griera, A. (1974).

³⁰¹ Griera, A. (1974).

³⁰² Griera, A. (1974). Les dimensions són les que es dona en aquest llibre.

- Cavall: és la biga que sosté les altres bigues de la teulada. També pot configurar un element estructural format per dues jàsseres disposades perpendicularment, una sobre l'altre a diferent alçada, amb una biga vertical disposada al punt d'intersecció (monjo) i reforçat el conjunt per dos puntals inclinats. La seva funció és sostenir la resta de bigues de la teulada, normalment és més grossa que les altres i es situa a la part central del conjunt³⁰³.

- Encavallades: és l'armadura de fusta de forma triangular formada per tres bigues articulades i tirants de suport, que serveix per suportar les teulades de doble vessant.

- Monjo: biga vertical que es posa sota l'encavallada o entre dos cavalls.

- Permòdol o mènsula: biga encastada a la paret que serveix per aguantar la biga que es posa arran de la paret i serveix de suport per les bigues o cairats³⁰⁴. També poden ser elements de pedra.

- Tornapunta: biga o travesser inclinat que aguanta els cavalls de la teulada³⁰⁵.

- Tirants: elements metàl·lics que serveixen de suport entre jàsseres i cavalls.

4.1.4.5. ELEMENTS ESTRUCTURALS: FONAMENTS

A les masies no acostuma a haver fonaments o elements de cimentació, els murs s'assenten pràcticament sobre el terreny o entren sota terra pocs centímetres. D'una banda, la manca de fonamentació es contraresta fent els murs de càrrega molt amples a la base, d'altra el fet que les cases acostumen a estar construïdes en desnivells del

³⁰³ Griera, A. (1974).

³⁰⁴ Griera, A. (1974).

³⁰⁵ Griera, A. (1974).

terreny, moltes vegades recolzades en una paret de roca, de manera que la façana posterior de la casa queda soterrada mentre que la de davant queda a nivell del terreny. Per aquest motiu moltes cases tenen dues entrades, i totes dues a nivell de terra, una a la façana sud que dona accés a la planta baixa i altra a la façana nord que dona accés al pis.

A més, la major part de les cases aprofiten una roca del subsòl per recolzar les parets a sobre; i també trobem molts casos en que els murs de la part inferior estan fets en pedra seca, per tal de facilitar el drenatge de l'aigua del subsòl. Aquest conjunt de condicions milloren l'estanqueïtat de la planta baixa. D'altra banda, els murs de la planta baixa ja configuren un tipus de fonament del pis superior, permeten l'aïllament i l'allunyament del terra.

4.1.4.6. OBERTURES

Paraules clau: Arc, de mig punt, rebaixat, escarser, carpanell, apuntat o ogival, conopial, lobulat, mixtilini. Porta adovellada, llinda, brancals, llindar, marxapeu, bastiment, finestra, ampit, frontissa, forrellat, passador, baldó, porticó, batents, eixida, galeria, balcó, assecador.

Les obertures en una masia són les portes i les finestres, així com també altres elements verticals que permeten el pas entre dos espais. Trobem dues formes bàsiques, amb arc i amb llinda; l'arc s'utilitza més per a portes i galeries, mentre que la llinda és més freqüent en finestres i balcons.

La llinda. La llinda horitzontal és el sistema més freqüent per cobrir portes, però sobre tot utilitzat en les finestres. Acostumen a ser de pedra tallada i amb estils diferents que estan relacionats amb el període històric; també trobem fetes en fusta i en maó. Les llindes de fusta en les portes les veiem en cases senzilles, que tenen en general pocs elements decoratius o arquitectònics destacables, i també s'utilitza per a finestres petites i amb més freqüència a l'Alt Berguedà o a les golfes.

Les llindes de pedra carejada també ajudaven a travar el mur i eren els elements que s'aprofitava per decorar en ser de pedra ben tallada. Les trobem a les portes i finestres

horizontals descansant sobre els brancals, a vegades sobre permòdols, a vegades amb una motllura que segueix el perímetre, o amb un simple galze. En molts casos les trobem decorades amb una inscripció, o amb una data, una creu, o altres motius geomètrics com les roses dels vents, també estrelles o el sol, símbols religiosos o pagans que simbolitzen la protecció de la casa. Quasi a totes les cases trobem alguna llinda datada, ja que era costum deixar constància de la construcció o de les reformes i ampliacions, també del nom de la persona que era propietari o, fins i tot, del mestre de cases que va fer l'obra; en moltes és possible seguir aquestes ampliacions a les llindes de portes i finestres. També hi ha llindes amb arcs de descàrrega a la part superior, en forma d'arc rebaixat o amb un triangle. Quasi totes són d'una sola peça de pedra.

Les llindes de maó es fan servir en portes i finestres i són de finals del segle XIX o inicis del XX. El maó es troba disposat a plec de llibre (generalment en els arcs rebaixats) o pla.

L'arc. Hem vist la funció dels arcs en els paraments verticals, ara veurem la funció en les obertures. L'arc és un element arquitectònic de forma corba que serveix per a cobrir un espai entre dos elements verticals (murs o pilars). El podem trobar construït amb pedra i amb material ceràmic, i actualment també es fa amb formigó. L'arc s'utilitza fonamentalment per a les portes en aquesta zona i molt poc per finestres. El tipus d'arc més corrent per les portes és el de mig punt, però també el rebaixat o escarser i el d'ansa de paner; però no s'utilitza per les portes l'arc apuntat, excepte en casos molt puntuals. Per finestres s'ha utilitzat l'arc de mig punt disposat geminat en les finestres d'època romànica, o apuntat geminat per finestres gòtiques, però son també pocs casos.

Les obertures a la planta baixa de les cases són mínimes; a vegades es redueix a la porta principal i algunes espitlleres repartides a tot el perímetre, mentre que al pis les obertures de les finestres són més amples, amb muntants i llinda de pedra, algunes amb data, i en alguns casos s'han ampliat formant un balcó. La majoria de cases tenen una segona porta que permet accés al primer pis per la façana oposada a la principal, degut a la ubicació en terreny desnivellat. La organització de les obertures pot ser simètrica a la façana, però no necessàriament, ja que les ampliacions han descentrat les portes, i en altres casos no s'ha donat importància a mantenir una simetria ni dimensions similars a les obertures. Això ens deixa clar que la construcció de la casa era un acte purament de practicitat i no d'estètica; la estètica s'ha introduït a les

rehabilitacions contemporànies, però en el moment de la construcció original era mínima la decoració.

A la façana nord no acostuma a haver-hi masses finestres i les que hi ha són més petites; a la façana sud és on es troben les finestres de major dimensió. Generalment la finestra o balcó de la sala es troba al centre de la façana, així com la finestra de l'habitació principal, al costat de l'anterior. Son les finestres que presenten decoracions a les llindes o els muntants en pedra tallada, i també són més grosses que les altres, mostrant un joc d'estatus de les persones dins el grup familiar i de la relació de la família amb l'exterior. A les plantes baixes sempre són petites, amb la funció bàsica de ventilar els espais dels animals, i generalment no disposen de tancament de cap tipus. També a les golfes les obertures són petites, si n'hi ha. En general les finestres poden ser de diferents dimensions i tenir decoracions, o no, ja que acostumen a ser fruit d'intervencions en èpoques diverses i s'han obert quan ha hagut necessitat.

Uns elements remarcables són les eixides; galeries al baix Berguedà i balconeres a l'alt Berguedà.

4.1.4.6.1. LES PORTES³⁰⁶

Generalment les portes de l'entrada principal són de bona amplada, per permetre l'entrada d'animals i carros, sobre tot a les zones agrícoles. A muntanya les portes són més estretes.

Les portes poden ser d'arc de mig punt adovellat, principalment a la plana agrícola, d'arc rebaixat, o de llinda horitzontal de pedra o fusta, més freqüents a les zones de muntanya. La porta es troba a la façana principal i dona accés a la planta baixa; tot i que en moltes cases es va obrir una segona porta a tramuntana que permet l'accés directe a la sala.

Les portes adovellades de pedra les tenim tant a cases grans com a altres no tan importants. Trobem diferències que podem relacionar amb les cases de millor posició en quant al tall de la pedra, la dimensió de les dovelles i la presència d'elements decoratius. Per exemple hi ha portes amb dovelles no gaire treballades i petites, i

³⁰⁶ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 45 a 53).

altres amb dovelles molt llargues i ben escairades i polides. També el material condiona l'estat, ja que al baix Berguedà s'ha utilitzat molt la pedra sorrenca que actualment es troba deteriorada, i a les zones de muntanya s'ha utilitzat pedra calcària i la conservació és millor.

Les portes amb llinda també són molt freqüents a la zona, i en trobem de pedra i de fusta. Son elements més moderns, amb cronologies del segle XVII a XIX. Poden estar formades per una llinda que descansa sobre els brancals, o sobre permòdols; trobem brancals fets amb carreus de pedra i altres fets amb maó. A les cases més modestes i les masoveries generalment la llinda és de fusta, carejada en roure o pi, i en alguns casos tenen la data gravada.

Les portes de l'interior de la masia presenten diferències entre les que hi ha a les zones de treball i les que hi ha al pis. A la planta baixa són una mica més amples i de llinda de fusta o pedra, però de factura poc complicada o de simples posts de fusta. Al pis destaquen les portes de les cambres que s'obren a la sala, ja que tenen llindes de pedra amb dates, inicials o símbols tallats. Ens expliquen alguns habitants que quan hi havia un casament o altre esdeveniment familiar es podia canviar una porta de lloc i fer tallar una nova llinda, motiu pel que trobem dates de segles diferents en algunes cases. Les portes de les sales del baix Berguedà acostumen a ser amb plafons emmarcats de fusta, mentre que les portes de l'alt Berguedà son de factura molt més simple, sense llindes de pedra tallades i molt baixes, la fusteria de taulons de fusta encadellats i quasi sempre emblanquinades.

4.1.4.6.2. LES FINESTRES³⁰⁷

Podem afirmar que la estructura de la masia respon a un model base en que la utilització d'elements constructius i materials es repeteix al llarg de les diferents etapes històriques, però que en cada època s'afegeixen petits detalls que denoten l'adaptació als estils artístics de cada període, tot i que es tracta d'elements molts subtils. Això passa a les finestres, des de les espitlleres medievals a les finestres de tipus romànic, gòtic, renaixentistes o fins i tot modernistes o noucentistes; moltes vegades són els únics elements decoratius de les masies i les que es prenen com a elements de

³⁰⁷ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 55 a 56).

datació³⁰⁸. Si bé en altres zones de Catalunya, les finestres són els elements que permeten conèixer la cronologia i els canvis estilístics d'època, al Berguedà això no és freqüent ja que tenim poques finestres amb decoracions característiques de les primeres èpoques, ja que la factura és senzilla. En canvi tenim una quantitat molt important d'exemples que responen al període de reconstrucció o de revifalla dels masos al segle XVII-XVIII, amb una tipologia que podem situar en aquesta època ja que moltes estan datades.

La part exterior de les finestres pot ser de pedra, de fusta o de maó, mentre que els bastiments i batents són sempre de fusta. El vidre es començà a utilitzar cap a finals XVIII, i en molts casos encara no és present, havent només una petita portella sense vidre a un extrem del batent de la finestra. La major part de finestres acostumen a tenir una portella per la part interior, per evitar l'entrada de fred i de llum.

El tipus de finestra més antiga són les espitlleres, normalment situades a la planta baixa, trobem poques i sense vidre ni fusteria, amb esqueixada cap a la part interior. Les finestres dels pisos es van fer durant molt temps de petites dimensions per evitar la pèrdua d'escalfor a l'hivern i mantenir la casa fresca a l'estiu, són finestres de llinda de fusta o de pedra molt simples, normalment fetes amb només quatre blocs de pedra.

Tenim algun exemple de finestra d'època romànica amb doble arc de mig punt, també gòtiques de doble arc apuntat amb decoració trilobulada sota els arcs i amb mainell o columna al mig, totes dues a edificis medievals que havien sigut castells i torres de vigilància, però no és freqüent trobar-les a la zona³⁰⁹, segurament perquè es va passar de l'espitllera a un tipus de finestra petita, restant les decorades en edificis que havien sigut importants. El fragment de finestra de tipus romànic que es conserva a Turrielles (l'Espunyola) té els dos arcs tallats en un bloc de pedra, fet que demostra que es tracta d'un tipus de finestra de les més antigues d'aquest període. Si són freqüents en aquesta zona les finestres amb llinda d'arc conopial, característiques del segle XVI³¹⁰, però d'estructura molt simple, ja que no tenen arcuacions dentades que si són presents a altres llocs de Catalunya. Algunes tenen simplement la llinda amb la decoració de l'arc conopial tallada a la part inferior del carreu, mentre que altres tenen una motllura tallada que ressegueix els brancals i la llinda; en altres casos tenen un

³⁰⁸ Danés, J. "De les espitlleres romàniques a les finestres-espitlleres gòtiques". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P.197-201. Danés, J. "Les finestres de pedra, decorades, en l'arquitectura de la masia catalana". A Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), op.cit. P. 203-205.

³⁰⁹ Danés explica que la columna d' aquestes finestres feia funció de reixa en unes finestres de majors dimensions que les primeres espitlleres amb caràcter defensiu. Danés, J. "Les finestres geminades romàniques". A Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), op.cit.

³¹⁰ Barbany, C. i altres (1996), p. 98.

guardapols tallat que emmarca la llinda, essent el tipus més treballat i que respon a un estil renaixentista. També trobem un exemple de finestra de tres obertures amb travesser i mainell, amb la llinda amb decoració tallada conopial doble, en un edifici d'origen medieval, tot i que el tipus de finestra la podem ubicar cronològicament amb alguna ampliació feta al segle XVI. Alguns autors relacionen aquest tipus amb tradició francesa i son molt freqüents en algunes cases del Pirineu aragonès (Biarge, 2001: 241).

Les finestres dels segle XVII i XVIII, a les que ens hem referit anteriorment, són de llinda horitzontal sobre els brancals de carreus de pedra que descansen sobre un ampit motllurat; a vegades tot el volt de l'obertura està també motllurat; i és freqüent que tinguin dates i símbols, com creus o el crismó, i inicials o el nom del propietari del moment. Així com les finestres d'època medieval o del segle XVI les trobem normalment a la façana principal, a partir del XVII podem trobar finestres amb dates a totes les façanes de la casa.

Les més modernes són les finestres de maó, pla o a sardinell, característiques de l'època de la industrialització i que veiem a les cases o ampliacions contemporànies, i en edificis auxiliars d'aquesta època.

A vegades veiem que a les cases grans s'han ampliat les finestres convertint-les en balcons, simplement obrint l'espai de la part inferior i afegint una barana dins la mateixa obertura, pràctica que va ser freqüent en modificacions fetes a finals del segle XIX i principis del XX, quan moltes cases es convertiren en casa d'estiueig de la família que ja no vivia a l'explotació.

Un element destacable de les finestres i que trobem a les que són importants, com les de la sala i cambres, son els festejadors, situats a l'interior de la casa, a un o als dos costats de la finestra i formant un petit seient triangular construït en pedra.

En quant a la fusteria de les finestres, tant el bastiment com la fulla són de fusta, a vegades emplafonada i generalment es tanquen amb porticó interior o exterior, moltes tenen una petita finestra practicada al porticó que permetia l'entrada de poca llum. Les finestres es tanquen des de l'interior amb baldons de ferro o de fusta i a vegades barres travesseres que garantien la seguretat.

Tant les portes com les finestres tenen complements de ferro o fusta, com les frontisses, anelles i picaportes, baldes, forrellats, tiradors, panys i claus, escuts de pany o guardes.

4.1.4.6.3. EIXIDES, ASSECADORS, BALCONS I GALERIES

Altre element destacable són les eixides, un espai a la façana de la casa obert però cobert, utilitzat per a diferents tasques i que permetia la "eixida" a l'exterior des de l'espai habitat. Les eixides son de diferent tipus: un assecador sota teulada amb la part corresponent de la façana oberta, un simple balcó sobresortint de la façana i sota el voladís, un balcó tipus porxo que queda integrat dins la façana, i finalment de cos de galeries a la façana.

L'**assecador** obert sota el ràfec de la teulada el trobem tant a la façana perpendicular al carener com en la paral·lela, essent una part de les golfes que resta oberta generalment a sud o llevant. La façana no arriba a la teulada, recolzant aquesta en pilars o en els murs laterals de la casa, a vegades tancat per davant amb un pedrís, i altres amb barana de fusta. Són espais destinats a l'assecatge de productes agrícoles. Aquest tipus el trobem amb més freqüència a la plana.

Generalment no hi ha **balcons** al Baix Berguedà, però si els trobem a les zones de muntanya, tant a les masies com a les cases dins els nuclis, com Saldes, Gósol o Bagà. Hi ha balcons que sobresurten de la façana per obtenir més insolació i que queden coberts pel ràfec de la teulada que és més ample i els protegeix. A vegades són balcons individuals per a una obertura, però d'altres ocupen tota la façana i es poden trobar repetits en els diferents pisos, formant una eixida rectangular allindada. També trobem balcons que tenen la seva pròpia teulada, tot i que són exemples comptats i sobre tot a nuclis urbans. Les baranes poden ser de ferro amb diferents ornamentacions, però és més freqüent que siguin de fusta, essent elements molt característics a la zona. Els balcons més antics sorgeixen de la finestra a la que s'afegeix una barana que no sobresurt del mur i que generalment es fa ampliant la part inferior de la finestra per aconseguir major entrada de llum. El balcó amb voladís sobresurt de la façana, recolzada sobre bigues de fusta sobre les que es disposa un trespol de fusta o rajoles; amb balaustrada de fusta o de ferro. També hi ha amb

mènsoles o permòdols de pedra i llosa a sobre. En els més moderns recolzen sobre una peanya ampla feta d'obra.

Hi ha un altre tipus d'**eixida** integrada dins la façana, amb llinda o amb arc, formant un porxo a alguns dels pisos de l'habitatge davant les façanes on dona el sol. Poden tenir una sola obertura centrada a la façana, de llinda o amb un o dos arcs de mig punt; o bé s'obren al llarg de tota la façana en un dels pisos de l'habitatge. No és necessari que sobresurti el ràfec de la teulada ja que sobre elles es troba el paviment de les golfes o del pis superior, per això diem que és tipus porxo. Aquest tipus d'eixida que forma part de l'estructura arquitectònica de la casa, seria el precursor de les galeries que s'afegeixen més tard. L' **eixida porxada**, és més corrent al baix Berguedà, és una eixida afegida a la façana que forma un cos cobert amb teulada pròpia, i que forma un porxo a la planta baixa.

Les eixides també poden adaptar la forma de **galeria**³¹¹, afegint davant la façana principal un nou cos perpendicular a les crugies de l'estructura, obrint una galeria o eixida al primer pis, un assecador a les golfes i un nou vestíbul o un porxo a la planta baixa. Aquest afegitó es va fer a moltes cases grans que es van modificar o ampliar a partir del segle XVIII, sobre tot a les zones agrícoles de la plana, amb una intenció no únicament d'increment d'espai, sinó també d'estètica. Les galeries poden ocupar un o dos pisos, a vegades repetint el mateix patró, però també amb arcs diferents degut a que es van fer en diverses èpoques. Són molt freqüents al sud, degut a la major insolació, i tenen la peculiaritat de permetre entrar els raigs de sol a l' hivern i no a l'estiu, ja que aprofiten la inclinació del sol en cada estació.

Tenim exemples del segle XVII i XVIII amb arcs de mig punt sobre pilars; o més tardans, del XIX, amb arcs escarsers o carpanells, però també combinació dels dos tipus. Molts fets en pedra, però també fetes amb maó a sardinell. Normalment les trobem en cases que tenen planta baixa, dos pisos i golfes, repetint-se el patró de galeria als dos pisos i, a vegades, a la part central de les golfes en l'espai que permet

³¹¹ Danés, J. *Balcones i galeries assecadors de fusta*. A Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 215-220. Danés, J. *Els tipus de masies amb galeries*. A Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras. Recopilació i estudi introductor a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 176-188.

la inclinació de la teulada. Hi ha cases amb un sol arc central, amb dos, tres, quatre i fins a vuit. Algunes presenten un capitell al final del pilar, i altres no tenen diferenciació entre l'arc i el pilar. A totes hi ha una barana que pot ser de ferro o de fusta, però també n'hi ha d'obra, configurant una arcada més baixa a modus de finestral. També trobem eixides en que les obertures són rectangulars, dividides amb pilars, però són exemples més contemporanis. La tipologia específica de galeries, eixides, assecadors i balcons l'exposem a l'apartat corresponent.

A les zones de muntanya, on les finestres acostumen a ser petites, no són freqüents les galeries amples com a la zona de la plana, sinó que les eixides són estretes i només acomplexen la funció d'espai assecador de palla i herba, sempre orientades a sud. En molts casos, a les golfes, la paret que dona a migdia està simplement oberta per formar l' assecador. En canvi si son freqüents les arcades a les pallisses i als coberts, per facilitar l'entrada dels materials. En aquests edificis moltes vegades es fa un tancament amb taulons de fusta verticals en una part de l'obertura, mentre que l'altra resta oberta³¹².

4.1.4.7. ESCALES³¹³

Le escales són l'únic sistema de comunicació entre els pisos. Generalment les trobem a l'interior de les masies, tot i que hi ha exemples a l'exterior, sobre tot en modificacions fetes a partir de finals del XVIII i principis del XIX quan s'obriren portes en altres façanes i va ser necessari fer una escala exterior per poder accedir al pis sense passar per la planta baixa.

Troblem gran diferència entre l'escala que porta de la planta al pis i la que porta del pis a les golfes o, fins i tot, entre les escales que uneixen dos pisos d'habitatge. La primera generalment és de pedra, amb graons ben escairats i normalment fonamentada sòlidament. La que permet accés entre dos pisos habitats acostumen a ser de rajols ceràmics amb mamperlà de fusta sobre volta catalana, mentre que la que accedeix a les golfes és una escala de fusta senzilla i sense frontal i amb els graons subjectes en dos travessers inclinats. Això és degut a les diferents etapes constructives que estan relacionades amb un estalvi de material constructiu i al pes

³¹² Veurem àmpliament exemples d'aquest tipus d'obertures al capítol 4.2.4.

³¹³ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 55 a 60).

que ha de suportar l'estructura general si les escales es fan de pedra. A la planta baixa una escala de pedra ajuda a compactar i unir murs, mentre que a un nivell superior pot suposar un problema de càrregues. També, moltes cases van refer els pisos en etapes properes a nosaltres, motiu de la introducció de materials com el maó i rajol.

L'escala al primer pis generalment és de graons de pedra, a les cases més importants els graons estan fets amb sol bloc de pedra. En altres els primers graons són de pedra i la resta son de rajols amb mamperlà de fusta.

Tenim exemples d'escales d'una sola tirada o tram, i de dues tirades formant angle recte, amb 4-5 graons al primer tram i la resta al segon. Normalment tancades amb porta en l'entrega amb el pis, per tant ubicades dins un calaix d'escala, tot i que els primer graons queden oberts a l'entrada. El calaix d'escala a la planta baixa és un envà de rajols o encofrat de guix, mentre que al pis és de posts de fusta. Sempre resta tancada l'escala a la sala amb una porta, de forma que queda independitzada de l'espai al que accedeix. L'escala de les golfes sempre és de fusta i aprofita el mateix forat d'escala, de forma que puja sobre l'escala principal i resta també tancat en el mateix calaix. A les golfes no queda tancada, però a vegades té una barana de barrons de fusta que protegeix el forat.

A la planta baixa, l'espai de sota l'escala s'aprofita per tenir la pica d'oli o simplement una fornícula que fa d'armari. Només els quatre o cinc primers graons queden recolzats en una estructura d'obra massissa que dona solidesa al conjunt.

La majoria d'escales que trobem a l'exterior són de rajols, fet que mostra que son elements moderns. Veurem tipus d'escales a l'apartat on es tracta l'espai entrada.

4.1.4.8. ALTRES ELEMENTS EXTERIORS

Paraules clau: rellotge sol, decoració, elements de ferro, pedrís, matacà, garita, torre, ...

Un element que apareix en algunes cases és el rellotge de sol, normalment ubicat a la façana que obre a migdia, i el trobem més sovint al baix Berguedà que a les cases de muntanya. No és un element molt freqüent, que va ser incorporat a les cases des del

segle XVIII i que s'havia fet amb funció decorativa i a la vegada funcional, tot i que la major part es troben en desús. Tenim alguns que simplement estan fets amb unes marques incises a la paret, però també altres esgrafiats, o pintats, a vegades amb una inscripció, i amb el gnom de ferro.

La decoració de façanes no és freqüent en aquesta zona, però dins els nuclis urbans trobem algun exemple de façana amb esgrafiats; també amb algun element pictòric, per exemple al marc intern de les finestres que es pintava de blau per evitar insectes; i també algun element escultòric a les dovelles o llindes de pedra, sigui una inscripció, un símbol religiós o un escut, elements decoratius que feien els picapedrers. Tampoc tenim fusteries molt decoratives, sinó que sempre es tracta d'elements funcionals. A vegades la porta principal presenta motlures de fusta clavetejades per augmentar la seva solidesa.

Les baranes d'eixides acostumen a ser de barrons de fusta sense cap motiu ornamental, i les reixes de balcons o finestres si presenten un tipus de decoració característic dels elements de forja, com el llangardaix o reixa vertical de les finestres extretes, així com els forrellats, frontisses, baldons i manetes, ulls de clau, picaportes, panys i tiradors,...que a vegades presenten un mínim motiu decoratiu característic de la forja, però cal assenyalar que en aquesta zona les decoracions són mínimes i simples.

Un element que forma part de la casa però que queda afegit a l'exterior és el forn de pa. La boca s'obre a l'interior, però la cambra del foc es troba situada dins un espai afegit i cobert amb teulada a un vessant, quasi sempre a la façana nord. Els veurem més endavant.

Al costat de les portes d'entrada a la casa s'acostumava a tenir un pedrís, una bancada de pedra que tenia diferents utilitats, des de seure fins a ajudar a pujar al carro o cavall.

Algunes cases tenen elements defensius. Des de les torres de planta quadrada i de més alçada que la casa, moltes l'element inicial de l'habitatge; fins a maticans o garites, tot i que no són freqüents.

4.1.4.9. RESUM ESQUEMA D'ELEMENTS ESTRUCTURALS

1- Estructurals verticals. Parets.

Tipus de parets:

Mitgera, mestra, de trava, de façana

De pedra

Paredat

Pedra carejada

Carreus escairats

Disposició de la pedra

Opus incertum

Opus caementiciam

Opus quadratum

Opis vittatum

Opus spicatum

Opus reticulatum

De material ceràmic

Tipus: maó, cairó, rajol, rajola

Disposició del material ceràmic

De pla

De llarg i travès

De pam i mig

De tàpia i tova

De fusta

2- Estructurals verticals. Altres elements de sustentació.

Pilars i columnes

Contraforts

3- Estructurals horitzontals

Cobriment d'embigat

Bigues desbastades

Bigues carejades

Cabirons o cairats

Jàssera

Llates

Cobriment amb volta o arc

Arc (diafragma, de mig punt, apuntat, rebaixat)

Volta (de canó seguit, de mig punt, apuntada, rebaixada; d'aresta, amb llunetes)

Disposició material: adovellat, plec de llibre o sardinell, maó pla, aproximació filades

Sostres i paviments

Sostres

Embigat junt

Bigues i empostissat

Teginat de fusta

Ceràmic de revoltó (corbes)

Ceràmic de rajol pla

Plaques de guix emmotllat

Guix encanyissat (teixinat)

Paviments

Planta baixa: terra compactada, llosat de pedra, cairons ceràmics

Pis: Llosat, fusta, ceràmic (cairó, rajol, hidràulic), guix premsat

4- Cobertes

Tipus de teulades (vessants, desnivell, tipus)

Ràfec i barbacana
Xemeneies
Disposició d'embigat
Doble vessant amb biga carenera
Doble vessant amb biga carenera sobre una o més jàsseres
Doble vessant sobre encavallades
Quatre vessants
Disposició de teules: salt de garsa, llata per canal

5- Fonaments

6- Obertures

Llinda (pedra, fusta, maó)
Arc (mig punt, ogival, rebaixat, escarser, carpanell, conopial, lobulat, mixtilini)
Portes (mig punt adovellat, arc rebaixat, llinda)
Finestres
Eixides, assecadors, balcons, galeries

7- Escales

Un tram, dos trams
Compacta, volta catalana

8- Altres elements exteriors

Rellotge de sol
Elements decoratius
Forn
Pedrís
Elements defensius: torres, matacans o garites

4.1.4.10. CONCLUSIONS

- El tipus de paret més freqüent al Berguedà és de paredat amb cantoneres escairades o carejada formant carreus regulars. En algunes cases més antigues i de nivell social elevat es va fer servir el carreuat. A les ampliacions de cases fetes a partir del segle XIX es fa servir el maó.
- Els murs són més gruixuts a la planta baixa que als pisos, el material a mida que es guanya alçada és menys pesant, a la planta baixa i al pis s'utilitza pedra, mentre que als tancaments interiors i les golfes es pot fer servir tàpia, rajol, pedra tosca, o fusta, materials més lleugers.
- El material d'unió principal és l' argamassa o morter de calç, però també s'utilitza el fang.

- És freqüent l'ús d'arcs diafragma a la planta baixa per donar solidesa i amplada a l'espai.
- També s'utilitzen pilars per suportar la jàssera de la teulada, i contraforts exteriors per contenir els murs de càrrega.
- L'acabat exterior pot ser de pedra vista o arrebossat amb morter de calç per la cara externa.
- L'acabat de les parets interiors al pis sol ser de morter de calç, a vegades policromat. A la planta baixa generalment no està arrebossat a l'interior, simplement amb junta plena.
- Els forjats interiors generalment són de bigues amb diferent tipus de material a sobre (bigues, fusta, revoltó ceràmic, rajol, lloses de pedra). El material disposat a sobre ja fa les funcions de paviment del pis superior.
- A les plantes baixes es pot fer servir la volta de canó, a les cases més antigues, o d'aresta a partir del segle XVIII.
- Els paviments són de terra compactada, llosa, morter o cabirons a les plantes baixes; al pis pot ser de lloses, fusta, rajols ceràmics o corbes, guix premsat. Quant més alçada, el material és més lleuger; per exemple a les golfes sempre es fa servir fusta.
- Per a la sala i pis, al baix Berguedà és freqüent el paviment de llosat o de rajols, mentre que a l'alt Berguedà és freqüent el paviment de fusta i el de guix premsat.
- Les teulades més freqüents són de teula àrab i de doble vessant amb embigat, amb un pendent que no supera el 30%. Les teules es disposen generalment a llata per canal.
- El voladís del ràfec sobresurt poc, s'utilitzen sistemes senzills, com les bigues de la teulada sobresortint o un voladís de rajol o combinació de rajol i teula.

- No hi ha llucanes o finestres sobre les teulades, només a les cases dins els nuclis; però sí xemeneies de diferents tipus.
- El tipus de teulada més freqüents és a doble vessant amb biga carenera central, bigam recolzat sobre una o més jàsseres, bigam recolzat sobre encavallades.
- No acostuma a haver fonaments o elements de cimentació, els murs s'assenten pràcticament sobre el terreny o entren sota terra pocs centímetres. Les cases s'assenten sobre roca aprofitant desnivells del terreny.
- Les portes exteriors poden ser allindades (de pedra o fusta), o adovellades (si és la porta principal. A les cases del XIX també es fa servir el maó a plec de llibre o pla. Les portes interiors sempre són de llinda de pedra o fusta, i al XIX també de maó.
- Les finestres més grosses són a la façana principal, també són les que tenen decoració a la llinda o als muntants. A la planta baixa acostuma haver espitlleres. Trobem finestres d'estil romànic amb doble arc de mig punt, d'arc conopial característiques del segle XVI. És freqüent que tinguin dates i símbols, com creus o el crismó, i inicials.
- No hi ha balcons al Baix Berguedà, però sí els trobem a les zones de muntanya, tant a les masies com a les cases dins els nuclis.
- Moltes cases tenen eixida o galeries afegides a la façana de migdia, sobre tot al baix Berguedà. També trobem assecadors a les golfes amb un gran finestral obert a la façana o al lateral.
- Les escales de planta baixa a pis són generalment de pedra i d'un o dos trams. Les de pis a golfes són d'un tram i de fusta. Sempre queden tancades en una caixa d'escala.

4.1.5. CONCLUSIÓ GENERAL

L'estudi de les tècniques constructives i dels materials així com de l'estructura d'organització de la casa des de la concepció exterior ens porta a algunes reflexions.

D'entrada ens planteja el fet del constructor, de les persones que intervenen en l'obra, ja que les condicions que imposen els condicionants tècnics, ens deixen entreveure que les tècniques utilitzades s'han passat de generació en generació, superant i donant solució als problemes tècnics a mida que hi havia la necessitat, mostrant que el fet de la construcció, en certes etapes històriques, era un fet "artesanal" sense intervenció d'"especialistes" en tots els àmbits constructius. Però també podem veure que això va evolucionar i que aquesta especialització s'incrementa en etapes històriques més properes a l'actualitat i que és present en alguns tipus constructius que hem estudiat. Possiblement els mateixos habitants de la casa ajudaven a les tasques, però la figura del mestre de cases, de la que ja es té constància des del segle XIV, era determinant en la organització del conjunt, així com la participació d'altres especialistes que intervenien en elements concrets, com la talla escultòrica de la pedra, la preparació d'alguns elements ceràmics, d'alguns elements de fusta, o la construcció d'envans de guix encofrat o tàpia. D'altra banda hem de pensar que els materials utilitzats, que eren els que es podien trobar fàcilment a l'entorn, podien condicionar en certa forma la tria dels sistemes estructurals i dels components de la casa, dins un territori en que les modes constructives es copiaven degut a que donaven bon resultat. "Els materials i les tècniques constructives són factors modificants o limitadors, però no elements determinants perquè no són els que dicten què o com s'ha de construir" (Roigé, Estrada i Beltran, 1997: 18), però, tot i que no modifiquen si que impliquen la elecció de la tècnica idònia per a l'element que calia fer en funció dels objectius constructius. Com deia Rapoport (1972: 36), la tècnica no determina la forma constructiva, tot i que permet adoptar solucions constructives concretes.

El plantejament de la casa auto construïda és el que ha refermat la noció de que l'arquitectura rural és una "arquitectura popular", una arquitectura feta pel poble i amb la intervenció dels mínims especialistes. En els casos que hem estudiat hem pogut veure actuacions molt simples, en que els materials s'utilitzen amb una transformació mínima, com els troncs de fusta simplement pelats que configuren les bigues, o la disposició del paredat sense un criteri d'ordre aparent que fa la sensació d'un mur que

simplement s'anava aixecant amb els mínims coneixements tècnics. Però també tenim altres exemples en que els materials han estat tractats, els cairons s'han tallat i a alguns se'ls ha donat un acabat decoratiu, els carreus de pedra s'han tallat amb les cares planes, fet que mostra un treball artesanal de qualitat. Això no és un fet determinant d'èpoques concretes, ja que hi ha murs de cases que fàcilment poden datar de finals del segle XIII en que l'aparell es troba ben disposat i altres més modernes en que està desorganitzat i mal travat. Que ens pot mostrar això?, que la intervenció d'una persona experta en la construcció no és un fet que s'hagi de relacionar amb una etapa històrica concreta, ja que el fet de que hi hagi una distribució interna coordinada i organitzada demostra una planificació prèvia, tot i que existís autoconstrucció sense comptar amb la orientació d'un arquitecte o un mestre de cases. Altres condicionants podien afectar al tipus de distribució i d'utilització de materials, des del costum de la zona, les exigències de la persona que encarrega l'obra, les possibles modificacions posteriors i el tractament dels materials en el moment de la construcció.

L'ús de determinats materials que es repeteixen en diferents tipus d'habitatges no condiona la similitud d'aquests, ja que els materials son adaptables a allò que s'ha planificat que es vol fer. La utilització de materials la hem de trobar en les condicions de proximitat de l'entorn, cosa que queda palesa en la nostra recerca. Per exemple, veiem la major utilització de pedra sorrenca, calcària i alguna pedra de tosca a la part del sud del Berguedà, mentre que al nord veiem amb més freqüència materials com conglomerats, calcària i alguna riolita vermella pels voltants de Bagà, Castellar de N'Hug i Gisclareny. També veiem que a les zones properes a cursos d'aigua s'utilitzen els còdols, mentre que a alguna zona d'alta muntanya els murs de les cases estan fets amb lloses de margues o calcàries (Saldes i Gósol). També les dimensions de la pedra i la talla té relació amb el tipus d'habitatge i la cronologia, ja que veiem que s'utilitzen pedres sense tallar i més aviat petites en habitatges més antics i més humils, i la pedra ben tallada i escairada per les cares exteriors a cases més importants (per exemple torres o domus) o de cronologia més propera a nosaltres. Així també, la utilització del fang com a material d'unió era freqüent abans que es generalitzés el morter de calç, més fort però també amb més dificultat d'elaboració i necessitat de domini de la tècnica. Per tant, no només trobem relació dels materials constructius amb la zona propera on hi ha les matèries primeres, sinó també amb els coneixements tècnics més o menys acurats i la importància de l'origen de l'edifici. També influeixen altres aspectes culturals o pràctics, com l'arrebossat exterior o interior dels murs, ja que en algunes zones no és freqüent l'arrebossat exterior però sí l'interior als pisos.

4.2. L'ESPAI DOMÈSTIC

En certa mesura els mateixos tipus arquitectònics de les cases reflecteixen l' estatus socioeconòmic del grup que la va habitar i transformar, i per tant, les relacions socials que es desenvoluparen a les cases així com els condicionants econòmics. Per això, la casa de pagès és un centre amb una doble funció: per una banda és l'habitatge familiar, i per altra, és un centre de producció amb espais associats destinats a eines, animals, estables, magatzems, Ja hem vist com aquesta doble funció es tradueix visiblement en diferents espais i edificis confrontats, i això ens permet diferenciar tipus de cases al nostre territori. Alhora, la distribució dels espais domèstics a l'interior de la casa, així com les dimensions i les ampliacions progressives d'aquests espais, marquen la organització arquitectònica de la masia i, a la vegada, diferents implicacions al voltant de les relacions socials dels grups que han habitat.

Tenint en compte l'objectiu principal que ens vàrem marcar en la recerca, no ens hem preocupat d'analitzar a fons els espais externs o annexes de la casa que estan relacionats amb les tasques habituals de subsistència d'una casa de pagès, però sí els d' aquelles feines que estan directament relacionades amb l'aspecte domèstic o amb el manteniment del grup. És a dir, no analitzem l'entorn agrícola i l'explotació, ni la cria de bestiar o els elements que estan associats amb aquestes tasques: coberts, pallisses, corts, femers, galliners, magatzems, etc, elements que ja han estat tractats àmpliament en altres estudis sobre la masia i que en aquest treball únicament s'han exposat de forma breu per tal de donar contingut i recolzar el tema central. Sinó que el nostre objectiu ha estat primordialment observar aquells espais ens els que es desenvolupava o es desenvolupa la vida dels habitants de les cases i les seves relacions socials, lògicament relacionats amb la supervivència del dia a dia.

Abans d'exposar l'anàlisi específic dels espais interns, fem una introducció general a la organització interna de la casa. Aquí exposarem de quina forma estan organitzades interiorment les zones d'habitatge de la casa rural, el tipus de divisions horitzontals i verticals que venen condicionades per l'estructura i els materials emprats, la estructura d'organització interna en quant a distribució dels usos dins la casa, i les zones d'activitats que estructuren els diferents espais. Cal recordar que entenem la casa com

a un conjunt arquitectònic, mentre que entenem l'habitatge com els espais interiors on es desenvolupa la vida i els activitats del grup familiar.

Per escriure la primera part d'aquest apartat, on s'explica la organització general de l'espai interior, hem tingut en compte les 228 cases de les que s'han recollit dades generals, mentre que per als apartats on s'explica l'espai interior utilitzen les 76 cases que s'han estudiat en detall i que ens han proporcionat dades útils per a aquest estudi, excepte en aspectes puntuals dels que s'anirà informant.

4.2.1. LA ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI INTERIOR

4.2.1.1. DISTRIBUCIÓ HORITZONTAL I VERTICAL: UN CONDICIONANT CONSTRUCTIU

La organització de l'espai intern ens ve condicionada per la tècnica constructiva i pels materials emprats, ja que les possibilitats arquitectòniques van quedar limitades pels coneixements i l'aplicació d'aquests en la construcció de la casa. Per exemple, les amplades màximes de les crugies venen donades per la llargària de les bigues en condicions de càrrega màxima, que no van ser augmentades fins que el coneixement tècnic va permetre construir encavallades i altres sistemes de suport. Aquestes condicions van contribuir a la configuració de l'estructura de les masies, repetint patrons que resultaven òptims.

L'arquitectura de les masies és una veritable història de la evolució dels sistemes i materials constructius, ja que molts elements han perdurat fins els nostres dies, perquè en molts casos simplement s'ha refet o modificat mínimament, o bé s'ha ampliat amb altres materials evolucionats i tècniques perfeccionades. En els sistemes de construcció dels murs, de les teulades, en les obertures i en els mètodes de cobriment dels sostres interiors veiem com els constructors de cada període històric s'han anat adaptant al que tenien al seu entorn i als seus coneixements.

La masia reflecteix la història de la arquitectura, de la arquitectura funcional i pràctica que també recull elements e influències de les arquitectures solemnes representades per esglésies i castells. Els mateixos mestres de cases que havien construït els edificis públics també havien treballat en algunes masies, mentre altres, segurament els mateixos pagesos, copiaven tècniques i les desenvolupaven dins les seves possibilitats, donant lloc a moltes de les cases que ara estudiem. No serà fins al segle XVI que alguns pagesos encarreguen les obres de la seva casa als mestres de cases, tot i així moltes ampliacions i cases senceres serien obra del mateix propietari.

Així, cada edifici té una estructura singular i única, dins uns paràmetres que podríem dir que eren generalitzats o de moda a cada època, però que s'anaven modificant o refent a mida que s'aixecava la casa en funció de motivacions diverses. Per això totes

s'assemblen però no n'hi cap igual. També, en la intenció de construcció de la casa no hi havia cap tipus d'ambició estètica, simplement cobrir unes necessitats funcionals que venien donades pel tipus de família i pel sistema econòmic de supervivència.

El sistema de distribució de cossos i pisos és una distribució lògica i pràctica, que en les cases estudiades respon a diferents patrons. Ja hem vist que la construcció en base a murs de càrrega i cobriment amb bigues és el sistema tradicional de construcció, repetint el mateix patró per crear cossos que es van afegint sempre condicionats pel cobriment final de la teulada. A partir d'aquest patró bàsic es van configurant altres edificacions que s'afegeixen a la principal. Dins aquesta estructura, les cases que hem documentat responen a un esquema de cossos i a un esquema d'organització en pisos, que hem anomenat divisió vertical i divisió horitzontal.

La **divisió vertical** és un sistema format per dos, tres o cinc cossos paral·lels que configuren un mòdul tancat pels dos murs de façana. Aquests cossos es repeteixen en major o menor mesura als pisos superiors, ja que els murs que els divideixen, com hem vist a l'apartat anterior, són murs de càrrega; però en algunes ocasions son substituïts als pisos per sistemes verticals de menys pes. Tot i que la distribució més freqüent és en tres crugies paral·leles entre si i perpendiculars a la façana principal, també és freqüent trobar plantes en les que s'han anat afegint crugies paral·leles o perpendiculars a una única estructura central. Aquesta divisió en crugies és la distribució de l'espai que queda entre dos murs de càrrega, és per tant un concepte espacial, no constructiu³¹⁴, en base a aquest concepte l'interpreto com un sistema de divisió vertical de l'espai.

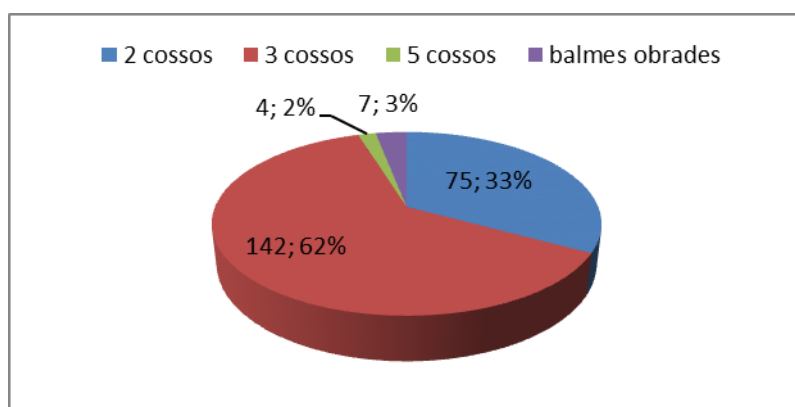
Les cases³¹⁵ que predominen són les que tenen 3 cossos paral·lels, un 62,28% del total, mentre que un 33,33% tenen dos cossos. Hi ha pocs exemples de cases amb 5 cossos, que han sorgit d'ampliacions fetes en diferents èpoques. Finalment hi ha un grup de cases en balmes que, tot i que tenen murs divisoris interns, no podem relacionar amb una estructura de cossos. Aquesta divisió vertical reflecteix una característica de les masies del Berguedà, en que la major part de cases anteriors al segle XVI tenien dos cossos i van ser ampliades amb un tercer després de la seva construcció inicial.

³¹⁴ Tal i com consideren Moner, Pla i Riera, (1975), ja que es tracta d'una divisió amb finalitat de distribuir espais, no de separar-los.

³¹⁵ Recordem que per desenvolupar aquest treball sobre la organització interna hem tingut en compte el total de cases treballades, 228, que ens han proporcionat informació bàsica sobre l'estructura de la masia.

Algunes cases van afegir un quart cos perpendicular als cossos principals, donant lloc a una galeria o eixida que amplia la casa per la façana principal. La major part d'aquestes cases es troben al Baix Berguedà, en les zones agrícoles. Tenim un 28,50% de les cases que disposen d'aquesta tercer o quart cos perpendicular.

2 cossos	3 cossos	5 cossos	Balmes obrades
75 (33,33%)	142 (62,28%)	4 (1,75%)	7 (3%)

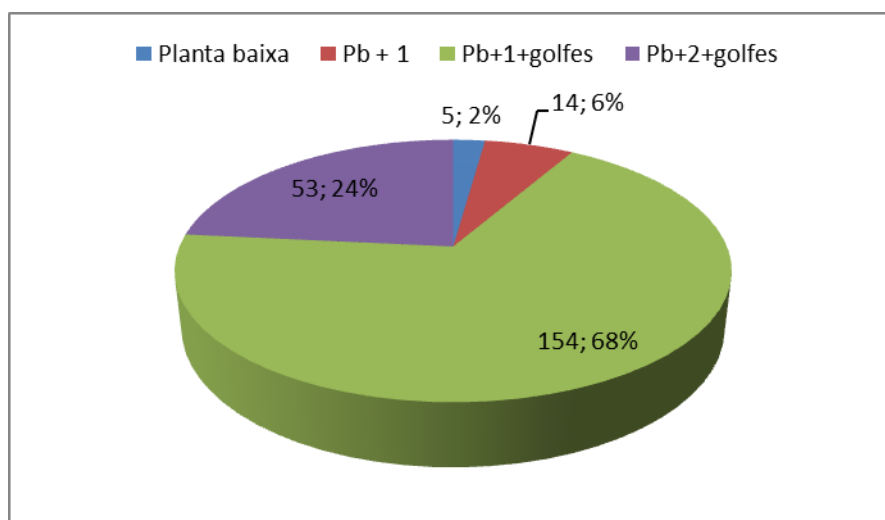
Taula / gràfic 12: Divisió vertical

La **divisió horitzontal** és la distribució interna en pisos que queden separats pels forjats que contribueixen al lligat i consolidació dels murs de càrrega. Hem documentat un baix nombre de cases que només tenen planta baixa, un 2,19% del total, essent els habitatges en balma. També hi ha algunes cases que tenen planta baixa i un pis sota teulada, un 6,14%, són cases petites o masoveries amb una estructura d'habitatge molt bàsica que concentra al pis l'habitatge i a la planta baixa els estables. Hi ha dues balmes obrades que disposen d'un altell o pis superior que també les situen dins aquest grup.

El més nombrós és el de les cases que tenen planta baixa, un pis i golfes sota teulada, un 67,54% de les cases estudiades. Aquesta és la estructura bàsica de la casa rural del Berguedà i la que caracteritza a les masies d'aquest territori, tant a la plana com a muntanya. Però també trobem algunes cases amb planta baixa, dos pisos i golfes, un 23,24%, generalment cases que tenen un espai en planta baixa semi-soterrat i que

deixa al primer pis en una ubicació de planta baixa, aixecant-se a sobre una estructura igual que en el cas anterior. També tenim casos en que la casa va ser ampliada aixecant la teulada i afegint un nou pis, cosa que es veu clarament en les façanes. Trobem aquest tipus a les zones de plana i de muntanya.

Planta baixa	Pb + 1	Pb+1+golfes	Pb+2+golfes
5 (2,19%)	14 (6,14%)	154 (67,54%)	53 (23,24%)

Taula / gràfic 13: Divisió horitzontal

4.2.1.2. ESTRUCTURA D'ORGANITZACIÓ INTERNA: LA DIFERENCIACIÓ D'USOS DINS LA CASA.

La organització interna general la tenim en compte en quant als usos que s'han donat dins la casa de pagès a cada pis. La disposició de la masia respon a un sistema lògic de distribució de tasques dins l'estructura arquitectònica, que provoquen un ordre planificat que s'ha donat al llarg de la història i que ha anat evolucionant. Com veurem més tard, ja moltes cases dels segles XIII i XIV tenen una distribució interna d'espais per tasques, mostrant aquesta organització especialitzada des de l'edat mitjana a casa nostra.

A partir de les cases que hem estudiat s'ha fet una classificació en funció de la organització de les tasques dins la casa per tal de diferenciar la distribució interna dels espais de treball i dels espais domèstics a fi d'estructurar la ubicació de les zones destinades a habitatge familiar, les destinades a espai productiu i les destinades a estables pel bestiar. D'aquesta forma podem saber quina és i ha sigut, l'estructura general de les cases rurals del Berguedà i a quin tipus d'estructura responen.

Hem vist diferents distribucions de l'espai habitable, tot i que la més freqüent és tenir els estables o els espais de recolzament a les tasques agrícoles a la planta baixa, l'espai de vida al pis, i utilitzar les golfes com assecadors i graners, encara que esporàdicament es podia ubicar un dormitori en cas de necessitat, així com el lloc on es guardava tot allò que perdia utilitat³¹⁶. Veiem aquí una de les diferències importants entre les zones de plana agrícola i de muntanya de la comarca; a la zona agrícola la planta baixa s'utilitza per a guardar l'utillatge necessari en les tasques agrícoles i per al bestiar necessari en aquest treball, tot i que en etapes anteriors hi havia estables per a tot el bestiar fins que es van engrandir els masos i es van construir coberts i corts exteriors; a les cases de muntanya s'utilitzava la planta baixa exclusivament pel bestiar. També, a la plana els graners acostumen a estar a les golfes o a un cobert independent, mentre que a muntanya es troben en habitacions al costat dels dormitoris ubicats al pis o a les golfes; així com les pallisses a la plana son independents de la casa i a muntanya son edificacions adossades a l'habitatge.

També es pot diferenciar entre espais multifuncionals i unifuncionals³¹⁷. Els espais multifuncionals son aquells en els que es desenvolupen diferents tasques, com la cuina, la sala o l'entrada; els unifuncionals són els que serveixen únicament per a la tasca a la que es destinen, com el celler, el pastador o les cambres; tots dos tipus d'espai tenen la mateixa estructura arquitectònica i formal, o similar, la diferència rau en el mobiliari que és el que ens indica la funció de l'espai. Aquesta diferenciació pot ser el resultat de la separació d'activitats que a les cases medievals es feien de forma compartida al mateix espai, tot i que el destí de l'espai era l'activitat principal.

³¹⁶ Parlem en passat de forma genèrica no perquè les cases hagin desaparegut, ja que a la major part de les cases habitades o abandonades que es troben a la comarca, aquesta distribució de tasques encara es manté o, es mantenen els espais congelats en el temps encara que sense ús. Únicament a les masies que s'han restaurat per destinar a segona residència o turisme rural s'han eliminat els espais productius i estables que han quedat substituïts per noves dependències de la casa.

³¹⁷ Ripoll, Ramon (2005). "La vida al mas", dins AA.DD. *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Brau edicions. P. 52-57.

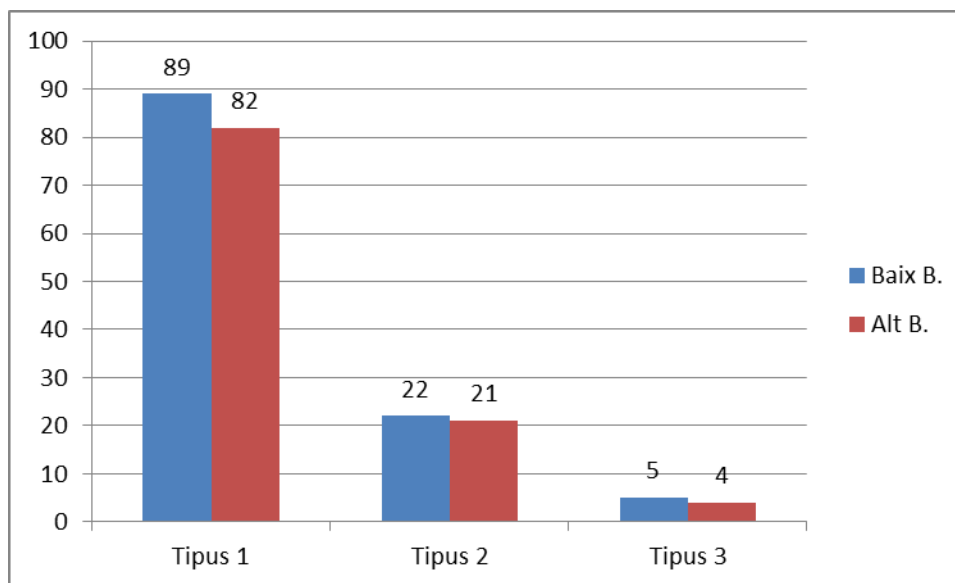
S'han identificat tres tipus, no tots molt representatius a la zona, però si existents:

Tipus 1- habitatge al primer pis i/o segon pis, espai productiu i estables a la planta baixa.

Tipus 2- habitatge al pis, espai productiu a la planta baixa, estables independents fóra de la casa.

Tipus 3- habitatge a planta baixa, i/o pis, conjuntament amb l'espai productiu i/o estables.

	Tipus 1	Tipus 2	Tipus 3
Baix B.	89	22	5
Alt B.	82	21	4
	75%	18,85%	3,94%

Taula / gràfic 14: Tipus d'habitatge

El tipus més freqüent a la zona és la casa que té l'habitatge amb els espais domèstics al primer pis (i al segon si té dos pisos), l'espai productiu i els estables a la planta baixa, i a altres edificis complementaris exteriors a la casa trobem la pallissa i altres corts de bestiar. Un 75% de les cases del territori són d'aquest tipus, i veiem que la

distribució és també uniforme a la plana i a la muntanya. Per tant, podem afirmar que la masia característica d'aquesta zona respon a aquesta tipologia.

El segon tipus es caracteritza per tenir els estables fóra de la casa però mantenint l'espai productiu a la planta baixa, és a dir el celler, el pastador, el rebost i el magatzem d'eines, palla i/o herba. Es tracta d'un tipus d'estructura que podríem dir evolucionada ja que, tot i que en un principi els estables es trobaven en planta baixa, el creixement de la casa i de la producció va obligar a treure els estables fóra de la casa i construir, al voltant de la casa o adossats a ella, nous edificis que havien d'acomplir aquestes funcions. Tenim quasi un 19% de les masies repartides de forma equilibrada per tot el territori que responen a aquest tipus.

El tercer tipus és el menys freqüent però del que hi ha representació, i que hem de tenir en compte ja que és molt possible que hi hagi altres exemples en cases encara pendents de documentar. És aquell que té l'habitatge en planta baixa i que es troba junt amb l'espai productiu. Això vol dir que una part de la planta baixa es destina a espai domèstic mentre que altra part es destina a espai productiu i en alguns casos també trobem els estables. Tenim casos en que l'habitatge també es troba al pis, a més d'una part a planta baixa. És un tipus que és freqüent en cases petites o algunes masoveries, i també a les balmes obrades, amb quasi un 4% de representació.

Finalment, cal remarcar que no hem documentat en el treball cap cas en que l'habitatge es trobi en planta baixa i pis, amb l'espai productiu i estables a part i fóra de la casa. Aquest seria un tipus més freqüent en les noves cases que es van utilitzar i construir des de finals del segle XIX amb destí a habitatge dels propietaris d'explotacions que portaven masovers. Tot i que coneixem casos a la comarca d'aquest tipus de construccions i que es troben al camp, no les podem relacionar amb les masies o cases rurals, ja que la finalitat d'aquests edificis era i ha sigut bàsicament residencial.

4.2.1.3. ORGANITZACIÓ DE ZONES PER ESPAIS: LA ESPECIALITZACIÓ DELS USOS

Dins l'estructura d'organització interna de la casa diferenciem quatre tipus de zones que es poden agrupar en dos conjunts: els espais productius i els espais on es desenvolupa la vida familiar o espais domèstics. Aquestes zones d'activitats

estructuren els diferents espais funcionals dins la casa, cada un d'ells amb uns usos específics.

- zones de treball o d'elaboració: pastador, forn, cuina de fogaina o de treball, estables, producció de vi i oli, obradors, magatzems d'utilitatge de treball
- zones d'emmagatzematge: graner, rebost, celler, assecadors, trumfera
- zones comunes: entrada, escales, sala, cuina, menjador, eixida
- zones privades: dormitoris, alcova, oratoris, comuna

Generalment, a les cases documentades cada activitat domèstica té el seu espai corresponent: per preparació del menjar, per elaboració del pa, per conservar o guardar aliments, per menjar, per dormir, distribuïdor d'espais, per guardar llenya, per guardar eines agrícoles, per tenir el bestiar... No tots els habitatges tenen totes aquestes funcions diferenciades, algunes fins i tot les tenen compartides en el mateix espai. El que si queda clar és que a les cases des de finals del XVII i inicis del XVIII o posteriors, hi ha una clara voluntat de separar els espais privats dels comuns de forma més específica, tot i que la documentació medieval també deixa constància d'aquesta divisió d'espais per usos. Per tant, la distribució o agrupació dels espais queda ben palesa en l'estructura general de la casa ja que, mentre els espais de vida familiar generalment es troben al primer i/o segon pis de la casa, els espais de producció o elaboració acostumen a ser-hi a la planta baixa, els d'emmagatzematge a les golfes o a la planta baixa, i els estables o corts els podem trobar a la planta baixa però també a altres espais externs.

Aquestes son a trets generals les característiques organitzatives d'aquests espais; la planta baixa té accés directe des del carrer normalment a la crugia central que forma una entrada vestíbul, espai en el que podem trobar eines i atuellis agrícoles, i en el que hi ha l'escala de pedra que dóna accés al pis situada a un costat i recolzada a la paret mitgera que separa d'altra crugia. A un costat, o a banda i banda de l'entrada, hi ha les altres crugies, a vegades dividides en dos espais per l'eix central de la casa, destinat en origen a corts i posteriorment reutilitzat per guardar estris agrícoles. El sostre d'aquests espais a les cases més antigues és de bigues de roure amb llates i rajoles de ceràmica o lloses de pedra; i a les cases més modernes són de volta de canó seguit o de voltes d'aresta, un tipus que apareix a finals del XVII i principis del XVIII.

En les cases d'origen medieval del baix Berguedà trobem arcs diafragama en aquests espais de la planta, que permeten tenir una llum més ample en aquestes zones destinades al bestiar. No els trobem a totes les crugies, sinó tan sols en una o com a molt en dues, fet que ens permet deduir que aquesta seria la primera estructura de la casa a la que es van afegir cossos posteriors. En canvi a la zona de muntanya no trobem masies amb arcs diafragma.

Els paviments de la planta baixa són generalment la mateixa roca on s'assenten les cases, o també la terra premsada. En èpoques posteriors s'han enllosat amb pedra o enrajolat amb rajola catalana, fins i tot amb morter. En aquests espais hi havia el celler, estables, espais per guardar eines, el pastador i el forn de pa, a vegades una cuina per fer menjar pels animals i restes d'antigues cuines que encara conserven els fogons de pedra i que serien les més antigues de la casa, mostrant que en algun moment històric la cuina estava a la planta baixa.

El pis central és l'espai habitat per la família. Segueix l'estructura de dos o tres crugies, amb la sala al centre ocupant tota la llargària de la casa i fent la funció de distribuïdor. Ja des d'època medieval la sala és l'espai central de la masia, no només el centre geomètric sinó també el centre de la vida familiar. Però no és un espai d'estar, sinó un espai simbòlic, no és un espai on es desenvolupi vida quotidiana sinó un distribuïdor general de l'habitatge. La sala té accés directe des de la planta baixa a través de l'escala de pedra. Generalment és oberta al sud i té les millors finestres de la casa amb festejadors. Les portes de les habitacions, que es troben a les crugies de cada costat, s'obren a la sala, i les cambres per dormir estan a una banda, i la cuina i foc a terra a l'altre, generalment a nord-est. En el cas que s'afegeixi una eixida, la sala té sortida directa a aquesta per la façana sud. Des de la sala també surt l'escala que puja a les golfes, generalment de fusta i situada a un costat, recolzada en un dels murs laterals. Les portes que s'obren a la sala generalment tenen muntants i llindes de pedra, en alguns casos tallats amb motlures i en altres casos amb dates o diverses decoracions. Totes les habitacions tenen al menys una finestra, i les habitacions principals tenen festejadors dobles o simples de pedra.

El paviment de les sales és de rajoles de ceràmica, o de lloses de pedra en pocs casos, o més freqüentment de fusta o de guix. A la resta d'habitacions generalment és de rajoles. El sostre de tots els espais és pla, de bigues de roure, amb llates creuades a sobre i/o dues capes de rajoles capiculades, formant el paviment de les golfes o bé amb guix emmotllat o fusta. En alguns casos les rajoles es substitueixen a la part inferior per revoltons de ceràmica, però sempre en les cases reformades a finals del

XVIII-XIX. A l'alt Berguedà és molt freqüent el paviment de guix compacte, però també paviments de taulons de fusta sobre les bigues.

Les golfes és l'espai del que és té menys cura a les cases, on hi ha l'assegador, els graners i on es guarden els objectes en desús, principalment mobles vells. Generalment es troben sota teulada, poques presenten finestres, i tenen accés a través d'una escala de fusta des de la sala. En alguns casos a la façana de migdia tenen obert un finestral gran que fa les funcions d'assegador. També trobem graners de forma quadrada o rectangular per guardar gra que queden tancats en una habitació separada amb envans de la resta. En algunes cases les golfes s'han adaptat com a part de l'habitatge, fent una habitació tancada per a usos esporàdics o per a mossos a jornal.

Dins aquesta estructura general trobem algunes diferències, que es donen a les cases més petites o masoveries de finals del XVIII fins a principis del XX, on no hi ha una especialització tan elevada de l'espai com a les grans cases, compartint espais per a diferents activitats que s'adapten a l'ús en cada moment. Aquestes cases, de petites dimensions, moltes vegades reben topònims que recorden que es tractava d'un habitatge secundari, com la Caseta o la Barraca, i tan sols tenen dues plantes, concentrant a planta baixa la cuina, menjador, foc a terra, i a vegades algun dormitori, conjuntament amb l'espai productiu i/o estables.

En els següents apartats d'aquest capítol analitzem aquests espais interns, la seva distribució dins l'estructura de la casa de pagès i els elements que es localitzen a cada un d'ells. Abans d'iniciar-la, volem explicar de quina forma farem aquesta exposició.

Es van decidir d'inici uns criteris que havien d'ajudar a establir les tipologies dels espais, en base a la ubicació, ús, característiques físiques i tipus d'espais, també tenint en compte els tipus de casa, la cronologia i els estils. Aquest paràmetres s'han hagut d'adaptar per a cada un dels espais, ja que en alguns casos ens facilitaven la informació suficient per diferenciar tipus, però en altres ha sigut necessari crear alguns criteris específics. Per exemple, a l'apartat en que s'exposen les tipologies resultants de cada espai, no podíem utilitzar els mateixos criteris per a tots els espais. Hi ha espais en que l'ús és tan evident que no ens serveix per diferenciar tipus, com la sala; en canvi en altres és necessari establir nous criteris, per exemple a l'espai del foc o a les cambres.

Així hem analitzat diversos paràmetres de cada espai i dels elements que es troben a cada un d'ells, per característiques i tipus d'espai, per tipus de casa tenint en compte els criteris exposats en els apartats anteriors, per cronologia, per usos, per ubicació, bàsicament. Aquest criteris ens proporcionen informació completa de la majoria d'espais domèstics de les cases i ens permet fer una anàlisi d'aquests espais des de l'estudi formal fins a la contrastació amb documentació històrica que en ajuda a verificar la existència dels elements en diferents etapes històriques.

La informació la hem estructurat en quatre apartats: un primer d'exposició de dades generals, on s'expliquen les característiques, l'ús i l'etimologia de la denominació. El segon apartat exposa els elements que trobem dins de cada espai, tant els elements immobles com els mobles, amb descripció de cada un d'ells. El tercer exposa el resum dels tipus que s'han identificat en base a diferents criteris: per ús, per ubicació, per característiques, per cronologia i/ o estil, per tipus de casa. El quart apartat exposa l'evolució històrica de l'espai i els elements, amb recolzament de la documentació històrica, especificant quins elements documentats tenen presència a diferents etapes històriques. L'esquema que s'ha fet servir, amb algunes adaptacions segons les necessitats per a la redacció de cada espai, és el següent:

a) DADES GENERALS

- 1- Definició i ús
- 2- Denominació (*actual i recent (a la zona)*). Etimologia de la denominació.
- 3- Característiques:
 - Presència a les cases estudiades (%)
 - Ubicació a la casa (pis / orientació / central-extrem)
 - Descripció formal i estructural
 - Dimensions (la mitja) (per tipus de casa)
 - Relació amb altres espais

b) ELEMENTS ALS ESPAIS

- 1- Elements immobles: (definició i ús, característiques generals, presència a les cases i ubicació a l'espai, materials bàsics, descripció formal i estructural general, i tipus identificats)

- Resum de tipus per cada element
- 2- Elements mobles
- c) TIPOLOGIES de l'espai
- 1- Per ús /ubicació
 - 2- Per característiques i tipus d'espai
 - 3- Per cronologia /estils
 - 4- Per tipus de casa
- d) EVOLUCIÓ HISTÒRICA
- 1- Presència a la documentació
 - Descripció (Cronològica. Ubicació)
 - Resum cronològic dels elements a la documentació.
 - 2- Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

Taula 15: Guió de redacció dels espais domèstics

Cal assenyalar què, durant la redacció d'aquesta apartats que segueixen, s'anirà fent esment de conjunts de fotografies, dibuixos, planimetria i resums documentals històrics que es troben als annexes, la consulta dels quals facilitarà la comprensió dels texts. A l'inici de cada apartat s'ha posat un índex específic per facilitar la lectura.

4.2.1.4. ESQUEMA RESUM DE LA ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI INTERIOR

1- Distribució horitzontal i vertical:

Número de plantes

- planta baixa
- baixa+1
- baixa+1+golfes
- baixa+2+golfes)

Número de cossos interns

- 2 cossos
- 3 cossos
- 5 cossos

2-Estructura d'organització interna en quant a distribució dels usos dins la casa:

- Tipus 1- habitatge al primer pis i/o segon pis, espai productiu i estables a la planta baixa.
- Tipus 2- habitatge al pis, espai productiu a la planta baixa, estables independents fóra de la casa.
- Tipus 3- habitatge a planta baixa conjuntament amb l'espai productiu i/o estables.

3- Organització de zones per espais:

- zones de treball o d'elaboració: pastador, forn, cuina de fogaina o de treball, estables, producció de vi i oli, obradors, magatzems d'utilitatge de treball
- zones d'emmagatzematge: graner, rebost, celler, assecadors, trumfera
- zones comunes: entrada, escales, sala, cuina, menjador, eixida
- zones privades: dormitoris, alcova, oratoris, comuna

4.2.2. LES ZONES DE TREBALL O D'ELABORACIÓ

En la concepció del mas és bàsica la economia de supervivència, així era necessari comptar amb diferents espais per a la producció, elaboració, transformació i conservació dels productes agrícoles i ramaders que es feien. Aquests espais es repartien dins el conjunt del mas tenint en compte les condicions físiques de l'entorn i les necessitats del grup, ja que no totes les cases disposen de tots els que poden semblar necessaris. Ja hem vist alguns a l'exterior de la casa, com l'era, la pallissa, els galliners, les corts pels porcs, cledes pel bestiar, porxos per assecat i guardar l'herba pels animals, una zona d'horta, Algunes cases tenien a prop un molí, o forns d'obra, forns de calç, carboneres, pous glaç,estructures que produïen materials necessaris per la casa que també generaven un treball específic. Però també hi ha altres espais destinats a diferents treballs que es troben ubicats dins la casa, a la planta baixa hi havia el celler on es podia tenir la tina, la premsa i el trull, també a la planta baixa hi havia la pica d'oli, el forn per coure pa, els estables pels bous i mules que treballaven al camp, la cuina per fer el menjar pels animals. En definitiva, tot tipus de construccions i espais de treball per aconseguir que el mas produís de tot el que era necessari.

Així, podem diferenciar algunes zones de treball dins l'estructura de la masia, entenent per zones de treball o d'elaboració aquelles en les que es desenvolupa alguna tasca específica relacionada amb el sistema d'autosuficiència i elaboració d'aliments i altres productes necessaris per a la casa o masia, exceptuant l'espai en el que es prepara el menjar diari, que hem ubicat a l'apartat de zones comunes ja que generalment es troba al pis i es desenvolupa una tasca que es destina a la família.

Les zones de treball generalment es concentren a la planta baixa, tot i que en algunes cases també trobem aquests espais al pis, depenent de l'estructura general arquitectònica i també de la zona geogràfica i el tipus de grup que ocupava la casa (masoveria, barraca de pastors,.....), però són casos molt puntuals.

Aquest espais estan destinats al desenvolupament d'activitats econòmiques relacionades amb les tasques que es realitzen a la casa per garantir la supervivència: elaboració de productes bàsics (pa, vi, oli,...); espai per animals petits o estables del bestiar, sobre tot a les zones de muntanya. En el cas dels habitatges concentrats a nuclis, a la planta baixa també hi ha els espais destinats a activitats artesanals o altres activitats econòmiques, com obradors, sales de pentinar llana o botiga, activitats que

s'esmenten amb freqüència a documentació dels segles XIV-XV. També relacionats amb les cases trobem altres edificis amb activitats molts específiques, com molins o ferreries. Es tracta clarament de zones de la casa en que l'accés no està limitat únicament a la família, ja que altres treballadors podien utilitzar-los, havent algun cas en que a la planta baixa també hi havia l'habitatge dels masovers compartint espai amb aquestes zones de treball.

A partir del treball de camp realitzat s'han diferenciat els següents tipus d'espais:

- Estables per a diferents animals
- Forn de pa i pastador
- Cuina de treball, per preparar la calderada del bestiar o altres productes
- Elements per a la producció de vi i/o oli
- Obradors per a diferents tipus de treball (recolzament al mas, tèxtils, alimentaris,....)
- Espais per guardar eines i altre utilatge de treball

En aquests espais de la casa veiem que la denominació de l'espai ens ve donada pel destí que han donat els habitants, ja que el repartiment d'espais és un fet cultural directament relacionat amb l'activitat que es desenvolupa. Una característica comú a aquests és que els trobem a la planta baixa, per tant propers a l'entrada i en una planta de la casa que no dificulta l'ús que se'n fa dels espais privats situats al pis. D'aquesta manera les activitats mai es barregen, tot i que estiguin lògicament relacionades en el conjunt de la casa i amb un sistema econòmic característic.

Analitzarem cada un d'aquests espais i les seves característiques generals, i veurem que hi ha alguns que els trobem a quasi totes les cases, mentre que altres activitats són més puntuals, fet que influirà en la redacció de les característiques de cada un d'ells.

4.2.2.1. ESTABLES I CORTS

4.2.2.1.1. DADES GENERALS

4.2.2.1.1.1. Definició i ús

Els estables es destinen als animals que són característics a la zona i que es tenien per produir carn o per treballar el camp. El més freqüents a les masies eren els ramats d'ovelles i els animals de peu rodó utilitzats per al treball del camp, com mules i bous, o eugues; i els que s'utilitzaven per l'ajut en el treball de la dona i pel transport a bast, ases, mules i rucs. Fins la introducció de tractors i automòbils, i la seva generalització a partir dels anys 1950, el treball al camp estava condicionat a la utilització dels animals, i els que ajudaven al treball es cuidaven i es mantenien en bones condicions, per això generalment es tenien a la planta baixa de les cases.

Normalment a la planta baixa hi havia l'estable de la parella de bous o la mula que tiraven de l'arreu, o els ases, ruc i eugues que tiraven del carro i es feien servir per transport. El bestiar de tir era el més important, ja que el treball dels camps depenia d'ells, es tractaven molt bé i hi havia a quasi totes les cases. Les mules es comencen a introduir pel treball del camp a finals del XIX i a inicis del XX quasi ja no es feien servir els bous. Generalment es tenien fóra durant el dia i a la nit s'entraven a casa. A vegades es mantenien tancats durant l'hivern si era dur a les zones de muntanya, on generalment les cases tenen davant l'estable un pati o era tancada, on es treia el bestiar també en les èpoques en que no es podia anar a pastura.

Altres tipus d'animals eren els ramats d'ovelles, que es portaven a pasturar durant el dia i es tancaven a les cledes o estables durant la nit. A vegades els baixos de la casa podien albergar un ramat petit. A l'estiu es portaven a pasturar a la muntanya seguint la transhumància.

A vegades dins la casa hi havia una cort per un o dos porcs per a l'ús de la família. Generalment les gallines, ànecs i porcs es tenien a coberts fóra de la casa.

La cria de vaques es va iniciar a finals del XIX amb la demanda de llet per les persones de ciutats, però no era un animal freqüent de cria intensiva. Abans, a moltes cases del Berguedà es dedicaven a la cria de bous per treball i els venien a les fires de bestiar, com la de Salàs de Pallars.

4.2.2.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

La paraula estable procedeix del llatí *stabulum*, lloc on algú s'atura i es manté, alberg per a animals, per mantenir el bestiar tancat i donar-li el menjar al lloc³¹⁸.

D'aquesta paraula procedeix estabular, referint-se al bestiar que no pastura, sinó que s'alimenta dins el mateix recinte on està.

En aquesta zona de Catalunya els estables també reben la denominació de cort. Prové del llatí vulgar *cors*, *cortis*, i del llatí clàssic *cohors*, *-ortis*, que vol dir recinte, clos rural, corral; però recordem que també s'anomena *cort* al conjunt format pel sobirà (el Rei) i els personatges que l'envolten.

Altres sinònims d'estable són corral o quadra, denominació que canvia segons el tipus de bestiar que s'hi guarda.

4.2.2.1.1.3. Característiques

Descripció formal i estructural:

Aquests espais es troben a la planta baixa de les cases i generalment ocupen la major part de l'espai, junt al destinat a entrada i on hi ha l'escala que permet accedir al pis de la casa i als altres espais de la planta baixa destinats a diferents usos.

Els estables poden ocupar tots els cossos de la planta, o bé una part d'ells; generalment es troben a les crugies laterals, a banda i banda de l'entrada, que en molts casos també fa funcions d'estable. Per tant és l'activitat que ocupa més espai a la casa.

Normalment el paviment és de terra compactada, roca o llosa de pedra, però també trobem paviments de cairons o rajols a partir del segle XVII-XVIII. L'estructura és la mateixa que la dels murs de càrrega de la casa, però en els edificis més antics, per aconseguir major amplada i sense murs divisoris, s'utilitzen els arcs diafragma

³¹⁸ Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

característics del segle XIII-XIV, de forma que es pot disposar d'un únic i ampli espai, sense divisions que entorpeixin als animals. Generalment els sostres són de bigues de fusta sense carejar encastades als murs laterals; amb rajols, cairons o empostissat de fusta a sobre, o fet amb bigues juntes. També s'utilitza la volta de canó seguit de pedra, o entre arcs de mig punt, o la volta de canó amb llunetes que permeten l'encaix correcte amb els murs i l'obertura de portes; així com la volta d'aresta en exemples de cases d'època moderna. El sostres de bigues juntes de fusta és el que s'utilitza de més antic, i és el que permetia que l'escalfor dels animals es transmetés a la zona de l'habitatge situada al pis.

Els murs són de pedra, generalment sense desbastar o treballar, únicament tallades les que formen les portes; a vegades disposades en *opus spicatum*, però generalment de paredat irregular o en filades regulars amb falques de pedres més petites. En aquests espais hi ha poques obertures, ja que únicament tenen la porta d'entrada i espitlleres per ventilar. Son espais en els que entra poca il·luminació natural.

A l'interior acostuma a haver-hi menjadores a quasi tots els murs laterals, fetes amb una bancada d'obra en pedra amb amplit de biga de fusta; en alguns casos amb divisions per separar compartiments. A les cases més modernes, per adaptar els espais a diferents tipus de bestiar, s'han fet murs de poca alçada que configuren petits espais o corts a banda i banda d'un passadís central³¹⁹.

Ubicació a la casa:

Son moltes les cases que tenien els estables a la planta baixa del mateix habitatge, fet que es pot veure a l'actualitat. La exteriorització d'aquests espais i la independització del volum principal està relacionada amb l'augment econòmic de la casa, fonamentalment en cases que centren la seva activitat en la cria de bestiar com a mitjà econòmic. Són les cases grans i a partir del segle XVIII-XIX (tal i com podem apreciar a elements arquitectònics datats a les pallisses, o per l'estructura arquitectònica d'aquests estables independents) les que exterioritzen aquests espais destinats únicament als animals; mentre que les cases petites seguiran tenint els animals bàsics a la planta baixa, així com moltes cases de muntanya.

A la planta baixa els estables ocupen les crugies laterals, i a vegades també la central, però sempre es deixa el terç final de la llargada de la planta per ubicar celler, rebost o

³¹⁹ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.2 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 61).

pastador. Moltes vegades són aquests mateixos espais els que s'utilitzen per guardar les eines de treball del camp i els arreus del bestiar.

La relació dels estables amb altres espais es fa a través de l'entrada, ja que aquesta és l'eix que comunica amb la resta d'espais de la planta baixa i amb els pisos.

Presència a les cases estudiades

La ocupació de superfície dels estables respecte a la superfície total de la planta baixa és entre el 50 i el 80% (amb una mitjana entre 0.50 i 0.54%) a les cases de plana agrícola, i entre el 60 i el 90% (amb una mitjana entre 0.54 i 0.62%) a les cases de muntanya. Veiem com el percentatge d'ocupació és major a les zones en que el bestiar s'havia de mantenir a la casa, com passa a les zones de muntanya en que la ramaderia ha sigut més important. No s'observa una relació directa entre les cases de major o menor superfície, sinó directament amb el destí de la casa a un sistema econòmic bàsic o a altre.

4.2.2.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

Diferenciem entre els elements immobles i els elements mobles. Dels primers farem una exposició de les característiques i tipus identificats, dels usos, la ubicació dins els espais i la relació amb altres elements, que s'adaptarà a cada espai tractat. En quant als elements mobles simplement esmentarem els que s'acostuma a trobar en l'espai, ja que es tracten de forma específica a l'apartat de mobiliari. A cada un dels apartats que tracten cada tipus d'espai es seguirà la mateixa estructura.

4.2.2.1.2.1. Elements immobles:

L'únic element immoble que trobem als estables són les menjadores, que són presents a tots els espais destinats a aquest ús, malgrat actualment ja no s'hi destini a la majoria de les cases.

Les menjadores ocupen els murs perpendiculars a la façana i tota la seva llargària. Estan construïdes amb una base formada per un mur baix de pedra i una solera de rajols, amb una biga paral·lela que tanca la part superior fent funcions de barana per subjectar la palla. També trobem altre tipus de menjadores que només tenen l'estructura de fusta formada per una biga paral·lela al mur i diversos troncs perpendiculars formant un tramat.

4.2.2.1.2.2. Elements mobles:

En aquest espai no trobem elements mobles relacionats amb l'espai, exceptuant a vegades les tanques de fusta que s'utilitzen per contenir els animals a l'interior o a l'exterior. A moltes cases hem vist que es conserven les sàrries, àrguens, jous, bastos, arreus i selles per a les cavalleries,

4.2.2.1.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI

Per característiques i tipus d'espai:

Troblem diferències entre els estables de les cases de les zones agrícoles i els de les zones de muntanya pel que fa a la ubicació, fet que determina dues tipologies d'estables. Així, diferenciem els que es troben a la planta baixa de les cases i els que es troben en edificacions separades de la casa. Tant a una zona com a l'altre trobem estables en planta baixa, però a les zones de la plana agrícola també els trobem en edificis independents i una mica separats de la casa en els casos de masies grans en les que ha crescut la explotació durant el segle XX i s'ha destinat a la cria de vaques de llet i/o porcs. A les zones de muntanya, en canvi, és molt freqüent trobar els estables als baixos de la casa i a pallisses al costat de la casa, formant un estable paller que acostuma tenir forma de L o de U, en una estructura tancada que forma un pati central on pot sortir el bestiar i que està comunicat amb l'exterior amb un gran portalada. A vegades aquest estable paller és una construcció separada però pròxima a la casa, i en altres la mateixa casa forma part del conjunt en el que es poden afegir graner, magatzems o altres edificis agropequaris en que el pati articula tots els elements. El pati és l'element d'entrada al conjunt i de relació entre tots.

En tots els casos l'estable és una estructura diàfana formada per murs exteriors i pilars interiors (generalment amb un pilar central) per tal de facilitar el moviment del bestiar. En el cas que a la primera planta serveixi per mantenir l'herba o la palla, acostuma estar oberta completament a l'exterior per una cara orientada a migjorn per garantir l'assecatge dels productes.

Es poden diferenciar dos tipus:

- estables a la planta baixa de l'habitatge
- estables a la planta baixa de la pallissa i formant part d'un conjunt tancat amb pati clos

4.2.2.1.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.2.1.4.1. Presència a la documentació

Els estables pel bestiar és un espai bàsic a les cases que apareix a molts documents històrics d'arxiu consultats, sobre tot als inventaris³²⁰, com el 1365³²¹, a un *alberg* que hi havia dins el poble de Bagà hi havia una *staba*. El 1383³²² consta que tenien un mul i una mula; el 1421³²³ hi havia dos muls; el 1562³²⁴ tenien dos cavalls, tres matxos i un ruc.

En aquesta zona de la casa també es conservaven diversos objectes relacionats amb els animals. El 1383³²⁵, dos bastos, un jou; el 1421 tenien les sàrries, àrguens i un jou; també els àrguens i un suport per les selles el 1437³²⁶; arreus per a les cavalleries el 1441³²⁷, i dos bastos el 1562. El 1441 tenien una caixa per civada, segurament menjar pels animals.

³²⁰ A l'Annex 8.3 hi ha un document que recull la informació que ens han proporcionat diferents documents històrics d'arxiu. A cada document es fa referència de la font d'informació d'on s'ha extret el document citat, això no carreguem amb excés d'informació les notes a peu de pàgina del text.

³²¹ 1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262) ACA.

³²² 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

³²³ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (APB, llibre notarial 27, foli 46v).

³²⁴ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, Borredà. (AEV, Borredà, V/1).

³²⁵ 1383g, citat anteriorment.

³²⁶ 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

³²⁷ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r)

A alguns estables es guardaven eines i altre utillatge pel treball del camp. El 1365³²⁸ tenien una *arca desfonada e una folladora desfonada*. El 1383³²⁹, tenien dues arades, un taulell de cardar, i també una màrfega de palla, mantes de borra i sacs. El 1421³³⁰ l'espai també actuava com a magatzem d'algunes eines de pagès, ja que hi havia una destral, una pala, càvecs, una falç, un follador. El 1441 hi havia un cabàs, eines, i cabirons, és a dir bigues de fusta.

Per tant, també a la documentació veiem que tot i ser l'espai on es tenien els animals de treball, també es conserva altre utillatge del treball del camp, ja que actuarien també com a magatzems.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Stabla: 1365a

Stabulo: 1383g

Stable: 1421b, 1441b

4.2.2.1.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

L'espai *stabla* és tan antic com la casa, ja que des de que es va començar a tenir animals domèstics amb la finalitat d'alimentar a les persones es va idear algun tipus de tancament per evitar la disgregació dels ramats. A la documentació queda clar que des de mitjans del segle XIV (des de que tenim constància) hi havia estables a dins les cases. També hem vist a partir de l'arqueologia que els espais per a animals es trobaven junt a la casa, en els exemples de masos horitzontals en els que es diferenciava una zona per a persones i altra al costat per a animals, amb accessos independents. Tenim exemples documentats als masos de Vilosiu, amb cronologia entre els segles X i XIV³³¹. També tenim constància d'espais propers als llocs habitats per guardar ramats, com a l'assentament de Roc de Palomera (Saldes), on

³²⁸ 1365a, citat anteriorment.

³²⁹ 1383g, citat anteriorment.

³³⁰ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

³³¹ Bolòs, J.(ed) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i materials trobats durant les excavacions (1984-86)*. Universitat de Lleida.

s'utilitzaven diferents abrics naturals al peu de la formació rocosa on s'assentava el poblament, i que es feia servir pel bestiar.³³²

4.2.2.1.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- Els estables es situen a la planta baixa o bé en espais exteriors independents.
- Ocupen quasi dos tercers parts de la planta baixa.
- Els paviments són de terra compactada, llosat o cairons. Coberts amb bigam i empostissats o ceràmic, en molts casos tenen arcs diafragma per poder incrementar la superfície lliure.
- Totes les cases treballades tenen estables a la planta baixa.
- L'únic element immoble que trobem als estables són les menjadores.

³³² RIU, M. (1975). "Estaciones medievales en el término municipal de Saldes". A *Arqueología*, III, Madrid. Pàg. 272-290. Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya, fitxa núm. 5862. Generalitat de Catalunya.

4.2.2.2. PASTADOR I FORN DE PA

4.2.2.2.1. DADES GENERALS

4.2.2.2.1.1. Definició i ús

El pastador i el forn de pa són elements relacionats i que es van convertir en bàsics a les cases. El pastador és l'espai on es preparava la massa del pa que després es posava a coure al forn, i generalment comparteix espai amb el forn; tot i que en molts casos el pastador també es troba a la sala o a la cuina, i el forn a un altre espai independent, normalment a la planta baixa.

Antoni Griera definia el forn com el “departament de la casa on es cou el pa. Està format per la boca, sola, volta, espirall o respirador”, també com “edifici on hi ha el forn de coure pa”, “la casa on es cou i es ven el pa”³³³. La pastera era, tant l'espai de la casa destinat a pastar el pa, com el moble per pastar la farina i fer el pa després d'haver fet la massa (Griera, 1928: 20).

4.2.2.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

La paraula forn procedeix del llatí *furnus*, que significa forn³³⁴.

4.2.2.2.1.3. Característiques³³⁵

Descripció formal i estructural

En general a les cases rurals s'anomena pastador a l'espai que alberga el forn, tot i que els podem trobar en dos espais diferenciats, a vegades a la cuina, a la sala o a un espai independent, tant al pis com a la planta baixa. No és un espai que tingui diferències d'estructura amb la resta d'espais de la planta baixa, ja que estructuralment

³³³ Griera, A. (1928) *Feines i costums que desapareixen*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (IEC). *Butlletí de Dialectologia Catalana*, vol. XVI. Pàg. 1-39.

³³⁴ Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

³³⁵ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.2 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 62 a 65).

és igual als altres; la diferència rau en l'activitat que es desenvolupa en ell. Al pastador es tenia la pastera per elaborar la massa del pa³³⁶. Des del segle XIV trobem una habitació dedicada a pastador en les cases³³⁷, on normalment trobem una o dues pasteres, un arca amb farina, un torn per passar farina, pales d'enfornar i altre utilitatge com perols o cassoles d'aram.

El forn de pa generalment es troba en un espai d'un dels cossos laterals de la casa, així la cambra de cocció queda a l'exterior de l'edifici, tot i que tenim algun exemple en d'un forn més antic que es troba al centre, fruit d'una ampliació que va deixar tancada i sense ús la cambra de cocció. A vegades el forn comparteix espai amb el pastador, però també pot estar en altre espai independent del pastador. Normalment el trobem a la planta baixa, tot i que en alguna casa està situat al primer pis. La construcció del forn en planta baixa és quasi un condicionant constructiu, ja que la cambra del foc ocupa un espai considerable i s'ha de adossar a un mur exterior de la casa.

El forn està format per la cambra de cocció ubicada dins una estructura de planta quadrangular adossada externament a la casa, amb murs de pedra i cobert amb una teulada a un vessant de teula àrab. La cambra de cocció està formada per una volta de cúpula rebaixada de planta circular que tapa una solera horitzontal. La volta pot estar construïda de pedra amb el mètode d'aproximació de filades unides amb morter, o amb maó posat a plec de llibre unit amb fang o morter. L'espai que queda entre la volta i la teulada del cobert que l'alberga es reomple de terra i pedruscall, d'aquesta forma es mantenia l'escalfor. La volta únicament té un accés a través de la boca del forn des de l'interior de la casa, per on s'enforna el pa.

La boca³³⁸ és l'element visible del forn, formada per tres pedres, dues laterals a modus de muntants, recolzades sobre un ampit que sobresurt lleugerament, i que suporten una pedra superior horitzontal que generalment està tallada en forma d'arc o bé una llinda horitzontal. La boca es tanca en el moment de la cocció amb una portella de ferro o una planxa, a vegades amb una llosa de pedra; s'anomena tampanella o porta i acostuma a tenir una nansa; en alguns forns s'ha instal·lat una nova porta de ferro amb frontisses per evitar la sortida de fum i calor, però no és molt freqüent. La boca

³³⁶ Per obtenir més informació sobre la producció del pa, es pot consultar "La industria casolana del pa al Pallars Sobirà" de Ramon Violant (1951, *Obra Oberta*, 5, reedició d'editorial Altafulla 1979). També Krüger, F. (1996) *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Vol 1, segona part. Editorial Garsineu, traducció de Xavier Campillo. Y també Violant, R. (2003), *El Pirineo español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Ed. Altafulla.

³³⁷ Com veurem més endavant a l'estudi de la documentació històrica, en els documents dels anys 1362, 1476-a, 1476-b, 1461, 1580, 1695, 1819, entre altres.

³³⁸ Griera, A. (1974: 293).

serveix tant per enfornar el producte com per entrar la llenya i encendre el foc, com per netejar les brases i cendres que queden en finalitzar.

La superfície interior o solera del forn està formada per maons o rajols, però també tenim exemples amb lloses de pedra. Així es disposava d'una superfície plana on es feia la fogaina i s'introduïa el pa per coure. Generalment, els forns que hem vist tenen la cambra de cocció de cúpula semicircular de maó i la solera de lloses de pedra o maó.

Normalment els forns no tenen xemeneia i el fum surt per la mateixa boca, però si que acostumen a tenir una campana de fums a la part exterior davant la boca, de forma que el fum que sortia de la boca el recollia la campana. En moltes cases la mateixa campana també alberga el foc a terra, sobre tot en aquelles que tenen el foc a la cuina. Aquestes campanes exteriors acostumen a ser de tipus piramidal sobre un marc fet amb bigues de fusta que aprofiten un racó de l'espai, però també hem documentat alguns amb campana semi cònica. També hi ha forns que tenen un forat practicat en algun extrem de la volta o bé sota la mateixa boca per garantir el tiratge durant l'encesa i que després es tapa amb una fusta.

Actualment la major part de boques de forn s'han tapiat i han desaparegut les cambres de cocció per la manca d'ús. Pastadors i espais del forn s'han convertit amb el pas dels anys en les habitacions d'andròmines i estris inservibles de les cases, o s'han reconvertit en tallers o espais de treball, havent perdut completament la seva funció primigènia.

Resumint, les parts bàsiques del forn son: volta, solera, boca i xemeneia.

Dimensions

La mitjana d'espai que ocupa el pastador a les cases estudiades està entre el 15% i el 5% de la superfície total de la planta. En general es tracta d'un espai petit, entre 4 i 15 m², tot i que tenim alguns exemples puntuals de més dimensions si es comparteix espai amb la cuina i/o sala, com passa a Runers (Capolat) que el forn, pastador, cuina i sala són al mateix espai, amb unes dimensions de 35m², el 40% d'ocupació del total de la planta. Això també passa a La Mesquita (Capolat), 31m² i 46%; Sorribes (Capolat), 35m² i 41%; Balart (Capolat), 22m² i 40%; Cal Manaia (Gósol), 21m², 26%; Molí de Güell (Gósol), 10m² i 10%; Vilajoana (Avià), 27m² i 17%. Aquests casos són la

major part de l'alt Berguedà, excepte Vilajoana, i totes les cases són de dos cossos, fet que fa pensar que compartir espais és una conseqüència del menor espai aprofitable en aquest tipus de distribució.

En quant a les dimensions de la cambra de foc, aquestes tenen entre 120 i 180cm de diàmetre, amb una alçada màxima interior de la cúpula entre 55 i 70cm. Les boques amiden de mitjana uns 50 cm d'amplada i un 45cm d'alçada màxima, tot i que trobem algunes més petites i també exemples més grossos.

Ubicació a la casa

La ubicació del forn és generalment en planta baixa, i la major part tenen el pastador al mateix espai on hi ha el forn. En algunes cases de la zona de muntanya en que la sala i la cuina comparteixen espai, el forn es troba sota la mateixa campana del foc, amb 8 exemples ubicats al pis i 1 en planta baixa, alguns són els casos anteriors.

Veiem que en aquesta zona de muntanya no és molt freqüent disposar d'un espai separat del forn per fer les funcions de pastador, sinó que aquesta activitat es concentrava en el mateix espai.

	Planta baixa			Pis		
	Forn	Pastador amb forn	Pastador independent	Forn	Pastador amb forn	Pastador independent
Baix B.	33	33		4	3	1
Alt B.	32	28	4	4	3	1
Total	65			8		

Taula 16: Ubicació del forn i pastador

Relació amb altres espais

La relació del forn a la casa depèn de la zona on es trobi. Si el forn està al pis, generalment està directament relacionat amb la cuina, ja que es troba en aquest espai; mentre que si està a la planta baixa, la seva relació és amb la resta d'espais d'emmagatzematge o de treball de la casa, ja que en forma part del conjunt d'espais de la planta baixa.

Tenim 19 forns situats dins la cuina, amb un percentatge més alt a les zones de muntanya on és més corrent que cuina i sala comparteixin espai (12 cases a l'Alt Berguedà i 7 al Baix Berguedà), així com es dona el cas que la major part d'aquestes cases són de dos cossos; i d'aquests casos hi ha 5 que es troben a la planta baixa, en estar la cuina en aquesta ubicació de la casa.

La comunicació amb l'espai on s'ubica el forn en planta baixa es realitza a través de l'entrada, que comunica tots els espais. Al pis es pot fer des de la sala, com a eix principal de comunicació d'espais, o bé des de la cuina, en el cas que el forn es trobi en aquest espai, però sempre passant per la sala.

	Baix Berguedà	Alt Berguedà	total
Forn a cuina	7	12	19

Taula 17: Ubicació de forns a la cuina

Presència a les cases estudiades

Podem confirmar que totes les cases estudiades tenen forn de pa, malgrat algunes no el conservin degut a reformes posteriors que han deixat pocs vestigis però identificables. No hi ha una relació entre les dues zones del territori, ja que a les cases de muntanya com a les de la plana hi ha un forn de pa, fins i tot a les més petites o masoveries.

4.2.2.2.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.2.2.2.1. Elements mobles

Queden pocs exemples mobles als espais destinats a forn, com pasteres o taules de pastar, que en cases molt importants es complementava amb un torn de passar farina i que només hem vist a una gran casa del Baix Berguedà (cal Vima, Montmajor). Aquesta baixa presència d'elements pot ser deguda a que aquest tipus de mobles van ser prescindibles en el moment en que es deixà d'utilitzar el pastador i el forn, i perquè en ser mobles de dimensions grans van ser dels primers que es van eliminar a les cases. La pastera és una caixa de fusta muntada sobre uns peus i amb tapa plana.

S'hi passava la farina amb un sedàs o es recollia la farina que passava pel torn i després s'amassava la pasta per fer el pa i les coques.

A l'apartat del mobiliari hi ha la explicació extensa d'aquest element moble.

També s'utilitzaven altres objectes relacionats amb el forn, alguns de menors dimensions que els torns i les pasteres encara es conserven a algunes cases:

- Rasora, rasera, raedora³³⁹ o raspadora: pala petita de ferro que servia per a desenganxar la massa de la pastera.
- La pastereta del lleute o del llevat: recipient petit de fusta per guardar el llevat, recorda la forma de la pastera, amb les parets inclinades i la boca més ample.
- Taulell del pa: un taulell amb mànec que servia per tallar i donar forma als pans dins la pastera.
- Tiràs o tirabrases: barra llarga amb un ganxo a un extrem, per atiar el foc dins el forn i retirar les brases.
- Escombra granera: es feia servir per netejar la solera del forn abans de posar el pa.
- Pales d'enfornar: generalment hi havia de dos tipus, una més llarga per les coques i altra més curta i més ampla pels pans.
- Sedàs: utilitzat per passar la farina, s'utilitzaven al menys dos amb diferent trama.
- Torn per passar farina, amb diferents sedassos.
- També s'utilitzaven ganxos per remenar la llenya i una pala de ferro per retirar les cendres de dins el forn.

³³⁹ Vinyoles, T. (1999: 1180).

4.2.2.2.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI

Per característiques

Tenint en compte les característiques dels forns que hem documentat, es poden establir uns tipus tenint en compte com són les campanes. Les boques dels forns són molt similars, tot i que hi ha diferències en el tipus de llinda, però no ens serveixen per establir tipus; pel que fa a les fogaines, també tenen estructura similar i la diferència rau en el tipus de material constructiu que ja hem descrit, per tant tampoc serveixen per establir tipus. En canvi les campanes exteriors que recullen els fums que poden sortir de la boca, si que presenten tipus diferents i ens permeten establir algunes diferències.

- Forn amb campana individual

Són aquells forns que no es troben a l'espai cuina i que tenen una campana que serveix únicament per recollir els fums. Generalment són campanes rectangulars i de diferents dimensions, des de grosses fins a més petites. També hi ha algun exemple amb campana semicircular cònica, però puntuals i al baix Berguedà. La campana es situa sobre la boca del forn i no té fogaina.

- Forn que utilitza la campana del foc

Són els que comparteixen campana amb el foc a terra, cosa que és comú en tots els casos en que foc i forn estan junts. Les campanes d'aquest tipus poden ser semicirculars o rectangulars, i el forn està situat en un lateral sota la campana.

- Forn sense campana

Hi ha pocs casos de forns sense campana, aquells ubicats dins un espai destinat únicament al forn. Possiblement la evacuació dels fums es faria per la finestra, tot i que és possible que en algun moment existís una campana d'extracció.

4.2.2.2.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.2.2.4.1. Presència a la documentació

Descripció

Tot i que el forn era un element molt important des de l'edat mitjana ja que el pa era un dels aliments bàsics, a les cases dels documents consultats no s'esmenta específicament l'existència del forn més que a un mas de la Vall de Riutort (La Pobla de Lillet) del 1461³⁴⁰: "la casa del forn", dient que estava bé, tot i que concreta que el terrat del mas estava enderrocat, és a dir, la teulada.

Als inventaris des del segle XIV es relacionen diversos objectes que s'utilitzaven per pastar i coure pa, cosa que ens fa pressuposar que també hi hauria forn, malgrat no l'esmenti, ja que en aquests documents simplement es feia el llistat dels objectes presents a les cases i no es fa la descripció acurada de les diferents cambres que componen la casa. Els espais on trobem elements relacionats amb el forn són els pastadors, la cuina, la sala i el rebost.

El pastador era, i és, un espai diferenciat de la resta d'espais de la casa en el que es concentren els elements necessaris per tenir farina, fer el pa, i a vegades també per coure'l. L'any 1444³⁴¹, el pastador era al costat de la cuina i tenia una pastera, una granera, diverses caixes, dos cabassos. El 1476, a una casa de La Pobla, a *la caseta après lo menjador apel·lada lo pastador*³⁴² hi tenien un *archa sens cobertor per tenir farina*; i a altra casa el mateix any, a la *cambra del pastador*³⁴³ hi havia *una pastera ab sos petges bons e son cobertor*. El 1461³⁴⁴, a una altra casa de La Pobla, en *la casa mijana o pastador*, tenia una *scaleta de pastera*, dos taulells de pastar, un garbell, una quartera de mesurar blat i un sedàs.

L'any 1562³⁴⁵ a Borredà també tenien pastador al costat de la cuina, on hi havia una pastera gran, dos pastadores, tres sedassos, una *caixa gran per la farina amb els calaixons*. El 1580³⁴⁶, a la casa Els Casals de Sagàs, el pastador era al costat de la cuina, tenien una pastera de pi dolenta i una arca de pi dolenta. A la casa Salvans de Sagàs el 1695³⁴⁷, el pastador era entre l'entrada i el celler, a la planta baixa, hi havia dues pasteres i una arca amb tres quarteres i mitja de xeixa.

³⁴⁰ 1461 a, Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).

³⁴¹ 1444b. inventari dels béns de Sibil·la, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

³⁴² La casa o la caseta es referia a una cambra concreta, ja hem vist que la casa era nomenada "alberg" i "casa" era un dels espais. 1476a, Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

³⁴³ 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).

³⁴⁴ 1461b, Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

³⁴⁵ 1562, 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

³⁴⁶ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs, a 20-8-1580. (Arxiu casa Malla, Sagàs. APB).

³⁴⁷ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB).

El 1795³⁴⁸, al mas Santamaria de Serrateix hi havia un torn per passar farina, una pastera unida al torn, quatre pales de forn, i estris de forneria (hem vist una molt similar a cal Vima de Montmajor). El pastador era al pis, al costat de la cuina i a un extrem de la sala. L'any 1809³⁴⁹, al mateix mas, especifica que el pastador era al costat del rebost i del menjador, també al pis, mantenint la mateixa ubicació. Hi havia dos sacs de farina. Al 1819³⁵⁰, el pastador era al costat de l'eixida, hi havia un torn per passar farina, dues pales de fusta d'enfornar. L'any 1825³⁵¹, al mas Les Cots de Montdarn de Serrateix, "fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra", *el passador de farina estava inservible*.

La cuina era també un dels llocs de la casa on hi havia estris de treballar el pa, com al 1365³⁵², que hi havia una rasora de pastera i una pastera. El 1383³⁵³ a una cambra al costat de la cuina hi tenien una *rasora de ferro* de pastera. L'any 1422³⁵⁴, a més dels ferros típics pel foc, hi havia una *pastera ab sos petyes sense cobertor, una sperla de pastera, dos taulells patits de forn*.

A algunes sales també hi havia objectes relacionats amb el forn, com a l'aula d'una casa de Berga el 1383³⁵⁵, hi havia una *archa farineram, pasteriam petjadam, un ferrum de rasora, cabazet* de forn, a banda dels ferros del foc i altres elements característics de la cuina ja que aquest espai faria les funcions de sala i cuina a la vegada. El mateix any, en altra casa tenien a l'aula una *sperlam, pasteriam cum copertorio et cuim suis capitellis*³⁵⁶. El 1448³⁵⁷, a la sala, tenien una pastera amb un arca per guardar farina.

També al rebost, el 1774³⁵⁸ guardaven dues *pasteres de tombar amb sos taulells i pastadora, tot de pi, pales per enfornar*. I al menjador, *in comestorio*, el 1362³⁵⁹, hi havia una pastera, un *scrin en que hi havia una pocha de farina*.

També trobem aquests objectes a cambres, com a la *camera* d'una casa el 1383³⁶⁰, on hi guardaven un taulell de pastar, *achant farinerim, pasteram fusti*, i també hi havia

³⁴⁸ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

³⁴⁹ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190).

³⁵⁰ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB).

³⁵¹ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra. (Terradas, 1984, p. 191-192).

³⁵² 1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

³⁵³ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.)

³⁵⁴ 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

³⁵⁵ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (APB llibre 31, f. 336r).

³⁵⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (APB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

³⁵⁷ 1448. Inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

³⁵⁸ 1774. Inventari de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

³⁵⁹ 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261)

ferros pel foc. O la cambra del 1452³⁶¹, en *la cambre, pastera petyada, cofret, algerra amb farina de froment*.

A vegades també els trobem a l'entrada, el 1433³⁶² hi havia un taulell de pastar; o a l'escala, el 1439³⁶³ tenien una *pastera cubertrada ab sos petges*, taulell de pastar, *caxa farinera de dos calaxos amb un sester de farina*, un cabàs gran. En lo puyant (escala), el 1441³⁶⁴ hi havia una pastera, una caixa per farina i un sedàs.

Com podem veure, tant a l'espai pastador, com a la cuina o a la sala, i a vegades a altres espais de pas o cambres, sempre hi trobem la pastera, que podien tenir tapa o no i en ocasions estaven tancades amb pany, i algunes tenien petges. També hi havia altres elements complementaris de la pastera, com la rasora de pastera o de *raure pa*, o la *sperla de pastera*, que servien per rascar la massa un cop pastada i extreure de la pastera. També és freqüent el taulell de pastar. S'esmenten sedassos, garbells, torns per passar farina, una quartera de mesurar blat. Arques i caixes per guardar farina, sacs amb farina, alguna caixa *gran per la farina amb els calaixons*. També alguna pala d'enfornar (*paleta de fust de forn*³⁶⁵), *dos taulells patits de forn*, *cabazet de forn*, així segur que també hi havia forn a les cases on hi havia pastera, encara que no es faci referència directa, al menys així ho deduïm des del segle XIV al XIX.

Resum cronològic dels elements a la documentació

La casa del forn: 1461a³⁶⁶.

Forn de pa: 1795.

Taulells patits de forn: 1422b³⁶⁷.

Paleta de fust de forn: 1383m. Pales per enfornar: 1774. Pales de forn: 1795. Pales de fusta d'enfornar: 1819.

Casa del pastador: 1444b, 1476b.

³⁶⁰ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

³⁶¹ 1452, inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

³⁶² 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

³⁶³ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

³⁶⁴ 1441 a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

³⁶⁵ 1383m. Inventari dels béns de Elisenda vídua d'Arnau de Padrinyà, de Berga. (APB llibre 31, f. 251r)

³⁶⁶ 1461 a. Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).

³⁶⁷ 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

Pastador: 1562, 1580, 1695, 1795, 1809, 1819.

Pastera, *pasteriam*: 1346, *dues pasteres la una cubertrada* 1351a, 1351c, 1352, 1356, 1362, 1365a, 1383e, 1383f, 1383g, 1383h, 1383i, 1383m, 1422a, 1422b, 1423, 1433, 1437, 1439, 1441a i b, 1444 a i b, 1448, 1452, 1461b, 1476b, 1498, 1506, 1562, 1580, 1633, 1671, 1795.

Esperla de pastera: 1383m, 1352, 1356.

Resores de raure pa: 1383m.

4.2.2.2.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

Durant l'alta edat mitjana el forn era un dret que tenia el senyor feudal que cobrava per fer-lo servir, per tant devia haver pocs a les cases dels nuclis, però ja a la baixa edat mitjana les cases isolades si tenien forn³⁶⁸. A molts pobles o nuclis generalment hi havia un forn públic on tothom portava a coure el pa, "és costum d'arrendar-lo cada any, i les famílies que hi pasten paguen 2 o 3 lliures de pa, a pes de balança, per cada fornada", "és propietat del comú o de la vila" (Griera, 1928: 17).

Com hem vist, des de finals de l'edat mitjana estan documentats forns particulars a les cases, alguns seguirien més tard les condicions que proposava el frare Agustí l'any 1617: "lo forn estarà fora de la casa, i la boca dins la ximenella"³⁶⁹, però, tot i que s'esmenten pasteres i el pastador a diverses cases, no tenim referència explícita d'un forn als documents consultats fins al 1383³⁷⁰, quan es diu que hi havia una *paleta de fust de forn*.

Diferents estudis fets a partir d'evidència arqueològica ens certifiquen l'existència de forns de pa en diferents èpoques anteriors. Per exemple, a jaciments del centre d'Espanya s'han documentat estructures de forns per coure pa associades a habitatges³⁷¹, en un sistema d'ús familiar de cada forn i no comunal, que sembla es va implantar a partir del segle X. Les restes dels forns documentats responen a les

³⁶⁸ Serra, A. (1990: 204).

³⁶⁹ Agustí, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona).

³⁷⁰ 1383m. Inventari dels béns de Elisenda vídua d'Arnau de Padrinyà, de Berga. (Arxiu PB llibre 31, f. 251r).

³⁷¹ Vigil-Escalera, A. (2012) "Apuntes sobre la arquitectura de los hogares y hornos domésticos altomedievales del centro de la Península Ibérica (siglos V-VIII dC.)". A *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 9. Madrid, Vitoria. P. 165-180.

mateixes característiques que els documentats al treball de camp fet a les cases del Berguedà, fins i tot alguns estarien ubicats en espais que s'han interpretat com a pastadors.

A jaciments altmedievals (segles VI a X) de Catalunya també es troben ben definides les zones de forns de pa. Segons ha estudiat Jordi Roig (Roig Buxó, 2009: 235-237), les àrees de forns són formades per unes estructures complexes de tipus subterrani, amb un àmbit d'accés i treball, i varis forns perimetrals utilitzats en diferents èpoques, ja que s'abandonen els que no tenen ús per estar en mal estat. Els forns que descriu són de cambra única, planta circular, base plana i secció *hemiesfèrica*, de 150-200cm de diàmetre i de 60-80cm d'alçada punt màxim. La boca s'obre a la zona de treball, i és de 40-50cm. La coberta està feta amb parets d'argila amb un forat a la part superior o posterior a modus de xemeneia, amb la solera plana d'argila a vegades amb lloses. També apunta que el conjunt de forn i la zona de treball estarien dins una estructura coberta feta amb murs de tàpia o tova, amb coberta de brancatge (ja que no hi ha teules). Aquests forns es troben lluny de les zones d'habitatge, amb una voluntat de centralitzar l'activitat per evitar molèsties o incendis, com els del poblat de la Plaça Major de Castellar del Vallès, amb una cronologia que mostra un ús continuat entre els segles VI i VII³⁷².

Tot i que la presència de forns comunals a nuclis de població és un fet des d'inicis de l'edat mitjana, però també anterior, els forns particulars a les masies ja devien ser freqüents entre els segles XIII i XIV, i la seva estructura també seria molt similar a l'actual veient el que ha documentat l'arqueologia i els casos que hem estudiat.

4.2.2.2.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- L'espai i l'ús del forn és independent de la cuina generalment
- El forn es troba més freqüentment a la planta baixa i comparteix espai amb el pastador
- El tipus d'estructura de la volta i la solera del forn s'ha repetit quasi invariablement des d'inicis de l'edat mitjana

³⁷² Roig Buxó, 2009, op. cit.

- La boca del forn és l'element diferenciador del conjunt pels diferents tipus de formes que adopta, tot i que no presenta decoració
- La majoria de forns presenten campana d'extracció de fums a l'exterior davant la boca, i en alguns casos es comparteix amb el foc a terra
- Quasi totes les masies des del segle XIV tenien forn de pa

4.2.2.3. CUINA DE TREBALL

4.2.2.3.1. DADES GENERALS

4.2.2.3.1.1. Definició i ús

Anomenem cuina de treball a la que es troba ubicada a la planta baixa i no fa funcions de cuina habitual per preparar el menjar de les persones. En aquestes cuines sol haver una fogaina o un foc en el que es preparava la calderada del menjar dels animals, tot i que també es podia fer servir per preparar el producte fruit de la matança del porc. Per aquests motius l'anomenem cuina de treball, per la funció que en elles es desenvolupa, tot i que també s'anomena cuina de fogaina.

Algunes cases tenen cuina al pis, però també tenen una segona cuina a la planta baixa, en cases que en algun moment es va instal·lar l'habitatge dels masovers en aquesta planta, però són pocs casos, i la cuina de la planta baixa serveix per aquesta funció de segona cuina per preparar aliment per bestiar i, a vegades, per fer la bugada, o per èpoques en que a les cases es concentrava molta gent en moments concrets de feina i calia cuinar a prop dels accessos, com passava en la matança del porc o quan passaven les colles de segadors o pastors. Recordem que només a les cases més petites i modestes l'espai domèstic de la cuina es troba a la planta baixa, concentrant en una sola cuina totes les activitats.

Les cuines de la planta baixa poden tenir foc a terra o fogons i a vegades pica aigüera, però l'element que les caracteritza és la fogaina o foc per fer la calderada.

4.2.2.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

La fogaina és un fogó gran on es posa la caldera i es fa foc a sota, era per coure el menjar dels animals, escalfar aigua per la bugada. Segons la definició que ens dona A. Griera, “forn que abans es construïa en totes les cases, al seu damunt es posava la caldera per coure el menjar dels animals domèstics”; “fogó on es posa la caldera i es fa el foc a sota. Serveix per a bullir vi i aigua, coure el menjar dels bestiar, es posa la caldera per al lleixiu de la bugada, etc” (1974: 294).

La denominació procedeix de la paraula foc que prové del llatí *focus* que en el llenguatge clàssic significava "fogar"³⁷³.

4.2.2.3.1.3. Característiques

Descripció formal i estructural

L'espai que alberga la fogaina està sempre a la planta baixa i pot compartir espai amb altres activitats, ja que a vegades forma part de l'espai pastador o el que conté el forn. Estructural i formalment presenta les mateixes característiques que la resta d'espais de la planta baixa.

L'element singular és la fogaina, formada per una estructura de base de planta quadrada construïda d'obra de maó i d'un metro d'alçada aproximadament, amb una obertura a la paret de davant i a la part superior on s'encaixa la caldera. La fogaina es troba a la base de la estructura i amb accés frontal, i el foc queda concentrat en tancar una portella que provoca concentració de l'escalfor. Sobre la caldera generalment hi ha una campana per extreure els fums.

Presència a les cases estudiades

Tot i que és un element que tindria presència a moltes cases, en haver minvat la quantitat d'animals a les cases, es conserven pocs exemples de cuines de fogaina. Sols hem vist que es conservi en 10 cases del baix Berguedà i 4 de l'alt. La estructura és molt similar a totes elles i totes es troben en planta baixa.

4.2.2.3.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.2.3.2.1. Elements mobles

En quant al mobiliari, en aquests espais, és freqüent trobar una mica de tot, principalment taules, bancs, banquetes, armaris encastats i pasteres, ja que es tracta

³⁷³ Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

d'un espai que comparteix activitat amb altres. La manca d'ús d'aquest elements ha provocat que es trobin abandonats i en mal estat.

4.2.2.3.3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

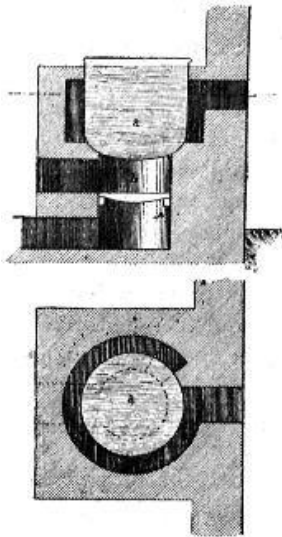
Als documents estudiats no es fa esment directe de les fogaines però sí de les cuines, tant a planta baixa com al pis, i ho exposem a l'apartat que tracta les cuines.

La fogaina no és un element molt antic, pel tipus de construcció que utilitzen el maó la gran majoria, podem deduir que es tracta d'un element afegit a les cases a partir del segle XVIII o XIX, i que abans s'utilitzaria el foc a terra per preparar la calderada del menjar del bestiar.

Disposem d'una descripció de l'any 1889, en que José Bayer, enginyer, explica les condicions que han de tenir les granges per garantir el repartiment de menjar als animals i de la necessitat de la presència d'una cuina: "En una grande explotación debe haber siempre una cocina destinada exclusivamente á la condimentación de los alimentos de los cerdos, siendo muy ventajosa para la distribución fácil y breve la disposición indicada en las figuras 27 y 28, donde se vé un corredor con barras carriles por las cuales se puede mover un pequeño vagón con el recipiente donde están contenidos dichos alimentos"³⁷⁴.

Ell mateix assessora sobre el tipus de recipient per a fer el menjar i presenta un dibuix de les característiques de la fogaina: "Los recipientes donde se preparan los alimentos de los cerdos, figuras 29 y 30, son unas vasijas de la capacidad, conveniente, las cuales están empotradas en un macizo de mampostería con hogar y conductos donde circulan los productos de la combustión alrededor de dicho recipiente antes de marchar á la chimenea".

³⁷⁴ Bayer y Bosch, José (1889) *Construcciones e industrias rurales*. Ingeniero industrial, asesor facultativo del sindicato general de riegos del Canal de Urgel, exdirector de la destilería de la Sociedad agrícola industrial y comercial de Manacor (Balears). Imprenta de Pedro Ortega, Barcelona.

Imatge 66: Esquema de la fogaina per a la calderada del bestiar. (Bayer y Bosch, José, 1889)

4.2.2.3.4. ALGUNES CONCLUSIONS

- La cuina de treball s'utilitza per fer menjar per als animals o per activitats esporàdiques i puntuals que necessiten foc.
- L'element singular és la fogaina.
- Són poques les cases que conserven la cuina a la planta baixa, ja que s'han modificat.

4.2.2.4. ESPAIS PER A LA PRODUCCIÓ DE VI I/O OLI.

4.2.2.4.1. DADES GENERALS

4.2.2.4.1.1. Definició i ús. Descripció.

Altres espais que es podien tenir als masos eren les zones on es desenvolupava la tasca de fer vi, fer oli. El fet comú és que els espais on es feien aquestes activitats es trobaven a la planta baixa de la casa o bé a un espai extern. Tot i així, veiem que no són activitats freqüents a les cases de la zona, ja que possiblement aquestes activitats es desenvolupaven de forma molt específica en etapes històriques concretes, i amb el temps han desaparegut els elements que ens podrien orientar sobre l'existència de cada una d'elles. Per aquest motiu, expliquem els espais de forma molt general fent referència a l'activitat i als reduïts exemples documentats. D'altra banda, cal tenir present que els espais de la casa on es desenvolupaven aquestes activitats també es feien servir per a altres activitats complementàries i que si podem documentar. És el cas dels cellers, on encara es manté l'estructura i elements en algunes cases, però en canvi no es conserven quasi elements relacionats amb la producció de vi. Per aquest motiu en aquest apartat no aprofundirem en l'exposició i anàlisi de l'espai celler, ja que es fa a l'apartat corresponent.

No tenim presència de trulls d'oli a les cases que estudiades, però en sabem d'alguns exemples d'origen medieval a la comarca, com el de Palau de Biure a Olvan; els de les masies Trullàs, Ballús i Barbats de Casseres; al molí de Sorba de Montmajor; i al Molí de Maçaners de Saldes. Aquesta seria una activitat que es va desenvolupar segurament en algunes de les masies més grans, i es tracta d'un tipus de cultiu que es va donar a la zona des de l'edat mitjana, fonamentalment a les zones del baix Berguedà on el clima seria més favorable.

L'oliva es premsava amb una mola de pedra i després la pasta es posava entre cofins d'espart i es premsava en un principi amb premses biga o de lliura i més tard amb premses de gàbia. La premsa de biga utilitzava una pedra com a pes per provocar la pressió a través d'una biga de fusta horitzontal, fent sortir l'oli. La mòlta o primera premsada es faria en molins de tipus comunal, com el Molí de Sorba o el de Maçaners, amb premses de biga de les que resten exemples de contrapesos o lliures de pedra

repartits per tot el territori³⁷⁵, i la segona premsada de la pasta es podia fer a les cases, en les premses de gàbia que eren molt similars a les de raïm.

Un element que es trobava a quasi totes les cases importants i que si hem pogut documentar, és un cup de pedra per guardar l'oli, però no és un element generalitzat. Molt possiblement el cultiu de l'olivera seria per ús exclusiu de les cases de pagès i l'oli es conservava tot l'any a la casa dins aquestes piques de pedra.

Les piques de pedra són contenidors tallats en un bloc de pedra rectangular, amb una bora a la boca que permet sustentar una tapa de fusta. Per tal que es conservés l'oli en lloc fresc la pica la trobem a sota de l'escala que puja al pis, a la planta baixa de la casa i a l'espai ocupat per l'entrada. Únicament hi ha 7 cases que la conserven, tot i que segurament a la resta també n'hi hauria però s'haurà perdut o eliminat en no mantenir la seva funció.

En quant al treball d'elaboració del vi, seria molt freqüent a les cases des de l'edat mitjana, ja que trobem documentades zones de conreu destinades a vinya fins al 1878, quan arriba la primera crisi de la fil·loxera, abandonant-se definitivament el cultiu. Al Berguedà no queden pràcticament vestigis d'aquell cultiu de vinya, segurament degut a que la producció de vi només era d'ús familiar i no es van tornar a replantar ceps.

La producció de vi necessitava diferents objectes, com les portadores per traslladar el raïm, la tina o cup amb brescat per trepitjar-ho, la premsa i els diferents contenidors que servien per conservar el vi al celler.

Generalment la tina i el cup es trobaven en un cobert proper a la casa, on també podia haver una premsa, mentre que els vaixells, bots, botes i bocois plens de vi es conservaven dins el celler.

La tina era un element imprescindible per l'elaboració del vi, on es tirava el most que sortia un cop xafat el raïm amb les premses; aquí fermentava fins a convertir-se en vi. També, a les tines amb brescat es feia directament la trepitjada sobre el cup que rebia el líquid. A tota la zona del sud del Berguedà tenim exemples de tines excavades a la roca³⁷⁶ d'origen medieval, generalment en llocs amb desnivell per tal de que a la part inferior es pogués obrir un forat, la boixa, pel qual es retirava el vi que després es guardava en botes. La diferència d'alçada permetia abocar el most per dalt amb

³⁷⁵ Corominas Camp, R. (1998) "Premses de biga bastides en codines i en pedres traslladables". A *L'Erol* Núm.: 57. P. 30-33. Cortés Elía, M. del Agua (2002b). Cortés Elía, M. del Agua (2003). Montllor, J. (2012).

³⁷⁶ Corominas Camp, R. (2000). Corominas Camp, R. (2003).

comoditat i recollir el vi per baix. Normalment tenen dos recipients: un recipient era la tina, i l'altre era el follador on es trepitjava el raïm per després abocar a la tina.

També hem trobat presència d'algun element a les cases, com les premses. Tenim de tres tipus diferents, les més antigues són les de biga, de les que es conserven els contrapesos que ja s'han esmentat anteriorment i que seria el tipus més freqüent a l'edat mitjana; altre tipus són les de gàbia encastades en parets de roca, característics des del segle XVII, i finalment les exemptes també de gàbia que es podien tenir dins les cases. Quatre cases encara tenen la premsa o part d'ella.

Les encastades a la roca aprofiten una paret per subjectar l'estructura, i els encaixos amb forma de creu esculpits a la roca servien per albergar una premsa vertical, amb l'extrem inferior bastant més ample que el superior, a la part inferior es posava la gàbia. En l'encaix horitzontal central s'hi posava una biga de roure, pel centre passava el cargol de fusta vertical que, accionat amb una barra de ferro o fusta des de fóra, es cargolava i feia baixar la premsa. La premsa es trobava dins un recipient de fusta que quedava encaixat a la part inferior d'aquest encaix a la roca. Aquest tipus de premsa estalviava els grans muntants de fusta que necessitaven les premses de biga, ja que eren substituïts per la mateixa roca, i es construïen a prop dels camps i al costat de les tines per tal d'evitar el trasllat del raïm i estalviar temps.

Trobem alguns exemples a la part sud de la comarca (Gironella, Montmajor, Sant Joan de Montdarn) i, fins i tot, algun exemple de premsa que utilitza la mateixa paret interior d'una casa (Vilamarí d'Avià).

En resum, únicament hem documentat algun element per elaborar vi dins de tres de les cases estudiades, concretament una tina de cairons que havia tingut brescat a una casa de Montmajor (Ballarà), altra tina excavada a la roca a Vilariquer (Montclar) i la tina i el cargol de la premsa dins la casa Vilamarí d'Avià, però aquests elements no ens permeten obtenir més informació sobre les característiques específiques d'aquest tipus d'espai. Entre el total de les cases estudiades, hi ha 5 que tenen tina de cairons ceràmics quadrada i 5 que tenen tina circular excavada en la roca.

4.2.2.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

Etimològicament la paraula trull deriva del llatí *torculum*, que significa espremer retorcent.

Tina, prové de la mateixa paraula llatina que vol dir recipient.

Premsa, del llatí *premere*, apretar.

4.2.2.4.1.3. Característiques

Ubicació a la casa i relació amb altres espais

Aquest tipus d'espais es troben a la planta baixa, sempre a les crugies laterals i comunicats amb l'espai que fa funcions d'entrada. Les tines i elements de premses es troben als cellers o a l'entrada, espais que veurem més endavant.

Presència a les cases estudiades

D'elements per a producció de vi i oli hi ha pocs dins les cases, però si que són presents els espais d'emmagatzematge on es trobarien aquests elements, per tant ens remetem a les dades que s'exposen a l'apartat d'emmagatzematge relacionat. Recordem què tenim poques cases amb tines a l'interior, tot i que hi ha diverses tines excavades a la roca a l'exterior d'un bon nombre de cases.

4.2.2.4.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.2.4.2.1. Presència a la documentació

Descripció

La producció de vi a les cases segurament es completaria o es faria part del procés al mateix celler. Més endavant veurem els elements que es troben al celler per emmagatzemar productes, però aquí ens fixem en els que servien per fer el vi, com les tines, les folladores, els cups i les portadores.

En documentació de les masies de Vilanova (Arxiu privat Ballaró) i de cal Mas d'Avià (Arxiu privat de cal Mas) es documenta el cultiu de vinya al territori d'Avià des del segle XIV, que també queda testimoniada per la presència de bases de premsa de biga al

territori avianès, cosa que s'estén a la resta de municipis del sud del Berguedà. També tenim presència de tines excavades en la roca en aquesta mateixa zona, així com altres exemples de tines de cairons característiques del segle XVII-XVIII. A un document d'època del mas Vilanova referent a unes obres efectuades al mas l'any 1735 es fa referència a la compra de calç viva per adobar la tina per posar aglans, essent un ús freqüent que es donava a les antigues tines de vi. També veiem que el topònim les Vinyes es conserva a diferents zones, com a Avià³⁷⁷, demostrant l'existència de cultiu des de l'edat mitjana. La vinya era un cultiu important que s'adaptava a qualsevol tipus de terreny amb unes condicions climàtiques mínimes i era poc exigent.

També tenim constància a La Pobla de Lillet, quan el 1479, a l'Inventari dels béns del Capità Petri Companyo³⁷⁸ consta que també tenia *lo mas de l'Olm am sas vinyas, terras e possessions*.

La tina i la premsa apareixen als documents des de mitjans del segle XIV, i sempre ubicats al celler, de forma que suposem que a les cases medievals el premsat del raïm es faria dins la casa. S'esmenta alguna tina amb brescat de fusta el 1383³⁷⁹ (*unum tinam, unum brescat*) i el 1825³⁸⁰, altre amb cèrcol de ferro al cap el 1476³⁸¹. També es diu en algun cas que la tina era de fusta de roure, el 1383h³⁸², 1383i³⁸³ i 1423³⁸⁴, i en altre cas que tenia una capacitat de 12 somades³⁸⁵ de vi, el 1476³⁸⁶ (*qui cola 12 somades*).

Moltes tines també tenien folladora, com al 1351³⁸⁷, en un inventari d'una família que tenia una vinya i que produïa vi. També el mateix any al mas Clarà de Brocà³⁸⁸ tenien

³⁷⁷ El mas Les Vinyes, masoveria de Vilamarí i molt proper al mas El Vilar. El 1341, l'Abadessa Cília i la comunitat del monestir cistercenc femení de Sant Benet (que tenia seu a Berga des del 1338) compren el Mas Vilar, situat a la parròquia de Sant Martí d'Avià i que estava sota domini del monestir de Ripoll, a Elicsenda vídua de Jaume d'Olvan, amb vinyes, terres, honors i possessions (RIU, 1966, p.14).

³⁷⁸ Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 266-267.

³⁷⁹ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

³⁸⁰ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra. (Terradas, 1984, p. 191-192.)

³⁸¹ 1476a, Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

³⁸² 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, II. not. 31, foli 219 v.)

³⁸³ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, II. not. 31, foli 247 r.)

³⁸⁴ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411) ACA.

³⁸⁵ Una somada era una unitat de mesura de la càrrega d'un animal de bast que equivalia a dos barrils. (Badia i Margarit, A., 1999: 375)

³⁸⁶ 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264)

³⁸⁷ 1351b, En l'inventari de la casa d'una família que tenia una vinya. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260)

³⁸⁸ 1351c, Inventari del contingut en el mas Clarà de Brocà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 292-293) ACA

una folladora gran i altra petita (*una foladora gran i altra poch*), el 1383³⁸⁹ eren de fusta de roure.

Un element bàsic per a la producció de vi era la premsa, tot i que no és un element freqüent a la documentació, possiblement perquè es trobaria fóra de la casa i propera a la vinya. Tenim una *premsa de fusta* el 1383h³⁹⁰, altra el 1441a, el 1795³⁹¹ a l'entrada hi havia *la premsa de la verema* i el 1825 s'especifica que *era dolenta la fusta de la gàbia de la premsa*.

En altres cases esmenten que tenien *vasa vinaria*, quatre el 1351³⁹², i també tenien a dues cases de Berga el 1383³⁹³. En altre casa el 1562, hi tenien un cup amb 20 cargues amb un banc, i un banc de fusta amb quatre cargues dobles. La vasa vinaria i el cup són elements que es poden assimilar a la tina, ja que la funció és tenir el raïm xafat fins que es converteix en vi.

Eren freqüents les portadores, bàsiques per transportar el raïm a les tines abans de premsar i per extreure el vi i passar-ho a les bótes. Trobem portadores des de finals del segle XIV, a vegades en nombre important, com el 1562³⁹⁴ que tenien set.

També són freqüents els objectes per trascolar el vi, com els embuts^{1383f}³⁹⁵, 1461a; els poals (1383f), i també un *canadell de mesurar vi* (1461a).

Resum cronològic dels elements a la documentació

Tina: 1351a, 1351b, 1351c, 1356, 1365a, 1383e, 1383g³⁹⁶, 1383h³⁹⁷ tina de roure, 1383f³⁹⁸ tines de roure, 1383i³⁹⁹, 1383k *unum tinam, unum brescat*, 1421b, 1422a, 1435, 1423 tina de fusta, 1437, 1438, 1441a, 1441c⁴⁰⁰, 1444, 1448, 1461a, 1476a *una*

³⁸⁹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

³⁹⁰ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

³⁹¹ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

³⁹² 1351b. Citat anteriorment.

³⁹³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v). 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

³⁹⁴ 1562, 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

³⁹⁵ 1383f. Citat anteriorment.

³⁹⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

³⁹⁷ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

³⁹⁸ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

³⁹⁹ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.).

⁴⁰⁰ 1441 c. inventari del mas de Rus, un dels importants. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268)

tina gran amb cercla de ferro al cap, 1476b *la tina qui cola 12 somades*, 1498, 1695, 1825 *també era dolenta la fusta del brescat de la tina*.

Folladora (*foladora*): 1351b, 1351c *una foladora gran i altra pocha*, 1346, 1365, 1421, 1383e, 1383g⁴⁰¹, 1383f⁴⁰² folladors de roure, 1383i⁴⁰³ *foladoriam*, 1435 *folador*, 1437 *folador*, 1438 *folador*, 1439 *foladors*, 1441c⁴⁰⁴ *foladora*, 1444 *folador*, 1498 1 *foladora*.

Vasa vinaria: 1351b, 1383f⁴⁰⁵, 1383k.

Portadores: 1383g⁴⁰⁶, 1383h, 1383f⁴⁰⁷, 1383i⁴⁰⁸, 1437, 1438, 1439, 1441a, 1441c⁴⁰⁹, 1562.

Premsa de fusta: 1383h⁴¹⁰, 1441a, 1795⁴¹¹ *la premsa de la verema*, 1825 *era dolenta la fusta de la gàbia de la premsa*.

Embuts: 1383f⁴¹², 1461a

Poals: 1383f⁴¹³

Canadell de mesurar vi: 1461a

En quant a l'oli, s'esmenten les piques per contenir-ho i emmagatzemar-ho, però únicament dos trulls de fusta, un el 1439⁴¹⁴, i altre el 1441⁴¹⁵.

4.2.2.4.2.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

⁴⁰¹ 1383g. Citat anteriorment.

⁴⁰² 1383f. Citat anteriorment.

⁴⁰³ 1383i. Citat anteriorment.

⁴⁰⁴ 1441 c. Citat anteriorment.

⁴⁰⁵ 1383f. Citat anteriorment.

⁴⁰⁶ 1383g. Citat anteriorment.

⁴⁰⁷ 1383f. Citat anteriorment.

⁴⁰⁸ 1383i. Citat anteriorment.

⁴⁰⁹ 1441 c. Citat anteriorment.

⁴¹⁰ 1383h. Citat anteriorment.

⁴¹¹ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁴¹² 1383f. Citat anteriorment.

⁴¹³ 1383f. Citat anteriorment.

⁴¹⁴ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁴¹⁵ 1441 b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

Al segle XIV són moltes les referències de *tines* i *folladors* al costat de les bótes a moltes cases de la zona. La verema era xafada en un recipient més petit que es coneixia amb el nom de *follador* i el most s'abocava després al *cup* o *tina*, recipients que normalment eren de fusta però a vegades eren excavats a la roca. La paraula tina apareix per primera vegada a documents a la zona del Berguedà durant el segle XIV⁴¹⁶.

A partir del segle XVI i XVII ja comencen a generalitzar-se les tines de paredat, amb les parets interiors folrades amb cairons vidriats, i s'utilitzaven dos recipients: un per xafar el raïm i altre per abocar-hi el most i la brisa perquè fermentés; però finalment es va acabar construint un tipus de tina que podia fer la mateixa funció en un únic recipient afegint el *brescat*, una graella de travessers de fusta a la boca que permetien xafar el fruit a la part superior i contenir el líquid resultant a la inferior. Així, el recipient fonamental per a l'elaboració del vi a partir del segle XVII, fou la tina, de forma circular o quadrada, feta amb pedra en sec o morter de calç i amb l'interior impermeabilitzat amb cairons o rajoles envernissades de color vermell.

Cronològicament, les tines excavades a la roca daten de l'edat mitjana (RIU, 1989), mentre que les folrades amb cairons envernissats es van fer a partir del segle XVII, per impermeabilitzar (BALLBÉ, 1993). Tenim diferents exemples als municipis d'Avià⁴¹⁷, Montmajor⁴¹⁸, Montclar⁴¹⁹, Olvan⁴²⁰, Santa Maria de Merlès⁴²¹, Casserres⁴²², l'Espunyola⁴²³, per tant queda totalment testimoniada el cultiu de vinya durant l'edat mitjana i moderna a la zona.

4.2.2.4.3. ALGUNES CONCLUSIONS

- Els elements per a producció d'oli generalment estaven fóra de la casa. Els de producció de vi podien estar a dins o a fóra en un cobert proper a la casa.
- Els elements per a la producció de vi eren la tina, el cup, la premsa.

⁴¹⁶ 1351a, Inventari d'una casa de Gréixer, (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 259).

⁴¹⁷ Cortés Elía, M. del Agua (2002b).

⁴¹⁸ Cortés Elía, M. del Agua (2003).

⁴¹⁹ Cortés Elía, M. del Agua (2015).

⁴²⁰ Àmbit de Recerques del Berguedà (2003), *Mapa de Patrimoni Cultural d' Olvan*.

⁴²¹ Compte, J.; Homs, M. (2008).

⁴²² Montllor, J. (2012).

⁴²³ Simon, S. (2007).

- Les tines més corrents són les excavades a la roca i les folrades amb cairons.
- Les premses més antigues eren les de biga, ubicades a l'exterior. Més tard es van utilitzar les de gàbia encastades a un mur, i finalment les de gàbia exemptes.
- L'espai on es conserven algunes tines i premses de vi és el celler.

4.2.2.5. OBRADORS. ESPAIS PER GUARDAR EINES DE TREBALL.

4.2.2.5.1. DADES GENERALS

4.2.2.5.1.1. Definició i ús

Els espais d' obradors són espais destinats a albergar alguna activitat de treball específica. Als documents d'arxiu consultats són espais freqüents a les cases que es troben dins de nuclis urbans, com veurem, però a les masies només trobem obradors en casos específics com els molins o les ferreries. Si hi ha alguna casa que té cuina de treball o de fogaina a la planta baixa, espai en el que es podien elaborar conserves o els embotits del porc, però no són espais específics i diferenciats de la resta, ja que mantenen la mateixa estructura que la major part d'espais de la planta baixa.

Els obradors de molins i ferreries es troben a la planta baixa i acostumen a ocupar tota la planta, ja que són cases que tenen la funció bàsica de desenvolupar aquesta activitat, o bé els trobem en un cos afegit al conjunt principal.

Els espais per guardar eines no són espais específics, sinó que es comparteixen amb altres activitats. Per exemple, és freqüent que l'espai d'entrada, el porxo o la pallissa s'utilitzin també per guardar eines, arreus o el carro, així com també veiem aquest tipus d'objectes als estables. No és un espai específic destinat a una única funció sinó a moltes.

4.2.2.5.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

Obrador, de la paraula llatina *operator* –*oris*, el lloc on treballa un artesà. Els treballs artesanals que es desenvolupaven a les cases rurals eren tots aquells destinats a la pràctica d'economia autosuficient i de recolzament a les activitats usuals, des d'elaboració de productes alimentaris, fins a tasques de manteniment.

4.2.2.5.1.3. Característiques

Ubicació a la casa i relació amb altres espais

Tant els obradors com els espais on es guarden eines, es troben a la planta baixa, així tots els espais relacionats amb aquest tipus d'activitat es troben en la mateixa planta de la masia. Estan directament relacionats amb l'entrada, ja què o bé els trobem en aquest espai, o bé cal passar per l'entrada per accedir. També tenim alguna casa en que l'obrador o l'espai per les eines es troba en un espai afegit a un lateral de la casa, de forma que té un accés independent a la casa i directe des de l'exterior.

4.2.2.5.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.2.5.2.1. Presència a la documentació

Descripció

A la documentació consultada trobem la presència de diferents tallers, però fonamentalment a les cases situades a nuclis urbans. Podem diferenciar tallers destinats al treball de la llana o tèxtil, altres destinats al treball de la fusta i de ferrer.

El treball tèxtil dedicat a la llana era molt corrent a Berga durant l'edat mitjana, ja que aquesta va ser una ciutat que va destacar per la seva indústria de draps de llana, desenvolupant posteriorment una important indústria tèxtil ja al segle XVIII quan s'introduí el cotó. El pas de la riera de Metge pel mig de la ciutat va ser aprofitat per instal·lar molins batanadors que complementarien la feina feta als tallers particulars a les cases del nucli.

El 1383 a una casa hi havia una *habitació de pentinar que tenia tres parells de pintes de pentinar, dos parells de cardes i un torn de filar*, 1383⁴²⁴. A un altre obrador situat a la planta baixa hi tenien dues portadores trencades, una taula per tenir-hi roba, un taulell de plegar, un taulell de cardar, dos *acants* de pi (1383⁴²⁵). A altra casa hi havia objectes diversos relacionats amb la fabricació de draps: taulell de plegar, taula per estendre draps, tres taulells de cardar, seients pels pentinadors, perxes de cardar, cabassos amb borra, coves, balances (1383f). També en altre obrador hi havia una *caxetam modicam, unum torn de filar, unum torn de canellar* (1383k). En altre casa del 1383h a Berga, tenien tres espais destinats a obrador: domo del pintenar, botiga, domo contigua, on hi havia un taulell de cardar petit, un *caniç* de canes trencat.

⁴²⁴ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁴²⁵ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

El 1437⁴²⁶ una casa tenia dos obradors, el primer obrador era el de pentinar, on hi havia un perol de tenyir, una saca per llana, llana i unes balances; al segon es guardava el blat, hi havia sacs de blat, cinc pintes de llana, un aspi i diferents mesures.

El 1439⁴²⁷ hi havia *un tahut, tahut gran ab son cobertor, una post sotil, llana, cassola de tenyir, una sella, caixa amb forment*. Objectes diversos barrejats amb els necessaris per treballar la llana.

El 1452⁴²⁸ tenien unes balances de pesar llana, un taulell de cardar, aspi de llana, *tisores d'abaixar draps*, caixes de blat i civada, aixades i portadores. El 1461⁴²⁹ un parayre de La Pobla de Lillet tenia una romana, *una caxeta on tenen la borra, un caxolí hon stan les aguyllas de puntar e lo fil, un taulell de jugar a taules, un taulell de jugar a mayleta, mitja quartera de mesurar blat, 2 taulells de cardar*. El 1476⁴³⁰ hi havia *una premsa bona ab 26 taulells e postillas per ampostillar 10 draps, un taulell de cardar*.

L'any 1562⁴³¹ hi havia una cambra específica per la llana amb *34 quintars de llana bruta, 1 quintar de llana d'anyell, 2 coves de canya, 2 cuiros de vaca, 1 pastera vella amb pany i clau, 31 pells d'ovelles de llana, 3 botifarres, 1 botall petit, 1 carregador de fems, 1 maleta de cuiro, 13 sacs, 2 salers d'estany, 20 quintars de llana que havien venut o comprat, 1 burell de 14 canes, 1 escapoló de burell*. I el 1688⁴³² ja s'esmenta un teler i un fus.

Hi ha alguna casa en la que es guarda material de construcció a l'obrador, tot i que no es tractaria d'un taller destinat al treball de la fusta, el 1383⁴³³. Especifica que hi havia *una taula peijada, uns armaris, una taula de tallar ampla i sense petges, un acant, una caixa, un llindar, un cabiró de salze, un taulell de pinotar*. És a dir, mobles per treballar la fusta i algun objecte ja fet, com els cabirons.

El 1423⁴³⁴ hi ha un obrador d'un ferrer de La Pobla de Lillet en el que hi havia una *enclusam ferri* i altres eines de ferrer. El 1795⁴³⁵, al costat de l'entrada de la casa hi havia una habitació que servia de ferreria.

⁴²⁶ 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

⁴²⁷ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁴²⁸ 1452, inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁴²⁹ 1461 b, Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

⁴³⁰ 1476a, Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁴³¹ 1562, 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁴³² 1688. Inventari dels béns de Joan Font, pagès del mas Font, situat al poble de Borredà. (AAVV, 1990)

⁴³³ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁴³⁴ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411)

L'emmagatzematge d'eines a la casa era freqüent des d'època medieval, però no podem dir que hi hagi un espai específic destinat, ja que s'utilitza qualsevol espai de la planta baixa. Trobem cita d'eines i atuells a l'entrada, el celler, a l'escala i també als estables, com el 1365, que hi tenien una *arca desfonada e una folladora desfonada* a l'estable. També al 1383⁴³⁶, a l'estable hi havia un jou i arades, un taulell de cardar, i també una màrrega de palla, mantes de borra i sacs. El 1421⁴³⁷ l'espai també actuava com a magatzem d'algunes eines de pagès, ja que hi havia una destral, una pala, cànecs, una falç, un follador. El 1441 hi havia un cabàs i eines⁴³⁸.

També es guarden objectes que s'utilitzen en tasques diverses a altres espais de la casa, fins i tot als dormitoris, a la cuina i a la sala.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Obrador (*hoperatorio*): 1383f, 1383h

In operatorio: 1383i, 1383k, 1437, 1439, 1452, 1461 b, 1476a, 1476b

In domo del obrador: 1423

Domo del pintenar: 1383h

4.2.2.5.3. ALGUNES CONCLUSIONS

- Els obradors són espais destinats a albergar alguna activitat de treball específica de manteniment o producció.
- Els trobem a la planta baixa dins la casa o a espais a cossos o edificis afegits.
- Són més freqüents els obradors a les cases dins els nuclis, i a cases rurals amb activitats específiques, com els molins.

⁴³⁵ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190). (Hi havia en total 10 habitacions i 17 llits, tots parats)

⁴³⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁴³⁷ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (APB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁴³⁸ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r)

- Per emmagatzemar eines o utillatge de treball agrícola es fa servir qualsevol espai de la planta baixa, des de l'entrada, porxos fins als estables o rebost.

4.2.3. LES ZONES D' EMMAGATZEMATGE D'ALIMENTS

Anomenem zones d'emmagatzematge als espais de la casa destinats a la conservació de productes per a l'alimentació de les persones. Tot i que hi ha altres espais en els que es guarden objectes variats, com els magatzems d'eines, hem separat aquests i els hem ubicat a l'apartat de les zones de treball, mentre que l'emmagatzematge d'aliments, en ser una activitat destacable, l'hem diferenciat en aquest apartat.

A les cases es diferenciaven espais per a emmagatzematge de diferents productes alimentaris. A les golfes es conservava el gra i les lleguminoses, a la planta baixa hi havia el celler on s'emmagatzemava el vi, també a la planta baixa hi havia la pica d'oli, i el rebost. Algunes cases també comptaven amb espais per a guardar productes especialitzats, com la trumfera, i també podia haver espais per a productes específics, com herbes, mel, o llet per fer formatges, tot i que el rebost complia aquestes funcions.

Així, a les cases els espais més importants per la conservació dels aliments eren els rebosts, graners, cellers, assecadors, la pica de l'oli i el forat dels trumfos, element característic a les zones de muntanya. La ubicació d'aquests espais és variable, tot i que generalment els cellers i la pica d'oli es troben a la planta baixa; el rebost podia estar a la planta baixa, al pis o a les golfes; els graners i assecadors a les golfes. Els forats de trumfos és l'únic element que generalment es trobava fóra de la casa però en l'entorn immediat, tot i que també el podem trobar a la planta baixa.

Són espais que tenen l'accés limitat als membres del grup o, com a molt, a masovers i algun treballador específic. A més són zones en les que l'accés es fa de forma esporàdica degut a la funció que desenvolupen com a magatzems. Estan directament relacionats amb els espais de treball ja que molts productes que es fan o que es transformen en aquests, s'acaben guardant en els espais d'emmagatzematge.

Veiem que la situació d'aquests espais a la casa generalment és en una zona final, és a dir, en una part de la casa que té un únic accés, que no és espai de pas i que pot quedar aïllat respecte a la resta d'espais, ja que necessiten estar tancats. Això reforça aquesta situació d'independència respecte als espais públics i de tancament i privacitat que els caracteritza. El que es conserva en aquests espais és la garantia de

supervivència del grup, per tant calia que estiguessin controlats, fet que, junt a les condicions necessàries de temperatura i humitat, provoca que ocupin zones finals o tangencials. Poques vegades es barregen els productes que es guarden, ja que generalment cada producte té el seu lloc en funció de necessitats concretes, i amb els elements mobles necessaris per a cada un. Però a les cases més petites, la manca d'espai si que provoca que un mateix espai s'utilitzi per a diferents tipus d'elements a emmagatzemar, com el rebost o el celler que poden compartir ubicació.

Analitzarem cada un d'aquests espais i les seves característiques generals. Com en els espais de treball, veurem que alguns hi son a quasi totes les cases, però altres no.

A partir del treball de camp realitzat s'han diferenciat els següents tipus d'espais:

- Celler
- Rebost
- Graner i assecador
- El forat dels trumfos o trumfera

Analitzarem cada un d'aquests espais i les seves característiques generals, i veurem que la majoria els trobem a quasi totes les cases, mentre que productes més específics per zones únicament tenen espais en les zones de producció, com les patates.

4.2.3.1. EL CELLER

4.2.3.1.1. DADES GENERALS

4.2.3.1.1.1. Definició i ús

Antigament, i encara actualment de forma molt puntual, cada casa es feia el seu pa, vi i oli. El conreu de la vinya va ser freqüent a la zona des de l'edat mitjana, amb un apogeu notable al segle XVII, moment en que es construeixen noves tines properes a les cases, hereves de les tines excavades a la roca d'època medieval que s'han documentat en moltes masies⁴³⁹ del Berguedà i que hem vist a l'apartat anterior. La vinya va desaparèixer amb la fil·loxera a finals del segle XIX, i en no poder-se adaptar al fred els nous ceps americans que es van introduir després de la plaga, es va abandonar totalment en aquest territori prepirinenc. La presència de tines, pedres de premses de biga i cellers són els vestigis visibles que ens queden d'aquell tipus d'aprofitament del medi desaparegut a casa nostra, però que va estar en auge durant llarg temps, com veiem a diferent documentació que ens deixa palès aquest cultiu. A la dotació de l'església de Santa Maria d'Avià, que depenia del monestir de Sant Llorenç prop Bagà, l'any 982, es fa referència a vinyes: "*Et in Avizano ecclesiam Sanctae Marie et masos V et terras et vineas, cum suas decimas et primitias*"⁴⁴⁰. També a cal Mas des del segle XIII⁴⁴¹, o al mas Vilanova⁴⁴² des del segle XIV, en que la documentació fa referència a vinyes com a confrontacions d'altres terres. Això és una dada que es repeteix a tot la zona del baix Berguedà i que testimoniem amb la presència de diversos elements materials.

El celler servia per a l'emmagatzematge del vi, però també d'altres productes que s'havien de mantenir en fresc, com la carn, embotits o confitats si la casa no tenia rebost o si el rebost no gaudia d'un microclima específic.

⁴³⁹ Cortés, M. del A. (2002). *Inventari del Patrimoni Cultural d'Avià*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona i Ajuntament d'Avià. Cortés, M. del A. (2003). *Inventari del Patrimoni Cultural de Montmajor*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona i Ajuntament de Montmajor.

⁴⁴⁰ Bolós, J. (1986). *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Artestudi ed. Barcelona. (Pergamí nº 1110, Arxiu de Montserrat)

⁴⁴¹ Arxiu privat de cal Mas d'Avià (segles XIII a XIX).

⁴⁴² Busquets, Josep (2001). *Els Ballaró*. Mecanoscrit inèdit. Arxiu privat del Mas Vilanova d'Avià (segles XIV a XIX).

4.2.3.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

Celler prové del llatí *cellarium*, que significa *rebot*⁴⁴³, que també s'aplicava a l'espai on es guardava el gra, ja que *cellarium* era la denominació que es donava a qualsevol espai on es guardava algun tipus de producte, afegint a la denominació general la específica.

Aquest mot en català medieval ja prengué el significat d'*estança fonda subterrània per al vi*, com a hereu de la *cella vinaria* romana que fa referència específicament a l'espai on s'emmagatzemava el vi ja fermentat.

4.2.3.1.1.3. Característiques⁴⁴⁴

Descripció formal i estructural

Els cellers es troben a l'interior de les cases, a la planta baixa i a la part més freda de l'edifici, generalment en un espai semi soterrat, que s'aconsegueix gràcies a la ubicació de la casa en un desnivell del terreny, ubicació molt freqüent de les masies d'aquesta zona. Es situen a la banda nord, ja que és la part de la casa més fresca i en la que es manté una temperatura constant. Són espais sense finestres, amb un únic accés, que ocupen una de les crugies de l'estructura de la planta i que generalment estan coberts amb volta de canó, sobre tot a les cases més properes a la comarca del Bages, on és molt característica aquesta tipologia de sostre pels cellers. També hi ha exemples amb el sostre de rajols o de posts de fusta sobre les bigues.

Als cellers s'obren les boixes, el canal de desguàs de les tines pel qual es retirava el vi que després es guardava en botes. Tenim pocs exemples de tines adossades o dins el mas en aquesta zona, però en canvi sí que hi ha presència de moltes tines excavades a la roca i situades a l'aire lliure, a la major part dels municipis de la zona sud del baix Berguedà. En els exemples de tines dins les cases, generalment es troben en un espai

⁴⁴³ Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

⁴⁴⁴ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.3 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 67 a 69).

contigu integrat a l'interior, o bé eren externes i ubicades en un desnivell del terreny per facilitar el buidat. També es conserven dins l'espai celler algunes bótes, portadores i altre utilitatge que ha suportat el pas dels anys sense un ús específic degut a l'abandó de la vinya.

La major part de l'espai del celler estava ocupat per les bótes de vi disposades horitzontals sobre els setials. A vegades únicament hi havia una sola bóta de roure de grans dimensions, però en altres hi ha diverses bótes de menys capacitat. També es guardaven aquí càntirs amb l'oli, tot i que el més freqüent era tenir una pica de pedra per conservar l'oli de l'any, ubicada a la planta baixa, generalment a la crugia central i al costat de l'escala. És un dipòsit rectangular, relativament fondo, cobert amb tapa de fusta, on el producte es mantenia fresc i protegit de possibles depredadors.

Ubicació a la casa i relació amb altres espais

El celler sempre està a la planta baixa, a la crugia de més al nord de la casa, ja que era la zona més freda, i es un espai semisoterrat.

Únicament està relacionat amb la entrada, si s'accedeix des de ella, o bé amb un espai intermedi entre l'entrada i el celler, que pot tenir diferents funcions, des de magatzem d'objectes del camp fins a rebost. Ja hem dit que és un espai final, per això no té relació amb cap altre espai exceptuant la tina adossada, si és dona el cas de presència d'aquest element.

Presència a les cases estudiades

Són poques les cases en les que hem vist el celler com a espai individualitzat, i això és reduït a la zona sud del baix Berguedà, principalment a la franja que toca al Bages. Això és degut, d'una banda a que aquest tipus de cultiu només es va donar a aquesta zona i el celler no era necessari, i d'altra banda a que en moltes cases s'ha modificat el destí d'aquest espai degut a la desaparició de l'activitat vitivinícola.

Tenim documentades 10 cases amb celler, 5 tenen tina de cairons ceràmics quadrada i 5 tenen tina circular excavada en la roca, totes dins la casa. També hi ha altres 6 cases amb tines excavades a la roca ubicades a l'exterior i properes a la casa. Quatre

cases encara tenen la premsa o part d' ella. I a quasi totes les cases que tenen celler es conserven bótes, tot i que només hi ha 2 que mantinguin el vaixell de roure.

Celler	Tina de cairons	Tina excavada dins la casa	Tina excavada a l'exterior	Premsa
10	5	5	6	4

Taula 18: Cellers, tines i premses.

El celler ocupa poc espai a les cases on el trobem. La casa que té més espai de celler ocupa un 19% del total de la superfície de la planta baixa i la que menys un 3,25%, essent la mitjana d'ocupació de superfície a la planta baixa d'un 10,11%.

4.2.3.1.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.3.1.2.1. Presència a la documentació

Al celler es tenien els objectes relacionats amb l'emmagatzematge i amb l'elaboració del vi. Ja hem vist anteriorment els que es destinaven a l'elaboració, les tines, folladors, premses, i al transport, com les portadores. Aquí únicament relacionem aquells que servien per contenir el vi i deixar-ho reposar i emmagatzemar, com diferents tipus de vasos, vaixells, bots, botes. La tina també tenia la funció de contenir el vi durant la fermentació. Hem trobat referències documentals de tines de roure, bótes de diferents càrregues, premses, taulells amb cavallets, portadores, embuts, folladors, càntirs, cassoles, escudelles,....

Un dels recipients contenidors eren les *vasa vinaria*, que surten l'any 1351⁴⁴⁵, quan tenien 4 en la mateixa casa, i el 1383⁴⁴⁶. En altres cases l'anomenen simplement recipient per vi, 1383⁴⁴⁷, 1383⁴⁴⁸, que també podien ser per vinagre, com al 1448⁴⁴⁹.

⁴⁴⁵ 1351b, Inventari de la casa d'una família que tenia una vinya. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260)

El vi també es podia mantenir en vaixells, grans botes de roure de forma cilíndrica i generalment de grans dimensions, com els cinc *vexells* que tenien el 1351⁴⁵⁰, 3 *vexells* el 1352⁴⁵¹, un *vexell* buit, un *vexell* on hi ha vi i un *vexell* desfonat el 1356⁴⁵². Un *vaxell* el 1365⁴⁵³, 1421⁴⁵⁴, 1439⁴⁵⁵. Tres *vaxells* el 1423⁴⁵⁶. El 1441⁴⁵⁷ tenien dos *vexells*, dos *vaxellets*, un *vexell* amb vi. També el 1461⁴⁵⁸ hi havia dos bons, un que no te vi, i dos *vaxells* més. El 1461⁴⁵⁹ hi ha 4 *vaxells* amb vi i *mols d'estrenyer vaxells*. I el 1498⁴⁶⁰ hi havia dos. A cada casa normalment hi havia dos o més vaixells o botes grosses per vi.

També es guarda el vi en bótes, el 1421⁴⁶¹, el 1422⁴⁶² dues bótes, 1435⁴⁶³ sis bótes, 1437⁴⁶⁴ hi havia varies bótes, també els anys 1438⁴⁶⁵, 1439⁴⁶⁶, 1441⁴⁶⁷, 1444⁴⁶⁸, 1452⁴⁶⁹. El 1476⁴⁷⁰ hi havia dues *botetas de vi bo*, el 1562⁴⁷¹ una bóta de 12 càrregues, una de 5, una de 7, una de 3, una de mitja càrrega i 6 bots. L'any 1695⁴⁷², dues bótes, una de 7 càrregues, l'altra de 12, i 2 *bótes petites dolentes*. El 1774⁴⁷³, dues bótes de 1

⁴⁴⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (APB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁴⁴⁷ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁴⁴⁸ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁴⁴⁹ 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

⁴⁵⁰ 1351c. Inventari del contingut en el mas Clarà de Brocà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 292-293).

⁴⁵¹ 1352. Inventari d'un alberg de menestrals de Bagà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260)

⁴⁵² 1356. A l'alberg de Jaume Vilella de Bagà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260)

⁴⁵³ 1365a. Alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁴⁵⁴ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁴⁵⁵ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁴⁵⁶ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411)

⁴⁵⁷ 1441 c. inventari del mas de Rus, un dels importants. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268)

⁴⁵⁸ 1461a. Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).

⁴⁵⁹ 1461b. Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

⁴⁶⁰ 1498. Mas Calderer de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Calderer. Era un mas de pagesos benestants. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁴⁶¹ 1421b.

⁴⁶² 1422 a. Francisca vídua de Bernat Bestorra (APB, llibre notarial 27, foli 86v).

⁴⁶³ 1435. Inventari dels béns de Joan Noguer. (APB, llibre notarial 251, f. 25v).

⁴⁶⁴ 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

⁴⁶⁵ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁴⁶⁶ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁴⁶⁷ 1441 a. Inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁴⁶⁸ 1444b. inventari dels béns de Sibila, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁴⁶⁹ 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁴⁷⁰ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁴⁷¹ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁴⁷² 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs.

⁴⁷³ Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

càrrega, 3 botes de mitja càrrega, 1 bóta de 2 setzens. El 1819⁴⁷⁴ hi havia cinc bótes de vi, una de 4 càrregues, dues de dues càrregues, i una altra d'una càrrega.

El bot és un recipient de cuir, generalment fet amb pell de boc o de cabra, cosida per tots els costats menys per un, pel que s'omplia. La bóta era de fusta, generalment de roure i construïda amb dogues corbades que es subjectaven amb cercols de fusta o ferro i amb una tapa a cada extrem. Servia per guardar i transportar el vi i tenien una capacitat variable. La càrrega és la mesura de capacitat que equival a 121,6 litres de vi.

El 1562⁴⁷⁵, hi tenien un cup amb 20 cargues amb un banc, i un banc de fusta amb quatre cargues dobles.

També hi havia embuts (1383g⁴⁷⁶, 1383f) i portadores (1383h⁴⁷⁷, 1383f⁴⁷⁸, 1383i⁴⁷⁹, 1437, 1438, 1441a, 1441c, 1562). Un cubell de fusta de 4 cargues el 1562. Barrals 1439, 1441b, un barral de vidre. Gerres, 1452, 1562.

En una ocasió s'esmenta un instrument per mesurar vi, un *canadell*, el 1461⁴⁸⁰; i les *dues somades* de vi el 1346⁴⁸¹.

La denominació que es dona a l'espai als documents és *cellario* (celler), però també *celer* o *saler*. A alguns documents s'especifica que està a la planta baixa.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Cellario (a la planta baixa): 1365a, 1383f, 1383h, 1383i, 1383k, 1421b, 1422a.

En la casa del *çaler*: 1423. Lo *çaler* 1461a.

En lo celer: 1461b.

En lo saler: 1476a, 1476b.

Celler: 1695, 1774, 1795 (a la planta baixa), 1825.

⁴⁷⁴ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, a 8-8-1819. (APB)

⁴⁷⁵ 1562. Citat anteriorment.

⁴⁷⁶ 1383g. Citat anteriorment.

⁴⁷⁷ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁴⁷⁸ 1383f. Citat anteriorment.

⁴⁷⁹ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.).

⁴⁸⁰ 1461a. Citat anteriorment.

⁴⁸¹ 1346. Inventari dels béns de Ramon de Ginebret. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 258)

Vasa vinaria: 1351b, 1383f.

Recipient: 1383e, 1383g, 1448.

Vexell: 1351c, 1352, 1356, 1365a, 1421b, 1423, 1441c, 1461a, *vaxell* 1461b, 1498.

Cup: 1562.

4.2.3.1.2.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

Des del segle X tenim documentada la vinya a la zona, i queda constància documental dels cellers des del segle XIII. Els cellers a les cases es farien des de la primera fase constructiva, tal i com queda constància als edificis on hi ha celler, molts d'ells amb elements constructius d'època medieval a la planta baixa.

4.2.3.1.3. ALGUNES CONCLUSIONS

-El celler servia per a l'emmagatzematge del vi, però també d'altres productes que s'havien de mantenir en fresc.

- Es troben a la planta baixa, a la banda nord i generalment semisoterrats.

- Tot i què fou un espai que tindrien la majoria de cases, resten pocs exemples degut a les transformacions. Es mantenen únicament a les cases grans o importants.

4.2.3.2. EL REBOST

4.2.3.2.1. DADES GENERALS

4.2.3.2.1.1. Definició i ús

L'emmagatzematge d'aliments era bàsic en les masies ja que s'havia de guardar la collita o els productes que es podien preparar en una època concreta i que havien de durar tot l'any. A cada estació es feien tasques específiques per garantir l'aliment del grup i del bestiar: a l'estiu es segava el cereal i es guardava el gra als graners pel "gasto" del pa i pels animals; es collia i es posava a assecar el blat de moro per escairar; també es cultivava l'hort i es tenien alguns productes en conserva o secs: patates, tomàquets, cols, faves, fesols, les fruites, formatges, la gerra de l'oli; a l'hivern es matava el porc i es feien diferents productes que es guardaven al rebost, cansalada, pernills, tastets i llonganisses, bulls, també el tupí del llard o del sagí, la vianda confitada.....; a les zones on es cultivava raïm i es produïa vi, es guardava al celler; i les cases que tenien trull i es feien l'oli, també el guardaven en una pica de pedra als baixos de la casa; el bestiar que es matava a la setmana, com conills, gallines, i la cacera, ... es guardava a la "fresquera" que estava al rebost,.... és a dir, s'havien de buscar diferents mètodes per mantenir els aliments que s'havien d'allargar fins a la propera temporada. El rebost és l'espai on es guardaven els productes alimentaris de temporada que eren els bàsics per al grup que hi residia.

Calia ubicar a un lloc adient, ja que no havia de ser tan fresc com el celler, però si airejat per aconseguir un ambient sec. La situació a la casa és variable, ja que hem vist rebosts ubicats a la planta baixa, al pis i a les golfes, però sempre a la banda de tramuntana, per assegurar l'ambient necessari durant tot l'any.

Generalment aquest espai disposa d'una finestra petita, que en molts casos es mantenia oberta i protegida amb mosquitera per deixar entrar el fred. La organització del rebost depenia de la casa, tot i que generalment hi ha un cúmul de diferents mobles que faciliten la contenció i el suport dels diferents productes, així com de prestatges o sistemes per penjar, ja que era la millor manera d'evitar els rossejadors. Pot haver prestatges penjats a les parets, armaris encastats, taules, la caixa de la sal per guardar els pernills de la matança, la fresquera o carner on es guardava la vianda fresca, un tronc amb branques penjat del sostre en el que es penjaven els embotits, un

·

sistema de vares o pals subjectats a les bigues i disposats horitzontalment que també servien per penjar tot tipus d'aliments, des de tomàquets, els pans per a la setmana, fins a les botifarres o les serps seques que en moltes cases s'utilitzaven per fer caldos guaridors i del que hem vist algun exemple.

A més d'aquests elements, el mobiliari freqüent en aquests espais són les taules de tot tipus, banquetes, caixes senzilles de pi, neveres de gel, escambells, armaris encastats i exempts.

A la zona agrícola és freqüent que el rebost sigui una habitació independitzada que contingui aquest tipus de mobiliari, més aviat escàs, per a guardar cada un dels productes. A la zona de muntanya hi ha un tipus d'armari encastat molt característic i que únicament hem vist a alguns municipis. Es tracta d'un sistema de lleixes de fusta o de rajol, disposades formant un armari que queda delimitat pels dos costats amb el mateix tipus de material, és a dir, que no queda encastat sinó superposat al mur. Generalment els trobem a les cuines o a l'espai rebost, amb la funció de contenir productes o contenir utilatge de cuina, per aquest motiu els hem tractat específicament a l'apartat de la cuina.

4.2.3.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

Rebost prové del llatí *cellarium*, que té el significat de rebost⁴⁸², amb una denominació que s'aplicava a l'espai on es guardava el gra o qualsevol altre tipus de producte. Així la denominació específica en llatí anava acompanyada de la especificació per tipus de producte, com ja hem dit anteriorment. *Cella penaria* és el rebost (despensa), *cella vinaria* el celler del vi, *cella columbarium* el colomar,....

4.2.3.2.1.3. Característiques⁴⁸³

⁴⁸² Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

⁴⁸³ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.3 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 70 i 71).

Les característiques constructives dels espais de rebost segueixen la mateixa línia que la resta d'espais. En tractar-se d'un espai que té obertura a l'exterior, aquest mur és de paredat, mentre que els que el delimiten amb la resta d'espais interiors poden ser de paredat (si es troba entre dues crugies), però també envans de rajol o d'encofrat de fang (primordialment a la zona sud) o encofrat de guix (sobre tot a la zona nord). Una característica específica és que en molts casos les parets es troben arrebossades toscament per l'interior i, a vegades, emblanquinades amb una lletada de guix. Recordem que a altres espais d'emmagatzematge com el celler, als murs no es dona cap tractament per la cara de dins, per tant això deixa veure una certa voluntat de preservació d'un espai destinat a la conservació de menjar. Sostres i paviments segueixen la mateixa estructura i materials que a la casa corresponent, podent trobar paviments de fusta, de rajols o de guix premsat. En algun cas de rebost a la planta baixa hem observat que no hi havia cap voluntat de fer un tractament al paviment, ja que s'aprofita la roca mare o bé es la mateixa terra compactada, però són casos puntuals.

La porta d'aquest espai quasi sempre té pany per garantir que queda tancada, sigui de ferro o de fusta, tot i que la major part de vegades sense clau. Les dimensions de les finestres depèn del pis on es trobi, ja que a la planta baixa són estretes tipus espitllera, mentre que al pis són una mica més amples, tot i que sempre de petites dimensions i generalment sense vidres.

- Ubicació a la casa, relació amb altres espais i presència a les cases estudiades

Troblem rebosts a planta baixa i al pis, sempre orientats al nord, amb accés secundari des de la cuina o des de l'entrada si son en planta baixa. Algunes cases petites no tenen celler, fent aquesta funció qualsevol altre espai de la casa, des del graner fins a la mateixa entrada o la cuina.

La relació amb altres espais depèn de la ubicació. Generalment els trobem relacionats amb l'entrada principal, com un dels espais amb accés directe des d'aquest. Si els trobem al pis, acostumen a estar al costat de la cuina, en un petit espai separat d'aquesta, o bé comparteixen espai amb els graners.

De les 76 cases que hem treballat, hi ha 18 amb el rebost a la planta baixa i 4 que el tenen al pis. També hi ha 7 cases que tenen encara la pica de pedra per l'oli a sota de l'escala, a l'entrada. El rebost és un espai que ha anat desapareixent, ja que les

neveres elèctriques i les mateixes cuines tenen espai suficient i ofereixen millors condicions, això ha provocat que els antics cellers s'hagin convertit en espais de desembaràs i trobem objectes de tota mena acumulats.

La mitjana d'ocupació de l'espai destinat a rebost al pis és entre 4 i 10m², això és entre un 2 i un 5% de superfície ocupada en tota la planta. A la planta baixa ocupen entre el 5 i el 15% de superfície, amb rebosts que fan entre 10 i 30m² de superfície. Per tant acostumen a tenir més superfície els que es troben en planta baixa respecte als que es troben al pis, que són més petits.

4.2.3.2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.3.2.2.2. Presència a la documentació

A les cases dels documents els rebost acostuma a estar al costat de la cuina. La primera menció a la *dispensa* és de 1383⁴⁸⁴, on es guardava oli, llard, farina i també hi havia bótes amb vi i coves. També trobem a vegades la pastera i pales d'enfornar, caixes, armaris, taulells de fusta, la pica de l'oli, les bótes de vi a les cases que ho hi havia celler, així com diferents tipus de contenidors pels aliments.

Ja des de l'edat mitjana al rebost es guardaven els aliments que calia mantenir i que es conservaven durant un temps, per exemple el producte del porc salat i el sagí. El 1441⁴⁸⁵ tenien dos *bachons de carnsalada*, i dos *sagins*; el 1421⁴⁸⁶ hi mantenien una carabassa d'oli; el 1441⁴⁸⁷ *carn salada* i sagí; l'any 1562⁴⁸⁸ tenien 4 bacones de carn salada, 12 sagins de porc, 2 càntirs de mantega, 1 sagí de porc i 3 càrregues de nous. El 1671⁴⁸⁹ tenien una somera, 1 porc d'engreix, i 1 porc salat, segurament faria funcions d'estable a més de rebost. El 1795⁴⁹⁰ hi havia set porcs salats, llard, sagins,

⁴⁸⁴ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁴⁸⁵ 1441 c. inventari del mas de Rus, un dels importants. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268)

⁴⁸⁶ 1421a. Inventari dels béns de Romia, filla de Bernat Soler de Gaià, vídua de Guillem Noguera (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 7v).

⁴⁸⁷ 1441c. Citat anteriorment. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 293).

⁴⁸⁸ 1562, 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁴⁸⁹ 1671, Inventari dels béns de Francesc Garrós, que tenia una casa petita a Borredà. (AAVV, 1990).

⁴⁹⁰ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

llangonisses i botifarres. El 1809⁴⁹¹ hi conservaven un porc salat i un pedaç d'un altre, una panera de pa *per als funerals dels amos*, dos càntirs d'oli, gerres per a confitures, una ampolla d'aiguarent, quatre caixes de sal, dues *botelles* de vi. El 1819⁴⁹², 5 bótes de vi, una de 4 càrregues, dues de dues càrregues, i una altra d'una càrrega, 1 pica de pedra per l'oli, i era un espai que també feia funcions de celler. És possible que no s'esmenti tot el que hi havia, o que altre tipus de menjar es tingués a la cuina, ja que al rebost únicament es citen els elements que són de llarga conservació, com el sagí i els productes del porc conservats en sal.

També hi havia objectes, per exemple el 1383g tenien una *pasteriam bonam, postem pinus pulcrum, acant sotil*, a més de bótes amb vi i coves. El 1421a hi havia un bugader, 2 barrals de vidre, 2 culleres de llautó i 6 talladors de fusta. El 1671 tenien unes poques eines del camp: 2 aixades, 1 magall, 1 fanga, 4 falç, 1 pastera, 2 sedassos. El 1774, un taulell de fusta per salar els porcs, una pica de pedra per oli, una tetera de ferro, *dues pasteres de tombar amb sos taulells i pastadora, tot de pi, les pales per enfornar*. El 1819⁴⁹³, una caixa amb 4 olles de terra, una pica de pedra per l'oli, *un armari amb una sort de terrissa de vàries espècies*, un bot, *un perol petit per portar pega i la marca del bestiar*, quatre dotzenes de plats de pisa, tres marcelines, vuit xicres, cinc greixoneres de terra, tres olles, una dotzena de plats de pisa roja.

També es conserven productes de menjar a altres llocs de la casa, com al celler, a la cuina o al pastador. El 1476a s'esmenta la *cambrà nova apres lo menjador* que tenia els productes típics del rebost.

Un producte important era l'oli, que es mantenia en carabasses, ampolles o en una pica de pedra. L'any 1441⁴⁹⁴ tenien vàries piques per l'oli al celler. El 1423⁴⁹⁵ hi tenien una pica de pedra per l'oli a una casa de La Pobla de Lillet. L'any 1461⁴⁹⁶ la pica estava al pastador. El 1498⁴⁹⁷, la pica era a la cambra sobirana del Mas Calderer de Saldes. El 1774⁴⁹⁸ estava al rebost de de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. L'any 1819⁴⁹⁹ la pica la tenien al rebost.

⁴⁹¹ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamària, del mas Santamària de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190)

⁴⁹² 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus.

⁴⁹³ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus.

⁴⁹⁴ 1441 a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁴⁹⁵ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411)

⁴⁹⁶ 1461 b. Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

⁴⁹⁷ 1498, Mas Calderer de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Calderer. Era un mas de pagesos benestants. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁴⁹⁸ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁴⁹⁹ 1819. Citat anteriorment.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Dispensa: 1383⁵⁰⁰, 1441c

Cambra de la carn salada: 1562

Rebost: 1774, 1795, 1809, 1819

Estornell: bastó amb branquillons que servia per penjar botifarres, 1441

Picam magnam oliariam: 1383f, 1461b

Picha d'oli: 1423, 1461b, 1498

Pica de pedra per oli: 1774, 1819

Carabaciam oliariam: 1383k, 1383m, 1422a, 1424a, 1435, 1476b, 1498a,

Pot de vidre amb oli de llard: 1562

Càntirs d'oli: 1809

4.2.3.2.3. ALGUNES CONCLUSIONS

- A totes les cases hi ha un espai de rebost, generalment a la planta baixa.

-El rebost és un espai fresc, tancat, amb un obertura petita i situat a un extrem de la planta baixa, accessible des de l'entrada.

-En aquest espai es troben diferents mobles i objectes destinats a contenir o suportar els elements que s'hi guarden.

⁵⁰⁰ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Corominas de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

-Al costat de les cuines o dins d'aquestes, també hi ha armaris encastats per contenir productes alimentaris d'ús freqüent

4.2.3.3.GRANERS

4.2.3.3.1. DADES GENERALS

4.2.3.3.1.1. Definició i ús

El graner és un espai dins la casa que s'utilitza específicament per emmagatzemar el gra per al consum de la família, però també fruits secs, herbes medicinals, la farina i altres productes. També es conservava la part de la collita per fer la sembra anual.

Segons Ignasi Terrades⁵⁰¹, les dimensions de la masia depenien del volum de la collita, de la quantitat de gra que hi cabia al graner, "*la masia havia estat concebuda com un espai de conservació del producte agrari, que determinava l'espai de la residència*", com si la decisió de les dimensions en planta fossin triades en funció de la quantitat de producte que es podia recollir del camp. No crec que això fou exactament així, però possiblement les ampliacions practicades a partir del segle XVII a moltes cases si fossin en relació, tant amb l'increment d'habitants a la casa com amb l'augment de la situació econòmica que podríem traduir en quantitat de superfície conreable.

4.2.3.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

La paraula graner procedeix del llatí *granarium*,⁵⁰² magatzem per al gra, del llatí *granum*, llavor i fruit dels cereals.

⁵⁰¹ Terrades, I. (1984: 195).

⁵⁰² Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

A la documentació medieval també apareix la paraula *orreo*, que ve de la paraula llatina *horreum*, el graner o lloc on s'emmagatzema gra, designat a la construcció. D'aquesta paraula deriva l' "horreo" de la zona asturiana.

S'utilitzen *vasis bladariis*, recipients per contenir el gra, i *cellario* per al conjunt format pels recipients que contenen gra i vi, el celler i graner. Aquests vasos serien les sitges, dipòsits per guardar cereal, que s'utilitzen des d'època neolítica. Les sitges tenien forma globular i estan excavades sota terra per garantir la conservació de productes com el gra o altres llavors,

A l'edat mitjana era freqüent que les sitges s' ubiquessin dins la sagrera, com en el cas d'Avià, on es conserven dos exemplars al subsòl d'un habitatge⁵⁰³; aquestes sitges formarien part dels cellers i graners de l'església on guardarien el delme. A l'acta de consagració de l'església de Sant Martí els habitants d'Avià donen una terra al costat d'un d'aquests cellers, el "graner de Baió" (*orreo de Baioni*), confirmant la seva existència ja al segle X (Baraut, 1978). També trobem al 1311⁵⁰⁴ un plet entre l'abat del monestir de Santa Maria de Serrateix i el rector d'Avià, Ponç de Cascall, per la propietat dels vasos de vi i gra que hi ha en els cellers de l'església de Sant Martí, "*vasis vinariis et bladariis, que sunt in cellaris seu domibus dicte ecclesie Sancti Martini de Avidano*". Segons Manel Riu (Riu, 1989) les sitges amb aquestes característiques eren les que es construïen a la Catalunya medieval abans del segle XII.

4.2.3.3.1.3. Característiques⁵⁰⁵

Els graners generalment es troben a les golfes de les cases, tant a la zona de muntanya com a les del baix Berguedà, però també els podem trobar al pis de la casa, al costat de les cambres. Normalment estan situats a una de les crugies laterals de la banda nord-oest, que garantia un ambient sec, formant una habitació tancada a la que s'accedeix per una porta. Si es troben a les golfes ocupen una part d'aquestes i poden estar tancats en un espai entre envans per diferenciar de la resta d'espais de les

⁵⁰³ "Sitges de cal Xut", fitxa de: Cortés Elía, M. del Agua (2002b). *Mapa del Patrimoni Cultural d'Avià*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona. Ajuntament d'Avià.

⁵⁰⁴ Bolós, J. (1983). *Els monestirs del comtat de Berga des dels seus orígens fins al 1400. El monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral UB.

⁵⁰⁵ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.3 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 72 i 73).

golfes. Si es troben al pis també estan tancats en un espai que els separa de la resta i els independitza.

Dins l'espai destinat a graner es troben uns receptacles rectangulars tancats amb una muret baix perpendicular al mur principal i que els delimita per davant, mentre que algunes parets de poca alçada (un metro aproximadament) formen les mitgeres que separen els diferents cups i que tenen forma inclinada per la part superior. La superfície superior dels murets està acabada amb uns travessers de fusta sobre el perfil, i totes les parets estan arrebossades i pintades amb cal. A la paret de davant d'aquests cups, a la part inferior, hi ha una portella de fusta que serveix per buidar-los.

En alguns casos només hi ha graners a un lateral de l'habitació, però en altres, hi ha un passadís central que separa dos grups de graners, a banda i banda. També hem vist altres cases en que el gra es conserva en caixes o arques ubicades a les golfes.

També a les golfes hi ha una part que es destina a assecador, espai temporal de preparació del menjar per la seva conservació, afavorint l'assecatge gràcies a l'obertura practicada a la façana i que permet l'entrada d'aire i sol. L'obertura dels assecadors està practicada a la façana de migdia.

Les golfes també eren un espai on es guardava tot allò que perdia utilitat a la casa, i generalment és un espai poc endreçat, excepte la cambra tancada dels graners.

Ubicació a la casa, relació amb altres espais i presència a les cases estudiades

A les cases estudiades hi ha 35 que tenen els graners a les golfes, 6 que els tenen al pis i 1 que el té a la planta baixa (casa La Closa de Capolat).

Les cases que tenen el graner al pis són les de l'alt Berguedà, mentre que les cases de les zones agrícoles tenen el graner a les golfes. Tot i que segur que a totes les cases hi havia un espai de graner, les modificacions que s'han anat realitzant per adaptar a nous temps han fet que s'elimini aquest element de la casa, per aquest motiu només hi ha un 55% que encara conserven aquests dipòsits.

4.2.3.3.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.3.3.2.1. Presència a la documentació

A la documentació consultada el graner generalment estava a les golfes, o al *terrat*⁵⁰⁶, com al mas de Riutort que estava enderrocat el 1461⁵⁰⁷. També queda palès que als graners es guardava el gra generalment en caixes o en els compartiments preparats, però també altres objectes relacionats. És freqüent que s'esmenti el graner com a espai diferenciat a partir de finals del segle XIV, tot i que el gra es podia tenir a qualsevol lloc de la casa dins les caixes.

El 1383⁵⁰⁸ una casa molt gran dins el nucli de Berga tenia dos graners plens de blat i forment, també recipients per a vi i oli.

Les golfes és l'espai més habitual per tenir el gra, com al 1502⁵⁰⁹, que s'esmenta un segon pis *amb altra habitació i graner*. El 1503 al mas Grifé de Molers (Saldes) hi havia a les golfes dues arquetes (una amb 6 sesters de forment i l'altre amb 4). El 1562⁵¹⁰ a la cambreta de la rectoria i al sostre del castell de Palmerola a Borredà, tenien 374 sesters de forment. El 1633 a les golfes sota teulada tenien caixes amb roba, gra emmagatzemat, sacs, i també una *brassola dolenta*, deixant veure la funció de desembaràs que també tenien les golfes. El 1695 hi havia una arca, segurament plena de gra. El 1774, al *sostre de sobre de la sala* hi havia una caixa petita per la sal, una caixa gran de pi. El 1795, a la golfa, cànem per pentinar, gra, roba de casa vella, porgadors, garbells, brasers. El 1809, ordi, xeixa, forment, pedrerol, espelta. L'any 1825, tenien gra.

També es podia tenir gra al menjador, com al 1421a, *un tahut en que ha forment*. O a l'entrada de la casa, el 1422⁵¹¹ *a intrata*, sacs amb forment, gerra d'oli. L'obrador és també un espai on es guarda gra, el 1439⁵¹² hi havia una caixa amb forment. Així com

⁵⁰⁶ Recordem que Serra Vilaró va documentar que les cases de la zona de Bagà eren cobertes amb lloses o terrats, per tant el "terrat" es refereix a la teulada o al sota teulada, és a dir, les golfes. (Serra Vilaró, op. cit, p. 423, vol II).

⁵⁰⁷ 1461 a, Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).

⁵⁰⁸ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁵⁰⁹ 1502, inventari fet pel testament de Pere Jou quan morí, del Mas Pere Ferrer de Saldes. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁵¹⁰ 1562, 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁵¹¹ 1422 a. Francisca vídua de Bernat Bestorra (APB, llibre notarial 27, foli 86v).

⁵¹² 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

a la cambra principal el 1448⁵¹³ hi havia un sac amb forment i una caixa amb ordi. El 1506⁵¹⁴, a la *casa de la volta* hi tenien XI mesures de forment ventat, una mitgera de blat. El 1441⁵¹⁵ hi tenien mitja quartera de mesurar blat.

També s'esmenta a l'espai golfes els assecadors per conservar alguns productes. Es guardaven caixes, que segurament eren per gra, el 1695⁵¹⁶, el 1774⁵¹⁷ que també hi havia una caixa petita per la sal. Així com diversos objectes que no feien servei, com caixes amb roba i un bressol el 1633, cànem per pentinar, roba de casa vella, porgadors, garbells, brasers el 1795.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Graner: 1502.

Golfes: 1633, 1695, 1774, 1795, 1809, 1825.

4.2.3.3.3. ALGUNES CONCLUSIONS

-Els graners generalment es troben a les golfes a les cases del baix Berguedà, i a una habitació al pis a les cases de l'alt Berguedà.

-Pot ser un espai únic i tancat, amb compartiments per distribuir els tipus de grans o farines; però també pot aprofitar un espai multiús en el que es conserva el gra en caixes de fusta.

⁵¹³ 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga),

⁵¹⁴ 1506, Inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar (de N'Hug) i un molí fariner: "Al molí del Llobregat". (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268).

⁵¹⁵ 1441 c. inventari del mas de Rus, un dels importants. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268)

⁵¹⁶ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁵¹⁷ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

4.2.3.4. FORAT DELS TRUMFOS / TRUMFERA

4.2.3.4.1. DADES GENERALS

4.2.3.4.1.1. Definició i ús

La trumfera o forat dels trumfos és una construcció amb forma de barraca semisoterrada que servia per guardar la collita de patates o trumfos.

4.2.3.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

La paraula *trumfa* o *trumfo* és la que s'utilitza en aquesta zona per denominar la patata. La denominació trumfa sembla que procedeix d'una forma alterada de *trufa* o *tòfona*, degut a que els dos productes creixen sota terra⁵¹⁸.

Patata prové de la paraula papa en llengua Quítxua, que va evolucionar a patata per la seva semblança a la batata (moniato).

La denominació trumfa o trumfo s'utilitza a la major part de zones de muntanya de Catalunya, des de la Garrotxa fins a la Ribagorça i Aragó, on s'utilitza la paraula *trunfa*.

4.2.3.4.1.3. Característiques

Les trumferes normalment són una estructura exterior a la casa, tot i que tenim alguna exemple a l'interior. Les ubicades a l'exterior tenen forma de barraca situada en un marge del terreny, de manera que queda integrada en l'entorn per estar semisoterrada. L'estructura és de pedra, i la cavitat interior queda excavada cap a l'interior de la muntanya; coberta exteriorment amb un túmul que podia ser de pedra seca, o de pedra seca i morter, amb terra compactada a la part superior sobre la que

⁵¹⁸ Segons el diccionari de la llengua catalana de l'Enciclopèdia catalana.

creix l'herba. Així es garantia un millor aïllament i millor conservació. Aquesta barraca té un forat d'accés a la part superior de la cúpula per on s'omplien i que es tapava amb pedres i terra, i una porta a la part inferior per la que es buidava a mida que es necessitava⁵¹⁹.

La cambra és petita, a vegades hi cap una persona dreta, arribant als 2 metres d'alçada, i amb una amplada aproximada de 1,20 o 1,50m. Les patates s'acumulaven formant una muntanya a l'interior, i a vegades omplien tot l'espai, per això era més còmode omplir per l'obertura superior.

Algunes cases tenen les trumferes integrades a la planta baixa de la casa, aprofitant el desnivell en el que s'assenten les cases, de forma que queda una cambra semisoterrada amb accés des de l'exterior. Aquest tipus, tot i present, no és gaire freqüent. Tenim tres cases amb trumfera a l'interior de la casa, La To de La Nou, Les Llenes i Torneula. A la resta es troben a l'exterior i totes les cases estudiades dels municipis que citem més endavant en tenen.

Ubicació a la casa, relació amb altres espais i presència a les cases estudiades

Són un element molt característic de les masies i són presents al camps del voltant. Són freqüents a les zones de muntanya dels municipis de Saldes, Gósol, Vallcebre, La Nou, Guardiola, Sant Julià, Gisclareny, Bagà. Però en canvi no les trobem a les zones agrícoles, ja que les patates es guardaven al celler o a algun espai habilitat a l'interior de la planta baixa de la casa.

4.2.3.4.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

Les patates van arribar d'Amèrica a Europa finals del segle XVI. Era un producte que rendia el doble que el blat i es va utilitzar primer per als animals i després per al menjar

⁵¹⁹ Cortés, M. del A. (2008). *Inventari del Patrimoni Cultural de Saldes*. Oficina de Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona i Ajuntament de Saldes. A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.3 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatge 74).

habitual de les persones. A totes les zones prepirinenques es plantava patata de llavor o de secà.

L'activitat del cultiu dels trumfos va ser molt freqüent a les zones de muntanya, de manera que cada masia disposava de la seva barraca per guardar les patates al fresc en un lloc sec i sense llum que garantís la protecció del tubercle i disposar del producte tot l'any. Aquest tipus de barraques es comencen a fer a partir del segle XVII, quan el cultiu de la patata era un important complement alimentari dels habitants de les zones rurals. Les trumferes que es conserven en aquesta zona daten entre finals del XVII i principis del XIX. Actualment és un cultiu que no està associat a les cases que ja no viuen d'una economia agrícola i les trumferes son elements que han quedat majoritàriament abandonats, tot i que formen part del paisatge de l'alt Berguedà.

4.2.4. LES ZONES COMUNES DE LA CASA

Les zones d'ús per a la vida familiar es troben quasi sempre al primer pis, excepte en cases molt petites que feien funció de masoveries, tipus barraques o casetes que només tenen planta i golfes sota teulada, en les que l'espai familiar es barreja amb els de treball a la planta baixa. Per tant al primer pis trobem els espais destinats a les activitats domèstiques, aquelles que són comunes per a tots els membres, fins i tot per a persones externes: la cuina, el foc a terra, la sala, l'eixida; així com els espais per a les activitats privades: els dormitoris, oratoris privats, la comuna. Hem vist també als documents consultats que aquesta distribució espacial es manté des de l'edat mitjana, fet que ens permet assegurar que, malgrat evidents canvis que s'han donat amb els pas del temps, els elements que hem pogut veure actualment a les cases probablement han sofert molt poques variacions, al menys tant en funcions com possiblement també en la seva forma.

Incloem en aquest grup els espais d'entrada i distribuïdors, ja que, tot i estar en la planta baixa, són espais d'accés per a tothom que accedeix a la casa.

4.2.4.1. L'ENTRADA

4.2.4.1.1. DADES GENERALS

4.2.4.1.1.1. Definició i ús

L'entrada a la casa de pagès és l'espai que uneix i comunica els espais exteriors de la casa amb els interiors, fent funcions de rebedor, de distribuïdor dels espais de la planta baixa, i és l'espai pel qual s'accedeix als pisos a través de l'escala. Aquest espai es converteix en espai multi ús per la necessitat de guardar les eines i productes del camp, també el menjar d'alguns animals. Ja hem vist que en aquest espai també podem trobar la pica de l'oli a sota o al costat de l'escala i, si a la casa no hi ha celler, a vegades també hi ha les tines o botes per emmagatzemar el vi.

Des d'aquest espai s'accedeix a la resta d'espais de la planta baixa, els estables, celler, rebost, forn i pastador, i magatzems de tot tipus.

Una característica de l'entrada és que fa funció de filtre familiar i social de les persones que accedeixen a la casa, ja que generalment ningú que no sigui de la casa passa més enllà d'aquest espai. Veurem després que hi ha diversos mecanismes de control degut a que les portes de les masies s'acostumen a tenir obertes.

4.2.4.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

Entrada és una paraula que procedeix del llatí *intrare*, entrar i que deriva en *introitus*, entrada o inici d'alguna cosa. A la documentació trobem *introhitus* i *intrata* al segle XIV, més endavant ja trobem la denominació entrada.

A la zona s'anomena a aquest espai l'*entrada a la masia*, l'*entrada a la casa*, excepte si forma un porxo, llavors se li dona el nom del tipus d'espai o de la funció que fa, ja que pot ser directament l'espai d'estables. No es diu mai vestíbul, o avantsala, que en canvi són freqüents en habitatges de ciutat.

4.2.4.1.1.3. Característiques

Presència a les cases estudiades

Lògicament totes les cases tenen entrada, sigui en cases de planta baixa o en cases de més pisos, sigui un espai que fa funció de distribuïdor o que fa funció d'estable o magatzem. La única excepció són les cases en balmes obrades, ja que generalment s'accedeix directament a l'espai principal, sigui la cuina o la sala. Per tant és un espai que es considera important, ja que serveix per tal de no accedir directament a altres espais de la casa, tot i que a la major part de casos es troba ple d'objectes de divers tipus degut a què s'utilitza per guardar tot allò que no es pot guardar a altre lloc i que ha de tenir una ubicació temporal, refermant la funció que té d'espai de pas.

Ubicació a la casa

L'entrada principal es troba sempre a la planta baixa de la casa, a nivell del terreny. Cal recordar que moltes cases tenen dues entrades, o més aviat dues portes d'entrada: una que és la que s'obre en planta baixa i que permet l'accés a l'entrada i a través de l'escala s'entra a la sala del primer pis, i una segona porta d'entrada generalment a la façana posterior que dona accés directe a la sala a través d'una escala exterior o a ran del paviment exterior. La ubicació de la casa en un terreny en desnivell facilita aquesta segona entrada directa al pis.

La entrada que tractem aquí és la de la planta baixa, ja que és la principal a la casa de pagès. Les entrades es troben sempre al costat de la façana principal on hi ha la porta d'accés, la orientació és la mateixa que la de la façana, que ja hem tractat a l'apartat on s'ha explicat l'estructura general de la casa. La porta és l'element estructural que permet l'accés a la casa i a l'espai que fa funcions d'entrada o vestíbul de la resta d'espais. L'espai entrada el podem trobar a la crugia central de la casa, o en el cas de cases amb dues crugies, a una de les dues. En alguns casos hi ha un porxo previ a l'entrada i a la porta principal, sempre fruit d'una ampliació tardana en construir una eixida o cos de galeries davant la façana, però no fa les funcions d'entrada, sinó d'espai previ a aquesta.

Dins l'espai entrada sempre es troba l'escala que porta al pis de la casa. Si comparteix espai amb altre activitat podem diferenciar entre les entrades que tenen simplement funció de distribuïdor de la casa, actuen com a vestíbul i comunicador amb la resta d'espais de la casa; i les entrades que comparteixen espai amb la cuina, o bé amb el forn de pa i pastador, o bé amb un estable. En casos puntuals al mateix espai trobem una tina o bé comparteix espai amb un obrador, com el cas d'un molí amb ferreria a Gósol.

	Amb escala	Escala i cuina	Escala i estable	Escala i forn	Escala i ferreria	Escala i tina	Porxo previ
Baix B.	25	1	6			2	10
Alt B.	18	5	14	5	1		6

Taula 19: Activitats compartides amb l'espai entrada.

Per saber l'orientació d'aquest espai dins la casa ens remetem a la descripció que es fa a l'apartat de la sala, ja que a l'entrada es reproduïx la mateixa orientació que a la sala del pis a totes les cases estudiades.

Descripció formal i estructural ⁵²⁰

L'estructura de l'entrada s'adapta a la general de la casa, és a dir, la forma de l'espai ens ve donada per la forma de la planta, ja que s'adapta a aquesta. Quasi totes les entrades són rectangulars, més o menys llargues i disposades en la mateixa direcció que l'eix dels murs de càrrega. Ocupen una part de la crugia, ja que l'espai del fons queda separat per situar generalment un altre estable. En ocupar una crugia, els murs que delimiten l'entrada són sempre de càrrega, tant si es troba a la crugia central com a la lateral. Aquest espai es correspon a la sala situada al pis superior, i generalment ocupa les mateixes dimensions de la sala i reproduïx la mateixa forma.

Predominen les entrades situades al centre de l'estructura de la casa front a les laterals, però veiem que a les zones de muntanya hi ha més que estan situades a un lateral, en el cas de cases amb dos cossos. A moltes cases de dos cossos s'organitza l'entrada de tal forma que la porta queda centrada en la façana, malgrat l'espai ocupi

⁵²⁰ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (Imatges 75 i 76).

una crugia lateral. Així la porta resta a un costat dins l'espai, però des de l'exterior es troba a la zona central de la façana. Així, es veu una clara intenció d'organització de la façana, malgrat no sigui un element molt important, com mostra la asimetria a moltes cases.

	Ubicació central	Ubicació lateral
Baix B.	24	10
Alt B.	20	20

Taula 20: Ubicació de l'espai entrada a les cases de tres i dos cossos.

L'espai entrada comunica directament amb la resta d'espais de la planta baixa, fa les funcions de distribuïdor en aquesta planta, igual que la sala actua de distribuïdor al pis. Podem dir que entrada i sala son dos espais repetits, un a sobre de l'altre, reproduint certes característiques estructurals i que comparteixen la funció de distribuïdor, tot i que la resta de funcions de cada espai dins la casa siguin diferents.

L'estructura i materials constructius de l'entrada ens mostra un espai utilitari, en el que els murs de paredat deixen vist el material constructiu ja que no s'acostumen a arrebossar per la cara interior. És freqüent a les cases d'aquesta zona trobar arcs diafragma a la planta baixa, sigui a la crugia central on hi ha l'entrada, però més freqüent a una de les crugies laterals on hi ha, o hi havia, un estable. Els arcs diafragmes, generalment apuntats, ens indiquen que l'estructura pot recular a època gòtica (segle XIII-XIV en aquesta zona) i s'utilitzaren per aconseguir un ampli espai en planta baixa sense divisions de murs que el compartimentin, així tot l'espai es pot utilitzar conjuntament.

El sostre o cobertura de l'espai de l'entrada acostuma a ser d' embigat de bigues juntes, o de bigues i empostissat de fusta, o de bigues i revoltó ceràmic a les cases més modernes del segle XVIII-XIX. En alguns casos l'entrada està coberta amb volta de canó rebaixada de pedra o de rajols ceràmics, o bé amb volta d'aresta. El primer cas respon al tipus més antic, que podem trobar en cases dels segles XV-XVI, i les altres entre el XVII i XIX.

El tipus de paviments que trobem van des de la mateixa roca mare sobre la que s'assenta la casa que en alguns casos ha estat tallada per anivellar, o simplement terra compactada; fins a paviments fets amb llosat de pedra, en alguns casos amb moles de molí aprofitades (si es tracta d'un molí), o paviment de corbes o rajols ceràmics, o bé simplement amb una capa de morter posada els darrers temps amb l'objectiu d'anivellar i tapar la diversitat de materials que s'han utilitzat per al paviment de les entrades de les cases. No hi ha en aquesta zona paviments de còdols, com són freqüents a altres indrets de Catalunya, ni amb composicions simètriques i decoratives. El tipus de paviment que trobem a l'entrada generalment es reproduïx als altres espais de la planta baixa. És molt corrent trobar, a cases que presenten part de l'estructura de la baixa edat mitjana, paviments d'entrada amb diferents nivells degut a l'aprofitament de la roca natural, i la resta tapant cavitats o forats amb diferents materials.

Les portes de comunicació d'aquest espai amb els altres de la planta baixa poden ser amb llinda de pedra o de fusta, a vegades obertes a les llunetes laterals de les voltes de canó o d'aresta, i generalment d'estructura molt simple, amb muntants de pedra en les cases més antigues, i de maó a les més modernes. En alguna casa tenim portes a la planta baixa amb muntants motllurats del mateix tipus que trobem a la sala, també podem trobar portes amb elements decoratius o dates a la llinda, però són casos puntuals.

Un element que no és present de forma freqüent a les entrades són les finestres. En ser un espai que queda centrat en una crugia, la única font de llum és la porta. En algun cas es pot obrir una espitllera a un mur exterior, si està a un cos lateral, però és l'únic tipus d'obertura a part de la porta d'entrada.

En el cas de masies que han afegit un cos de galeries o eixida perpendicularment a la façana principal, a la planta baixa es reproduïx la mateixa estructura que queda al pis, però a sota l'eixida queda un porxo, a vegades obert i a vegades tancat degut a que s'aprofita per fer un o dos espais tancats i accessibles des del porxo on hi ha la porta d'entrada a la que segueix l'antiga porta d'entrada a la casa que accedeix a l'espai entrada. És a dir, en aquest tipus d'estructura acostuma haver dues portes d'entrada, una darrera l'altre, i la tipologia de cada una d'elles ve marcada pel període històric en que s'ha fet la porta.

Un dels elements més importants de l'entrada és l'escala que comunica amb els pisos i que arrenca d'aquest espai. L'escala és l'eix comunicador vertical del conjunt, és un element important que es troba en una situació pròxima a la porta principal, amb la

finalitat d'optimitzar la connexió entre els diferents pisos de la casa. La relació amb la porta és directa, ja que sempre la trobem pròxima a ella, degut a que la principal funció de l'entrada és la comunicació. Així com a la sala trobem l'escala tancada entre murs, a l'entrada el primer tram és obert, i a vegades tota ella fins al nivell del sostre i paviment de la sala està tancada dins un calaix d'escala i amb portes.

Una dada característica d'aquest espai és que la porta de la casa generalment es manté oberta durant el dia i es tanca amb pany i forrellat durant la nit, per tant s'accentua la seva funció d'espai d'acollida.

Dimensions

L'espai d'entrada ocupa un percentatge del total de superfície de la planta on es troba, que, tot i que es troba sota la sala ocupa menys espai que aquesta ja que l'extrem final queda quasi sempre compartimentat per donar lloc a un altre espai. El més freqüent és que ocupi entre una quarta part del total i el 18%, aproximadament, tot i que comptem amb algun exemple en que la ocupació és major i que coincideix amb cases que tenen una sala força gran al pis i que l'entrada reproduïx les dimensions i formes. També trobem exemples en que l'entrada ocupa poc espai, i que coincideix amb les cases més petites.

	Màxima	Mínima
Baix B	91 m ² (Vilamarí) 30%	6 m ² (Caseta de Salvans) 12%
Alt B	90 m ² (La To de La Nou) 80%	11 m ² (Balart) 16%

Taula 21: Superfícies màximes i mínimes de l'espai entrada.

Hi ha un 50% de les cases que tenen una entrada que ocupa menys del 20% del total de la planta, ja que la resta d'espais queden subdividits en estables i altres activitats. Un 36% ocupen entre el 20 i el 35%, però hi ha poques cases que tinguin un espai més gran d'entrada, excepte casos puntuals en que l'entrada també queda ocupada pels estables. Recordem que en aquest espai sempre es troba l'escala, que pren una part important de la superfície total de l'espai.

Superfície ocupada	Entre 10-20%	20-25%	25-35%	35-50%	50-70%
Número de cases	24 (51%)	9 (19,14%)	8 (17%)	5 (10,63%)	1 (2,12%)

Taula 22: Nombre de cases per quantitat de superfície ocupada per l'entrada.

Relació amb altres espais

Hem vist que l'entrada és l'espai de comunicació de l'exterior amb l'interior de la casa. La seva funció bàsica és la de distribuïdor entre els diferents espais de la planta baixa i els dels pis de la casa, amb una comunicació horitzontal axial i també vertical.

Des de l'entrada s'accedeix directament als espais de les crugies laterals i del fons de la planta, on generalment es troben els estables, el celler i algun magatzem o rebost, essent l'entrada un espai amb organització axial i espai adjacents. Aquests espais comparteixen una única porta d'entrada, i cal passar per l'espai entrada per tal d'accedir als altres. Només en casos puntuals s'ha obert tardanament una segona porta per accedir a un estable sense passar per l'entrada, però no és un cas freqüent. En canvi, a les cases que tenen porxo davant la porta, si que s'han preparat accessos laterals des del porxo als cossos que queden a cada banda de l'entrada. Hem vist que només un 21% de les cases treballades tenen porxo davant la façana, i no és un element molt utilitzat.

4.2.4.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.4.1.2.1. Elements immobles

Els elements immobles que troben a l'entrada son: la porta principal, l'escala, la pica d'oli, a vegades un espiell, així com altres elements puntuals quan l'espai es comparteix amb la cuina, amb el forn i pastador o amb els estables.

ESCALA

L'escala és un dels elements més importants d'aquest espai, ja que la funció principal és la comunicació entre els espais de la casa. Tots els espais d'entrada tenen escala que porta al pis, però tenim diferents tipus en funció de la forma, dels materials i de la ubicació exacta.

L'escala la podem trobar perpendicular a la façana a l'esquerra de la porta o a la dreta, o bé paral·lela a la façana de la porta i al fons de l'espai.

Trobem escales d'un tram o de dos. Quasi no hi ha cases que tinguin escala de quatre trams dins un cos individual, ja que aquest tipus és més corrent a cases que s'han modificat a finals del XIX o en cases dins de nuclis urbans grans.

L'escala d'un sol tram queda arrambada a un dels murs de l'entrada i arriba fins a la sala del primer pis, a vegades tenen una entrega d'un o dos graons perpendiculars a l'arrencada en planta baixa. Les escales de dos trams formen angle recte i tenen un primer tram de 4 o 5 graons, un replà i la resta forma un tram llarg fins la sala. Generalment trobem tota l'escala tancada amb un envà per la banda que dona a l'espai i formant un forat o calaix d'escala rectangular, però únicament a partir del tercer o quart graó, deixant els primers graons oberts, cosa que facilita la comunicació. L'envà que tanca aquest costat de l'escala acostuma a ser de tàpia o de guix encofrat, de taulons de fusta, o de maó o rajol. Normalment hi ha una porta al final de l'escala, abans d'entrar a la sala, altres vegades també hi ha una segona porta tancant el segon tram en les escales de doble tirada perpendicular. En algunes cases també hi ha porta a l'inici de l'escala, a la planta baixa.

L'estructura constructiva pot ser de diverses formes⁵²¹:

- Amb una rampa inclinada feta amb troncs o bigues de fusta, sobre la que es construeixen els graons de pedra o rajols.
- Escala recolzada entre els dos murs, deixant l'espai de sota buit per posar un racó, o bé si és una escala d'un pis a l'altre, per posar una altra escala.

⁵²¹ A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4.7 hi trobarem exemples d'escales.

- En escales de dos trams o dues tirades, el primer tram i l'inici del segon és massís, mentre el darrer tram, abans d'arribar al pis, és volat sobre un tramat de bigues inclinades o amb els graons de pedra recolzats entre dos murs.
- En escales d'un o dos trams també s'utilitza la volta catalana.
- Les escales de fusta són entre dos muntants de fusta inclinats.

Les escales més antigues tenen el graó formant per un sol bloc de pedra, mentre que les més modernes son de rajols amb mamperlà de fusta. També trobem alguna escala en que el graó és de fusta.

La major part d'escales no tenen barana, ja que puguen entre mig de parets, i en algun cas s'ha afegit més tard un passamà en un dels murs.

Escales d'un tram	Escales de dos trams
32	38

Taula 23: Tipus d'escales.

ESPIELL

Un altre element que trobem en algunes entrades és l'espill, una petita finestra o forat que serveix per mirar qui ha entrat abans d'accedir a l'espai entrada des de l'interior de la casa. No són moltes les cases que conserven aquest element, ja que ha anat desapareixent fruit de reformes, i en altres casos perquè és un simple forat practicat al paviment de la sala o de l'eixida. També trobem situats a algun punt baix del mur de la sala comunicat amb l'entrada, o bé en el darrer tram de l'escala en forma de rosassa de guix o de pedra que permet observar sense ser vist.

PICA D'OLI

La pica per conservar l'oli és també un element que es pot trobar a l'entrada, a sota de l'escala. Son piques paral·lelepèdiques tallades en pedra i amb una tapa generalment de fusta. La manca d'ús ha provocat la seva desaparició. Les hem vist a l'apartat de les zones d'emmagatzematge.

PORTA PRINCIPAL

La porta principal d'entrada a la casa sempre s'obre a l'entrada, ja que és l'element comunicador entre l'exterior i l'interior de la casa. La porta és el nexa d'unió i l'element fronterer que permet l'accés a les zones domèstiques de la casa.

Ja hem explicat anteriorment la situació de la porta en el conjunt de la façana, ja que és un dels elements més importants d'aquesta, i aquí explicarem els tipus de portes que hem documentat a la zona.

Tipus de porta

	Adovellada	Arc rebaixat	Llinda pedra	Llinda fusta	Llinda maó
Baix	60	14	35	10	3
Alt	28	15	26	36	3

Taula 24: Tipus de porta principal.

Una porta està composta per la llinda, dos brancals o muntants que acostumen a ser de blocs de pedra tallats en les portes més antigues, de fusta, de maó en les més modernes, el marxapeu o llindar que forma una graonada, i a la part interior el bastiment.

Normalment la porta principal té dos batents de fusta que es subjecten amb polleguera o amb frontisses; la polleguera és el tipus més corrent a les portes de doble batent, d'aquesta forma no calia posar un bastiment a l'obertura, mentre que les portes d'una

sola fulla generalment es subjecten a un bastiment de fusta mitjançant frontisses de ferro. Els batents es tanquen per dins de la casa amb una barra de fusta travessera que s'encasta en dues fornícules laterals als muntants interiors de la porta, la barralleva. Quasi totes tenen forrellat, passadors i baldes de ferro. Algunes tenen maneta i baldó, o bé anella de picaporta, que és més freqüent als nuclis que a pagès. Les portes interiors generalment són d'un batent de fusta; les que separen els espais a la planta baixa tenen més amplada (entre 90 i 110cm) que les dels pisos (entre 70 i 90cm).

L'element que les fa diferents és la llinda que pot ser d'arc o de llinda horitzontal.

Porta adovellada d'arc de mig punt: és el tipus més antic que s'utilitza primordialment per les portes d'entrada principals a la masia. L'arc més utilitzat és el de mig punt amb dovelles que poden ser curtes o molt llargues, més amples o més estretes, i que reposen sobre dos muntants de blocs de pedra. Aquest tipus de porta s'utilitza des d'època romànica, primer a esglésies, castells i edificis importants, i més endavant també a les masies.

Hi ha presència de pocs elements decoratius, simplement a algunes dovelles hi ha una data, una creu, un escut o unes inicials; només tenim un cas d'una porta amb un element escultòric que representa el tors d'una persona i porta la data 1575 i que es caracteritza per ser d'aspecte molt rudimentari. Les dovelles sempre són llises, sense motllures, i descansen sobre dos brancals de pedra del mateix tipus que les dovelles de l'arc. Cronològicament, les portes amb dovelles més petites les relacionem amb cases més antigues, ja que les veiem en antigues cases fortes i torres, mentre que les dovelles més llargues poden estar datades al segle XVI i XVII, com veiem a les inscripcions.

Porta d'arc rebaixat de pedra o de maó: també trobem portes amb arcs rebaixats, amb dovelles de pedra o fetes de maó a sardinell. Es tracta d'una porta que podem situar cronològicament al segle XVIII i XIX. D' arcs rebaixats tenim de dos tipus, carpanell (ansa de paner) i escarser. En algunes si que trobem alguna decoració motllurada marcant l'arc de la porta i dels brancals, i la data o inicials.

En les que són fetes de maó, estan disposats a plec de llibre o horitzontals, són elements més moderns, de finals del XIX i principis del segle XX. Hem vist també dos exemples d'obertures en un porxo fetes amb arcs catenaris de maó, però es tracta de dos exemples puntuals de finals del segle XIX que es van fer seguint l'estètica modernista importada de la capital, i no podem dir que marquin un tipus característic a la zona.

Porta amb llinda de pedra: la llinda de pedra generalment és tallada en un sol bloc de pedra i reposa sobre els muntants de blocs de pedra. Trobem aquest tipus tant en portes de doble batent com d'un batent. En algun cas la llinda reposa sobre dos permòdols, formant un arc carpanell simple.

Porta amb llinda de fusta: és el tipus més senzill de porta i que és molt freqüent a cases de la zona de muntanya. La llinda formada per un cairat de fusta recolza sobre dos muntants de fusta, de pedra o de maó. A vegades porten una data tallada al centre.

Porta amb llinda de maó: també tenim exemples de portes fetes en maó, disposat a sardinell o pla, i generalment sobre muntants també de maó. És el tipus més modern que podem situar a mitjans i finals del segle XIX⁵²².

Un element que destaca a la porta de la casa són els amulets protectors de la llar que a vegades trobem en elles. Es tracta de signes de religiositat o signes pagans que tenen finalitat protectora del grup que habita i de la casa en general. També a la porta es feia el salpàs un cop a l'any, tradició cristiana que consistia en una visita anual que realitzava el rector de la parròquia durant la Pasqua a les cases de pagès del terme eclesiàstic, per beneir-les amb aigua i sal. El ritu cristià consistia en portar un recipient amb aigua i un plat amb sal amb una espelma drete al mig, amb ajut del salpasser es barrejava la sal i l'aigua i s'aspergia les portes i llindes de la casa, i també dels corrals. Aquest costum té el seu origen en la tradició jueva en record de la pintada amb sang que van fer els hebreus a les portes de les cases per alliberar-se de les plagues

⁵²² A l'Annex 8.2 del capítol 4.1.4 es poden consultar exemples d'aquests tipus (imatges 45 a 53).

d'Egipte. Moltes cases de pagès d'aquesta zona que tenen portes de pedra sorrenca han patit mancances de material degut a l'acció de la sal en la pedra, signes que encara son ben visibles a llindes i dovelles.

També podem trobar diversos objectes clavats a la porta, des d'objectes clarament religiosos fins a altres procedents de la natura i que tenen un simbolisme protector:

- Creu de fulles de palma beneïda per Ramr clavada a la porta
- La carlina: la flor del card que es recollia la matinada del dia de Sant Joan i que protegia contra malefics de bruixes
- Potes de senglar o d'aus rapinyaires
- Ferradures
- Als balcons les fulles de palma de Rams, o de llorer beneïdes
- Anagrames de Jesús i Maria a moltes llindes, o el símbol de la creu
- Imatges de Sants

Els batents de les portes sempre son de fusta, fetes amb taulons verticals travats amb altres horitzontals o amb plaques de ferro, a vegades clavetejades amb claus de cabota plana. Normalment no tenen motius decoratius ni elements de talla, únicament algunes estan formades per fusta en quarterons.

Els elements decoratius de les portes acostumen a ser els ferros, des de les frontisses, als picaportes, tiradors, baldes, forrellats o panys. En alguns es fa evident el treball de l'artesà ferrer, però recurrent a formes molt simples.

4.2.4.1.2.2. Elements mobles

A l'espai d'entrada a la casa podem trobar diferent tipus de mobles, ja que en molts casos es guarden objectes d'usos diversos. Els més freqüents són els que serveixen per guardar objectes diversos o productes del camp, com caixes, algun armari que pot ser encastat o exempt. També trobem algun banc i alguna cadira o escambell.

Normalment es guarda a l'entrada el guarniment de l'euga o de la mula, alguna sella de muntar, i a les parets es penjen estris diversos de treball, o el blat de moro i altres herbes remeieres per assecar.

També en aquest espai es poden trobar altres objectes relacionats amb el treball del camp, des de premses pel vi, bótes o tines, màquines d'esgrunar blat de moro, la màquina de ventar i altres objectes similars.

Resum de tipus:

- Banc
- Escambell / cadires
- Armaris / armaris encastats
- Caixes de mosso / "mundos" o baguls

Tots els elements mobles es tracten a l'apartat corresponent.

4.2.4.1.3. TIPOLOGIES

Per característiques i tipus d'espai

És difícil establir unes tipologies per a l'espai entrada, ja que les diferències no són molt remarcables, ni tan sols per tipus de cases. Podem diferenciar entre espais grans i espais més petits, en relació sempre amb el tipus de casa, ja que les cases amb planta més gran acostumen a tenir espais més grans i a la inversa.

Però si que podem establir algunes diferències si tenim en compte amb quin altre tipus d'espai comparteix l'entrada les seves funcions. Així podem diferenciar entre les entrades que únicament fan funció d'eix comunicador de l'interior de la casa i en el que l'escala és l'element més important. Tenim altres entrades que ja fan funcions d'estables, bé de pastador i forn de pa, tot i tenint també l'escala. En altres trobem elements d'altres activitats, com la tina o alguna bóta, així com pot fer funcions d'obrador o d'espai de treball.

Però, malgrat pugui compartir alguna activitat, l'entrada sempre té la funció bàsica de comunicació exterior-interior i amb el pis de la casa.

4.2.4.1.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.4.1.4.1. Presència a la documentació

Descripció

L'entrada és un espai que apareix esmentat als documents des del segle XIV, i que Serra Vilaró ja va detectar a les cases de Bagà, quan deia que la planta baixa de la casa "estava dividida en quatre parts: la primera, l'entrada, amb les eines de conreu i els guarniments de les atzembles i bestiar; davant la porta, una escala de fusta que conduïa al pis superior; al costat de l'entrada, l'estable"⁵²³. Per exemple l'entrada que hi havia a un alberg situat a la plaça de Bagà que era d'una família acomodada l'any 1365⁵²⁴, que esmenta com a primer espai de la casa *in portico hysius hospicii*.

També al treball de Dolors Santandreu queda diferenciat un espai d'entrada a les cases que surten a la documentació que va estudiar⁵²⁵. Durant el segle XIV anomenat *intrata*, el 1383⁵²⁶, o *introhitu* el 1433⁵²⁷ i el 1439⁵²⁸. I ja a partir del segle XV⁵²⁹ anomenada entrada.

Els documents deixen veure la relació d'aquest espai amb altres de la planta baixa de la casa, ja que podia haver celler⁵³⁰, estable⁵³¹, el pastador⁵³², alguna cambra i a

⁵²³ Serra Vilaró, J. (1947). *Les Baronies de Pinós i Mataplana*. Barcelona. Editorial Balmes. Volum II. P. 292.

⁵²⁴ 1365 a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁵²⁵ Santandreu, M.D. (2006). *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.

⁵²⁶ 1383e, Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r). 1383g, Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v). 1383h, Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁵²⁷ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁵²⁸ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁵²⁹ A l'entrada de dit mas: 1461 a, Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).

⁵³⁰ 1422 a. Francisca vídua de Bernat Bestorra (APB, llibre notarial 27, foli 86v).

⁵³¹ 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

⁵³² 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs, a 5-11-1695. (APB)

vegades la cuina; en alguns casos amb un porxo, *postidiu*, que estaria abans de l'entrada, com el de ⁵³³ 1383.

Altres cases tenien també a la planta baixa un obrador, *hoperatorio*⁵³⁴, que podria tenir una entrada independent tot i que suposem que seria la mateixa ja que no esmenta el contrari; o també una botiga-taller com la del ⁵³⁵ teixidor de lli de Borredà el 1633. En un cas, al mas Santamaria de Serrateix, al costat de l'entrada hi havia un espai que servia de ferreria el 1795⁵³⁶.

En altres cases s'esmenta un corredor⁵³⁷, que generalment estaria després de l'escala que pujaria al pis, ja que acostuma a especificar que és *superiori dicti hospicii*.⁵³⁸ Hi ha cases que esmenten l'escala⁵³⁹ situada després de l'entrada, que puja al pis i que acaba en un corredor.

L'entrada era l'accés principal a la casa, com el portal *ab ses portes i tancadures* a l'entrada del castell de Palmerola de Borredà el 1562⁵⁴⁰.

Normalment es troben objectes molt diversos a l'espai entrada, alguns relacionats amb un espai de pas i altres amb tasques que es devien desenvolupar a la casa. S'esmenten objectes relacionats amb el treball tèxtil: ordidors i un *torn de canellar* el 1365⁵⁴¹; pasteres i altres objectes relacionats amb la producció de pa: una panera o una pastera (1365⁵⁴², 1383⁵⁴³), una *pastera cubertrada ab sos petges* i una *caxa farinera de dos calaxos amb un sester de farina* el 1439⁵⁴⁴; un taulell de pastar el 1433⁵⁴⁵; cabaços el 1365⁵⁴⁶.

⁵³³ 1383e. Citat anteriorment.

⁵³⁴ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (APB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v). 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.)

⁵³⁵ 1633, Inventari dels béns de Pere Vilardell. (AAVV, 1990).

⁵³⁶ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁵³⁷ *In parieti curritorio*: 1383g, Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁵³⁸ *Curretorio superiori dicti hospicii*: 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁵³⁹ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁵⁴⁰ 1562, 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁵⁴¹ 1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló, no noble però acomodada. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁵⁴² 1365a, citat anteriorment.

⁵⁴³ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁵⁴⁴ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁵⁴⁵ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁵⁴⁶ 1365a, citat anteriorment.

També es troben diferents mobles: una taula petjada (1365, 1433), una *post amb capitells* el 1365, una taula amb cavallets el 1383h⁵⁴⁷, una caixa amb clau el 1433, una caixa de noguer el 1439⁵⁴⁸ i també un banc.

En una casa de 1439 hi havia també una *sacala levadissa de quatre grahons* i un *banch de fuster*. A una altra, el 1795⁵⁴⁹ hi havia *un cofre per posar-hi el greix dels animals, que era el menjar que es donava cada dia i que cadascú recollia en sortir de casa*. I també la premsa de la verema. Així com el 1365⁵⁵⁰ hi havia armes i escuts que estarien penjats a les parets.

A les escales que comuniquen l'entrada amb els espais del pis superior també es troben objectes, principalment penjats a les parets, com armes diverses (escuts, llances, dards)⁵⁵¹, pastera, taulell de pastar i caixa farinera⁵⁵², caixes de noguer⁵⁵³, algunes amb roba⁵⁵⁴, o un arca de pi⁵⁵⁵, un armari amb llençols i tovalles⁵⁵⁶, torn de filar, pintes de pentinar llana i cistelles⁵⁵⁷. El 1795 s'esmenten dues escales, la de la planta baixa al pis i la del pis al segon pis.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Portico hipsius hospicii, 1365a

Intrata, 1383e, 1383g

⁵⁴⁷ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁵⁴⁸ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁵⁴⁹ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190). (Hi havia en total 10 habitacions i 17 llits, tots parats).

⁵⁵⁰ 1365-a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló, no noble però acomodada. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁵⁵¹ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁵⁵² 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁵⁵³ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁵⁵⁴ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁵⁵⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁵⁵⁶ 1795, Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁵⁵⁷ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

4.2.4.1.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

L'aparició de la diferenciació d'un espai d'entrada de la resta d'espais de la casa segurament va relacionat amb el creixement i la reorganització de les masies, però no disposem de documentació que expliciti aquest espai fins al segle XIV. Possiblement en un inici no hi havia diferenciació d'un espai previ que fes de pont entre l'exterior i l'interior de l'habitatge, sinó que s'accedia directament al primer espai de la casa que normalment era la cuina o els estables. Així ho veiem a la interpretació que es va fer dels espais dels dos masos de Vilosiu, en que l'entrada es fa directament per l'espai de les corts dels animals⁵⁵⁸ i d'aquí s'accedia als espais privats o domèstics.

Veiem a la documentació disponible que l'entrada ja apareix a algunes cases de nuclis i a algunes masies a mitjans del XIV, i ja de forma quasi generalitzada a finals d'aquest segle, com el 1365 en una casa de Bagà que tenia *portico hipsius hospicii*⁵⁵⁹, repetint un espai amb característiques similars a quasi totes les cases documentades, algunes amb un porxo previ, i altres en que el porxo o *porthicu*⁵⁶⁰ ja fa les funcions d' entrada.

Hem vist que les entrades de les cases de finals del segle XIV i del segle XV s'utilitzen per a diferents activitats, ja que es troben elements tan diversos com armes, eines per treballar el camp, la pastera o el taulell de pastar, un arribanc, o estris per treballar la llana o el cànem. Per aquest motiu els entenem com espais de pas, però també com a un espai en el que es podien realitzar activitats que no tenien un lloc específic a la casa.

Tot i que als inventaris dels segles XVII i XVIII no s'esmenta sempre l'entrada hem de suposar que era un espai existent a la casa, però que possiblement no conservés objectes dignes de l'inventari. Hem vist que a totes les cases es conserva aquest espai d'introducció a les diferents zones de la masia, i que és un espai imprescindible en la organització interna de la casa.

⁵⁵⁸ Bolós, 1996.

⁵⁵⁹ 1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló, no noble però acomodada. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁵⁶⁰ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

Les datacions absolutes d'algunes portes d'entrada ens poden orientar en la cronologia de les entrades, ja que troben elements des de finals del segle XVI fins al segle XIX, com hem vist a algunes portes, tot i que es tracta d'un element que segurament s'ha anat substituint i adaptant a noves èpoques.

4.2.4.1.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- L'espai entrada apareix a la documentació com a un espai de trànsit entre l'exterior i l'interior de la casa ja a inicis del segle XIV.

- Abans del segle XIV l'entrada a la casa eren els estables o la cuina, tot i que no sabem amb precisió el moment històric en que ja pren les funcions d'entrada únicament.

- L'entrada ocupa generalment el pis inferior del cos on es troba la sala al primer pis.

- És un espai distribuïdor de la resta d'espais de la planta baixa i comunicador vertical amb els espais del pis a través de l'escala.

- En aquest espai es poden fer altres activitats, ja que a vegades el mateix espai es comparteix amb estables, forn i pastador, o espai per guardar diferents objectes i productes.

4.2.4.2. LA SALA

4.2.4.2.1. DADES GENERALS

4.2.4.2.1.1. Definició i ús

La sala és l'espai que generalment ocupa una situació central en l'estructura de la masia o casa rural, al primer pis, essent aquesta centralitat un signe de que es tracta d'un espai principal, espaiós i solemne que s'utilitza en les festivitats i manifestacions socials importants de la família, tot i que no és l'espai on es desenvolupa la vida familiar quotidiana. La sala és un espai al voltant del qual es situen les altres cambres, actuant com a eix comunicador dels espais que té al seu voltant. També és i era l'espai on es rebia i entraven els forasters, que havia de donar una visió de la família i de la seva situació econòmica i social, en ella es concentren els millors mobles i és un dels espais més cuidat de la casa. Moltes sales conserven les parets amb pintures noucentistes i els cairats del sostre tenen els angles motllurats, així com s'exposen els millors mobles i els més representatius del nivell de la família.

Per tot això la sala ha esdevingut un espai simbòlic, del que s'ha fet una interpretació metafòrica⁵⁶¹, ja que mostra la posició econòmica del grup; és el centre geomètric de l'edifici, el centre social familiar, el lloc de la casa on convergeixen tots els espais i per on s'ha de passar per anar a qualsevol altre zona de la casa. És l'espai on es troba la capella, l'element protector de la llar; al que arriba l'escala des de l'entrada i del que surt l'escala que porta a les golfes, als graners.

L'espai sala quasi sempre es troba a l'eix on s'obre la porta principal, i en les cases de tres cossos el carener de la teulada queda centrat respecte a l'eix de la sala, marcant aquest espai com el centre de la simetria del conjunt. És l'espai que té la finestra exterior més important de la casa, també és el que s'obre a l'eixida, per tant la seva situació dins la casa queda reflectida a la façana.

⁵⁶¹ Els elements arquitectònics es poden interpretar com a formes culturals verbals, aquelles que posseeixen un referent semàntic de tipus metafòric, seguint els estudis de l'antropòleg A. Rapoport, que es va centrar en l'espai arquitectònic com element dotat d'elements semàntics (1969, *House form and culture*. Englewood Cliffs. New Jersey). Aquest tipus de lectura va donar origen als *Environment Behavior Studies*, una forma de documentar de quina manera es relaciona la configuració espacial construïda amb la conducta dels éssers humans.

L'estructura de l'espai ve donada per les dimensions i organització de la casa, tot i que a totes es manté aquesta situació diferenciada i principal que deixa clara la importància de la sala com a espai important del conjunt.

4.2.4.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

El terme que s'utilitza de forma general a la zona per a aquest espai és *sala*. A la documentació històrica trobem aquest espai amb les denominacions de: aula, menjador i sala. Veurem la relació entre els tres.

SALA:

Sembla que el topònim de *sala* o *sales*⁵⁶² és d'origen germànic, significa casa per a viure, un gran edifici amb un sol espai⁵⁶³.

Al territori dels comtats i vescomtats la unitat administrativa bàsica eren les *villa*, però hi havia altres dos elements, la *sala* i el *palatium*⁵⁶⁴. La sala era un edifici de planta rectangular cobert amb volta de full de llibre i porta a nivell del sòl, era un edifici administratiu menor. El *palatium* era el centre administratiu del domini comtal, vescomtal o episcopal, amb la finalitat d'emmagatzemar censos en espècies, delmes i primícies, que al segle XII encara conservava el seu caràcter com a centre administratiu.

D'altra banda, la funció de la sala al segle X era més residencial que el castell, que tenia un caràcter defensiu. Així el concepte de sala és diferent al de castell, mentre els castells es van construir amb objectiu de defensa durant la primera fase d'ocupació i en els que s'establien els castlans, militars al servei d'un senyor, les sales eren construccions civils diferents dels castells i palaus, residències permanents, amb una o dues plantes i a vegades acompanyades d'una torre, que tenien un únic espai principal destinat a funcions de recepció i de celebració a un pis i a l'altre podia tenir l'espai

⁵⁶² Apareix en un document de 1011: "masos, sales i castells", citat per Moner e altri, Grupo 2C (1975), p. 20 i 22.

⁵⁶³ *Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, segona edició, 2007. <http://dlc.iec.cat/>

⁵⁶⁴ Riu, M. (2001) "Aspectes històrics i arqueològics del mas". A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 19-48.

d'emmagatzematge d'imposts⁵⁶⁵. És a dir, era un tipus de casa forta residencial de planta quadrada.

A la documentació històrica l'espai anomenat sala no apareix fins a finals del segle XIV i en alguns casos el trobem relacionat amb el menjador⁵⁶⁶. Abans del segle XIV s'anomena "aula" a l'espai on s'hi troben elements del foc, atuells de cuina, la taula i altres objectes varis que son característics de la sala, i a partir del segle XV la sala ja apareix com a espai independent i amb aquesta denominació.

AULA:

La paraula aula procedeix del llatí *aula*, i del grec *αὐλή (aulé)*. El significat és "la sala d'un centre docent destinada a fer-hi classes"⁵⁶⁷. En època de l'imperi romà s'anomenava aula al pati destinat a les cerimònies. També es refereix a un palau, castell o casa gran d'un príncep sobirà on aquest habita. Veiem que la relació entre sala i aula és molt pròxima en quant al significat de l'espai.

En la documentació dels segles XIV i XV no apareix esmentat l'espai sala, però si l'espai aula de forma molt generalitzada, sempre contenint el tipus d'elements que són els característics de les sales. Com a la casa de Jaume Trullars⁵⁶⁸ el 1383, *in aula*, que era situada al pis. O a la casa de Joan Orriols⁵⁶⁹ el 1438, *in aula sive comestorio*. Per tant la denominació aula serà la precedent a la de sala, essent el mateix tipus d'espai o, al menys, amb la mateixa finalitat.

MENJADOR:

El menjador és una estança que està relacionada amb la sala, ja que s'utilitza per a l'activitat principal de menjar, igual que la sala. La paraula procedeix del llatí *comestorio*, transformat en *menyador* en català antic⁵⁷⁰.

⁵⁶⁵ Moner, 2001, p. 264-278.

⁵⁶⁶ *In domo subtus salam dicti hospicii*: 1383g, Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v). *In sala*: 1448, inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v). *En la sala o menyador*: 1441a, inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r). A Santandreu, 2006.

⁵⁶⁷ *Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, segona edició, 2007. <http://dlc.iec.cat/>

⁵⁶⁸ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁵⁶⁹ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁵⁷⁰ Coromines, Joan (1984).

El menjador podria ser l'altre espai que donés origen a la sala, ja que a moltes cases s'especifica que fa les funcions de sala a més de lloc per menjar, tot i que el més freqüent era que la cuina acomplís totes les funcions (menjar, cuinar, estar). En un document de Berga de 1441 apareix relacionat el menjador amb la sala: "la sala o menyador"⁵⁷¹, fet que ens ajuda a confirmar aquesta relació. A la documentació més antiga, la paraula més freqüent és *comestorio*⁵⁷², mentre que a partir del segle XV ja trobem *menyador*⁵⁷³.

Creiem que l'ús de la denominació *aula* seria la més antiga, que va conviure amb la denominació de *comestorio*, i que a partir del segle XV es generalitza la denominació *sala* que unifica les anteriors denominacions d' *aula* i menjador.

4.2.4.2.1.3. Característiques

Presència a les cases estudiades

Totes les cases estudiades tenen un espai al primer pis o a la planta baixa que, per les característiques, connexió amb la resta d'espais i elements que s'hi troben, podem relacionar amb l'espai sala. Totes les cases tenen sala, sigui independent o compartida amb la cuina.

Diem això perquè hi ha algunes cases en les que l'espai sala no és tan evident com en altres, degut a que comparteix espai amb la cuina, és a dir, que a la casa únicament hi ha un espai de tipus comunitari per a la família que reuneixi les funcions que són típiques de la sala però en el que també s'hi troben els elements de la cuina i el foc. Aquest fet ens provoca plantejar-nos si es tracta d'una cuina a la que podem atribuir funcions de sala en no existir un espai independitzat, o si es tracta d'una sala que conté els elements per cuinar. Siguí com sigui això ens ajudarà a fer plantejaments en quant a l'origen i evolució d'aquest espai a la casa. També observem que a les cases agrícoles del baix Berguedà és més freqüent que les cases tinguin dos espais diferenciats, mentre que a les cases de muntanya és més freqüent que la cuina sigui l'únic espai gran que reuneix totes les funcions.

⁵⁷¹ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁵⁷² *In comestorio*: 1362, Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà, (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261) ACA.

⁵⁷³ *Lo menyador pres la cuyna*: 1452, inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

Ubicació a la casa

Com els altres espais de tipus familiar, la sala es troba generalment al primer pis, en una ubicació principal, ja que l'escala que comunica la planta baixa amb el pis s'obre quasi sempre a la sala, essent l'espai que comunica la resta d'espais de la zona de vida familiar. La seva funció de distribuïdor li ve donada per la ubicació que la comunica amb la resta d'espais del pis, com pel fet que les escales arriben des de la planta baixa o surten de la sala cap a les golfes.

De les cases estudiades el 94,73% tenen la sala al primer pis, i només el 6,5% la tenen a la planta baixa. El tipus d'habitatges que tenen la sala a planta baixa la comparteixen amb la cuina i es tracta bàsicament de cases molt petites o masoveries, però també dels habitatges en balma o adossats a una roca que tenen una única planta.

És important remarcar que cada casa té únicament una sala, no com veurem en el cas de les cuines, que pot haver una cuina principal i altra de treball o secundària a la planta baixa. En el cas que a un mateix edifici hi hagin dos habitatges, sigui amb divisió horitzontal o vertical (en tenim dos casos), si que hi ha més sales, però sempre una per habitatge. Altre cas diferent és el menjador, ja que alguna casa gran té cuina, menjador i sala, però són casos puntuals i sempre es tracta d'un espai menjador que està relacionat directament amb la cuina i que és fruit de modificacions molt properes a l'actualitat.

	Al pis	A planta baixa	Sala amb cuina
Plana	33	2	2
Muntanya	39	3	17

Taula 25: Ubicació de la sala a la casa. Espai compartit amb la cuina.

En quant a la situació de la sala dins l'estructura de la casa, en els casos de cases que tenen dues crugies, lògicament la sala està situada a una crugia lateral, mentre que a les cases de tres crugies la sala sempre es troba a la del mig. Veiem que, malgrat hi

ha més cases en nombre total que tenen la sala central, crida l'atenció la quantitat de cases que tenen dues crugies i la sala situada a un lateral, fet que mereix una atenció especial i que analitzarem a l'apartat de tipologies de la sala. Aquestes sales de cos lateral les trobem situades amb diferents orientacions geogràfiques, per tant no responen a una prefiguració intencionada en quant a la situació dins la casa tot i que marquen clarament l'ordenació de l'espai intern perquè la segona crugia és paral·lela a la de la sala; l'únic factor que si es té en compte clarament és la insolació i la il·luminació. El que si és destacable és que el nombre de sales en el cos lateral és més freqüent a les zones de muntanya, mostrant una tipologia molt específica d'habitatges, mentre a la plana agrícola generalment s'ubica a la crugia central de la casa.

Situació de la sala	lateral	central
Baix B	8	26
Alt B	21	16
Total	29	42

Ubicació de les sales laterals	N	O	S	E	NO	NE
	6	8	7	6	1	1

Taula 27: Ubicació de la sala en cos lateral.

Taula 26: Número de sales al cos lateral i central.

Orientació de la sala	N-S	E-O	NE-SO	NO-SE
	38	26	4	8

Taula 28: Orientació de les sales.

Veiem que predomina la orientació nord - sud, però en aquesta com en la orientació est - oest, la ubicació de les obertures de la sala quasi sempre estan al sud, amb un 73,68% del total, sigui amb finestra o amb una eixida. En les sales orientades NE-SO la finestra o obertura principal s'obre a SO, i en les que estan orientades NO-SE s'obre a SE. En algunes cases amb la sala orientada NS, que tenen la sala lateral en la crugia de ponent, l'obertura dona a O.

En les sales laterals orientades E-O hi ha 10 que estan obertes a ponent i 10 a llevant, degut a que la façana principal és sempre perpendicular a les crugies, fet que marca la situació de l'obertura de la crugia on es troba la sala.

També s'observa que les sales que s'obren a una eixida perpendicular, aquesta es troba quasi sempre a la façana sud de la casa, amb petites variacions d'orientació però sempre a migdia.

Obertura a exterior	S	O	E	SO	SE	Total
Finestra	32	9	10	2	5	25 Baix / 33 Alt = 58
Eixida	16	1		1	3	11 Baix / 10 Alt = 21

Taula 29: Orientació de les obertures exteriors a la sala.

Descripció formal i estructural

Tot i que la sala és un element de la casa d'origen medieval⁵⁷⁴, l'estructura que es conserva actualment a moltes de les cases documentades procedeix de les modificacions i de l'evolució d'aquest espai des dels segles XVI i XVII, però no descartem diversos casos en que ben segur que l'estructura ha estat poc modificada des de finals de la Baixa Edat Mitjana. La sala és una habitació àmplia, generalment de planta rectangular, majoritàriament orientada a migdia i a la façana principal en la que s'obren finestres amb festejadors en uns casos, i en altres s'ha ampliat amb una galeria d'arcs situada de forma transversal. A banda i banda de la sala s'obren habitacions dormitori, i la cuina o menjador, amb les portes amb muntants i llindes de pedra decorats amb noms, roses, escuts o dates que generalment fan referència a la data d'obertura de la porta, o d'alguna data a recordar (naixement, casament o mort) essent la majoria dels segles XVIII i XIX. A la sala dona l'escala principal que puja de la planta baixa, de pedra; i d'ella surt l'escala que porta a les golfes del segon pis, generalment de fusta i sempre tancada en un calaix amb porta per evitar la pèrdua d'escalfor i garantir l' independència. Així la sala té una ubicació d'espai principal i actua com a distribuïdor de la resta d'espais de la casa.

⁵⁷⁴ Amades (1938). També constatat a la documentació històrica consultada.

La major part de sales són de planta rectangular, 30 a la plana agrícola i 37 a la zona de muntanya; però també trobem alguna amb planta quadrada, amb 4 exemples a la plana i 4 a muntanya⁵⁷⁵. En alguns casos, sobre tot en cases que es van construir o ampliar en època moderna, la planta és molt regular, marcant unes crugies paral·leles i tota ella perpendicular o paral·lela a la façana; però també hi ha sales de forma trapezial amb algun dels murs que forma un angle no perpendicular amb el contigu, cosa que succeeix a algunes cases amb estructura d'origen medieval, ja que l'interior s'adapta a la forma general dels tancaments exteriors de la casa (per exemple Vilajoana, Viladomat, Balart, Les Llenes); però hem de dir que es tracta de casos puntuals.

En algunes sales es pot observar que la cuina i el foc a terra tancats en un nou espai, s'han construït més tard, sempre aprofitant l'extrem nord de la sala preexistent i, escurçant l'espai originari de la sala (Cal Gabatx, La Coma, Cal Plata). En altres, la cuina es troba a una crugia al costat de la sala, mantenint així l'espai de la sala íntegre i l'espai de cuinar separat de l'espai central, en un tipus de planta que es repeteix sobre tot a la zona de plana agrícola (cal Bep Vell, cal Macià, Boixadera dels Bancs, Torradabella, Barons, Trasserra,...). També tenim exemples de cossos afegits tardanament a un extrem de la sala per independitzar la cuina i no utilitzar l'espai ja existent (Torneula).

En qualsevol cas la planta general de les sales configura un espai ampli i regular, no excessivament il·luminat i amb una ubicació i obertures que el caracteritzen com a espai no tancat.

Altra característica de la sala és la seva situació respecte al carener de la teulada i a la façana principal, que remarca la seva importància dins els conjunt. Quasi de forma generalitzada a les masies de Catalunya, la sala es troba en el mateix eix que la porta principal, perpendicular o paral·lela a la façana principal, i en conseqüència damunt la porta, s'obre a la sala una finestra que acostuma a ser la més important de la casa, per les dimensions o perquè presenta decoracions, o bé la sala està oberta a la galeria o eixida. Molts autors han observat que a cases dels segles XVII i XVIII que van ser ampliades o fetes de nou, es feia coincidir el carener de la teulada amb l'eix longitudinal de la sala⁵⁷⁶, de fet aquest patró es segueix en moltes de les cases estudiades, però no és generalitzat al Berguedà. En el següent quadro veiem la relació

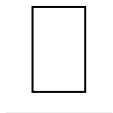

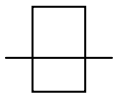

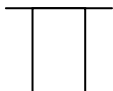
⁵⁷⁵ Recordem que les dades per a l'estudi dels espais és en base a 76 cases de les que s'han documentat els espais interiors, no de totes les cases de la comarca.

⁵⁷⁶ Moner, J. (2001). Bonet Garí, Ll. (1983). Moner diu que les ampliacions i construccions noves dels segles XVI, XVII i XVIII tenen com a finalitat obtenir una sala al centre, ja que es reforma la coberta per situar el carener a l'eix de la sala.

de l'eix de la sala amb el carener de la teulada en els casos que hem estudiat; es confirma que un 27,63% dels casos tenen el carener sobre l'eix de la sala, però un 31,57% tenen el carener situat transversalment respecte a l'eix longitudinal de la sala, tot i mantenint una ubicació centralitzada de l'espai dins el conjunt de la planta de la casa i en relació amb els vessants de la teulada. Però trobem també altres models en que la sala no es troba centrada respecte al carener, sigui paral·lel o perpendicular a aquesta, o bé desplaçat a un lateral. Això es dona normalment en masies de dos cossos (Vilajoana, Runers, Cubinsà, entre d'altres), però també en alguna masia de tres cossos en que la proporció general de la planta i la ubicació del carener no permet la coincidència (Ballaró), i que suposen un 35,52% del total. Així, tot i que és majoritària la relació de situació de la sala amb la teulada, no és un element que ha condicionat la organització general dels espais. Aquesta distribució de relació la trobem de forma igualada a les zones de plana com de muntanya, però és remarcable la quantitat més elevada de cases amb l'eix no coincidint perpendicular (tipus 5) a les zones de muntanya, degut a que hi ha més cases amb dos cossos.

Tal com deia Jeroni Moner , que va tractar les “disfuncions” de la sala, la disposició obligada per raons de simetria de fer coincidir l'eix de la sala amb el carener havia obligat a fer “una sèrie d'artificis constructius impensables en les arquitectures tradicionals i més complicats quan més ampla és la sala”⁵⁷⁷, amb encavallades i jàsseres, que es van evidenciar per aquesta voluntat de disposar la sala al centre i que es va donar a partir dels segles XVII i XVIII, donant lloc a l' anomenat mas de tipus consolidat.

⁵⁷⁷ Moner, J. (2001: 266).

TIPUS		Número de cases
Tipus 1- Eix paral·lel a carener		21
Tipus 2- Eix perpendicular al carener		24
Tipus 3- Eix desplaçat paral·lel		7
Tipus 4- Eix desplaçat perpendicular		3
Tipus 5- Eix no coincidint perpendicular		11
Tipus 6- Eix no coincidint paral·lel		6

Taula 30: Relació de l'eix sala i el carener teulada. Número de cases a la zona per tipus.

Pel que fa a la relació de la sala amb la finestra principal, 61 cases tenen la finestra de la sala oberta a la façana principal de la casa, mentre que a 11 cases aquesta no coincideix amb la mateixa façana on s'obre la porta principal. D'altra banda, malgrat la finestra es trobi a la mateixa façana de la porta, no coincideix en tots els casos amb la porta, i tampoc es troba centrada en la façana, sinó desplaçada a un costat sense mantenir una estructura simètrica. Hi ha 53 cases en què la finestra de la sala està sobre la porta d'entrada, mentre que en 16 es troba descentrada; i hi ha 33 en que la façana és simètrica, és a dir, que la porta està al centre de la façana i la finestra de la sala just a sobre de la porta.

Hem vist que en molts estudis sobre la masia s'ha pres en consideració que la sala va ser un espai que es va configurar com a resultat de l'ampliació de la casa per aconseguir més espais afegint un tercer cos, i no pel fet de voler fer un espai central, o de donar més amplada al cos central. És a dir, que no hi havia una intenció clara de crear un espai important, sinó que l'espai va sorgir degut a les modificacions que la necessitat de més espai va provocar i que va situar l'espai central en una ubicació de distribuïdor i comunicador de la resta de cambres que va provocar que es convertís en l'espai simbòlic que és. Ara veiem què, tot i la existència necessària d'espais dins la casa destinats a activitats compartides de grup, la ubicació centralitzada de la sala no seria intencionada en un principi, ni és herència d'estructures arquitectòniques anteriors (com el pati dels castells o l'atri de la villa romana), sinó simplement fruit de l'evolució lògica d'una estructura ortogonal. El fet que es conservi un important nombre de cases de dues crugies amb la sala lateral i amb la sala compartida amb la cuina, ajuda a refermar aquesta teoria. Si és evident que a les cases de les zones agrícoles, amb unes característiques estructurals molt marcades, en les que les galeries i eixides han configurat una estructura específica, la sala s'ha convertit a partir del segle XVII-XVIII (moment històric de les ampliacions), en un aparador, en un espai central en tots els sentits de la paraula; però no és un fet únic i hem de tenir en compte tots els tipus de masies que tenim a la zona per establir una hipòtesis de creixement i creació d'aquest espai.

L'**accés** a la sala es realitza a través d'una escala que puja des de la planta baixa. Com hem vist a l'espai entrada, l'escala és un element important i que es troba en una situació pròxima a la porta principal, amb la finalitat d'optimitzar la connexió amb els pisos alts. L'escala s'obre directament a la sala, sempre tancada amb una porta que fa

les funcions d'entrada als espais privats o destinats a la família dins la casa, i per tant independitzant aquesta zona de la planta baixa o zones de treball. També de la sala surt l'escala que porta a les golfes i que generalment aprofita el mateix calaix de l'escala principal. L'escala sempre està situada en un dels laterals llargs i sempre perpendicular a la façana on es troben les obertures a l'exterior.

Tot i que la major part de les cases estudiades tenen l'escala que porta directament a la sala, hi ha algunes cases en les que la trobem a un espai al costat de la sala, compartint paret. Un i altre tipus són evolucions diferents del tipus de tancament de l'escala, ja que en un sistema la caixa de l'escala forma part de l'espai de la sala i en altre s'ha aprofitat el cos lateral per tal de guanyar més espai a la sala.

Com a fruit d'ampliacions tardanes, aquelles que es van fer entre els segles XVIII i XIX de forma molt generalitzada a la zona, algunes cases tenen dues entrades: la que permet l'accés des de l'escala a través de la planta baixa, i una segona porta que s'obre directament a la sala per la façana posterior, la de tramuntana. L'obertura d'aquesta segona porta va ser possible degut a la ubicació de les cases en un desnivell del terreny, que va provocar la construcció d'un pati o una cisterna que s'aprofiten com a plataforma d'entrada. Ja hem parlat anteriorment d'aquest fet. També tenim algun cas molt puntual en que es va construir una segona escala a l'exterior de la façana per permetre l'accés directe a la sala des de l'exterior, sense haver d'utilitzar l'accés per la planta baixa. Son edificis que es troben en un terreny pla i que no permetien la obertura d'entrada a la façana posterior, optant per fer aquesta segona escala que permet també una divisió de tasques dins la casa. En molts casos aquesta escala està adossada una façana lateral.

Tenim exemples dels murs de calaixos d'escala construïts amb taulons de fusta, altres amb tàpia encofrada i els més moderns amb maó o rajol. Dins el mateix calaix s'ubica l'escala que porta a les golfes, que generalment és de fusta.

Escala amb accés directe a la sala	Escala a un espai contigu a la sala
53	14

Taula 31: Ubicació de l'escala principal respecte a la sala.

Pel que fa als elements estructurals i **materials**, tenim diferents materials. Els murs de les sales són de paredat, ja que sempre la sala es troba situada entre dues parets mestres que marquen una crugia i entre els tancaments de les façanes anterior i posterior. En els casos en que s'ha fet un tancament o envà per separar la sala d'un nou espai que ha sorgit de la divisió d'aquesta, o bé el tancament de l'escala, aquest és de rajol o maó posat vertical, o bé de tàpia de fang o de guix encofrada. A les zones del baix Berguedà les parets d'encofrat solen ser de fang, mentre que a les zones de muntanya és més freqüent l'encofrat de guix. En quan als revestiments, els murs de la sala no es deixen mai amb paredat vist, sinó que son arrebossats amb morter de calç i generalment policromats color amb pintura a la calç; tenim casos de masies amb reformes evidents dels segles XVIII i XIX que presenten una policromia a les parets de tota la sala, en la que es repeteix una sanefa a un metre d'alçada aproximadament formant un sòcol, i la resta d'alçada amb decoració entre plafons delimitats també amb sanefes, com és el cas de les cases cal Castanyer i Ballús d'Avià, amb motius repetitius de garlandes geomètriques i vegetals fetes amb la tècnica de l' estergit. Aquest tipus de policromia és molt freqüent al Baix Berguedà, a les cases agrícoles que presenten una sala central, mentre que a l'Alt Berguedà és més comú que les parets de la sala estiguin pintades d'un sol color, predominant blaus, verds i ocres, generalment amb un sòcol inferior perimetral de diferent color de més o menys alçada. Crida l'atenció què en les cases en que s'ha mantingut l'habitatge també s'ha mantingut el tipus de decoració de les parets, ja que es manté el sòcol, tot i que amb pintura renovada i coloració diversa. En altres cases, per motius d'embelliment de l'espai, s'han pintat els contorns de les portes, incloent les llindes de pedra, amb pintures de tipus sintètic per remarcar el contorn de les obertures amb una intenció decorativa, o s'han fet els sòcols de fusta, tot cercant una aproximació a les modes decoratives actuals. Però generalment la sala està pintada en colors clars, en un ambient de clarobscur ja que les finestres es mantenien amb porticons ajustats per protegir de la calor i les mosques a l'estiu.

Els **paviments** de les sales que hem vist són de quatre tipus de materials: pedra, fusta, rajola i guix. El paviment de llosat de pedra és el que menys es conserva, tot i que havia sigut freqüent a les sales de planta baixa, ja que per motius de pes s'ha anat substituint per altres tipus més lleugers, tot i que es conserva en algunes cases només a la zona del foc. Quan hi ha llosat de pedra son lloses que no s'han escairat,

simplement aplanades per regularitzar la superfície superior, però sense crear un paviment continu i amb peces regulars (per exemple a la masia Monestir de La Pobla de Lillet). Quan havia hagut o hi ha paviment d'aquest tipus, es recolza sobre una estructura d'embigat junt que forma el sostre de la planta baixa, per tal que garantir la resistència.

El paviment de fusta és més corrent a les zones de muntanya, amb un empostissat de taulons de fusta de roure o de pi que recolzen sobre un embigat. És un paviment que no està polit, només pel pas del temps i per ser rentat amb aigua i lleixiu de cendra que l'ha anat brunyint donant-li una patina característica. És un tipus de paviment que no s'envernissava ni pintava. (Vilajoana, cal Julit).

Els paviments ceràmics són els més freqüents a les sales del Baix Berguedà, compost per rajoles de diferents mides i disposades en formes diverses. S'utilitza el cairó, rajola quadrada, i la rectangular que es pot disposar a trencajunt, espina de peix o modular en diferents combinacions. En els paviments de la sala i dels espais contigus també podem observar les divisions que s'ha fet de l'espai o les ampliacions, ja que es combinen paviments de diversa tipologia i materials (Vilamarí, Agut). Són poques les sales amb paviment hidràulic, però en els casos que hem trobat es tracta de cases que van patir una important reforma a finals del segle XIX o inicis del XX, quan el paviment hidràulic es va posar de moda i era un signe de modernitat (Boixadera del Cint).

El guix premsat per a paviments de la sala el trobem a l'Alt Berguedà, on era freqüent la seva utilització per a diversos materials constructius, des de paviments i sostres fins a murs (L'Espelt, ca l'Andreu, Les LLenes).

En quant als **sostres**, l'estructura bàsica és amb cairats de fusta sobre els que recolza el paviment del pis superior. Els cairats es disposen de forma transversal entre els dos murs laterals de la crugia; en alguns casos hi ha un pilar o una columna al centre de l'espai per tal de poder cobrir més llum, amb jàsseres recolzades a banda i banda que ajuden al suport dels cairats. Els cairats acostumen tenir les cares ben escairades i amb els angles visibles de la cara inferior decorats amb una motllura de mitja canya. Entre les bigues es disposa el material que cobreix i que a la vegada és la base del paviment del pis superior. Tenim sostres d'empostissat de fusta posat de forma perpendicular als cairats i simplement recolzat a sobre, o sobre llates formant un tramat (molt característic a l'alt Berguedà); també de cairons ceràmics, corbes o revoltons. A vegades la part inferior entre bigues, és a dir, el sostre, és cobert amb algun material per tapar el de construcció, molt freqüent l'emmotllat de guix en plaques planes i amb decoracions, o els revoltons de guix d'emmotllat i, més modern, el sostre

encanyissat de guix. Destaquen alguns sostres de sales, sobre tot de les zones de muntanya, amb diversos motius decoratius geomètrics en les plaques de guix emmotllat⁵⁷⁸.

El tipus d'acabat que tenen els sostres pot ser amb les corbes o el material entre bigues simplement emblanquinat, i altres vegades pintat; igual que les bigues que podem trobar amb la fusta natural, tractades amb olis o policromades.

Les **obertures** interiors de la sala es limiten a les portes i generalment a una finestra o obertura a l'exterior. Ja hem dit que des de la sala s'accedeix a la resta de cambres del pis de la casa en fer funcions de distribuïdor, i quasi totes les portes s'obren a la sala. Les portes es troben distribuïdes generalment a cada banda dels costats més llargs i, a vegades alguna a l'extrem nord. En les cases en que la sala és al centre normalment hi ha tres portes a un costat i dues o tres portes a l'altre, que donen a les cambres, cuina, foc o rebost, depenent de l'organització de la casa. En cases més petites únicament son dues a cada costat. En aquelles cases que tenen la sala situada a una crugia lateral, les portes s'obren en un únic costat de la sala.

Les portes de la sala son els elements més remarcables, ja que a vegades és l'únic element decoratiu de la casa junt a les llindes d'algunes finestres exteriors. Aquí trobem diferència entre les cases de la zona agrícola de la plana i les de la muntanya, ja que a les cases de la plana és més freqüent trobar llindes de pedra amb dates, inscripcions, decoracions solars, florals o motius religiosos, així com amb els muntants decorats amb algun tipus de talla o motllura. Mentre que a les cases de muntanya les llindes i muntants de les portes generalment són de fusta i no presenten decoració, és a dir, són elements més pràctics. Les llindes decorades ens recorden dates importants a la casa, un naixement, una defunció, el moment en que es va obrir la porta i es va fer un afegit a la casa, i aquests moments importants en la família queden expressats en l'espai més important de la casa, la sala, ja que és l'espai de pas obligat.

A més de les portes també hi ha una obertura a l'exterior, una finestra o un balcó, a vegades amb una eixida transversal que filtra la llum. Ja hem vist que totes les sales tenen al menys una obertura, i que aquesta sol ser la finestra principal o més destacable de la casa, sigui perquè exteriorment està més decorada, sigui perquè és la finestra de majors dimensions o perquè es troba situada en una posició centrada respecte a la façana. Aquesta finestra de la sala per la cara interior té un o dos festejadors, i a vegades s'ha convertit en un balcó cercant major entrada de llum.

⁵⁷⁸ Veure l'apartat de materials i tècniques, on ja s'ha exposat aquest tipus de material.

En algunes cases s'ha afegit tardanament una eixida de galeries o balcó a la façana sud. Del total de 228 cases que s'han utilitzat en el treball, hi ha 36 cases amb eixida al baix Berguedà i 29 a l'alt Berguedà, un 28,50% del total. Com veurem a l'apartat corresponent, hi ha de dos tipus, les eixides amb galeries i les eixides tipus balcó encastat dins la façana. Les primeres són més freqüents i característiques de les zones agrícoles i les altres de les zones d'alta muntanya, tot i que trobem dels dos tipus a tot el territori.

Els **elements decoratius** de l'estructura de la sala són mínims, en aquesta zona no es conserven decoracions artístiques sinó que són la mínima expressió, mostrant espais molt pràctics i utilitaris. En els elements estructurals les úniques decoracions són les que es presenten a les llindes i els muntants motllurats d'alguna casa a les zones agrícoles, però son pocs exemples (Torrentbó, Vilajoana) i no trobem portes d'arc o amb decoracions renaixentistes o barroques que si son presents en altres zones de Catalunya. Els sostres simplement presenten una motllura als angles dels cairats, molt simple. Les parets, en pocs casos, es troben decorades amb motius pictòrics, únicament a cases molt grans i que havien sigut el centre d'una gran producció en algun moment històric cap a finals del XVII o inicis del XVIII (cal Castanyer). Les obertures exteriors a vegades presenten una llinda o muntants decorats segons l'estil de l'època, amb arcs conopials gòtics o motius renaixentistes al guardapols i la llinda. També algunes galeries presenten pilars amb capitells senzills, però que en conjunt ja componen un element decoratiu que afegeix un toc de distinció a la casa; algunes molt simples i altres amb arcs rebaixats i motlures en la base i capitell. Els elements que posen el punt ornamental a la sala son els elements immobles i mobles que es troben en ella, i que proporcionen el complement a l'espai.

Finalment, volem parlar de la **funció** de la sala, que ajuda a entendre el simbolisme d'aquest espai. La funció bàsica que amb el temps s'ha donat a la sala és la de menjador de les grans celebracions familiars, en ser l'espai on hi cap una gran taula i s'hi pot seure una gran família, però no ha estat la única. Quan parlem de simbolisme ens referim a la sala com a espai aparador que mostra la família, la seva situació econòmica i social, on hi ha els millors mobles de la casa, la capella, el rellotge, la vaixel·la bona, el retrats dels avantpassats i l'arbre genealògic (actualment també la fotografia aèria de la casa....), l'espai on es permet entrar als forasters coneguts i on es poden fer una idea del tipus de família a la que visiten. En aquest sentit la sala és

únicament un escenari, un element simbòlic transmissor d'un estatus, un espai on no es desenvolupa la vida quotidiana, sinó que fa funcions de distribuïdor degut a la ubicació centralitzada en l'estructura de la casa.

A algunes cases de la zona estudiada la sala comparteix espai amb la cuina (19 cases⁵⁷⁹), i també en algunes ocasions amb el foc (18 cases tenen el foc a la sala). Són pocs els exemples, però suficients per mostrar que a algunes zones del territori, sobre tot a muntanya, sala i cuina esdevenen un espai únic que no tindria un simbolisme tan acusat com a les zones agrícoles. En aquestes sales l'espai és simplement una extensió del menjador de diari i disposa dels mobles i elements més utilitaris i senzills. A vegades també s'hi troben els fogons i l'aigüera, així com la pica per rentar-se les mans, com veurem més endavant

Dimensions

La forma de la sala en general és rectangular i allargada, ja que ocupa una gran part de la longitud d'una crugia o cos de la masia. Les sales més llargues amiden entre 18 i 19 m, i les més curtes 5 m; d'amplada, la màxima és de 8 m i les més estretes de 2,5m.

Això ens permet veure que la sala és un dels espais més grans en dimensions de la casa, junt amb l'espai d'entrada que a vegades repeteix el mateix patró que el pis. La ocupació d'una crugia quasi sencera proporciona aquestes dimensions que son les que han atorgat a la sala la situació d'espai important dins la casa però a la vegada, d'espai massa obert i difícil de mantenir amb temperatures idònies pel seu ús durant l'hivern. Les modificacions actuals a algunes masies han subdividit aquest espai, tot i que la dificultat que dona el fet d'obtenir un espai al centre que no rep il·luminació i que actua com a distribuïdor, fa que únicament es tanquin espais per un extrem i es mantingui part del gran espai central.

	Superfície màxima	Superfície mínima
Baix B	156 m ² / 28% (Bellús)	10 m ² / 13% (Caseta de Salvans)

⁵⁷⁹ De les 76 cases que ens han proporcionat informació dels espais interiors.

Alt B	95 m ² / 34% (La To de La Nou)	5 m ² / 44% (Punis)
-------	---	--------------------------------

Taula 32: Exemple de sales amb superfície màxima i mínima al Berguedà. També es recull el % d'ocupació de l'espai respecte al total de la planta.

Com es pot observar al següent quadre⁵⁸⁰, la sala ocupa una part important del total de superfície del pis on es troba. El més freqüent és que ocupi entre un 20% i el 40% aproximadament, tot i que comptem amb algun exemple en que la ocupació és major i que coincideix amb cases que tenen cuina i sala juntes a la zona de muntanya. També trobem exemples en que la sala ocupa poc espai del total de la planta, i que coincideix en cases que tenen una cuina major o bé es tracta de cases petites.

Superfície ocupada	Entre 10-20%	20-25%	25-35%	35-50%	50-70%
Núm. de cases	16 (21%)	17 (22,3%)	19 (25%)	11 (14,47%)	4 (5,2%)

Taula 33: Percentatge de superfície ocupada per la sala respecte a la superfície total de la planta.

Als exemples per tipus que es presenten al capítol 5.3 podem veure la ubicació i ocupació de la sala respecte al total de la superfície de la planta, així com també a les planimetries que es recullen als annexos.

Relació amb altres espais

La relació entre la sala i la resta d'espais de la casa és estreta, ja que des de la sala s'accedeix a la major part de les cambres del pis de la masia. La sala fa de distribuïdor i comunicador entre els espais del pis i la planta baixa o altre accés principal a la casa. Des de la planta baixa la comunicació es fa a través de l'escala, per tant amb una relació directa.

⁵⁸⁰ A l'Annex 8.4 es presenta un document que recull les dimensions dels espais i els percentatges de totes les cases estudiades.

Des de la mateixa sala s'accedeix a les cambres situades al seu perímetre, inclosa la cuina, a la que la ubicació centralitzada de la sala ha deixat situada a un lateral. Tot i que la sala no fa funcions estrictes de menjador de diari, la relació amb la cuina és més estreta, ja que a la sala generalment hi trobem alguns elements que s'utilitzaven per a tasques complementàries, com l'aigüera o l'escudeller.

La relació és permeable amb la resta d'espais de la casa, però a la vegada és controlada ja que entrar a la sala dona sensació d'un espai d'entrada a la casa, espai que dona accés a les zones de la casa no permeses als visitants però que serveix d'espai d'acollida d'aquests. En ella s'obren un seguit de portes "tancades" que comuniquen però que al mateix temps divideixen i separen espais "no visibles" i privats. La sensació general d'una sala que no té cuina és simplement la de lloc de pas, la de passadís ample en el que l'espera es converteix en entreteniment gràcies a la observació dels diferents mobles i objectes que en ell s'exposen.

4.2.4.2.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.4.2.2.1. Elements immobles⁵⁸¹

A partir del XVII la sala ja rep aquesta denominació de forma invariable, i el tipus d'objectes que es relacionen en aquest espai a la documentació històrica, deixen veure que va passar de ser un simple menjador a ser l'espai principal, ja que quasi sempre es troba l'aigüera amb l'escudeller que guardava la vaixel·la bona, caixes de núvia, la taula amb els seus bancs, el rellotge, la capella amb una imatge i canelobres, un armari per guardar el pa o la roba de casa⁵⁸², és a dir, elements immobles i mobles utilitaris però també alguns dels més importants de la casa, tant per la forma de construcció i decoració com pel significat.

Degut a la funció de la sala com a espai central i d'agrupament de la família en dates claus, trobem en ella diferents elements immobles que es repeteixen amb poques variacions i que tenen un simbolisme especial en el conjunt: la capella, el rellotge,

⁵⁸¹ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.4 es poden consultar exemples de sales i dels elements relacionats (imatges 77 a 84).

⁵⁸² Veure documents referenciats a l'Annex 8.3, 1774, 1819.

l'aigüera amb escudeller, la pica rentamans, i en alguns casos també l'armari dels fogons, el foc a terra (si comparteix espai amb la cuina), a més d'algun armari encastat. A les zones de muntanya l'espai és més auster que a les zones agrícoles de la plana, probablement degut a que la importància de la casa es reflectia més en la quantitat d'estables i de bestiar, és a dir, en l'estructura externa, que no pas en la demostració de riquesa econòmica reflectida en el mobiliari intern i decoració de la sala.

Elements a la sala:	Baix B / núm. de cases	Alt B / núm. de cases	Total cases
Llindes amb data	24 (XVI a XIX)	2	26
Llindes amb decoracions	7	2	9
Aigüera escudeller	15	14	29
Pica de mans	7	3	10
Capella	16	7	23
Rellotge	8	3	11
Armari encastat	14	9	23
Armari raconer	3	3	6
Armari de fogons	1	7	8
Teiera	2	1	3
Foc a terra	1	17	18
Forn		2	2
Festejadors a finestra	24	6	30

Taula 34: Elements que es troben a les sales, a partir del conjunt de 76 cases que han proporcionat dades.

CAPELLA

La capella és un dels elements més importants, element protector de la llar, que ocupa un lloc d'honor a la casa i, que trobem ubicada a la sala. La veiem com l'herència de les divinitats de protecció de la família d'època romana, en un element de la religió catòlica que es manté a les cases durant tota la història i davant les quals es reunia la família a resar el rosari. Els objectes protectors dins les masies eren molt freqüents i es repeteixen diferents elements de devoció als que s'acollien els pagesos per obtenir bones collites com per a la protecció del conjunt familiar en cas de malalties o mort. Hem pogut veure encara elements diversos que ja s'han deixat d'utilitzar, com diferents tipus d'amulets protectors d'origen vegetal o animal (símbols cristians gravats a les llindes, llorer beneït, flor de card a la porta, creus de palma, potes de senglar o de conill clavades a la porta, espantabruixes a la teulada....), ritus religiosos o supersticiosos que es practicaven a casa (resar el Rosari, el salpàs, beneir el pa fent una creu abans de tallar, pràctiques per allunyar les tempestes, ...) o la presència d'objectes religiosos com a elements protectors, des de diferents imatges de devoció popular, crucifixos als dormitoris, capelletes que es portaven itinerants entre diferents cases, goigs emmarcats o clavats a les portes de les habitacions, escapularis, recipients per aigua beneïda, capelletes i escaparates per guardar les imatges, entre d'altres.

Algunes cases importants disposaven d'una capella o petita església independent que mantenia culte i en la que es feien els oficis per actes religiosos familiars; altres tenien integrada en una habitació una capella o oratori, a vegades relacionada amb la presència d'un capellà a la família que vivia a la mateixa casa, tal com hem vist a cases d'Avià, Montmajor, Vilada o Sant Jaume de Frontanyà; però la gran majoria únicament disposava d'una capelleta a la sala que era suficient per a garantir la protecció i que, ja entrat el segle XIX es disposaran també als dormitoris sobre una calaixera amb les imatges protegides dins una escaparata de fusta que farà funcions d'altar privat.

Crida l'atenció que a documentació del 1383 es citen dos oratoris, un pintat sobre pergamí i l'altre sobre fusta⁵⁸³, però desconeixem si es trobaven dins una capella o eren simplement taules pintades. També queda palès a la documentació que a la casa Pou de Sagàs, el 1774 hi havia una capella a la sala amb les seves portes i amb una imatge de la MaredeDéu del Roser⁵⁸⁴.

⁵⁸³ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v). 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁵⁸⁴ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. APB.

Les capelles de la sala generalment estan dedicades a l'advocació de la Mare de Déu del Roser, una devoció típicament contrareformista⁵⁸⁵, marcada per una important creació de confraries entre el 1570 i 1620 regides pel rector de la parròquia i comandades pels priors i priores, una parella de casats i altra de solters que es renovaven cada any. Amb la creació de les confraries es van crear capelles i altars del Roser a quasi totes les esglésies i la Verge de Roser es va prendre també com a la protectora de la família, motiu que va provocar que s'obrissin capelles a les sales de les masies dedicades a aquesta MaredeDéu; tradicionalment s'invocava "Verge Santa del Roser, feu que en aquesta casa no hi hagi ni poc ni massa, però si el just per viure bé", que encara moltes dones de les masies recorden i repeteixen. A banda de la del Roser, també hi trobem altres advocacions, com els Sants Metges o Mare de Déu dels Dolors.

La capella es troba ubicada a una de les parets llargues de la sala, generalment a la de la banda de ponent, encastada al mur i una mica elevada per deixar palesa la seva importància i la presidència de l'espai. Tot i que hi ha diferents tipus, totes responen a una estructura base comuna: una fornícula rectangular amb arc de mig punt a la part superior i amb un ampit a la base generalment motllurat, tancades amb dues portes de fusta; en algunes l'arc és simple i en altres forma un absis a la fornícula. L'interior generalment està policromat, en alguns casos de manera senzilla d'un sol color, en altres imitant el cel blau amb estels daurats o grocs, i en els casos més extrems, amb diferents motius policromats. A la zona de la plana agrícola les capelles són profuses, molt decorades, mentre a la zona de muntanya generalment tenen una estructura més senzilla, amb l'interior generalment pintat d'un sol color i de petites dimensions.

La diferenciació bàsica la trobem en la decoració exterior ja que el perímetre extern de la boca de la capella generalment es decorava de diferents formes. Hem vist capelles amb un marc de fusta tallat i les portes fent joc amb el conjunt; altres amb un frontó de guix situat a la part superior i un ampit a la part inferior que ressalta la importància del conjunt, tot policromat amb garlandes de flors i les imatges de sants a cada fulla interna. Les més senzilles tenen únicament les portes formades per plafons emmarcats i motlures, amb forma semicircular a la part superior. L'estil artístic d'aquestes capelles respon a un barroc rural a les més antigues, ja que no hem vist anteriors a finals del XVII, coincidint amb l'època d'auge de l'agricultura i d'aquestes cases.

⁵⁸⁵ Tal i com expliquen Moner i Puigvert, a Danès, J. (2010) *Materials per a l'estudi de la masia*. Edició i estudi introductori de Jeroni Moner i Joaquim M. Puigvert. Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Documents, núm. 7. Diputació de Girona. P. 41.

Resum de tipus:

- Capelleta encastada amb fornícula semicircular tancada amb dues portes.
- Capelleta encastada amb fornícula semicircular tancada amb una porta.
- Capelleta amb ampitador inferior.
- Capelleta amb frontó superior.

RELLOTGE

El rellotge és l'altre element important a la sala. Marca el ritme de la vida a l'interior de la casa; es troba a un dels murs llargs, pot ser encastat o bé un moble exempt i per tant moble. Els rellotges encastats formen una fornícula al mur que queda tancada amb dues portes: la superior més petita i quadrangular destinada a albergar l'esfera; i la inferior, allargada, on pengen els pènduls. L'estructura general és la mateixa que per als rellotges mòbils i que tractarem a l'apartat del mobiliari. Malauradament tenim pocs exemples d'aquest tipus de rellotge, i els que queden únicament conserven la fornícula, excepte un cas que encara té les portes de fusta policromades.

L'aparició d'aquest element també està relacionat amb l'auge econòmic de la masia, i podem dir que amb les ampliacions que es fan en aquests espais, sobre tot als segles XVIII i XIX. Cal esmentar que les masoveries i cases petites no disposen d'aquests elements, capelles o rellotges, que són exclusius de les cases importants i grans, tant a la plana com a muntanya.

Resum de tipus:

- Rellotge encastat amb caixa de rellotge i de pènduls rectilínia i en el mateix eix.

- Relotge encastat amb la caixa del rellotge de major amplada que la caixa del pèndul.
- Relotge amb caixa del pèndul trapezial o de "senyora"⁵⁸⁶.

AIGÜERA AMB ESCUDELLER

A la sala també trobem l'aigüera amb escudeller, tot i que en alguns casos puntuals també està a la cuina. Però, mentre generalment a la cuina és un element pràctic, que té la finalitat bàsica i primordial de rentar la vaixel·la i que trobem també conjuntament amb els fogons, a la sala aconsegueix també la funció d'aparador o expositor de la vaixel·la, fins que els mobles aparadors o armaris agafen més tard aquesta funció a finals del segle XIX. L'escudeller a la sala actuava com a presentació del nivell econòmic de la família mostrant el millor parament de taula.

Es troba ubicat en una cavitat a la paret, generalment a una paret exterior per facilitar la sortida de l'aigua de rentar, formant una fornícula de pedra amb arc rebaixat a la part superior, amb la pica de pedra a la part inferior situada entre dos prestatges de pedra elevats i amb encaixos als muntants laterals per posar les lleixes de fusta en les que es guardava la vaixel·la. És un dels elements decoratius de la sala, en el que es pot veure la ma del picapedrer artesà en els diferents elements que la componen. Trobem també diferència entre zones geogràfiques, ja que generalment l'aigüera amb escudeller és més freqüent a les zones agrícoles, mentre que a la muntanya l'escudeller es troba a part i ubicat a la cuina, i l'aigüera es redueix a una pica independent.

Des de finals del segle XIV tenim notícia documental d'aigüeres a les cuines, com la *ayguaderiam lapidis* de Pere de Coromines de Berga⁵⁸⁷, però també a la sala, com la de Pere Duran el 1383⁵⁸⁸. El més freqüent és trobar-les a la sala a partir del segle XVII, sempre amb plats i altres recipients de vidre i de terrissa. A vegades s'esmenta

⁵⁸⁶ Es poden veure les tipologies dels rellotges a l'apartat de mobiliari, així com les fotografies d'exemples a l'Annex 8.2 del capítol (Imatge 79).

⁵⁸⁷ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines (APB, llibre notarial 341, f. 142v). A Santandreu, D. (2006).

⁵⁸⁸ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v)

l'aigüera, i altres només l' escudeller, tot i que estarien relacionats⁵⁸⁹ i s'anomenen de forma indistinta.

La tipologia de les aigüeres respon a una forma quasi invariable, ja que totes es troben dins una fornícula practicada al mur, amb la pica aigüera tallada en un bloc de pedra i l'escudeller a sobre, tancat el conjunt amb llinda de pedra o amb un arc de mig punt o rebaixat fet amb dovelles de pedra a la part superior de la fornícula. A la part superior, la que correspon a l'escudeller, generalment hi ha tres prestatges de fusta recolzats en galzes sortints dels muntants laterals, entre ells un escudeller o plater format per posar els plats.

La diferència més remarcable entre els escudellers d'aigüeres a la cuina i els de la sala és que en els del darrer espai poden ser més decoratius. Els elements de fusta que completen els prestatges i els platers, en alguns exemples tenen decoracions tallades ondulades, però són molt austeres. A l'apartat que s'explica la cuina hi ha una descripció més detallada de les aigüeres i escudellers.

Hem vist que en un 40,30% de les cases treballades l'aigüera escudeller es troba a la sala, i en un 14,9% es troba a la cuina, així es confirma que és un element més corrent a les sales que a les cuines.

Resum de tipus:

- Aigüera amb escudeller: formada únicament per dues lleixes de fusta dins la fornícula. A vegades hi ha un plater de fusta per encaixar els plats per escórrer just a sobre la pica de pedra. És un element molt característic sobre tot a les zones agrícoles.
- Escudeller en fornícula semicircular o d'arc rebaixat.
- Escudeller en fornícula amb llinda horitzontal de fusta.

⁵⁸⁹ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB): un escudeller amb plats, escudelles i olles. 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB): "A l'aigüera de dita sala una sort de 26 porrons de vidre, entre grans i petits, 2 brocals de vidre, 1 tassa de broc, 5 ampolles petites, 3 carabasses i 3 garrafes de vidre, 25 gots de cristall, 15 tasses de vidre". 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB): "a l'aigüera una sort de terrissa de poc valor".

- Escudeller en fornícula amb arc de descàrrega.

PICA RENTAMANS

Les piques rentamans son elements freqüents a les cases de nova planta o ampliades, en les que la sala adquireix la funció d'espai important. Les piques rentamans servien per rentar-se les mans abans de dinar a la sala.

Generalment es troben properes a l'aigüera, dins d'una fornícula practicada al mur i tenen una pica de pedra on cau l'aigua d'un dipòsit situat a sobre a través d'una aixeta. El dipòsit s'omple amb aigua per la part superior, amb més o menys capacitat segons les dimensions. Hem vist dipòsits ubicats darrera el mur i amb la paret de davant folrada de rajoles ceràmiques; però també algun format per una gerra de ceràmica encastada a la paret amb una aixeta a la base i, fins i tot, un contenidor de zinc amb aixeta.

Hi ha de diferents tipus, algunes molt simples i altres molt decoratives. En algunes cases estan dins la sala i en altres a un espai anterior a la sala però amb comunicació directa amb aquesta. L'aigüera escudeller i la pica rentamans eren els únics punts d'aigua a les cases fins que es comencen a popularitzar els rentamans portàtils a finals del segle XIX.

Les piques són de pedra tallada o de marbre les més modernes, algunes formen una cavitat molt simple semicircular, tot i que tenim alguna de forma rectangular i encastada de forma similar a les aigüeres. Alguna pica està tallada amb motius decoratius geomètrics a la cara externa, i les de marbre son també de formes semicirculars i poc decorades. Totes tenen un forat a la base per buidar per la part inferior en una galleda o bé a través d'un desguàs que dona a l'exterior travessant la façana; actualment algunes s'han connectat a la xarxa de desguàs.

En algun cas el dipòsit està encastat al mur, decorant la paret amb rajoles vidriades. El més remarcable és un exemple amb la paret decorada amb rajoles dels oficis dels segles XVII-XVIII, tot i que es tracta d'un cas excepcional ja que no és freqüent en aquesta zona. Altres tenen una gerra ceràmica semi encastada a la part superior, que es va omplint mecànicament per dalt, i d'altres disposen d'un simple prestatge dins la

mateixa fornícula, on es recolzava la gerra d'aigua que s'utilitzava per abocar sobre les mans damunt la pica.

Trobem 10 exemples a les cases estudiades, que corresponen a grans cases amb una sala remarcable per la ubicació i característiques formals.

Resum de tipus:

- Pica amb dipòsit encastat al mur decorat amb rajoles ceràmiques o pedra.
- Pica amb dipòsit format per una gerra ceràmica semi encastada al mur.
- Pica complementada amb una gerra que conté l'aigua.

FOC A TERRA

Potser el foc a terra és un dels elements que crida més l'atenció a les sales, degut a que és l'element menys freqüent en aquest espai. Trobem focs a terra a sales que han patit modificacions de manera que s'han obert a l'espai que contenia el foc i l'han incorporat a l'espai de la sala. També a aquelles sales de les zones de muntanya en les que és normal trobar la sala i la cuina compartint el mateix espai, i per tant el foc a terra en forma part.

El foc a terra s'explica a un apartat específic.

LA TEIERA

La teiera era un element freqüent a la sala, situada a un racó amb la funció d'il·luminar l'espai. A les teieres es conservaven les teies d'abet o de pi, utilitzades com a sistema habitual per encendre foc, ja que la reïna fa que s'encenguin ràpid; i també es posaven les llumeneres d'oli o gresols. A l'interior de les campanes de la xemeneia també podem trobar teieres, que segueixen unes característiques similars.

Generalment la teiera està formada per una llosa horitzontal encastada al mur que forma un prestatge i que estava sota d'una campana de fums. També poden estar formades per una mènsula de pedra tallada (Cal Gabatx, Montclar). Altres teieres eren una simple reixa de ferro lleugerament corbada (cal Tampanada, Gósol) que s'encastava a algun mur o dins la xemeneia del foc; i també una planxa de ferro subjecta per quatre filferros que s'uneixen en una anella que la subjecta a un clau o a un ganxo de ferro al sostre. No totes les teieres tenen campana de fums, hem vist pocs exemples; es tracta de campanes rectangulars o triangulars de petites dimensions i que transporten el fum al pis superior, a les golfes.

Tot i que els sistemes d'il·luminació han canviat radicalment, encara podem veure que algunes cases conserven les teieres de ferro de cadena o de peu, els gresols, cresols o llumeneres d'oli, de carbur o de petroli, i els canelobres i palmatòries.

Resum de tipus:

- Teiera amb campana extractora de fums
- Teiera de prestatge de llosa
- Teiera de ferro tipus graella

ARMARIS ENCASTATS

Finalment, a la sala també trobem armaris encastats. Normalment hi ha un o com a màxim dos, que ocupen una cavitat que aprofita l'amplada dels murs, i segueixen la mateixa estructura que els armaris dels fogons que veurem a les cuines, amb una o dues portes de fusta encaixades a un bastiment. A l'interior hi ha vàries lleixes de fusta encaixades en la pedra que forma els muntants laterals. També hi ha armaris vitrina raconers, o bé aparadors exempts en els que es guarda la vaixel·la bona a la vista de tothom, fent la mateixa funció que els escudellers de les aigüeres.

Aquest tipus d'armaris els hem desenvolupat àmpliament a l'apartat de mobiliari.

VENTALL DE TAULA

És un aparell de fusta col·locat a sobre de la taula, està subjecte entre dues bigues del sostre del menjador i té una pala o drap a un extrem, que es mou per mitjà d'una cordeta i serveix per esquivar les mosques⁵⁹⁰. En tenim algun exemple, tot i que es tracta d'un element que amb el temps ha anat desapareixent.

FESTEJADORS

És freqüent trobar festejadors a l'únic finestral obert a la sala, elements que es van instal·lar des dels segles XIV a XVII, però que possiblement també existien en èpoques anteriors. Són elements de pedra, que aprofiten el gruix dels murs en el seu encaix amb l'obertura de la finestra, generalment de la mateixa pedra que s'utilitza per les llindes. Formats per dos muntants de pedra a la part inferior de la finestra i a cada banda, deixant un espai buit al centre, i generalment amb la cara que dona a la finestra formant angle, de manera que la part superior és més ampla que la inferior que recolza en els muntants de la finestra o balcó. A la part superior es disposa una llosa horitzontal sobresortint que forma un seient.

El festejadors són elements molt freqüents a la sala i a les cambres principals de la casa, i mostra la importància de l'habitació que els té, ja que els trobem a les finestres importants dins el conjunt. En una societat en que el festeig era un acte vigilat per les mares i el casament era acordat, els festejadors tenien una funció important en les relacions socials, ja que permetien conversar a la llum, o bé realitzar alguna activitat en la que es necessitava més il·luminació que la que entrava a la sala.

4.2.4.2.2. Elements mobles

En aquests espais, a més de bancs i taules, s'apleguen gran quantitat d'objectes, principalment de parament de taula i candelers.

El mobiliari que trobem és molt específic i hem pogut comprovar com, tant en les cases que estan en ús com en les que es troben abandonades, els mobles que en

⁵⁹⁰ Griera, A. (1974: 292).

formen part d'aquest espai també es repeteixen seguint unes pautes quasi iguals que també apareixen en la documentació consultada des de l'edat mitjana fins a inicis del segle XX a tot el territori. S'apleguen els mobles millors de la casa ja que la sala fa les funcions d'espai de rebre i és com un expositor de la família i la seva condició social. Trobem aquí les calaixeres, escriptoris, caixes de núvia, a més de la llarga taula de noguer o roure que es troba presidint l'espai i s'acompanya amb bancs. Amb el temps i la necessitat les cadires han anat ocupant racons per fer servei quan convingui, així com taules auxiliars, bancs i balancins. Caixes i armaris situats al perímetre, on es guardava l'aixovar i els llibres o documents familiars, sempre tancats amb pany i clau. També altres tipus de complements quadres i fotografies com a memorial dels avantpassats.

En les sales de muntanya no trobem mobiliari tan abundant ni de tant bona qualitat com a les cases de pagès de les zones agrícoles, en les que es concentraven els millor mobles. En aquestes sales pràcticament només trobem la taula principal i els bancs per seure a la taula, així com algun moble puntual, però no acostuma a haver-hi calaixeres ni caixes de núvia.

Resum de tipus:

- Aquibanc / banc / banc amb respall / caixa-banc
- Taula
- Escambell / cadires / balancins
- Armaris / armaris raconers
- Calaixeres / escriptoris / calaixeres amb escriptori
- Caixes de núvia

Tots els elements mobles es tracten a l'apartat corresponent de mobiliari.

4.2.4.2.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI

A partir de la informació recopilada podem establir una classificació tipològica de les sales. Diferenciem els tipus en base a la ubicació i a les característiques específiques de l'espai, però no podem establir tipologies en base al tipus de casa, ja que la relació de l'espai amb el tipus de casa ve caracteritzada per la quantitat d'espai destinat a sala, que està en relació amb les dimensions totals de la casa, però no amb la tipologia de cases ni la cronologia o estils artístics.

4.2.4.2.3.1. Per ubicació

Hem vist que, tot i que la major part de les sales es troben al pis, també hi ha a la planta baixa, però aquesta situació a la casa no ens permet establir uns tipus, ja que les característiques són similars. Si ens permet establir tipus la situació dins l'estructura de la casa, ja que tenim sales que ocupen el cos central de la casa, mentre que altres es troben a un lateral.

Segons diversos autors⁵⁹¹ l'estructura arquitectònica del mas quedava definitivament consolidada entre els segles XVI i XVII, amb un tipus de construcció que l'arquitecte Danès havia anomenat mas "d'estructura clàssica", responent al tipus de masia de tres cossos amb sala central al pis. També, en la major part dels estudis que s'han fet sobre la masia⁵⁹² s'ha relacionat aquesta estructura amb els masos de la Catalunya vella, tant en els edificis de nova planta com en les ampliacions. Si bé és cert que hi ha moltes cases en les que es pot veure clarament l'ampliació realitzada afegint un nou cos a l'estructura primigènia de dos cossos convertint-la en mas d'estructura clàssica, i també en la intenció de les cases construïdes en una sola fase a partir del segle XVI-XVII on l'estructura de tres crugies ja és un fet, no podem deixar de tenir present l'important nombre de cases que no van ser ampliades i que mantenen una estructura de dos cossos amb la sala lateral, com evidenciem al Berguedà. Per tant, l'argument defensat per molts estudiosos de que s'ampliaven les cases per aconseguir tenir la sala al mig, no és generalitzat en la zona que estudiem, i ens fa plantejar-nos una evolució diferent i uns tipus concrets en base a la ubicació.

Diferenciem dos tipus:

⁵⁹¹ Moner, (1975, 2001); Danès, (1933), entre d'altres.

⁵⁹² Puig i Cadafalch (1913); Ferrer i Alòs (2003), Bonet Garí (1983), Camps i Arboix (1976), per citar només a alguns autors.

- Masies amb la sala ocupant la crugia central i al mig del conjunt (per exemple Boixadera dels Bancs de Montmajor). Dins d'aquest tipus també es trobarien les cases de dos cossos que van ser ampliadades afegint un tercer cos, fet que va deixar la sala al mig.

- Masies amb la sala ocupant una de les crugies laterals, desplaçada a un costat de la casa (per exemple La Closa de Capolat, Espelt de La Pobla de Lillet).

4.2.4.2.3.2. Per característiques i tipus d'espai

També hem vist que podem diferenciar entre les sales que configuren un espai únic amb les funcions específiques d'aquest espai (menjador, distribuïdor, exposició d'objectes i mobles,...), i les sales que també son cuina o que han tingut relació estreta amb ella. Diferenciem quatre tipus:

- Les sales com a espai únic:

Són l'exemple de la sala que podem qualificar com a "típica", la que ocupa una crugia, al centre de la casa o a un cos lateral, i la que conté els elements que fan característic aquets espai. (Boixadera dels Bancs, Montmajor; Mateus, Sagàs)

- Les sales amb cuina:

Aquelles sales que també contenen els elements que caracteritzen les cuina (fogons, pica i foc a terra), unificant les activitats bàsiques dels dos espais en un de sol. (Les Llenes, Saldes; Cal Macià, Espunyola).

- Les sales que han estat dividides per afegir una cuina a un extrem:

En algunes sales de grans dimensions que ocupaven un cos sencer de façana a façana, en algun moment històric s'ha dividit amb una paret mitgera per tal de crear dos espais diferenciats, un de cuina i altre de sala. En alguns d'ells ja existien els

elements de cuina a un extrem i simplement s'han separat amb una paret de divisió.
(Cal Gabatx, Montclar; Sorribes, Capolat)

-Les sales a les que s'ha afegit una galeria o eixida que la delimita perpendicularment:

A les cases de tres cossos és freqüent trobar afegits formats per un cos de galeries que s'ha construït de forma perpendicular a l'eix de la sala, i que tanquen la sala per un dels extrems, generalment el de migdia. (Vilamarí, Avià; Trasserra, Capolat)

Tenim casos d'edificis de dos cossos en que l'eixida s'ha afegit de forma perpendicular, però també altres de forma paral·lela donant lloc a un tercer cos. (Casavella de Graugés, Avià).

En algunes cases s'han afegit dues galeries o eixides perpendiculars a la sala en diferents èpoques. Una primera ocupant tota la façana, i més tard una segona afegida paral·lelament a l'anterior com una nova crugia. Això ha proporcionat noves habitacions als extrems i dos nous espais, un que resta com a distribuïdor o saleta i el més exterior com a eixida. (Ballús, Avià; Vilariquer, Montclar)

4.2.4.2.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.4.2.4.1. Presència a la documentació

Descripció

A la documentació consultada, les sales apareixen des de principis del segle XIV, tot i que ja hem vist que és un element anterior. En aquesta època surten tres formes de denominar l'espai que equiparem amb la sala, *lo menyador*⁵⁹³ o *comestorio*⁵⁹⁴, és a dir,

⁵⁹³ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller, 251, f. 27v. A Santandreu, D. (2006).

un espai separat de la cuina que s'utilitza per realitzar els dinars; també s'anomena *aula*⁵⁹⁵ i més tard ja s'esmenta com a *sala*. Cal assenyalar que les cases que compten amb aquest espai no tenen altre similar en quant a la ubicació i contingut, i pensem que es tracta del mateix espai que posteriorment s'anomena sala. En un document de 1438⁵⁹⁶, a una casa de Berga s'esmenta l' *aula sive comestorio*, és a dir, la sala amb funcions de menjador. Veiem que a alguns inventaris tant l'*aula* com el *comestorio* contenen els elements que són característics de la sala, com la taula, bancs, arribanc, roba i documents, objectes per la taula. Per exemple a la casa de Jaume Trullars de Berga⁵⁹⁷, que el 1383 tenia *in aula*: 1 arribanc de pi, 1 altre de noguer, 1 taula petita amb cavallets, 1 altra amb cavallets petita i senzilla, 1 *escan* o banc, 1 taula petjada, 1 acant, 1 pagès de fusta, 1 acant de fusta, i també una sella de muntar, una fulla d'espasa, atuells i roba de casa, així com un llibre i diversos documents. En altres aules també podem trobar llits, orridors i objectes o ferros relacionats amb el foc⁵⁹⁸, mostrant que era un espai al que es donava diferents usos ja que era l'espai comú.

La paraula sala als documents consultats s'esmenta per primera vegada també el 1383⁵⁹⁹, quan a la casa de Pere Coromines es parla d'una habitació que és a sota la sala, *In domo subtus salam dicti hospicii*. A partir d'aquesta data cada vegada és més freqüent la paraula sala que la denominació aula, menjador o comestorio.

No queda clar a la documentació les dimensions ni les característiques de l'espai, però si que en alguns s'especifica que es troba al pis, bé sigui com a l'anterior document dient que té a sota un altre espai, bé sigui de forma directa, com a una casa de Borredà el 1633⁶⁰⁰ que especifica que la sala és al primer pis; o el 1795⁶⁰¹ en una casa de Serrateix que tenia una sala al pis i una altra sala al pis de sobre.

Generalment es descriu aquest espai abans o després de la cuina, és a dir, amb relació directa amb aquesta. A la cuina hi ha els elements necessaris per cuinar i menjar, mentre que a l'espai sala hi ha taula, bancs, la pastera, l'aigüera i altres objectes, però generalment no hi ha elements relacionats amb l'acció de coure aliments.

⁵⁹⁴ 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261) ACA. 1433, Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós. 251, f. 14r. A Santandreu, D. (2006).

⁵⁹⁵ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁵⁹⁶ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁵⁹⁷ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v)

⁵⁹⁸ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁵⁹⁹ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v)

⁶⁰⁰ 1633. Inventari dels béns de Pere Vilardell, teixidor de lli de Borredà. (AAVV, 1990).

⁶⁰¹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pàg. 187-190)

En alguns documents s'intueix la ubicació central o principal de la sala, ja que al seu voltant hi ha diverses cambres; les cases més petites tenen una o dues, i les més importants poden arribar a tenir quatre o cinc cambres per dormir⁶⁰². S'esmenten les diferents habitacions i la relació amb la sala: habitació *de cap de la sala*⁶⁰³; cambres de la sala⁶⁰⁴. És freqüent anomenar les cambres per la ubicació o bé per la persona que la ocupa o que l'ha ocupat. Per exemple, la *camera in quan iacebat dictus defunctus*⁶⁰⁵; *in camera que est depicta*⁶⁰⁶; *quandam camera qui est in capite sale dicte hospicii*⁶⁰⁷; *in cambre in qua icebat*⁶⁰⁸; *cambre on jau l'Esclava i cambre on jau en Johan*⁶⁰⁹; *cambra apres del puyant*⁶¹⁰; *cambre apres del menyador*⁶¹¹; *cambre on jaie Sibilia*⁶¹²; *cambra hon jahia lo dit Ramon Puig*⁶¹³; *la cambre sobirana*⁶¹⁴; *la cambra jussana*⁶¹⁵; *la cambra major*⁶¹⁶; l'habitació prop l'aigüera de la sala, l'habitació del mig, l'habitació del davant⁶¹⁷; la cambra del mig, la cambra dels amos⁶¹⁸; *l'habitació de la pubilla era al mig de la sala*⁶¹⁹; la cambra de les minyones, la cambra de l'amo, la cambra del mig, la cambra de l'oncle Simon⁶²⁰; *cambra dita hospital*⁶²¹. Per tant, podem esbrinar la ubicació de les cambres respecte a la sala i la quantitat que havia a cada tipus de masia, sobre tot als inventaris a partir del segle XVIII que especifiquen amb més detall la ubicació dels espais.

En alguna casa hi havia dues sales, una al pis principal i altra al segon pis, com al mas Santamaria de Serrateix, un mas important i gran que ja al 1795 comptava amb tots

⁶⁰² 1633. Inventari dels béns de Pere Vilardell, teixidor de lli de Borredà. (AAVV, 1990). Tenia sala i dues cambres al primer pis.

⁶⁰³ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (Arxiu casa Malla, Sagàs) (APB)

⁶⁰⁴ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁶⁰⁵ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁶⁰⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁰⁷ 1383g. Citat anteriorment.

⁶⁰⁸ 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

⁶⁰⁹ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁶¹⁰ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁶¹¹ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁶¹² 1444b. inventari dels béns de Sibil·la, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁶¹³ 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

⁶¹⁴ 1452, inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v)

⁶¹⁵ 1461b, Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

⁶¹⁶ 1476a, Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁶¹⁷ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁶¹⁸ 1795. Citat anteriorment.

⁶¹⁹ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190)

⁶²⁰ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁶²¹ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra. (Terradas, 1984, p. 191-192)

els espais bàsics d'una masia de l'època⁶²² repartits en planta baixa, dos pisos i golfes. Al 1809, en època de la Guerra del Francès, la sala de dalt s'havia utilitzat com a sala d' hospital, s'especificava que tenia 4 llits parats i 5 caixes amb roba.

També es pot saber els elements que formaven part d'aquestes sales, ja que no només hi ha els mobles, sinó també alguns elements immobles que també hi son presents actualment, com les aigüeres, els escudellers, les capelles o els armaris encastats a la paret. L'aigüera apareix des del segle XIV: *unam aiguaderiam* el 1383⁶²³, i és present als documents fins a ben entrat el segle XX, tal i com hem vist a les masies documentades. En algunes cases s'especifica que és de pedra, *unam losam de ayguadera* a l'entrada i *unam aiguaderiam* a l'aula⁶²⁴. En altres s'especifica que hi ha *aiguadera* de pedra i un grup d'objectes (de 26 porrons de vidre, entre grans i petits, 2 brocals de vidre, 1 tassa de broc, 5 ampolles petites, 3 carabasses i 3 garrafes de vidre, 25 gots de cristall, 15 tasses de vidre)⁶²⁵; i altra que tenia "a l'aigera una sort de terrissa de poc valor, 5 càntirs d'aram"⁶²⁶; per tant deduïm que serien aigüeres amb escudeller. En altres casos s'esmenta específicament l'escudeller a la sala: el 1383⁶²⁷ un escudeller; també el 1383⁶²⁸ a altra casa de Berga hi havia un *scudeler cum perabsidis fusti*, a una cambra on hi havia foc i una capella, al costat de la cuina; també un *escudeller amb plats, escudelles i olles* el 1695⁶²⁹ a una casa de Sagàs.

En alguna sala també hi havia una pica o algun element per rentar-se les mans, com a casa de Pere Miquels de Berga, que el 1441⁶³⁰ tenia al menjador o sala un *lavamans d'estany*.

Un altre element important a la sala era la capella que trobem present a alguns documents. El 1383⁶³¹ hi havia unes *tabulas oratorii depictas* a la cambra de la casa on

⁶²² 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190). 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190)

⁶²³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶²⁴ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁶²⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁶²⁶ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, a 8-8-1819. (APB)

⁶²⁷ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶²⁸ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶²⁹ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁶³⁰ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

també hi havia l'escudeller i el foc, que devia ser la sala, ja que no hi ha cap altra més que la cuina i el dormitori. També el 1383⁶³² trobem referència d'un *oratorium depictum in pergameo*. El 1774⁶³³ a la casa Pou de Sagàs hi havia *una capella a la paret amb ses portes amb una imatge de Nostra Senyora del Roser i tres canalobres petits de llautó*.

El rellotge és un element tardà, que apareix a les cases al segle XVIII, tot i que segurament és un element una mica anterior. El 1774⁶³⁴ trobem a la sala un *rellotge de ferro amb sa caixa de pi*; i al 1819⁶³⁵ un rellotge amb pilons de ferro, campana i caixa de fusta.

Els armaris no són elements massa freqüents, tot i que en ser encastats als murs segurament no s'esmenten a totes les sales on devia haver, però si els objectes que contenien. Són més freqüents els armaris a la cuina i a les cambres de dormir, però trobem alguns a la sala: el 1383⁶³⁶ *in aula* hi havia *uns armariis*; el 1438⁶³⁷ *in aula sive comestorio* hi havia un *armari amb molts documents i llibres*; el 1774⁶³⁸ hi havia un armari a la paret per posar el pa; i el 1819⁶³⁹ a la sala hi havia dos armaris, *amb una sort de vidre de varies espècies i una sort de terrissa de varies espècies*. Però no podem saber si es tractava d'armaris encastats o exempts, com l'aparador que hi havia el 1562⁶⁴⁰, de fusta amb dues tancadures, al castell de Palmerola de Borredà.

A algunes sales també són presents elements que deixen veure que hi havia foc a terra, tot i que no és freqüent trobar-ho en aquest espai. El 1383⁶⁴¹, a una cambra que era la sala hi havia *clamascles ferri* i un ast. El 1441⁶⁴² també hi havia *clamasques, asts patits de fer, fers de cuynar*, a la sala o *menyador*. El 1562⁶⁴³, dos capfoguers de ferro, uns *clamàstecs* de ferro a la sala.

⁶³¹ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶³² 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁶³³ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁶³⁴ 1774. Citat anteriormente.

⁶³⁵ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁶³⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶³⁷ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁶³⁸ 1774. Citat anteriormente

⁶³⁹ 1819. Citat anteriormente

⁶⁴⁰ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁶⁴¹ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶⁴² 1441 a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁶⁴³ 1562. Citat anteriormente

A més d'aquests elements mobles hi havia diferents tipus de mobiliari, el més important i present a totes les sales, aules i menjadors són la taula i els bancs. Generalment hi ha una taula gran petjada, dos bancs amb la taula, algun arquibanc, escó, cadires⁶⁴⁴ i escambells⁶⁴⁵. També trobem algun aparador (*parador de fusta amb dues tancadures*⁶⁴⁶), escriptori, arques i caixes per guardar roba o documents.

A algunes sales també hi havia la pastera (1383⁶⁴⁷, *in aula pasteriam cum copertorio et cuim suis capitellis*) i l'utilitatge associat, com la rasera o un taulell per pastar⁶⁴⁸ i un arca per guardar la farina⁶⁴⁹. També trobem llits i tot el seu parament, com a una casa de Berga el 1383⁶⁵⁰, *lettum postium, saclitum, capitellum lettum*; i també hi trobem calaixeres, el 1809⁶⁵¹ hi havia dues calaixeres de la pubilla.

A la sala també s'hi troben llumeneres i canelobres. Un *lumaner ferri magnum i canalobret fusti* el 1383⁶⁵²; un *canalobre de ferro* i altres *tres canalobres de ferro* per posar sobre la taula el 1383⁶⁵³; dos canelobres de ferro el 1441⁶⁵⁴; tres *canalobres petits de llautó* el 1774⁶⁵⁵.

Entre els objectes que s'esmenten hi ha els que s'utilitzen per cuinar: olles, calderes, ferrades, morters....; per al parament de taula: escudelles, greales, ganivets, culleres, porrons i altres objectes de vidre; roba; llibres i documents; armes; objectes per treballar la llana i teixits: ordidors, taulells de plegar,.....; bacines; miralls. En definitiva, tots aquells objectes que seria quasi normal trobar actualment a una sala i que la major part hem documentat a les cases treballades.

Als espais que al segle XIV-XV s'anomena menjador trobem també els elements característics de les sales: pasteres (1362), bancs (1362, 1433, 1438, 1439, 1441b,

⁶⁴⁴ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r): *tabulam petjadam magnam*.

⁶⁴⁵ 1331. Inventari dels béns de R. Mercer de La Pobla de Lillet, amb motiu de testament. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 258)

⁶⁴⁶ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁶⁴⁷ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁴⁸ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶⁴⁹ 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

⁶⁵⁰ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁶⁵¹ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamària, del mas Santamària de Serrateix. (Terradas, 1984, pàg. 190)

⁶⁵² 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁶⁵³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁵⁴ 1441 a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁶⁵⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

1452, 1461b, 1476a, 1476a, 1580, 1795, 1819), arquibancs (1421a, 1433, 1439), caixes (1421a, 1433, 1439, 1461b, 1476a, 1819), taules (1433, 1438, 1438, 1439, 1452, 1461b, 1476a, 1580, 1795, 1819), cadires (1438, 1476a, 1819), tauletes (1795), *scrin* o escriptori (1362); torns de filar (1433, 1439, 1452), devanadores (1452), aspi (1461b), ordidor (1452), cardes (1421a, 1438, 1476a); elements de menjar, ordi, carn, *carnsalada* (1421a, 1461b, 1476a), per il·luminació, canelobres, llumeners i gresol (1421a, 1795), atuells diversos de parament de taula (1433, 1452, 1580, 1795, 1819); armaris (1438, 1795); cofret (1439, 1461b); cistelles (1439, 1441b); armes (1452), Llibres (1438, 1439, 1461b); bressol (1476a); quadres (1795, 1809).

Resum cronològic dels elements a la documentació

Aula: 1383f⁶⁵⁶, 1383g⁶⁵⁷, 1383h⁶⁵⁸, 1383k⁶⁵⁹, 1438⁶⁶⁰.

Comestorio : 1433⁶⁶¹, 1438, 1362⁶⁶².

Menyador: 1421⁶⁶³, 1439⁶⁶⁴, 1441 a⁶⁶⁵, 1441 b⁶⁶⁶, 1452⁶⁶⁷.

Sala: 1383g, 1383h (al pis), 1383f (aula), 1437, 1441a, 1448, 1562, 1580, 1633 (al pis), 1644 (al pis), 1671 (al pis), 1695 (pis), 1774, 1795 (al pis), 1809, 1819, 1825.

Aiguàdera: 1383f *unam aiguaderiam*⁶⁶⁸, 1383k *unam losam de ayguadera* a l'entrada i *unam aiguaderiam* a l'aula⁶⁶⁹, 1774 *aiguadera* de pedra⁶⁷⁰; 1819 *aigëra*⁶⁷¹.

⁶⁵⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁵⁷ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁶⁵⁸ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁶⁵⁹ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁶⁶⁰ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁶⁶¹ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁶⁶² 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà, dona d'acomodada posició econòmica, fet per la seva mort. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261) ACA

⁶⁶³ 1421a. Inventari dels béns de Romia, filla de Bernat Soler de Gaià, vídua de Guillem Noguera (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 7v).

⁶⁶⁴ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁶⁶⁵ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁶⁶⁶ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁶⁶⁷ 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁶⁶⁸ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁶⁹ 1383k. Citat anteriorment.

⁶⁷⁰ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

Rentamans o lavamans: 1441⁶⁷².

Scudeler: 1383⁶⁷³, 1383⁶⁷⁴ scudeler cum perabsidis fusti, 1695⁶⁷⁵ escudeller amb plats, escudelles i olles.

Capella: 1383⁶⁷⁶ *tabulas oratorii depictas*, 1383⁶⁷⁷ *oratorium depictum in pergameo*, 1774⁶⁷⁸ *una capella a la paret amb ses portes amb una imatge de Nostra Senyora del Roser*.

Relotge: 1774⁶⁷⁹ *rellotge de ferro amb sa caixa de pi*, 1819⁶⁸⁰ un rellotge amb pilons de ferro, campana i caixa de fusta.

Armaris: 1383⁶⁸¹ *in aula hi havia uns armariis*, 1438⁶⁸² *armari amb molts documents i llibres*, 1774⁶⁸³ armari a la paret per posar el pa, 1819⁶⁸⁴ dos armaris amb parament de taula.

Aparador: 1562⁶⁸⁵, de fusta amb dues tancadures.

Elements del foc a terra: 1383⁶⁸⁶ *clamascles ferri* i un ast, 1441⁶⁸⁷ *clamasques, asts patits de fer, fers de cuynar*, El 1562⁶⁸⁸ dos capfoguers de ferro i *clemàstecs*. 1383k⁶⁸⁹ *dues asterios ferri*.

⁶⁷¹ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁶⁷² 1441a. Citat anteriorment.

⁶⁷³ 1383f. Citat anteriorment.

⁶⁷⁴ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶⁷⁵ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁶⁷⁶ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶⁷⁷ 1383g. Citat anteriorment.

⁶⁷⁸ 1774. Citat anteriorment.

⁶⁷⁹ 1774. Citat anteriorment.

⁶⁸⁰ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁶⁸¹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁸² 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁶⁸³ 1774. Citat anteriorment.

⁶⁸⁴ 1819. Citat anteriorment.

⁶⁸⁵ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁶⁸⁶ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

⁶⁸⁷ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁶⁸⁸ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁶⁸⁹ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

Pasteriam, pastera: 1383⁶⁹⁰ *pasteriam cum copertorio et cuim suis capitellis*. 1448⁶⁹¹.

Canelobre: 1383⁶⁹² de fusta, 1383⁶⁹³ de ferro, 1441⁶⁹⁴ de ferro, 1774⁶⁹⁵ de llautó.

Llumener: 1383⁶⁹⁶ *lumaner ferri magnum*.

No relacionem aquí tot el mobiliari ja que es fa a l'apartat corresponent.

4.2.4.2.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

Al segle X ja hi havia a Catalunya un tipus de casa forta residencial de planta quadrada que coneixem com "sala", que podien estar acompanyades d'una torre defensiva. Aquesta sala tenia funcions residencials, però també protocol·làries i d'emmagatzematge dels fruits dels impostos. Cal recordar que a partir del segle XII s'aprofiten les torres de defensa també com a hàbitat, adoptant una estructura vertical⁶⁹⁷. Molts autors defensen que les masies van tenir el seu origen en castells com en sales, així, durant els segles XIV i XV, quan s'abandonen com a residència permanent molts castells menors, aquests es transformen en explotacions agropecuàries o masies, i ja trobem la sala al mas com a espai diferenciat de la cuina. Puig i Cadafalch, i també J. Gibert, mantenien la tesi que la sala, l'espai principal del mas situat a la planta i que ocupa el cos del mig, era el resultat de cobrir el pati central d'un castell⁶⁹⁸, però aquesta teoria no està en consonància amb la definició de sala com a edifici amb un únic i ampli espai, ni amb l'estructura de les masies de dos cossos que trobem freqüentment al nostre territori.

⁶⁹⁰ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁹¹ 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

⁶⁹² 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r)

⁶⁹³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁶⁹⁴ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁶⁹⁵ 1774. Citat anteriorment.

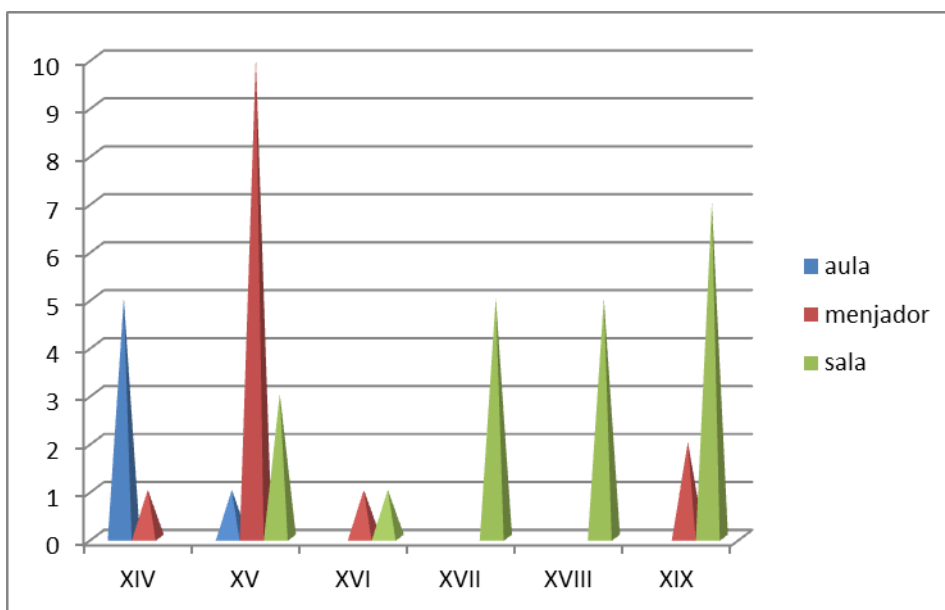
⁶⁹⁶ 1383k. Citat anteriorment.

⁶⁹⁷ Borbonet, A. (2006).

⁶⁹⁸ Moner e altri, Grupo 2C (1975: 20); Gibert, (1947). Serra i Clota, A. (1998).

El topònim sala⁶⁹⁹ és manté en algunes masies de la zona, en casos que encara tenen l'estructura d'una antiga domus forta, fet que deixa palesa aquesta relació de la denominació amb un tipus d'edifici molt específic.

Hem vist que les primeres denominacions que surten als documents que fan referència a un espai en el que hi ha la taula, els bancs i altres objectes relacionats amb els àpats, a més d'altres relacionats amb activitats de casa, rebia el nom d'aula o menjador fins a mitjans del segle XIV, essent un espai sempre diferenciat de la cuina⁷⁰⁰. Més tard, a finals del segle XIV es comença a donar la denominació de sala, encara que es manté *aula* en alguns documents. És a partir de mitjans del segle XVI que es generalitza anomenar a aquest espai sala. És difícil establir a partir de la documentació el moment cronològic en que aquest espai es converteix en un dels més representatius de la masia, ja que disposem de poca informació anterior al segle XIV per poder fer un seguiment. Però, en un tipus d'espai que no té una activitat tan definida com cuinar, dormir o desenvolupar activitats concretes, com és la sala, i que barreja l'activitat de fer els àpats amb altres tasques quotidianes, que ha sigut al llarg de la història un dels espais comuns utilitzats per tots els membres de la família per fer activitats conjuntes, sembla lògic que acabi per desenvolupar-se com una zona de la casa amb una importància molt marcada per al conjunt del grup familiar i que es converteixi en l'únic espai on es potencia la relació amb subjectes externs a la família.

⁶⁹⁹ Per exemple La Saleta de Vilandeny (Montmajor), La Sala de Biure a Sagàs, La Sala de Vilada.

⁷⁰⁰ Ho hem vist als inventaris que hem consultat de la zona del Berguedà com en els que va treballar Assumpta Serra (A. Serra, 1998).

Taula 35: Comparació de les diferents denominacions per segles que s'esmenten a la documentació històrica en relació a l'espai sala⁷⁰¹.

Als segles XV i XVI aquest espai ja serà singular dins el conjunt de la casa, i és el que diferencia a la masia d'altres tipus de construccions rurals, per l'estructura i la comunicació amb la resta d'espais, ja que s'arriba a ell directament des de la planta baixa pujant l'escala, és més ample que la resta de cossos i cambres, i sempre té una finestra que dona a la façana principal. A partir del segle XV la cuina està separada de la sala, quedant en un lloc secundari i acomplint la seva missió, diferenciant-se la sala o menjador com a espai independent per a fer els àpats fóra de la cuina. El fet que es relacionin taules, bancs, escons i arribancs tant a la cuina com a la sala a la documentació, deixa veure aquest possible doble ús, la cuina pels àpats de diari, i la sala per àpats més solemnes i familiars o de celebració. Les dimensions de l'espai sala el relaciona més amb activitats de lluïment o simbòliques, que pels dinars de cada dia, que queden desplaçats a la cuina, potenciant la subdivisió en dos espais, cosa que marcarà un canvi en l'estructura de la casa a partir d'aquest moment.

A finals del XVI i inicis del XVII els pagesos rics van sorgir enfortits gràcies a la Sentència Arbitral de Guadalupe, i van adquirir i reconstruir masos, i també es van dedicar a recuperar terres. Altres construeixen nous masos a tot el territori de la Catalunya vella, cosa que queda reflectida a les llindes de les cases, molts d'ells segueixen models constructius similars i responen al tipus d'estructura que s'ha anomenat "clàssica"⁷⁰², amb tres cossos i tres plantes, amb sala central i carener perpendicular a la façana i al mig de la casa, amb volta catalana als baixos. Aquesta seria l'època de transició dels edificis de dos a tres cossos, un moment en que moltes cases s'amplien afegint un tercer cos, amb una estructura que ubicarà la sala al centre, però recordem que es mantenen encara molts masos amb l'estructura de dos cossos. Per tant, aquest moment de canvis socials, econòmics i històrics de finals del segle XV i durant el XVI, van influir d'alguna manera en l'arquitectura de les masies⁷⁰³, tot i que no ho podem relacionar directament amb la creació de l'espai sala, degut a

⁷⁰¹ Cal tenir en compte que no s'ha fet recerca documental amb la finalitat d'obtenir dades de totes les èpoques, sinó que s'ha extret informació d'un nombre limitat de documents que havien de servir de referència puntual per recolzar la recerca del treball de camp, per tant són dades simplement comparatives.

⁷⁰² Danès, J. (1930, 1933); Moner, J. (2003); González, A., Moner, J., Ripoll, R. (2005).

⁷⁰³ És un fet que s'ha tractat àmpliament a altres treballs. Moner, J. (2001: 272); Serra, A. Serra Clota, A. (2000).

que anteriorment ja existia un espai a la casa amb característiques similars i que seria el precedent de les sales d'època moderna.

En la següent taula podem veure la relació entre la cronologia més antiga de les cases treballades i el número de cossos. Podem observar que les cases d'origen medieval i aquelles que podem datar als segles XIV-XV majoritàriament son o eren cases de dos cossos, i moltes van ser ampliades amb un tercer cos entre els segles XVII i XVIII. També deduïm que als segles XVI-XVII es van construir cases de nova planta amb l'estructura de tres cossos, però també cases amb dos cossos; en els dos casos hi ha exemples que procedien d'una edificació anterior de la que es va aprofitar algun mur.

	Dos cossos	Tres cossos	Tres cossos fruit d'ampliació al XVII-XVIII
Medievals (XII-XIII)	9	0	10
XIV-XV	7	3	1
XVI-XVII	11	11	7
XVIII	4	3	0

Taula 36: Relació entre la cronologia i el número de cossos.

També s'ha observat que les cases de les zones de muntanya tenen predominantment dos cossos mentre que a la plana agrícola son fonamentalment de tres. I que les cases amb dos cossos acostumen a tenir la cuina al mateix espai que la sala, mentre que les cases que incorporen una tercera crugia desplacen la cuina a un espai independitzat de la sala.

A les cases treballades és difícil establir una cronologia de l'espai sala, ja que en pocs casos disposem d'elements amb datació, a excepció de les llindes i d'algun element puntual con la capella de la casa Torrabadella de Gargallà a Montmajor que porta policromada a les portes la data 1728. Les llindes de les sales que tenen dates oscil·len entre 1682 la més antiga, i 1800, essent majoritàries les dates del segle XVIII, sobre tot al Baix Berguedà. Amb això deduïm que la major part de sales es van configurar arquitectònicament en aquest ventall cronològic, o bé, que en aquesta

època es van fer les ampliacions afegint un nou cos en el que es van obrir noves portes. No dubtem que la motivació d'esculpir dates a les llindes podia ser una moda, així com que elements més antics possiblement es substituïren per altres més nous que han arribat als nostres dies.

Els elements decoratius ens faciliten una aproximació cronològica relativa, com per exemple els muntants motllurats d'algunes cases del Baix Berguedà (Vilajoana, la Casavella de Graugés, Ballarà, Torrentbó, Cubinsà...), o els motius decoratius de les llindes, que ens porten a diferents períodes que es mouen entre el final del gòtic (XIV-XV) i el renaixement i barroc (XVI-XVII), caracteritzat aquest darrer període per la senzillesa malgrat que les esglésies rurals incorporin alguns retaules barrocs amb profusió escultòrica i de daurats⁷⁰⁴. Els muntants de les portes que conserven algunes cases d'origen medieval ens poden aproximar als segles XV i XVI, però no abans; igual que els motius decoratius de les llindes i l'estructura de les capelles que són elements que no podem datar abans del segle XVII, com hem vist en els exemples que s'han anat citant al llarg del text. Degut a l'habitatge continuat de moltes cases es fa difícil documentar les modificacions que s'han produït en els elements més antics, i si aquests s'han conservat i s'han adaptat, ja que la senzillesa arquitectònica de les masies de la comarca dificulta establir una cronologia precisa a la major part d'elements.

4.2.4.2.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- Al segle X ja hi havia a Catalunya un tipus de casa forta residencial coneguda com "sala".
- Als segles XIV i XV els espais de la casa que contenen els elements característics de la sala s'anomenen *aula* o *menjador*.

⁷⁰⁴ Podem citar com a exemples el retaule de Sant Esteve de Pujol de Planès (Montmajor) obra de Miquel Vidal; o el retaule de la parròquia de Casserres atribuït a la família Pujol originària de Folgueroles. Malauradament molts retaules barrocs de la comarca van desaparèixer durant la Guerra Civil del 1936.

- La divisió de funcions entre l'espai cuina i un espai menjador o sala (aula) ja és un fet al segle XIV, donant pas a espais separats.

- A partir de finals del segle XIV ja apareix a la documentació l'espai *sala* amb aquesta denominació.

- Als segles XIV-XV majoritàriament les cases eren de dos cossos amb la sala a un dels cossos.

- Entre els segles XVII i XVIII moltes van ser ampliadades amb un tercer cos situant la sala al centre.

- Els elements immobles i objectes que trobem a les sales, a les cases estudiades com a la documentació, deixen veure la finalitat d'un espai que té diferents funcions: reunió familiar en celebracions, espai de demostració de posició econòmica, distribuïdor de la resta d'espais de la casa.

- No podem considerar la sala com a únic element que ha motivat l'evolució tipològica del mas, ja que el seu desenvolupament respon a diferents motivacions⁷⁰⁵.

⁷⁰⁵ Moner assegurava que "la sala s'ha de considerar com a causa i eix vertebrador de l'evolució tipològica del mas i base de la seva definitiva consolidació" (2001: 274). Tot i que la sala és un dels espais emblemàtics per la ubicació i per ocupar una crugia de la casa, no podem considerar-la com únic motiu del desenvolupament tipològic del mas.

4.2.4.3. LA CUINA

4.2.4.3.1. DADES GENERALS

4.2.4.3.1.1. Definició i ús

La cuina és bàsicament l'espai de la casa en el que es prepara i es cou el menjar de la família. Les tasques principals que es desenvolupen són les que estan relacionades amb la preparació del menjar, acció que comporta el tractament dels productes i la cocció, també amb el procés de menjar i el de rentar els atuells; per tant, també fa les funcions de menjador, malgrat no rebi aquesta denominació. També es poden desenvolupar altres tasques que no estan relacionades amb el menjar, però sí amb les persones que utilitzen l'espai, com cosir, filar, teixir, pastar, dormir, segons es desprèn de la documentació històrica i dels elements que s'hi troben, degut a que és un dels espais en que es viu més de la casa, en el que es relaciona tot el grup en compartir una mateixa activitat com són els àpats. En quant a les tasques relacionades amb el menjar, a vegades no totes es porten a terme en aquest espai, hi ha cases en que la cocció dels aliments, el rebost i la neteja es troben a espais separats.

L'acció de cuinar porta parella el foc, així la cuina és l'espai del foc, del foc què, a més de servir per coure aliments, té un poder de convocatòria en reunir a les persones en recerca d'escalfor.

La cuina ha sigut l'espai de la dona i l'espai dels nens petits; l'espai on la dona ha desenvolupat una de les tasques més importants a les masies: donar de menjar al grup. Aquest fet ha provocat que la cuina sigui un dels espais més importants de la casa i el més utilitzat.

4.2.4.3.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació

El terme que s'usa de forma general a la zona per a aquest espai és *cuina*.

Procedeix del llatí *colina* i/o *coquina*. *Colina*, citada a la Eneida (III- 134), Varròn diu que s'anomena colina “*ut colinam ab eo quod ibi ignis colatur*”, “perquè allà s’hi cuida el foc”. Al segle III dC. apareix el terme *coquina*, derivada del verb *coquo*, cuinar, essent la paraula que s’ha utilitzat fins a l’actualitat⁷⁰⁶.

El mot “cuina” s’aplica tant a l’objecte que serveix per coure (els fogons, el foc), com a tot l’espai on es porta a terme l’acció de cuinar. Quan parlem de cuina no només ens referim a l’espai, sinó també a l’estructura on es porta a terme la cocció dels aliments.

A la documentació històrica consultada quasi totes les cases esmenten l’existència de la cuina i trobem petites variacions en la nomenclatura:

- 1362707, 1383708, 1433709: *coquina*
- 1365a710: casa de la *coyna*
- 1438711, 1506⁷¹²: *cuyna*
- 1617⁷¹³: cuina

4.2.4.3.1.3. Característiques⁷¹⁴

Presència de l’espai a les cases estudiades

La cuina és l’espai que trobem a totes les cases que hem documentat. No tenim cap casa que no en tingui, totes presenten algun espai en el que s’ha desenvolupat l’acció de cuinar. Sens dubte és un espai imprescindible i que concentra una activitat necessària dins la casa. També ha estat un espai que s’ha anat transformant i adaptant a les necessitats de cada moment històric, i que ha anat canviant de lloc en

⁷⁰⁶ Cabré Lunas, L. (1994). Marco Gascó, Ch. (2001).

⁷⁰⁷ 1362. Inventari de l’alberg de Blanca Mulner de Bagà (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261)

⁷⁰⁸ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran (APB, llibre notarial 31, f. 112v).

⁷⁰⁹ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d’Antoni de Torrentfernós. (APB, llibre notarial 251, f. 14r)

⁷¹⁰ 1365a. A l’alberg de la plaça de Bagà de la família Dardalló, no noble però acomodada (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁷¹¹ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols, (APB, llibre notarial 251, f. 35r)

⁷¹² 1506. Inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar i un molí fariner (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268)

⁷¹³ Agustí, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d’agricultura, casa rústica i pastoril*. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona).

⁷¹⁴ A l’Annex 8.2 del capítol 4.2.4 es poden consultar exemples de cuines i dels elements que trobem en elles (Imatges 85 a 93).

funció de la organització general del conjunt de la casa, com anirem veient. Hem documentat cuines de diferent tipus, amb diferents sistemes de cocció i de tractament dels aliments, però totes amb la mateixa essència i essent un dels espais més importants de la casa rural.

Ubicació a la casa

L'espai que es destina a la cuina en les masies es troba quasi sempre al primer pis, en un dels cossos laterals si l'espai és només destinat a cuina, o en un cos lateral o al centre, si comparteix espai amb la sala. Si està sola quasi sempre la trobem al costat de la sala i més freqüentment a l'angle nord-oest de la casa.

Del conjunt de cases estudiades que ens han proporcionat informació complerta, 70 cuines es troben al pis, 6 cuines a la planta baixa; i tenim 11 cases que tenen més de 1 cuina complerta⁷¹⁵, unes degut a que a la casa hi havia diferents habitatges (amos i masovers), i en altres perquè hi ha una cuina a planta baixa i altra al pis, amb funcionalitats diferents (una pels àpats de la família, altra per a treballadors o per tasques diverses). Hem pogut comprovar que l'afirmació de molts estudis sobre la masia de que a la plana la cuina es troba a la planta baixa mentre que a les zones de muntanya es troba al pis, pel Berguedà no és aplicable⁷¹⁶. En aquest apartat només tenim en compte les cuines principals, no s'han estudiat les cuines "de treball" destinades a preparar menjar pels animals i que si son habituals a les plantes baixes de moltes cases a les zones de la plana), ja que s'han tractat a un altre capítol.

En quant a la ubicació geogràfica dins el conjunt de la casa, veiem que la major part es concentra a la zona nord de l'habitatge, un 57,8%, mentre que un 26,3% es troben a migdia, el 7,8 % a ponent i un 5,2% a llevant. Hi ha un petit nombre de cuines que es troben al centre de la casa, un cas de foc de rotlle i altres 2 casos en que l'habitatge es va desenvolupar cap a un lateral afegint un nou cos, restant la cuina al mig.

⁷¹⁵ Les dades del recompte es prenen en base a les 76 cases que ens han donat dades complertes.

⁷¹⁶ AA.DD. (2005) *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Brau edicions. P. 54.

Ubicació geogràfica		
N	16 cases	57,8%
NO	14	
NE	14	
O	6	7,8%
SO	6	26,3%
S	7	
SE	7	
E	3	5,2%
Centre	3	3,9 %

Taula 37: Ubicació geogràfica de la cuina dins la casa.

També és molt més habitual trobar la cuina en un espai ubicat a un extrem de la casa, és a dir, que té una o dues façanes exteriors. Possiblement pel fet que les xemeneies del foc, els fogons i les piques es construïen arrambades o encastades a un mur, ja que aprofiten el gruix d'aquests, i també perquè les aigüeres necessiten expulsar l'aigua a l'exterior. En quant a les xemeneies, degut al tipus d'estructura i al pes, es construeixen suportades per una estructura de càrrega com són els murs principals de la casa.

Descripció formal i estructural

A les cases documentades hem vist dos tipus bàsics d'espai cuina. Les cuines que configuren un espai per si mateixes i les cuines que formen part de la sala amb la que comparteixen espai. També cal diferenciar entre les cuines que tenen la llar de foc dins el mateix espai, i les que ho tenen separat a un altre espai destinat només a espai del foc. També veiem cuines que tenen també el forn, tot i que generalment aquest es troba en una cambra independent i a la planta baixa. En aquest cas, predominen les cuines amb el forn al mateix espai que la cuina a les cases de la zona de muntanya (6), mentre que a la plana el més habitual és trobar el forn a un espai independent a la planta baixa i que també fa funcions de pastador.

Cuina sola en un espai	61 cases
Cuina compartint espai amb sala	19
Cuina que també comparteix espai amb el foc	43
Cuina amb forn	8
Forn a espai independent (a planta baixa)	61

Taula 38: Relació de la cuina amb el forn.

El tipus de cuina ocupant un espai sola és més freqüent a les cases de les zones de plana agrícola, mentre que la cuina que comparteix espai amb la sala és la fórmula que utilitzen més les cases de muntanya. Malgrat aquest fet observable actualment, a les cases de la plana encara resten elements a la sala que ens deixen constància que, en algun moment històric de la casa, les activitats de cuina s'havien fet en un espai únic i que el desplaçament de la cuina a un nou espai tancat és una aportació moderna que es devia produir pels volts del segle XIX.

	Al pis	A planta baixa	Cuina sola	Cuina - sala
Plana	29 cases	9	30	2
Muntanya	44	2	28	17

Taula 39: Ubicació de la cuina en planta baixa o pis. Espai cuina sol o compartit amb la sala.

Generalment la cuina és l'espai del foc, on hi ha el foc a terra, element que ha sigut imprescindible per a cuinar fins ben avançat el segle XX, tot i que a vegades el trobem en un espai tancat al costat de la cuina, espai en el que només hi ha la campana del foc i els bancs escons al voltant, però sempre comunicat directament amb la cuina. La cuina i el foc són els espais més habitats de la casa, la zona de relació familiar que encara actualment manté la seva funció de relació familiar directa. També és un dels espais de la casa que més ha variat al llarg del temps, principalment perquè és el més utilitzat i s'adapta a les noves tendències de cada època.

Les cuines son espais de planta rectangular o quadrangular, moltes vegades irregular o trapezial, ja que s'adapta a la estructura de l'edifici. La seva estructura en planta no sembla seguir un patró comú, ja que a cada casa l'espai destinat a cuina s'ha ubicat al lloc que millor s'ha adaptat a les necessitats dels habitants, i que en molts casos ha evolucionat i s'ha transformat, però en altres s'ha conservat quasi sense modificacions (en aquelles cases que no han patit transformacions en quedar desocupades o abandonades).

Les **obertures** es limiten a la porta d'entrada i generalment a una finestra, que en alguns casos és petita, però en altres s'ha convertit en balcó. Les finestres i portes no presenten elements decoratius, únicament a les sales – cuina on es solen conservar els festejadors i les llindes de les portes amb decoracions tallades a la pedra.

L'**accés** a l'espai cuina es pot realitzar directament des de la planta baixa a través de l'escala que dona a la sala, en el cas que l'espai cuina-sala sigui unitari; o bé accedint a l'espai cuina des de la sala, ja que la cuina sempre la trobem en un espai contigu i amb entrada directa des d'aquesta. Sala i cuina són dos espais directament relacionats, bé perquè comparteixen espai, bé perquè es troben de costat, i es reparteixen entre els dos espais alguns elements que serien d'ús comú, essent freqüent que a la sala hi hagi l'aigüera escudeller, mentre que a la cuina trobem els fogons i el foc.

Accés a cuina des de sala	42 cases
Accés a cuina des de menjador	1
Accés a cuina des de passadís	3
Accés al foc tancat des de la cuina	15
Accés al foc tancat des de la sala	10

Taula 40: Tipus d'accés a la cuina i al foc des d'altres espais.

En quant als **elements estructurals** i **materials**, trobem diversos. Els **murs** acostumen a ser bastits en paredat i arrebossats amb morter de calç, degut a que quasi sempre un dels tancaments que correspon a la paret mestra exterior, però també

hi ha tancaments interiors que poden estar fets de paredat o de tàpia encofrada entre muntants de fusta o de rajols. El tractament de revestiment de les superfícies més freqüent és l'arrebossat amb calç i/o guix, a vegades amb una capa de pintura a la calç. En cuines que s'han modificat ja al segle XX, s'ha introduït la paret folrada de rajoles de ceràmica vidrada a les zones d'aigua, sempre superposades als murs anteriors.

Els **paviments** de les cuines poden ser de llosat de pedra (sobre tot a cases de cronologia antiga, tot i que no és freqüent que es conservi degut a les reformes pposterior), paviment de rajoles ceràmiques, o empostissat de fusta (és el menys freqüent per a la cuina sola, però si el trobem a les sales que comparteixen cuina). En els casos de paviment de fusta, la zona destinada a la llar de foc és pavimentada amb llosat de pedra o ceràmic.

Els **sostres** d'aquests espais son iguals que a la resta de la casa, a no ser que s'hagi fet una reestructuració moderna. Generalment estan fets amb cairats de fusta sobre els que recolza el paviment de pis superior, de fusta, corbes o rajol; entre biga i biga queda el material ceràmic vist i a vegades es cobreix amb revoltó de guix emmotllat.

No hi ha **elements decoratius**, simplement algun material ceràmic del sostre amb impressions fetes durant la fabricació (en els que alguns autors han vist signes de protecció de la llar), o els muntants de la porta d'entrada que poden estar decorats amb motlures de guix per la cara exterior (la que dona a la sala), però no és freqüent. Així com tampoc destaca la policromia de les parets que és simplement funcional, amb una gama de colors que es mou entre els ocres i els blaus a les zones de muntanya. La cuina és un espai de treball i el valor bàsic és la seva funció, no la demostració de la situació social de la família a través de la decoració. Les mestresses de casa introdueixen la seva aportació en els draps i elements tèxtils que utilitzen per tapar objectes dins els armaris o per decorar les posts amb un farbalà, però son els únics elements que indiquen aquesta inquietud decorativa.

Tots els elements immobles que formen part de l'espai cuina es troben arrambats o encastats a les parets, essent exempts únicament els elements mobles.

Dimensions

La cuina no és un dels espais més grans de la casa, ja que la sala, l'eixida i algunes cambres tenen major dimensions. Veiem que les més petites oscil·len entre 3,5 i 6 m², i les més grans entre 23 i 95 m². Les cuines que comparteixen espai amb la sala tenen majors dimensions que les cuines soles, i aquestes són més petites si el foc es troba en un espai a part. Es tracta d'un espai totalment utilitari, en que no falten els elements bàsics però que no disposa de massa espai innecessari. Tenim exemples de cuines que tenen espai de menjador, però moltes únicament disposen de fogons i aigüera en un espai que a vegades és molt petit.

	minim	màxim
Cuina en un espai	3,5m ² / 3% (Turrielles)	23 m ² / 19% (Gragés)
Cuina amb sala	5 m ² / 44% (Punís)	95 m ² / 35% (La To de La Nou)
Cuina amb el foc	6 m ² / 9,74% (Molí Güell)	27 m ² / 17% (Vilajoana)
Espai amb foc tancat	4 m ² / 3% (Vilariquer)	14 m ² / 4% (Tubau)
Espai amb foc de rotllo	8,7m ² / 4,8% (Torrentbo)	13,9 m ² / 4,35% (Torradella)

Taula 41: Exemple de cuines amb superfície màxima i mínima. També es recull el % d'ocupació de l'espai respecte al total de la planta.

Com es pot observar a la següent taula⁷¹⁷, un important nombre de cases tenen la cuina petita, que no ocupa més del 20% de la superfície total de la planta on es troba. Tenim pocs exemples de cuines molt grans, entre un 40 i un 70% d'ocupació d'espai, però es tracta de casos en que sala, cuina i foc comparteixen espai.

Superfície ocupada	Entre 10-20%	20-30%	30-40%	40-50%	50-70%
Núm. de cases	30 (39,4%)	16 (21%)	5 (6,5%)	5 (6,5%)	2 (2,6%)

Taula 42: Superfície ocupada per la cuina respecte a la superfície total de la planta.

⁷¹⁷ Recordem que a l'Annex 8.3 un document recull les dimensions dels espais i els percentatges d'ocupació en planta de cada de les cases documentades.

Relació amb altres espais

La relació amb altres espais més directa que té la cuina és amb la sala, ja que aquesta fa les funcions de distribuïdor de les diferents cambres de l'habitatge que es troben al voltant seu. L'accés des d'aquesta, com hem vist és directe. També hem vist que generalment a la sala es troba l'aigüera-escudeller i algun armari encastat per contenir la vaixel·la; així com també podem trobar l'armari dels fogons i la llar de foc; amb això deduïm que abans de que la cuina prengués la forma d'un espai independent, devia formar part de la sala com a espai únic d'elaboració d'aliments, de neteja, d'agrupació del grup i de distribuïdor.

L'altre espai amb una relació estreta i directa amb la cuina és la llar de foc. En el cas que es trobi dins la cuina ja es manté una relació pel fet de compartir espai, essent la llar l'element més important de la cuina; si es troba separada d'aquesta i configurant un espai únic independent, sempre s'accedeix a ell des de la cuina, o bé a través d'un petit distribuïdor que permet l'entrada a la cuina i a l'espai del foc, sempre un al costat de l'altre com si tots dos espais formessin un conjunt inseparable.

També podem trobar altres espais propers a la cuina relacionats amb l'activitat que es desenvolupa en aquesta, com el rebost, el pastador, el forn de pa, i en casos molt puntuals el menjador. Cal assenyalar que és freqüent que el rebost i l'espai de pastador i forn es trobin a la planta baixa i no al pis, malgrat siguin espais relacionats amb el menjar.

4.2.4.3.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.4.3.2.1. Elements immobles

Els elements immobles que trobem als espais cuina són: la llar de foc, element fonamental a la cuina, amb els complements que l'acompanyen com l'escó, la taula, els cremalls i ferros del foc,; els fogons, que poden estar dins un armari, sobre una superfície, o formant una "cuina"; la pica aigüera o l'aigüera escudeller; algun armari encastat o armari rebost; el bugader de cendra, que sempre està relacionat amb la llar de foc, cosa que condiciona la seva ubicació a la casa. També trobem alguns mobles

per guardar atuells de cuina, seients, taules, i per descomptat, tot tipus d'atuells necessaris pel treball que es desenvolupa en aquest espai.

Cal assenyalar que els armaris dels fogons i les aigüeres escudeller les trobem tant a la cuina com a la sala, però expliquem les tipologies en aquest apartat tot i que hem fet referència al capítol en que es tracta la sala.

EL FOC A TERRA

El foc, degut al seu interès i característiques, li dediquem un apartat específic.

ELS FOGONS

Els fogons són un element que es troba a les cuines i que serveix per coure i mantenir calent el menjar el menjar amb les brases que s'aprofiten del foc, i més modernament amb carbó. És una fogaina de petites dimensions que es troba apartada del foc, que no hi forma part del conjunt de la llar de foc, sinó que generalment els trobem a la cuina o bé a la sala. Podem dir que cada casa tenia els seus fogons i el seu foc, és a dir, que si en una casa hi havia més d'un habitatge, també hi trobem més de un foc i fogons.

Hem documentat tres tipus de fogons, de pedra, de ferro i de ceràmica refractària; segons el tipus els trobem tancats dins un armari o situats sobre una superfície d'obra. Els fogons de pedra són de cronologia més antiga que els altres dos tipus, que componen una estructura constructiva més moderna i que són anteriors a les cuines econòmiques. Tot i que en altres cases de la zona hem vist fogons de ceràmica refractària, no hem vist en les que hem documentat⁷¹⁸.

⁷¹⁸ Als Annexes 8.2.3 es poden consultar uns dibuixos que resumeixen les característiques d'alguns dels tipus.

Fogons	A la cuina		A la sala		Total
	Baix B	Alt B	Baix B	Alt B	
De pedra sense armari	3	1			4
De pedra en armari	6	8	2	8	24
De ferro en armari		2			2
De ferro en superfície	15	12		3	30
	24	23	2	11	60 ⁷¹⁹

Taula 43: Tipus de fogons i ubicació dins l'espai.

Tipus:

- Armari dels fogons, quan els fogons tallats en pedra, o de ferro, es troben dins un armari tancat i amb cendrera a la part inferior.
- Cuina de fogons, amb els fogons situats sobre una superfície feta en una estructura d'obra. Els fogons son de ferro colat o de ceràmica refractària.
- Cuina econòmica i poêle. La cuina de fogons en que tota l'estructura forma un conjunt unitari i realitzat en ferro colat.

Armari dels fogons

Els fogons acostumen a estar dins d'un armari que a la zona s'anomena "armari de fer lleixiu" o "armari dels fogons". Aquest tipus d'armari generalment es troba a la cuina, al costat o proper al foc, tot i que en algun cas el trobem a la sala. És un armari encastat a una paret mestra aprofitant el gruix del mur i que conté a l'interior els fogons; els trobem a un mur exterior com a un interior. Poden contenir els fogons de pedra o de ferro.

⁷¹⁹ Calculat sobre les 76 cases que proporcionen informació dels espais interiors. Cal tenir en compte que 6 cases tenen dos fogons, mentre que d'altres no els conserven.

De les cases estudiades hem vist 10 fogons de pedra ubicats a la sala i 20 a la cuina, la resta són de ferro.

	Encastat a mur interior					Encastat a mur exterior					
	N	S	E	O		N	S	E	O		
Fogons a sala		1	2	1	4	4	4	5	2	15	19
Fogons a cuina	3	5	4	1	13		6	6	4	10	23

Taula 44: Ubicació de l'armari dels fogons dins l'espai (de pedra i de ferro).

Consisteix en una fornícula o cavitat que generalment té dos compartiments diferenciats, un inferior i un superior, de manera que pot ocupar tres quarts parts de l'alçada total de la paret o tota l'alçada des del paviment al sostre. El compartiment superior és de forma rectangular i queda tancat per una o dues portes de fusta, i el compartiment inferior generalment és obert i amb una paret de poca alçada que el tanca només per la part inferior formant un contenidor. Entre els dos compartiments trobem una lleixa de pedra o d'obra horitzontal en la que estan tallats o encastats els fogons, segons siguin de pedra o de ferro. Els fogons, que poden ser entre un i tres, estan formats per un forat circular o quadrat practicat a la superfície, dins el que es posava les brases o el carbonet (procedent del foc a terra, així no feia fum) amb el que es coïa els aliments.

A la fornícula superior pot haver un o dos prestatges de fusta per disposar els atuells de cuina i que moltes vegades s'utilitzaven per posar el formatge a fermentar aprofitant l'escalfor, per això també hem recollit la denominació de "armari de fer formatge"⁷²⁰. Les lleixes es recolzen en petits encaixos formats als muntants laterals interiors. Les portes que tanquen aquest armari, (generalment dues, tot i que trobem algun exemple amb una) permeten la ventilació de l'interior mitjançant un elements decoratiu que forada la part central del pany de cada porta, en forma de roses, estrelles, aspes de factura senzilla i a vegades realitzades sense dibuix previ, fet que provoca que no siguin simètriques ni les fulles iguals; o bé tot el pany és de gelosia de fusta. Les portes es subjecten mitjançant un bastiment de fusta que queda encaixat a tot el volt

⁷²⁰ A l'Espunyola, cal Macià.

de l'obertura superior; la llinda superior és de fusta i fa també la funció de bastiment. Les característiques de les portes de fusta de l'armari són similars a la d'altres armaris encastats, repetint-se els tipus de frontisses i tancaments, així com les fustes utilitzades⁷²¹.

Els muntants laterals de tot el conjunt són de paredat, amb el mateix tipus de materials i de tècnica que la resta de murs. L'interior de l'armari acostuma a estar arrebossat amb morter de calç i emblanquinat amb calç o policromat, tot i que la majoria estan negres pel fum.

La part inferior, just sota dels fogons, podia estar tancat amb porta, però el més freqüent és que estigui obert. Es tracta de la cendrera, compartiment on es recullen les cendres dels fogons i del foc, amb una o dues fornícules amb accés frontal, amb la part superior en forma semicircular i amb la part inferior tancada amb una paret vertical que s'aixeca pocs centímetres del terra de manera que forma un calaix fix, amb un o dos compartiments separats a l'interior. En molts casos, degut al canvi d'ús, la paret s'ha eliminat per aprofitar aquest espai com a armari, i en altres s'ha tapiat tota la fornícula. Entre la fornícula i els fogons, sempre fóra de l'armari, és freqüent que hi hagi unes obertures quadrades o finestres situades just a sota de cada fogó, on anava caient la cendra a mida que les brases cremaven i que després es traslladaven al calaix inferior. Generalment aquesta estructura està construïda amb lloses de pedra o amb rajols ceràmics, depenent del moment de construcció.

Aquests armaris no tenen sortida de fums, degut a que l'acció que es feia als fogons provocava poc fum ja que no es cuinava amb flama. Les portes protegien el menjar que es guardava dels possibles animals domèstics i insectes, però permetien una mínima ventilació. Encara hem vist un d'aquests fogons en ús, i la senyora que l'utilitzava ens va explicar el funcionament amb tot tipus de detalls⁷²².

Dins d'aquest tipus d'armari hem vist fonamentalment fogons de pedra, mentre que els fogons de ferro es disposen en una estructura sense armari superior, com expliquem tot seguit. Els exemples de fogons de ferro dins un armari que hem documentat, reutilitzen una estructura anterior en la que s'han encastat els fogons de ferro.

⁷²¹ Veure capítol 4.3.

⁷²² En l'entrevista feta a Maria Tort Guitart, de ca l'Andreu de Sorribes (Gósol), el febrer de 2009, ens va explicar àmpliament la utilització dels fogons i l'elaboració del lleixiu amb les cendres.

Els **fogons de pedra** estan tallats en una pedra de forma paral·lelepípedica amb una alçada d' entre 15 i 25cm. El material de la pedra generalment és tipus sorrenca. La boca és tallada en forma circular o quadrangular i amb tres o quatre merlets⁷²³ sobre la perifèria del forat, per tal de recolzar les olles. La cavitat del fogó podia tenir un forat en un angle, o bé tot el fons foradat per recolzar una reixa, de manera que les cendres queien al compartiment inferior, que restava obert per la part frontal, facilitant el tir.

Hem documentat diferents tipus de fogons de pedra, el tipus que situem cronològicament com més antic consisteix en un forat circular practicat en una llosa de pedra i que té l'extrem de davant de cada forat obert en forma cònica per facilitar la ventilació del foc. Altre tipus tenen merlets tallats al voltant de la boca, en forma de mitja lluna; en el cas que hi hagi dos fogons, la part central és més elevada i als laterals hi ha dos merlets per cada fogó. En aquestes tipologies les cendres queien directament al compartiment de la cendrerera inferior.

No dubtem que aquest tipus de fogó, segurament d'herència romana, són els que s'esmenten a la documentació de la zona a partir del segle XIV, tot i que no disposem de dades per establir una cronologia absoluta dels que hem vist.

Altre tipus de fogons de pedra incorporen sota la pedra una estructura que configura tantes fornícules com fogons, situades a la cara frontal i coincidint amb la cavitat del fogó, d'aquesta manera es podia buidar la cendra més fàcilment a mida que es consumien les brases, i després es traslladaven a la cendrerera inferior. És un tipus d'estructura que mostra una evolució respecte als que no tenen aquestes cendreres de fogó i que pràcticament no tenien tir.

Cuina de fogons sobre una estructura d'obra

El segon tipus, la cuina de fogons sobre una estructura d'obra, està arrambada a la paret i sense armari superior. És una estructura rectangular, construïda generalment amb maó, que forma una superfície horitzontal sobre una estructura feta amb una platina o bigueta estreta de ferro que s'encasta a la paret i que proporciona el suport a les cares exteriors. La superfície recolza sobre dos murets laterals, tot i que si és una cuina llarga pot haver altres murs, construïts amb maó o amb rajol disposat vertical. La superfície sol ser de rajols ceràmics i té un compartiment a sota separat uns 15-20 cm,

⁷²³ Griera, A. (1933). *La casa catalana*. Ed. Polígrafa. Barcelona. P. 231

en el que es troben les fornícules de les cendreres de cada fogó, seguint la mateixa estructura que hem vist als armaris dels fogons. Les fornícules podien estar tancades amb una portella de ferro colat i per dins folrades amb rajols. A la superfície de la cuina s'encasten els fogons de ferro colat dins una cavitat de forma quadrada que resta comunicada amb les cendreres. A la part inferior d'aquesta cuina hi ha un compartiment per les cendres, que forma una o dues fornícules amb l'obertura en forma d'arc rebaixat per la part superior i tancada amb un muret de poca alçada a la part inferior. A vegades la cendrera es tancava amb dues portes de fusta.

Cada fogó de ferro està format per un recipient de forma cúbica obert per la part superior i amb una reixa a la base, la boca presenta una vora que sobresurt i que permet encastar sobre la superfície que està foradada amb la mateixa forma de manera que quedava encaixat i recolzat. També podien ser de ceràmica refractària subjecta amb cercols de ferro i la graella inferior de ferro.

Aquesta tipologia de cuina és més moderna que els armaris dels fogons, i permetien cuinar amb llenya i carbó, disposant el material combustible a la fornícula que queda sota el fogó. Generalment no presenten campana de fums, i les trobem ubicades a prop d'una finestra o a prop de la xemeneia de la llar de foc. En alguns casos, la paret que queda darrera i per sobre de la cuina està folrada amb rajoles ceràmiques, però suposem que és un recurs que s'ha fet en rehabilitacions posteriors per augmentar la practicitat i la neteja del conjunt.

D'aquest tipus de cuina hem vist models amb dos fogons, però també fins a quatre en la mateixa estructura.

Cuina econòmica i poêle.

La cuina econòmica és un invent britànic. El 1630 John Sibthroe va realitzar un tipus de cuina de fogons però en una estructura metàl·lica que suposava una economia de combustible ja que utilitzava carbó, d'aquí el nom. Més tard, el 1802, altre britànic, George Bodley, va patentar una cuina de ferro forjat amb xemeneia i que seria el primer tipus de cuina econòmica que es va difondre amb la industrialització⁷²⁴. A

⁷²⁴ Kuanum (2012) La cocina económica. Entre visillos. Kuanum, patrimonio interesante y divertido. <http://kuanum.blogspot.com.es/2012/12/la-cocina-economica-entre-visillos.html>

Espanya es van popularitzar les cuines de ferro colat esmaltades en negre i decorades amb llautó, i altres de xapa blanca i més barates conegudes com “cuines blanques”.

La cuina té dos compartiments, un superior pel combustible (braser), i altre inferior on cauen les cendres (cendrer). La superfície superior té la boca d'alimentació circular i amb diferents anells per regular l'obertura i que servien de tapa i alhora de fogó. L'accés al cendrer es fa per una boca a la part frontal, tancada amb portella. A la banda esquerra hi ha un compartiment on es cremava el combustible, el braser, també tancat amb porta. Sota el braser i separat d'aquest per una reixa, hi ha la cendrera que recull la cendra, també tancat amb una portella amb una reixa per facilitar la ignició. Al costat del braser hi ha un compartiment, el forn, i al costat un dipòsit per aigua calenta. La xemeneia evacua els fums cap a l'exterior. Sota el forn hi ha un compartiment de neteja, per on s'extreien les cendres amb un ganxo acabat amb una plaqueta rectangular i que serveix per arrossegar les restes. Aquest tipus de cuina va evolucionar en uns models que incorporaven un serpentí per escalfar aigua, i l'aigua es transmetia als radiadors per escalfar la casa.

L'anomenada “poêle”, “poela” o “puela” és un tipus d'estufa de ferro colat que es va popularitzar a França i que va arribar a la zona nord del Pirineu a principis del segle XX; la hem vist a cases de Gósol i Saldes⁷²⁵. És una cuina econòmica circular i baixa, amb xemeneia de sortida de fums, amb un, dos o tres focs d'anells a la superfície i amb forn i cendrera a la part inferior. Té la peculiaritat que la superfície té un moviment giratori que permet posar l'olla sobre la part que hi hagi més foc sense haver de tocar el recipient. Ramon Violant al 1950 les havia vist al Pallars i va comentar que “*con el tiempo, muy lejano aún, esta especie de cocinas, justamente con los fogones elevados para cocinar con carbón, acabarán con el tradicional hogar doméstico que venimos estudiando*”⁷²⁶. No li faltava raó, tot i que la substitució va venir de la mà d'altre combustible fòssil, el gas.

Hem vist cuines econòmiques i poêles en algunes cases, que han anat substituint als armaris i cuines de fogons.

⁷²⁵ També ho va observar Ramon Violant: “casi todos, tanto para cocinar como para calentarse, emplean una *puelas* importadas de Francia, que también va introduciéndose a pasos agigantados en Gósol, en la otra parte del Cadí”. Violant, R. (1981). “Terminología sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà”. *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla. P. 205.

⁷²⁶ Violant, R., op. Cit., p. 205.

AIGÜERA ESCUDELLER I PICA

L'obtenció d'aigua a les masies no era una tasca fàcil, obligava als estadants a passar moltes hores traginant-la des de rieres i fonts fins a la casa. La instal·lació d'aigua corrent a les cases és un fet recent, molts pobles del Berguedà han vist arribar l'aigua a les cases de pagès durant la dècada dels anys 90 del segle XX, i abans d'això havien d'inventar diferents sistemes per tal d'acumular aigua, generalment recollida de la pluja, a no ser que tinguessin una font o un pou proper. Així les cisternes es convertiren en un element indispensable en les cases més grans. L'aigua s'utilitzava sobre tot per abeurar animals, per ús domèstic de les persones (beure, preparar el menjar, netejar), però relativament poc per a la higiene personal. Tot això queda reflectit en els elements associats amb l'ús de l'aigua que trobem a l'interior de les cases, que es concentren primordialment a les cuines. L'aigua a altres estances, com els banys, també és un fet modern ja que els primers banys amb aigua a les masies també són de la primera meitat del segle XX, si no més tardans.

A les cuines l'element bàsic és la pica, que s'utilitzava per rentar olles, plats i altres atuells de cuina. La pica és el receptacle tallat en un bloc de pedra en forma de paral·lelepípede, més o menys fonda, amb un forat a un extrem que permet desaiugar a l'exterior de la casa. Les formes de totes són molt similars i els materials utilitzats són la pedra sorrenca, pedra calcària, i amb menys freqüència el granit o el marbre, utilitzats a piques modernes, d'una o dues cavitats circulars, que es van instal·lar a les cuines entre finals del segle XIX i principis del segle XX.

Diferenciem dos tipus de pica, les que tenen escudeller i les piques soles situades sobre una estructura similar a la de la cuina de fogons. El segon tipus és cronològicament més modern que el primer.

La ubicació a la casa també la trobem relacionada amb el tipus, ja que és més freqüent trobar aigüeres amb escudeller a la sala i les piques sobre estructura a les cuines. Aquest fet ens mostra que a les cases havia estat separada l'activitat de cuinar de l'activitat de rentar i exposar la vaixel·la, la primera concentrada a l'espai on hi havia el foc, i la segona a la sala, relacionada amb l'exposició de la vaixel·la com a símbol de posició social. També ens deixa entendre que la ubicació de la pica sense escudeller a la cuina és tardana i que la relació amb l'espai cuina és una actitud que es dona a partir del segle XVIII-XIX.

	A la cuina	A la sala
Aigüera amb escudeller	10 elements	27
Pica sobre estructura	25	12

Taula 45: Ubicació de les aigüeres i piques a l'espai corresponent.

És interessant també observar la ubicació concreta dins els espais, ja que la major part es troben arrambades o encastades a una paret mestra, de manera que el broc de desguàs surt directament a l'exterior. En els casos que estan tocant a un mur interior es deu a que es va afegir un cos nou i el mur que abans era exterior va quedar a l'interior de la casa, perdent l'element la seva funció primària i passant a ésser un element decoratiu (recolzat pel fet que trobem altra pica a la nova ubicació de cuina). Això passa per exemple en aigüeres que es troben al mur nord, on es va afegir un nou cos aprofitant el desnivell del terreny que facilita entrar al pis a peu pla; o bé al sud, quan es va afegir una galeria; en els casos de les façanes est i oest l'afegit és tot un cos nou que amplia la casa en una nova crugia. Totes les aigüeres havien estat construïdes arrambades a alguna paret principal i externa de l'estructura de la casa per facilitar la sortida d'aigües a l'exterior.

	Encastada a mur interior					Encastada a mur exterior					
	N	S	E	O		N	S	E	O		
Aigüeres a sala	6		4		10	15	7	5	2	29	39
Aigüeres a cuina	2	4	2	1	10	9	8	4	4	25	35

Taula 46: Ubicació física de les aigüeres escudeller dins de la casa.

No trobem cap relació directa amb el fet que es posin les aigüeres a una orientació concreta de la casa, tot i que predominen les situades al nord, possiblement en relació amb la ubicació del foc com veurem més endavant. Una raó pot ser el desaignar aigües brutes, cosa que al nord és menys aparatós i menys visible, en quedar les façanes en una situació secundària respecte al conjunt de la casa.

Tipus:

- Aigüera escudeller encastada i formada per la fornícula que conté l'escudeller i la pica⁷²⁷.
- Pica sobre estructura, en que la pica la trobem sense escudeller i sobre una superfície feta d'obra.

Aigüera escudeller

A la documentació històrica es fa esment d'aigüeres i d'escudellers a la cuina i a la sala des de finals del segle XIV, com ja hem vist, de manera que la tradició de disposar de piques en aquests espais és un costum que ja ve de temps medievals. Cal que tinguem en compte que a l'espai cuina d'aquesta època es concentrava en un mateix espai el foc a terra, els fogons i l'aigüera, essent un espai anterior a la sala tal i com la coneixem actualment.

Ja hem dit que trobem aquest element tant a la sala com a la cuina, però mentre generalment a la cuina és un element pràctic, que té la finalitat bàsica i primordial de servir per rentar la vaixel·la i que forma conjunt amb els fogons, a la sala aconsegueix també la funció d'aparador, d'expositor de la vaixel·la, precedent dels armaris i altres mobles que apareixen a finals del segle XVIII. És més freqüent trobar aigüeres escudeller a la sala que a la cuina, segurament degut a dos motius. Primer, perquè l'espai que es coneix com a sala ha fet també les funcions de cuina a moltes cases, sobre tot a l'Alt Berguedà, concentrant les funcions en un mateix espai. Segon, a les cases en que la sala és l'espai important, simbòlic de la casa, com veurem a l'apartat corresponent, l'aigüera escudeller pren la funció d'expositor de la vaixel·la bona com a presentació del nivell econòmic de la família, pràctica més corrent a les zones agrícoles i a les cases grans. L'escudeller així es transforma en un dels elements decoratius de la sala, en el que es pot veure la mà del picapedrer artesà. Trobem també diferència entre zones geogràfiques, ja que generalment l'aigüera amb escudeller és més freqüent a les zones agrícoles, mentre que a la muntanya l'escudeller es troba a part i ubicat a la cuina, i l'aigüera es redueix només a la pica.

⁷²⁷ Als Annexes 8.2.3 es poden consultar uns dibuixos que resumeixen les característiques d'alguns dels tipus.

La tipologia de les aigüeres respon a una forma quasi invariable ja que totes es troben dins una fornícula practicada al mur i que conté una pica de pedra, les diferències venen donades per tipus de llinda, quantitat de prestatges i forma de l'aigüera.

Les piques aigüeres son tallades en un bloc de pedra i situades a una alçada aproximada de 70-80cm per sobre del nivell del paviment, recolzades sobre l'estructura del mur i sobresortint lleugerament d'aquest. Hi ha piques que simplement tenen una cavitat tallada en un bloc rectangular de pedra, però d'altres que tenen un o dos prestatges als laterals elevats respecte al nivell de la pica, de manera que formen una estructura molt característica graonada i que servia per recolzar els objectes per rentar. La cavitat de la pica és lleugerament inclinada cap al mur, on hi ha un forat i una llosa de pedra plana o una teula sortint cap a l'exterior per buidar la pica directament a fóra. El broc exterior a vegades és simplement un forat amb una teula que sobresurt, altres és un broc tallant en un bloc de pedra molt similar a les boixes de les tines, i altres és un bloc de pedra tallat formant un canal en forma de U. En algunes piques s'ha adaptat un tub de plom o de goma, o una canya, per donar sortida a l'aigua, en un sistema que encara perdura.

L'escudeller que es situa a la part superior de la pica, formant la fornícula, està compost pels dos muntant laterals, la paret de tancament posterior i la llinda o arc que tanca superiorment. Trobem exemples amb llindes de fusta, que seria el tipus més antic o de factura constructiva més senzilla, també trobem amb arc de mig punt i amb arc rebaixat, que serien de tipologia més modernes i més evolucionada. Veiem alguns escudellers coberts amb arcs rebaixats asimètrics. Els arcs estan fets amb dovelles de pedra, malgrat en alguns casos es troba policromat i no són visibles. Dins aquest espai generalment hi ha dos o tres prestatges de fusta que es recolzen en galzes sobresortints dels muntants laterals, o bé formats per blocs de pedra escairats formant una inclinació que proporciona un suport a la seva cara superior i que surt lleugerament de la vertical dels muntants. La lleixa més propera a la pica normalment pren forma d'escudeller o plater compost per dos travessers de fusta amb incisions a la part interna per tal de posar els plats encaixats. En alguns casos els prestatges tenen una decoració ondulada a la part frontal, o bé les mestresses de casa els protegien folrant amb paper de diari i decoraven amb puntes o amb robes.

Algunes aigüeres tenen la paret de darrera de l'escudeller folrada amb rajoles ceràmiques, i en la majoria ja s'ha instal·lat una aixeta d'aigua corrent. Altres tenen una cortina davant que permet tancar el conjunt quan no s'utilitza, i cap dels escudellers tenen portes de fusta, cosa que si hem vist als fogons. Tots aquests

elements denoten la continuïtat d'ús, malgrat la instal·lació de cuines modernes a les cases en els darrers temps, i no deixa de ser curiós com l'adaptació i la incorporació d'aigua corrent a les cases ha transformat molt lleugerament un element que quasi no ha sofert variacions en molts segles d'utilització.

Piques sobre estructura:

Les piques s'ubiquen sobre una estructura similar a la de les cuines de fogons, suportades sobre dos muntants laterals d'obra. Les trobem fonamentalment ubicades a les cuines que es troben configurant un espai per si mateixes, i quasi sempre estan acompanyades d'un plater de fusta que està encastat a la paret sobre la pica, que serveix per escórrer els plats acabats de rentar i emmagatzemar-los a modus d'escudeller.

Aquest tipus de piques responen a les següents característiques: són de pedra, tallades en un bloc paral·lelepípede, amb una cavitat de forma rectangular i amb els angles arrodonits i un forat en un angle o en un lateral. Es troben disposades sobre una estructura formada per dos murs paral·lels de pedra o de maó arrebossat, lligat per la vora superior exterior amb un cercol de ferro que dona solidesa al conjunt; l'espai inferior forma un nínxol d'una o dues cavitats tancat amb llinda horitzontal o amb arc rebaixat, segons l'època de construcció, i que les mestresses s'afanyen a tapar amb cortines de roba. Moltes tenen la paret de darrera de la pica folrada amb rajoles amb dibuixos o llises, que en alguns casos ens orienten en la datació.

Cal assenyalar, que aquest tipus de piques corresponen a una tipologia més moderna que la de les aigüeres de la sala, ja que es tracta d'una estructura amb unes característiques constructives que tindrien els seus inicis a mitjans del segle XIX. L'adaptació d'aixetes amb aigua corrent és més freqüent en aquestes piques, sobre tot perquè són les que es troben ubicades a la cuina.

L'ESCUDELLER

Els escudellers serveixen per guardar i exposar la vaixel·la de la casa, tenen diferents tipologies segons l'època històrica, ja que veiem elements que formen part de la infraestructura junt amb les aigüeres, com configuren mobiliari independent. Hem documentat en el treball de camp diferents tipus, des dels escudellers senzills formats per simples lleixes de fusta sobre les aigüeres situades a la sala o a la cuina, els formats per una estructura d'obra amb lleixes i sense pica, els platers senzills de fusta situats sobre les piques, fins a diferents tipus de mobiliari, com armaris encastats als murs, mobles amb vitrina o aparadors i les vitrines raconeres. Tot i que són elements que trobem a la sala i a la cuina, els hem agrupat en aquest apartat, i els elements que són mobles els tractarem al capítol del mobiliari.

La tipologia varia segons l'època històrica i també de la construcció més o menys acurada. Així, els models més antics al baix Berguedà els trobem formant part de l'aigüera, es redueixen a dos o tres prestatges i un plater format per dues barres paral·leles amb incisions a les cares interiors per encaixar els plats, construïts amb fustes de pi o bedoll. L'estructura és totalment funcional i simple, sense buscar l'ornamentació, ja que trobem poquíssims exemplars en que la decoració es redueix a una ondulació esquemàtica a l'extrem d'una de les cares⁷²⁸. Aquesta tipologia es mantindrà fins ben entrat el segle XVIII, el canvi més notable és la forma de la fornícula que acull les lleixes, que ja hem vist que poden ser de llinda de fusta, d'arc de mig punt o rebaixat fet amb dovelles de pedra.

A les cuines que formen un espai, les que tenen piques sobre l'estructura, més característiques del segle XIX, l'escudeller queda reduït a l'estructura de fusta en la que s'encaixen els plats i que s'encasta a la paret i situat sobre la pica, és el tipus de plater simple que generalment és horitzontal però del que trobem una variant vertical. A mida que les cases conserven més objectes de cuina també s'amplia l'espai d'emmagatzematge amb diferents tipus d'armaris encastats als murs amb lleixes o exempts. A partir de mitjans del segle XIX i principis del XX s'incorpora un tipus de moble exempt, de més presència, l'aparador i els armaris raconers. Cal assenyalar que en aquesta zona no tenim escudellers de la tipologia que trobem al Pallars⁷²⁹, a

⁷²⁸ Així consta també que eren al 1383, *scudeler cum perabsidis fusti*, a casa de Bartomeu Boixader a Berga, 1383-e Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire (APB, llibre notarial 31, f. 75r). A Santandreu, D. (2006).

⁷²⁹ Krüger, F. (1996).

Andorra⁷³⁰ o l'Alt Urgell, sinó que són mobles més genèrics i sense tants compartiments específics com en aquests⁷³¹.

En canvi, si trobem diferències entre les cuines de la plana agrícola i les de la zona de muntanya del nostre territori d'estudi. L'element més característic de les cuines de les zones de muntanya i que no trobem a la zona del baix Berguedà, és l'escudeller independent de la pica. És un element fet d'obra i semi encastat a la paret, format per dos muntants verticals entre els que hi ha les lleixes de fusta i uns barrots per penjar les tapes de les olles. Els muntants laterals generalment estan ornamentats amb formes sinuoses, essent aquesta la única decoració, de manera que van marcant diferents amplades de lleixes i posts de fusta. Així veiem que l'aigüera escudeller tan típica a les sales del baix Berguedà, es va perdent a mida que augmenta l'altitud i es transforma en un escudeller separat de l'aigüera que es transforma en un element més pràctic amb una utilitat única per guardar la vaixel·la i els atuells de cuina. Aquests escudellers generalment els trobem a les cuines o a l'espai rebost, serveixen per contenir productes o contenir utilitatge de cuina, i són molt característics dels municipis de muntanya més alts, com Gósol i Saldes.

Resum de tipus:

- Escudeller sobre l'aigüera (generalment a la sala): format únicament per dues lleixes de fusta dins la fornícula. A vegades hi ha un plater de fusta per encaixar els plats per escórrer just a sobre la pica de pedra. És un element molt característic sobre tot a les zones agrícoles.
- Plater de fusta situat sobre la pica a la cuina. Variació moderna i reduïda de la anterior.
- Escudeller independent de la pica, formant una estructura d'obra amb prestatges entre dos muntants motllurats de maó i guix. Característics a les zones de muntanya.

⁷³⁰ Mas, F. (2003).

⁷³¹ Els veurem a l'apartat del mobiliari.

- Mobles complementaris: armari escudeller encastrat a la paret, aparador amb vitrina a la part superior i armari amb dues portes a la inferior, armari raconer.

BUGADER DE CENDRA

En algunes cuines hem trobat un bugader de cendra al costat del foc a terra. Hem localitzat diferents exemples a tota la zona, tot i que és un element que la manca d'ús ha condicionat la desaparició. Es tracta d'un gran recipient, generalment ceràmic, que en algun cas trobem encastrat al mur i formant una fornícula que permet l'accés superior, amb boca ampla i cos en decreix cap a la part inferior on hi ha un broc per on es buidava. Es posaven una mica elevats del nivell del paviment, per tal de poder posar un recipient sota el broc.

El bugader de cendra es posava al costat de la llar de foc on es feia escalfar l'aigua que s'havia d'utilitzar per blanquejar la roba que era rentada prèviament. Es dissolia la cendra amb aigua calenta i mentre s'escalfava l'aigua al foc, el bugader s'omplia de roba que es tapava per sobre amb un drap blanc de lli i es tirava la cendra, refredada i neta de pols a sobre, o bé l'aigua amb la cendra dissolta; per sobre s'abocava aigua, primer tèbia i després molt calenta, i un cop escolada es recollia pel sobre-eixidor o broc inferior i es retornava a la caldera per tornar-la a escalfar i repetir el procediment tantes vegades com feia falta; després es tapava el forat del broc i es deixava en remull unes 4 hores. Un cop acabat el procés es portava la roba a rentar al riu o al safareig per treure tota la cendra⁷³².

El bugader no és un element molt freqüent a les cases que hem documentat, ja que posant una olla al foc també es podia fer aquest servei, i també s'utilitzaven els coves de vímet, que es posaven sobre una pedra plana tallada en forma de contenidor amb un bec per deixar sortir l'agua de la bugada, o els de fusta amb cercles de ferro. El material perible d'aquests tipus de bugaders ha provocat que només haguem vist un de fusta, tot i que de ben segur serien els més freqüents. Posteriorment es va fer servir un tipus de bugader de zenc que es podia adquirir fàcilment i que va substituir als de vímet; aquest sí que ha arribat amb més freqüència als nostres dies, ja que en algunes cases s'han reutilitzat com a torreta per a les flors. Els bugaders de ceràmica que

⁷³² Violant, R.(1949: 240). Han sigut molt útils les explicacions que ens va aportar la Sra. Maria Tort Guitart de la casa Andreuet de Sorribes (Gósol), el febrer de 2009.

encara es conserven a algunes cases són singulars per la raresa i per la tipologia. També es podia anomenar "pica de fer la bugada".

Hem vist quatre exemplars, dos al baix Berguedà i dos a l'alt Berguedà, confirmant l'ús a les dues zones. El més destacable es troba al costat de la xemeneia del foc a terra i de l'armari dels fogons d'una casa de Sagàs. Està format per una estructura encastada en una fornícula al mur composta per un gerro gran de ceràmica que té un forat a la part inferior per buidar i la boca superior ampla. Destaca la decoració de la ceràmica, de tipus negra, feta amb cordons amb impressions de dit i amb la vora exvasada, que recorda molt a la tipologia de ceràmica de tradició de l'edat del bronze i que es va repetir en la ceràmica popular medieval grisa i posterior. Això ens inclina a pensar que es podria tractar d'un recipient de cronologia baix medieval, recolzat pel fet que es troba en una casa amb cronologia d'aquesta època. A l'Alt Berguedà hem documentat un altre de característiques molt similars en una casa de Gósol.

Altre tipus és el que hem vist a una casa de Saldes, situat en espai al costat del foc, format per una pica encastada circular de ceràmica grisa, de forma ovoide, amb la boca circular ampla i la base recolzada en una graonada de pedra que sobresurt al costat de la paret, de manera que queda semi encastada i formant una mica de fornícula al mur. La paret externa del recipient està arrebossada amb calç i sorra formant un gruix, possiblement per evitar pèrdues. A la part inferior hi ha un broc quadrat pel que es buidava l'aigua.

Finalment hem documentat un altre a una casa també a Sagàs que està tallat en pedra, amb la mateixa forma que els altres recipients descrits.

La notícia més antiga d'aquest tipus de bugaders la trobem a l'inventari del béns de Francesc Torrent, sastre de Berga, l'any 1383, que disposava d'un *lexiver de terra* a la cuina⁷³³ de casa seva, i també tenia un *lexiuer cum quandam olla* a la cuina Jaume Duran⁷³⁴. Al 1580, Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals de Sagàs, tenia un bugader de terra dolent a la cuina⁷³⁵; i al 1774, a la casa Pou de Sagàs hi havia dos bugaders grans de terra a l'eixida⁷³⁶.

⁷³³ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (APB, llibre notarial 31, f. 247r). A Santandreu, D. (2006).

⁷³⁴ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁷³⁵ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. APB.

⁷³⁶ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. APB.

Resum de tipus:

- Bugader de ceràmica encastrat
- Bugader exempt de ceràmica o pedra
- Bugader de fusta

ARMARIS REBOST ENCASTATS

Altres elements que trobem en algunes cuines són els armaris rebost encastrats als murs. Són armaris d'estructura senzilla, que aprofiten el gruix del mur de pedra, amb lleixes de fusta a l'interior i dues portes que el tanquen i que queden subjectes amb frontisses del bastiment que encercla l'obertura frontal. Les portes, de fusta, solen tenir una decoració retallada o foradada a un dels plafons, que permet la ventilació dels productes o aliments que es guarden a l'interior.

Generalment els trobem a les cuines, tot i que en alguna casa el trobem a la sala, quan aquesta comparteix l'espai amb la cuina, com els armaris que hi havia el 1774 a la casa Pou de Sagàs a la sala: un "*armari a la paret per posar el pa*", i a la cuina: "*un armari petit per posar els llumeners i un armari a la paret*", és a dir, dos armaris encastrats per a diferents finalitats i seguint les característiques constructives que hem vist als armaris dels fogons. Desenvoluparem aquest tipus d'armaris a l'apartat del mobiliari.

Resum de tipus:

- Armari encastrat a un mur
- Armari raconer
- Armari de fusta exempt

4.2.4.3.2.2. Elements mobles

El mobiliari que hem trobat en les cuines és més aviat escàs, ja que els elements més importants formen part de l'estructura, com les cuines de fogons, les piques, els armaris encastrats i el foc. A vegades es complementa amb alguna taula petita per

treballar o dinar, pot haver algun armari exempt, cadires o bancs, bancs escons (generalment a les zones del foc), escambells i, tot i que havia hagut lloc per les neveres de gel des del segle XIX, actualment s'arraconen a altres llocs de la casa o han desaparegut mancades d'ús.

Resum de tipus:

- Escó / banc / banc amb respall / caixa-banc
- Taula / taulells
- Escambell / cadires
- Banc de ferrades, banc de cànirs
- Armaris rebost / armaris raconers / posts o prestatges

Tots els elements mobles es tracten a l'apartat corresponent.

4.2.4.3.3. TIPOLOGIES DE L'ESPAI CUINA

A partir del treball de camp podem establir unes tipologies generals de l'espai cuina de les masies del Berguedà. Aquests tipus ens venen diferenciats per la ubicació de la cuina a les cases, per l'estructura i l'activitat que es desenvolupa a l'espai, i pel tipus de casa.

Per ubicació	A planta baixa
	Al pis
Per tipus d'espai	En espai únic
	Compartint espai amb la sala
	Cuina i foc en espais contigus i tancat
Per tipus de casa	Casa gran
	Masoveria i casa petita

Taula 47: Esquema dels tipus de cuines

4.2.4.3.3.1. Per ubicació

Podem diferenciar tipus de cuina segons la ubicació en planta baixa o al pis de la casa. Generalment les cuines principals es troben al pis, mentre que a la planta baixa és una cuina de treball, que s'utilitza per preparar el menjar dels animals o quan es mata el porc.

Cuines a la planta baixa:

En algun cas la cuina està a la planta baixa, però són casos molt puntuals en que la distribució de la casa és amb cuina a planta baixa i habitacions al pis, com la Rovira i la Caseta de Salvans (Avià), o la Mesquita (Capolat), exemples de cases de petites dimensions en que la cuina és l'espai més important ja que no tenen sala o menjador.

En altres és degut a que es tracta d'una casa amb diversos habitatges distribuïts en un o dos pisos i també en planta baixa, com Boixadera del Cint (Espunyola), que té dues cuines a la planta baixa de diferents èpoques (una del XVII aproximadament i altra del XVIII-XIX), i dues cuines al primer pis (aproximadament del segle XIX).

Un tercer cas són les cuines dels habitatges en balma, que quasi sempre son de planta baixa i la cuina es troba a la única planta a nivell de l'exterior.

Finalment, trobem elements solts de cuines a la planta baixa, restes de cuines antigues i en desús, com el cas dels fogons de pedra que hi ha a Torradella (Montmajor); així com en els espais que acullen el forn, que amb el temps s'han convertit en una segona cuina o cuina de treball en la que trobem un foc a terra que s'utilitza per la matança del porc i per cuinar menjar pels animals, o bé una fogaina per a aquesta finalitat consistent en una estructura feta en maó amb forma de cub amb obertura circular a la part superior, on es posa la caldera, i l'espai per fer una fogaina a la part inferior. Aquest tipus de fogaina és bastant moderna, com a molt poden datar de finals del XIX o inicis del XX, i és un element que trobem amb freqüència a les plantes baixes al costat de la campana del forn.

Cuines al pis:

La major part de les cuines documentades es troben al pis de la casa. Generalment hi trobem una cuina, excepte en els casos de cases molt grans que han dividit l'espai per generar diversos habitatges, o en les cases que tenen la masoveria adossada.

4.2.4.3.3.2. Per tipus d'espai (estructura i activitat que es desenvolupa a l'espai)

La cuina és l'espai bàsic per elaborar el menjar i generalment per menjar. Trobem cuines que formen un espai únic en el que es realitza solament aquesta activitat, tot i que també la trobem compartint altre tipus d'activitats, com menjar o coure el pa, i per tant agrupant tasques, o bé comparteixen espai amb la sala de la casa. Així podem diferenciar entre les cuines que es troben soles ocupant un espai i aquelles que comparteixen espai amb la sala.

A les cuines, els elements fonamentals són: el foc a terra obert o tancat amb escons o amb envans, els fogons (en armari, en superfície, en cuina econòmica), la pica-aigüera, els escudellers o armaris per guardar els atuells de cuina, el bugader de cendra. La cuina és un espai que apareix en tots els documents d'inventaris de cases des de l'edat mitjana (*casa de la coyua, choquina, coquina*), i també a la documentació queda reflectit que sempre tenen el foc, l'aigüera, una taula i escons, prestatges per tenir les olles, a més dels ferros del foc, lleves, molls, cremalls, capfoguers, graelles, les ferrades⁷³⁷ i les olles, calderes i altres atuells de cuina.

L'element que no falta mai a la cuina i que determina que l'espai sigui el destinat a aquesta activitat, és el foc, sigui de foc a terra com de fogons. Generalment al lloc on hi ha el foc també es troben la resta d'elements necessaris en l'acte de cuinar i menjar, tot i que no necessàriament tots. Els fogons i el foc són elements imprescindibles, en canvi l'aigüera la podem trobar en un altre espai separat de la cuina, al menjador o la sala. En la major part de les cases en que s'ha mantingut l'ús de la cuina, s'ha construït una nova pica en aquest espai, i s'ha mantingut l'aigüera escudeller a la sala com a element ornamental. Aquesta ubicació de l'aigüera i del foc en diferents espais, pot ser deguda a la evolució d'un espai que al segle XIII es destinava a menjador (on es tenia la vaixela i on els comensals es podien rentar abans i després dels àpats) cap a l'espai sala que ja trobem instaurat al segle XVI i que ocuparà una zona important de la casa com a espai simbòlic, cosa que hem analitzat en l'apartat sobre l'espai sala.

Tenint en compte que la presència del foc marca la ubicació de la cuina, així com els altres elements per cuinar i rentar, diferenciem tres tipus:

- La cuina que configura un espai únic
- La cuina que comparteix espai amb la sala menjador

⁷³⁷ La ferrada és un cubell de fusta amb anelles de ferro; nom donat més tard també als cubells de llauna. Al Berguedà encara s'anomena així a aquest tipus de contenidor.

- La cuina amb el foc situat en un espai contigu i tancat

Cuina en un espai únic:

És la cuina que es troba en un espai independent de la resta d'espais, en el que hi ha el foc a terra i generalment un armari que conté els fogons, per això a la documentació històrica és freqüent trobar la denominació cuina o cambra de la llar⁷³⁸. En aquest espai els únics mobles que trobem són la taula i el banc escó al voltant del foc; a vegades el banc escó és amb dosser i taula abatible, de manera que es provocava un cert tancament de l'espai del foc per garantir la conservació de l'escalfor. En alguns casos hi ha un armari encastat que s'utilitza com a rebost de cuina o com a escudeller, així com l'armari dels fogons. Algunes cases han adaptat l'espai amb el temps per seguir-ho utilitzant, i han construït una pica si no hi havia aigüera a la cuina, adaptació que es devia fer durant el segle XIX, pel tipus de piques que hem vist.

Aquesta tipologia de cuina la trobem sobre tot en cases grans, ja que l'existència d'espai suficient permetia tenir-la individualitzada. Pràcticament, a totes les cases on la trobem, s'accedeix a ella des de la sala o espai central de la casa, i no té comunicació amb altres espais, és a dir, no fa d'espai intermedi, sinó últim. Sempre està situada en un dels cossos exteriors, de forma que sempre té una finestra, i si tenen el foc a dins, generalment estan ubicades a la zona nord de la casa, tot i que no és una norma, ja que trobem cuines també als extrems sud.

La forma de la planta de la cuina ve determinada per la distribució de l'espai per a tota la casa, és a dir, que està en relació amb les dimensions generals de cada crugia, una solució arquitectònica lògica i vigent actualment. Així la seva superfície és el resultat de la distribució interna feta a partir del repartiment d'espais dins el conjunt. En canvi, si que veiem una intenció de reducció o d'ampliació en les noves cuines que s'han adaptat a estructures existents però que han modificat la organització originària.

Aquest tipus de cuina independent la trobem a tota la comarca, però és més freqüent a les cases de la plana agrícola, segurament perquè la importància que se li ha donat a la sala des del segle XVII-XVIII ha desplaçat definitivament la cuina a ocupar un espai secundari, tancat i separat de l'espai de rebre. Exemples de cuines d'aquest tipus són la de Mateus (Sagàs), Vilajoana (Avià), Tubau (Sant Jaume de Frontanyà), Quer Lluelles (Montmajor), entre altres.

⁷³⁸ "La cuina o llar": Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. APB, llibre notarial 31, f. 247r. A Santandreu, D. (2006).

A la documentació hem pogut comprovar que la separació de les cuines de la resta d'espais ja era un fet a les cases des del segle XIV, així no podem atribuir aquesta ubicació individualitzada a la divisió d'un espai sala o menjador en el que també hi hagués cuina, degut a que també hi havia cases que el tenien separat.

La ubicació dels elements a la cuina pot semblar arbitrària, però està condicionada per les parets que resten, ja que l'armari dels fogons i l'aigüera escudeller necessiten murs gruixuts per ser encastats, l'aigüera i la pica sempre han d'estar al mur exterior per desaiugar; el foc a terra ha d'estar recolzat en una paret interior per facilitar la sortida de fums. Aquests condicionants són els que marquen la distribució interna dels elements dins l'espai.

La cuina que comparteix espai amb la sala menjador:

És una variant del tipus anterior, ja que la cuina es troba en un espai únic, però en aquest cas comparteix activitats amb un espai que també fa funcions d'acollida i de distribuïdor; o dit d'altra forma, l'espai cuina és l'únic espai social i de reunió de la casa. En aquest cas la cuina no ha evolucionat per independitzar-se, sinó que cuina i sala comparteixen el mateix espai.

Aquest tipus de cuines (cuina-menjador-sala) tenen foc, fogons i la pica aigüera, així com els mobles bàsics: taula, escó i bancs. Els elements presents es troben arrambats a les parets; les aigüeres i el foc a parets exteriors, i els fogons a les interiors. Aquest espai també fa funcions de distribuïdor i espai central de la casa, així que l'escala principal arriba directament, i d'aquí surt l'escala que porta a les golfes. En algunes cases que han mantingut l'habitatge, tot i conservar aquests elements de cuina en aquest espai, s'ha fet una cuina lateral equipada modernament que ocupa una antiga cambra, i els elements de l'antiga cuina queden com a decoratius, excepte el foc que es manté en ús.

És una opció de cuina que trobem en cases grans com en cases més petites en les que la manca d'espai no permetia disposar de més superfície per separar espais. Són freqüents a les cases de dos cossos, en les que ocupa un dels dos, deixant l'altre per les habitacions. És més freqüent a les cases de muntanya, per exemple: Les Llenes (Saldes), cal Julit (Capolat), la Rovira Avià, Gragès i Runers (Capolat), La Tor (La Nou).

La cuina amb el foc situat en un espai contigu i tancat:

El tercer tipus de cuina és la que està formada per dos espais independents però contigus, en un hi ha el foc a terra i en l'altre la cuina. El foc queda tancat entre envans i amb els bancs escons arrambats a les parets i situats a l'entorn del foc, amb una única porta d'accés situada davant de la campana del foc. A la cuina trobem els fogons i la pica, que pot ser del tipus armari de fogons i aigüera escudeller; o bé els dos elements situats sobre una estructura d'obra. El mobiliari es redueix al banc escó amb una taula abatible al lloc on hi ha el foc a terra, i alguna taula i bancs, així com armaris, escudellers i prestatges a l'espai de la cuina.

Aquesta tipologia es dona més a les cases grans i suposa una innovació en les tasques de cuinar, ja que reserva el foc per activitats molt concretes. Aquest canvi es va donar fonamentalment al llarg del segle XIX i es va seguir utilitzant a principis del XX fins a la incorporació de cuines de gas butà que va quasi eliminar les cuines de fogons i les econòmiques. Però també trobem exemples anteriors, als segles XV i XVI⁷³⁹, suposem que tancar el foc seria una pràctica habitual a la zona.

En molts casos, quan trobem el foc separat en un espai tancat, la cuina està a l'espai contigu, bé formant un altre espai, accedint als dos a través d'un espai que fa funcions de distribuïdor; bé la mateixa cuina acull dins el seu espai aquesta cambreta separada pel foc. Per exemple, a la casa Ballús (Avià), hi ha un distribuïdor que permet accés a cuina i al foc, estan els dos espais de costat; també al Quer de Lluelles (Montmajor) i a Tubau (Frontanyà). En canvi, a la cuina de Cubinsà (Avià) i a la de Boixadera dels Bancs (Montmajor), la cambra del foc es troba dins la cuina.

Aquest tipus és més freqüent a les cases de la plana agrícola, tot i que també hi ha algun cas a les cases de muntanya.

Podem dir que aquest darrer tipus de cuina tancada i independent del foc seria l'avantpassat de les cuines actuals.

En referència a aquests tipus de cuina, volem recordar que Ramon Violant va observar durant la seva recerca al Pirineu, feta abans dels anys 1950⁷⁴⁰, que el tipus de cuina més freqüent a les comarques orientals de Catalunya, era la que formava una sola peça junt al menjador, mentre que a les comarques meridionals i occidentals el tipus més comú de cuina i foc era el que estava separat del menjador, és a dir, amb el foc

⁷³⁹ *La cambreta de la xemeneia, a la cuina*: 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990). I *la cassa de foc* a la cuina: 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁷⁴⁰ Violant, R. (1981). "Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà". *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla. P. 191-227.

tancat entre envans, formant una habitació d'uns 3m² i que, segons ell, era molt característic de les zones ramaderes.

4.2.4.3.3.3.. Per tipus de casa

Altres tipologies la podem establir tenint en compte el tipus d'habitatge, ja que les característiques de la cuina i els elements que trobem en elles, estan directament relacionats amb el tipus de casa.

Les cases grans situades en zones agrícoles acostumen a tenir la cuina separada de la sala, i també és freqüent tenir el foc en un espai independent o bé diferenciat amb escons alts. En canvi a les cases de menors dimensions i les masoveries, generalment tenen l'espai cuina compartit amb la sala. Això ho veiem també a les cases de muntanya, on les condicions climàtiques no afavoreixen que hi hagi una sala freda i sense ús, concentrant les activitats diürnes familiars en un únic espai. Les dimensions d'aquest espai també poden estar relacionades amb el tipus de casa, a casa més gran espai de cuina més gran, i a la inversa.

4.2.4.3.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.4.3.4.1. Presència a la documentació

A la documentació d'arxiu consultada hem vist que ja es parla de cuines des d'inicis del segle XIV, tot i que la *quoquina* era esmentada a documents des del segle X⁷⁴¹. La presència d'aquest espai s'estén fins a l'actualitat. Els documents més antics es

⁷⁴¹ Així ja ho afirmava Josep Danès en el seu treball sobre la masia. Danès, J. (1931) "Gènesis de l'estructura arquitectònica de la masia catalana". Resum de la conferència donada al Centre Excursionista de Tagamanent el 28 de novembre de 1931. A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductori a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 122-134.

refereixen a la *casa de la coyna*, denominació que es dona a la cuina en referir-se a un espai, tal i com apuntava Serra Vilaró⁷⁴².

A partir de diferent documentació podem saber que la major part de les cuines estaven ubicades al pis, al menys així ho s'especifica, per exemple, a l'alberg que tenia Jaume Trullars a Berga el 1383⁷⁴³, on la cuina estava situada després del corredor superior. Aquesta ubicació al pis es manté en segles posteriors, per exemple una casa de Berga el 1441⁷⁴⁴ tenia "entrada, celler, escala, hort i pati, cuina, sala, cambra, porxo", el fet de descriure primer l'escala i després la cuina ens permet esbrinar que aquesta es trobaria al pis junt a les cambres. El 1476⁷⁴⁵ a una casa de La Pobla de Lillet, especifica que hi ha una "cambra sobre l'obrador junt a la cuina". El 1502⁷⁴⁶ el mas Pere Ferrer de Saldes tenia la cuina amb el foc al pis; el 1506⁷⁴⁷ a una casa de castellar de N'Hug diu "en muntant la cuyna"; el 1562⁷⁴⁸ al castell de Palmerola de Borredà, la cuina es cita després de dir "en lo passant pel cap de l'escala" i tenia el pastador al costat; el 1774⁷⁴⁹, a la casa Pou de Sagàs, pujant l'escala hi havia la cuina al costat de la sala.

En canvi no trobem referències explícites a la ubicació de la cuina en planta baixa, cosa que segur passava en habitatges del segle XIII i XIV i que han interpretat diferents autors⁷⁵⁰ per a casos concrets. Per exemple, en algunes cases que va estudiar Bonet i Garí⁷⁵¹ al Maresme, que als segles XIV i XV eren de dos cossos, les

⁷⁴² Recordem que Serra Vilaró, (1947, llibre II, p. 257) apuntava que la denominació per a l'habitatge era *alberg*, i que *casa* era la denominació que es donava a cada una de les dependències, tal i com detecta a la documentació dels segles XIV i XV i que també s'observa a altres zones de Catalunya. En un alberg es podia trobar per exemple la casa de la cuina, la casa del celler, la casa de l'entrada....Hem tractat aquestes denominacions al capítol sobre vocabulari del mas (capítol 3.1).

⁷⁴³ 1383h, inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁷⁴⁴ 1441a, inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁷⁴⁵ 1476b, inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).

⁷⁴⁶ 1502, inventari fet pel testament de Pere Jou quan morí, del Mas Pere Ferrer de Saldes. Estudiat per Rosa Tous que interpreta que la casa tenia entrada, estable, cuina, cambra i cambra jussana. Això fa pensar en una casa amb planta baixa destinada al bestiar i primer pis amb cuina-menjador amb el foc i una habitació al costat, i un segon pis amb altra habitació i graner. En una estructura que s'ha mantingut quasi invariable fins l'actualitat. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁷⁴⁷ 1506, inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar (de N'Hug). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268).

⁷⁴⁸ 1562, 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁷⁴⁹ 1774, inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁷⁵⁰ Serra Vilaró ho especificava a la interpretació que va fer de l'estructura dels habitatges de Bagà dels segles XII a XIV, on la cuina majoritàriament era a la planta baixa (1947: 292, vol. II). Manuel Riu i Jordi Bolós van observar aquesta ubicació a planta baixa als masos de Vilosiu, entre els segles XII i XIV (Riu, 2003; Bolós i altres, 1996). També Assumpta Serra, observava aquesta ubicació tant al pis com a planta baixa abans del segle XII (Serra, A., 1990). Sembla possible la tesis de Moner, que diu que les cuines es traslladarien al pis deprés de les ampliacions practicades als masos entre els segles XII i XIII (Moner, 1976).

⁷⁵¹ Bonet Garí, LL. (1983) *Les masies del Maresme*. Editorial Montblanc – Martín. Centre Excursionista de Catalunya. Moner, J. (2001).

cuines estan ubicades a la planta baixa, mentre al pis hi ha un espai gran que fa de distribuïdor que és tipus sala. Això va portar a interpretar la ubicació més antiga de la cuina a la planta baixa.

No podem saber la forma de l'espai cuina ni les dimensions a partir dels documents, però si que sabem els elements que es troben en aquests espais en diferents èpoques. No només els elements immobles, sinó també els mobles, ja que molts inventaris llisten els objectes amb tot luxe de detalls.

L'element més important dins la cuina és el foc, fins al punt que en algun cas s'anomena l'espai *cuina* o *llar*, com a la casa que Francesc Torrent tenia al call nou de Berga el 1383⁷⁵²; o la llar amb un banc al costat que hi havia el 1421 a la cuina de la casa al carrer Pinsania de Berga d'Arnau Sala⁷⁵³. Però no és freqüent trobar documents que especifiquin que a la cuina hi ha el foc, tot i que si es relacionen quasi tots els elements necessaris que van associats a la llar de foc. Això ens mostra com cuina i foc serien dos elements indissociables, i que la menció de la cuina ja porta implícita la existència del foc en el mateix espai⁷⁵⁴.

Altre element que es troba a les cuines son els fogons, però a la documentació es fa esment en contades ocasions. Per exemple al 1422⁷⁵⁵, *dues graelas grans de terra pintades* que hi havia a una casa de Bagà. O al 1774⁷⁵⁶ a la cuina de la casa Pou de Sagàs, hi havia cinc fogons de terra. Tot i que els fogons de pedra són un element que es devia utilitzar des de l'edat mitjana i que es va heretar d'època romana, és possible que no es faci referència en ser un element per cuinar relacionat amb el foc, de la mateixa forma que no s'esmenta la llar de foc però si que es relacionen els elements necessaris pel foc. L'arqueologia ens deixa constància de l'ús de fogons portàtils des d'època romana amb la mateixa forma que els que es van trobar, per exemple, al jaciment del Born de Barcelona⁷⁵⁷. Es tracta d'un tipus de fogó portàtil de ceràmica, l'*anafre* o *anafe*, format per un recipient amb la part superior de forma cònica amb la boca ampla oberta, i una part inferior també cònica però més petita i posada a la inversa, amb una obertura a la cara frontal on es posaven les brases, mentre que a la boca es posava una reixa de ceràmica sobre la que es recolzava l'olla. Segurament a moltes cuines hi hauria aquest tipus de fogons portàtil fins que es van popularitzar els

⁷⁵² 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.). Tenia casa al carrer Call Nou de Berga.

⁷⁵³ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁷⁵⁴ Veurem a l'apartat que tracta sobre el foc a terra la ubicació d'aquest element a la cuina, a la sala o a altres espais. Així com els elements que es troben relacionats.

⁷⁵⁵ 1422 b, Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

⁷⁵⁶ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁷⁵⁷ Veure Beltran, J. (2012: 247).

fogons fixos dins armaris, però no hem vist cap a les cases estudiades degut a que es tracta d'un objecte moble i transportable. No trobem referències a la documentació consultada.

Els elements que hem vist a les cases relacionats amb l'ús de l'aigua també son presents als documents, és els cas de la pica aigüera. No sabem si aquestes estarien relacionades amb els escudellers que també surten, ja que en cap cas s'esmenten un junt amb l'altre, sinó com a elements independents. Al 1383⁷⁵⁸ hi havia *quandam ayguaderiam lapidis* a la cuina d'una casa gran que hi havia al carrer del Forn de Berga, on també tenien un armari gros (potser l'escudeller?). I a una casa de 1819⁷⁵⁹ hi havia una aigüera que devia ser molt remarcable ja que la independitzen en la descripció de la resta d'espais, però que suposem que estava a la cuina ja que la situen després d'aquest espai. Hi ha altres referències a aigüeres, però estan ubicades a la sala, com ja hem vist que és la ubicació habitual, i malgrat que no sigui un element freqüent a totes les cases segons consta als inventaris, si que l'hem trobat a quasi totes les cases que hem documentat.

Si són freqüents els escudellers, segurament perquè als inventaris s'exposen la major part d'atuals que es guarden en ells. Sabem que eren de fusta, igual que els armaris, i alguns estan tancats amb pany i clau, com el del castell de palmerola de Borredà⁷⁶⁰ el 1562, on també tenien un segon escudeller de fusta. Tenim referències de diferents èpoques situats a la cuina, el 1346⁷⁶¹ (*scudeler*) i 1362⁷⁶² a Bagà; el 1383⁷⁶³ a dues cases de Berga; el 1421⁷⁶⁴ i el 1435⁷⁶⁵, el 1671⁷⁶⁶ amb el seu servei complert. També tenim referència a un armari de quatre casetes per tenir escudelles i plats sense porta que estava el 1509⁷⁶⁷ a la casa d'Isern a Saldes. També tenim referències d'escudellers a la sala i a altres espais de la casa. Suposem que aquest tipus d'element és de la mateixa o similar tipologia que hem vist a les cases.

⁷⁵⁸ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁷⁵⁹ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus de la seva casa a Berga. (APB).

⁷⁶⁰ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁷⁶¹ 1346. Inventari dels béns de Ramon de Ginebret, família de bona posició de Bagà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 258)

⁷⁶² 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà, dona d'acomodada posició econòmica, fet per la seva mort. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261)

⁷⁶³ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent, sastre de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.). 1383m. Inventari dels béns de Elisenda vídua d'Arnau de Padrinya, de Berga. (Arxiu PB llibre 31, f. 251r).

⁷⁶⁴ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala. Casa al carrer Pinsania de Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁷⁶⁵ 1435. Inventari dels bens de Joan Noguier. Casa situada al carrer de les Canals de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 25v).

⁷⁶⁶ 1671. Inventari dels béns de Francesc Garrós, que tenia una casa petita a Borredà. (AAVV, 1990).

⁷⁶⁷ 1509. Inventari de la casa de Isern de Saldes que compra Esteve Aimeric a carta de gràcia. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 119).

A la documentació s' esmenta altre tipus de mobiliari que servia per guardar objectes a la cuina, per exemple un ampoller, armari per posar ampolles ubicat a la sala menjador⁷⁶⁸ o a la cuina⁷⁶⁹, i que era de fusta⁷⁷⁰. O un tasser, prestatge o armari per guardar tasses⁷⁷¹.

Un altre element que es troba a les cuines dels documents és el bugader o *lexiver de terra* que també segons la documentació estava proper a la llar de foc i generalment situat a la cuina. El material d'aquests bugaders és la pedra o ceràmica, "terra". El 1383⁷⁷² hi havia un "*lexiver de terra*" a la llar d'una casa de Berga. El 1421⁷⁷³ trobem un bugader al rebost situat al costat de la cuina. El 1441 hi ha *un cantir gran de tenir çendre* a la cuina de Jofre Cardona⁷⁷⁴. El 1562⁷⁷⁵, la casa del senyor del castell de Palmerola de Borredà, tenia dos bugaders de terra a la cuina, un d'ells encastat. El 1580⁷⁷⁶ la casa els Casals de Sagàs tenia un bugader de terra dolent a la cuina. El 1695⁷⁷⁷, a la casa Salvans de Sagàs hi havia un bugader de pedra al celler. El 1774⁷⁷⁸ a la casa Pou de Sagàs hi havia dos bugaders grans de terra a l'eixida.

A banda d'aquests elements immobles, a la cuina també apareixen tot tipus de parament per cuinar i servir aliments, així com mobiliari. El tipus de recipients que es feien servir per preparar el menjar també s'adaptaven al sistema de cocció utilitzat, que podia ser de foc directe o indirecte; així, les peces que anaven sobre foc viu eren de metall (olles, calderes, cassola, perol, perolet, paella, cobertores per les olles....), mentre que pel foc indirecte s'utilitzaven sempre peces de ceràmica⁷⁷⁹. Les peces pel foc es penjaven dels cremalls o bé es podien recolzar sobre un trespeus de ferro; en els fogons s'obtenia una escalfor indirecta i la cocció era lenta, i s'utilitzaven recipients de ceràmica. Altre sistema de cocció era amb ast, un ferro llarg que servia per punxar una peça de carn i rostir-la al foc donant voltes; a sota es posava una greixonera, peça

⁷⁶⁸ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁷⁶⁹ 1435. Inventari dels béns de Joan Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 25v).

⁷⁷⁰ *Ampolers de fust al menjador*. 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁷⁷¹ *Tacer de fust*: 1444b. inventari dels béns de Sibil·la, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁷⁷² 1383i. Citat anteriorment.

⁷⁷³ 1421a. Inventari dels béns de Romia, filla de Bernat Soler de Gaià, vídua de Guillem Noguera (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 7v). Casa al carrer Pinsania de Berga.

⁷⁷⁴ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁷⁷⁵ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁷⁷⁶ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (Arxiu casa Malla, Sagàs) (APB)

⁷⁷⁷ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁷⁷⁸ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁷⁷⁹ És el mateix que s'observa a alguns jaciments, com les excavacions a les cases del Born. Beltran, J. (2012) "Les llars barcelonines a través de l'arqueologia". A *Interiors domèstics*. Barcelona 1700. Col·lecció La ciutat del Born, Barcelona 1700. Ajuntament de Barcelona. P. 240-280.

de ceràmica allargada i baixa que recollia el greix. També hi trobem els ferros que s'utilitzen amb el foc: cremalls, capfoguers, lleves, ast, trespeus, manxa de bufar, molls, torradora, ...).

També es citen altres atuells per preparar el menjar, com els morters de pedra o de fusta, el saler, gibrells, balances, colador, estalvis, ;..... atuells per remenar i servir: lloses de fusta o ferro, esbromadora, giradora,.....; objectes per transportar líquids: poals, ferrades, càntirs, pitxer de vi (càntir per vi), setrill o carabasses per oli, bací, barral, setra, gerra,; pel servei de taula: tovallons, tovalles, culleres, ganivets⁷⁸⁰, anap⁷⁸¹ (got), escudelles, plats,.....; per il·luminació: cresol o gresol⁷⁸², canelobres, candeles, palmatòries, llànties,.....

Hi havia objectes de terra (poals, càntirs, olla, gibrelles,....), de ceràmica (escudelles⁷⁸³, gibrells, plats,), de pedra (morter, aigüera,.....), de vidre (brocal, ampolles, copes,...), de ferro (paelles, lloses, giradora, ganivets i coltells, rasores o ratlladors, ferros pel foc,.....), d'aram (caldera, olles, perola, bacina,.....), de fusta (anap, saler, morter, culleres,), d'argent (escudelles, copes, culleres,), de llautó (culleres, llumeneres,), de vímet (cistella, cove, cabàs, panera, senalla,.....).

Entre els mobles que s'esmenten a la cuina trobem sempre la taula i bancs, o l'arquibanc, i a vegades un escó amb taula o amb post. També hi havien armaris, posts per posar olles o altres objectes, escudellers, caixes, la pastera, acompanyada dels elements necessaris pel seu ús.

Resum cronològic dels elements a la documentació

En quant a la cronologia dels elements que s'esmenten en relació a la cuina, i que ens ajudaran a fer una proposta d'evolució històrica, presentem el següent resum amb dates.

⁷⁸⁰ El costum d'utilitzar algun tipus de plats i coberts es difon cap al segle XVI, tot i que abans, a l'obra de Francesc Eiximenis al segle XIV (1384, *Com usar bé de beure e bon menjar*), donava consells pel comportament a la taula, la manera de menjar o les postures a la taula, on ja s'esmenten culleres i ganivets, que també trobem als documents amb freqüència. Citat a Beltran, J. (2012: 240-280). Fins al segle XVI a la documentació només s'esmenten cullera i ganivet. A partir XVI apareixen les forquilles.

⁷⁸¹ Trobem referències a la documentació, com l'anap de fusta que hi havia el 1383 a la cuina de Francesc Torrent de Berga, o al 1452 al menjador de Maties Serra hi havia *una greala de terra e un anap de fust*. L'anap és un tipus de got, i la greala un plat fondo amb peus.

⁷⁸² Cassoleta de terra amb el bec pinçat i que a vegades portava una nansa, a dins es cremava l'oli. És un sistema d'il·luminació utilitzat des de l'edat mitjana i que trobem a quasi tots els documents consultats.

⁷⁸³ Hi havia unes de terra de València, segurament del tipus de Manises, a una casa de Berga de Jofre Cardona: 1441 b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

Cuina: s'esmenta a tots els inventaris consultats, des d'inicis del segle XIV fins al XIX. Amb diferents denominacions: *domo de la coyna* (1365a), *coyna* (1383e), *coquina* (1383g, 1433), *cuyna* (1421a, 1423, 1795).

Foc: normalment no es fa menció expressa, tot i que devia haver a totes les cuines i a altres cambres. Un *banquet en la lar* (1421b), un *scon de lar* (1422b), *cassa de foch a la cuina* (1452784), la cuina té la *ximaneia escapçada* (1476b), *cambreta de la xemeneia* (1562⁷⁸⁵, hi ha una a la cuina i altra al menjador).

Menjador: és un espai que apareix en moltes cases associat o proper a la cuina. *Comestorio* (1362, 1433), *menyador* (1421b, 1439, 1580, 1795, 1819), *sala o menyador* (1441a).

Fogons: s'esmenten *dues graelas grans de terra* pintades el 1422b, una *graela de terra* el 1452 i uns fogons *de terra* a un inventari de 1774.

Escudeller: l'escudeller apareix a la major part de les cases, a la cuina o a la sala. Un *scudeller* a la cuina (1362, 1421b, 1435,), un *vaxallet* (1509), un armari de quatre casetes per tenir escudelles e plats, sens porta (1509), *armari escudeller de fusta amb pany i clau* (1562), *escudeller* (1671).

Aigüera: *quandam ayguaderiam lapidis* (1383g), *tres piques de pisa* (1819).

Bugader: *lexiver de terra* (1383i), *bugader de terra* (1421a, 1562, 1580, 1774), bugader de terra encastat (1562), *bogader de pedra* (1695⁷⁸⁶).

4.2.4.3.4.2. Evolució històrica i cronològica de l'espai i els elements

Tot i que no disposem de datacions absolutes pels elements de les cuines que ens permeti saber el moment exacte de construcció d'aquests, a partir de la breu informació que ens faciliten els documents d'arxiu, de la lectura aproximada dels

⁷⁸⁴ 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁷⁸⁵ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁷⁸⁶ A l'Annex 8.3 hi ha la relació de la documentació consultada per anys.

paraments de les cases i de la evolució històrica de les cases de la zona, podem proposar una cronologia evolutiva de l'espai cuina que amb el temps i amb més informació caldrà revisar en el futur.

El tipus de cuina més antiga és la que es trobaria al mateix espai que el foc a terra. Això vol dir, que les cuines que comparteixen espai amb la sala, o les cuines que estan independitzades d'aquest espai, sempre que tinguin foc podem dir que es tracta de la cuina més antiga. No podem fer distinció en quant a la ubicació a planta baixa i pis, ja que això està en relació amb la evolució de la casa rural com a habitatge. En aquest sentit, als primers masos horitzontals la cuina estaria a la planta baixa, i en els masos en vertical podem trobar a la planta baixa i al pis.

La tipologia de la campana del foc ens pot ajudar en la cronologia, com veurem més endavant, però els elements que poden ajudar més són els fogons i l'aigüera, ja que les formes constructives i decoratives poden correspondre a diferents etapes històriques. És difícil afirmar que els fogons de pedra que hem vist poden ser elements d'origen o d'herència medieval, però segurament els fogons de pedra menys evolucionats i ubicats dins d'armaris segur que a la baixa edat mitjana eren molt similars, així és possible que un element d'aquest tipus no s'hagi eliminat o modificat molt a les masies posteriors a la crisi del segle XIV.

En quant a les aigüeres, l'estructura de l'escudeller i la talla de la pica també ens pot ajudar a ubicar-les en un període històric dins una forquilla àmplia entre els segles XV i XIX, essent les cobertes amb llinda de fusta les més antigues, les d'arc de mig punt les situaríem entre els segles XVI i XVIII, mentre que els arcs rebaixats ja són elements de finals del XVIII i XIX.

En quant a les formes de cuinar, pel que deduïm de l'estructura així com dels diferents estudis consultats sobre la masia, la més antiga seria la utilització del foc a terra, posteriorment es van utilitzar el fogons de pedra que acostumaven a estar tancats en un armari i que es complementaven amb el foc a terra. El tipus més modern és el de la cuina tancada en un espai específic en el que els fogons de carbó comparteixen lloc amb la pica de rentar plats i a vegades amb el foc a terra. Aquesta última seria una introducció moderna, de principis a mitjans del segle XIX, allargant el seu ús fins a la introducció de les noves cuines econòmiques i poêles a finals del segle XIX que van substituir en alguns casos als antics fogons.

Aquesta evolució vindria de la mà de l'ampliació de les cases i de la necessitat de concentrar activitats en espais concrets. Així, la utilització del foc i els fogons de pedra va evolucionar cap a una cuina on els fogons es troben sobre una superfície de maó enrajolada en la que hi ha el forat quadrat on s'encaixa la reixa de ferro per reposar olles i paelles, amb un accés frontal per posar les brases i cendrera a la part inferior. La pica de pedra segueix la tipologia de les que trobem a les aigüeres de les sales, però sense escudeller a sobre, i recolzada en una estructura similar a la dels fogons, mentre que l'escudeller és substituït per un plater de fusta on es posen els plats per escórrer l'aigua, on hi ha els plats de diari.

Podem diferenciar els següents tipus de formes de cuinar que són característiques de diferents períodes històrics, algunes casos comparteixen diferents espais, i han condicionat les característiques de l'espai cuina:

- cuinar al foc a terra
- cuinar als fogons dins un armari al costat del foc, utilitzant les brases del foc
- cuinar als fogons, amb la pica al costat: Els dos elements tancats en un espai independent del foc a terra
- cuinar amb les poêles i/o cuines econòmiques. En una etapa més moderna amb les cuines de gas butà

Tenint en compte aquest tipus de formes de cuinar condicionades pel tipus de cuina, aquestes donen lloc a diferents processos que a la vegada han donat lloc a objectes específics que s'esmenten als documents: bullir, fregir, a l'ast.

4.2.4.3.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- L'espai cuina el trobem a totes les cases.
- La ubicació principal de la cuina per a fer el menjar de la família és al pis, tot i que hi ha algun cas en que la trobem en planta baixa, en el cas de cases petites, masoveries o cases en balma. A algunes cases hi ha una segona cuina

de treball (per fer menjar pels animals o la matança del porc) a la planta baixa, però no és generalitzat.

- Trobem cuines en un espai independent de la resta, també cuines que comparteixen espai amb la sala, i altres cuines que tenen el foc a terra separat en un espai a part.
- Generalment la cuina és l'espai del foc, on hi ha el foc a terra.
- A no ser que la cuina formi espai amb la sala, l'espai cuina és finalista i no és de pas. Per tant el trobem agregat a un espai principal que el comunica amb l'espai d'entrada.
- L'espai cuina ocupa entre un 10 i un 30% de la superfície total del pis on es troba, essent un espai relativament petit.
- Els elements que es troben a les cuines són: el foc a terra, els fogons (en armari o en superfície), la pica o aigüera escudeller, armaris encastat, i en pocs casos trobem el bugader de cendres.
- Les cases grans de zones agrícoles acostumen a tenir la cuina separada de la sala, i també és freqüent tenir el foc en un espai independent o bé diferenciat amb escons alts. En canvi a les cases de menors dimensions, les masoveries, i les cases a muntanya, generalment tenen l'espai cuina és compartit amb la sala.
- La cuina s'esmenta a la documentació històrica des del segle X, ininterrompudament fins a l'actualitat.
- Els elements que es citen als documents històrics dins les cuines són els mateixos que hem documentat als exemples de cases treballades.
- El tipus de sistema utilitzat per cuinar ha condicionat els elements que trobem a l'espai, així com els atuellts que s'utilitzen.

4.2.4.4. FOC A TERRA

4.2.4.4.1. DADES GENERALS

4.2.4.4.1.1. Definició i ús

El foc a terra és potser l'element més significatiu de la casa, no només per l'ús que se'n fa, sinó per tots els significats que porta associats. És un dels elements més antics relacionat amb l'hàbitat, al voltant del qual s'ha mantingut un grup familiar, el que ha proporcionat més benestar, concentrant al seu voltant moltes hores de comunicació degut a la capacitat de concentrar l'atenció. El foc ha sigut un dels elements importants en la pervivència humana al llarg de la història.

A la casa de pagès el foc ha sigut el sistema tradicional de cuina, però també l'element bàsic e indispensable d'escalfor. L'acció de recollir llenya i emmagatzemar-la és, encara avui dia, una activitat important a les cases que a vegades comporta molta despesa de temps a l'estiu, per a un foc que es continua mantenint ben viu. El foc ha concentrat l'activitat de cuinar, generant al seu entorn l'espai per desenvolupar-la, com ja hem vist a l'apartat anterior.

Degut a l'interès i a la importància que te dins la casa, i al fet que a vegades ocupa i configura un espai, l'analitzem com a element individual, però recordant la seva relació indestriable amb la cuina, ja que forma part d'ella, fins al punt que al Berguedà, quan es parla de foc s'està parlant de cuina, i a la inversa, la cuina porta implícit el foc.

4.2.4.4.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

El terme que s'utilitza de forma general a la zona per a aquest espai és *foc a terra*, ja que tradicionalment el foc s'ha fet directament a nivell de terra o molt proper a aquest. El terme *llar de foc* s'utilitza menys, i en aquesta zona es relaciona més amb elements de factura més moderna, degut a què amb el temps ha variat l'estructura que allotja el foc.

Etimològicament, la paraula *foc* prové del llatí *focus* que en el llenguatge clàssic significava "fogar", però que en llatí vulgar passà a significar "l'element foc" en general⁷⁸⁷. Els derivats més directes són *llar*, *foguera*, *flama*. El terme *foc* és una paraula polisèmica que té diferents significats, entre els que destaquem:

Foc: Despresa de calor i llum, produïda per la combustió d'un cos i antigament considerat com un dels quatre elements de la naturalesa a la cosmogonia tradicional. Alguns dels seus sinònims són: *brasa*, *espurna*, *guspira*, *fogata*, *foguera*, *incendi*, *llar*, *flama*, *flamarada*, *pavesa*, *cremada*, *pira*, *ignis*. S'anomena foc tant a l'element calòric en si, com a la porció de la mateixa matèria encesa en brasa o flama.

El foc també és sinònim de *llar* o *fogó*: el lloc de la casa on s'encén el foc domèstic per a cuinar, i on fins a la vida urbana era el punt per excel·lència per a la reunió de la família.

Foc també és sinònim de *casa* en matèria jurídica, sinònim de *família* o d'*edifici habitat*. Els *fogatges* que es realitzaren a Catalunya entre els segles XIV i XVI, eren un sistema de recaptació creat en l'època de Pere III, pactat a les Corts de Barcelona de 1368, després de l'abolició de la gabella de la sal per tal que aquest nou impost no sols es cobrés en les terres reials, sinó també en els dominis dels senyors laics i eclesiàstics. L'organització del cobrament dels fogatges i de la confecció dels fogatjaments restà en mans de les Corts i aviat en la Diputació del General. Indirectament es van convertir en censos de població ja que es tenien en compte les cases que eren habitades, és dir, les cases que tenien el foc encès. Les cases on la llar era apagada, era una "casa desafocada, casa aterrada"⁷⁸⁸, casa desapareguda en no estar habitada.

El terme *llar* deriva del llatí *laris foci* (llar de foc), entès com a lloc a la casa on es prepara el foc, i que més tard passa a referir-se a la casa mateixa o a la família que la habita. Els *Lars* eren un dels déus protectors de la família romana, que solien estar en un altar a les cases, on es realitzaven les ofrenes. En les cases o domus, el larari solia situar-se a l'atri, el més a prop possible de la porta principal. Veiem que la relació

⁷⁸⁷ Coromines, Joan (1984) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona, 7a edició.

⁷⁸⁸ Danés, J. (1935).

entre el foc i la llar és evident, no només com al lloc on s'encén el foc i es cou el menjar, sinó també en relació amb el grup familiar, a la relació de parentiu que els uneix i al lloc que els acull, la casa.

A la documentació històrica consultada hi trobem poques variacions en la nomenclatura, a més de l'esment dels "ferros del foc" a quasi totes les cases des del segle XIV:

- 1383⁷⁸⁹: *colgafoc*
- 1421⁷⁹⁰, 1422⁷⁹¹: *lar*
- 1795⁷⁹²: *llar*
- 1452⁷⁹³: "*cassa de foch gran*"
- 1562⁷⁹⁴: "*la cambreta de la xemeneia*"

4.2.4.4.1.3. Característiques

Presència a les cases estudiades

Totes les cases que s'han documentat tenen foc a terra. És un element que s'ha mantingut malgrat els canvis d'ocupació i el pas del temps i, en general, es manté en el mateix espai en el que va ser concebut en la construcció inicial de la casa. De les cases estudiades només en dues s'ha eliminat el foc a terra i s'ha substituït per una poêle, es tracta de dues cases molt properes a la zona de Feners (Saldes), la resta conserven el foc, i en algunes cases hi ha dos, un a la cuina del pis, i altre a la planta baixa relacionat amb el forn. Es tracta d'un element imprescindible, per aquest motiu el trobem a quasi el 100% dels casos.

⁷⁸⁹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁷⁹⁰ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁷⁹¹ 1422b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pàg. 377).

⁷⁹² 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pàg. 187-190).

⁷⁹³ 1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

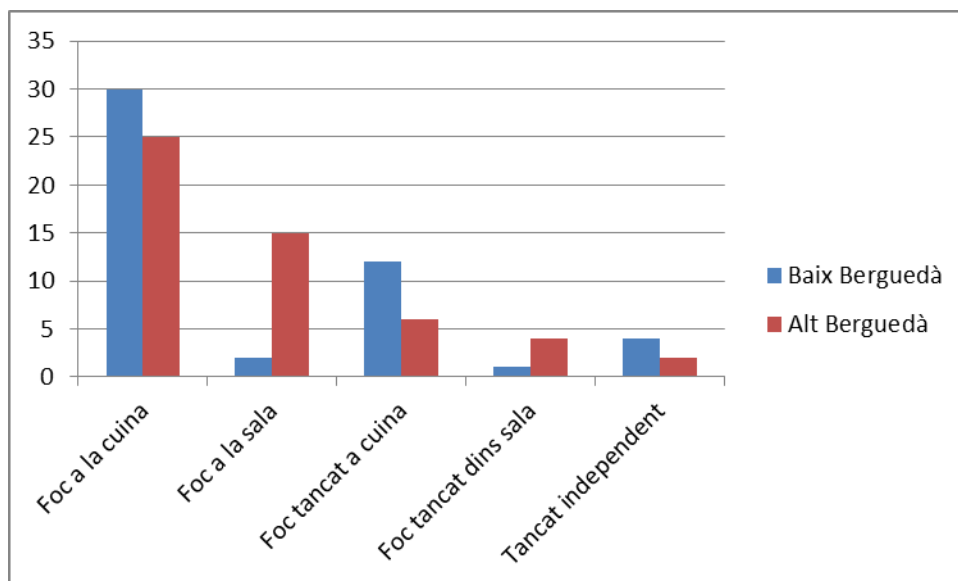
⁷⁹⁴ 1562. 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

Ubicació a la casa

D'entrada hem de diferenciar entre el foc a terra de la cuina, que serveix per cuinar i donar escalfor a la família, i el foc o xemeneia que acollia el forn de pa. La ubicació d'un o altre tipus a la casa està relacionada amb la seva funció. Així, generalment el foc de la cuina es troba al pis, i el forn el trobem a la planta baixa, a vegades formant també un foc a terra amb campana que s'ha utilitzat com a cuina secundària o de treball. A les cases petites el mateix foc a terra comparteix campana amb el forn. Per tant, el foc a terra és un element de la casa que trobem quasi sempre al pis, tot i que hi ha cases que tenen un segon foc a la planta baixa relacionat amb el forn.

Pel que fa a l'espai on està el foc principal de la casa, el trobem a la cuina o a la sala (sempre en l'espai de cuinar), però a molts masos el foc queda separat e independitzat i està tancat entre envans formant un espai d'uns 3 m² aproximadament, amb porta i a vegades una petita finestra per il·luminar, així es mantenia l'escalfor. En els casos en que el foc es troba a la sala o la cuina, a vegades és el mateix banc escó l'element que fa la funció de tancament del foc.

	Baix Berguedà	Alt Berguedà	Total
Foc a la cuina	18 elements	19	37
Foc a la sala	1	11	12
Foc tancat dins la cuina	12	6	18
Foc tancat dins la sala	1	4	5
Foc tancat independent	4	2	6
			78

Taula i gràfic 50: ubicació del foc a terra dins la casa⁷⁹⁵.

Veiem que hi ha un 48,6% de les cases que tenen el foc a la cuina, però només un 15,7% el tenen a la sala i són els casos en que la cuina comparteix espai amb la sala, essent la sala un espai que fa funcions de cuina. També predominen els focs a terra que estan tancats en un espai, un 38,15% de les cases, havent poca diferència entre les zones geogràfiques en quant a nombre total, però si en quant a l'espai en el que es troba el foc tancat; mentre a les zones de la plana predominen els focs dins l'espai cuina, a les zones de muntanya són més freqüents dins l'espai sala, fet que reflecteix el major nombre de cuines que trobem compartint espai amb la sala en aquesta zona, mentre que a la plana és més freqüent que la cuina sigui un espai independent.

Malgrat això, la ubicació del foc a la sala no és freqüent, trobem pocs casos, generalment a cases petites que eren masoveries i que concentren cuina, sala i foc al mateix espai; i també en algunes cases més grans on possiblement el foc a terra estigués tancat per un banc escó amb dosser o respallier alt per separar-lo de la resta de l'espai⁷⁹⁶. En aquests casos és més freqüent la campana rectangular, i el banc escó ajuda a tancar l'espai formant una paret davant la xemeneia.

⁷⁹⁵ Recordem que el càlcul de focs a terra s'ha fet sobre les 76 cases que ens han proporcionat dades dels espais interiors.

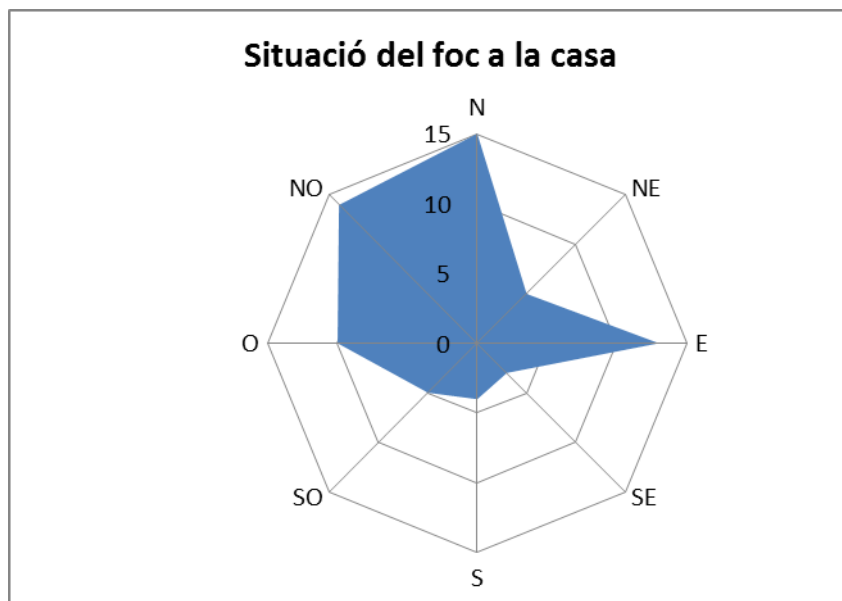
⁷⁹⁶ Com per exemple els bancs escó que encara es conservaven en el moment de fer el treball de camp a Cal Julit (Capolat), a Les Llenes (Saldes), o a cal Macià (Espunyola).

El més freqüent és que el foc estigui a la cuina o proper a aquesta si està tancat entre envans, i en molts casos s'havien eliminat els antics envans que tancaven el foc incorporant-lo al conjunt de la cuina. Aquestes cuines son espais especialitzats en els que, a més del foc, trobem els fogons i, a vegades, alguna pica, com ja hem vist anteriorment.

En quant a la situació del foc a la casa, la major part es troben al pis, ja que les cuines acostumen a estar en aquest nivell. No és gaire corrent trobar el foc de la cuina a planta baixa, només en cases petites que aprofiten part d'una crugia, o bé que tenen una segona cuina amb foc que s'utilitzava per a tasques de treball amb els animals o per elaborar menjar per treballadors; o bé en ser un foc que té també forn. Així hi ha una cuina per a la família al pis i pot haver altra a la planta baixa per elaborar menjar especialitzat o pel forn, totes amb foc a terra. De les cases estudiades ja hem vist que hi ha 70 amb la cuina al pis, 6 amb la cuina a la planta baixa, i 5 que tenen una segona cuina a la planta baixa, i totes son cuines amb foc.

Pel que fa a la ubicació del foc dins l'espai, la major part es troben recolzats en una de les parets exteriors o mestres de l'edifici, i més freqüentment al mur nord i a l'est. Els mur sud de la casa és el menys utilitzat per disposar la xemeneia. També observem que hi ha algunes cases que tenen el foc en una paret interior, però que és degut a alguna ampliació de la casa afegint una crugia que ha provocat aquesta nova disposició interior de la campana del foc; i un únic cas en que el foc és central o de rotlle i que es troba al centre de l'edifici. La explicació de la situació del foc en aquesta posició la podem trobar en la intenció d'evitar el fum a la façana principal, per una banda, i per altra degut a que la zona nord és la més freda de la casa, fet que provocava la ubicació del foc per tal de garantir l'escalfor.

	Arrambat a paret exterior		A paret interior		
	Baix	Alt	Baix	Alt	
N	10	17	2	1	30
S	2	3	3	1	9
E	10	9	3	1	23
O	1	8	3	0	12

Taula i gràfic 51: Situació del foc a terra en relació amb les parets de la casa.

Descripció formal i estructural⁷⁹⁷

Seguidament passo a descriure els tipus de foc a terra documentats durant el treball de camp. Primer tenint en compte la configuració general, és a dir, si és un foc obert o tancat; posteriorment segons la ubicació del foc: arrambat, encastat, de racó o de rotlle; després exposaré el tipus de campana i el tipus de fogaina, així com els diferents elements associats amb el foc a terra. Aquest recull de característiques ens faciliten posteriorment concretar les tipologies del foc presents a les masies de la comarca.

1- Segons la configuració general:

Els tipus bàsics de foc que hem documentat són els **oberts i els tancats**. Entenem per foc obert el que no queda independitzat de la resta d'elements que hi ha al mateix espai, sinó relacionat directament amb tot el volum de l'espai.

Entenem per foc tancat el que es troba en un espai tancat i que s'individualitza separant-lo dels altres espais de la casa, amb la finalitat d'aconseguir una major

⁷⁹⁷ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.4 es poden consultar exemples dels tipus de focs a terra i dels elements associats (imatges 94 a 99).

concentració d'escalfor. El foc es pot tancar dins un espai delimitat entre envans i amb una porta d'accés, o bé amb ajuda d'un banc escó davant el foc que el separa de la resta de l'espai on està. Els trobem a tot el territori estudiat i amb poques diferències en quan a les característiques formals, a un com l'altre tipus, essent més freqüent el primer.

Foc obert

Troblem focs oberts a la cuina, a la sala, a l'obrador del forn o a la cuina de treball. Li diem "obert" perquè es un foc relacionat directament amb l'espai i els únics elements que el tanquen són bancs escons amb respatller baix o molt transparents que volten el frontal i laterals de la fogaina. Quasi tots els focs oberts els trobem arrambats a un mur de l'estança, generalment centrats en la paret o en un racó, i veurem que les diferències les tenim en el tipus de campana i de fogaina. Per raons obvies d'organització de l'espai, la campana del foc es troba en front de la porta d'accés a l'espai o bé en un lateral; mai trobem la campana al costat o compartint paret amb la porta, degut a que el foc quasi sempre està adossat a una paret exterior i les portes s'obren als murs interiors. Com hem vist, aquest tipus de foc pot compartir espai amb altres elements que s'utilitzen en l'acció de cuinar (fogons, aigüeres, piques i armaris), sigui a la cuina o a la sala.

Sempre són oberts els focs relacionats amb un forn, degut als condicionats de l'espai pastador, ja que no es busca només l'escalfor de la família a l'hivern, sinó una activitat de treball.

Foc tancat entre envans

Aquest tipus d'espai del foc el trobem al costat o molt a prop de la cuina, en una de les crugies laterals de la casa; excepte en els casos en que el foc és rodó, que podia estar en un espai central de la casa.

El foc es troba dins un petit espai tancat entre envans, amb la xemeneia arrambada a la paret exterior i situada en front de la porta d'accés que queda centrada respecte al foc. Els envans, generalment de maó, tanquen un petit espai rectangular on hi ha bancs de fusta fent angle i que recorren les parets laterals i del costat de la porta. Aquests bancs estan encastats a les parets i recolzats sobre petges verticals per la

part de davant; només tenen costers per delimitar el banc de la porta, alts i alguns amb el perfil retallat amb formes decoratives. En alguns casos un dels bancs laterals és més ample i s'utilitzava per dormir esporàdicament; en altres trobem una taula abatible per menjar davant del foc i que baixa sobre el banc; i en altres una fornícula a la paret on es posava el bressol d'un infant. Degut a la manca d'espai, a les parets poden haver petits nínxols per dipositar atuells, com armaris encastats o, dins la campana del foc un prestatge o nínxol per les teies o per posar objectes utilitzats en cuinar. En aquesta zona de Catalunya no trobem dipòsits de cendres al costat de la llar de foc, com passa a l'Aragó⁷⁹⁸ o al Pallars, sinó que s'utilitza una caixa o una galleda.

El foc més utilitzat en aquest tipus és el de campana de mig embut cònic amb diferents variants, com veurem en analitzar els tipus de campanes.

Aquest és un espai amb la única funció de foc de cuina i d'escalfor, on no es desenvolupen altres tasques típiques de cuina (fregar o cuinar amb fogons), ni guardar atuells de cuina què, degut a la manca d'espai s'han de tenir en altre lloc. Les dimensions limitades d'aquest espai són per la necessitat de concentrar escalfor en un lloc determinat de la casa, havent una diferenciació clara entre l'espai destinat a l'escalfor, i els destinats a altres tasques domèstiques.

Un altre tipus de foc tancat entre envans és el de rotlle, que es troba en espais de majors dimensions ja que s'adapten a les dimensions de la fogaina central. Els veurem més endavant.

Foc tancat amb banc escó

Aquest tipus és més freqüent trobar-ho dins la cuina o dins la sala. El foc queda delimitat per una o dues parets laterals i per un banc escó. Trobem dues tipologies de bancs, els que formen una estructura que tanca el foc per davant amb dos bancs de respall mig que deixen una obertura al centre per accedir a l'espai (Tubau, Boixadera dels Bancs), i el que està tancat per un banc que toca a la paret per un extrem i deixa obert l'altre per on es permet l'entrada (cal Macià, cal Julit). En el primer cas el respall dels bancs no arriba al sostre, mentre que en el segon tipus si que arriba al sostre fent els efectes de paret que delimita de la resta de l'espai, així l'alçada

⁷⁹⁸ Krügger, F. (1996).

d'aquesta tipus de respatllet permetia també utilitzar-ho com a taula abatible, obrint una finestra que permetia la comunicació amb el foc des de fóra. Aquest tipus de banc és un element molt destacable, primer per ser un moble exempt de fusta i de grans dimensions, i segon per què aconsegueix diferents funcions: tancar el foc, seure i fer funcions de taula.

La campana del foc en aquests dos tipus és de tipus rectangular com semi-cònica, ja que trobem bancs escó de respatllet amb campanes rectangulars piramidals i també amb les semicirculars.

Tenim també dos exemples mixts, és a dir, tancats amb un banc que no arriba al sostre per un costat i per l'altre amb un envà. En els dos casos documentats el respatllet del banc es pot convertir en taula, tancant l'espai si convé o deixant una part oberta per fer de taula i formant una finestra que comunica l'espai del foc amb la resta (Andreu, Les Llenes).

2- Segons la ubicació del foc

En quant als tipus de foc tenint en compte la seva ubicació dins l'espai, diferenciem entre el foc arrambat, el foc de racó, el foc encastat i el foc de rotlle. Cada un fent referència a la posició que ocupa el conjunt del foc dins l'estructura de l'espai.

La situació més freqüent és el foc **de racó**⁷⁹⁹ **arrambat a la paret**, llars redossades a una paret on es recull el fum amb una campana sobreposada al mur. En aquest tipus la campana, com el fumeral i la fogaina estan disposats afegits a l'estructura constructiva de la casa, generalment adossats a un mur exterior. Trobem campanes que estan centrades en la paret i altres que aprofiten el racó, el primer tipus generalment és amb campana semicònica i el segon rectangular. Segons Ramon Violant el tipus de cuina més comú al Pirineu era el *foc de racó*, però anteriorment el més freqüent a les cases grans era el foc de *rotlle* o de *rocgle*⁸⁰⁰.

El foc **encastat** és un tipus de foc de racó arrambat menys freqüent; de fet només hem documentat tres casos, tots ells en cases que podem datar entre els segles XIV i XV.

⁷⁹⁹ Segons Violant R. (1981). "Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà". *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla.

⁸⁰⁰ Violant, R. (1981: 191-227).

Son campanes que aprofiten el gruix del mur per disposar la fogaina sota el fumental, quedant tot el conjunt darrera el mur. L'únic element visible del conjunt és la boca de forma rectangular, situada a la part inferior del mur i amb una llinda de pedra horitzontal.

El foc **rodó**⁸⁰¹ o **de rotlle**, és el tipus més antic. És un foc que es troba situat al centre de la cambra que l'acull i queda tancat entre envans de maó o fusta, amb bancs encastats a les parets que l'envolten. Els focs de rotlle s'han anat substituint per focs arrambats a les parets degut a que tenien molt tiratge i calia molta renovació d'aire, fet que provocava que fossin poc eficaços i es consumia molta llenya. En aquest tipus, la xemeneia ocupa tot el sostre de l'habitació que el conté, amb forma d'embut, a vegades amb l'arrencada del fumental quadrat o octogonal, segons l'estructura final en que s'estructura la campana. Els cremalls pengen de la biga cremallera que travessa la campana de forma horitzontal. La fogaina generalment s'eleva uns 20-25cm del paviment, formada per una llosa o un conjunt de pedres disposades en forma de rectangle o en cercle, de tipus colguer o elevat.

Tenim un exemple molt interessant a la casa Torrabadella de Montmajor, amb la fogaina circular i de *colguer*. També hi ha altres exemples a Avià a les cases Cubinsà i Torrentbó, tot i que en els dos casos s'ha adaptat amb posterioritat una campana semicircular per motius de comoditat. Tot i això, es tracta d'una tipologia poc freqüent, malgrat que seria el tipus més antic i el més corrent en les cases de la zona abans dels segles XV-XVI. Per a Danès els focs de rotlle o de centre "*sembla que siguin la supervivència de les coquines del segle X i XI*" (Danés, 1935). Ell mateix va recollir que a molts llocs el foc de rotlle s'anomenava llar, "*ocupant un espai sensiblement quadrat, restant recloses per tres de les seves cares per parets i per l'altra per l'escó o caixa-banc, que deixa lliure una entrada; aquestes quatre cares essent a un set pams del sòl, comencen a inclinar-se fins a reduir-se a la xemeneia, formant una gran campana*". Aquest seria el tipus al que posteriorment s'afegí una campana semicircular reduint la capacitat del sostre que recollia els fums.

⁸⁰¹ Foc rodó és la denominació que s'utilitza al Berguedà per a aquest tipus de foc central. "El foc no és redossat enlloc, i a voltes fet en un setial, aixecat cosa d'un pam o poc més, i altres vegades queda al ras del sòl". "D'una paret a la paret oposada hi ha la barra cremallera, que és generalment de ginebre, i es troba en posició horitzontal i paral·lela a l'escó, i encastada a les parets a una alçada d'uns deu pams o més. D'aquesta barra penen els clemàstecs o clamalls, estri de ferro i d'ells sempre en penja un perol o altre, per a fer bullides i perolades; alguns, de tres i més penjants, son vertaderes obres d'art, encara que freqüentment estan plens de sutge". Danés, J. (1935).

Recordem com a inicis del segle XVII el frare Miquel Agustí recomanava fer el foc rodó: "*la ximenella del pare de famílies de l'agricultura en la campanya, i la llar, serà al mig de la istància, de modo que se puga rodar, perquè, com té molta família, en l'hivern s'hi puguen tots escalfar, i lo canó de la xamenella serà quadrat*"⁸⁰²; també recomanava com havia de ser la xemeneia: "*tres modos de canons de ximanellas..... los uns llarchs y estrets, que son los ordinaris de totes els cases; altres quadrats, que son los de les ximanelles de la casa de Agricultura; y dels convents y palacios que se fan al mig de la instancia de la cuyna, que per tot lo rededor se puga acomodar tota la familia*".

3- Tipus de campana i de fogaina

El tipus de campana i el tipus de llar o fogaina són els elements que ens permeten també identificar les tipologies del foc a la zona. La campana és l'element que recull els fums i els expulsa a través de la teulada, que es troba situada sobre la llar, el lloc on es fa el foc.

Tipus de campana:

La campana també s'anomena "falda" o "davantal" del foc. Generalment les trobem construïdes amb rajols sobre un marc de fusta o de ferro, també hem vist alguna feta amb taulons de fusta. S'han identificat diferents tipus a la zona, que provoquen un tipus de fogaina i que analitzarem tot seguit. L'ús de campanes per extracció del foc podria ser una solució no gaire antiga, tot i que ben segur que a partir de l'Alta Edat Mitjana moltes cases ja en tindrien i que es generalitza a partir del XVI-XVII; Ramon Violant defensava la possibilitat de que en els inicis no hi hauria campana, i que el fum sortia directament per un forat practicat al sostre de l'habitació, com el que ell mateix va veure a Sarroca de Bellera (Pallars Sobirà)⁸⁰³. Nosaltres hem observat això en dues

⁸⁰² Agustí, Miquel (1617) *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. (Edició facsímil de 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona).

⁸⁰³ Violant, (1981), op. cit., p. 199 i 194. Es pot consultar fotografia del fons Violant i Simorra del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars, Reg. 2134.
<http://www.aneu.cat/arxiu-imatges/fitxa.php?recordID=2134>.

cases que tenen o tenien foc rodó (Torrentbó, Torrabadella), en que el sostre de la mateixa habitació té les parets inclinades cap al forat de sortida central, en forma d'embut, mostrant com seria el sistema més antic d'extracció de fums. També hem vist restes de murs fumats a les golfes d'altres cases (Vilajoana, Cubinsà), per on possiblement sortia el fum de la cuina directament a la teulada, així com altres exemples de campanes més modernes que estan adaptades a una estructura anterior que segurament no tenia campana.

A partir dels tipus que hem identificat a la zona, s'han diferenciat cinc formes bàsiques⁸⁰⁴:

- la campana rectangular recta,
- la rectangular piramidal o en forma d'embut,
- la campana d'embut semicircular o semi cònica,
- la campana central que acull el foc de rotlle,
- la campana encastada.

Dins de cada tipus veurem algunes variants que venen donades per canvis en la forma i la estructura; també veurem la relació amb les tipologies que van proposar altres autors (Violant i Krügger), però s'han donat noves denominacions als tipus identificats en aquest treball, ja són les que més s'ajusten a les campanes que hem documentat en les cases d'aquest territori.

Campana rectangular recta:

Campana amb falda de forma rectangular quasi quadrangular, en que les parets de la campana pugen verticals fins a l'entrega amb el sostre. La campana queda just a sobre de la fogaina, aixecada entre 60 i 70cm, amb la boca composta per dues bigues de fusta encastades perpendicularment al mur i una llinda de ferro o fusta a la part frontal de la boca en forma d'arc rebaixat. La part interior de la campana té les parets

⁸⁰⁴ Les formes de les campanes ja es van començar a estudiar en treballs anteriors (Cortés, 2005 i Cortés, 2009), però la documentació de nous elements ha provocat tornar-nos a replantejar els tipus i les denominacions, ja que en algun cas no permetia la classificació correcta. Per això s'ha fet una nova estructuració dels tipus de campanes en base als criteris que han sorgit de les cases documentades a la zona, i no basant-nos en treballs d'altres estudiosos com Ramon Violant o Fritz Krüger, ja que les seves propostes no s'ajusten al nostre estudi.

lleugerament inclinades fins a l'obertura del sostre i la xemeneia exterior és també rectangular.

Tenim dos exemples d'aquest tipus de campana en dues cases d'origen medieval que tenen estructura de domus o casa forta, totes dues documentades des del segle XIII i amb elements estructurals d'aquesta època (Vilajoana, la Casavella de Graugés). Tot i que les dues campanes del foc no deuen ser d'aquesta primera època, si que poden ser elements antics que s'haurien reconstruït diverses vegades seguint la forma de la original. Ramon Violant deia que aquest tipus de campana recta és la cronològicament més antiga a la zona pirinenca⁸⁰⁵.

També tenim una campana recta, però amb un dels laterals inclinats cap a l'interior de la sortida de fums, i amb paravents laterals sota els dos costats de la boca. La classifiquem dins aquests tipus perquè la paret frontal de la campana és vertical.

Casavella de Graugés, Vilajoana (Avià)

Imatge 100: Tipus de campana recta

Caseta de Salvans (Avià)

Imatge 101: Campana recta amb paravents

⁸⁰⁵ Ell la classificava com a tipus B, també anomenat "foc de recó", present a la zona occidental (Violant, 1981: 189).

Campana rectangular piramidal:

Campana de forma rectangular piramidal, suportada sobre un marc de fusta rectangular que forma la boca, amb parets de forma inclinada des de la boca fins a la sortida de fums. Aquest tipus de campana la trobem a espais amples, a la cuina com a la sala, i és el tipus més freqüent de campana utilitzada pel forn de pa.

Diferenciem tres tipus: la rectangular piramidal simple, la que té paravents, i la que s'anomena en algunes zones "llar de mig".

La campana **rectangular piramidal simple** únicament queda recolzada sobre una estructura en forma de U que configura la boca. Les tres parets estan inclinades i convergeixen en el sostre formant la sortida de la xemeneia. La campana queda separada de la fogaina entre 1m i 160 cm. Tenim diversos exemples d'aquests tipus, quasi totes amb la boca feta amb una estructura de bigues de fusta, però també alguna sobre perfil de ferro, i amb els murs de maons o rajols amb arrebossat de calç. Algunes es troben disposades arrambades al centre d'una paret, però també tenim exemples en que la campana està situada a un racó de l'estança, de manera que la campana només té dues parets. També hi ha algun cas en que la campana té un tirant vertical de fusta que contribueix al suport de l'estructura, exterior a la campana o bé formant part de la mateixa paret.

Cal Mas (Avià), Bertran (Capolat), Mestre (Saldes), Cellers (La Pobla), Macià (Espunyola)

Imatge 102: Campana rectangular piramidal

Hi ha un tipus de campana **rectangular piramidal amb paravents** triangulars a cada lateral sota la boca, formant dos contraforts sobre els que recolza la campana. En alguns casos són petits paravents, però en altres proporcionen una estructura característica a la boca en allargar-se els paravents en decreix quasi fins al paviment.

Aquest tipus de campana va ser identificada per Ramon Violant al Pirineu aragonès, on s'anomenava "chambrol"⁸⁰⁶. La denominació sembla que es va adoptar de la paraula occitana *chambranle* o *chambrale* que vol dir "motllura al voltant de la xemeneia", o "repisa de la chimenea", fent possiblement al·lusió a l'estructura metàl·lica que suporta l'obra de la campana, per aquest motiu la campana tipus "chambrol", pot tenir forma de mig embut circular i també quadrangular, amb les parets recolzades sobre un marc de ferro que configura la boca. Aquest tipus de xemeneia recull millor el fum que les anteriors, ja que els paravents eviten que el fum surti pels laterals. Segons Ramon Violant aquest és un tipus de campana més modern que la semicònica; jo m'inclino a pensar que és al contrari, i que la de campana rectangular amb chambrol sorgiria de la rectangular suportada sobre bigues de fusta i que la evolució de la rectangular amb chambrol va originar la de boca semicircular amb chambrol.

Vilariquer (Montclar), Boixadera Cint (Espunyola), La Rovira (tipus *chambrol*) (Avià), Espelt (tipus *chambrol*) (La Pobla), casa Gran Moripol (Gósol)

Imatge 103: Campana rectangular piramidal amb paravents

Un altre tipus de campana rectangular piramidal són les anomenades "llar de mig", denominació que es dona a moltes zones del Pirineu⁸⁰⁷ a les grans campanes de llar que cobreixen una fogaina i també els seus laterals. Aquest tipus de campana s'ubica a un dels murs d'una estança i ocupen tota l'amplada; està formada per una biga de

⁸⁰⁶ Respon al tipus *chambrol* que va identificar Violant l'any 1950 al seu article "Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña" (1981: 198). Ell deia que responia a un tipus de possible origen francès, pel nom, i que el topònim s'utilitzava a Gistaín (Pirineu aragonès). *Chambrol*: "campana que recoge el humo encima del hogar", topònim recollit a l'Alt Aragó, Gistaín, per Violant i Simorra (Haensch, Günter (1985: 326). "Chambrana de la chimenea, en francés *chambranle*, cat. Xambrana: "marco de la puerta", "moldura alrededor de las chimeneas" (Citat per Wilmes, 1937: 203). *Chambrale*, paraula occitana que significa "repisa de la chimenea" en Nerín (Wilmes, 1957: 189); *chambrol*, "repisa o marco de madera de la chimenea" en el valle del Chistau; *chambranle*, "construir en forma abovedada" (Nagore Lain, Francho (1994: 132). El mateix autor diu que possiblement va penetrar a Aragó, no abans del segle XVII, a través de l'occità gascó *chambrànle*.

⁸⁰⁷ Com apuntava també Ramon Violant, fent referència a les denominacions locals donades a diversos llocs del Pirineu Oriental (1981: 220). També s'anomena llar de mig als focs rodons a la zona de la Garrotxa i l'Empordà (Ferrer, 2003 : 171).

fusta paral·lela a la paret del fons de la llar i que travessa de costat a costat, sobre la part central d'aquesta biga es construeix la campana rectangular i amb les parets en forma piramidal fins al forat de sortida dels fums. A vegades la campana està al centre, deixant la biga lliure a banda i banda de la campana, però en altres casos està en un costat, aprofitant per un lateral el mateix mur que tanca la campana, fent angle. Són campanes que queden relativament altes, a partir de 1m d'alçada, amb la fogaina centrada sota el tir del fumeral i amb espai suficient als costats i davant per situar els bancs escons a tocar del foc, i on els laterals queden a sota mateix de la campana. Aquest tipus de llar seria una evolució del foc de rotlle, amb la diferència que la fogaina està arrambada a la paret posterior. La denominació "llar de mig" fa referència al fet que es troba centrada en l'espai, com al fet que és un foc amb una estructura que permet quasi voltar-lo i que té el colguer centrat sota la campana.

Cellers (La Pobla), Trasserra (Capolat), Sull (Saldes)

Teuleria Montverdor (La Pobla), Tubau (Frontanyà), Llenes (Saldes), Cal Julit (Capolat)

Imatge 104: Campana rectangular o llar de mig

Campana d'embut semicircular o semicònica:

És un tipus de campana amb forma de mig embut cònic que està arrambada a la paret, generalment centrada per permetre l'accés des de la part frontal i dels laterals. La boca és inclinada formant angle respecte a la paret i és semi-circular, bastant ample en la obertura de la boca i en decreix fins a la part superior on és més reduït el conducte en l'encaix amb el fumeral. L'arc de la boca està format per un marc de ferro en forma de dos tercers parts de cercle que queda encastat pels extrems al mur i a

poca alçada del paviment, i es subjecta pel mig de l'arc amb un tirant de ferro que clavat al sostre al nivell del fument i que queda ocult amb l'obra de maó que configura la volta que tanca la campana. Aquest arc de ferro serveix per construir i suportar la campana de maó o rajols. La campana recull el fum directament sobre la fogaina, que generalment és de foc ras o aixecat sobre un graó, però el foc cal fer-ho a tocar de la paret ja que en ser la boca ampla i alta el fum escapa amb facilitat si el tir no és correcte. El fument en decreix travessa el sostre de l'espai on es troba la llar i puja fins a la teulada. Depenent de l'alçada de l'espai on es troba, la campana pot quedar visiblement més curta o més alta, tot i que l'alçada total de la campana i del fument manté sempre una estructura uniforme i semicònica, encara que sobresurti la part superior a l'espai del pis de sobre.

Aquesta campana és la més freqüent a la zona, al baix i a l'alt Berguedà, i és la que reflecteix una diferenciació més acusada en la seva estructura entre les dues zones. Tenim algun exemple en que es pot intuir la transició entre la campana rectangular piramidal a la semicircular (Vilella, La Tor de La Nou); altres que presenten una àmplia boca, o més petita, més propera al paviment o més allunyada. A l'alt Berguedà hem vist un tipus de campana cònica que té sobre la boca una lleixa horitzontal que recorre tot el perímetre i que forma un prestatge, sovint decorat amb un volant de roba que també evita la sortida del fum.

Possiblement aquest tipus de campana sorgís de la campana rectangular amb paravents del tipus *chambrol*, essent una forma evolucionada d'aquesta, tal i com hem vist anteriorment, essent un dels tipus identificats per Ramon Violant al Pirineu aragonès on l'anomenaven *chambrol* fent referència al marc sobre el que es construeix la campana.

Boixadera Bancs (Montmajor), Cubinsà (Avià), Andreuet 1, Andreuet 2 (Gósol), cal Sastret (Montclar)

Vilamarí, Ballús, Casancots (Avià), Vilella (Capolat), Boixadera del Cint (Espunyola)

Turrielles (Espunyola), la To (Espunyola), Gabatx (Montclar), Casanblanc (Capolat), Mateus (Sagàs), La To (La Nou)

Imatge 105: Campana semicònica

Campana central o de foc de rotlle:

El tipus de campana pel foc de rotlle ocupa tot el sostre de l'espai on hi ha la fogaina central. La campana que arrenca de les 4 parets de l'estança del foc, a partir de 4 bigues horitzontals i pujant en forma piramidal per acabar en un forat del fumeral que pot tenir forma quadrangular, o en l'exemple que tenim al baix Berguedà, de forma octogonal produïda amb la intersecció feta amb petxines a cada angle del quadrat de base.

És possiblement el tipus de campana més antiga, ja que evolucionaria dels primers focs sense campana fins a configurar el sostre amb una forma que permetés recollir els fums cap a la teulada.

Torrabadella, Torrentbó

Imatge 106: Campana de foc de rotlle

Campana encastada:

Finalment, un tipus de campana poc freqüent però de la que tenim dos exemples, és la que queda amagada darrera el mur, de manera que per davant només es veu la boca encastada a la paret formant una fornícula amb una llinda horitzontal de pedra a la part superior de la boca.

Els dos casos que hem localitzat corresponen a dues cases fortes d'origen medieval.

Quatre vents, Ballarà

Imatge 107: Campana encastada

Resum de tipus de campana		Total
Recta	2	
Recta amb paravents	2	4
Rectangular piramidal	11	
Rectangular piramidal amb paravents	5	
Rectangular "llar de mig"	12	28
Semicònica	37	37
Foc rodó piramidal	2	2
Encastada	3	3

Taula 52: Resum dels tipus de campana i nombre d'exemplars de cada tipus

Podem veure en aquest quadro que el tipus més freqüent a la zona és la campana arrambada semicònica, a les zones de la plana agrícola com les de muntanya. Altre tipus molt corrent és l'anomenada llar de mig que és més freqüent a l'Alt Berguedà. El foc rodó, tot i que és el tipus més antic, no té gaire presència a la zona ja que s'ha anat substituint per campanes més pràctiques i que retenen més l'escalfor dins l'espai.

Altres elements que formen part de la campana:

Finalment, no podem concloure sense fer esment dels elements que formen part de la campana del foc, com són els **cremallles** que es suporten amb els **claus** o la **barra dels cremallles**, les fornícules o petites prestatges dins la campana per guardar les teies, **les teieres**, així com altres instruments necessaris pel foc, i que explicarem més endavant.

Barra dels cremallles o **barra cremallera**: barra travessera dins la campana de la xemeneia, a prop d'on arrenca el fumeral, on es penjen els cremallles.

Clau dels cremalls: “el clau de ferro en el qual es pengen els cremalls”⁸⁰⁸. Està clavat a la paret interior de la xemeneia, sota la campana i proper a l’inici del fumental.

Grua o braç de la llar: barra de fusta o de ferro que serveix per a penjar dels cremalls on pengen les olles. Té forma de triangle i és giratori, per allunyar o apropar les olles⁸⁰⁹.

Teiera: Prestatge fet amb una llosa de pedra horitzontal encastada a la paret interior del foc, sota la campana, que servia per a guardar les teies a bona temperatura o per posar el gresol si calia llum. També poden ser de ferro formant una graella, o una petita cavitat practicada a un costat de la paret. És un element molt freqüent dins la campana del foc.

Campana: estructura que recull el fum de la llar per conduir-lo xemeneia a munt⁸¹⁰.

Fumental: conducte del fum de la llar fins a la teulada. També es diu xemeneia.

Barret del fumental: la coberta que tapa la xemeneia per sobre de la teulada

Tipus de llar o fogaina:

Altre element que diferencia el tipus de foc a terra és la *llar o colguer del foc*⁸¹¹. La llar és “el lloc de la cuina on es fa el foc”; “la pedra plana i ampla col·locada

⁸⁰⁸ Grier, A. (1974: 271).

⁸⁰⁹ Grier, A. (1974: 273).

⁸¹⁰ Grier, A. (1974: 304).

horitzontalment una mica més alta que el pis i sota la campana del fumental. Sobre aquesta s'encén el foc⁸¹². També s'anomena *fogaina*, ja que és el lloc on es fa el foc per cuinar, que es troba situada a sota de la campana del foc i horitzontal sobre el paviment.

Trobem diferents tipus. Les llars o fogaines de la llar poden tenir forma semicircular o rectangular, o simplement estar situades a ras de terra; en elles no falten les pedres del foc per mantenir la llenya a lloc, a vegades el rodafoc, així com altres elements complementaris per treballar i mantenir el foc.

La paret de darrera de la fogaina pot estar protegida amb una pedra o llosa vertical, la **pedra del foc** o **guardafoc**, o bé una planxa de ferro, que serveix d'aïllant de la paret de les altes temperatures. Les planxes de ferro podien estar decorades amb motius en baix relleu.

Per suportar la llenya dins la fogaina normalment hi ha dues pedres laterals, **les pedres del foc** o **capfoguers**; tot i que també poden tenir uns *morets* o capfoguers de ferro, però menys freqüent. Les pedres del foc tenen forma de paral·lelepípede, amb el costat interior a la fogaina en forma inclinada cap al paviment, facilitant el recolzament de la llenya i també en part fruit del desgast de la pedra per l'ús. És un element molt freqüent en aquesta zona i que trobem a quasi tots els focs a terra, però fonamentalment en els elevats i els de foc ras.

També trobem **guardacendres** o **rodafoc**, un perfil de ferro que forma una baraneta d'uns 5-6 cm d'alçada, amb forma rectangular o semicircular que delimita l'espai de la fogaina i ajuda a contenir les cendres, sobre tot en el foc ras. Son elements que no estan ornamentats en aquesta zona, com si succeeix al Pirineu aragonès o a algunes zones del Pallars⁸¹³.

⁸¹¹ També s'anomena colgó, segons Ramon Violant, per la zona del Pallars. (1981: 195).

⁸¹² Griera, A. (1974: 284).

⁸¹³ Krüger, F. (1996).

A sota de la llar, a la planta inferior, hi ha una estructura feta amb bigues de fusta disposades inclinades amb un farciment de sorra i pedra que evita l'escalfor de les bigues de fusta i permet allunyar-les a la part de sota de la fogaina evitant possibles incendis. És més fàcil construir aquest calaix pel foc tocant a una de les parets mestres, motiu que també fa que les llars es facin a tocar de les parets mestres.

Generalment el paviment al voltant de la llar és de lloses de pedra o de rajols, tot i que la resta del paviment de l'espai sigui d'empostissat de fusta; així es protegeix de possibles guspies i de les cendres calentes.

La fogaina pot estar a ran del terra (foc ras), sobre una superfície una mica elevada formant un graó sobre el paviment (foc elevat), o bé pot quedar enfonsada (foc de colguer). El **colguer** o **colgó**⁸¹⁴ és la part de la llar on es fa el foc i queden les brases, on cada nit s'hi colga el caliu, quan el foc s'apaga.

Tipus de llar		
Ras	14	18,42%
Elevat	44	57,89%
De colguer	4	5,26%

Taula 53: Tipus de fogaina

Foc ras o foc a terra: la llar està directament sobre el mateix paviment, enrajolat o de lloses de pedra, és a dir, a ran de terra. És aquest tipus de fogaina la que ha donat el nom de foc a terra a la llar de foc en aquesta zona, ja que era la forma clàssica de disposar el colguer. En aquest tipus a vegades es posa un rodafoc per evitar que la

⁸¹⁴ Griera, A. (1974: 283). Colgar el foc: posar cendra damunt el foc perquè no es passi i conservar caliu per tornar a encendre a l'endemà.

cedra s'escampi fóra del lloc, i també trobem les pedres del foc i a vegades la llosa protectora de la paret.

Foc elevat: la fogaina es troba sobre un graó d'uns 10 a 20 cm d'alçada, que pot ser de forma rectangular o semicircular, construït amb una o vàries lloses de pedra, o bé amb maons. Generalment a cada costat hi ha les dues pedres del foc o capfoguers, i en alguns casos es posa un guardacendres o rodafoc de ferro. També s'anomena foc de caixal o de *catxal*⁸¹⁵, segons la zona, essent el caixal, el pedrís o llit elevat del foc, és a dir, la llosa de base. També tenim exemples de foc elevat amb colguer a sobre del pedrís. Ho trobem amb tot tipus de campanes, i en els focs circulars, que generalment tenen aquest tipus de fogaina.

La llar amb el foc elevat és el més freqüent a la zona.

Foc de colguer: la fogaina es construeix amb una llosa horitzontal i al perímetre superior es rodeja amb altres una paret baixa de pedra o rajols, de manera que al mig queda una cavitat. En aquest cas no necessita pedres del foc ni morets ja que la llenya no pot caure en quedar a dins del colguer. A vegades a sobre es posava una reixa i així el foc tenia força tiratge. Quan està sobre un graó es pot anomenar també foc de *catxal*, com van recollir Ramon Violant i Fritz Krüger.

Cubinsà (Avià), Boixadera dels Bancs (Montmajor), Boixadera del Cint (Espunyola), Mateus (Sagàs)

Imatge 108: Fogaina de foc ras

⁸¹⁵ Segons Ramon Violant, essent un tipus comú a la zona pallaresa (Violant, 1981).

Andreuet 1 i 2 (Gósol)

Imatge 109: Fogaina de foc ras amb rodafoc

Vilamarí, Casancots, la Rovira (Avià), Macià (Espunyola)

Gabatx (Montclar), Vilariquer (Montclar), Vilella (Capolat), la To (La Nou)

Imatge 110: Fogaina de foc elevat

Quer de Lluelles (Montmajor)

Imatge 111: Fogaina de foc elevat amb colguer

Torrabadella (Montmajor), El Monestir (La Pobla), Boixadera del Cint (Espunyola), Caseta de Salvans (Avià)

Imatge 112: Fogaina de colguer:

Parts o elements de la fogaina:

Setial: “la part de la llar on es fa el foc”⁸¹⁶. També anomenat sitial, fogaina, llar, colguer.

Llar: “lloc on es fa el foc”; “l’habitació on es fa el foc”⁸¹⁷.

Colguer: “indret de terra on es fa el foc”⁸¹⁸.

Pedra o llosa del foc: “la pedra damunt la qual es fa el foc”⁸¹⁹.

Pedres del foc o capfoguers: “els dos ferros o les dues pedres que serveixen per aguantar la llenya”⁸²⁰. Es posen a cada costat del foc.

Guardafoc: “la barra de ferro que aguanta el foc”⁸²¹. La pedra vertical o planxa de ferro que protegia la paret de darrera de la fogaina.

Rodafoc o guardacendra (també ferro de la llar⁸²², o guardafoc): “el ferro que volta el foc perquè la cendra no s’escampi”⁸²³.

Banc del fum: pedra inclinada a un costat de la fogaina que servia per recolzar la llenya. Generalment a les llars de mig o foc de rotlle. És el lloc on es concentra més fum.

⁸¹⁶ Griera, A. (1974: 274).

⁸¹⁷ Griera, A. (1974: 284).

⁸¹⁸ Griera, A. (1974: 283).

⁸¹⁹ Griera, A. (1974: 302).

⁸²⁰ Griera, A. (1974: 270).

⁸²¹ Griera, A. (1974: 274).

⁸²² Griera, A. (1974: 273).

⁸²³ Griera, A. (1974: 274).

Cendrera: “el lloc de la cuina o es posa la cendra; acostuma a ésser dessota els fogons”⁸²⁴, “també hi ha sota la boca del forn”. És un calaix d’obra o de pedra.

Dimensions

Pel que fa a les dimensions del foc, diferenciem entre les dimensions de l’espai on es troba el foc tancat i les dimensions de la campana del foc, ja que són els dos elements que ens permeten diferenciar les característiques d’ocupació d’espai. Tenim en compte diferents exemples, ja que així és possible la comparació.

Hem fet una taula amb les dimensions d’exemples que ens proporcionen una orientació de la mitjana de dimensions de l’espai on es troba el foc, de la campana, de la fogaina i de les pedres del foc. Es tracta d’una orientació, ja que les dimensions varien entre els diferents focs, però les que presentem són representatives del tipus. Veiem que les dimensions de l’espai on es troba el foc és entre un 1,80m² d’ocupació del foc tancat de Vilariquer i els 12,40 m² que ocupa el foc rodó de Torradella, amb una ocupació de superfície respecte a la planta de la casa de 2,78% en el primer cas i 4,34% en el segon cas, per tant el foc ocupa poca superfície en el conjunt de la casa, tot i ser un element bàsic i molt important.

L’espai on trobem les llars de foc tancades entre envans poden tenir una superfície entre 3m² l’espai més petit, i entre 6 i 9m² els de majors dimensions.

La ocupació d’espai dels focs que es troben dins les cuines o sales ja s’ha vist a l’apartat anterior, ja que fa referència a l’espai on es troben.

Pel que fa a les dimensions de les campanes, les semicòniques tenen un diàmetre aproximat entre 140 i 180cm. Les campanes rectangulars petites (tipus chambrol) entre 120 i 140 cm d’amplada i 70cm de fons. Les tipus llarg de mig són més amples, entre 250 i 270 cm i una fondària entre 100 i 120cm.

⁸²⁴ Griera, A. (1974: 303).

	Espai foc	Campana	Fogaina	Pedres del foc
Foc tancat/ campana semicònica	Casancots: 170x 250 cm (4,25m ²)	100 cm diàmetre	60-80 cm amplada x 55 fons	
	Cubinsà: 185 x 360 cm (6,8m ²)	100 cm diàmetre	60 x 40 cm	
	Boixadera Bancs; 180 x 255 cm (4,59 m ²)	120 cm diàmetre i 65 cm fons, inici campana a 158 cm del terra	70 x 45 cm	
	Boixadera del Cint: 220 x 320 cm (7 m ²)	100 cm diàmetre	60 x 45 cm	
Semicònica	Vilella: 315 x 320 cm (10 m ²)	100-180 diam. Alçada inici punt central campana 150-180cm	80-100 amplada	50 x 20 x32 (mitjana)
Recta amb paravents	Vilariquer: 120-150 ample x 45 cm fons (1,80 m ²)	50-70 cm amplada	60 x 45 cm	
Rectangular piramidal	Cal Macià: 120-150 cm (1,80 m ²)		55 x 45 cm	
Rectangular "llar de mig"	Sull: 250-100 cm (2,5m ²)	250-100 cm ample, 120-160 cm fons, a 180 cm d'alçada inici de campana		48 x 20 x32 cm
Foc rodó	Torradella: 350 x 355 cm (12,40m ²)	350 x 355 cm	Fogaina 150 cm diàmetre	

Taula 54: Taula de dimensions del foc d'alguns exemples per tipus.

Relació amb altres espais

El foc és l'element central de la casa i la seva relació amb la resta d'espais és molt estreta, tot i que es trobi situat a la cuina o a la sala, ja que el foc significa escalfor i menjar, essent el lloc de reunió familiar. Si es troba a la sala-cuina l'accés és directe des de la planta baixa, i si es troba a la cuina s'arriba a ell a través de la sala. Ja hem analitzat la relació de la cuina i de la sala amb la resta d'espais i, essent el foc un elements més d'aquests espais, ja ha quedat reflectit en els apartats d'aquests espais.

4.2.4.4.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.4.4.2.1. Elements immobles

Ja em exposat a l'apartat de la cuina els elements immobles que es troben junt al foc en aquest espai. Simplement aquí recordarem que el foc es troba quasi sempre relacionat o proper al forn de pa, al bugader de cendra i als fogons⁸²⁵.

Un element singular que hem trobat relacionat amb el foc a terra és la bressolera. És una fornícula practicada a la paret i que es troba al costat del foc a terra, que s'utilitzava per dipositar el bressol d'un infant i mantenir-ho calent.

Tenim dos exemples, totes dues amb la llinda superior de la fornícula en forma d'arc rebaixat; una dins l'espai d'un foc tancat entre envans i altre en una antiga llar de mig⁸²⁶.

4.2.4.4.2.2. Elements mobles

Entre els elements mobles que estan relacionats amb el foc a terra, diferenciem entre el mobiliari i els ferros del foc.

En quant al mobiliari, el més característic és el banc escó de fusta, que és l'element més representatiu de la zona oriental de Catalunya. El banc escó és el que s'utilitza per seure davant del foc, a vegades amb una taula incorporada (taula-banc) o amb un calaix a sota del seient (caixa-banc). Trobem diferents variants: els senzills bancs correguts i disposats al voltant dels envans en els focs tancats; els bancs amb respall o sense que es disposen davant o al costat del foc; i els escons amb dossier. Tots ells tenen característiques constructives i decoratives molt similars.

Els bancs dels focs tancats estan encaixats als envans, amb petges únicament a la part davantera, formen angle recte i queden delimitats per la porta d'entrada al recinte del foc mitjançant uns muntants laterals que a vegades estan decorats i que subjecten

⁸²⁵ Consultar l'apartat corresponent que explica cada un d'aquests elements.

⁸²⁶ Les fotografies corresponents es troben a l'Annex 8.2 corresponent a aquest capítol.

la porta. Altres vegades el coster lateral té com a única decoració un bulb a l'angle del reposa braços.

Entre els bancs exempts, hem documentat exemples de tipus senzill, que formen un seient amb un respatller més o menys alt i dos costers de la mateixa tipologia que els anteriors. Hi ha un tipus més evolucionat, amb dossier o respatller alt que arriba quasi al sostre, generalment situat davant de les xemeneies rectangulars piramidals que no estan tancades entre envans. Son de la mateixa amplada que la caixa de la campana de la xemeneia i ajuden a tancar el foc com si es tractés d'un envà; part del respatller és abatible per fer funcions de taula.

Les taules davant del foc són mobles molt utilitaris i petits, generalment són abatibles ja que estan collades a la paret del costat del foc i un conjunt de frontisses permeten baixar la taula i subjectar-la amb una petja vertical o triangular. Aquest tipus de taula és freqüent en els focs tancats i queden per sobre del banc, de manera que els comensals es poden disposar a banda i banda del mateix banc.

Davant del foc també son freqüents els escambells de fusta, així com els armaris encastats. Veurem aquests i altres tipus de mobiliari al l'apartat en que desenvolupem els mobles.

En quant als ferros del foc, són elements que estan relacionats amb el tractament i el treball al foc a terra. Descrivim els que son freqüents en aquesta zona i que hem documentat a les cases, ja que després veurem els mateixos a documentació de diferents èpoques històriques.

Ferros del foc i altres elements:

Els ferros del foc s'utilitzen per realitzar diferents tasques al voltant del foc. Els més important són els cremalls.

Cremalls o clemàstecs⁸²⁷ o **clamalls**: cadena amb anelles i ganxos que serveix per penjar les olles i calderes sobre les brases. Es subjecta amb el clau dels cremalls o la barra dels cremalls que es troba a l'interior de la

⁸²⁷ Griera, A. (1974: 271).

campana. Només hem vist un exemple en un foc de campana grossa en que els cremalls pengen d'una grua formada per un braç en forma d'angle recte clavat a la paret lateral de la xemeneia i que permetia moure els cremalls d'un costat al centre del foc, element anomenat "el braç de la llar" o "grua".

Trobem diferents tipologies, amb una sola cadena, amb dues i amb tres cadenes. En aquesta zona són més corrents els d'una sola cadena, formats per una cadena llarga amb un ganxo a un extrem que serveix per penjar-los del clau o barra dels cremalls, a l'altre extrem de la cadena hi ha una barra de ferro retorçada helicoidalment que té un extrem acabat en un ganxo on es pengen les olles, les guitzes o les lleves, i a l'altre extrem un segon ganxo que servia per escurçar la llargària dels cremalls agafant-se a alguna anella de la cadena. Alguns cremalls d'una cadena tenen dos o tres ganxos al nus central, per poder penjar més objectes.

El cremalls de tres cadenes poden ser amb una barra horitzontal que subjecta les tres cadenes paral·leles, o bé amb un triangle que penja del clau i les tres cadenes que pengen de la barra horitzontal inferior del triangle. No hi ha en aquesta zona cremalls forjats amb decoracions, com són freqüents al Pirineu occidental, i la única decoració són les barres retorçades i els ganxos de bec d'ànec dels extrems.

La denominació cremalls i clemàstecs o clamàstecs, són les que s'utilitzen més freqüentment a la zona⁸²⁸.

Escrivia Violant que quan una família deixava o es venia la casa, mai es podia endur els cremalls ni la taula de la cuina, costum que sembla que es feia a tota la Catalunya vella i que té un caràcter simbòlic i tradicional⁸²⁹; per aquest motiu podem considerar els cremalls com un dels elements més antics de la casa.

Ferros: s'anomenen ferros del foc a tot tipus d'atuell que serveix per remenar el foc encès i les cendres o per fer alguna feina al foc.

⁸²⁸ Dibuixos de Fritz Krüger es poden consultar a l'Annex 8.2 del capítol 4.2.2 (Imatge 113 i 114).

⁸²⁹ Violant, 1981: 244.

Capfoguers: podien ser de ferro o de pedra i servien per a sustentar la llenya dins la llar. Generalment són dues pedres de forma paral·lelepipèdica i amb la cara superior inclinada lleugerament cap a l'interior de la fogaina, es posaven a cada costat de la llar; aquest és el sistema més freqüent a la zona. També hem vist morets o capfoguers formats per una estructura de ferro amb un braç horitzontal i tres potes, una a un extrem i dues a l'altre, i a vegades amb un braç vertical curt. Es tracta d'elements poc ornamentats i amb una estructura molt senzilla, que trobem poc i sobre tot a les cases de la zona sud.

Morets: són els capfoguers de ferro que serveixen per subjectar la llenya del foc.

Trespeus: trípede de ferro amb tres potes que suporten un cercle i amb un mànec amb un suport de ferro que servia per sostenir les paelles o les olles damunt el foc. En algunes zones també s'anomena *mossa* o *mosso*⁸³⁰.

Mossa: suport de ferro clavat a la paret del foc a terra, format per un braç horitzontal i un cercle de ferro a l'extrem que serveix per sostenir el tupí o la paella damunt el foc; té un moviment giratori a través de l'encaix a la paret que permet menjar directament a l'olla⁸³¹. Servia per que la persona de més edat no hagués de subjectar el plant mentre menjava. En alguns llocs també s'anomena *mossa* al trespeus.

Lleves: ormeig de ferro amb dos ganxos que pengen d'un arc de ferro en els que es pengen les olles dels cremalls sobre el foc. També es coneixen com *lleva olles*, *llevadors* o *criada*⁸³².

⁸³⁰ Griera, A. (1974: 275).

⁸³¹ "Un pagès per tenir cresols" a la cuina de 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁸³² Griera, A. (1974: 272), el ferro que serveix per a penjar la paella als cremalls.

Guitza: ferro llarg, d'uns 60 cm de llarg amb un ganxo a un extrem que servia per a penjar-lo dels cremalls i amb un ansa a l'altre extrem per a penjar-hi el mànec de les paelles⁸³³.

Molls o amolls o esmolls: mordasses per agafar la llenya o brases que cremen al foc.

Ast: barra prima de ferro acabada en punta per un extrem i en anella per l'altre, servia per clavar carn per rostir al foc. Generalment s'acompanyen amb un o dos suports en forma de forquilla sobre el que es recolza l'ast i que permet girar⁸³⁴. També s'anomena rostidor⁸³⁵.

Torradora: forqueta de ferro amb dues o tres puntes i mànec acabat en una anella per penjar. S'utilitza per torrar pa.

Torrapà: estri de ferro que serveix per posar les llesques verticals davant del foc, format per un mànec llarg amb unes forquetes en forma de X a l'extrem.

Graelles: "objecte format per tres tires de ferro, quatre peus i un mànec, que serveix per a fregir la carn al foc"⁸³⁶. Les més freqüents a la zona són la quadrada o rectangular amb varilles paral·leles, amb un mànec llarg i quatre peus; o circular amb el mànec vertical al centre.

Pala o forroll⁸³⁷ (també forrolla, ferroll, ferrolla⁸³⁸): pala de ferro per apilar i replegar les brases i les cendres.

⁸³³ Griera, A. (1974: 274).

⁸³⁴ Tenidor d'aster de fer 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r). 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁸³⁵ Griera, A. (1974: 276 i 278).

⁸³⁶ Griera, A. (1974: 280). Krüger, F. (1996: 191).

⁸³⁷ Krüger, F. (1996: 172). Violant, R. (1981: 206). Els dos expliquen les característiques i tipus de forrolls.

Bufador: “canó de ferro o de canya per bufar i encendre el foc”⁸³⁹.

Manxa: “instrument per a bufar el foc amb un canó de ferro i amb unes pales de fusta per a eixamplar i estrènyer la bossa de couro que bufa”⁸⁴⁰.

Ventador: “ventall d’espart de forma circular amb un mànec, que servei per a ventar el foc”⁸⁴¹.

4.2.4.4.3. TIPOLOGIES

Per establir les tipologies dels focs a terra que hem establert a partir dels elements documentats, no tindrem en compte si el foc es troba a la cuina o a la sala, ja que les sales on hi ha foc a terra feien funcions de cuina, així no canvia la relació del foc amb el tipus d’espai. Així tenim en compte tots aquells focs que s’han utilitzat per cuinar a qualsevol espai de la casa on s’havia desenvolupat aquesta activitat.

L’establiment de tipologies es pot fer en base a diferents paràmetres: segons la configuració general, segons la ubicació a l’espai on es troba, segons les característiques de l’element, és a dir el tipus de campana i el tipus de fogaina. Tots aquests elements en ajuden a configurar un quadro dels tipus de foc a terra al Berguedà, i al final de la exposició d’aquests analitzarem si hi ha alguna relació geogràfica entre els tipus. Cada un dels tipus els hem desenvolupat anteriorment, i no tornarem a fer la descripció de cada un d’ells⁸⁴².

4.2.4.4.3.1. Per configuració general de l’element

⁸³⁸ Griera, A. (1974: 272, 273 i 276).

⁸³⁹ Griera, A. (1974: 291).

⁸⁴⁰ Griera, A. (1974: 291).

⁸⁴¹ Griera, A. (1974: 291).

⁸⁴² Als Annexes 8.2.3 es poden consultar uns dibuixos que resumeixen les característiques d’alguns dels tipus.

Tenint en compte la forma general dels focs a terra diferenciem dos tipus bàsics: els focs oberts i els tancats. Els primers son aquells que es troben dins un espai però que no estan confinats en si mateixos. El segon tipus són els focs a terra que es troben tancats dins un espai que el delimita configurant un espai especialitzat. Del focs tancats diferenciem entre els que estan tancats entre envans formant un espai independent de la resta d'espais, els que estan tancats amb un banc escó que el separa de la resta d'espai però amb una relació permeable amb aquest, i el que està tancat amb un envà i també amb un escó que segueix les característiques de l'anterior.

- Tipus **obert**.

- Tipus **tancat**. Diferenciem tres tipus:

- tancats amb envans. El foc pot ser arrambat o rodó.
- tancat amb un banc escó. El foc és arrambat.
- tancat mixt, amb envà i banc escó. El foc és arrambat.

Taula 55: Tipologies de focs a terra segons la configuració general de l'element.

4.2.4.4.3.2. Per ubicació dins l'espai on es troba el foc

Segons la ubicació del foc a terra en relació a l'espai on està ubicat, els focs poden estar arrambats a una paret o bé poden estar al centre de l'espai, així diferenciem entre els focs arrambats i els focs rodons⁸⁴³. D'aquest darrer diferenciem dues tipologies, el foc rodó o de rotlle, i el foc de racó.

⁸⁴³ Ramon Violant va anomenar Tipus A al foc rodó o de rotlle, i Tipus B al foc de racó. Violant, R. (1981). "Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà". *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla.

El foc central, de rotlle o rodó, és el foc que es troba al mig d'un espai i és el tipus més antic però del que resten pocs exemples. El foc de racó, és aquell que es troba arrambat o encastrat a una paret.

- **Foc rodó** o foc de rotlle
- **Foc de racó:** - arrambat a la paret
 - encastrat a la paret

Taula 56: Tipologies de focs a terra segons la ubicació a l'espai del foc.

4.2.4.4.3.3. Per característiques de l'element

També es poden establir tipologies del foc a terra en base a les característiques intrínseques dels elements que el componen, com són el tipus de campanes i els tipus de fogaines.

- Campana **rectangular recta**: simple o amb paravents
- Campana **rectangular piramidal**: simple, amb paravents, llar de mig
- Campana **semicònica**
- Campana **central** de foc rodó
- Campana **encastrada**

Taula 57: Tipologies de focs a terra segons el tipus de campana.

- **Foc ras**
- **Foc elevat**

- Foc de colguer

Taula 58: Tipologies de focs a terra segons el tipus de fogaina.

Ubicació a la casa	Pis	Cuina Sala
	Planta baixa	Cuina Forn
Configuració general	Obert Tancat: entre envans / amb escó / tancat mixt	
Ubicació a l'espai	Foc rodó o de rotlle Foc de racó: arrambat a la paret / encastat	
Tipus de campana	Rectangular recta (simple / amb paravents) Rectangular piramidal (simple / amb paravents / llar de mig) Semicònica Central de foc rodó Encastada	
Tipus de llar	Foc ras Foc elevat Foc de colguer	

Taula 59: Taula de resum de les tipologies de foc a terra de les cases rurals del Berguedà.

Els tipus de foc que trobem principalment a les cases rurals del baix Berguedà és l'arrambat a la paret amb campana semicircular, sigui tancat entre envans o obert, i el tancat amb escons i amb campana piramidal o semicircular. Alguns d'aquests focs a vegades acullen també el forn de pa, fent la doble funció.

A l'alt Berguedà els més freqüents són oberts de tipus arrambat amb campana piramidal (pels que estan ubicats a la sala compartida amb la cuina), també el tipus semicircular tancat entre envans situat a un costat de la sala o de la cuina. La característica més peculiar la trobem en la campana semicircular ja que en aquesta zona disposen d'una lleixa a la paret exterior de l'embut que serveix per posar-hi objectes petits.

En aquests tipus la fogaina o la llar pot ser de foc ras amb rodafoc, elevada, o de colguer. La major part dels focs tenen pedres del foc o capfoguers, poques tenen

morets de ferro. També acostumen a tenir darrera una llosa o pedra del foc, i algunes cases la substitueixen per una planxa de ferro que protegeix la paret. El paviment del voltant de la fogaina generalment és de lloses de pedra o de rajols ceràmics. Generalment no hi ha dipòsit de cendres, ja que aquest es troba a sota dels fogons. El foc a terra amb campana semicircular i el de campana piramidal (o llar de mig) són els que predominen a la zona i els més característics del Berguedà.

4.2.4.4.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.4.4.4.1. Presència a la documentació

A la documentació medieval el foc sempre el trobem a la cuina, que és l'espai que es relaciona directament amb aquest, essent inseparables ja que cuina i llar s'entenen fins i tot com a sinònims i complementaris. El foc és l'element més important de la cuina, fins al punt que la major part de documents consultats ubiquen a la cuina els ferros del foc, tot i que no esmenten específicament la llar de foc, com a la casa que Francesc Torrent tenia al call nou de Berga el 1383⁸⁴⁴.

Al segle XV la cuina també rep la denominació de *llar*, demostrant aquesta unitat dels espais que es manté fins ben entrat el segle XVIII. La cuina d'Arnau Sala⁸⁴⁵ de la casa al carrer Pinsania de Berga tenia la llar amb un banc al costat l'any 1421.

Per tant, tot i que és evident la existència del foc, no és freqüent que els documents més antics, des del segle XIII, especifiquin que a la cuina hi ha la llar de foc, tot i que si relacionen quasi tots els elements necessaris que van associats a l'ús del foc en els inventaris d'aquesta època. Això ens mostra com la menció de la cuina ja porta implícita la existència del foc en el mateix espai⁸⁴⁶. Manuel Riu estableix que la cuina catalana dels segles XIV i XV era una cuina de llar, i tots els autors continuen situant la llar a nivell de terra i al centre de l'habitació per a aquesta època, tot i que més tard serà adossada a la paret⁸⁴⁷.

⁸⁴⁴ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.). Casa al carrer Call Nou de Berga.

⁸⁴⁵ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁸⁴⁶ Ja hem vist als apartats sobre la cuina i la sala la ubicació d'aquest element en els espais.

⁸⁴⁷ Serra, A. (1990: 204). Riu, M. (1989). Danés, J. (1935) "La llar de la masia catalana". A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danés i Torras*. Recopilació i estudi introductori a càrrec de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 221-229.

Tenint en compte aquesta relació, la llar estaria ubicada al mateix lloc que la cuina, al pis; tot i que a cases dels segles XII a XIV també la podríem trobar a la planta baixa, on sembla que seria la ubicació inicial a les cases abans de ser traslladada al primer pis ⁸⁴⁸. Ja als inventaris del segle XIV del Berguedà les cuines es troben majoritàriament al pis, amb el foc inclòs, com a la casa de Jaume Duran a Berga el 1383⁸⁴⁹, o al mas de Pere Ferrer de Saldes que el 1502⁸⁵⁰ tenia la cuina amb el foc al pis.

També queda clar que la major part dels focs estan dins la cuina, ja que entre els segles XIV i XV un dels elements indissociables amb el foc com són els cremalls, que s'esmenten a quasi tots els inventaris dins l'espai cuina. També passa amb la resta d'elements o ferros que s'utilitzen en el foc a terra, cosa que demostra que ja des de aquesta època el foc a terra es troba en aquest espai.

Per exemple, a la casa de Jaume Duran a Berga el 1383⁸⁵¹, s'esmenta un "colgafoc", el lloc on s'encenia el foc. El 1421⁸⁵², a una casa de Berga, a la cuina hi havia la llar amb un banc al costat. El 1422⁸⁵³, a una casa de Bagà, a la cuina hi havia els "fers grans de lar" i "un scon de lar", a més d'altres atuells. També al 1795⁸⁵⁴, la cuina de Santamaria de Serrateix tenia escó a l'entorn de la llar i diferents estris de cuinar.

També trobem alguna referència a possibles espais del foc tancats, que serien similars als que hem documentat independitzats de la cuina, tot i que també es pot tractar simplement de la xemeneia, ja que la documentació no ens proporciona més informació. El 1452⁸⁵⁵ a casa de Maties Serra de Berga, tenia una "cassa de foch gran" en "lo menyador pres la cuyna", amb els seus ferros i altres atuells pel foc; i a la cuina tenia altra "cassa de foch".

⁸⁴⁸ Ja hem parlat a l'apartat de la cuina de diversos autors que havien interpretat la ubicació de la cuina a la planta baixa (Serra Vilaró pels segles XII a XIV a Bagà on la cuina majoritàriament era a la planta baixa (1947: 292, vol. II). (També Manuel Riu i Jordi Bolós per als masos de Vilosiu, segles XII i XIV (Riu, 2003; Bolós i altres, 1996). (Moner deia que les cuines es traslladarien al pis després de les ampliacions practicades als masos entre els segles XII i XIII (Moner, 1976).

⁸⁴⁹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁸⁵⁰ 1502. Inventari fet pel testament de Pere Jou quan morí, del Mas Pere Ferrer de Saldes. Estudiada per Rosa Tous que interpreta que la casa tenia entrada, estable, cuina, cambra i cambra jussana. Això fa pensar en una casa amb planta baixa destinada al bestiar i primer pis amb cuina-menjador amb el foc i una habitació al costat, i un segon pis amb altra habitació i graner. En una estructura que s'ha mantingut quasi invariable fins a l'actualitat. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁸⁵¹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁸⁵² 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁸⁵³ 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pàg. 377).

⁸⁵⁴ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pàg. 187-190).

⁸⁵⁵ 1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

A les sales també s'esmenten elements del foc, però de forma molt puntual i a vegades indirecta, com la presència de ferros del foc i asts de ferro a una casa de Berga el 1383⁸⁵⁶, o de capfoguers i cremalls a una casa de Borredà⁸⁵⁷ el 1562. En el darrer cas seria una llar amb simple funció de calefacció, ja que és un inventari de béns d'un castell o casa forta que també tenia cuina. Però en la casa de 1383 no hi havia un espai de cuina, de manera que la sala tindria també aquesta funció, per aquest motiu trobem els ferros del foc.

En altres cambres de la casa també s'esmenten puntualment elements que ens mostren la presència de foc a terra, tot i que també hi havia altres elements. El 1383⁸⁵⁸ a una de les cambres d'una casa de Berga hi havia cremalls, ast, però també un llit, per tant suposem que es tracta d'una cambra amb diferents usos, alguns relacionats amb la cuina que era al costat, ja que també hi havia un escudeller i un escó, taula i altres elements característics de la cuina, mentre que a la cuina no hi ha relació d'elements relacionats amb el foc. El 1479⁸⁵⁹, a una cambra d'una casa de La Pobla de Lillet, "la cambra gran", hi havia dos asts de ferro, lleves, ferros del foc, atuells de cuina i algun llit; era una casa que també tenia cuina a part. Les escadusseres mencions d'elements relacionats amb el foc a altres cambres estan relacionades amb la proximitat de la cuina i amb els usos compartits per diverses activitats d'alguns espais de la casa, ja que tant es podia cuinar com dormir.

Tenim un cas concret, el castell de Palmerola el 1562, que tenia una cambra específica per la xemeneia, "la cambreta de la xemeneia", on també hi havia tres llits complerts i altres objectes. Ben segur es tractava d'una habitació per dormir força gran i que tenia una llar de foc per escalfar l'espai, ja que la casa també tenia una cuina a part i altres cambres, i es tractava d'un habitatge important⁸⁶⁰.

Els documents no ens permeten saber com eren aquestes llars de foc, només que segur tenien xemeneia i colguer. Com hem vist a una casa de 1383 que tenia "colgafoc"; o la de Bagà el 1476⁸⁶¹ que especifica que a la cuina hi havia tres posts de

⁸⁵⁶ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (Arxiu PB llibre 31, f. 336r). A Santandreu, 2006.

⁸⁵⁷ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁸⁵⁸ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r). Una casa al carrer Pinsania de Berga.

⁸⁵⁹ 1479. Inventari dels béns del Capità Petri Companyo de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 266-267).

⁸⁶⁰ 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁸⁶¹ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

pi clavades a la xemeneia; o altra a La Pobla de Lillet el mateix any⁸⁶² que deia que la cuina era bona però “té la xemeneia escapçada”. Recordem també les dues “cases del foc” que hi havia a la mateixa casa de Berga, a la que hem fet referència abans. El tipus de xemeneia que trobem actualment és molt possible que sigui similar a les que hi havia a les cases als segles XVII i XVIII, tot i que no hem trobat gaire informació al respecte.

En un inventari es fa referència a un espai específic per guardar la llenya: la llenyera, com a la casa de Jofre Cardona de Berga el 1441⁸⁶³. La llenya és la matèria prima bàsica i suposem que totes les cases en tindrien un lloc per guardar-la, tot i que a les masies és freqüent guardar-la a l'exterior de la casa o a un cobert.

Als espais on hi ha el foc trobem associats altres elements mobles que estan relacionats directament amb les funcions del foc. Del mobiliari destaca el banc escó, del que es fa esment a molts inventaris dins l'espai de la cuina, i que a vegades diu que està al costat o al voltant de la llar i acompanyat de bancs i taula. Trobem diferents referències, el 1362⁸⁶⁴ un *scon*; el 1365⁸⁶⁵ un *scon amb sa post*; el 1383⁸⁶⁶ *tres scons cum duobus postibus sive tabulis de scon*; el 1383⁸⁶⁷ un escó amb armaris; el 1506⁸⁶⁸ un *ascon sutil*; el 1422⁸⁶⁹ especifica que és un *scon de lar*; el 1795⁸⁷⁰ que és un *escó a l'entorn de la llar*. Hi ha casos en que esmenta dos escons: 1438⁸⁷¹ dos bancs escons; 1461⁸⁷² *dos ascons sotils*; 1695⁸⁷³ dos escons. O bé que estan acompanyats d'una taula o d'una taula plegadissa: 1476⁸⁷⁴ *un ascon taula tot ensemps*; 1509⁸⁷⁵ *dos*

⁸⁶² 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).

⁸⁶³ 1441 b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁸⁶⁴ 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà, dona d'acomodada posició econòmica, fet per la seva mort. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261)

⁸⁶⁵ 1365a, alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló, no noble però acomodada. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262).

⁸⁶⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁸⁶⁷ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁸⁶⁸ 1506. Inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar (de N'Hug). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268).

⁸⁶⁹ 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

⁸⁷⁰ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁸⁷¹ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁸⁷² 1461 b. Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 377-379).

⁸⁷³ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁸⁷⁴ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁸⁷⁵ 1509. inventari de la casa de Isern de Saldes que compra Esteve Aimeric a carta de gràcia. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 119).

bancs escons ab sa tauleta levadisa a la una part; 1580⁸⁷⁶ dos escons, un amb taula; 1774⁸⁷⁷ dos bancs escó amb taula; 1819⁸⁷⁸ un escó amb taula.

També trobem bancs propers al foc i que complementen els escons, així com escambells. El 1421⁸⁷⁹ hi havia un banc al costat de la llar; o el 1423⁸⁸⁰ tenien tres *banchs de fust*; i el 1476⁸⁸¹ dos *banchs*.

Hi havia cases que tenien arquibanc a la cuina, que estaria al costat del foc, alguns simples (*archibanc*, 1362⁸⁸², 1397⁸⁸³, 1433⁸⁸⁴, 1444⁸⁸⁵, 1498⁸⁸⁶, 1509⁸⁸⁷), o un *archibanc ab sa clau* el 1423⁸⁸⁸, o altre que especifica que és sense frontisses el 1498⁸⁸⁹.

També s'esmenten les taules dins de l'espai cuina, però que segur estaven properes al foc. Trobem a quasi tots els inventaris, quasi sempre acompanyades de bancs: 1362⁸⁹⁰, 1421⁸⁹¹, 1422⁸⁹², 1435⁸⁹³ una taula; 1441⁸⁹⁴ taula i banc; 1441⁸⁹⁵; 1444⁸⁹⁶; 1452⁸⁹⁷; 1506⁸⁹⁸ *una taula e dos banchs sotils*. Altres taules que especifica que tenen potes: 1365⁸⁹⁹ *una taula petjada*; 1383⁹⁰⁰ *taula petjada*; 1422⁹⁰¹ *una taula petjada ab tres bancs*; 1476⁹⁰² *una taula gran ab sos capitells e dos bancs*.

⁸⁷⁶ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (Arxiu casa Malla, Sagàs) (APB)

⁸⁷⁷ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁸⁷⁸ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁸⁷⁹ 1421b. Inventari dels béns d' Arnau Sala (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁸⁸⁰ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁸⁸¹ 1476a. Citat anteriorment.

⁸⁸² 1362. Inventari de l'alberg de Blanca Mulner de Bagà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260-261)

⁸⁸³ 1397. Inventari del castell de Sull de Saldes. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 129).

⁸⁸⁴ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁸⁸⁵ 1444b. inventari dels béns de Sibil·la, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁸⁸⁶ 1498. Mas Calderer de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Calderer. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁸⁸⁷ 1509, inventari de la casa de Isern de Saldes que compra Esteve Aimeric a carta de gràcia. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 119).

⁸⁸⁸ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411)

⁸⁸⁹ 1498. Citat anteriorment.

⁸⁹⁰ 1362. Citat anteriorment.

⁸⁹¹ 1421b. Citat anteriorment.

⁸⁹² 1422 a. Francisca vídua de Bernat Bestorra (Arxiu PB, llibre notarial 27, foli 86v).

⁸⁹³ 1435. Inventari dels béns de Joan Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 25v).

⁸⁹⁴ 1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁸⁹⁵ 1441b. inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁸⁹⁶ 1444b. Citat anteriorment.

⁸⁹⁷ 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁸⁹⁸ 1506. Inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar (de N'Hug) (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268).

⁸⁹⁹ 1365a. alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262)

⁹⁰⁰ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.).

⁹⁰¹ 1422b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

⁹⁰² 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264)

En algunes cuines al costat del foc trobem pasteres i elements relacionats amb la producció i cocció del pa, ja que a moltes cases el forn estava al mateix lloc que el foc. Així com els elements relacionats amb aquesta, com la *rasora*.

Però els objectes que ens mostren que a l'espai hi havia un foc, no és la referència directa a aquest que ja hem vist que és mínima, sinó els ferros del foc. A cap casa falten quasi tots els elements necessaris per atiar el foc, per cuinar i per suportar objectes o menjar al foc. El més important són els cremalls, que trobem a totes les cuines i a algunes sales des d'inicis del segle XIV i que és l'element que ens diu indirectament que hi havia un foc a terra. També, relacionat amb el foc, hi havia el *colgafoc* (la superfície de pedra on es feia el foc); els *capfoguers* per protegir els laterals i recolzar la llenya, especificant en algun que eren de ferro, i que en alguns inventaris s'anomenen simplement *fers de lar* o *fers de foc*, entrant també dins aquesta denominació el conjunt de ferros que s'utilitzen amb el foc; i la xemeneia o campana. Objectes per atiar i remenar el foc, com les pales o *forrols* que s'utilitzaven per replegar la cendra; els *molls* o *amolls*, les pinces per agafar els tions i altres coses calentes; els *bufadors* o *ventalls*. També les *lleves*, element necessari per penjar les olles dels cremalls sobre el foc; o l'*ast* i el seu suport, per fer la carn a la brasa; els *trespeus* per recolzar olles a sobre o la paella; les *graelles*; el *torrapà*; i el *mosso* o *mossa* per recolzar el plat. També s'esmenta el lloc per tenir la teia per encendre el foc i que estava dins la campana.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Foc: normalment no es fa menció expressa, però totes les cuines en tenien, així com també era present a altres cambres. S'esmenta la lar: Un *banquet en la lar* (1421b), un *scon de lar* (1422b); o bé es fa referència a la xemeneia o espai on es troba aquesta: *cassa de foch* a la cuina (1452⁹⁰³).

Xemeneia: 1476a, la *ximaneia escapçada* (1476b), *cambreta de la xemeneia* 1562⁹⁰⁴.
"Cassa de foch gran" 1452⁹⁰⁵; "cambreta de la xemeneia", 1562⁹⁰⁶.

⁹⁰³ 1452. inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁹⁰⁴ 1562, 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹⁰⁵ 1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁹⁰⁶ 1562, 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

Colgafoc: el 1383⁹⁰⁷ s'esmenta el lloc on s'encenia el foc, però és la única referència directa.

Capfoguers: s'esmenten a moltes cases, 1346, 1383h, 1383f, 1452, 1461b, 1476a, 1476b, 1498, 1688, 1562).

Fers de foc: és una denominació genèrica que fa referència als ferros en general que s'utilitzen amb el foc, com els cremalls. Ens indiquen la presència del foc a terra a l'espai. 1346, 1351a, 1351b, 1351c, 1362, 1365a, 1383g, 1383h, 1383f, 1422b, 1441c, 1452, 1461b, 1476a, 1476b, 1479, 1562, 1422b *fers grans de lar*.

Foroyles: és la pala del foc o forroll. 1346, 1352, 1362, 1452, 1461b, 1476a. Pala del foc, 1562, 1671, 1688, 1774.

Manxa de bufar el foc: 1452, 1461b.

Cremalls o *clamascales*: és un element indispensable i si no s'esmenta l'atribuïm a un oblit ja que són necessaris. 1351a, 1352, 1356, 1365a, 1383b, 1383d, 1383e, 1423, 1441c, 1452, 1461b, 1476a, 1476b, 1498, 1506, 1506, 1562, 1580, 1671, 1695, 1774, 1819.

Lleves o *leves*: 1346, 1352, 1356, 1362, 1365a, 1383g, 1422b, 1439, 1441c, 1476a, 1476b, 1479, 1479, 1498, 1506, 1506, 1562, 1695.

Tripedem o **trespeus**: 1331.

Ast: 1346, 1351a, 1351c, v, 1356, 1362, 1365a, 1383d, 1397, 1452, 1461b, 1476b, 1479, 1695.

Molls: 1351a, 1351c, 1362, 1365a, 1383i, 1452, 1461b, 1476a, 1476b, 1506, 1506, 1562, 1774.

Graelles: 1422b de terra pintades, 1441c, 1476b, 1671, 1688, 1774, 1819.

⁹⁰⁷ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

Torrador de pa: 1774.

Mossos de ferro: 1397.

Un pagès de ferro bo per tenir la tea: 1506.

Pastera: 1352, 1365a, una pastera petjada 1383h, 1383i, 1422b, 1452, 1461b, 1476b.
Esperla de pastera, 1365a.

Rassora de pastera: 1383h, 1383i.

Taula: 1362, 1383h, 1421b, 1422a taula i banc, 1422b una *taula petjada ab tres bancs*, 1476b una *taula gran ab sos capitells e dos bancs*, 1365a una *taula petjada*, 1383i *taula petjada*, 1435 una taula, 1441a, 1441b, 1444, 1452, 1506 *una taula e dos banchs sotils*.

Scon: el banc escó de la llar de foc. 1362, 1365a *amb sa post*, 1383g amb taula (3 *scons cum duobus postibus sive tabulis de scon*), 1383i, 1383f amb armaris, 1422b *scon de lar*, 1433, 1438 (dos bancs escons), 1441a taula i banc, 1461b (*dos ascons suficients*), 1476a un *ascon taula tot ensemps*, 1476b *dos ascons, dos banchs*, 1498 (2 bancs escons), 1506 un *ascon sotil*, 1509 (2 *bancs escons ab sa tauleta levadisa a la una part*), 1580 (2 escons –un amb taula–), 1695, 1774 dos bancs escó amb taula, 1795 escó a l'entorn de la llar, 1819 amb taula.

Archibanc: 1362, 1397, 1423 (*archibanc ab sa clau*), 1433, 1444, 1498, 1509, 1498 arquibanc sense frontisses.

Banc: 1421b al costat de la llar, 1422 a, 1423 3 *bancs de fust*, 1476b dos *banchs*.

4.2.4.4.2. Evolució històrica

Tot i que existeixen diferents treballs sobre la casa al Pirineu, hi ha pocs treballs que tractin específicament el foc a terra i els elements associats d'una manera exhaustiva. Concretament es limiten a dos i podem afirmar que no hi ha altres estudis específics que hagin analitzat els tipus de foc a terra de les cases rurals a diferents zones de

Catalunya. D'una banda el treball que va fer l'alemany Fritz Krüger a principis del segle XX i que es va editar l'any 1936, traduït i editat en català el 1996⁹⁰⁸, i que es concentra en l'estudi de diferents zones del Pirineu occidental. I d'altra el treball de Ramon Violant, "Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña", publicat al 1950⁹⁰⁹.

Ramon Violant va observar diferències geogràfiques pel foc a Catalunya, establint uns tipus característics per territoris, i va ser el primer estudiós que va fer una primera classificació dels focs en funció de diferents aspectes, predominant la ubicació geogràfica i els tipus de campanes, fonamentalment. Violant va diferenciar els tipus en tres zones: zona occidental (Lleida, Girona i Tarragona), zona occidental i meridional (Tarragona), zona oriental (Girona, Lleida i Tarragona), en aquesta darrera situa el Berguedà. Segons va observar, el tipus de campana variava segons la zona geogràfica a tot el Pirineu, fet que el va ajudar a diferenciar les tipologies de campanes.

La recerca de Fritz Krüger es va concentrar a la zona del Pallars, Ribagorça i Pirineu aragonès. Va observar moltes diferències relacionades amb la ubicació, la construcció, les dimensions i la forma de la llar, que va poder agrupar per zones geogràfiques concretes en aquest territori. Va veure que la "sala del hogar" dels Pirineus catalans era de dimensions petites (ell mateix donava les dimensions de diferents exemples; 2,20 x 2,30; 2,10 x 2,30; 1,75 x 3, o 1,50 x 1,50 m²)⁹¹⁰, i que es trobava dins un espai tancat que estava ocupat únicament per la llar de foc i els bancs al voltant. Les reduïdes dimensions les atribuïa a la necessitat d'escalfor, malgrat també es feia servir per cuinar. Havia una separació entre la "sala de la llar" i la resta d'espais destinats al treball domèstic. Va veure que a les sales acostumava haver-hi l'aigüera i l'escudeller amb la vaixel·la, mentre que hi havia un espai petit al costat del foc que era la cuina, mentre que a l'espai ocupat pel foc no hi havia l'utilitatge bàsic de cuina, motiu pel que s'anomenava foc o llar de foc. També va observar que a les cases més properes a la nostra zona (al Berguedà) la llar estava tocant a la paret exterior de la casa; que no hi havia dipòsit per cendres, com passava a les cases del Pirineu aragonès, sinó simplement un marc de ferro rectangular o semicircular que tancava la fogaina; a vegades hi havia nínxols a la paret per guardar diferents atuells o les teies; i com

⁹⁰⁸ Krüger, F. (1996). *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1 (dues parts). Ed. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo. Primera edició de 1936.

⁹⁰⁹ Violant, R. (1950). "Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña". *Obra Oberta*, 3. Ed. Altafulla. Barcelona. Re- edició de 1981.

⁹¹⁰ Krüger, F. (1996: 114).

l'espai era tan petit, la vaixella es guardava a la sala, de forma que altres activitats complementàries havien de fer-se fóra de l'espai del foc (com fregar els atuells).

Les observacions d'aquests dos autors les hem pogut constatar en el nostre treball de camp, ja que els elements que ells van descriure fa quasi 100 anys, es mantenen a les cases del Berguedà de forma quasi invariable. El foc a la cuina ja el trobem documentat històricament des del segle XIII, i arqueològicament també en habitatges que s'han intervingut arqueològicament en aquesta zona i que daten d'època ibèrica⁹¹¹, romana i medieval; així el foc és un dels elements més antics que es troben associats amb l'habitatge. El tipus de foc més antic seria el foc central, que va ser substituït de forma progressiva pel foc arrambat que oferia millor escalfor i més facilitat per a la seva construcció. No podem determinar un moment de canvi, ja que els focs centrals o rodons s'han mantingut en moltes zones fins a l'actualitat, segurament la necessitat provocà el canvi d'un tipus a altre en diferents moments històrics.

El tipus de foc tancat en un espai, "la cambra del foc", o la "sala de la llar" que defineix Krüger, ja s'esmenta a un document de mitjans del segle XV⁹¹², perdura en documentació del segle XVI⁹¹³, i devia ser un element bastant freqüent a les cases dels segles XVIII i XIX que ha arribat als nostres dies.

Establir una cronologia dels tipus de campanes i fogaines és difícil, ja que no comptem amb elements datats, i ens basem en la simple observació dels elements documentats. Possiblement el tipus de campana més antiga, a part de la del foc circular, sigui la rectangular piramidal suportada sobre una biga de fusta, la que Violant anomena "llar de mig"⁹¹⁴, de la que hem vist diversos exemples. El tipus més modern és la campana semicònica que va sorgir de la que a diverses zones del Pirineu aragonès anomenaven "chambrol", una campana piramidal amb paravents, documentada a la zona per Krüger i Violant, i de la que hi ha alguna fotografia de finals

⁹¹¹ Per època iberoromana: Grau, M. i Rodrigo, E. (1998). "El jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres): un assentament del s. I aC. Al Berguedà", a *Comerç i vies de comunicació (1000 a.C.-700 dC.). XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà. 1998. Pp. 125-135. Martín, J. i Rodrigo, E. (2000). "El jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus (Casserres-Berguedà)". *Dovella* nº 67. Pàgs. 41-44. Per època medieval: Bolós, J. (ed.) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*. Universitat de Lleida. Al capítol 5 es fa un anàlisi dels jaciments de la comarca que ens han interessat per al nostre treball.

⁹¹² "Cassa de foch", 1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁹¹³ "La cambreta de la xemeneia", 1562. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹¹⁴ Violant, R. (1981: 220).

del segle XIX i inicis del XX⁹¹⁵. En quan a les fogaines, ben segur que el tipus més antic és el foc ras, i que la necessitat de suport de la llenya i la cendra va provocar que es fessin sistemes de suport que van donar lloc a les fogaines de colguer i elevada.

La manca de més informació històrica no ens permet avançar de forma més precisa en la cronologia dels tipus, però esperem que noves recerques obrin noves portes en un futur proper.

4.2.4.4.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- Totes les cases que s'han documentat tenen foc a terra. Es tracta d'un element imprescindible a les cases.
- La ubicació més habitual és a la cuina, però també trobem focs a la sala, i a un espai individual i tancat on únicament hi ha el foc a terra.
- Generalment el foc per cuinar es troba al pis, tot i que a la planta baixa pot haver una segona cuina de treball o campana del foc per al forn.
- L'estructura del foc generalment està recolzada a una paret mestra i que dóna a l'exterior, i generalment a la banda nord i est de la casa.
- Diferenciem dos tipus de focs: l'obert i el tancat. L'obert situat dins un espai compartit amb la cuina o la sala, el tancat dins un espai on només hi ha el foc.
- El foc tancat pot estar dins un espai entre envans o bé delimitat per un banc escó amb dossier.
- La forma més habitual del foc és que la campana estigui arrambada a la paret (foc de racó), tot i que també hi ha algun exemple de foc de rotlle o rodó. Aquest és el tipus de foc més antic però el que conserva menys exemplars.
- Hi ha diversos tipus de campana a la zona: rectangular recta o piramidal, d'embut semicircular, la central de foc de rotlle, encastada.

⁹¹⁵ Es conserven diverses fotografies de llars de mig i de racó amb campana tipus "chambrol" al Fons de fotografies Violant de Arxiu Històric de les Valls d'Àneu. http://www.aneu.cat/arxiu-imatges/fons-fitxes.php?pageNum_fonsfitxes=3&totalRows_fonsfitxes=245&fons=Violant%20i%20Simorra

- La fogaina també determina el tipus de foc, ja que pot ser ras, elevada o de colguer.
- Al Berguedà són freqüents els focs tancats entre envans i separats de la cuina.
- Hi ha diversos ferros que acompanyen el foc, els cremalls és l'element indispensable i més important que es mantenia a la casa sempre.
- Podem veure a la documentació treballada que el foc ha sigut un element que s'ha mantingut a les cases de forma invariable i amb els mateixos elements que s'han documentat en el treball de camp.

4.2.4.5. L' EIXIDA, GALERIES I ASSECADORS

4.2.4.5.1. DADES GENERALS

4.2.4.5.1.1. Definició i ús

L'eixida sorgeix fruit de la ampliació de les cases que es va començar a fer de la mà de l'auge de l'agricultura a principis del segle XVIII. Consisteix en un conjunt d'obertures, afegides com un nou cos davant la façana principal, generalment obertes a migdia. Son varis els objectius de creació d'aquest afegit, per una banda facilitar un creixement del mas de forma harmònica amb el conjunt tant en planta com en els pisos, també aconseguir l'obertura de la sala a l'exterior de forma que s'obté un aïllament tèrmic de la façana, i finalment obtenir un espai obert a l'aire lliure però dins la casa, en el que es podien fer tot tipus de tasques i servir d'asecador de productes agrícoles.

En molts casos les eixides, degut a l'amplada de la façana, s'organitzaven en arcs de mig punt que a la vegada permetien la construcció de les obertures, embellien la casa i permeten l'entrada de llum. Algunes d'aquestes galeries amb el pas del temps s'han tapat amb finestres, convertint-lo en un espai més de la casa, principalment en una sala d'estar per utilitzar a l'estiu amb accés des de la sala principal.

Les eixides o galeries es troben a la planta pis, tot i que en les grans cases que tenien dos pisos o que es van ampliar amb un segon pis, l'eixida o galeria amb arcs es repetia als dos pisos, a vegades contemporànies, altres fetes en diferents etapes. A la planta baixa, aprofitant l'espai cobert, es feia un porxo que protegia la porta, o bé s'adequaven noves estances per guardar tot tipus d'objectes agrícoles.

Les eixides són un element constructiu molt característic del baix i centre del Berguedà que, a banda de la seva finalitat com a aseccador, també li proporcionava una nova presència a la casa. Una de les característiques principals és la regulació de temperatura que proporcionava l'eixida a la casa, ja que a l'estiu és un lloc fresc en que no entren els raigs solars degut a la inclinació del sol, mentre que a l'hivern, pel mateix motiu, entren de manera que produeixen una concentració d'escalfor en l'època de l'any en que més es necessita a l'interior de la casa.

Els assecadors s'ubiquen a la banda de migdia de les golfes, oberts sota teulada, sempre a migdia. Tenien la finalitat de poder penjar o disposar al terra diferents aliments que necessitaven ser assecats per poder conservar, com el blat de moro que es disposava penjat de les baranes de fusta de les eixides, però també palla, herbes remeieres, tomàquets, i diversos productes agrícoles.... A les zones de muntanya es guarda l'herba per assecar, o bé a la pallissa, d'aquesta forma es garantia l'assecatge si plovia. Podríem dir que eixida o galeria és l'espai, mentre que assecador fa referència a l'activitat que es portava a terme en aquest espai, tot i que també li doni nom.

És un espai multi ús que va modificar la relació dels espais domèstics amb l'exterior, en facilitar aquesta comunicació visual de l'entorn des del pis.

4.2.4.5.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

EIXIDA

Aquest espai és conegut a moltes zones de Catalunya com *galeries*, però al Berguedà s'anomena *eixida*, ja que és l'espai per on es surt o s' eix de la sala. El significat que dona el Diccionari de la Llengua Catalana⁹¹⁶ és: “espai clos i descobert a un costat d'un edifici i en comunicació amb aquest”.

Eixida prové del verb eixir, que significa sortir. Eixir prové del llatí *exire*, que també va donar lloc a la paraula anglesa *exit*, totes amb el mateix significat.

Per tant, tot i que és una paraula que no s'utilitza generalment en català, és molt freqüent en valencià, i a la zona del Berguedà ha estat el vocable que es va adoptar per donar nom al balcó de la masia que serveix per sortir de casa, l'eixida.

GALERIA

La galeria és un passadís semi cobert i obert amb diversos arcs sostinguts per columnes o pilars i que serveix com a eixida de la casa. També es pot definir com a

⁹¹⁶ Diccionari de la llengua catalana, Institut d'Estudis Catalans, segona edició, 2007. <http://dlc.iec.cat/>

passadís cobert i tancat amb vitralls o finestrals que proporcionen una entrada de llum a les estances interiors de les cases; o espai arquitectònic interior sostingut per arcs o columnes, situat davant d'una façana, amb vidrieres a tots tres costats o només al frontal⁹¹⁷. Es pot anomenar també balcó. Les galeries són un tipus d'eixida en la que les obertures estan fetes amb arcs i columnes.

BALCÓ

El balcó és una obertura a la paret que comença a ran del paviment d'un pis, amb barana, i a vegades amb una plataforma que sobresurt de la façana i que envolta la barana. Sembla que la paraula balcó procedeix del germànic *balko* (biga), paraula de la que van deixar empremta a Itàlia durant les invasions germàniques, de la que va derivar *balco* (entarimat, empostissat) i posteriorment *balcone*, que va donar lloc al *balcó* i *balcón*⁹¹⁸.

ASSECADOR

L'assecador és un espai que s'aconsegueix obrint part de la façana de les golfes, amb la finalitat d'afavorir l'assecatge de productes agrícoles en la zona més seca de la casa. La paraula prové del llatí *exsucare*, deixar sense suc o treure la humitat.

4.2.4.5.1.3. Característiques

Presència a les cases estudiades

L'eixida és un element que no trobem de forma generalitzada al territori, però en canvi mostra unes clares diferències tipològiques entre zones geogràfiques, com veurem.

⁹¹⁷ Diccionari de la llengua catalana, op. cit.

⁹¹⁸ Soca, Ricardo (2004) La fascinante historia de las palabras. www.elcastellano.org

De les 76 cases que hem estudiat amb detall hi ha 25 que tenen eixida⁹¹⁹, un 32,89%.

Hi ha 14 cases que tenen assecador obert a les golfes.

Ubicació a la casa

L'eixida sempre es troba al primer pis. Quan la casa té més pisos o golfes sota teulada, també acostuma a repetir el mateix patró o amb menys obertures per adaptar-se al pendent de la teulada. Generalment les eixides s'obren a la façana principal, la que mostra la teulada a doble vessant, tot i que algunes cases han obert eixides en cossos afegits en que la teulada és paral·lela al cos de l'eixida.

L'orientació de l'eixida generalment és a migdia, ja que es construeixen a la zona amb màxima presència de sol durant el dia. En canvi, els assecadors es troben sempre al pis més elevat de la casa, generalment a les golfes, i també oberts a migdia.

SO	S	SE	E
3 cases	16	5	1

Taula 60: Orientació de l'obertura de l'eixida⁹²⁰

Descripció formal i estructural

Com hem dit, l'eixida és un cos que es troba afegit a la façana principal, al que dona la sala i alguna habitació. Hem documentat diferents tipus, ja que algunes formen part de l'estructura i façana de la casa, però altres formen cossos que s'han afegit a la façana en un moment cronològic posterior a la configuració d'aquesta.

⁹¹⁹ Del total de 228 cases en les que s'ha extret informació de l'exterior, hi ha 42 cases amb eixida.

⁹²⁰ Recordem que s'han calculat les dades respecte a les 76 cases que s'han treballat amb detall.

Una característica interessant de les masies és la seva capacitat de creixement segons conveniències puntuals. El tipus d'estructura modular afavoreix el poder afegir cossos sense que canviïn les seves característiques formals de base.

Diferenciem dos grups bàsics:

- galeries i eixides que es troben integrades dins la façana de l'edifici,
- galeries o eixides que es troben afegides com un element extern a la línia de la façana.

Passem a descriure de forma genèrica i més endavant explicarem les tipologies dins de cada grup.

El primer grup, format per les **galeries i eixides integrades dins la façana de l'edifici**, generalment són resultat d'una ampliació amb un nou cos afegit paral·lelament a la façana, de forma que configuren nous espais a la planta baixa, als pisos i a les golfes, mantenint els vessants de teulada i la mateixa alçada de la casa⁹²¹.

Moltes cases han fet aquest creixement afegint un cos davant la façana que assoleix l'alçada total de la casa, cosa que es veu clarament en els paraments exteriors. Aquest cos afegit presenta una estructura diferent a cada pis, ja que a la planta baixa s'obre una porta al centre o al lateral, i alguna finestra petita, mentre que al pis s'obre el cos principal de galeries que pot estar format per un seguit d'arcs ocupant tota la façana o simplement dos o tres arcs situats centrats o laterals respecte a l'eix del carener. Finalment, a les golfes podem trobar una obertura central d'arc o un simple assecador amb el perímetre superior que segueix la forma del voladís de la teulada.

Una característica general és que el cos afegit perpendicularment a l'estructura de crugies de la casa, sempre conserva la mateixa estructura de divisió de cossos interiors de la casa, és a dir, si és de tres cossos es reproduïx al cos afegit i si és de dos, també.

⁹²¹ Corresponen al Grup I de masies amb galeries juxtaposades que va identificar Danès. Quadro de les tipologies de Danés a "Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1955)", dins *La masia. Història y tipología de la casa rural catalana. Revista 2c Construcción de la ciudad*, núm. 17-18, Barcelona, 1975, p. 87-91. Les tipologies estan resumides a l'obra Bonet Garí, LL. (1983) *Les masies del Maresme*. Editorial Montblanc – Martín. Centre Excursionista de Catalunya.

Per als nostres casos d'estudi hem establert uns tipus específics que ens ajuden en la classificació. Tot seguit els enumerarem ubicant-los dins dels dos grups bàsics, i més endavant, a l'apartat on s'expliquen les tipologies, passarem a descriure'ls i a veure exemples.

Dins el primer grup diferenciem cinc tipus. El primer tipus correspon a la "sèrie primera de la família II del grup I" que va classificar Danès: masia amb teulada a doble vessant amb galeria a la façana principal orientada a migdia. És el tipus més freqüent a la nostra zona. (L'anomenem Tipus 1, subgrup a).

El segon tipus correspon a la "sèrie B de la família I del grup I" que va identificar Danès: masia amb galeria juxtaposada a la façana en que la galeria és paral·lela al carener de la teulada. Aquest tipus el trobem fonamentalment en cossos afegits a la casa principal. (L'anomenem Tipus 1, subgrup b).

El tercer tipus és un cos de galeries situat paral·lel o perpendicular a la façana, però que no ocupa la totalitat de la façana. (L'anomenem Tipus 1, subgrup c).

El quart tipus no correspon a cap de les tipologies de Danès ja que no és una galeria amb arcs. És un cos afegit a la façana, amb obertura al pis que queda dins de la façana, però amb llinda horitzontal i amb barana que tanca frontalment; amb assecador a les golfes. Varia la seva forma en funció de si el carener és paral·lel o perpendicular. (L'anomenem Tipus 2, subgrup a i b).

Als tipus primer i segon, a la planta baixa el mur generalment té una única obertura per a la porta principal i que coincideix amb la porta originària que ara es troba a la segona façana, de manera que es configura una porxada que pot ser oberta o tancada amb porta, i dos espais laterals amb accés des de l'interior de la casa o des del porxo. De les cases estudiades tenim un 25 % que tenen l'obertura principal simple i allindada, mentre que un 75 % tenen l'obertura en arc. També tenim casos en que l'obertura practicada a l'ampliació és allindada, mentre que l'antiga porta situada a la façana original i que queda darrera, és d'arc adovellat. També és freqüent que hi hagi alguna obertura petita als laterals, però mai grosses finestres.

La galeria del pis normalment està formada per un conjunt d'arcs de mig punt o rebaixats que queden suportats sobre pilars o columnes, amb l'espai de l'obertura tancat per baix amb un mur que fa de barana. Les tipologies de pilars i d'arcs estan en relació amb l'estil artístic predominant a l'època, així com els materials emprats i el

tipus d'acabat. Així trobem cases amb elements fets amb maó vist, en pedra, o arrebossat i pintat. El tipus de barana que trobem va des de un mur que tanca per la part inferior, una balustrada de pedra amb passamans d'obra, barana de fusta, barana de ferro o altres tipus de tancaments amb rajoles posades en espina deixant obertures entre mig de la disposició, com a la casa Casanblanc de Capolat.

Si la casa te dos pisos, normalment les galeries es repeteixen en els dos, a vegades seguint la mateixa estructura d'obertures, altres vegades amb obertures diferents amb altre tipus d'arc o bé allindades, fet que deixa veure que l'ampliació es va fer amb posterioritat a la del pis de sota.

A les golfes les obertures s'adapten al nivell de la teulada en els casos que la façana de galeries estigui a la façana amb carener perpendicular. En aquest cas acostuma haver un arc o obertura central, a vegades també a banda i banda adaptades a l'alçada, i en altres casos només a un lateral. També trobem cases en que l'obertura de les golfes és un simple assecador que deixa oberta tota una part de la façana de les golfes.

Tenim poques galeries datades, algun exemple de finals del XVIII (1775, cal Gabatx), o inicis del XIX (1807, Vilaseca), però no hi ha anteriors a finals del XVIII.

El quart tipus (Tipus 2, subgrup b) és més característic a la zona de muntanya. És una simple obertura a la façana que s'aconsegueix deixant sense paret una part de la façana del primer pis, de forma que queda una cambra oberta a modus de galeria o eixida i tancada amb una barana de fusta. La podem trobar al centre de la façana o a un lateral, tant a cases amb carener perpendicular a la façana on es troba, com paral·lel.

El segon grup de tipus és el de les **eixides afegides com un element respecte a la línia de la façana**, és un element que és extern a la volumetria general de la casa, ja que és afegit però amb independència de l'estructura general. La configuració és d'una balconada suportada sobre pilars a la planta baixa, cobert amb teulada a un vessant, que es troba oberta al pis de la casa i sense repetició a les golfes.

Diferenciem dos tipus, el tipus que forma una porxada coberta al pis (l'anomenarem Tipus 3), i el balcó (Tipus 4).

El tipus 3 respon a un sistema constructiu que està afegit exteriorment a la casa, fruit de l'ampliació per aconseguir una eixida delimitada a nivell del pis, ja que no es repeteix a cap altre pis de la casa. Està formada per un forjat suportat sobre pilars o sobre murs a la planta baixa, cobert amb teulada a un o dos vessants que es suporta sobre una estructura de pilars i bigues, i que té quasi tot el perímetre exterior obert.

El tipus 4 respon a un tipus de balcó que sobresurt lleugerament respecte al nivell de façana, que es pot repetir a tots els pisos o únicament a un pis. A vegades ocupen tota l'amplada de la façana, però en altres casos està situat a una zona concreta i delimitada. Sol quedar cobert pel voladís de la teulada. El balcó té un forjat que recolza sobre dues o més bigues perpendiculars a la façana, pot tenir bigues o columnes verticals per suportar un altre balcó al pis de sobre, i està recorregut per una barana de fusta o de ferro. És un element freqüent a les zones de muntanya i dins de nuclis, i que a la plana s'ha anat perdent ja que es substituïa per galeries. El paviment d'aquest tipus de balcons pot ser fusta o enrajolat sobre revoltos.

		Baix B.	Alt B.
Grup 1	Tipus 1 (subgrup a i c)	25 (10,96%)	18 (7,89%)
	Tipus 1 (subgrup b)	2 (0,87%)	1 (0,43%)
	Tipus 2 (subgrup a i b)	12 (5,26%)	10 (4,38%)
Grup 2	Tipus 3	3 (1,31%)	4 (1,75%)
	Tipus 4		5 (2,19%)
Total eixides		42 (18,42%)	38 (16,66%)

Taula 61: Resum dels tipus d'eixides⁹²² de les cases rurals del Berguedà.

Com veiem a la taula anterior, a les masies de la zona de plana agrícola és més freqüent la presència d'eixides, i entre aquestes predomina el tipus 1, amb cossos de galeries, i el tipus 2 amb eixida allindada integrada dins la façana. A les cases de muntanya, tot i que també predomina el tipus 1, veiem l'increment de cases amb balcó i amb eixida integrada (tipus 3 i 2-b), essent aquests dos elements molt característics en aquesta zona de muntanya, a les masies com a dins dels nuclis.

⁹²² El càlcul s'ha fet del total de 228 cases que han donat informació del volum exterior, ja que únicament un 75% d'aquest conjunt tenen eixida.

Dimensions

En quant a les dimensions de l'eixida, va en relació amb les dimensions de la casa, ja que és un element que s'adapta a aquesta. A les cases treballades hi ha eixides grans que ocupen tota la façana i fan uns 5 metres de profunditat, però també hi ha algunes que són un passadís relativament estret, arribant al 1,50m de profunditat.

L'eixida de majors dimensions arriba als 126m² (Ballús d'Avià) que disposa del mateix patró de galeries als dos pisos, essent un representant tipus de casa gran de la zona agrícola del baix Berguedà. Però la mitjana oscil·la entre 25 i 50m². Les més petites, que són els que queden integrades dins la façana i que són amb llinda, tenen una superfície entre 5 i 15m².

A superfície total d'ocupació de l'eixida a la planta on es troba és entre un 23% i un 2% al baix Berguedà, i entre un 50% i un 5% a l'alt Berguedà, on destaca la màxima ocupació de superfície de l'eixida de la masia Tubau (Sant Jaume de Frontanyà) que és la de majors dimensions a la zona de muntanya; i la de cal Quel (Saldes) que és la de menor ocupació de superfície.

Relació amb altres espais

L'espai amb relació directa amb l'eixida o galeries és la sala, ja que la porta d'accés està comunicada amb aquesta. També té relació amb les cambres que s'obren a cada un dels extrems, ja que és el punt obligat de pas per entrar en elles. Generalment l'espai principal al que s'accedeix des de l'entrada i al que arriba l'escala és l'espai en el que s'obre l'eixida o cos de galeries.

Des de les eixides no només es pot controlar qui entra a la casa de forma directa, mirant per la balconada, sinó que en moltes hi ha una obertura practicada al paviment just sobre la porta d'entrada, que permet controlar qui és la persona que es troba a la porta esperant a ser rebut. Malgrat la porta de les cases de pagès sempre era oberta de dia, es feien servir tot tipus de sistemes de control per tal de no tenir sorpreses inesperades.

L'eixida en canvi, no està mai directament relacionada amb l'entrada directa des del carrer, ja que l'escala d'accés a la casa mai arriba a l'eixida, i per entrar a ella cal pujar al pis i passar per la sala o l'espai principal.

4.2.4.5.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.4.5.2.1. Elements immobles

Troblem pocs elements immobles a les eixides, però en algun moment s'ha aprofitat la grandària de l'espai per fer una subdivisió, per exemple per ubicar la comuna a un extrem, element que representava una innovació. En algun cas trobem una pica rentamans, que queda exterioritzada de la sala. Altre element present en alguns casos és el forat al paviment per controlar l'accés de persones per la porta a la casa.

Potser l'element més representatiu, a part dels arcs estructurals que les tanquen, són les baranes de fusta, formades per un travesser horitzontal i un seguit de barrots de secció quadrada amb els angles lleugerament aixamfranats i disposats amb l'angle cap a fora de manera que queden barrots en forma de rombes. No hi ha elements decoratius, a excepció de les mènsules dels pilars on descansen els arcs.

4.2.4.5.2.2. Elements mobles

El mobiliari que trobem a les eixides es redueix a alguns bancs, taula llarga del tipus de taula de la sala i en els casos en que s'han tancat amb vidre, també trobem aparadors per la vaixel·la i cadires. Al 1695⁹²³ veiem que a una casa de Sagàs al baix Berguedà hi tenien un escudeller, una taula, dues caixes i un llit de bancs; al 1774⁹²⁴, altra casa de Sagàs tenia els bugaders de terra, torns de filar llana, un banc de fuster, una taula i dos bancs respatllers de pi, mostrant que a l'eixida, a més de menjar en dies d'estiu, també es podien fer algunes feines complementàries.

⁹²³ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. APB.

⁹²⁴ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. APB.

També es poden concentrar en aquest espai elements de diferents feines o treballs que es poden desenvolupar en ell o proper a ell, per exemple, a una casa vàrem veure un torn de passar farina de considerables dimensions, i una pastera. També són freqüents les eines, o un banc de fuster, així com altres elements de treball divers.

A l'apartat de mobiliari s'especifica la informació referent als mobles.

4.2.4.5.3. TIPOLOGIES

Tot i que ja s'han explicat els diferents tipus d'eixides i galeries, exposem aquí un resum amb els tipus identificats. La classificació tipològica de les eixides s'ha fet en base a la estructura general d'aquest element i a la relació amb la façana, tenint en compte el joc de plens i buits, així com la relació amb la línia vertical de la façana. Anteriorment ja hem posat els tipus que diferenciem per al nostre cas d'estudi.

Abans d'exposar els tipus que hem identificat a la zona volem comentar les tipologies que va establir Josep Danès i que ja hem apuntat a al capítol 3.2. La seva proposta de classificació era en funció de la relació entre la volumetria de la masia i la façana, tenint en compte les obertures presents en aquesta. D'entrada diferencia entre les masies amb teulada a doble vessant i amb teulada a quatre vessants, amb els corresponents subtipus dins de cada un; el joc d'obertures i la relació amb la orientació de la teulada el porta a altres agrupacions entre les que hi ha masies amb galeries i masies amb finestres. Es tracta d'una classificació complexa en grups, famílies i tipus, que responen en els casos de la masia "d'estructura clàssica" que va identificar Danès, però que deixa fóra altres tipus d'obertures o d'eixides que són presents a la nostra zona. Per aquest motiu hem fet una nova classificació tipològica tenint en compte la proposada per Danès, però amb una reordenació i re classificació que ens respon al tipus de cases que trobem en aquest territori.

Dit això, exposem l'esquema de la classificació de les eixides al Berguedà a partir de les cases estudiades i situem les fotografies d'exemples per tal que quedi més clara la classificació.

Tipus 1, subgrup a: Eixida de galeries amb carener perpendicular a la façana. Formada per un cos afegit davant la façana, amb galeries obertes a tota l'amplada

d'aquesta, composta per un seguit d'arcs sobre pilars o columnes, que poden ser de mig punt o rebaixats. És el tipus més freqüent per a les ampliacions de les façanes i moltes vegades es repeteix als dos pisos de la casa.

Imatge 115: Ballús (Avià), El Pou (Avià), cal Pere Vell (Avià), Salvans (Avià), cal Vima (Montmajor)

Tipus 1, subgrup b: Eixida de galeries amb carener paral·lel a la façana. Eixida formada per un cos de galeries afegit davant la façana. En molts casos presenten arcs al pis principal i obertures amb llinda a les golfes. Pot ocupar tota la longitud de la façana o només una part, en tractar-se d'una façana de longitud.

Imatge 116: Salvans Vell (Sagàs), Torradabella (Montmajor), Tubau (Frontanyà), Ballaró (Olvan), Farreres (Olvan)

Tipus 1, subgrup c: Eixida amb galeria a una part de la façana. Formada per un cos afegit davant la façana, amb obertures o galeries que no ocupen tota l'amplada de la façana; una part té galeries obertes, mentre que altra zona cega s'aprofita per ubicar una o dues cambres en un joc de buits i plens. Podem trobar eixides simètriques i centrades, però també asimètriques i a un lateral. Algunes amb galeria d'arcs, però d'altres amb una obertura amb llinda. El número d'arcs o obertures és variable, però és entre una i dues.

Imatge 117: Vilamarí (Avià), Cubinsà (Avià), Cellers (La Pobla Lillet), Cabra (Castellar del Riu), Casanblanc (Capolat), Gabatx (1775) (Montclar), Vilaseca (1807) (Montmajor), La Figuera (Montmajor), Fígols (Montmajor)

Tipus 2, subgrup a: Eixida amb assecador a les golfes, formada per una doble obertura creada amb un cos afegit a la façana que cobreix tota l'alçada i amplada. En cases amb carener perpendicular a la façana. A la planta baixa crea un porxo, al primer pis una eixida allindada i a les golfes un assecador amb obertures adaptades al pendent de la teulada.

Imatge 118: Bep Vell (Avià), Roureda Vella (Avià), Soler de Preixana (Montmajor), Can Batlle (Montmajor)

Tipus 2, subgrup b: Eixida formada per un balcó integrat dins la façana i cobert per la teulada general de la casa. La trobem en cases amb el carener paral·lel a la façana. A la planta baixa forma una porxada o una entrada tancada i al pis o pisos, una eixida amb llinda, pilars i barana de fusta o ferro. És un element més freqüent a les zones de muntanya que a la plana, on s'ha anat perdent ja que es substituïa per galeries.

Imatge 119: Matallops (Bagà), Quel (Saldes), Santamaria (Avià), Casancots (Avià)

Tipus 3: Eixida porxada. Sobresortint de la façana però afegida a ella, amb teulada independent i en direcció perpendicular a la façana o de doble vessant. Generalment només ocupa un pis, mentre a la planta baixa forma un porxo obert. L'estructura està formada per un paviment de fusta suportat sobre bigues i tancat amb una barana de fusta. És un element que trobem tant a les zones de muntanya com a la plana tot i que no és molt freqüent.

Imatge 120: Casavella (Avià), Teuleria (La Pobla)

Tipus 4: Eixida tipus balcó, obert dins la façana o sobresortint lleugerament d'aquesta, a la part central o a un lateral, allindada i amb barana de fusta. És més freqüent a les zones de muntanya. Generalment aprofita com a cobriment el voladís de la teulada.

Imatge 121: Xeringa (Gósol), Tampanada (Gósol), Masoveria Trasserra (Capolat), Martinet (La Pobla), Montorsí (Avià).

Troben diferents tipus de balcó: amb balcó sobresortint, amb balcó tipus galeria ocupant tota l'amplada de la façana, amb balcó sota el ràfec de la teulada, o amb coberta pròpia.

Imatge 122: Balcó sota ràfec. Carrer Sobirà (Bagà).

4.2.4.5.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.4.5.4.1. Presència a la documentació

Descripció

L'eixida als documents és un element que no és present a un nombre significatiu d'inventaris. És possible que es tracti d'una estança de la casa en la que no hi havia objectes i per aquest motiu no es relaciona als inventaris de béns. El fet remarcable és que s'esmenta a finals del segle XIV, però que és freqüent a partir de finals del XVII, moment històric en que a totes les cases de la documentació consultada tenen eixida.

El 1383⁹²⁵ a una casa de Berga s'especifica que tenia pòrtic o porxo (*in portichu*) i que hi havia una cambra sota el pòrtic, reflectint l'existència d'un espai que podria ser una eixida.

Al 1439⁹²⁶ l'eixida era al final del corredor en una casa de Berga i es diu que hi havia gallines. Aquesta a casa tenia entrada, celler i obrador a la planta baixa, després hi havia l'escala i un corredor, per tant l'eixida era al primer pis de la casa.

⁹²⁵ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁹²⁶ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

El 1695⁹²⁷ a la casa Salvans de Sagàs, també hi havia una eixida al primer pis que s'obria a la sala; encara avui es conserva l'eixida de galeries. La casa Pou de Sagàs també tenia eixida el 1774⁹²⁸, al primer pis i al costat de la sala i segurament de la cuina, especificant que des de l'eixida s'entrava a un dormitori que s'anomenava "l'habitació de l'eixida".

El 1795⁹²⁹ la casa Santamaria tenia eixida, amb la cambra dels amos al costat de l'eixida i a un extrem de la sala. En aquesta casa hi havia també una altra eixida al segon pis, amb una estructura de galeries que encara manté actualment. Ja al segle XIX⁹³⁰ es torna a esmentar l'eixida del mateix mas, i al 1819⁹³¹ a una casa de Berga.

No s'especifica a cap document la forma de l'eixida, però suposem que ocuparia tota la façana principal de la casa, tal i com veiem a les cases que la conserven, i que la majoria serien obertes amb galeries d'arcs o d'obertures en llinda.

A les eixides trobem diversos objectes, el més freqüent és la taula; com la taula gran de noguer de vuit pams que el 1774⁹³² estava acompanyada de dos bancs respatlles de fusta de pi; o la taula gran i dos escambells el 1795⁹³³; el 1819⁹³⁴ hi havia també una taula de fusta gran amb bancs, dues cadires de fusta de braços, una caixa i també un llit de peus de gall que segurament estaria desmuntat i seria per a ocasions excepcionals.

A les eixides també es guarden o es tenen objectes relacionats amb diverses tasques de la casa, per exemple un bugader de terra el 1774, i també un banc de fuster (*banc i cavallets de fustejar*), i el 1819 un banc de fuster nou i una mola d'esmolard; o es guardaven elements relacionats amb la construcció, com els cinc motllos per fer obra cuita el 1795. També trobem objectes diversos per treballar la llana o el cànem: dos torns de filar llana el 1774; 28 dotzenes de rams d'estopa, bri i borràs el 1795; un cofre amb pedaços de bri, tres torns de filar, un de peu i dos de mà el 1795.

⁹²⁷ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁹²⁸ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁹²⁹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁹³⁰ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190).

⁹³¹ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB).

⁹³² 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁹³³ 1795. Citat anteriorment.

⁹³⁴ 1819. Citat anteriorment.

Era freqüent tenir armaris o caixes per guardar roba, activitat que també es segueix fent actualment. El 1795 hi tenien una caixa gran amb 5 tovalles de cànem trenades, una caixa amb 14 parells d'espardenyes noves, un armari amb llençols, tovalles, vànoves. Però també objectes relacionats amb el bestiar com les 50 esquelles amb els seus collars i un parany de llop nou, a la mateixa casa; així com animals, les gallines i el poll que hi havia a l'eixida el 1439.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Portichu: 1383f.

Aixida: 1439

Eixida: 1695, 1774, 1795, 1809, 1819.

Bugader de terra, 1774.

4.2.4.5.4.2. Evolució històrica

L'espai de l'eixida és una zona de la casa que s'ha assimilat com a element d'època moderna, ja que està directament relacionat amb les ampliacions que es van fer a moltes cases de tot Catalunya a partir del segle XVII. Malgrat això, trobem alguna documentació que fa esment d'eixides, com la que ja hem referenciat de 1439 a una casa de Berga, cosa que ens fa suposar, tant per la cronologia com pel tipus d'espai, que seria relativament freqüent a les cases amb pisos ja a l'edat mitjana.

La evolució cronològica es pot fer tenint en compte l'estil artístic o arquitectònic de l'element, ja que trobem poques que estiguin datades. Concretament hi ha una eixida de 1775 (cal Gabatx de Montclar) que és del Tipus 1, amb dos arcs de mig punt amb un pilar central; i altra de 1807, també del mateix tipus i amb doble arc rebaixat, elements que ja ens donen una aproximació cronològica per tipus d'arc.

1775, Gabatx (Montclar)

1807, Vilaseca (Montmajor)

1819, Aubals (Montmajor)

1879, El Pou (Avià)

Imatge 123: Elements datats a les galeries.

A la documentació també podem veure el tipus, malgrat moltes segur que han estat modificades. La casa Salvans de Sagàs encara conserva els arcs rebaixats, tot i que corresponen a una tipologia més propera al segle XVIII-XIX. La casa Pou de Sagàs ha estat també modificada, però s'intueix que l'eixida era un espai obert al pis superior que tindria les obertures situades a un lateral. La casa Santamaria de Serrateix també conserva els arcs rebaixats de finals del XVIII.

1695, casa Salvans de Sagàs.

1774, casa Pou de Sagàs.

1795, mas Santamaria de Serrateix.

935

Imatge 124: Exemples de galeries amb arcs rebaixats.

En quant a les eixides del tipus 3 i del tipus 4, segurament responen al primer tipus d'obertures que es van practicar a les cases, ja que arquitectònicament són més

⁹³⁵ Arxiu privat família Santamaria de Serrateix. Fotografia de 1920.

senzilles. Per exemple els balcons amb barana de fusta o les eixides encastades és un tipus que segurament ja trobaríem a finals de l'edat mitjana. Podem suposar que el *portichu* de 1383⁹³⁶ i l'*aixida* 1439 de dues cases de Berga serien d'aquesta tipologia.

4.2.4.5.5. ALGUNES CONCLUSIONS

- Les galeries sorgeixen amb l' ampliació de les cases a principis del segle XVIII, tot i que des de l'edat mitjana hi havia presència de balcons o eixides al pis.
- Són un element constructiu molt característic del baix i centre del Berguedà.
- Els assecadors s'ubiquen a la banda de migdia de les golfes i serveixen per als productes agrícoles.
- Les galeries i assecadors no són elements amb presència freqüent a les cases de la zona, el veiem més a les zones agrícoles, mentre que a muntanya és més corrent el balcó.

⁹³⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

4.2.5. LES ZONES PRIVADES DE LA CASA

Les zones familiars privades són aquelles que no es troben a l'abast de les visites i que són d'ús exclusiu de la família. Són espais finals, és a dir, que des d'ells no s'entra a cap altre espai, i que estan independitzats de la resta. Generalment es troben al primer pis i, a vegades, també el segon.

Les cambres són els espais de les activitats privades de les persones, de les relacions conjugals i de relació entre diferents generacions, l'espai dels naixements, de la cura dels malalts, de l'amor i de la mort, del recolliment, activitats que es desenvolupen a l'espai privat de les cambres dormitori. Però també hi ha altres espais d'accés privat, com els oratoris o espais de culte dins la casa. Hi ha altres espais que permeten desenvolupar activitats personals què, amb el pas del temps, es van convertir en activitats individuals i en certa forma, ocultes als altres, les que tenen relació amb la cura personal i necessitats bàsiques, com per exemple la comuna.

Tot seguit exposem la informació d'aquests espais.

4.2.5.1. CAMBRES

4.2.5.1.1. DADES GENERALS

4.2.5.1.1.1. Definició i ús

Les cambres son habitacions en les que es poden desenvolupar diferents activitats, tot i que el més freqüent és l'ús per a dormir, ja que els altres espais que tenen una funció específica ja reben la denominació a partir de la funció. Tenim cambres de diferents dimensions, grans o petites, que condicionen també la terminologia, així als documents s'anomenen *cambres* i *cambretes*.

Les cambres es troben quasi sempre al pis de la casa. Si es tracta d'una casa gran i aquesta te dos pisos, també hi ha cambres al segon pis; si és una casa petita pot haver alguna cambra a la planta baixa, però són casos molt puntuals. També hem vist algun exemple en que a les golfes hi ha una cambra, o bé s'habilitaven en èpoques en que hi havia més persones a les cases, com en època de sega, quan es preparaven llits de posts o llits plegables de tisora.

La cambra més important era la dels amos, que ocupaven fins a la mort, moment en que passava a ocupar-la l'hereu convertit en amo. Les anomenades cambretes, eren les cambres secundàries que ocupava la resta de la família, mossos i treballadors. També hi havia cambres amb alcova que permetien una certa independència i recolliment.

4.2.5.1.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

La paraula **cambra** procedeix del llatí *camera*, que fa referència a una habitació per dormir o per a altres funcions. La paraula llatina és una adaptació del grec *kamara*, que vol dir "volta, cúpula; cambra coberta amb volta"⁹³⁷. Veiem que la denominació d'origen ja vol dir cambra amb funció de dormitori principalment.

⁹³⁷ Enciclopèdia Catalana.

A les cases de la zona tant es denomina cambra com habitació o dormitori.

L'alcova, és una paraula d'origen àrab (*al-qubbah*)⁹³⁸ que vol dir edifici amb cúpula. Aquest tipus d'edifici eren quadrats i amb cúpula, es feien al desert d' Iran per guardar objectes sagrats; va servir de model per als mausoleus, temples i sinagogues durant la ocupació àrab de la Península Ibèrica. Quan es van expulsar als àrabs i jueus de la Península, es van reutilitzar aquests espais com a dormitoris.

En llatí l'espai per a dormir s'anomenava *cubiculum*, tot i que *cubículo*⁹³⁹ (en castellà) es relaciona amb un espai petit, sigui per dormir o no.

4.2.5.1.1.3. Característiques⁹⁴⁰

Presència a les cases estudiades

A totes les cases hi ha habitacions per dormir, és un espai imprescindible i necessari. Sempre el trobem independitzat, és a dir, que no es comparteix amb altres espais principals de la casa, tot i que sabem que a vegades s'havien utilitzat les golfes com a dormitori esporàdic. La quantitat de cambres depèn de la importància i grandària de la casa, ja que podem trobar des d' una fins a un màxim de vuit (en els casos estudiats), però per la documentació històrica sabem que hi havia cases que podien tenir fins a 17⁹⁴¹ espais per a aquesta funció, en un cas concret d'una casa important i gran.

2 cambres	3 cambres	4 cambres	5 cambres	6 cambres	7 / 8 cambres	1 alcova	2 alcoves
9 cases	17	27	5	3	6	10	4
11,84%	22,36%	35,52%	6,57%	3,94%	7,89%	13,15%	5,26%

Taula 62: Quantitat de cambres a les cases.

⁹³⁸ Bruguera, J. (2008) *Introducció a la etimologia*. Treballs de llengua i literatura catalanes, núm. 5. Barcelona. P. 38.

⁹³⁹ Díez Losada, F. (2004) *La tribuna del idioma*. Ed. Cartago. Costa Rica. P. 136.

⁹⁴⁰ A l'Annex 8.2 del capítol 4.2.5 es poden consultar exemples d'aquests tipus d'espai (Imatge 125 i 126).

⁹⁴¹ El 1795 al mas Santamaria de Serrateix.

El nombre més freqüent de cambres és entre 3 i 4 a cada casa. La major part tenen cambres simples, tot i que hi ha un 18% de les cases treballades que tenen una o dues alcoves. Cal remarcar que les cambres són el tipus d'estança més nombrosa, ja que sempre trobem més de una amb característiques similars, mentre que sala, cuina, rebost o entrada generalment només tenen un únic espai per a cada funció.

Ubicació a la casa

El més corrent és que les cambres estiguin al pis, situades amb accés directe des de la sala. Si la sala és al cos central, les cambres estan situades a cada banda, de manera que sempre tenen una finestra exterior que s'obre a la façana de llevant o a la de ponent, i la porta oberta a la sala. La cambra principal sempre té la finestra a la façana sud, essent una de les finestres importants de la casa, així queda demostrada la situació social de la cambra de l'amo dins el conjunt.

Hi ha alguna casa que té les cambres repartides en dos pisos, concretament 9, i tenim al menys 3 que conserven algun llit a les golfes, segurament utilitzat per algun mosso. Hi ha dos casos en que a les golfes es va fer una cambra tancada entre envans i, en una casa d'Avià ens van explicar els anteriors ocupants que l'habitació de les golfes era la que utilitzava l'amo quan no "arribava gaire catòlic a casa" a inicis del segle XX.

Descripció formal i estructural

Les cambres són espais de forma regular amb planta ortogonal, amb una estructura que s'adapta a la planta general de la casa. Són espais que es troben un al costat d'altre, ocupant un cos de l'edifici, si hi ha dos com tres cossos. Són espais comunicats amb la sala, que fa la funció de distribuïdor al que s'obre la porta de cada cambra, i que tenen sempre una finestra oberta a l'exterior. Generalment tenen la planta lliure, és a dir, sense elements divisoris interns, excepte en els casos que tenen alcova.

Els dormitoris més antics són estances úniques, no gaire grans, amb el sostre i el paviment que segueixen la mateixa tipologia que la sala. En algunes hi ha un armari

encastat a la paret formant una fornícula que aprofita el gruix del mur. Els paviments a les cases de la zona agrícola generalment són de rajols o de llosat de pedra, mentre que a les zones de muntanya són de fusta o de guix encofrat. Els sostres són de cairats amb rajol o corbes, tot i que hi ha algun fet amb empostissat. A la zona de muntanya trobem sostres amb plaques de guix emmotllat entre els cairats, amb motius decoratius, i al Baix Berguedà tenim una casa en que hi ha diverses plaques emmotllades amb motius decoratius religiosos i nobiliaris, i una sanefa d'angelets, amb una datació aproximada del segle XVI, a la Casavella de Graugés (Avià)⁹⁴².

A partir de mitjans del segle XVIII, les habitacions més importants que disposaven d'espai suficient les dividien en dos espais separats per un mur amb una obertura central que permetia diferenciar les zones dins el mateix espai. L'espai tancat on es posava el llit és l'alcova, que s'independitzava de la saleta d'entrada amb una cortina. Aquest espai d'alcova no tenia finestra, amb lo qual s'aconseguia una atmosfera de tranquil·litat i sense llum per a dormir. Aquest tipus de cambra amb alcova també es feia a les cases de nova planta o a les ampliacions fetes en aquesta època.

L'envà que separa els dos espais té una ampla porta central que pot ser de llinda horitzontal, però també tenim exemples amb un arc de mig punt, mixtilini o rebaixat, a vegades tot el conjunt està motllurat en guix i policromat. Una cortina garantia la intimitat i fosc, tancant l'espai del dormitori. A la saleta hi ha l'accés a l'habitació, ja que a ella s'obren la porta i la finestra, fent les funcions de petita sala d'estar dins la cambra.

Hem documentat algunes cambres amb dues alcoves iguals que servien per posar dos llits separats compartint la saleta; o bé altres amb una alcova més gran que l'altra, una per dormir i l'altra per posar un bressol o bé una taula de despatx o l'armari. Generalment són les habitacions del hereus o d'algun familiar important, com un capellà. En algun cas l'alcova està coberta amb una volta d'aresta, en cases de finals del XVIII i principis del XIX.

A les zones agrícoles són freqüents aquestes habitacions amb alcova, ja que es donen a les cases grans que disposen d'espai, mentre que a l'alt Berguedà les habitacions no acostumen a tenir alcova i són més petites per garantir la conservació de l'escalfor. Ramon Violant⁹⁴³ va escriure que aquest tipus era freqüent a la zona meridional de Catalunya, ja que a la zona septentrional les parets de les cambres són de fusta i els dormitoris són sense alcova.

⁹⁴² Els diferents exemples amb fotografies es troben a l'Annex 8.2 del capítol corresponent.

⁹⁴³ Violant, R. (1949).

En quant a la decoració, generalment les cambres són espais en que les parets es troben policromades. Tenim algun cas en que únicament hi ha un sòcol de color, però també d'altres en que s'ha utilitzat una policromia molt complerta i amb diferents motius decoratius vegetals o geomètrics. Quasi totes les cases que hem documentat amb policromies daten d'entre finals del XVIII i finals del XIX.

Un element remarcable és la porta que comunica les cambres amb la sala, ja que la llinda de pedra quasi sempre té elements decoratius o la data d'algun esdeveniment familiar important, sigui un casament, una defunció, o el moment en que s'amplia la casa i es fa l'habitació. La majoria de dates que hi ha a la zona són principalment els segles XVIII i XIX. A vegades els muntants també estan motllurats, però sempre per la banda de la sala, mai per la de la cambra. Les portes, de fusta, en algunes cases presenten talles decoratives.

Altra element característic i singular a les habitacions són les finestres amb festejador, els seients al costat de la finestra que aprofiten els murs gruixuts. Podem trobar un o dos, i és un element molt freqüent a les cases del baix Berguedà.

Tot i que la funció principal de les cambres és la de dormitori, podem trobar variacions d'usos a algunes cases, ja que a vegades s'acaben convertint en magatzem, rebost, o altres espais que han d'acomplir funcions segons necessitats puntuals de cada època.

Dimensions

Les dimensions de les cambres son molt variables, ja que trobem exemples d'habitacions relativament grans i altres molt petites; en general són habitacions en les que hi cabia el llit i algun altre moble, de dimensions ajustades però suficients per a la funció que desenvolupen. Normalment si la casa és gran les cambres son grans, entre 15 i 20m², i si la casa és petita les cambres son de menors dimensions, entre 6 i 9m².

Degut a que es tracta d'espais que es repeteixen dins la casa, ocupen un percentatge important de la superfície total del pis, tot i que varia en funció de la mida de la casa. A la zona del baix Berguedà les dimensions d'una cambra oscil·len entre els 3,5m² i els 30m², essent les dimensions més freqüents entre 12 i 16m² per a les cambres, i el conjunt de cambres pot ocupar entre un 15 i un 45 % de la superfície total de la planta. A l'alt Berguedà la superfície d'una cambra està entre 9 i 17m², essent les més freqüents entre 12 i 15m²; la superfície total que ocupen les cambres en una casa

d'aquesta zona està entre el 25 i el 60%. Ja veiem que les cambres són més petites a la zona de muntanya que al sud del territori. En quant a les cambres amb alcova, a les cases del sud les dimensions són entre 15 i 52m², amb una mitjana més freqüent de 20m². A la zona de muntanya hi ha tres cases amb alcoves, i oscil·len entre 15 i 20m², així hi ha similitud en les dimensions d'aquest tipus de cambra a les dues zones.

La ocupació total en planta de l'espai destinat a les cambres és una tercera part de la superfície total del pis, i a vegades pot arribar al 60%, per tant és l'espai que té més representació i ocupació dins la casa.

Relació amb altres espais

Les cambres estan relacionades directament amb la sala, ja que aquesta fa de distribuïdor de la casa i és l'espai al que cal arribar per accedir a les cambres. A les cases rurals d'aquesta zona no hi ha distribuïdors que relacionin espais entre si, i la sala fa aquesta funció per a tots els espais de la casa. Les cambres no es comuniquen entre elles, ja que la única porta dóna a la sala.

En el cas d'haver una cambra a la planta baixa, la relació de comunicació és la mateixa, ja que en aquest tipus de casa la sala també es troba a la planta baixa.

4.2.5.1.2. ELEMENTS ALS ESPAIS

4.2.5.1.2.1. Elements immobles

Els únics elements immobles que trobem els espais cambres són armaris encastats, tot i que no es tracta d'elements molt freqüents.

Tenim un cas en que dins una habitació amb alcova hi ha un espai diferenciat on s'ubica un oratori privat que té un armari amb funcions d'altar (casa Torrabadella de Montmajor), però és un element excepcional. Generalment els espais de culte són una capella externa al mas (com Ballús, cal Castanyer a Avià; Fígols, ca n' Agut i Boixadera a Montmajor; Tubau a Sant Jaume de Frontanyà). Són espais construïts o

reconstruïts a finals del XVIII, amb les característiques artístiques de l'època, amb un lligam directe amb el mas i amb el seu entorn immediat, i generalment petits, per servir a una comunitat reduïda. En aquests espais el mobles tenen relació amb l'activitat que es desenvolupa, com els bancs, confessionaris i calaixeres a la sagristia. També dins les mateixes cambres acostuma haver imatges, una marededéu dins una escaparata i a sobre la calaixera, o altres imatges.

Al capítol que tractem el mobiliari es descriuen aquests tipus d'armaris.

4.2.5.1.2.2. Elements mobles

Els elements més remarcables dins les cambres són els mobles que s'hi troben, el llit, la caixa de núvia o la calaixera, una imatge religiosa o un Sant Crist, el rentamans amb mirall, gerro i gibrell, i poca cosa més. Amb el temps es posa algun armari, i s'instal·la un lavabo arrambat a la paret. Per fer front al fred s'utilitzaven mulasses o frares, en els que es posaven brases i que s'introduïen dins el llit una estona abans d'anar a dormir.

Resum de tipus:

- Llit de tisora, de bancs, llit de posts, llit de colga, llit de pilars, llit amb capçal
- Armaris / armaris encastats
- Calaixeres / escriptoris / calaixeres amb escriptori
- Caixes de núvia
- Escambell / cadires / balancins

Tots els elements mobles els tractem a l'apartat corresponent.

4.2.5.1.3. TIPOLOGIES

Podem diferenciar entre dos tipus de cambres, les cambres com a espai únic i les cambres amb alcova. Aquestes són les dues tipologies identificades que ja s'han explicat anteriorment.

4.2.5.1.4. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.5.1.4.1. Presència a la documentació

Descripció

La presència de cambres a la documentació consultada és freqüent. A tots els inventaris que recullen informació o descripció d'objectes d'una casa, també esmenten les cambres, enumerant els elements típics que pot haver a un dormitori. Trobem cases en les que únicament hi havia una cambra que s'utilitzava com a dormitori, però també altres cases tenien més de quatre cambres, fins i tot repartides en dos pisos.

Tot i que la major part de les cambres eren dormitoris, a vegades s'especifiquen altres usos. Trobem referències a la *cambreta de la xemeneia*, o la *cambra de la carn salada* (rebot), la *cambra de la llana*, la *cambreta de la rectoria*⁹⁴⁴ el 1562; o la *cambra del pastador*⁹⁴⁵ el 1476; o una *cambra dita hospital* el 1809⁹⁴⁶ i el 1825⁹⁴⁷, indicant cada una d'elles l'ús que se'n feia i que queda testimoniats pel tipus d'objectes que en elles es troben; també es dona nom a una cambra per la seva situació al costat d'un altre espai, com la *cambra après lo celler*⁹⁴⁸ del 1441.

També podem saber que hi havia cambres més grans i cambres més petites, o cambres que estaven situades més amunt i altres més avall, és a dir, a diferents pisos.

⁹⁴⁴ 1562. 10 de setembre. Inventari dels bens d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹⁴⁵ 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264)

⁹⁴⁶ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamària, del mas Santamària de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190)

⁹⁴⁷ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra. (Terradas, 1984, p. 191-192.)

⁹⁴⁸ 1441c. inventari del mas de Rus. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268)

El 1476⁹⁴⁹ s'anomena la cambra major i el 1479⁹⁵⁰ la cambra gran, mentre que el 1506⁹⁵¹ hi havia a la casa una *cambreta*; el 1498⁹⁵² hi havia la *cambra sobirana* i el 1461⁹⁵³ surt una *cambra jussana qui mira sobrell carrer*.

En alguns documents s'especifica si la cambra era al pis, o bé de forma directa com a una casa de Sagàs del 1794 que descriu cambres als dos pisos; però en altres casos simplement diu que és *supra operatorium*⁹⁵⁴, o *supra intrata*⁹⁵⁵, o *in domo inferiori*⁹⁵⁶, o també si es troba *sobre lo porxo*⁹⁵⁷, *sobre l'obrador* junt a la cuina⁹⁵⁸, o si és la *cambra de dalt*⁹⁵⁹. En altres casos es concreta que es troba a prop de l'escala, o al costat de l'escala (*cambra apres del puyant*)⁹⁶⁰, o *al cap de l'escala*⁹⁶¹. També s'especifica si les cambres son al voltant de la sala⁹⁶², o si donen a l'eixida⁹⁶³ (on el 1795 hi havia l'habitació més important de la casa), o si està a prop de l'aigüera de la sala⁹⁶⁴, o després del menjador (*cambre apres del menyador*)⁹⁶⁵, per exemple.

Com ja explicàvem a l'apartat de la sala, les cambres reben diferents denominacions, segons el lloc on es troben (com les anteriors), però també amb el nom de la persona o el tipus de persona dins la casa que la ocupa. Així veiem que hi havia cambres pels amos, per les minyones, pels mossos, per l'oncle, per la pubilla o per l'hereu. A vegades, en ser inventaris fets en mort d'una persona, s'anomena la cambra on hi havia el difunt encara de cos present: la *camera in quan iacebat dictus defunctus*⁹⁶⁶, in

⁹⁴⁹ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁹⁵⁰ 1479. Inventari dels béns del Capità Petri Companyo de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 266-267).

⁹⁵¹ 1506. Inventari dels pubills Orriols, casa de la parròquia de Castellar (de N'Hug). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 267-268).

⁹⁵² 1498. Mas Calderer de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Calderer. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁹⁵³ 1461b. Inventari d'un parayre de la Pobla (Serra Vilaró, 1947, llibre II, pag 377-379).

⁹⁵⁴ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁹⁵⁵ 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 219 v.).

⁹⁵⁶ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (sastre), de Berga. (APB, ll. not. 31, foli 247 r.).

⁹⁵⁷ 1476a. Citat anteriorment.

⁹⁵⁸ 1476b. Inventari d'una casa de La Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264)

⁹⁵⁹ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (Arxiu casa Malla, Sagàs) (APB)

⁹⁶⁰ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

⁹⁶¹ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹⁶² 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB).

⁹⁶³ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix.

⁹⁶⁴ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁹⁶⁵ 1441b. Inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁹⁶⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

*cambre in qua icebat*⁹⁶⁷, *cambre on jaie Sibilia*⁹⁶⁸, *cambra hon jahia lo dit Ramon Puig*⁹⁶⁹. O bé es diu el nom o el nivell social dins la família de la persona que la ocupa habitualment: *cambre on jau l'esclava* i *cambre on jau en Johan*⁹⁷⁰; la *cambra dels amos*⁹⁷¹; *l'habitació de la pubilla era al mig de la sala*⁹⁷²; la *cambra de les minyones*, la *cambra de l'amo*⁹⁷³, la *cambra de l'oncle Simon*⁹⁷⁴.

Tot i que no es fa cap descripció de l'espai, i no podem saber la forma, si suposem que les cambres tenen al menys una finestra i també la decoració que podia haver a la cambra, ja que en alguns casos s'explica que eren policromades, *in camera que est depicta*⁹⁷⁵. Altres conserven objectes decoratius, com *quoddam oratorium depictum in pergameo*⁹⁷⁶, deixant veure que era una cambra que acollia un oratori. O un cofre pintat que hi havia a una cambra el 1383⁹⁷⁷.

En quant al mobiliari present a les cambres distingim per una banda els elements que estan relacionats amb l'activitat principal de dormitori, i altres relacionats amb altres activitats específiques que es podien fer a les cambres.

En els dormitoris l'element principal és el llit. Generalment hi havia un llit de bancs⁹⁷⁸, o un llit de posts (*lectum postium*⁹⁷⁹) amb bancs i màrfega⁹⁸⁰, o l'anomenat *llit de colga*⁹⁸¹ amb colga de fusta⁹⁸² o colga amb palla⁹⁸³, i també el més modern *llit de pilars*⁹⁸⁴. El més comú és que el llit estigui format per una colga, un matalàs o una màrfega (plena de palla, llana, ...) i la borrassa, el travesser que era un coixí de ploma o de palla, els

⁹⁶⁷ 1422b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

⁹⁶⁸ 1444b. inventari dels béns de Sibilla, vídua de Guillem Noguera. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁹⁶⁹ Casa a la plaça de 1448. inventari dels béns de Ramon Puig. (APB, llibre notarial 251, f. 72v Berga)

⁹⁷⁰ 1438. Inventari dels béns de Joan Orriols. (APB, llibre notarial 251, f. 35r).

⁹⁷¹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁹⁷² 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag. 190)

⁹⁷³ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

⁹⁷⁴ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

⁹⁷⁵ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁹⁷⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁹⁷⁷ 1383e, *unum cofretum depictum*.

⁹⁷⁸ A la cambra que dona a l'eixida, un llit de bancs: 1695, Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vda. d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. APB.

⁹⁷⁹ 1383e Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare (APB, llibre notarial 31, f. 75r). A Santandreu, D. (2006).

⁹⁸⁰ Serra, A., (1990: 204).

⁹⁸¹ *Colga de posts*, 1383i, Inventari dels béns de Francesc Torrent (APB, llibre notarial 31, f. 247r). *Colgues ab sos guarniments*, 1580, Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals de Sagàs. APB.

⁹⁸² 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran (APB, llibre notarial 31, f. 112v). A Santandreu, D. (2006).

⁹⁸³ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós. (APB, llibre notarial 251, f. 14r). A Santandreu, D. (2006).

⁹⁸⁴ 1695. Citat anteriorment.

llençols, flassades, vànova o un *cobretot* que podia ser també de pell. A vegades també hi ha llits amb capçal. La colga era un jaç de fusta format per una post damunt la qual s'hi col·locava el matalàs; la colga també podia ser el mateix matalàs ja que en algunes descripcions no s'esmenta matalàs ni borrassa, però també s'interpreta com un calaix de fusta suportat sobre petges dins el qual s'hi posava el matalàs. A partir del segle XVII-XVIII observem més variació de tipus de llits a les cases, ja no hi ha llits de posts o de bancs, sinó de pilars i amb capçalera, alguns amb peus de gall i de fustes nobles com la noguera o perer, però generalment de pi, cosa que també s'especifica en algun document⁹⁸⁵.

Hi havia cambres amb un llit, però algunes tenien de dos fins a quatre, fet que mostra que el fet de dormir era compartit entre els diferents membres de la família, o entre minyones i mossos. Únicament les cambres principals, dels amos, tenen un llit i a vegades un bressol. Aquest fet queda reflectit a tots els documents, des del segle XIV fins al XIX. La major part de cases tenien força llits, i possiblement es compartia un llit entre dues o més persones. El 1562⁹⁸⁶ tenien 4 llits; el 1688⁹⁸⁷ el mas Font de Borredà tenia parats 6 llits; el 1774⁹⁸⁸ al mas Pou de Sagàs hi havia 9 llits; el 1795⁹⁸⁹ al mas Santamaria de Serrateix hi tenien 17 llits parats repartits en 10 habitacions; i el 1819⁹⁹⁰, a una casa de Berga hi havia 7 llits.

També trobem diferents mobles, tot i que no acostumen a tenir masses, molts d'ells encara presents a les cases que hem documentat en el treball de camp. A mida que avancem en el temps trobem més quantitat d'elements. Per exemple, als inventaris s'esmenten arribancs, escons, bancs, caixes⁹⁹¹, taules, cadires, cofres, armaris⁹⁹², bressols⁹⁹³ i fins i tot algun *rentamans*⁹⁹⁴ (que acostumava a estar a la sala o a l'eixida), l'orinal⁹⁹⁵ i una *berenguera*⁹⁹⁶, recipient amb forma cilíndrica que s'encastava en una cadira o un banc de fusta o d'obra i que servia per les necessitats fisiològiques.

⁹⁸⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁹⁸⁶ 1562. 10 de setembre. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹⁸⁷ 1688. Inventari dels béns de Joan Font, pagès del mas Font, situat al poble de Borredà. (AAVV, 1990)

⁹⁸⁸ 1774. Citat anteriorment.

⁹⁸⁹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

⁹⁹⁰ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB).

⁹⁹¹ 1795, a la cambra dels amos: 1 escriptori, 1 armari, 1 calaixera, dins aquesta les actes i les notes de la casa.

⁹⁹² 1383g, *quosdam armariis fusti*. 1461b, un *astoig de paret*.

⁹⁹³ 1365a, *un breçol*.

⁹⁹⁴ 1441 a. inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

⁹⁹⁵ *Quodam orinal cum suo qualqerio*: 1383-g, Inventari dels béns de Pere de Coromines (APB, llibre notarial 341, f. 142v). A Santandreu, D. (2006).

En diversos casos s'esmenten armes⁹⁹⁷; i objectes per il·luminar, canelobres i gresols⁹⁹⁸; objectes de parament de taula: culleres⁹⁹⁹, ampolles¹⁰⁰⁰, escudelles i greals¹⁰⁰¹. Mobles o cabassos que contenen documents¹⁰⁰² o llibres¹⁰⁰³. Així com objectes personals¹⁰⁰⁴, joies¹⁰⁰⁵, de vestir¹⁰⁰⁶, un mirall¹⁰⁰⁷. A vegades els objectes eren remarcables, com la roba de seda “de la senyora” guardada dins una caixa gran de noguer amb pany i clau¹⁰⁰⁸.

També veiem que en alguna cambra hi ha objectes de culte, com la piqueta de vidre amb aigua beneïda i amb un santcris que hi havia a l'entrada de la cambra dels amos a la casa Santamaria de Serrateix el 1795¹⁰⁰⁹, o el Santcris de plom daurat 1774¹⁰¹⁰ a Sagàs, i un Santcris el 1819¹⁰¹¹. El 1562¹⁰¹² hi havia un retaule de fusta de la Passió, i també una capsa amb un calze, una custòdia petita amb creu de plata i una custòdia gran de plata. El 1383¹⁰¹³ es fa esment d'un espai de culte, *quoddam oratorium depictum in pergameo, unam banquetam sotil*. I el 1825¹⁰¹⁴ hi havia una capella externa al mas en la que hi havia una caixa amb dues albes, un missal, 1 calze de plata, a més d'altres objectes de culte.

⁹⁹⁶ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran (APB, llibre notarial 31, f. 112v).

⁹⁹⁷ 1383d, *2 pavesios, 3 broquers, 1 braçaleriam de ferro, 1 carcaix amb 13 fletxes petites*. 1421b. 1441a, una ballesa.

⁹⁹⁸ 1438, canelobre de ferro. 1439, un canelobre de paret. 1365a, *crisol de ferro*.

⁹⁹⁹ 1383g, *cuylleras argent*. 1671, 4 culleres de plata.

¹⁰⁰⁰ 1439, tres ampolletes petites d'aiguardent, 1441a, una gerra d'oli.

¹⁰⁰¹ 1441b, *duas greals de terra de la dita obra de València*. 1452, *ascudelles de terra*

¹⁰⁰² 1383h, un cabàs amb documents.

¹⁰⁰³ 1439, llibres. 1476a, *una uxa gran ab molts llibres de compte i altres encartaments, altra post ab molts librots de compte*.

¹⁰⁰⁴ 1439, estoig amb ulleres.

¹⁰⁰⁵ 1452, *una caixeta amb joies* a la cambra sobirana, 1476a, *un cofret patit ab algunes avaries de la infanta ab sa tancadura*.

¹⁰⁰⁶ 1441b, alguna peça de vestir. 1461b, *arquibanc gran bo amb roba dins*. 1476a, *un mig cofre en bosellat nou dins lo qual ha dos tovaïyons*. 1671, 5 caixes de roba amb 25 llençols *entre bons i dolents*, altra roba de casa i de vestir.

¹⁰⁰⁷ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, a 8-8-1819. (APB).

¹⁰⁰⁸ 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

¹⁰⁰⁹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190). A la casa hi havia en total 10 habitacions i 17 llits, tots parats.

¹⁰¹⁰ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

¹⁰¹¹ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, a 8-8-1819. (APB).

¹⁰¹² 1562. Inventari dels béns d' Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

¹⁰¹³ 1383g.

¹⁰¹⁴ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) fet en mort dels amos, en època de males collites i guerra. (Terradas, 1984, p. 191-192)

També hi ha altres objectes relacionats amb activitats específiques com fer el pa¹⁰¹⁵, o amb el treball tèxtil divers¹⁰¹⁶, o d'emmagatzematge de productes¹⁰¹⁷, mostrant que en algunes èpoques, sobre tot entre els segles XIV i XVII es podien guardar objectes d'activitats diverses a les cambres de dormir, moltes vegades relacionats amb el tipus de persona que hi dormia, ja que veiem que a les cambres de minyones o de dones hi havia objectes per treballar la llana i teixir, per exemple.

Hi ha poques cambres que ens mostrin que tenen llar de foc, hem trobat poques referències als documents. Únicament a cases que serien grans en les que alguna cambra important en tenia. Al 1383e hi havia *clamascles ferri* i un *asterium* a la cambra d'una casa de Berga¹⁰¹⁸, o el 1479¹⁰¹⁹, que hi havia *dos asts de ferro, tres ferros de foch, uns ferros levas*.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Cambra: 1383 f, 1362, 1365a, 1383e, 1383f, 1383g, 1383h, 1383i, 1421a, 1421b, 1422a, 1422b, 1433, 1438, 1439, 1441a, 1441b, 1441c, 1444b, 1448, 1452, 1461b, 1476a, 1476b, 1479, 1498, 1506, 1509, 1562, 1580, 1633, 1671, 1688, 1695, 1774, 1795, 1809, 1819, 1825.

Bressol: *una braçolam*, 1383g.

Estora: als peus del llit, 1441b.

Orinal i berenguera: 1383f *berenguera* (recipient per fer deposicions d'excrements). 1383g *orinal cum suo qualqerio*. 1439 *astoig d'orinal*. 1774 un orinal de vidre.

¹⁰¹⁵ 1433, *mig cabaçet* de farina, pastera sens cobertor. 1441b, *pastera cubertrada amb petges*. 1461b, un *arquibanc en lo qual tenien farina e pa*. 1383e, taulell de pastar.

¹⁰¹⁶ 1362, *taulell de parayre aon fall una post*, un torn de canellar. 1365a, una banasta de lavar llana, llana lavada. 1383e, taulell de plegar. 1383f, 2 taulells de cardar. 1441b, torn de filar. 1448 balances per pesar llana. 1461b *4 bancals un de borra e dos d'Araguó*. 1671, 1 torn de filar llana, 1 pentinador de llana, fil de bri, fil d'estopa, cànem pentinat, estopes.

¹⁰¹⁷ 1448, un sac amb forment, caixa amb ordi. 1498, 1 pica d'oli de pedra, 1 carbassa d'oli, 1 bot per vi.

¹⁰¹⁸ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pareire de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r).

¹⁰¹⁹ 1479. Inventari dels béns del Capità Petri Companyo de La Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 266-267).

***Tabulas oratorii depictas*, 1383e.**

Un *retaule de fusta de la Passió*, 1562.

Pel que fa al mobiliari que es troba a les cambres, les referències documentals s'han posat al capítol corresponent.

4.2.5.1.4.2. Evolució històrica

Les cambres o dormitoris s'esmenten a les cases a tota la documentació consultada, des de la més antiga fins a la més actual. Les cases tenien vàries habitacions o cambres que servien només per dormir, depenent de la quantitat de persones i de la grandària de la casa. Generalment a les cambres hi havia un llit, que podia ser de bancs, de posts, llit de colga o el més modern llit de pilars, i altres mobles, bancs, caixes, taules, cadires, cofres, armaris, arquibanc, l'orinal i la *berenguera*. A partir del segle XVII-XVIII observem més variació de tipus de llits a les cases. Al treball de camp hem vist que als dormitoris, malgrat introducció d'elements actuals, encara trobem els mateixos mobles que es citen des de l'edat mitjana, amb poques variacions ja que són els elements relacionats amb l'activitat principal que es desenvolupa, i també algun rentamans, a més d'objectes de culte religiós com les escaparates per guardar imatges sobre la calaixera.

En els inventaris de les diferents èpoques veiem que a les cases hi havia entre dos i cinc habitacions, generalment a una banda de la sala hi havia tres, una altra habitació amb accés des de l'eixida, i altres habitacions a les golfes o, fins i tot al costat de l'entrada. Sempre hi ha una habitació principal, la de l'amo, que generalment estava en el lloc millor de la casa, és a dir, a l'angle sud, ubicació que encara es conserva en moltes cases de pagès i que també conserven la singularitat que, quan l'hereu es casava, passava a ocupar aquesta habitació i els pares es traslladaven a altra no tan bona, la dels padrins. A vegades hi havia una habitació per a un capellà membre de la família, en la que es disposava algun moble o armari santuari, fins i tot amb una

habitació al costat que es convertia en una capella familiar, com a la casa Torrabadella de Gargallà (Montmajor), o a Vilamarí (Avià). Als inventaris moltes vegades s'especifica quin tipus de persona ocupa les cambres, si són minyones, mossos o familiars.

Al mas Santamaria de Serrateix, el 1795, “minyones i amos dormien al pis, mentre que els mossos dormien a l'habitació del segon pis o golfes. Els amos utilitzaven la cambra més propera a l'eixida, ja que era la més ben orientada. Hereu o pubilla ocupava la del costat, la cambra del mig, que ocupaven fins casar-se i en morir els pares passaven a la cambra principal. Els sacerdots residien al pis de dalt. Generalment les cambres eren d'un sol llit, excepte les de mossos i minyones en que hi havia més. Només els nens petits germans a vegades compartien habitació”¹⁰²⁰. “A un extrem de la sala hi havia la cuina i a l'altre les cambres”.

A les cases medievals el sentit de l'ordre no era el mateix que la concepció que tenim actualment, ja que no hi havia tants armaris ni altre tipus de moble d'encabiment. Al segle XIV i XV hi havia a les cambres de les cases un nombre limitat de caixes, arques, cofres i arribancs, moltes vegades tancats amb pany i calau. També cistelles, caixetes i a vegades algun armari. Més endavant les cambres s'utilitzen per a la funció a les que estan destinades, tot i que a vegades es troben elements diversos, com a l'esmentat mas Santamaria que “a les cambres per dormir també hi havia els estris per filar”¹⁰²¹.

4.2.5.1.5. Algunes conclusions

- Totes les cases, des de l'època documentada, segle XIV, tenen cambres que s'utilitzaven com a dormitori.
- Les cambres es troben generalment al pis, i s'accedeix a elles a través de la sala que fa funcions de distribuïdor.
- Les cambres més antigues són d'un únic espai, i a partir del segle XVIII es feien amb alcova.

¹⁰²⁰ Terradas i Saborit, I. (1984).

¹⁰²¹ Terradas, op. cit.

- La cambra és una estança especialitzada que serveix per a una activitat principal, dormir, tot i que es guardin altres objectes relacionats amb tasques quotidianes de les persones que les ocupen.
- A una casa el percentatge de superfície del pis destinat a cambres dormitori és entre una tercera part i el 60%, essent un dels espais amb més superfície dedicada al pis.

4.2.5.2. LA COMUNA

4.2.5.2.1. DADES GENERALS

4.2.5.2.1.1. Definició i ús

La definició que dona Griera per a comuna és: “l’indret on es va a satisfer les necessitats”, “els fems provinents de les defecacions”¹⁰²².

Les comunes passaran a suplir la funció de gibrells i altres recipients provisionals per facilitar l’evacuació dins de casa sense necessitat de baixar als estables.

La comuna com a espai es comença a fer a les cases tardanament, a finals del segle XVIII i fins ben entrat el XX, degut a la manca de tradició en les zones rurals que es veuran condicionades en part pels costums aportats de les ciutats amb la industrialització. Tan sols a les cases més grans o mes importants es feia aquesta habitació, que s’ubicava directament sobre els estables o el femer.

4.2.5.2.1.2. Denominació. Etimologia de la denominació.

Latrina (en castellà *letrina*), procedeix del llatí *latrina*, que deriva de *lavatrina* i *lavatrum*, pila per rentar. Latrina es refereix al lloc on fer les necessitats.

La denominació *comuna*, que és la habitual en la nostra zona d’estudi, deu procedir del fet d’utilització en comú de la letrina en època romana, però no hem trobat cap altra referència clara.

4.2.5.2.1.3. Característiques

Presència a les cases estudiades

¹⁰²² Griera, A. (1974: 188).

Malgrat fou un element important i necessari, al menys des de la òptica actual, moltes comunes han desaparegut degut a les modificacions que s'han fet a les cases incorporant nous espais, per tant no podem saber si en tenien totes o bé hi havia una selecció per nivell social.

De les cases que hem documentat hem trobat 10 que encara conserven la comuna, quasi totes com un element abandonat, però alguna encara en ús.

Ubicació a la casa

En ser un element afegit a l'estructura, el trobem a diferents ubicacions. Hem vist la comuna ubicada a la planta baixa, com a un espai posat a dins dels estables (ca l'Andreuet de Gósol, Vilamarí d'Avià, La Tor de La Nou); també a un racó del pis i proper a l'escala o a l'eixida; en altres casos s'ha construït tot un cos afegit a una façana, com una tribuna exterior o un balcó, i al que s'accedeix des de l'interior de la sala o de la cuina. A les cases de pisos aquesta era la disposició habitual, ja que va ser un element que es va afegir tardament i l'espai més factible era ubicar el cos de la comuna al balcó o a l'eixida, o bé fer un cos extern afegit. A les cases rurals el més freqüent és que la comuna estigui a la planta baixa, als estables.

Entre els exemples que hem documentat hi ha 3 a la planta baixa, 5 al pis i 2 a les golfes.

Descripció formal i estructural

La comuna és un element afegit a l'estructura de la casa en ser un element d'introducció tardana. Està formada per un espai petit de planta quadrangular, generalment amb els murs fets de maó i cobert amb teulada d'un vessant; el mur principal queda totalment ocupat per la porta d'accés, i al mur exterior acostuma tenir una finestreta petita a la banda superior. A l'interior hi ha una bancada d'obra que ocupa tota l'amplada de la paret posterior i que té a sobre un taulell de fusta amb un forat central que es mantenia tapat amb una tapa encaixada també de fusta. La part inferior del banc també estava foradada i les deposicions queien a baix, normalment a l'espai on hi ha el femer dels animals.

No hi havia cap altre element més dins aquest espai, ja que la gent es rentava als lavabos de porcellana de ferro a les mateixes habitacions o a la pica de la cuina.

Tot i que en les cases treballades no es dona, hem vist comunes a altres cases de Catalunya amb dos forats, un més gros i més alt, i altre més baixet i petit destinat als nens.

Dimensions

Quasi totes tenen dimensions similars, ja que l'espai és reduït i únicament destinat a una funció molt concreta. Acostumen a fer 80 x 80 cm o 80 x 90cm.

Relació amb altres espais

L'espai que ocupa la comuna té una relació directa amb el femer, ja que el buidatge va directament a aquest, però no té una relació fixa amb altres espais de la casa ja que es pot accedir des de la cuina, des de la sala, des dels estables o bé des de les golfes. La ubicació afegida d'aquesta petita cambra fa que no tingui una relació preestablerta o decidida en la configuració general.

4.2.5.2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA

4.2.5.2.2.1. Presència a la documentació

A la documentació consultada no es fa esment precís a un espai d'aquest tipus, però sí a objectes que tenen relació amb la higiene personal.

Per exemple, el 1383¹⁰²³ a la cambra principal hi havia una *berenguera* i també un *orinale cum calquerio*, així com un *bacinus de lauto* a la sala.

Altres cases tenien orinals dins una caixa o contenidor, a la cambra principal hi tenien *quodam orinal cum suo qualqerio*, el 1383¹⁰²⁴. També un *orinal ab son astoig* a una cuina de 1433¹⁰²⁵. A la cambra al costat de l'escala d'una altra casa de Berga tenien un *astoig d'orinal*, el 1439¹⁰²⁶. L'any 1774¹⁰²⁷ hi havia un orinal de vidre a una de les habitacions al costat de la sala, i també tenien tres mulasses per escalfar els llits.

Resum cronològic dels elements a la documentació

Berenguera: 1383f

Orinale cum calquerio: 1383f; ***quodam orinal cum suo qualqerio***: 1383g; un ***orinal ab son astoig***: 1433

Astoig d'orinal: 1439

Orinal de vidre: 1774

Bacinus de lauto: 1383

¹⁰²³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v)

¹⁰²⁴ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

¹⁰²⁵ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

¹⁰²⁶ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

¹⁰²⁷ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

4.2.5.2.2.2. Evolució històrica

L'origen de la comuna el trobem ja en època romana. Els romans tenien latrines als habitatges i també hi havia latrines públiques que consistien en una sala amb un banc seguit adossat al mur fet amb lloses de pedra i amb forats a la part superior situats de forma equidistant un al costat de l'altre¹⁰²⁸. L'interior del banc era buit i per la part inferior passava un corrent d'aigua canalitzada que el rentava de forma contínua. S'utilitzaven de forma comunal i demostren un gran avenç sanitari per a l'època.

Després de la desaparició de l'imperi romà es perdé aquest ús i les necessitats es feien en pous cecs o bé en els corrals dels animals. A partir de llavors només els personatges importants comptaven amb una cadira en la que s'encastava un recipient de ceràmica, però també s'utilitzaven els orinals o bacines que després calia buidar. Normalment a les alcoves que tenien dos espais, un estava destinat a guardar la bacina o la cadira amb la *berenguera*.

A les cases s'instal·laren estances petites tancades on hi havia la latrina o comuna, també anomenada retrete, que era una cambra petita que servia per retirar-se, i que era freqüent a les cases a inicis del segle XIX. Al llarg del XIX es va començar a utilitzar la paraula *inodoro* per a l'aparell, i *excusado* per a l'habitació on es trobava, ja que no era tan vulgar com les anteriors. En català rep la denominació de comuna. Fins a finals del XIX no es comença a utilitzar l' invent de la tassa de ceràmica amb sífó per evitar els mals olors, que no va ser un element freqüent a moltes cases de pagès fins ben entrats els anys 1950.

La comuna ha rebut diferents denominacions, algunes molt populars con “anar a can Felip”. Coromines¹⁰²⁹ explica d' on prové dir “anar a can Felip” al fet d' anar a la latrina: *“Sens dubte hi ha hagut també casos d'aplicació apel·lativa de l'avorrible nom de persona Felip: especialment recordat a totes les terres i països, en els Ss. XVIII i XIX, com el nom del més gran enemic de la pàtria. És sabut que en el primer terç del nostre segle (certament encara més tard) era molt viu donar a la latrina el nom de Can Felip, i fins es mostraven les ganivetes fermades a la taula de les masies amb el nom d'aquell botxí del més sagrat. A la deformació de selipes pogué contribuir, doncs, una obscura voluntat abominatòria dels menyspreats botiflers (que així els passés una màquina per damunt!)...”*

¹⁰²⁸ Així ho hem vist a diferents jaciments, com la vila romana de La Olmeda, a Palència.

¹⁰²⁹ Coromines, Joan (1984)

4.2.5.2.3. ALGUNES CONCLUSIONS

- La comuna és un espai bastant recent a les cases, que es popularitza a partir d'inicis del segle XX en algunes zones.
- Abans de disposar d'un espai tancat, s'havia d'anar fóra de la casa o als estables, per aquest motiu trobem poques cases que tinguin un espai separat, sobre tot en aquelles cases en les que no s'ha fet cap intervenció.

4.3. EL MOBILIARI DE L'ESPAI DOMÈSTIC RURAL

4.3.1. INTRODUCCIÓ

En el capítol que segueix exposem l'estudi exhaustiu del mobiliari que hem documentat a les cases estudiades, de manera que serveixi com a estudi de base d'aquest tipus de moble de pagès. Abans de començar a abordar l'exposició de característiques i la proposta de classificació del mobiliari que hem documentat, volem fer un seguit d'apreciacions. D'entrada advertir que els mobles documentats són una barreja de procedències molt diverses, fet que no ens ha permès establir unes característiques tipològiques específiques per a la comarca tal i com passa a d'altres zones (Pallars, Andorra o Empordà) degut a la manca de centres de producció coneguts al territori, cosa que no permet establir l'existència d'escoles amb caràcters molt concrets per a aquesta zona. En canvi, en quant als elements estructurals i espais, ja hem vist que si és possible establir certes característiques tipològiques en base al que es dona a les cases del territori, i això ens permet, fins i tot, poder fer comparacions i diferències entre zones geogràfiques d'aquest entorn. Per tant, tot i que els mobles han estat una important font d'informació cal tenir present aquesta limitació que presenten. Probablement, un estudi força més exhaustiu permeti determinar tipologies característiques de la zona, però ara tan sols es tracta d'elements que també es repeteixen a alguns territoris veïns amb més o menys freqüència amb alguna excepció.

Hem pogut veure també que la importància de la possibilitat de poder consultar documentació històrica, principalment inventaris, ja que els mobles que han arribat fins a nosaltres no representen el total d'elements que s'utilitzarien a cada època, perquè molts desapareixien per diferents circumstàncies. Tot i així, el fet d'estudiar algunes cases en les que la família s'ha mantingut des de bastant temps enrera, ens garanteix en certa mesura que els mobles que trobem han conviscut i s'han mantingut a la casa.

Una dificultat important és la datació, ja que és reduït el nombre de mobles que tenen data de construcció, i la cronologia l'hem d'establir bàsicament per comparació, per la relació amb la casa o a través de la documentació que, per altra part, no ens aporta gaires dades excepte que un tipus de moble existia en una època concreta. En aquest

sentit, el moble eclesiàstic, tot i que no era un objectiu bàsic en la recerca, l'hem tingut en compte en la tasca de documentació ja que ens permet establir comparacions amb el moble domèstic, aproximar la cronologia i facilitar la catalogació, actuant aquests com una font més d'informació. Per aquest motiu hem fet un apartat exclusiu sobre moble eclesiàstic. D'altra banda, la observació directa de les característiques constructives i decoratives dels mobles ens ha permès aproximar en certa manera la datació en determinats grups d'objectes.

Degut a aquesta manca de cronologia absoluta, hem optat per determinar-la en fraccions de segle i ubicar els mobles que mínimament podem datar en el primer quart o segona meitat d'un segle. La comparació amb altres mobles estudiats, en quant a característiques estilístiques i decoratives, així com en els elements constructius, ens ha permès establir aquesta classificació cronològica, tot i que és difícil determinar canvis constructius quan més reculem en el temps. La documentació històrica només ens ha permès saber que cert tipus de moble s'utilitzava en una època o bé que no existia, però no ens dóna cap tipus de pista, o molt poques, de com devien ser formalment aquests mobles, ni tan sols si el que es cita a la documentació té relació directa amb el moble que trobem actualment a la casa. Malgrat això, hem establert una cronologia a partir de les característiques dels mobles que, de ben segur, a mesura que s'ampliï el camp d'investigació a més zones geogràfiques rurals caldrà revisar, tot i que d'entrada posa el primer granet de sorra en un intent de classificació.

Per optar a proposar una classificació tipològica a la zona hauríem de tenir en compte altres zones geogràfiques de l'entorn, ja que no ens podem tancar en una frontera administrativa que és bastant recent, ens cal tenir en compte els fluxes i influències dels territoris que envolten a l'actual comarca. El moviment de persones que intuïm a la documentació, als inventaris o als capítols matrimonials, demostren que els mobles devien tenir un moviment territorial bastant extens. Una recerca més àmplia incloent zones al voltant de l'entorn comarcal molt probablement permetria establir elements característics del mobiliari dels territoris prepirinencs de les comarques centrals (Solsonès, Alt Urgell, Cerdanya, Berguedà, Ripollès, Osona).

En base a això la tipologia de mobiliari que s'hi localitza a les cases és molt rústic, en conjunt bastant pobre, amb materials poc nobles i acabats força toscs. No és més que un reflex de l'evolució històrica d'aquest entorn geogràfic. A més el tipus de cases amb unes característiques econòmiques i socials concretes, determina la presència majoritària de mobiliari molt més senzill i sobretot de peces pràctiques i necessàries. També cal fer esment que part de la manca de mobiliari pot respondre al fet que les

cases pairals han estat en conjunt “pobres” en relació a les seves anàlogues d'altres zones de Catalunya, i també cal tenir en compte que en molts casos aquest mobiliari pot haver estat traslladat a les cases urbanes on residien els propietaris o van ser venuts en èpoques de crisi. Aquesta particularitat s'ha mantingut fins els nostres dies, ja que la majoria dels residents a les grans cases pairals, eren de fet masovers.

Abans de començar amb l' explicació de l'estudi dels mobles documentats, cal assenyalar que la organització del text s'ha fet per tipus generals de mobles i dins d'aquests grups la classificació està organitzada tenint en compte diferents aspectes, tant des de l'aspecte formal, com per l'ús o per cronologia. La metodologia que hem seguit per tal d'explicar cada tipus de mobles ha consistit en primer lloc, en fer una agrupació del mobiliari tenint en compte el seu ús principal, és a dir, si es tracta de mobles contenidors o d'encabiment, mobles de suport, mobles auxiliars, o altres tipus de mobles molt específics com són els d'església o els que s'utilitzen en el treball domèstic. En cada grup de mobles seguim el mateix esquema descriptiu. Primer s'ha fet una breu descripció del grup de mobles i el seu ús, l'evolució històrica general del moble, la presència a documentació de la zona i presència del moble al territori així com la ubicació a les cases estudiades. Després s'exposa un llistat de les denominacions dels mobles que hem trobat a la documentació històrica consultada i una breu referència a les denominacions locals. Finalment s'ha realitzat una classificació tipològica de cada grup que, depenent de cada tipus de moble, podem exposar des del punt de vista formal i estructural o bé des del punt de vista cronològic, o ambdós. En aquest apartat també s'expliquen les característiques constructives de cada tipologia¹⁰³⁰. Cal tenir en compte que la classificació dels mobles tant es pot fer des de l'aspecte formal, com per l'ús que els provoca, com per la cronologia d'aquests. Generalment s'ha triat la classificació per forma i ús, excepte en casos puntuals en que s'ha optat per fer també una classificació cronològica ja que el tipus de moble així ho requereix ja que la diferenciació d'aquests està molt vinculada a les característiques artístiques de cada època històrica.

Per acabar amb aquest apartat d'estudi del moble, hem realitzat un resum de les característiques generals d'aquests des del punt de vista constructiu, dels materials utilitzats i dels elements decoratius que els conformen, de manera que tenim aspectes específics dels mobles a la zona que determinen unes característiques concretes en aquesta zona geogràfica.

¹⁰³⁰ A l'apartat d'Annexes 8.2.1 es troben fotografies de tots els exemples i tipus que s'expliquen als texts del capítol 4.3 i que recomanem que es consultin paral·lelament a la lectura del text.

4.3.2. MOBLES CONTENIDORS O D'ENCABIMENT

Dins aquest apartat situem les caixes, els armaris i les calaixeres, els mobles que es destinen a encabir o guardar objectes variats.

4.3.2.1. CAIXA

La caixa és un moble d'ús a les cases, amb una tipologia que es manté quasi invariable en la seva estructura, tot i que canvia la decoració i les dimensions segons el destí i la cronologia. Les caixes més antigues, d'influència medieval, eren molt llargues, i d'aquesta es desenvolupa el tipus de caixa que és freqüent a les cases des del segle XIV i fins el XIX amb diferents tipus de decoració però mantenint la forma. És un dels tipus de moble més antic, freqüent a l'edat mitjana, i molt característic a Catalunya, tot i que també és molt utilitzat a la resta d'Espanya. Servia per contenir des de l'aixovar femení a la roba de la llar, emmagatzemar sal, gra, eines o altres estris, així com documentació o joies, tot i que també es podia utilitzar com a seient i, fins i tot, com a llit. La seva peculiaritat consisteix en que es podien traslladar amb certa facilitat.

És un recipient compost per un buc amb quatre costats i una base, amb una tapa que el tanca per la part superior subjectada amb frontisses per un lateral permetent que basculi, i que normalment disposa de solapes laterals. Alguns disposen de petges i els exemples més moderns tenen anses per facilitar el transport.

Tot i que tenien diferents usos i finalitats, destaca una tipologia de caixes que eren fruit de donacions en dot per un casament. Aquest fet és el que li confereix un caràcter especial entre la resta de mobiliari, ja que es construïen especialment per a una finalitat segons els gustos de cada època i això provocava que restessin a la mateixa casa i que s'hagin conservat, fet que les fa més interessants, ja que d'alguna manera es pot seguir la seva història dins la família, fins i tot a la documentació escrita.

La finalitat de la caixa és la que marcarà d'alguna manera la seva decoració, estructura i materials. Així, veiem caixes de núvia fetes amb fustes nobles, noguer, alber, bedoll, i caixes de mosso que servien per guardar tot tipus de coses, fetes de fusta de pi principalment, però també cofres o caixes petites per guardar objectes. Les trobem en diferents espais de la casa, les més nobles, les de núvia, generalment es guarden a la sala o als vestíbuls, llocs en que poden ser vistes i admirades, o a les

habitacions, al peu del llit. Les caixes més senzilles, les anomenades caixes de mosso, que eren utilitzades per guardar diferents estris, des d'eines fins a gra, es guarden a les golfes o als baixos de les cases.

Evolució històrica, presència a la zona i ubicació a la casa:

La presència documentada de la caixa a la zona es remunta al segle XIV, no s'esmenta en documents anteriors, cosa que no vol dir que no existissin. Es fa referència a caixes petites, caixes sense tapa, caixes amb pany i clau, caixes de pi, pollancre o noguera, caixes pintades (1351b¹⁰³¹), arquetes, arqueles, cofres, taüts per guardar farina,... És a dir, que entre els segles XIV i XV la tipologia de caixes era molt àmplia i per a diferents usos, inclòs el dot en matrimoni com a contenidor de la roba de la núvia. La caixa de núvia és un element freqüent en els capítols matrimonials a partir del segle XVII, quan, a més de la roba i el llit sempre s'inclouïa una caixa amb tancadura i clau, fet que es generalitza fins ben entrat el segle XVIII.

La decoració també és característica de cada època, així, només trobem caixes pintades al segle XIV, és a dir en plena època gòtica, mentre que les caixes de noguera són molt freqüents durant tot el segle XVIII. Tenim pocs exemples de caixes gòtiques a la zona, únicament hem documentat dues ubicades a una casa del Baix Berguedà de la que molt probablement són originàries, que es caracteritzen per la decoració d'arcuacions ogivals en fusta al monjo central, relleu dels escuts nobiliaris amb policromia als dos plafons frontals i decoració pictòrica a la cara interna de la tapa, seguint el tipus de decoració característica del segle XV¹⁰³². Destaca una d'aquestes caixes per tenir un buc de quatre calaixos tancats amb portella al costat esquerre, element que presenten les caixes de dona. Les caixes d'aquest període no tenen petges, sinó que estan recolzades sobre un sòcol lleugerament atalussat, ja que fins a finals del segle XVI no s'utilitzen els peus situats als angles.

El bancal i l'arquibanc, presents des de l'edat mitjana, eren caixes llargues que generalment es posaven als peus del llit, servien per guardar roba i a vegades per seure o per dormir. En trobem alguns exemples de difícil datació ja que es tracta d'un

¹⁰³¹ En el text d'aquest capítol farem esment dels documents d'arxiu que s'han consultat, en alguns casos posem la referència al document, però en altres únicament es posa la data del document. Als Annexes 8.3 es trobarà un índex cronològic dels documents a que es fa referència, de forma que sigui fàcil la consulta.

¹⁰³² Imatge 128 a Annex 8.2.

tipus de caixa utilitzada en diferents èpoques i amb una estructura que es va mantenir invariable. Tenim concretament dos exemplars de fusta de pi, un d'ells de dimensions considerables, ja que fa més de dos metres de llargada.

Durant el renaixement les caixes de núvia es generalitzen en nivells socials benestants, la decoració frontal es reparteix en tres compartiments o plafons separats per monjos, amb composició d'arcades sobre columnes amb decoració d'unglades i fulles d'acant en aspa. Les caixes es sustenten sobre petges tallades en forma d'urpa, tot i que es manté la base en sòcol. Trobem forces exemples d'aquest tipus de caixa corresponents a aquest període, fonamentalment a les zones agrícoles del centre i baix Berguedà, en masies que han sigut centres productors importants respecte al seu entorn. Generalment a la mateixa casa hi ha varies caixes de diferents èpoques, fet que deixa veure la importància de la unió de propietats mitjançant el matrimoni en aquesta zona rural. La fusta utilitzada és principalment la noguera, que permetia un treball acurat i la talla fàcil de l'ornamentació. A finals del segle XVI es realitzen decoracions amb incrustació de boix formant motius geomètrics, precursor de la marqueteria que es posarà de moda durant el segle XVIII¹⁰³³.

En època barroca es manté la presència de la caixa de núvia, continuant amb la tipologia amb tres plafons separats per monjos verticals motllurats, amb pocs motius ornamentals tallats, però amb presència de marqueteria de boix al centre de les caselles o amb superposició de motlures formant divisions geomètriques. Aquesta tipologia, amb variacions de la decoració que barreja elements renaixentistes, es mantindrà fins a ben entrat el segle XIX, quan la caixa deixa pas a la calaixera i armaris.

En aquesta època, finals del XIX, es generalitza la caixa de mosso, caixa de fusta de pi, de factura senzilla, sense decoració, amb petges, seguint una tipologia present des de l'edat mitjana i que es va mantenir en tractar-se d'un contenidor per a diferents utilitats i que trobem amb molta freqüència a quasi totes les cases. La cronologia d'aquest tipus és difícil de precisar, ja que hem trobat exemples que per la factura podríem situar entre els segles XVI-XVII, i altres més moderns que arriben a inicis del XX. Altres tipus de caixes que també trobem amb freqüència són el bagul amb tapa bombada i el "mundo", tipologies que es van generalitzar a finals del segle XIX. El bagul ja s'utilitzava des de l'edat mitjana, de fusta folrat amb pell i amb decoració de tatxes metàl·liques i travessers de fusta a la tapa. El mundo, també de fusta però folrat

¹⁰³³ Imatge 129 i 130 a Annex 8.2.

amb xapa metàl·lica litografiada i travessers de fusta, un tipus de caixa difosa durant el període d'industrialització i que s'utilitzava tant per guardar roba com per transportar-la en viatges, caixa molt més lleugera i amb anses als costats per facilitar el transport. En trobem molts exemples d'aquesta tipologia, ja que es va generalitzar a tots els nivells socials i la seva presència és freqüent¹⁰³⁴.

La ubicació de les caixes que hem localitzat va molt lligada a la tipologia. Mentre les caixes de núvia es mantenen a la sala o als dormitoris, les caixes de mosso, utilitàries, les trobem a dormitoris però també al rebost i als graners ja que servien per guardar gra, sal o aliments. Ara s'han convertit en objectes decoratius i moltes es restauren per ubicar-les en llocs més emblemàtics de les cases, cosa que també passa amb baguls, mundos i, fins i tot, pasteres. Es tracta d'una tipologia de moble que ha perdut la seva funció inicial per convertir-se en un objecte decoratiu i símbol d'un passat i d'una posició social específica. Trobem caixes de tots els tipus a l'alt i al baix berguedà, tot i que les caixes de núvia renaixentistes, barroques i de finals del XVIII les trobem bàsicament al baix Berguedà, a les zones d'expansió agrícola, mentre que a la zona de muntanya el tipus de caixa és més utilitària i mancada de decoració.

Denominació a la documentació:¹⁰³⁵

- caxa, caixa: 1351a, 1383k, 1580, 1695, 1760, 1771, 1785, 1798, 1827.
- caxa gran de noguer: 1439, 1686, 1738, 1739, 1774, 1798, 1851; d'àlber: 1738, 1739, 1774, 1795; de pi : 1383-l, 1774, 1851; de pollancre (polanch): 1383-l.
- caxa ab son cobertor: 1383-d; caixa senzilla sense cobertor o sense tapa: 1383i.
- caixa de noguer a tall de monja: 1655.
- caixe ab tenchadura: 1421a; caixa amb clau: 1366; caixa de noguer amb pany i clau: 1834.
- Caixa de noguer amb braços, amb seient i respall de coure: 1774

- caixa petita per la sala: 1365a, 1774.
- caixeta de noguer: 1383k, 1580, 1346.
- *capsetam*, *capsa*: 1383k, 1441-b.
- caixeta pintada: 1383k; caixa pintada: 1351b; caixetam depictam: 1443c.

¹⁰³⁴ Imatge 131 a Annex 8.2.

¹⁰³⁵ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3

- arca: 1352, 1356, 1365, 1422a; arca de pi: 1351-a, 1580, 1774; arca per xeixa: 1346, 1695; arca amb tapa: 1352; arca sense tapa, *archam sine cubertor*: 1331, 1351; arca gran: 1498; arca vella per blat: 1509.
- arqueta: 1491; arqueta per forment: 1493; arqueta vella sens cobertor: 1493.
- *coffre sotil ab lo vestit i un coffret ab les yoyes*: 1397, 1452; cofre: 1695; cofre petit: 1476; cofret amb clau: 1476; cofre groc bocellat: 1479, cofre ferrat: 1491; *coffret patit encunyat e ferrat*: 1439.
- scrin, scrin tancat: 1346, 1351, 1356, 1362, 1365a.¹⁰³⁶
- *un scrin en el que hi havia una poca de farina*: 1362, al menjador.
- scrin de pi: 1346.
- *achant sine cubertorio, achamt de pinu*: 1383e; *achant magnam* : 1383g.¹⁰³⁷
- taüt (tahut)¹⁰³⁸. *Duas tahuts, la una ab cubertor e l'altre meyns de cubertor*: 1433; una taut farinera: 1421b.
- *unam cecham de noguerio, unam cecham sine cubertorio*: 1383h; *unam cecham cum instrumentis proprietatum*: 1383e.¹⁰³⁹
- *macapa, maçapa, marsapà, massapà*¹⁰⁴⁰.

Tipologies:

Distingim diferents variants tipològiques, principalment segons l'estructura constructiva i l'ús.

- 1- Caixa de mosso. Caixa amb tapa. Arca.
- 2- Caixa de núvia. Caixa a tall de monja.
- 3- Bagul. Mundo. Cofre.
- 4- Joier. Cofret. Caixeta. Escriny. Massapà.
- 5- Caixa-banc, arquivanc o bancal.
- 6- Pastera.

¹⁰³⁶ Del llatí *scrinium*, caixeta o estoig per guardar coses de preu, generalment amb clau.

¹⁰³⁷ Segons Santandreu (2003: 369) l'acant és el moble més esmentat als inventaris berguedans dels segles XIV-XV), identificat com un moble tipus caixa de diferents mides i amb tapa.

¹⁰³⁸ Varietat de caixa nomenada a documentació del segle XV i que s'utilitzava per guardar gra a cases situades a les viles (Santandreu, 2006: 369). Probablement la llargària va provocar que amb el temps s'utilitzés com a caixa per enterrar persones, d'aquí el seu nom.

¹⁰³⁹ Per les descripcions, Dolors Santandreu considera que es tracta d'un tipus de caixa.

¹⁰⁴⁰ Capsa per tenir-hi espècies i productes de farmàcia, confiteria, més petita que l'acant, generalment els trobem a cases benestants de Berga als segle XIV, tot i que no és molt freqüent (Santandreu, 2006: 370).

4.3.2.1.1. CAIXA DE MOSSO

Caixa de buc de formes senzilles i generalment feta amb fustes de qualitat mitjana o abundosa, com el pi, normalment sense decoració, de dimensions més petites que les de núvia i no tan pesants. Es tracta d'un desenvolupament de la caixa de núvia cap a utilitats més pràctiques a la casa, de manera que no es feien decorades i la construcció és molt bàsica. L'únic motiu ornamental són les petges que recorden urpes de lleó molt simplificades. No es decoraven exteriorment, ni amb policromia ni amb tintat o altres acabats tipus vernís, com a molt es podia posar cera per protegir la fusta, tot i que no era freqüent.

Generalment servien per guardar roba i altres atuells, fins i tot eines, tot i que també era utilitzada per guardar aliments, per exemple sal o gra.

La denominació "caixa de mosso" és freqüent a la zona del Berguedà per designar aquest tipus de caixa, probablement en contrapartida a la caixa de núvia destinada principalment al dot de la dona en el casament.

A la documentació des de l'edat mitjana s'esmenten les arques, amb tapa o sense, com un tipus de caixa que servia per guardar el blat, la xeixa o el forment, és a dir, que l'arca era un contenidor de gra, marcant una diferència per l'ús respecte a la caixa.

Aquests tipus de caixes estan formades per un buc rectangular amb tapa que es suporta sobre petges per elevar del terra, generalment els quatre costats del buc són fets amb un plafó de fusta, units entre ells als angles mitjançant metxes de mitja mossa o de cua d'oronella. La base o fonadura és feta amb diversos plafons clavats als costers. Normalment no tenen faldó i es recolzen sobre petges que poden ser de diferents tipus: sobre un sòcol motllurat que formava part de la mateixa caixa i que recolza directament al terra; sobre dos llistons que ocupen tota l'amplada de cada lateral amb l'extrem davanter tallat en forma d'urpa o garra de lleó poc evolucionada (originades en època renaixentista) i amb la part inferior vogida per tal de recolzar la mínima superfície al terra, a vegades els mateixos costers fan de petges laterals; finalment, sobre petges independents a cada angle en forma d'urpa. Tot i que a zones properes, com Andorra, el sud de França o el Pallars¹⁰⁴¹ es troben caixes amb petges verticals que la separen a certa alçada del terra, no hem trobat en aquesta zona.

¹⁰⁴¹ Mas, S. (2003).

La tapa podia estar feta amb un o més taulons units amb metxa de mitja mosca llarga o d'emboetat, sempre amb la veta en el sentit més llarg. Normalment porten orelles laterals o guardapols que la fan encaixar en el buc. La tapa s'uneix al buc amb dues frontisses, generalment de claus de galaverna (naia-naies), tot i que també hi ha amb frontisses de pala llarga o de llibre en les caixes més modernes dels segles XIX i XX. La tapa acostuma a ser més gran que el buc, de manera que sobresurt pels laterals i per davant, però per darrera queda a ran de la paret del buc; amb cantells generalment plans.

Totes tenen tancadura amb pany de clau encastat al mig de la paret frontal, amb escut metàl·lic. En la construcció d'aquest tipus de caixes no s'utilitzen clavilles de fusta, sinó claus de ferro que subjecten els encaixos.

Aquest tipus de caixa no té decoració, tot i que hem localitzat una amb decoració a la cara frontal, de dimensions més grans que les freqüents per a les caixes de mosso i que probablement seria una caixa de núvia senzilla. Es tracta d'una decoració entallada formant quatre bandes horitzontals, les dues inferiors amb bandes verticals de doble canal formant requadres alternats i amb unglades al canal entremig.

Denominacions locals: caixa de mosso, arca.

4.3.2.1.2. CAIXA DE NÚVIA

Tipus de caixa que servia per traslladar l'aixovar d'una noia quan es casava. Generalment eren fetes amb fustes nobles (noguer, àlber, tot i que també de salze o pollancre), amb plafons i monjos decorats als costats visibles i a vegades a la part interior de la tapa. La decoració podia ser d'entallat en bandes horitzontals amb dents de serra, agallons i unglades (incisions de gúbia de mitja canya) al plafó davanter; amb travesses (monjos) verticals i/o horitzontals motllurats formant quaters o plafons llisos al mig; amb dissenys geomètrics o florals dins els plafons; amb decoració d'arcades sobre pilastres amb decoracions d'unglades o perles (característiques de finals XVII i XVIII) formant fornícules. També a vegades les trobem policromades, principalment d'època gòtica, tot i que no són freqüents, i també amb incrustacions o marqueteria durant els segles XVII i XVIII. Les característiques generals es mantenen

quasi invariables des del segle XVI, amb decoració en motllura, geomètrica amb combinats d'entalla, que omplen els laterals i frontals.

A vegades, a un costat del frontal s'obre una portella que amaga tres calaixos per guardar les joies o objectes de valor. Aquesta tipologia va generalitzar-se a partir del segle XIV. Durant els segles XVII i XVIII era freqüent tenir dues caixes iguals, una amb els tres calaixos i l'altra no, que segons la tradició popular una era de núvia i l'altra de nuvi. Les més modernes incorporen un calaix a la part inferior del moble, ocupant tota la amplada.

Trobem pocs exemplars de caixa gòtica amb motius policromats, com ja hem dit anteriorment, essent més freqüents les d'època renaixentista i les barroques.

Segons la decoració i la construcció podem distingir diferents períodes cronològics des de l'edat mitjana fins a finals del segle XIX, i que ja hem exposat al començament.

Caixa a tall de monja / caixa de monge:

La caixa de monge és una caixa de núvia amb decoració de plafons separats per monjos (ornament vertical). El mot "monjo" ens ha arribat escrit erròniament i la paraula "monge" ha provocat que es relacioni amb l'estament religiós donant-li el sobrenom de caixa de "monja"¹⁰⁴², que és erroni. Aquest tipus de caixa té decoració que segueix la mateixa tipologia descrita abans i també podia tenir calaixos o no. A la documentació trobem una referència de 1655 d'una caixa de noguer a tall de monja, a una casa d'Olvan.

En quant a les característiques constructives, són molt semblants a la caixa de mosso, amb els quatre costats del buc fets amb una sola planxa de fusta, unides entre elles als angles mitjançant metxes de cua d'oronella. La base feta amb diversos plafons en els que es claven els costers. Les petges poden ser en faldó motllurat recolzat directament al terra, o amb faldó i petges d'urpa de lleó esbiaixades a la part frontal. La tapa podia estar feta amb un o més taulons units amb metxa de mitja mossa llarga o d'emboetat, sempre amb la veta en el sentit més llarg; amb orelles laterals o guardapols que la fan encaixar en el buc. Algunes caixes tenen la part interior de la tapa decorada, de manera que mantenint-la aixecada es veia la decoració.; algunes disposaven d'una doble tapa. La tapa s'uneix al buc amb dues frontisses, generalment de claus de galaverna, tot i que també hi ha amb frontisses de pala llarga o de llibre,

¹⁰⁴² Pey, S. (2007: 24).

segons l'època. La tapa acostuma a ser més llarga i ampla que el buc, de manera que sobresurt pels laterals i per davant, quedant a ran de la paret del buc per darrera, amb cantells que poden ser plans, arrodonits i fins i tot motllurats. Totes tenen tancadura amb pany de clau encastat al mig de la paret frontal, amb escut metàl·lic. Generalment la decoració frontal està formada per tres plafons entre dos monjos, amb un fris superior i/o inferior en algunes caixes que emmarquen els plafons centrals. Sobre aquestes superfícies s'aplica la decoració pictòrica, en talla, motllurada o en marqueteria, segons el període històric. Interiorment, a part dels exemplars que porten calaixos amb portella, hi ha caixes que tenen una divisió vertical en un costat, formant un compartiment per objectes petits. Normalment eren mobles que únicament tenien una capa de cera com acabat, tot i que darrerament moltes les trobem envernissades.

Denominacions locals: caixa, caixa de mosso, caixa de núvia, arca.

4.3.2.1.3. BAGUL. MUNDO. COFRE.

El cofre ja s'esmenta a documentació berguedana de finals del segle XIV, essent més freqüent a partir del XV, com a contenidor d'objectes valuosos. La seva estructura poc canviaria fins ben entrat el segle XVIII, tot i que els materials cada vegada serien menys luxosos i més utilitaris. La denominació també canviarà i a partir del segle XVIII seran coneguts amb el nom de bagul, i al XIX amb el castellanisme *mundo*. En quant a la seva funció, mentre la caixa de núvia o de mosso servia per guardar, el mundo o bagul feia les funcions de maleta utilitzada en viatges i transports, tot i que moltes vegades forma part del mobiliari de la casa fent les funcions de caixa de núvia.

Es tracta d'un tipus de caixa no gaire grossa, decorada amb motllures de fusta i/o metall i amb la tapa bombada. Els plafons exteriors es podien folrar de cuir, roba o amb plafons de metall litografiats, fet que feia que s'utilitzessin fustes molt senzilles com pi o pollancre en la construcció, fet que alleugerava el pes, tot i que també hi ha amb la fusta vista. Algunes estan decorades amb tatxes metàl·liques, formant dibuixos i lletres o números, que subjecten la roba o el cuir, així com amb travessers de fusta. Per la part interior estan folrats amb roba estampada d'indianes o amb paper de colors. Molts disposaven d'un compartiment intern a un lateral, mentre que d'altres tenien una safata feta amb un marc de fusta i travessers de cinta que encaixava en la

part superior de la caixa i servia per deixar roba. Generalment no tenen petges i es recolzen sobre uns cavallets que l'alcen del terra. Tenen un o dos panys amb clau i una nansa a cada costat.

El bagul es caracteritza per tenir la part exterior coberta de pell, moltes vegades amb el pel (de cavall o porc), assegurada amb tatxes de llautó i travessers o costelles de fusta, sempre amb tapa bombada i frontisses generalment fetes amb una tira de roba encolada. L'interior folrat amb roba, generalment tipus indianes. Porten pany amb clau i dues nanses als laterals, de fusta, cuir o metall. Aquest tipus de caixa de poca alçada i es tracta d'un tipus que podem situar cronològicament entre els segles XVII i XIX.

La tipologia de bagul anomenat a la zona *mundo*, servia per traslladar roba o guardar-la, més alt que el bagul per guanyar capacitat. S'utilitza a partir de la industrialització i serà un objecte molt freqüent. Són caixes d'estructura de fusta de pollancre folrades exteriorment amb planxes metàl·liques litografiades subjectes amb travessers de fusta clavats amb tatxes metàl·liques, també amb tapa bombada, amb pany i clau, i frontisses metàl·liques o de roba. Trobem molts exemplars d'aquesta tipologia i pràcticament a totes les cases en tenen un o més, essent un tipus de caixa molt freqüent.

La construcció d'aquest tipus de caixa es feia amb fustes senzilles, com pi i pollancre, ja que generalment quedaven tapades. Les unions amb encaixos als angles dels costers, de mitja mossa o cua d'oronella, i clavats la resta d'elements. Generalment, els laterals i la tapa es feien amb diferents plafons de fusta estrets i units entre ells, tapant les juntes amb un travesser clavat a sobre i que també feia funcions decoratives i de subjecció dels elements que el folren exteriorment, sigui cuir, metall o roba. En ser un moble més modern, les frontisses generalment són planes o de pala, excepte en alguns baguls de pell, que són fetes amb una tira de roba encolada a banda i banda.

Denominacions locals: mundo, bagul.

4.3.2.1.4. JOIER. COFRET. CAIXETA, CAPSA. ESCRINY. MASSAPÀ.

Caixes d'estructura molt similar a les anteriors però de petites dimensions que servien per guardar joies, documents o altres objectes. Generalment eren de fusta i el destí final determinava la forma i decoració. A l'edat mitjana eren freqüents les arquetes amatòries, caixes decorades amb metalls i pedres precioses o amb policromia, que tenien la finalitat de guardar les joies de la núvia. Tot i què a la documentació són esmentades amb certa freqüència des de l'edat mitjana, el fet de ser caixes petites no ens ha permès poder documentar-les a les cases ja que no són objectes visibles i accessibles. Hi ha una tipologia de petites capsas d'ús exclusivament religiós, les lipsanoteques, de les que es conserven alguns exemplars medievals de la zona i que servien per guardar relíquies a les esglésies, tot i que es tracta d'una tipologia de capsas de fusta amb pocs elements ornamentals destacables i que hem de tenir en compte únicament per la seva factura.

Hem vist a la documentació que s'esmenten diferents tipus, des de caixes petites o capsas ubicades a dormitoris o a la sala des del segle XIV fins al XIX, cofres per les joies (del XIV al XVII) amb clau, escritors o estoigs amb clau per guardar objectes preuats o en alguns casos farina (segle XIV), l'acant o caixa que s'esmenta a molts inventaris de Berga i de Bagà, que s'ha identificat com una caixa de diferents mides i amb tapa, la cecham, el massapà i el taüt, tipus de caixes que surten a la documentació entre els segles XIV i XV¹⁰⁴³. Aquests tipus de caixes també tenen ubicacions específiques, així els cofres, escritors i *cecha* les trobem a dormitoris o sales; l'acant, el massapà i el taüt a la cuina o rebost. Les fustes més freqüents són el pi i la noguera.

4.3.2.1.5. CAIXA-BANC, ARQUIBANC O BANCAL.

Tenim també en compte una tipologia de caixes que tenen una doble tapa que es pot aixecar per fer-la servir com a respall, de manera que es pot utilitzar com a seient a més de contenidor, és a dir, una caixa amb funció de seient. Sovint són bancs que es situen davant del foc, i en alguns casos també tenen una taula abatible que forma part del mateix respall, tot i que a documentació de Berga dels segles XIV i XV també es

¹⁰⁴³ Veure notes a l'apartat de denominacions a la documentació.

troben a la sala o a la cambra¹⁰⁴⁴. El tipus de decoració d'aquestes caixes varia segons l'època, però segueixen la tipologia de les caixes de mosso i de núvia. Alguns tenien pany i clau, i normalment eren de fusta, de pi o de noguer.

Els hem ubicat a l'apartat de seients i els estudiarem amb els bancs.

4.3.2.1.6. PASTERA

Caixa rectangular amb les parets inclinades cap a fóra en la part superior, sobre la que recolzava la tapa. Generalment es posava sobre una taula per elevar-la i facilitar la feina. Servia per pastar el pa, guardar la pasta del pa un cop amassada i abans de coure, així com també guardar el pa un cop cuit. Construïda amb posts de fusta, generalment de pi, i sense cap tipus de decoració. Es tracta d'un moble utilitari per a la tasca domèstica de fer el pa i que trobem a l'espai denominat pastador, que estava al costat del forn de pa.

A totes les cases acostumava a haver una pastera, ja des de l'edat mitjana, i s'esmenta a la documentació des del segle XIV, amb les denominacions següents.

Denominació a la documentació:

- arca farinera: 1346; una archa farinera: 1448
- unam pasteriam: 1383d, 1383-l, 1383g, 1383i, 1443c; pastera: 1346, 1351a, 1366, 1441a, 1476a, 1498, pastera de pi: 1580
- unam pasteriam cum copertorio et cum suis capitellis, pastera amb els seus cavallets: 1383k; unam pasteriam cum capitellis: 1383j
- pastera de tombar amb taulell: 1774
- unam pasteriam petyadam: 1383k; pastera amb petges: 1476
- pastera amb cobertor, una pastera cubertada: 1491

Denominacions locals: pastera¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴⁴ Santandreu, D. (2006: 368).

¹⁰⁴⁵ Imatge 132 a Annex 8.2.

La pastera és una caixa formada per un buc rectangular i amb les parets inclinades formades per un o dos taulons, units entre ells amb claus i poques vegades amb metxes, fet que deixa veure un tipus de moble totalment utilitari i poc elaborat. La base o fonadura és feta amb diversos plafons clavats als costers. Normalment no tenen petges i es recolzen sobre un banc d'obra fet expressament o sobre una taula de fusta amb les potes inclinades i que a vegades tenia un calaix central penjat. La coberta podia ser de dos tipus, una simple tapa plana feta amb taulons de fusta units amb metxa de mitja mossa llarga o d'emboetat i unida al buc amb frontisses; o bé amb una estructura en forma de caixa invertida i amb el costat frontal i el superior oberts, sobre els que hi havia una tapa formada per dos taulons units amb frontisses de doble obertura i unit un dels dos al buc, també amb frontisses, de manera que es podia obrir una part de la tapa sobre l'altre o bé tota sencera. Generalment no tenien pany i clau i les frontisses podien ser de claus de galaverna o de pala, segon l'època de la construcció. En la construcció no s'utilitzen clavilles de fusta, sinó claus de ferro. A l'interior algunes tenen una lleixa de costat a costat al cos superior, i altres tenen uns compartiments en la caixa inferior, sempre en els models més grossos. És un tipus de caixa que no rebia cap tractament ni pintura a la superfície degut a la seva utilitat, tot i que actualment, en transformar-se en moble decoratiu, se li donin acabats a la superfície.

4.3.2.2. ARMARI

L'armari és un moble contenidor format per un buc amb porta frontal i amb l'espai interior repartit segons la seva funció, amb lleixes i /o calaixos.

Segons explica Krüger¹⁰⁴⁶, els armaris eren quasi desconeguts al Pirineu Català, ja que la roba es guardava en caixes o baguls; en canvi si que hi havia armaris encastats per guardar vaixela a les cuines i sala, i en algunes habitacions dormitori a partir del segle XVIII. Malgrat aquesta afirmació, la documentació berguedana ens demostra que ja a mitjans del segle XIV hi havia armaris a les cases de la nostra zona, *armaris de paret* (actualment anomenats encastats), com *armaris de fusta*, és a dir, exempts. Els armaris exempts es convertiran en un moble imprescindible a les cases, dels que trobem exemples en aquesta zona i a d'altres zones de Catalunya, essent freqüents al segle XVI¹⁰⁴⁷; així com trobem referències documentals de cases de Bagà, La Pobla de Lillet, Berga (segles XIV-XV), Saldes i Sagàs (XVI-XVI), fet que ens fa confirmar l'existència d'aquest moble a l'Edat Mitjana, tot i que no es tractava d'un moble freqüent i el seu ús es limitava a guardar parament de cuina i de taula i es trobaven principalment a cuines i sales.

Entre els mobles que hem documentat en el treball de camp, hem trobat diferents tipologies que venen donades tant pel seu ús com per la seva ubicació. Hem vist armaris més antics, de mitjans del segle XVII o probablement anteriors, encastats als murs, i d'altres més moderns (XVIII-XIX) encaixats als angles de les habitacions. Alguns d'estructura i fustes senzilles, altres amb fustes més bones i, fins i tot, amb aplicacions de marqueteria. Generalment tenen lleixes a l'interior, no hi ha calaixos ni barres per penjar la roba. Hem trobat pocs armaris exempts, principalment perquè no ha estat fàcil accedir als dormitoris privats, tot i que l'estructura dels que hem vist correspon bàsicament a armaris de finals del segle XIX principalment, i fins a tipologies dels anys 1960, d'un, dos o tres cossos, amb mirall central. Cal assenyalar que trobem alguns armaris exempts més antics, però d'una tipologia no anterior al segle XVII.

¹⁰⁴⁶ Krüger, F. Los Altos Pirineos. Vol- I: Comarcas, casa y hacienda. Primera i segona part (2 vols.) Traducció de Xavier Campillo, ed. Garsineu, 1995-1996. Primera edició de 1935-1939.

¹⁰⁴⁷ Mainar, J. (1989).

Evolució històrica:

Segons Mainar¹⁰⁴⁸, l'armari era molt freqüent al segle XIV, els primers de petites dimensions, però també hi havia més grossos que podien estar pintats amb colors llisos. En aquest període la funció dels armaris era diferent a la que adquireixen a partir del XVII-XVIII, ja que no s'utilitzaven per guardar roba, sinó altres objectes (de cuina, religiosos, llibres,...), essent un moble més aviat de luxe. El *tinell*, moble català per exposar vaixel·la, és un element que apareix a diferents inventaris de tot el territori català i que a la documentació de la zona rep la denominació genèrica d'*escudellers*. Malgrat no es tracta d'una tipologia freqüent, fa uns anys vàrem poder veure un a una casa de Montmajor, responent a l'estructura d'armari formant graons i situat a la sala, sobre l'escala d'entrada a la casa. Malauradament no vàrem fer fotografies en aquell moment i una rehabilitació va eliminar aquest armari què, probablement seria el darrer que es conservava a la comarca ja que no hem vist més i no en tenim constància d'altres exemples a la nostra zona d'estudi.

El *escudellers* apareixen sovint a documentació medieval, ubicats a cuines, sales-menjador, cambres i corredors. Podria tractar-se d'armaris encastats com dels esmentats tinells.

Al renaixement la major part d'armaris es trobaven a les cuines o a la sala, encastats a les parets, generalment per guardar el parament de taula, tot i que també veiem a la documentació que havien armaris per guardar escriptures, essent aquests armaris exempts, probablement de dimensions petites. S'esmenta un a una casa del baix Berguedà amb quatre compartiments i probablement amb quatre portes, responent a una estructura que hem pogut veure en moltes de les cases documentades.

Durant el barroc eren mobles amples i alts, amb motius decoratius de talla, tot i que en aquesta zona no hem vist armaris de la tipologia de l'Empordà i d'altres zones de les comarques Gironines que es caracteritzen per la profusió de talla a les portes. Hem localitzat pocs exemples d'aquesta època, concretament les portes d'un armari encastat a una sala d'una masia noble del baix Berguedà, realitzat en noguera amb quatre portes i arc mixtilini a la cornisa superior rematada amb pinacles, amb portes de plafons motllurats. Tenim també un exemple de portes policromades d'un armari encastat a l'església de Sant Jaume de Frontanyà, que podem situar en aquesta

¹⁰⁴⁸ Mainar, J. (1976: 42).

època i en què la policromia està emmarcada en plafons i imita diferents marbres jaspiats i fustes.

De finals del XVIII tenim l'únic armari datat a les portes amb sistema d'embotit de boix, és un armari fet l'any 1789, i que ens ha ajudat a aproximar la cronologia d'altres elements tenint en compte la factura i la ubicació. Es troba a una gran masia del centre de la comarca.

La resta d'armaris encastats o exempts que podríem ubicar en aquest període o a cavall entre mitjans del XVIII i principis del XIX són armaris amb portes de plafons emmarcats per motlures, tot i que la datació és molt difícil i ens hem de remetre a la cronologia dels espais de la casa que ens situa en aquest període ampli. En aquesta època l'ús dels armaris era també per guardar escudelles, plats o altres objectes, però no roba, i l'armari encastat és un element que trobem a totes les cases. També hem documentat armaris pels fogons, encastats i amb portes de plafons amb cronologies que agafen des de principis del XVIII a principis del XX, tot i que molt probablement algun d'aquests sigui anterior ja que el tipus de construcció i les característiques físiques de ben segur seran molt similars des de l'edat mitjana.

A partir de finals del XIX i principis del XX es comencen a construir armaris exempts per roba, petits, però utilitaris i de fàcil muntatge, alguns amb lluna. Es conserven alguns d'època modernista que segueixen les característiques decoratives de l'època, així com aparadors o armaris raconers per vaixel·la que es generalitzen a les cases a partir de principis/ mitjans del XIX.

Les característiques constructives varien segons la tipologia i l'època, però segueixen una estructura similar a les caixes i s'explica en cada cas.

Denominació a la documentació¹⁰⁴⁹

L'armari és un moble que és menys freqüent a la documentació que la caixa i, tot i que en molts casos es fa referència a l'ús, la denominació és poc variable.

- *armari*: 1351a, 1383f

- *armariet a la cuina*: 1362,

¹⁰⁴⁹ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

- armari de paret a la cuina: 1433, 1438
- armaris de fusta a la sala per guardar escriptures: 1438
- *armariet de fust levadissos* a la cuina: 1476b
- armari de quatre casetes sense porta a la cuina per guardar escudelles i plats: 1509
- armari a la paret per posar el pa ubicat a la sala: 1774
- armari a la paret amb algun calaix ubicat a una habitació amb parament de taula a l'interior: 1774
- armari petit per posar les llumeners ubicat a la cuina: 1774
- dos armaris ubicats a la sala per guardar vidre: 1819
- armari ubicat al rebost per guardar terrissa: 1819
- *ampoler*, *ampoller* (armari per posar ampolles): 1435 (a la cuina), 1438 (a la sala), 1441a, 1439
- *scudeler*, *scudeller*, *ascudeler*, *escudeller*: 1383f, 1383h, 1421b, 1435, 1444-b.
- *tacer de fust en la paret* (moble per guardar tasses, que surt puntualment a la documentació medieval): 1433, 1444b, 1452

Denominacions locals:

Armari. Armaris. Armari de paret. Armari dels fogons. Rebot. Aparador. Vitrina. Arxiu.

Tipologies:

Distingim diferents variants, segons la ubicació, segons l'estructura i segons l'ús. Tenint en compte l'interès del present treball, únicament desenvoluparem la primera tipologia, ja que les altres quedaran incloses en aquestes.

Tipus d'armari segons la ubicació:

- encastat, a la paret aprofitant el gruix d'aquesta.
- adossat, a una paret. Pot rebre diferents denominacions segons la ubicació: raconer o cantoner (en un angle), entredós (entre dues obertures), ocupant tota una paret fins al sostre ("placard").
- exempt, al costat d'una paret o situat al centre d'una habitació, com a separador d'espais.

Tipus d'armari segons l'estructura:

- d'un o més cossos verticals. Generalment amb cossos separats interiorment i visibles en l'exterior per la distribució de portes o muntants.
- amb cossos horitzontals, podent distingir un cos superior i un inferior.
- obert, formant una fornícula
- tancat, amb portes

Tipus d'armari segons l'ús:

- Armari per parament de taula o atuells de cuina
- Aparador / escudeller / tinell
- Trinxant
- Bufet
- Armari guarda-roba, trèmol (amb mirall o lluna a la porta exterior), de roba blanca
- Armari arxiu
- Armari santuari o capella
- Escaparata
- Armari de rebost / carner / fresquer / nevera
- Armari de sagristia
- Llibreria o biblioteca
- Llibreria escriptori (canterano) amb porta abatible
- Vitrina
- Còmoda
- Arquimesa / credença / barguenyo (no és un moble característic a la zona i que no hem documentat en lo localitzar cap exemplar)¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁵⁰ Moble amb una tapa o porta abatible al front, que tapava els calaixos i en obrir feia de taula escriptori. Es generalitzen al segle XV.

4.3.2.2.1. ARMARIS ENCASTATS

La tipologia d'armari més antiga a la zona és, sens dubte, l'armari encastrat, essent freqüent a tot el Pirineu i a d'altres zones de la Península¹⁰⁵¹, i que trobem documentat al Berguedà des de mitjans del segle XIV. La documentació ens mostra que els armaris, tot i que el seu ús per guardar roba sembla el més generalitzat als segles XIX i XX, anteriorment només servien per guardar parament de taula i de cuina o per guardar menjar, mentre que la roba es guardava a les caixes i baguls. Aquest ús és el que va provocar l'estructura d'aquest element que generalment es troba encastrat als murs de la sala o la cuina, i que també trobem com a moble exempt.

En general els armaris encastrats aprofiten el gruix dels murs, en els que es feia una fornícula, més o menys fonda, amb o sense porta, i generalment amb lleixes a l'interior. És difícil aproximar la cronologia en aquest tipus de mobiliari, ja que no estan datats, però cal relacionar-los directament amb la construcció de les cases o a les ampliacions que són visibles en altres elements estructurals, i podem confirmar que armaris de similars tipologies ja s'utilitzarien a l'edat mitjana sense gaires diferències als que hem documentat¹⁰⁵².

Els mobles que servien (o serveixen) per guardar i exposar la vaixel·la de la casa, tenen diferents tipologies segons l'època històrica i la localització a la casa, des dels escudellers senzills formats per simples lleixes sobre les aigüeres (que tractarem amb aquestes, ja que formen part d'aquesta infraestructura tan específica de la sala i/o cuina), els armaris encastrats al murs, fins a les vitrines raconeres més tardanes, del primer quart del segle XX, i els aparadors exempts.

La ubicació dels armaris és generalment la sala i la cuina, encara que també hem trobat a dormitoris, entrades i obradors, fet que també es detecta a la diferent documentació d'arxiu consultada de diferents èpoques històriques (entre els segles XIV i XIX).

Troblem a les cases bàsicament tres tipologies: l'armari d'endreça, l'armari rebost i l'armari dels fogons.

¹⁰⁵¹ Krüger, F. (1996: 305). Vol. I.

¹⁰⁵² Santandreu, D. (2006: 366).

Armari d'endreça¹⁰⁵³:

En aquest tipus es podien guardar diferents estris, des de la vaixel·la, el parament de cuina, roba blanca (en exemples més moderns), l'arxiu o biblioteca familiar, i objectes litúrgics a les esglésies.

La construcció és similar, aprofitant una fornícula feta al mur amb un fons d'uns 60-70 cm, tot i que hi ha més fondos, alguns ocupen tota l'alçada de la habitació i d'altres només la part superior, generalment amb portes de fusta: una, dues o quatre en els exemples de dos cossos horitzontals, que es troben unides a la fornícula mitjançant frontisses que estan clavades a les portes i a un bastiment de fusta que envolta l'obertura externa de la fornícula. Les fornícules estan fetes directament a la paret de pedra i, generalment, amb un arrebossat de sorra i calç emblanquinat o pintat. Per suportar les lleixes, a les parets laterals de la fornícula hi ha uns sortints fets amb sorra i calç, i a vegades pedra o maó, sobre el que es recolzen directament les lleixes de fusta, que constitueixen els únics elements que trobem a l'interior per distribuir els objectes guardats. En alguns casos, la lleixa inferior és d'obra i queda situada una mica elevada respecte al nivell del paviment, sobre un sòcol inferior.

Els bastiments de fusta formats per dos muntants i dos travessers encaixats entre ells amb encaix de trauc i metxa o mitja mossa i lligat a l'obra del mur mitjançant claus de ferro o gafes. Generalment tenen un galze a tot el volt per encaixar les portes, que constitueixen l'element més remarcable, són de fusta, construïdes amb plafons verticals emmarcats exteriorment amb muntants i travessers motllurats, a vegades amb altres travessers entre mig que fan l'efecte de plafons rebaixats emmarcats, i en alguns casos les portes superiors amb vidre, sempre en els aparadors de vaixel·la. Generalment no acostumen a tenir galze, sinó que queden encaixades sobre el galze que forma el bastiment, en alguns casos els mateixos muntants exteriors fan de tapaboques. La tipologia de les portes i la construcció, deixen veure clarament una feina feta per fusters que dominaven l'ofici, tot i que es tracti d'una feina relativament fàcil. Generalment no hi ha decoració als plafons, ni es troben policromades, excepte en casos molt puntuals. Tenim algun exemple de portes de mitjans del segle XVIII, amb estètica del barroc, però són casos molt concrets i poc freqüents. En quant a les fustes utilitzades, el pi melis és la més freqüent, tot i que també hi ha algunes de bedoll i la que esmentàvem abans, barroca, que és de noguer.

¹⁰⁵³ Imatge 134 a Annex 8.2.

Pel que fa als sistemes de tancament, el més freqüent és un baldó de fusta rectangular que gira al voltant d'un clau clavat al centre del travesser del bastiment, de manera que pot subjectar les dues portes a la vegada. També són freqüents els baldons metàl·lics i en els armaris que contenen objectes singulars, com un arxiu, hi ha pany de clau metàl·lic. S'han utilitzat en la construcció diferents tipus de frontisses: des de una tira de cuir clavada en els objectes més rústics, de claus de galaverna, de polleguera, frontisses metàl·liques de pala, planes o de llibre, les més antigues de forja. Les més corrents en aquest tipus d'armaris són les de pala llarga a la porta i escut al bastiment, principalment per la resistència que oferien en portes que generalment són molt amples.

Hi ha casos en que l'armari té dos cossos, un superior amb dues portes amb vidre i un inferior amb dues portes de fusta. En aquest cas es tracta de vitrines o aparadors per guardar la vaixel·la i que generalment es troben a la sala. Aquesta tipologia es més moderna, probablement construïts a partir de mitjans del segle XIX o poc anteriors.

Com hem dit abans l'ús també pot generar tipologies, així distingiríem: armari rober, armari de vaixel·la, armari arxiu.

El tipus més antic d'armari d'endrega per a vaixel·la és el **tinell**, que donava nom, no només al moble, sinó també a l'estança on es trobava, i es tracta d'un element d'origen medieval. Originàriament el tinell era una post o prestatge situat sobre l'aigüera o sobre la xemeneia, sobre el que es posaven les olles o plats, tot i que també es denomina així a un tipus de moble adossat que aprofitava l'espai sobre l'escala, de manera que adoptava forma graonada, que es podia compartimentar amb diferents lleixes i s'utilitzava per posar la vaixel·la. Per tant, els escudellers de l'aigüera i els aparadors són els hereus dels tinells medievals. Aquest tipus de contenidor s'esmenta a diferent bibliografia de mobiliari¹⁰⁵⁴, i també trobem referències a documentació del Berguedà¹⁰⁵⁵ amb tradició en la denominació que és equivalent a l'aparador, mot que sí trobem a la zona com moble exempt. Per exemple, a casa de Bartomeu Boxader de Berga, el 1383 hi havia a la cuina "armariis"¹⁰⁵⁶, a casa de Margarida vídua d'Antoni de

¹⁰⁵⁴ Mainar, J. (1976, 1989, 1999); Griera, A. (1933).

¹⁰⁵⁵ 1383, Inventari dels béns de Pere de Coromines, 341, f. 142v: in coquina: armariis magnos.

¹⁰⁵⁶ 1383e Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire (APB, llibre notarial 31, f. 75r). A Santandreu, D. (2006).

Torrentfernós, el 1433 tenia “una gentil capçana de tenir ollas en l’armari de la paret” a la cuina¹⁰⁵⁷.

Armari rebost o fresquera¹⁰⁵⁸:

La tipologia d’aquests armaris és molt similar als anteriors, amb la diferència de que no ocupen tota l’alçada d’un mur, sinó que es troben ubicats en la part mitja-alta, ocupant una tercera part aproximadament de l’alçada total. L’element més remarcable i diferenciador el trobem a les portes, on hi ha un dibuix foradat per facilitar la ventilació. Generalment hi ha un a cada porta i segueixen la mateixa tipologia: roses, estrelles, aspes de factura senzilla i a vegades realitzades sense dibuix previ, fet que provoca que no siguin simètriques ni les fulles iguals.

La construcció segueix les característiques de la resta d’armaris encastats.

Armari dels fogons o armari de fer lleixiu¹⁰⁵⁹:

Es tracta d’un armari encastat semblant a l’armari rebost en quant al tipus de fornícula i a que disposa de dues portes que el tanquen frontalment. La diferència consisteix en l’estructura interna, ja que a la postada inferior de la fornícula, feta de pedra o rajols, es disposen els fogons de pedra o de ceràmica. Aquest tipus d’armari generalment es troba a la cuina, al costat del foc, tot i que en alguns casos el trobem a la sala.

L’armari consisteix en una fornícula practicada al mur que generalment té dos compartiments diferenciats, un inferior i un superior, de manera que pot ocupar tres quartes parts de l’alçada total de la paret o tota l’alçada des del paviment al sostre. El compartiment superior té un prestatge a la part inferior fet d’obra (pedra o maó) que el separa del compartiment de sota. Aquest prestatge té generalment un, dos o tres fogons consistents en un forat que segons l’època és de diferent forma i materials, en el que es posava el carbonet o brases (procedents del foc a terra i que no fan fum) amb el que es coïa els aliments recolzant un recipient sobre tres o quatre merlets¹⁰⁶⁰ superposats a la perifèria del forat. La part central podia tenir un forat en un angle, o bé una reixa, de manera que les cendres queien al compartiment inferior, on es

¹⁰⁵⁷ 1433, Inventari dels béns de Margarida vídua d’Antoni de Torrentfernós. (APB, llibre notarial 251, f. 14r). A Santandreu, D. (2006).

¹⁰⁵⁸ Imatge 135 a Annex 8.2.

¹⁰⁵⁹ Imatge 136 a Annex 8.2.

¹⁰⁶⁰ Griera, A. (1933). La casa catalana. Ed. Polígrafa. Barcelona. P. 231

recollien i es guardaven per fer el lleixiu¹⁰⁶¹. La tipologia més antiga consisteix en un forat circular practicat en una llosa de pedra i que té l'extrem davanter obert en forma cònica per facilitar la ventilació del foc. La tipologia més moderna consisteix en una estructura de ferro colat en forma de cistell reixat quadrat que s'encaixa en el forat practicat a la superfície d'obra o de pedra. L'armari pot tenir un o dos prestatges superiors de fusta per disposar els atuells de cuina i que moltes vegades s'utilitzaven per posar el formatge a fermentar aprofitant l'escalfor, per això també hem recollit la denominació de "armari de fer formatge"¹⁰⁶². Les portes que tanquen aquest armari (generalment dues, tot i que trobem algun exemple amb una) tenen ventilació mitjançant una decoració en forma de flor o estrella retallada a les portes, o bé aquestes són de gelosia.

La part inferior podia tenir dues portes, però el més freqüent és que es trobi obert. Es tracta del compartiment que recollia les cendres, amb una o dues fornícules amb la part superior en forma semicircular per suportar el pes de la llosa de pedra dels fogons, i amb la part inferior tancada amb una paret vertical que s'aixeca pocs centímetres del terra de manera que forma un calaix fix, d'un o dos compartiments separats. En molts casos, degut al canvi d'ús, la paret s'ha eliminat per aprofitar aquest espai com armari, i en altres s'ha tapiat tota la fornícula. Entre la fornícula i els fogons és freqüent que hi hagi unes obertures quadrades en forma de finestra situades just sota cada fogó i que recollia la cendra a mida que el carbó cremava i que després es traslladava al calaix inferior.

Les característiques de les portes de fusta són similars a la dels altres armaris encastats, repetint-se els tipus de frontisses i tancaments, així com les fustes utilitzades.

4.3.2.2.2. ARMARIS ADOSSATS

L'armari adossat és una variació de l'encastat, però no es troba ubicat en una fornícula del mur, sinó aprofitant un racó o espai entre mitgeres o portes sobre el qual s'ubica l'estructura de fusta i/o obra que conforma l'armari, però que sempre resta superposat als murs. Segons la ubicació rep una denominació o altra: **armari raconer o raconera**

¹⁰⁶¹ En l'entrevista feta a Maria Tort Guitart, de ca l'Andreu de Sorribes (Gósol), el febrer de 2009, ens va explicar àmpliament la utilització dels fogons i l'elaboració del lleixiu amb les cendres.

¹⁰⁶² A l'Espunyola, cal Macià.

(**armari cantoner o cantonera**) és el que està disposat a un angle d'una habitació, un armari situat entre dues obertures es coneix com **entredós**, i un armari que ocupa tot un pany de paret fins al sostre és conegut amb el nom "**placard**"¹⁰⁶³, terme poc utilitzat col·loquialment.

Armari vitrina raconer¹⁰⁶⁴:

Es tracta d'una tipologia bastant moderna ja que van ser incorporats a les cases durant la primera meitat del segle XX o finals del XIX. Es superposen a racons de l'habitació, de construcció senzilla, ubicats generalment a la sala, essent molt freqüents tot i que degut als canvis d'ús i rehabilitacions dels darrers anys, cada vegada es conserven menys exemplars.

Aquestes tipologies d'armari generalment són de fusta, tot i que per la ubicació a vegades tenen el sòcol inferior fet amb obra, per garantir el recolzament i subjecció al lloc. El tipus de construcció mostra una tipologia de moble construït amb posterioritat a la casa o l'espai, ja que són afegits sobre l'estructura i per necessitats diverses. Generalment tenen dos cossos, un superior i altre inferior, amb dues portes a cada cos; el cos superior acostuma tenir les portes amb vidre i l'inferior de fusta amb plafó central, de manera que es tracta d'armaris vitrina, principalment, tot i que també n'hi ha amb les portes superiors de fusta i també d'un sol cos amb dues portes.

La construcció es basa en un marc o bastiment de fusta que es clava a la paret mitjançant gafes de ferro o metxes de fusta, seguint un sistema similar als marcs del armaris encastats i amb un sistema de construcció del bastiment igual que aquests. El mateix sistema s'utilitza per la construcció de les portes, que es troben unides al marc mitjançant frontisses que generalment són planes o de pala llarga, i en la major part dels casos les mateixes portes tenen galze interior per encaixar amb el marc, cosa que no passava generalment en els armaris encastats als murs i que mostra una tipologia més moderna i amb una tècnica constructiva més desenvolupada.

L'interior no està folrat, sinó que el mateix mur queda visible amb l'arrebossat de sorra i calç emblanquinat o pintat. Les lleixes interiors, en forma triangular, es subjecten a les parets mitjançant uns sortints fets de la mateixa obra. En alguns casos, la lleixa inferior és d'obra i queda situada una mica elevada respecte al nivell del paviment, sobre un sòcol inferior; mentre que a la part superior hi ha una cornisa feta amb una

¹⁰⁶³ Pey, S. (2007).

¹⁰⁶⁴ Imatge 137 a Annex 8.2.

motllura de fusta que delimita l'acabament de l'armari que generalment no arriba al sostre.

Les portes són de fusta, construïdes amb plafons verticals emmarcats amb muntants i travessers motllurats, i en alguns casos les portes superiors amb vidre emmarcat. Tant la tipologia de les portes com els tipus de fusta emprats, són els mateixos que en els encastats, majoritàriament pi. El mateix passa amb els sistemes de tancament, amb baldó o pany i clau.

Entredós i “placard”¹⁰⁶⁵:

D'aquesta tipologia quasi no hi ha exemples a la zona estudiada. El “placard” és el mot francès que s'ha utilitzat per designar els armaris que ocupen tot un pany de paret, de manera que ells mateixos conformen el tancament, no és una denominació utilitzada al territori, ja que és més freqüent anomenar-lo simplement armari, però l'hem tingut en compte per diferenciar aquesta tipologia ja que hem trobat exemples en dues cases, que podem datar entre finals del XIX i inicis del XX.

La base constructiva i la tipologia de portes i bastiments és la mateixa que en el tipus anterior, destaca un d'ells que té la porta d'entrada a l'habitació on es troba l'armari formant part d'aquest, de manera que un cop tancat no es distingeix quina és la porta d'entrada i quines són les de l'armari.

4.3.2.2.3. ARMARIS EXEMPTS

L'armari exempt, per la seva condició de moble, és un objecte que pot haver canviat de lloc amb freqüència, però el fet d'haver estudiat cases que han mantingut la línia generacional al menys els darrers 200 anys, ens permet tenir la seguretat de que alguns d'aquests armaris van ser construïts per cada una de les cases visitades, tot i que també trobem exemples que amb seguretat van ser posats tardanament i de procedència diversa.

¹⁰⁶⁵ Imatge 138 a Annex 8.2.

Hem trobat armaris exempts a documentació històrica a partir del segle XV, alguns d'ells anomenats *armaris de fusta a la sala per guardar escriptures* (1438¹⁰⁶⁶) i que es poden interpretar com a element moble¹⁰⁶⁷; i altres anomenats simplement *armari*. Exemples d'armaris exempts els trobem al Monestir de Pedralbes, on es conserven diferents exemplars dels segles XIV, XV i XVI¹⁰⁶⁸ que ens permeten aproximar una datació dels que hem vist a les cases estudiades tenint en compte les característiques constructives. En general la documentació cita "armaris", especificant en pocs casos si es tracta d'un element encastat o exempt, de manera que per fer una classificació tipològica ens basem directament en els que hem identificat en el treball de camp.

Com en el cas dels armaris encastats, la funció principal dels models exempts, era guardar documents i objectes diversos a sales, cuines i rebosts, evolucionant més tard per a l'ús com a guarda-roba que es comença a generalitzar en època barroca¹⁰⁶⁹ i que és el destí principal a l'actualitat.

La major part dels armaris exempts localitzats no són anteriors al segle XVIII, i entre aquests únicament hem documentat un armari datat, amb decoració d'incrustació de boix i la data 1789 repartida entre les dues portes del buc superior. En aquest cas es tracta d'un armari de dos cossos superposats i dues portes penjades a cada cos subjectes amb frontisses de pala llarga amb finiment de cardot clavades a la part interior del moble. La decoració en boix es troba a les quatre portes, amb motius florals i els símbols de Crist i de Maria, un a cada porta, a més de la data¹⁰⁷⁰. L'interior està repartit amb prestatges de la mateixa fusta que tot el moble, noguera. Les tanques són de passadors de ferro verticals, amb pany de forrellat i clau. Es tracta d'un dels exemples més treballats a nivell decoratiu.

Al segle XIX els armaris mostren diferents avenços tècnics que modifiquen en certa manera l'estructura. A partir d'aquesta època són mobles d'un o tres cossos o bucs que s'uneixen amb cargols "a la romana"¹⁰⁷¹ que permeten el muntatge vertical. El buc inferior amb un calaix central i les petges, el superior format per una cornisa motllurada. El central, format per dos costats, el darrere clavat, i la porta subjecta amb frontisses.

¹⁰⁶⁶ APBerga. Llibre Notarial 251, f.35r . (Santandreu, D., 2006: 366).

¹⁰⁶⁷ Tal i com interpreta Dolors Santandreu. Op. Cit.

¹⁰⁶⁸ Escudero, A., Mainar, J. (1976). El moble català al Monestir de Pedralbes. Ajuntament de Barcelona, Museu d'Art de Catalunya.

¹⁰⁶⁹ Mainar, J. (1989).

¹⁰⁷⁰ Imatge 139 a Annex 8.2.

¹⁰⁷¹ Segons Mainar, J. (1989: 43).

Característiques constructives:

En general els armaris estan formats per un buc compost per dos laterals o **costats** verticals que recolzen sobre una **base** o sòcol amb petges o posat directament sobre el paviment, tancat per la part superior per una **tapa** que fa de sostre i per darrere amb diferents plafons verticals o horitzontals generalment clavats que formen el **fons**, quedant la part frontal tancada per la/les **portes**. Partint d'aquesta configuració base, hem de tenir en compte que l'evolució cronològica proporciona una major demostració del domini de la tècnica en la construcció, tant en la unió entre les parts com en la decoració de les portes. Així, en els exemples més antics la unió dels plafons està feta mitjançant metxes i clàvies, tot i que trobem exemples en els que estan simplement clavats i altres, més evolucionats, amb encaixos de galze o de cua d'oronella.

En quant a l'estructura, generalment son armaris d'un sol cos vertical i/o dos cossos horitzontals amb un cos inferior i un sobrecos separats per una lleixa entre mig, essent el cos superior més alt que l'inferior. En aquests cada cos té sempre dues portes, mentre que en els d'un cos vertical n'hi ha amb una o dues portes. També hi ha exemples amb un calaix formant el cos inferior i una o dues portes al cos superior. No són freqüents els armaris de dos o tres cossos verticals, tot i que trobem algun exemple de mobles moderns, dels anys 1920-30 construïts probablement en sèrie.

La tapa generalment està formada per un taulell que a vegades està proveït d'un reguix o cornisa motllurat que en la major part de casos es repeteix a la base o sòcol. La tapa, alhora de tancar el buc superiorment, permet la fixació d'altres elements verticals que compartimenten l'armari en els exemples de majors dimensions. Els costats generalment són llisos o formats per un marc exterior amb plafons motllurats seguint la mateixa tipologia de les portes. El fons és l'element més senzill, a vegades fet de plafons de fustes que estan poc polits i que es troben simplement clavats als altres elements. És un element que fa una funció estructural important, però que no té caràcter decoratiu ja que no és visible. La major part dels armaris estan recolzats sobre una base amb sòcol motllurat, tot i que també hi ha exemples amb petges estriades d'urpa o vogides que els aixequen del terra.

Les portes són l'element més remarcable dels armaris, ja que, a més de les cornises, són els que tenen ornamentació quan n'hi ha. Trobem portes massisses i llisses o amb subdivisions de plafons rebaixats amb contorn motllurat. Les portes generalment són més llargues que amples, tapen frontalment el buc, al que estan fixades mitjançant

frontisses per permetre l'obertura girant sobre l'eix que formen. Les frontisses que trobem van des de tires de cuir clavades, igual que hem vist en algunes caixes, a les de claus de galaverna (naies), de polleguera, fins a les de ferro de diferents tipologies: de pala llarga amb acabats als extrems en forma de punta de llança, de cardot, de cua d'oronella simple o partida, frontissa plana, de llevadís.

Les portes poden estar posades de diferents maneres sobre el buc:

- encaixada o entrada per llum: entra a ran del buc i queda enrasada amb els costats i amb l'altra porta o amb el bastiment.
- superposada: amb el batent oposat al gir tancat sobre el lateral o la part superior i inferior, o bé sobre l'altra porta. També anomenada porta penjada.
- solapada: superposada a muntants i travessers del buc formant un galze que es superposa.

En els dos darrers sistemes, principalment quan es tracta de dues portes, acostuma a haver un llistó superposat o tapaboques en el lateral d'una de les portes, o bé disposen de galzes oposats a l'extrem de les dues portes de manera que una recolzi sobre l'altre i la junta quedi tapada. Les portes també poden estar encaixades dins unes solapes fixades al buc en lloc d'estar directament fixades al buc, de manera que les frontisses es veuen senceres per davant. Un element poc freqüent són els tiradors, que son substituïts per la mateixa clau, introduint-se els poms metàl·lics o de ceràmica ja entrat el segle XX.

En quant a l'interior, els prestatges, lleixes o estants divideixen el buc de forma horitzontal, reposant sobre llistons laterals a cada costat o encaixats en els rebaixos de dos llistons verticals, un a cada angle del buc, en forma graonada, de manera que es pot modificar l'alçada dels prestatges. Hi ha alguns armaris que disposen d'un calaix central o inferior que ocupa tota l'amplada, tot i que no és freqüent. Tampoc és freqüent que disposin de barra per penjar roba o post amb claus, que trobem en els armaris d'una tipologia corresponent a finals del segle XIX o inicis del XX. Les lleixes són de fusta, generalment de pi melis i de factura molt simple.

Pel que fa a la decoració, en tractar-se d'un moble de tipus utilitari, generalment no tenen elements decoratius remarcables, sinó que la decoració es limita als plafons de les portes i costats que disposen de motlures, en alguns casos molt riques i amb

elements de talla en baix relleu al centre del plafó, però generalment llisos i amb la única presència de la motllura que els emmarca. Hi ha pocs exemples amb decoració pictòrica o amb marqueteria o incrustació, és a dir, que el tipus d'armaris exempts que hem documentat són objectes totalment utilitaris.

Els tipus de fusta utilitzat és variat. Predomina el pi melis i el bedoll en els armaris de factura més sobria, tot i que també s'havia utilitzat la noguera, el roure per l'exterior, i el cedre, pi melis o bedoll per l'interior.

Amb els armaris d'aquesta tipologia identificats, hem elaborat una tipologia dels que han sigut més freqüents a la zona:

- Armaris per parament de taula i/o utilitatge de cuina
- Armaris per guardar aliments
- Armaris guarda-roba
- Armaris llibreria
- Armaris d'ús religiós domèstic

Armaris per parament de taula i/o utilitatge de cuina

Aquest grup rep diferents denominacions segons el seu destí que a la vegada va provocar diferents variants d'armari.

Armari de cuina¹⁰⁷²:

Tipus d'armari destinat a guardar tot tipus d'estris de parament de cuina i/o de taula. Generalment els trobem a les cuines, tot i que també hi ha exemplars a les sales de les cases.

És el més freqüent i a la vegada el més senzill en quant a forma, estructura i decoració. Són armaris utilitaris essent la seva estructura de factura molt simple, sense decoracions, amb dues portes o quatre portes frontals llises o de plafó emmarcat, generalment tancades amb un baldó de fusta, el buc recolzat directament al paviment

¹⁰⁷² Imatge 140 a Annex 8.2.

o sobre petges d'urpa, amb vàries lleixes a l'interior. La seva estructura és tan similar a la dels armaris robbers més antics, que el seu ús ens ve determinat per l'espai de la casa on es troben. El sistema constructiu és el que s'ha explicat anteriorment i ve a ser l'antecedent dels tipus que exposem a continuació.

Aparador, trinxant, bufet:

Aquest tipus de mobiliari el trobem al menjador o a la sala.

A partir de mitjans del segle XIX i principis del XX s'incorpora un altre tipus de moble exempt, de més presència, l'aparador, sorgit del clàssic armari i hereu del tinell i de l'escudeller de l'aigüera.

La paraula aparador procedeix de parar, i és citada ja al segle XVI en el *Thesaurus puerilis*¹⁰⁷³ com un mot català i que és sinònim del tinell, i per tant, d'escudeller. És un moble de dos cossos horitzontals, amb vitrina a la part superior i armari amb dues portes a la inferior; alguns disposen de dos calaixos a la part superior del cos inferior. El tipus de construcció, la decoració i els tipus de fusta estan en relació amb l'època històrica. Així, els models més antics estan fets amb fustes de pi o bedoll, d'estructura senzilla i totalment funcional sense buscar l'ornamentació. Mentre que els més actuals, de mitjans del segle XIX al primer quart del segle XX, són de fustes més nobles com la noguera o el cirerer, disposen d'ornamentació seguint els cànons artístics de les èpoques corresponents a mitjans del segle XIX (neorococó, isabelí, alfonsí), modernista i decó: incorporen columnes decoratives laterals als dos cossos, cornisa motllurada i a vegades amb coronament tallat, portes amb plafons emmarcats amb motlures i decoració aplicada en talla, tot i que es tracta d'una tipologia de moble poc freqüent, ja que predominen els estils amb poca decoració.

L'**aparador**¹⁰⁷⁴ és un tipus d'escudeller tancat que substituirà o complementarà a l'escudeller de sobre l'aigüera. Al Berguedà no hi trobem escudellers de la tipologia que trobem al Pallars, a Andorra o l'Alt Urgell, és a dir, seguint l'estructura de l'aparador però obert a la part superior i amb prestatges i costats motllurats, sinó que són mobles més genèrics i sense compartiments específics com en aquests (Mas, 2003), essent l'aparador el moble que fa la funció d'escudeller. Si que trobem un tipus d'escudeller encastat i fet d'obra i fusta, amb els costats decorats en forma ondulada

¹⁰⁷³ Diccionari català-llatí escrit pel gironí Onofre Pou i publicat a València el 1575.

¹⁰⁷⁴ Imatge 141 a Annex 8.2.

que s'assemblen a aquests mobles pallaresos, molt característic de l'Alt Berguedà i que tractarem a l'apartat d'infraestructures.

El **trinxant** és un tipus d'aparador que servia com a moble auxiliar per trinxar i preparar la vianda abans de servir-la a taula. Disposa d'una superfície sobre la part inferior del moble, generalment coberta amb marbre o vidre, i que es complementava amb una vitrina superior aixecada sobre els costats, de manera que l'espai central quedava accessible per a la seva funció principal. El cos superior és amb dues portes amb vitrina, per disposar la vaixela, de manera que és una variant de l'aparador. La denominació l'agafa del ganivet que s'utilitza per tallar la carn, recordant la seva funció principal.

Una variant de l'aparador i del trinxant és la **vitrina**¹⁰⁷⁵, armari amb vidre a les portes superiors i/o inferiors per poder mostrar el que es guarda a l'interior. La diferència rau en el seu destí, ja que les vitrines generalment s'utilitzen per guardar llibres o altres objectes que s'exposen com elements decoratius.

El **bufet** originàriament era una tauleta auxiliar per disposar el servei de la taula, amb un sobre o taulell com el trinxant i amb un cos inferior que serveix per guardar elements del parament de la taula, coberts, tovallons, copes, vaixela,... distribuïts en postades i/ o calaixos generalment amb portes davant. Es tracta d'un moble baix, més semblant a les calaixeres que als armaris. No hem documentat exemples de bufets, ja que es tracta d'un moble més aviat modern, utilitzat a les cases a partir dels anys 1950 i de factura molt moderna.

En general, cal apuntar que els objectes que hem documentat d'aquesta tipologia d'armari per guardar parament de taula o cuina, són mobles més aviat moderns, de finals del segle XVIII a mitjans del XX, abundant les tipologies d'armari de cuina i la d'aparador.

Armaris per guardar aliments: Carner, rebost, fresquera, nevera¹⁰⁷⁶

Aquests mobles tenen utilitat per guardar menjar, per protegir-lo de rosegadors com per mantenir una temperatura òptima per la seva conservació.

¹⁰⁷⁵ Imatge 142 a Annex 8.2.

¹⁰⁷⁶ Imatge 143 a Annex 8.2.

El carner és un armari amb tela metàl·lica que cobreix els costats i la porta, per facilitar la ventilació. Són de dimensions petites per facilitar els seu transport i canvi d'ubicació segons necessitats, formats per una estructura composta per marcs de fusta que subjectaven la tela i compositant un buc, amb un prestatge interior o amb un ganxo per penjar embotits. Generalment el trobem a la cuina o a l'habitació-rebost i es podien trobar de fabricació semi-industrial, tot i que molts són de construcció casolana.

Hi ha armaris que segueixen la mateixa estructura que els que s'utilitzen per parament de cuina o taula que es fan servir com a rebost, per guardar diferents aliments, moltes vegades compartint espai amb els estris de cuina. Els anomenen **armari-rebost** i els hem explicat a l'apartat anterior degut a aquesta combinació de funcions compartides.

Les **fresqueres** o **neveres** servien per guardar els aliments amb una temperatura baixa que garantís la conservació gràcies al gel que es guardava a l'interior. Es tracta d'un tipus de moble utilitzat ja a finals del segle XIX i principis del XX, generalitzant-se el seu ús en aquest segle fins a la incorporació de l'electricitat. A totes les cases hi havia una nevera de gel, que tenia diferents formes tot i que són mobles contenidors amb una o dues portes frontals i algunes amb una porta superior que s'aixecava. L'interior estava folrat de xapa de zenc amb un farciment de suro que garantia el manteniment de la temperatura que proporcionava el gel. Disposaven d'una aixeta o un calaix inferior per recollir l'aigua del desglaç i, tot i que l'estructura és de fusta de pi o pollancre, principalment, estaven pintades exteriorment. Aquest tipus de nevera era de construcció industrial i fetes per marques conegudes com "Pingüino" o "Internacional", entre d'altres. No és un moble que trobem fàcilment, ja que en deixar de tenir ús i ser substituïdes per models més moderns electrificats, la majoria van ser eliminades, i únicament hem trobat en cases que han quedat deshabitades i sense modificar des de fa més de 50 anys o en mans d'antiquaris i col·leccionistes.

Armari guarda-roba¹⁰⁷⁷:

És aquest el tipus de moble d'endreça més conegut, probablement perquè l'ús com a rober és el més conegut actualment, anomenat també armari rober, guarda-roba, armari de trèmol quan porta mirall, o bé segons el que es guardi, armari de roba blanca, de vestits,....

Degut a aquesta funció d'endreça, l'interior està compartimentat amb lleixes o prestatges, calaixos formant safates o en un buc, barra o post amb claus per penjar

¹⁰⁷⁷ Imatge 144 a Annex 8.2.

roba, que varien segons la cronologia del moble. En els exemples més antics simplement hi ha prestatges, més tard, en objectes ja de finals del XVIII, s'incorpora un o dos calaixos a la part mitja de l'alçada de l'armari.

Els més antics i els de factura simple són construïts amb fusta de pi, mentre que de finals del segle XIX n'hem vist de noguer, de cirerer, de caoba o de xapa de roure o noguer. Els primers mantenen l'estructura que hem explicat als armaris de cuina, amb una, dues o quatre portes generalment de plafons emmarcats, laterals també de plafons, amb cornisa i peus, i mancats de decoració excepte en algun cas en que la cornisa té un coronament retallat en forma ondulada i els exemples que ja hem citat amb decoració d'incrustació de filet de boix o de talla a les portes.

A finals del segle XIX, quan es construeixen armaris més utilitaris i de fàcil moviment en estar formada l'estructura per diferents parts de muntatge senzill, s'incorpora un calaix extern a la part inferior del moble, mentre que la porta disposa d'un mirall o trèmol. Es tracta d'armaris ja plenament d'estil modernista, amb una tipologia que es manté fins als anys 1930-40, quan es fan armaris de dos o tres cossos amb mirall a la porta central i amb l'interior que incorpora bucs de calaixos, a més d'elements decoratius externs a la cornisa i les potes. Aquest armari ja no són de fusta massissa, sinó que acostumen a ser de fustes més senzilles buides per l'interior i aplacades amb xapes de millor qualitat. Aquesta tècnica facilitava que cada vegada els armaris fossin mobles de millor trasllat, fet que ha provocat que es conservin pocs elements d'aquestes èpoques a les cases.

Armari llibreria:

Llibreria-escriptori amb porta abatible (canterano).

Dins la tipologia d'armari, i concretament en el grup d'armaris-vitrina, hem d'ubicar les llibreries amb escriptori i porta abatible o canterano. Hem pogut comprovar que no es tracta d'un moble freqüent, ja que només hem vist un exemple semblant però que és bàsicament una taula d'escriptori amb vitrina a sobre, i per això la situem a l'apartat de les taules. Cal assenyalar que la funció d'escriptori la feien les calaixeres amb escriptori, que incorporen una porta abatible.

L'arquimesa, la credença i el "bargueño" són una tipologia de caixa-armari amb llibreria a l'interior i porta abatible que fa funcions d'escriptori, que generalment es situa sobre una taula, però que no són mobles característics d'aquesta zona i dels que no trobem cap exemple a la zona estudiada.

Armari arxiu, arxiu-santuari¹⁰⁷⁸:

L'armari arxiu era un moble freqüent a les cases de pagès que, junt a l'armari encastat de la cuina, és el tipus d'armari més antic. El trobem tant encastat al mur com exempt, i sempre en un lloc important de la casa, a la sala o a la habitació principal. Aquest era l'armari en el que es guardava la documentació: pergamins, escriptures, inventaris, contractes matrimonials o testaments, moltes vegades amb una imatge religiosa protectora al centre, fet que li ha donat també la denominació d'arxiu-santuari.

En ser un dels elements importants de la casa s'han mantingut fins ben entrat el segle XX al lloc originari, tot i que la modernització i les reformes han provocat la desaparició progressiva d'aquests.

Aquest tipus de moble també podia estar relacionat amb un parent capellà que habités la casa, fet molt freqüent a pagès, per això acostumaven a disposar d'un petit espai per escriptori, armari pels llibres i documents presidit per la imatge religiosa.

Es tracta d'un moble d'altura variable que generalment es troba penjat a la paret o sobre un bufet o calaixera. Normalment amb tres cossos verticals i dos o tres horitzontals, de manera que a l'inferior hi ha calaixos o una porta que baixa per formar una petita tauleta a modus d'escriptori; al cos central una fornícula al mig per posar una imatge, mentre que a cada costat hi ha prestatges per posar els documents i llibres i que poden estar tancats amb portes; i al cos superior diferents prestatges que ocupen tota l'amplada del moble.

Únicament hem pogut documentar un exemple exempt i un altre encastat, aquest darrer amb una tipologia constructiva característica del segle XVII, amb porta inferior abatible i construït en pi.

¹⁰⁷⁸ Imatge 145 a Annex 8.2.

Cal deixar present que, a l'apartat en que s'expliquen les calaixeres, veurem una tipologia de calaixera d'escriptori que també disposa de fornícula central per imatge i que serà l'hereva d'aquest tipus d'armaris arxiu conservant la mateixa funció.

Armaris d'ús religiós domèstic:

Els armaris també són elements que trobem per a usos religiosos, bàsicament en àmbits litúrgics, però també en cases particulars. En aquestes darreres és freqüent l'**amari santuari**¹⁰⁷⁹ que comparteix espai amb la capella encastada al mur i que actua com a complement en la seva funció de conservació de documents importants presidit per una imatge a modus del larari romà, i que, en ser bàsicament un contenidor de llibres, ja l'hem tractat a l'apartat de llibreries.

Menys freqüents són els altars o **capelles** dins un armari en aquest àmbit familiar, tot i que tenim algun exemple en cases que no disposaven de capella edificada; però en canvi si són freqüents les **escaparates**, que acompanyen les calaixeres en els dormitoris.

Els armaris són també mobles freqüents a les esglésies què, degut a la seva ubicació en entorns bàsicament rurals, han conservat bona part dels elements que al llarg del temps s'han anat encabint tant a les sagristies com als espais comunitaris. Trobem principalment armaris per guardar objectes, llibres, vestimentes litúrgiques, moltes vegades combinats amb calaixeres, així com capelles o oratoris, mobiliari que en general és de factura popular, és a dir, seguint una tipologia constructiva molt similar a la dels mobles més senzills de les cases. És destacable el mal estat general d'aquest tipus de mobles a les esglésies berguedanes, fet que pot fer perillar el seu futur en breu temps i esperem que aquest estudi serveixi per potenciar la conscienciació de l'interès cultural que tenen per la comunitat i provocar la seva conservació.

Armari-capella:

Un element menys freqüent però del que hem trobat algun exemple, són els armari capella o armari santuari, que al seu interior guarden una imatge religiosa i que tenen una funció bàsicament litúrgica i diferenciada de l'arxiu-santuari.

¹⁰⁷⁹ Imatge 146 a Annex 8.2.

Hem documentat un armari amb funció d'altar, ubicat a l'oratori privat d'una casa de Gargallà (Montmajor), situat a una habitació que feia funció de capella. Es tracta d'un moble de finals del segle XVIII o principis del XIX, de fusta de pi melis policromada i daurada que repeteix la decoració de les parets de la habitació. Exteriorment respon a la tipologia dels aparadors: buc de tres calaixos inferiors sobre el que reposa un cos superior tancat amb dues portes emplafoades i amb cornisa a la tapa, sobre la que hi ha el símbol marià envoltat de raigs solars en talla de fusta daurada. En obrir les portes es baixa una taula que recolza sobre dues guies que s'extreuen de sobre el calaix superior per tal que faci les funcions d'altar i que té al centre l'ara. L'interior de l'armari conté una estructura arquitectònica amb fornícula central en la que hi ha una creu i graó davant, sobre el que es suporten les sacres i canelobres. La cara interna de les portes té decoració pictòrica daurada i de policromat marbrejat.

A dos inventaris del segle XV s'esmenten oratoris, un a una casa de Berga el 1383, i l'altre el mateix any: Pere Coromines tenia un oratori pintat sobre pergamí a la cambra de casa seva, "*quoddam oratorium depictum in pergameneo*"¹⁰⁸⁰, i Bartomeu Boxader tenia a la seva cambra "*quasdam tabulas oratorii depictas*"¹⁰⁸¹. Tot i que desconeixem quina seria l'estructura d'aquests oratoris, en estar dins d'una cambra probablement tinguessin una estructura similar a un armari santuari de fusta, probablement el primer tenia una imatge pintada sobre pergamí i el segon sobre fusta.

Escaparata¹⁰⁸²

L'escaparata és un moble que es va començar a popularitzar a partir del barroc i que perdurà fins ben entrat el modernisme. Es tracta d'un moble que situem en la tipologia d'armari per la seva estructura, i que té la funció d'oratori o capella, seguint la tradició de les capelles encastades al mur de la sala. És una vitrina amb vidre als dos costats i a la porta, que acostuma a ser corredissa, tapa de fusta a darrera i ornamentació de tipus arquitectònic, amb columnes a les cantonades i coronament amb cornisa, arquitrav i pinacles tornejats. Acostumen a ser de fustes nobles i moltes estan pintades de negre. Es tracta d'un element que no troben solt, sinó sempre com a complement d'una calaixera, sobre la que s'exposa. A l'interior es conservava una imatge, generalment de la MaredeDéu dels Dolors.

¹⁰⁸⁰ Inventari dels béns de Pere de Coromines, 1383g. APB II. not. 31, f. 142v. (Santandreu, D., 2006: 374).

¹⁰⁸¹ Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, 1383e. APB II. not. 31, f. 75r. (Santandreu, D., 2006: 374).

¹⁰⁸² Imatge 147 a Annex 8.2.

4.3.2.3. CALAIXERA

Podem dir que la calaixera és un dels mobles més representatius a les cases junt a les caixes ja que, a més de la seva utilitat, tots dos han tingut un significat social, esdevenint elements simbòlics del mobiliari d'una casa en tractar-se d'aportacions com a dot de les noies en casar-se. Calaixeres i caixes de núvia són els mobles que tenim més documentats a la zona, citats freqüentment a capítols matrimonials i a d'altra documentació notarial com els inventaris, tot i que la documentació no especifica les característiques formals o estilístiques de cada un d'ells.

Característiques constructives:

La calaixera és un moble contenidor o d'encabiment, format per un buc obert frontalment en el que s'encaixen diversos calaixos. És un moble més aviat alt, d'uns 100cm. La característica més important és que conté calaixos frontals que ocupen tota l'amplada, tot i que en certs tipus es poden combinar amb alguns més petits. La denominació **còmoda**, que adopta del mot francès, es refereix al mateix tipus de moble, que en alguns casos s'identifica per tenir els calaixos amagats darrera dues portes; mentre que el **xifonier**, altra variant de calaixera més moderna, és de més alçada i més estret, combinant a vegades dos cossos d'amplades diferents i estructurats en calaixos també de diferents mides a cada cos.

La construcció de les calaixeres té poques variacions en les diferents etapes cronològiques, mostrant una feina acurada, notant-se en les més antigues la mà d'un artesà ebenista que dominava la feina. A les calaixeres més modernes, models de finals del segle XIX i més populars, es pot veure clarament que eren mobles fets en sèrie, en que les parts interiors no estan gaire cuidades, utilitzant fustes senzilles a vegades sense polir i només deixant la cara vista ben acabada. Això no passa amb les calaixeres del segle XVII i principis del XVIII, en que tot el moble és de fusta massissa i tota la construcció, interior i exterior, segueix el mateix tracte constructiu.

Trobem diferents tipus de construcció del buc en relació amb l'època. Als models més antics està format per posts de fusta verticals encadellats i en alguns casos tenen superposat exteriorment un sòcol inferior i/o superior que a la vegada dona solidesa al

moble. L'altre sistema constructiu, en mobles més moderns, consisteix en un buc format per un esquelet construït amb muntants i travessers sobre els que es claven o encolen la resta de plafons, essent un sistema que li proporciona una estructura ferma al moble i a la vegada permet l'estalvi de fusta gruixuda.

Els dos costats estan fets amb posts de fusta verticals i encadellats entre si: de fusta massissa bona o de fusta de pi o àlber aplacada amb xapes bones per la part externa i que es sustenten en un bastigi interior, depenent de l'època. Generalment els costats són llisos, tot i que algunes vegades estan decorats amb un sòcol a la part inferior i altre a la part superior que segueixen l'estructura dels calaixos i proporcionen un aspecte unitari, elements que trobem a calaixeres de finals del XVIII i que hem explicat abans.

El darrere generalment es construeix amb plafons verticals, a vegades encadellats i altres amb presència de cues d'oronella per unir-los. Trobem també darreres fets amb plafons i un muntant central que uneix els dos plafons encadellats en aquest; generalment els plafons estan clavats al travesser inferior de l'esquelet.

Els calaixos estan construïts amb fusta senzilla els laterals i el darrere, units amb metxes rectes; la fonadura està formada per diferents plafons encadellats i clavats o encaixats als costats; i el davant està unit als costats amb cues d'oronella per garantir la fermesa en ser l'element que pateix més força, i sempre fet amb fusta més bona que la resta, massissa o aplacada. El sistema d'encaix dels calaixos dins el moble varia segons l'època, el més antic amb el frontal de fusta massissa i motllura a tot el volt de quart de bossell que sobresurt dels laterals i de la fonadura del calaix tapant part del mainell entre calaixos, molt característic de les calaixeres de mitjans i finals del segle XVIII; un altre sistema més modern, amb els calaixos encaixats entre els mainells, deixant aquests vistos i formant part de la decoració del moble emmarcant els calaixos, element característic de l'estil neoclàssic i que tornem a veure en calaixeres modernistes i decò; finalment, principalment en època isabelina, els frontals dels calaixos cobreixen totalment els mainells de manera que els calaixos conformen una cara llisa que generalment conté una decoració de marqueteria. En aquest darrer tipus, els calaixos superior i inferior sobresurten de la resta emmarcant la part central formada pels tres calaixos del mig, l'inferior té una decoració vogida a la bora de baix que accentua la decoració arquitectònica del conjunt. Trobem algun exemple de calaixera amb el frontal bombat que també respon a aquesta tipologia.

Així veiem que, segons els tipus de tancament dels calaixos, els mainells són vistos, o no, de manera que la construcció d'aquests queda enrasada amb els laterals o

endarrerida, fet que també condiciona la fusta en que estan construïts, noble i del mateix tipus que les parts vistes del moble, o de fusta senzilla i sense tractament. Una altra tipologia de frontal de calaixos, són els emmarcats amb llistons superposats i motllurats al perímetre extern frontal, decoració que trobem en calaixeres de sagristia renaixentistes i barroques, però no a moble privat.

A l'interior del buc, els travessers sobre els que llisquen els calaixos estan emmetxats als muntants de l'estructura del moble de manera que reforcen l'esquelet del buc.

La superfície superior també és diferent segons l'època. Els mobles més antics, fins a mitjans del segle XIX tenen el sobre de fusta, mentre que a la segona meitat del segle es cobreixen amb marbre blanc amb motllura al volt dels cantells. Veiem tipologies que tenen calaixos disposats sobre aquesta superfície, formant un escambell, i altres que tanquen els calaixets superiors amb una tapa abatible, les anomenades calaixera escriptori o canterano.

Les petges o potes de tipologia més antiga estan formades pels mateixos laterals que s'allarguen fins al terra, amb la part central vogida per proporcionar més lleugeresa al conjunt, o bé formant un sòcol seguit sobre el que recolza tot el moble. Més tard les dues potes davanteres es feien tornejadades i les de darrera rectes per adaptar-se a la paret; i en èpoques més actuals, principis del segle XX, són rectes o amb inclinacions lleugeres.

Un element que destaca a les calaixeres són els dos muntants laterals de la part frontal, ja que molts es decoren seguint les característiques generals del moble i, per tant, de l'època. Alguns en forma de xamfrà amb decoració de marqueteria o amb motllures aplicades, molt característic dels mobles del segle XVIII. A principis del XIX poden tenir el frontal vogit o bé amb columnes o pilastres tornejadades adossades que accentuen l'emmarcament dels calaixos i què més tard es redueixen al capitell i la base profusament decorats amb talla.

La decoració frontal dels calaixos està molt lligada a l'època històrica, així com els tiradors i panys. Des de la marqueteria de boix incrustada amb representació de motius florals i geomètrics principalment, de gra d'arròs o pinyonet, o incrustació de metall, fins als relleus de mitja canya, aplicacions de talla o dibuixos amb plaques de diferents fustes. Els elements metàl·lics són els que s'han conservat menys, tot i que encara hem pogut veure aplicacions de bronze barroques en panys i tiradors, altres de llautó amb plaques, tiradors d'anella, ulls de pany embotits de llautó o cèrcols al voltant del pany de fusta amb el forat al mig. En època isabelina les calaixeres no disposen de

tiradors i la mateixa clau servia per tibar del calaix, cosa que ha provocat que s'hagin afegit tiradors de pom moderns en moltes d'elles, modificant la seva estètica original.

En quant a les fustes, generalment la part interna de les calaixeres a partir de principis del segle XIX, és de fustes senzilles i fàcils de treballar, com pi o pollancre, mentre que les parts visibles són de fustes nobles, principalment noguera, tot i que també hem vist de cirerer, cedre, caoba, roure i de pi. En les calaixeres més antigues les fustes són massisses tot i que es tracti de fustes bones, mentre que a les més modernes la fusta de millor qualitat és reduïda a una placa de pocs mil·límetres encolada sobre una fusta senzilla massissa que la suporta, deixant veure l'interès en l'estalvi de material que influïa directament en el pes i en el preu del moble.

Presència a la zona i ubicació a la casa:

La documentació ens permet saber quan es van introduir les calaixeres a les cases berguedanes i també en quina època la caixa va deixar pas a la calaixera com a moble aportat al matrimoni. Al segle XVIII encara trobem els dos mobles com a dot als capítols matrimonials consultats a diferents arxius de la zona, però a partir del segle XIX ja únicament s'esmenten calaixeres. Això confirma que la calaixera és un moble d'aparició tardana, de finals del segle XVII, que en un principi era d'ús religiós i posteriorment es va introduir en ambients domèstics¹⁰⁸³, essent un moble freqüent a mitjans del segle XVIII i relacionat amb el progrés agrícola i industrial, coincidint també amb una època en que moltes masies del baix Berguedà s'amplien i es modernitzen amb noves estances.

La calaixera, fins ben entrat el segle XX, formava part del dot de la dona, essent el contenidor de la roba que formava l'aixovar i que s'ubicava generalment al dormitori principal. Per aquest motiu algunes es personalitzaven amb les inicials, símbol identificatiu de la seva propietària. La calaixera –així com amb anterioritat la caixa– junt a la roba i joies que contenia, eren les úniques pertinences de la noia en contraure matrimoni¹⁰⁸⁴, per aquest motiu aquestes dues tipologies de moble reflectien en certa

¹⁰⁸³ Josep Mainar (1976) va trobar la data més reculada que esmenta una calaixera a Catalunya l'any 1654, en un inventari d'una casa de Barcelona (p.129).

¹⁰⁸⁴ Francisco de Zamora, el 1787, explica com es feia el trasllat de l'aixovar als pobles que va visitar al Corregiment de Barcelona (Zamora, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Edición de Ramon Boixerareu, Barcelona: Curial, 1973. «[...] al llegar el día de la boda, envía el novio a buscar a la novia, previniendo para esto un caballo o mulo bueno y bien enjaezado, una o dos caballerías bien

manera el nivell social de la propietària i de la seva família d'origen, condicionant la riquesa decorativa del moble què, moltes vegades, s'exposava a la sala o a zones on tothom les pogués admirar. A més, caixes i/o calaixeres, eren mobles que acompanyaven la dona al llarg de la seva vida i que restaven a la casa un cop ja havien mort, sense passar a altres mans com a nou dot, fet que ens ha permès trobar mobles originals relacionats amb les cases. També ens ha ajudat el fet que moltes cases del baix Berguedà han mantingut la mateixa línia familiar al menys des del segle XVIII, cosa que ha contribuït a mantenir aquest patrimoni; mentre que per contra, a l'alt Berguedà, l'abandó progressiu de les cases al llarg del segle XX i el canvi de sistema econòmic, ha provocat la desaparició de la gran majoria de mobles.

De la documentació que hem pogut consultar referent a tota la comarca, la data més antiga en la que surt esmentada una calaixera és l'any 1774, quan es citen dues calaixeres de noguer i un escriptori en un inventari post-mortem d'una casa de Sagàs¹⁰⁸⁵: “a l'habitació del davant, un escriptori i dues calaixeres de noguer,...”. A partir d'aquesta data cada vegada són més freqüents.

Al nostre treball de camp les hem localitzat a quasi totes les cases, ubicades principalment als dormitoris i a la sala, essent la tipologia més remarcable a la zona la calaixera d'escambell, moble característic i del que quasi totes les masies benestants tenien al menys un exemplar. També trobem documentat aquest tipus de moble, com per exemple al 1796, quan una casa d'Avià tenia una calaixera amb escriptori¹⁰⁸⁶.

compuestas para llevar las arcas o las calaixeres con el equipaje, y cuatro o seis mozos bien vestidos para que la sirvan en el camino. En la casa de la misma se juntan sus parientes. Al llegar los que vienen a buscarla todo es bulla y disparos, y se saca luego de refrescar; se arma después un baile hasta hora de cenar, y se sirve después una buena cena. Al otro día se toma chocolate o se almuerza, y se prepara la partida. Esto se entiende cuando la casa del novio es distante, porque si está cerca, se refresca o se come y se marcha después de modo que se llegue siempre a la casa del novio allá al anochecer, o poco antes. A la novia, que va delante muy compuesta y acompañada con sus mozos, siguen la comitiva de sus parientes y algunos de los del novio que también suelen asistir, y detrás las caballerías con las arcas o calaixeres, y una rueca y un par de gallinas colgadas de la carga. »

També el Baró de Maldà, el 1798, fa referència a les calaixeres com a dot, així com ha de recórrer al seu fuster de confiança per que mogui els mobles de casa seva per visites, reparacions, o per donació de dot, com amb el trasllat de les calaixeres nupcials de la filla de Rafael Amat i Maria Escolàstica a casa del marquès de Castellbell i a les de Poneta Vega, novia del seu fill i hereu, a casa seva. (Rafael de AMAT, *Calaix de Sastre*, Barcelona, 1987. vol. IV, p. 123.): «Ítem, Manuel Riera, fuster, ha comparegut a entrada de nit ab sa tropa ligera per traslladar les primoroses dos calaixeres corresponents a ma estimada filla, Maria Escolàstica, des d'aquí a casa de son futur nuvi, lo marquès de Castellbell; i les de casa Vega passar-se a esta de Cortada, ab tot lo sortiment en estes dos i en les dos a casa Castellbell. [...]».

¹⁰⁸⁵ Inventari de Josep i Narcisa Vila Pou, de la casa Pou de Sagàs. Arxiu parroquial de Berga.

¹⁰⁸⁶ Capítols matrimonials entre Martí Canudas de Vilamarí i Margarida Ballús d'Obiols. Arxiu privat casa Vilamarí.

Denominació a la documentació¹⁰⁸⁷

La calaixera és un moble freqüent a la documentació i, tot i que en molts casos es fa referència a l'ús, la denominació és poc variable.

-Calaixera sense escriptori: 1796

-Calaixera amb escriptori: 1796

-Calaixera: 1798, 1834b, 1851b, 1853, 1903

-Calaixeres de noguer: 1774, 1807b, 1831, 1832, 1851c

-Escriptori: 1774

Ja hem vist que, pel fet de ser aportacions de dot, era un moble que venia amb la núvia però, tot i que segurament es construïen a la mateixa zona, no podem assegurar el lloc exacte de producció per tal de relacionar-lo amb una tipologia local. En canvi els armaris, que moltes vegades s'havien de construir a les mateixes cases, si que són mobles que podem assegurar que estaven fets al lloc, principalment els encastats. Tot i així, la presència d'aquest tipus de mobles a les cases ens provoca establir una tipologia cronològica al Berguedà que ens permet fer comparacions amb d'altres zones de Catalunya.

Denominacions locals:

Calaixera

Calaixera d'escambell

Escriptori

Escriptori amb escambell

Canterano

Buró o secreter

Xifonier

Tocador, lligador o pentinador

¹⁰⁸⁷ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

Tipologies:

Degut a que la classificació tipològica de les calaixeres que hem documentat es pot fer a partir de la decoració que ens aproxima l'època i estil, però també a partir de la forma lligada a l'ús, desenvolupem la classificació a partir d'aquests dos agrupaments.

Tipologies a partir de la decoració. Evolució cronològica.

La calaixera és un dels mobles que més reflecteix l'època a partir de les característiques constructives i decoratives, junt a caixes, armaris i llits. Així, la tipologia estilística d'aquestes, ens permet fer una classificació per estils degut a que existeix una visible diferenciació en l'estructura, sistemes constructius, decoració i forma.

Tot i la tasca de classificació que hem fet, cal assenyalar que la datació dels mobles és molt difícil, ja que la major part no tenen elements específics o documentació relacionada que ens asseguri l'any de construcció, i cal tenir present que les decoracions, formes i estructures es mantenen invariables durant períodes de temps relativament llargs, dificultant la diferenciació temporal. Per això hem plantejant una classificació cronològica en períodes temporals que engloben un quart o mig segle, a vegades fins i tot períodes més llargs, ja que això ens permet aproximar més clarament una diferenciació estilística.

Des del moment cronològic en que apareixen les calaixeres, podem classificar-les en set grans etapes determinades per l'estil artístic en el que les podem encabir per les característiques.

Renaixement: (mitjans / finals XVII)¹⁰⁸⁸

Les calaixeres localitzades a la comarca que emmarquem en aquest període són les calaixeres de sagristia, ja que a les masies no s'han trobat calaixeres d'aquesta època fet que mostra que la introducció es va realitzar a partir de les calaixeres religioses. Les calaixeres de sagristia es caracteritzen per la solidesa del moble, ja que està fet amb fusta massissa, de dimensions considerables, amb calaixos fondos decorats amb

¹⁰⁸⁸ Imatge 148, Annex 8.2.

motllures que emmarquen un plafó central i recolzades sobre un sòcol seguit. Les tractarem específicament a l'apartat de mobles d'església.

Barroc (finals XVII / mig-final XVIII)¹⁰⁸⁹.

Les calaixeres d'aquesta època són de fusta massissa, generalment de noguer i amb decoració en marqueteria de boix. Les petges aixequen molt poc del terra i formen un sòcol vogit sobre el que descansa el moble. Els dos angles frontals són en xamfrà, amb decoració en marqueteria de boix i algun element aplicat de talla. Tenen quatre calaixos amples o bé tres calaixos amples i dos junts petits al nivell superior, amb cantells amb motllura a tot el volt de quart de bossell que deixa vist part del mainell. Els tiradors són de maneta penjada o fixa, amb boca claus central, tots de llautó o bronze, superposats i clavats.

La decoració la trobem als frontals dels calaixos i als dos xamfrans, sempre en marqueteria de boix amb diferents motius: lineals al voltant del perímetre dels calaixos, circulars al voltant de les claus, geomètrics i florals. Es repeteixen motius molt característics del focus de producció de Girona, que utilitzen un motiu molt recurrent: un gerro del que surt una branca de flors, i alguna figura d'ocell, fet que pot relacionar els mobles amb els tallers d'aquesta zona o la propera de Vic.

Hem documentat un bon nombre de calaixeres d'aquesta època amb escambell, tipologia freqüent en aquesta zona, així com canteranos, que acostumen a tenir decorats amb marqueteria els dos laterals. Tot i que l'estructura en general és molt similar, totes les calaixeres són diferents, ja que es feien a demanda i artesanalment. Aquest tipus de moble és freqüent al centre i baix Berguedà, a masies que són el centre d'una explotació agrícola, generalment amb certa continuïtat fins l'actualitat i en les que s'ha mantingut la línia generacional al menys des del segle XVII. En canvi, a l'Alt Berguedà no són tan freqüents, fet probablement relacionat amb un sistema econòmic diferent i al canvi de mans de les propietats al llarg del segle XX de la mà d'un abandó de la producció tradicional.

En altres zones de Catalunya es dóna un tipus de calaixera d'aquest període amb forma bombada o prenyada, però que no hem trobat al Berguedà per aquest període.

¹⁰⁸⁹ Imatges 149 i 150, Annex 8.2.

Com a fet interessant cal destacar que les formes i decoració característiques del barroc es mantingueren fins ben entrat el segle XIX, barrejant-se amb els nous estils.

Neoclàssic (finals XVIII / inici XIX)¹⁰⁹⁰.

Es diferencien dos períodes: una primera etapa coincideix aproximadament amb el regnat de Carles IV (1788-1808); i una segona etapa, estil **imperi**, amb els de Ferran VII i Josep I Bonapart (1808-1833), amb l'adaptació de l'estil Imperi francès que arriba tardanament a la península a causa de la guerra de la Independència, però què es manté durant tot el regnat de Ferran VII, motiu pel qual també es coneix com estil **ferrandí**.

Les calaixeres d'aquest període encara segueixen l'estructura d'època barroca, les diferències més notables són que el moble és menys pesat ja que la fusta utilitzada no és tan gruixuda i el buc està construït amb estructura o esquelet intern. S'incorporen diferents fustes en la marqueteria i la decoració presenta elements que recorden el gust neoclàssic: palmetes, corones, orles,....realitzades amb una marqueteria molt més prima que demostra una clara evolució de la tècnica. La fusta principal segueix essent la noguera, tot i que hem trobat alguna calaixera en caoba i combinacions de fustes clares en la marqueteria: boix, sicòmor, erable, llimoner i diferents arrels.

Els frontals dels calaixos ja no tenen separació entre ells, de manera que la decoració del conjunt queda compartida entre els tres centrals, mentre que el superior i l'inferior sobresurten lleugerament emmarcant la part del mig. S'incorporen pilastres sinuoses o de columna a cada costat que accentuen aquesta estructura arquitectònica i reforcen la simetria. Es conserven pocs tiradors de l'època, essent els més freqüents de llautó o bronze aplicat de forma circular i amb anella per tirar. S'observa una evolució en les petges, que es comencen a fer separades de l'estructura i tornejades i que seran molt freqüents al període següent.

En tractar-se d'una continuïtat del període anterior, també abunden les calaixeres amb escambell així com els canteranos, en canvi hem localitzat poques calaixeres de roba, que ja comencen a estar cobertes amb un marbre blanc. Mentre que a la resta del país són freqüents els canteranos amb vitrina, si és que arriben a la comarca, ho fan

¹⁰⁹⁰ Imatge 151, Annex 8.2.

tardanament i no disposem d'exemples. En canvi es comencen a utilitzar les escaparates que es posen sobre les calaixeres com un complement més d'aquestes.

L'estètica grecollatina de l'estil imperi no té quasi incidència a la zona, mostrant unes tipologies de calaixeres que es situen entre les barroques populars i les primeres isabelines. La decoració en canvi, si que mostra aquesta influència francesa, amb introducció de marqueteries simètriques amb motius clàssics partint d'un eix central (lires, victòries alades, palmetes, volutes, corones de llorer, garlandes...); també en la decoració dels calaixos principals del moble (superior i inferior) amb un moviment corbat sinuós de la superfície frontal.

D'altra banda, la influència medieval gòtica comença a ser present a finals de la dècada dels 30, dins el període conegut com a corrent romàntic, afegint algun detall decoratiu que fa recordar aquella època (arcs ogivals, pinacles, gablets en marqueteria), i tindrà el seu moment àlgid durant el darrer quart del XIX, quan serà freqüent l'ornamentació tallada.

Cal remarcar que en general els mobles que documentem al Berguedà no mostren un arrelament molt important dels corrents artístics d'aquest període, que en zones urbanes i nivells socials elevats si que es mostren clarament. En tota aquesta zona, calaixeres i altres mobles, mostren una evolució pel que fa a tipologia constructiva, així com en la decoració, però no hi ha elements que ens permetin dir que es tracta de mobles típicament neoclàssics, sinó que els hem de situar en un estil popular que agafa elements de les èpoques anterior (barroca) i posterior (romanticisme i isabelina) de manera que el neoclassicisme té una presència parcial i poc destacable.

Estil isabelí (mitjans i tercer quart segle XIX) (Regnat d'Isabel II: 1833-1874).

Es distingeixen diferents etapes: primer període durant la minoria d'edat o regència (regència M. Cristina 1833-1840, regència Espartero 1841-1843); segon període durant la primera època de regnat (1843-1850 aprox.); i tercer període la resta del regnat (fins 1870).

Els mobles d'aquest període s'inspiren en models anteriors i a vegades barregen diferents estils (eclecticisme), amb alguns elements de tipus neogòtic principalment en els mobles religiosos. Són mobles relacionats amb la nova burgesia que va sorgir de la industrialització, de manera que es popularitzen i es fan assequibles a diferents nivells

socials. A partir d'aquest moment la producció del moble evoluciona i el treball es comença a fer en sèrie, perdent-se progressivament el treball artesà que feia que cada moble fos únic. En general són mobles de menors dimensions, més baixos i petits, ja que eren destinats a estances cada vegada més reduïdes i havien de ser més utilitaris tot i mantenint un caràcter decoratiu, cosa que passava principalment en ambients urbans. Durant aquest període és freqüent la calaixera de roba o la calaixera amb escriptori amagat al primer calaix, així com el canterano solt o amb vitrina superior, mentre que es deixa de fer la calaixera amb escambell, moble massa pesat per les aspiracions decoratives de l'època.

1er període¹⁰⁹¹: en quant a estructures i decoracions és semblant a l'estil imperi, amb alguna introducció nova. Tot i que també es fa servir la fusta de noguera, la caoba és la més utilitzada, moltes vegades coberta amb xapes decoratives amb motius ornamentals de palmetes, filets i dibuixos de marqueteria de boix o embotit d'estany, així com decoració en baix relleu feta amb gúbia de mitja canya, element nou en aquesta època. Els tiradors s'eliminen o, si en trobem, són molt simples i amb materials pobres, els panys són embotits i es redueixen al forat del pany per passar desapercebuts i proporcionar al moble un caràcter més estètic tot i mantenint la utilitat. Així es veu un buc compacte sense diferenciació, amb els calaixos que formen una cara unitària, sobresortits el superior i inferior com un fris decoratiu que emmarca la decoració central que comparteixen el tres calaixos del mig. Les petges poden ser decorades amb estries i alguna talla de cap d'esfinx o garres d'animal, tot i que es generalitzen les potes davanteres tornejades, cosa que mostra una mecanització de la feina, mentre que les de darrera són quadrangulars ja que toquen a la paret. Durant la dècada de 1840 les corbes fan ondular el moble en sentit vertical, amb un bombat del buc en forma de S a la part frontal i/o laterals, són les conegudes com calaixeres bombades o prenyades, de les que trobem algun exemple a la zona.

2n i 3er període¹⁰⁹²: perduren formes Imperi i Directori francès, amb siluetes de gòndola, cignes, dracs, decoració de tipus romàntic. Les calaixeres segueixen tenint una estructura massissa i de forma cúbica, amb motlures gruixudes de perfil simple als xamfrans, amb sòcols i les potes de davant tornejades, tal i com es van començar

¹⁰⁹¹ Imatge 152, Annex 8.2.

¹⁰⁹² Imatge 153, Annex 8.2.

a fer en el primer període isabelí. També es construeixen mobles seguint l'estil Boulle, amb potes cabriolé, aplicacions de bronze i de marqueteria, amb una barreja d'estils i de motius decoratius.

A mida que avancem cronològicament, el moble és més aburgosat, amb materials més modestos. Es substitueix la caoba massissa per pi aplacat amb fustes nobles, tot i que en certs nivells socials s'utilitzen xapats en fustes nobles, com el banús, la xicranda (molt utilitzada entre 1830-1855)¹⁰⁹³, o el palissandre. Es decora amb marqueteria d'embotit de boix, llimoner o caoba sobre fustes clares. Les fustes s'aprimen, per evitar el cost que suposa un tauló de fusta massissa i, fins i tot, els sobres es substitueixen per una pedra o placa de marbre blanc. Les talles tenen un estil més popular, i s'afegeixen motlures per proporcionar grans corbes decoratives a l'estructura. Els elements metàl·lics són senzilles xapes de llautó amb relleus troquel·lats i superposades a la fusta, tot i que generalment es redueixen aquests elements a un simple boca clau embotit. Tota aquest reducció de materials fa que les calaixeres siguin mobles cada vegada més lleugers i fàcilment transportables.

Durant la dècada del 1860 es van difondre tècniques de treball menys costoses que van suposar baixar el cost de producció. Es difon la tècnica de la ditada, amb motius decoratius en baix relleu als frontals del calaixos fets amb gúbia de mitja canya; així com la pintura a la cervesa imitant fusta, l'ebonització amb aquest tipus de pintura en negre per imitar el banús, i la incorporació de dibuixos litografiats a la superfície del moble en comptes de marqueteria, sistemes que clarament baixaven el preu del moble. Aquestes calaixeres de la ditada es convertiran en un moble molt difós en aquesta època principalment a Catalunya, al que arribaran molts nivells socials que anteriorment no podien tenir accés a una calaixera d'artesà. La decoració es fa seguint el perímetre del calaix i el forat del pany, amb motius florals i ondulants a la part central.

Així veiem com a mitjans de segle XIX es nota clarament que els sistemes de construcció s'industrialitzen i els mobles es fan en sèrie, realitzant models que resulten més econòmics i amb els que es perd la mà de l'artesà i els acabats perfectes dels períodes anteriors.

D'aquesta tipologia de calaixeres en trobem moltes al Berguedà, a les masies importants acostuma a haver al menys dues o més, que comparteixen espais amb les d'estil barroc i inicis de l'estil imperi, de manera que es veu una continuïtat en el

¹⁰⁹³ Mainar, (1989: 10).

costum social d'aportació d'una calaixera en el dot matrimonial. Principalment es tracta de calaixeres per roba, amb cinc calaixos, i desapareixen les calaixeres d'escriptori i amb escambell que són substituïdes per altres mobles, com l'escriptori de taula o armaris amb vitrina.

Tot i que no tenim informació d'artesans a la zona, el sistema constructiu no mostra un moble de factura complicada, de manera que qualsevol fuster podia realitzar sense dificultat una o més calaixeres d'aquest tipus seguint uns patrons que establia la moda de l'època. Trobem concretament a la zona un tipus de calaixera d'una factura més rústega o senzilla, de pi i amb una decoració als calaixos de talla en baix relleu feta amb gúbia fina o de mitja canya, que situem cronològicament en aquest període.

Estil alfonsí¹⁰⁹⁴ (restauració o historicista) (darrer quart del XIX)

Durant el regnat d'Alfons XII (1875-1885), es desenvolupa un estil al mobiliari que és una interpretació del renaixement i està inspirat en tendències de l'estil anterior en l'ornamentació, talles, tornejats, així com en la utilització d'elements neogòtics. Són molt freqüents les balaustres i tornejats en baranes decoratives, en potes i respatlles. Les fustes són principalment fosques, en un moble auster de línies rectes que li dona un caràcter seriós. L'estructura de les calaixeres és molt simple, amb columnes a cada costat, sobre de marbre i tiradors de bronze. Les decoracions dels calaixos són una herència de l'estil isabelí, però els baix relleus es tornen més durs, angulosos, amb barreja d'aplicacions de fusta en alt relleu, mantenint el contorn retallat i ondulant de la part inferior del calaix de baix.

Aquest tipus de mobiliari segueix relacionat amb la nova burgesia urbana, mentre que el moble rural o popular s'estanca, probablement per l' inici del progressiu abandonament del camp degut a la industrialització. En general, el moble rural és més utilitari i les formes són més senzilles, com veiem en caixes, armaris, llits i en els elements que integren l'espai habitat a les cases.

¹⁰⁹⁴ Imatge 154, Annex 8.2.

Modernisme¹⁰⁹⁵ (finals del segle XIX i principis del XX)

Tot i que el modernisme serà un estil que a les grans ciutats tindrà un important desplegament, a les zones rurals no tindrà gaire incidència, exceptuant la seva presència a les cases dels industrials que disposen d'habitatge a la zona. El moble modernista es va fer en consonància amb l'espai que ocupava i el van adquirir determinats nivells socials de la nova burgesia industrial. Trobem exemples molt comptats a les masies i es tracta de calaixeres que deixen entreveure aquesta nova tendència en el tipus de decoració incisa dels calaixos amb formes ondulants i temes florals o, altres vegades, insinuada en la forma del moble, però d'una forma molt tímida i amb poca rellevància. Predominen quasi exclusivament les calaixeres de roba, com passa en l'anterior període, i les estructures mantenen les característiques que ja es van començar a utilitzar en època isabelina, amb estalvi de materials.

Decò¹⁰⁹⁶ (anys 1920-1940)

L'estil Decò va adquirir popularitat a partir de l'Exposició d'Arts Decoratives de París de 1925, i va sorgir com una contraposició a l'anterior estil, l'Art Nouveau, força recarregat en la seva decoració i va substituir les anteriors formes corbades per formes estilitzades i geomètriques, en les que la línia recta era la predominant. Aquest estil, que es caracteritza per la simplicitat en les formes, tant es va aplicar en la construcció com en el mobiliari, interiorisme i, fins i tot, en l'orfebreria.

Les calaixeres d'aquest estil, poc freqüents, utilitzen nous materials, com el vidre aplacat, fustes exòtiques com l'arrel de noguera, banús, xicranda, i aprofiten les vetes per crear dibuixos geomètrics. La decoració barreja incrustacions metàl·liques i de fusta. El moble en general és més utilitari, de manera que es redueixen les dimensions i és més fàcil el seu trasllat, adaptant-se a un nou tipus d'habitatges, principalment urbans i relacionats amb la nova burgesia industrial. La construcció també mostra un treball fet quasi en sèrie, amb models copiats que es reproduïen, fet que també provocà l'abaratiment dels costos de producció repercutint en el preu de venda i en la popularització del moble. Trobem escassos exemples, probablement degut a que es tracta d'un moble senzill comparat amb les calaixeres procedents d'altres períodes, provocant que a les cases s'eliminïn abans aquestes més modernes que les antigues.

¹⁰⁹⁵ Imatge 155, Annex 8.2.

¹⁰⁹⁶ Imatge 156, Annex 8.2.

Tipologies formals:

L'estructura formal del moble és principalment deguda a l'ús, d'aquesta manera podem distingir bàsicament entre calaixeres per guardar roba i altres bens personals, calaixeres per guardar documents i calaixeres que incorporen un escriptori, agafant la funció que anteriorment havien fet els armaris arxiu. Hi ha certes variacions de calaixeres que reben denominacions específiques i que tractarem al final d'aquest apartat.

Així, per l'ús que condiona la forma, podem diferenciar:

- Calaixeres **per roba**
- Calaixeres **d'escambell**
- Calaixeres **d'escriptori o amb canterano**
- Calaixeres **de sagristia**
- Xifonier, Còmoda, Tocador**

4.3.2.3.1. CALAIXERA PER ROBA¹⁰⁹⁷

La calaixera destinada a guardar roba manté una estructura molt similar en les diferents èpoques històriques: generalment conté cinc calaixos de l'amplada del buc i amb decoració que varia segons l'estil artístic. Normalment els tres calaixos centrals són més alts, mentre que el superior i l'inferior són de menys alçada, emmarcant la part central del moble. Disposen d'una superfície plana de fusta o coberta amb marbre.

4.3.2.3.2. CALAIXERA D'ESCAMBELL¹⁰⁹⁸

Variant de la calaixera per a roba que incorpora uns calaixets per guardar joies o coses petites. Disposa de quatre calaixos a la part inferior que ocupen tota l'amplada del buc i una línia de calaixos petits al terç posterior sobre la tapa del moble, l'escambell, de manera que queden dues superfícies a diferent nivell. Generalment

¹⁰⁹⁷ Imatge 157, Annex 8.2.

¹⁰⁹⁸ Imatge 158, Annex 8.2.

aquesta filera és de tres calaixos amb la part frontal formant una línia sinuosa contra corbada que augmenta l'efecte decoratiu del conjunt. En alguns models el mainell que queda entre mig d'aquests calaixos, amaga un compartiment secret. També trobem exemples en les que el quart calaix o calaix superior del buc inferior està dividit, contenint dos calaixos.

4.3.2.3.3. CALAIXERA D'ESCRIPTORI. CANTERANO

Podem distingir dos tipus: la calaixera d'escriptori i la calaixera amb canterano.

- **Calaixera d'escriptori:** format per una calaixera, generalment amb cinc calaixos, de la qual el calaix superior en obrir-se es desplega cap a endavant formant un taulell d'escriptori amb tres o quatre calaixets al fons d'aquest calaix-taula. No és una variant de calaixera molt freqüent, ja que requeria un treball especialitzat i estava a l'abast de poca gent.
- **Calaixera amb canterano**¹⁰⁹⁹: Aquest tipus està format per una calaixera al cos inferior, generalment amb quatre o cinc calaixos, i per un cos superior que ocupa la meitat posterior del buc format per unes caselles o calaixets distribuïts en tres columnes, tipus secreter, que queda tancat amb una tapa abatible inclinada que en baixar, feia les funcions d'escriptori. Generalment a l'interior hi ha dues columnes amb tres calaixos cada una separades per una fornícula central en la que es guardava una imatge. Algunes també tenen un compartiment secret, que li donà el nom de secreter a aquesta part del moble, servint aquest espai o calaix amb accés secret per guardar papers o petits objectes importants.

Tenim en compte altres variacions d'aquesta tipologia, com l'escriptori amb canterano o amb llibreria: moble de dos cossos, l'inferior amb tres o quatre fileres de calaixos de l'amplada del buc, una filera de dos o tres calaixos en el mateix nivell i a sobre un cos d'armari o de vitrina tancat amb dues portes frontals i prestatges a l'interior. O la mateixa variant amb canterano de porta abatible entre els calaixos inferiors i la vitrina. Es tracta d'una tipologia que existeix a Catalunya però que no hem detectat a la zona.

¹⁰⁹⁹ Imatge 159, Annex 8.2.

Una altra variació d'escriptori més moderna és el que té la porta de puja i baixa o de persiana, formada per un seguit de llistons units amb unes cintes encolades per darrera que permeten a flexibilitat necessària per poder pujar i baixar la porta lliscant dins la guia lateral disposades a cada costat, i que permeten amagar la porta a la part de darrera del moble. En tractar-se més d'una taula que d'una calaixera, el tractarem a l'apartat de les taules.

La calaixera amb escriptori o canterano es comença a utilitzar a la zona cap a la segona meitat del segle XVIII, igual que veiem en altres zones de Catalunya. A l'escriptori es guardaven els documents importants de la casa i, degut a que es tracta d'un moble important, es mantenia a la casa conservant-lo amb més cura. Tant calaixeres com escriptoris són mobles freqüents entre les classes benestants, ja que eren mobles costosos, tot i que a mida que avancem en el temps es va fer freqüent també en cases de pagesos de classe mitja.

4.3.2.3.4. CALAIXERA DE SAGRISTIA¹¹⁰⁰

Aquesta tipologia de calaixera, destinades a guardar roba i altres objectes litúrgics, són les precursors de les calaixeres domèstiques.

Segueixen la tipologia de les calaixeres de roba, però en general són més grans i més fondes. L'estructura i nombre dels calaixos depenia del fuster que fes el moble i del lloc al que anava destinat tot i que es caracteritzen principalment per tenir calaixos molt amples que permetien molta càrrega. La decoració s'adapta a l'època de construcció, principalment es conserven d'estètica renaixentista i d'estil isabelí. Aquestes calaixeres disposen de tiradors que faciliten l'obertura dels grans calaixos.

Altres tipologies sorgides de la calaixera:

4.3.2.3.5. XIFONIER

Mot d'origen francès que es dona a una variant de calaixera de més altura que pot ser d'un sol cos o de dos cossos irregulars, de manera que el superior és de proporcions

¹¹⁰⁰ Imatge 160, Annex 8.2.

més petites que l'inferior (en alçada i fondària) i pot tenir calaixos de diferents mides, més petits que el cos inferior i disposats de manera diferent a aquest.

4.3.2.3.6. CÒMODA

de dimensions iguals que la calaixera però amb els calaixos amagats darrera de dues portes. A vegades les còmodes no tenen calaixos al seu interior, com és el cas dels sabaters, que tenen llistons inclinats.

4.3.2.3.7. TOCADOR

També anomenat lligador o pentinador. Els més actuals consisteixen en una calaixera amb un mirall vertical superior. Els antics lligadors eren mobles més característics, més aviat es tractava d'un suport a un mirall que d'una calaixera amb mirall. En aquests mobles el mirall era basculant i prou gran per veure's de cos sencer, quedava recolzat sobre una base en forma de taula amb un o dos calaixos sota el sobre, o bé amb prestatges laterals.

Posteriorment va evolucionar cap a un tipus de moble-lavabo sobre el que es disposava la palangana i a sota es guardava la galleda amagada darrera les portes del buc. En ser un moble característic i del que trobem diferents exemples, el tractem en el capítol de mobles auxiliars.

4.3.2.4. CAIXES DE RELLOTGE

Les caixes per rellotges tenen la funció de contenir i sostenir el rellotge i el mecanisme de funcionament d'aquest. A les masies trobem dos tipus, el rellotge de paret, de tipus català coneguts com "rateres", i el rellotge de peu amb caixa.

El rellotge es posà de moda durant el barroc, quan es comencen a generalitzar els rellotges de peu amb pèndol. Galieu Galilei va posar les bases matemàtiques del moviment del pèndol, tot i que va ser Christian Huygens el 1657, qui aplica aquests coneixements al món de la rellotgeria. El pèndol proporciona l'exactitud en la mesura del temps, i a partir de mitjans del segle XVII els rellotges incorporen manetes per marcar també els minuts.

El rellotge és un element provinent principalment de França, destacant el suport que rebien els rellotgers de la monarquia durant el segle XVIII, quan sobresurten les creacions d'artesans com Luis Martinot, August Bidault o Charles Boulle, alguns procedents de la vila de Morez, donant nom a rellotges que tenien una tecnologia molt acurada i que van ser copiats a d'altres zones. També hi trobem centres productors a Anglaterra i a Alemanya, on hi havia una important tradició al segle XVIII. A Espanya van existir alguns nuclis productius a Galícia, Astúries, València i Catalunya, amb la creació d'escoles recolzades per Felip V amb mestres artesans procedents de França i Anglaterra que ensenyaven la tècnica. A la segona meitat del segle XVIII es crea la "Real Escuela de Relojería" sota el regnat de Carles III.

A Catalunya va haver un focus de producció important entre la Guerra de Successió i la Guerra Napoleònica, tot i que a partir de principis del XIX decau la producció i s'importen la major part d'aparells de França i Alemanya. Hi havia tallers artesans principalment al nord-est de Catalunya: Arenys de Munt, Moià, Gironella¹¹⁰¹, Sant Joan de les Abadesses, Mataró, Olot, Manresa, Igualada, Terrassa, Barcelona, Centelles i Vic¹¹⁰². La producció local catalana tècnicament es pobra comparada amb la d'altres centres europeus, i no es van fer rellotges de sobretaula, únicament rateres o maquinàries per rellotges de peu. Els rellotges construïts a Gironella, on hi va haver

¹¹⁰¹ Farré, Eduard (1990)

¹¹⁰² Aleixendri, Laia. (2007)

un focus productiu, són elements de mitjans del segle XVIII, dels que es conserven pocs exemples a alguns museus catalans¹¹⁰³.

El sistema de funcionament dels rellotges catalans té certes diferències amb els francesos i anglesos, ja que el sistema constructiu era molt rústec i marcaven les hores fent repicar campanes. Eren obra de ferrers que feien altres productes i la feina, tot i que de nivell tècnic bo, eren de factura molt senzilla. Així, el tipus de rellotge construït era de tipus rateres, amb una esfera de llautó amb les hores en xifres romanes, una o dues agulles, dues campanes que sobresurten, el despertador, un pèndol i dos pesos. L'esfera està emmarcada en una placa de fusta o de metall amb un semicercle superior on a vegades apareix gravat l'any de fabricació, o el cognom de l'artesà i la localitat. Alguns models es decoren amb motlures laterals i la majoria tenen la placa principal on hi ha l'esfera, policromada.

Les rateres amb la planxa davantera de fusta, més petits, es podien penjar a la paret, ja que la maquinària quedava protegida per una petita caixa de fusta darrera l'esfera, però en molts casos, en funcionar amb un sistema de peses i pèndol, necessitaven una caixa de suport que es feia construir en fusta a un artesà local. Això encaria el producte, fet que condicionava la obtenció d'un rellotge, al que podien accedir només les cases més benestants de l'època, tot i que a finals del segle XIX es comencen a generalitzar rellotges més petits de sobretaula.

Tot i que hem vist rellotges a les cases, hem observat que són més freqüents al Baix Berguedà que a la zona de muntanya. La ubicació del rellotge sempre és a la sala, a una paret lateral i al costat o molt a prop de la capella encastada, es tracta d'un rellotge de peu o d'una ratera, tot i que aquests darrers són menys freqüents ja que en ser petits han anat desapareixent. A la documentació consultada també veiem que es citen rellotges a la sala a partir de finals del segle XVIII, coincidint amb el període en que es fabriquen i s'estenen a la zona.

Denominació a la documentació

- un rellotge de ferro amb sa caixa de pi a la sala: 1774
- un rellotge amb pilons de ferro, campana i caixa de fusta a la sala: 1819

¹¹⁰³ Museu Episcopal de Vic, Museu Diocesà de Solsona, Museu Comarcal de Manresa.

Tipologies:

Les caixes dels rellotges de peu es construïen seguint els gustos de l'època, i es feien a mida per albergar una maquinària de rellotge. Hem distingit entre les caixes encastades a la paret i les exemptes. L'estructura de totes és molt similar, tenen tres cossos, el superior on hi ha l'aparell, el del mig que simula una columna on hi ha el pèndol i els pesos, i la base. El cos superior i el central tenen cada un una porta, generalment amb la part central tapada amb un vidre que permet veure els elements interiors. A vegades, segons el gust de l'època, la tapa del pèndol tenia aplicacions de talla o motlures fent dibuixos al voltant del forat del pèndol, altres vegades amb policromia floral.

Per la forma de construcció de la caixa poden distingir els següents tipus¹¹⁰⁴:

- Caixa de senyoreta: el moble és inflat per la part del mig.
- Caixa de violí: quan és inflat a la part inferior.
- Caixa de cistella: quan és inflada la gàbia del quadrant superior.
- Caixa de funda dreta: quan el buc del moble és rectilini.

Normalment són caixes de fusta de pi, policromada d'un sol color o bé amb dibuixos florals al voltant del forat del pèndol. En pocs casos la caixa és de fustes més nobles, essent més freqüents en els rellotges noucentistes amb caixa petita penjada de la paret.

Cronològicament podem diferenciar entre les caixes d'estil Lluís XVI, que generalment tenen la part central bombada i a vegades es decora la part superior amb escultures; o els de caixa anglesa, amb un coronament superior de cornisa recta o semicircular sobresortint del conjunt. El model més generalitzat és el de caixa de violí d'estructura senzilla, de pi i a vegades policromat¹¹⁰⁵.

¹¹⁰⁴ Pey, 2007. Mainar, 1999.

¹¹⁰⁵ Consultar les imatges 161 a 164, Annex 8.2, que representen els diferents tipus.

Imatge 165: Fotografia del rellotge de Cal Marxandó, l'hostal de Sant Jaume de Frontanyà. Una actual i altre de 1933 feta per Fontanet, de la que es conserva també una còpia a l'Arxiu de la Masia Catalana.

4.3.3. MOBLE DE SUPORT

4.3.3.1. SEIENTS

Dins aquesta tipologia s'agrupen els mobles que tenen la funció de permetre reposar a les persones tenint les cames flexionades en angle recte, alguns d'ells amb un element vertical per recolzar l'esquena i/o amb laterals per reposar els braços. Poden rebre la denominació genèrica de **seti**, és a dir, moble de formes diverses que serveix per seure. Els seients comuns i generalitzats a les cases de pagès són els bancs, amb diferents tipologies, així com les cadires, tot i que la presència d'aquestes és inferior.

Trobem poques diferències en aquest tipus de mobiliari entre les diferents zones geogràfiques de la comarca, ja que es repeteixen les tipologies sempre dins els mateixos grups de seients. On sí trobem diferències és entre les cases més grans o que havien gaudit d'una situació econòmica diferenciada, respecte d'aquelles que havien estat destinades a masoveries o amb un nivell econòmic inferior, principalment pel que fa a la quantitat de bancs, a la diferenciació d'espais i a la presència de focs a terra tancats envoltats de bancs.

El treball de camp ens ha permès comprovar diferents tipologies de seients, alguns ubicats en el lloc pel qual van ser construïts, tot i tractar-se d'un moble fàcilment transportable fet que facilitaria el canvi de lloc. El fet de tenir un ús específic, com acompanyament de la taula, o necessari, per seure davant el foc, ha possibilitat aquesta conservació de la ubicació i del moble.

La documentació escrita consultada ens confirma la presència de les mateixes tipologies que hem observat en el treball de camp: el banc, amb respall o sense, principalment de pi, molt freqüent a partir de principis del segle XIV¹¹⁰⁶; la banqueta o escambell, també des del mateix segle; l'escó, banc documentat des d'inicis de l'edat mitjana, a vegades amb armaris i altres amb tauleta llevadissa, que trobem fins ben entrat el XIX; l'arquibanc, molt freqüent del segle XIV al XVIII; i la cadira, que s'esmenta des del segle XV, però que comença a sovintejar a partir del XVIII.

Bancs i cadires són un moble bàsicament utilitari, de construcció molt simple generalment amb encaixos, fets amb fusta de pi o noguer en el cas de les cadires, amb pocs elements ornamentals que es redueixen al perfil inferior ondulant del faldó

¹¹⁰⁶ Cal recordar que la documentació consultada correspon bàsicament a partir del segle XIV, fet que ens limita el coneixement del tipus de mobiliari en èpoques anteriors.

davanter o l'angle superior dels reposa braços laterals, que no introduirà motius de talla fins ben entrat el segle XVIII principalment en les cadires. Ni tan sols els bancs d'església tenen més ornament que aquest perfil ondulant o el nom del propietari gravat al respall. En molts d'aquests mobles es poden veure les traces del treball fet amb serra, aixol i ribot.

Com veurem a les tipologies, el banc es pot destinar a diferents usos i generalment l'ús també condiciona la seva forma i la denominació: banc, banca, bancal, banquet, variacions que comparteixen el mateix lexema i que tenen la mateixa finalitat bàsica però característiques específiques. També trobem denominacions que venen donades per l'ús o el destí: banc dels càntirs, banc de les olles, banc dels fogons, banc pairal, banc d'església, banc d'escola, banc d'espardenyer, banquet de puntaire, tamboret de munyir,...tots ells amb l'estructura constructiva bàsica similar però adaptats a la seva utilitat concreta i per tant clarament diferenciats.

Presència a la zona i ubicació a la casa:

La ubicació dels bancs i seients a les cases és comú a totes elles. Els bancs llargs sense respall o els que tenen respall, acostumen a acompanyar la taula de la sala. En alguns casos els trobem a la cuina al costat del foc com a complement d'un banc d'escó, o en les eixides i entrades, on s'han re ubicat degut a la desaparició de la taula gran o perquè feien funcions de repòs en aquests espais. Hem vist algun d'aquests bancs de taula encastats a la paret de la sala, de manera que només tenen les petges de davant i aprofiten la paret com a respall. A la documentació consultada aquest tipus de banc també el trobem des de l'edat mitjana i al llarg de les diferents èpoques històriques als mateixos espais de les cases; el banc simple el trobem a la cuina, menjador, habitacions, obradors; la banca, principalment a les cuines.

Els bancs escons sempre estan ubicats a la cuina, exempts o adossats a les parets tancant el foc, alguns amb tauletes abatibles. Crida l'atenció el fet d'haver detectat pocs bancs escó amb respall alt i taula abatible, probablement perquè han estat els primers en desaparèixer amb les transformacions de les cases en recerca de major espai a les cuines, però en canvi si són freqüents els senzills bancs arrambats o els escons petits amb respall i laterals. Als inventaris documentals els escons figuren a les cuines des del segle XIV, essent un dels mobles freqüents a les llars berguedanes

medievals, alguns amb armaris¹¹⁰⁷ o taules abatibles¹¹⁰⁸. També s'esmenten escons a la sala i a la cambra de dormir tot i que amb menys freqüència, i a partir del segle XV els trobem únicament a les cuines. Citem com a exemple la “cuina amb escó a l'entorn de la llar” que està documentada a la casa Santamaria de Serrateix el 1795¹¹⁰⁹.

El bancal o arquibanc era també un moble d'ús freqüent a l'edat mitjana, generalment ubicat a la cambra de dormir al costat del llit com a complement per guardar roba i quasi sempre a les cases benestants¹¹¹⁰, com també a la sala. A partir del segle XV ja no trobem aquest moble a la documentació i l'hem trobat esporàdicament a les cases visitades.

Tamborets, escambells, banquetes i banquetes són a diferents espais d'habitatge de la casa: cuina, rebost, sala, o als espais de producció: pastador, estables, graners. Esmentats a documentació des de principis del segle XIV¹¹¹¹.

La cadira també és un moble que hem trobat a diferents estances, des de la cuina i la sala, als dormitoris, sales de rebre, passadissos i eixides. També a la documentació, des del segle XIV fins a finals del XIX s'esmenten en diferents espais de la casa. La cadira documentada més antiga que hem trobat és a un document de 1383¹¹¹², tot i que veiem a diferents obres d'art anteriors que ja eren presents. També tenim referència de cadires plegables, de boga, de braços¹¹¹³, essent un moble freqüent a partir del segle XVIII.

Els mobles que no surten a la documentació consultada i que no es troben a les cases ja que és un moble bastant actual són les butaques, sofàs, divans. Per contra, troben un tipus de seient documentat a l'edat mitjana, l'anomenat **siti**, que segons alguns autors¹¹¹⁴ era un objecte cilíndric a manera de cabàs invertit que servia com a seient, podia ser de boga o un simple sac omplert de sorra a modus d'escambell¹¹¹⁵. Nosaltres pensem que la denominació siti es refereix a qualsevol objecte que servia

¹¹⁰⁷ “quoddam scon cum suis armariis”, a la cuina (1383f).

¹¹⁰⁸ “scons cum duobus postibus sive tabulis de scon” (1383g). “scon cum sua tabula” (1383k).

¹¹⁰⁹ Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i maria Castellar. ApSS, a Terradas, 1984.

¹¹¹⁰ “Un bancal qui es al costat del lit mayor” (1439); “un bancal del lit” (1441b); “archibanc a la cambra” per guardar roba i altre per farina i pa” (1461).

¹¹¹¹ “unum tripedem” i “unum scabellum” (1331); “ascabeig de fust” (1441b); escambell (1774); banquet (1383f); “un banquet en la lar” (1421b); “banquetam sotil” a la sala (1383-g); “banquetam modicam” a la cuina (1383h); “banquet sotil” (1476a); “duas banquetes” (1491).

¹¹¹² “Cadiram fusti”, 1383g.

¹¹¹³ “Cadeira blagadissa”, 1438, 1452, 1476-b; Cadira de boga, 1774, 1819.

¹¹¹⁴ Santandreu (2006).

¹¹¹⁵ Jofre Cardona tenia dos, un de boga i altre probablement d'espart en dues cambres, 1441b. Maties Serra en tenia a l'obrador, un siti de sac amb sorra, 1452.

per seure, essent una denominació genèrica i no específica. El mot castellà "silla" prové del llatí **siti - seti - sedere**, és dir, de la denominació genèrica; mentre que el mot català cadira té el seu origen en la paraula **cathedra**, que en origen es refereix a un seient d'una autoritat, d'una persona important.

Denominació a la documentació¹¹¹⁶

- Banc / banch: 1346, 1351b, 1352, 1362, 1365-a, 1383-a, 1383-b, 1476-b, 1509, 1506, 1580, 1795.
- Banc de pi: 1774, 1819. Banc cuir: 1476.
- Banc longum a la cambra: 1383e.
- Banc ab tres petges a la cuina: 1433.
- Banc espatller al menjador: 1795; dos bancs respatllers de pi a l'eixida: 1774.
- Banquet: 1383-a; un banquet en la lar: 1421.
- Banqueta, banquetam sotil a la sala: 1383a; banquetam modicam a la cuina: 1383c; 1476, 1491.
- Banchals: 1476b (*en lo menjador dos bancals un desus la taula i l'altre sotil*).
- Banca, unam bancham fusti: 1383i. unam bancham petyadam: 1383j, 1493.
- Banc escó:, 1493, 1498. Escon, escó: 1351, 1352, 1356, 1362, 1476, 1497, 1506, 1383-b, 1580. Escó a l'entorn del foc: 1795. Escó amb armaris: 1383c. Escan: 1383a. Scannum: 1383g, 1383j, 1383k.
- Banc escó amb tauleta levadisa: 1509; amb taula: 1580, 1774, 1819. Scons cum duobus postibus sive tabulis de scon: 1383g.

- Archibanc / archibanch: 1394, 1362, 1365a, 1476-a, 1479; *arquibanch de pinum* i *arquibanch de noguer*: 1383h. Duos arquibanchs lonchs sotils: 1383-g. Archibanquet: 1383i.
- Arquibanc sens tancadura: 1476, 1493. Archibanc ab sa tenchadura: 1421-a; arquibanc amb tancadura: 1476; archibanc amb pany i clau: 1441c, 1493, 1498, 1798; archibanc ab sa clau: 1444b.
- Arquibanc amb cobertor sense frontisses: 1498; arquibanc vel ab lo cobertor sens frontisa: 1509, 1798. Arquibanc sense frontisses: 1498.
- Archibanc ab sa taula: 1346

- Caixa de noguer amb braços, amb seient i respatller de couro: 1774.

- Tripedem: 1331.

¹¹¹⁶ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

- Scabellum: 1331; ascabeig de fust pintat: 1441-b; escambel:l 1774.
- Cadira, cadiram fusti: 1383g, 1437a, 1476a, 1476b, 1795, 1809, 1851c.
- Cadira blagadissa: 1438; cadira blagadissa en lo menyador i cadira en la cambre sobirana: 1452 1476b.
- Cadires de cuir: 1795. Cadira de palla: 1795. Cadira de boga: 1774, 1819. Cadires de braços: 1819.
- Siti: 1441b, 1452.
- Banc de fustayar, 1476b; cavallets de fustejar a l'eixida, 1774; banc de fuster a l'eixida, 1819

Denominacions locals:

Banc, bancal, banquet, banquet, banc de la taula

Banc de la cuina

Escó, banc escó, banc d'escó

Banc del foc, banc de la llar

Arquibanc, artibanc

Escambell

Tipologies:

Santiago Pey (2007) va fer una proposta de classificació dels seients en dues categories: els de capteniment i els de repòs. Els primers són aquells que ens permeten fer alguna activitat estant asseguts, mentre que els segons estan dissenyats principalment per descansar o fer alguna activitat relaxada. En el grup de seients de capteniment ubica la cadira, el banc, escambells i tamborets; mentre que entre els de repòs, el divan, butaca, sofà, tresillo, balancí.

Nosaltres proposem una classificació més àmplia, per tipologies, que té en compte les característiques estructurals dels mobles, de manera que els agrupem en tipologies que tenen una estructura base similar:

1-Banc, banc ras, banc respallier, banc escó, caixabanc, arquibanc, bancal

2-Escambell, tamboret, banquet, banquet, banquet de braços

3-Cadira, cadiratge, balancí. Siti, setial. Trona, carrutxes.

4-Butaca, sofà, divan, tresillo

4.3.3.1.1. BANC

El banc és un seient d'ús col·lectiu que generalment acompanya la taula principal o que es troba davant el foc, essent el tipus de seient més freqüent a les cases de pagès que, junt a escambells i tamborets, acostumava a ser l'únic moble per seure; de línia senzilla, amb dues o tres petges dobles segons la llargària, pot tenir respatlles i reposabraços, construït en fusta i amb pocs motius ornamentals. La presència d'aquests elements, respatlles i reposabraços, així com la longitud del seient, l'alçada del respatlle i la ubicació a la casa fan que rebin diferents denominacions, encara que tots són coneguts genèricament com bancs.

Distingim els grups:

- Banc / banc ras / banca
- Banc respatlle
- Banc escó / banc escó exempt amb respatlle / banc d'escó amb dosser / banc escó de paret o arrambat
- Caixabanc / arribanc / bancal
- Altres bancs amb diversos usos: banc dels càntirs i poals, banc de les olles, banc pairal,.....

Banc¹¹¹⁷

El primer tipus, **banc** o **banca**, és el més generalitzat a les cases. Exempts o arrambats a la paret, els trobem generalment a la sala, acompanyant la taula i acostumen a ser de la mateixa llargària que aquesta. També els trobem a les cuines i a d'altres espais de la casa, com els obradors o rebosts, però amb menys presència. Reben també la denominació de **banquet** o **banqueta** referint-se a un banc petit o curt.

¹¹¹⁷ Imatge 166, Annex 8.2.

El **banc ras**, o exempt, està construït principalment amb fusta de pi, amb una o més posts encadellades, que es sustenten sobre quatre potes rectes o inclinades disposades a parells i que s'encaixen al seient amb encaixos de trau i metxa, a vegades amb un travesser que les uneix i reforça l'estructura, i sovint amb faldó que tanca el seient per davant. Les petges dels bancs més rústecs són simples troncs quasi sense pelar, mentre que en d'altres són de secció quadrada ben escairada, o bé formades per una post vertical a cada extrem, de l'amplada del seient, a vegades amb la part central buidada en forma de v invertida o en semicercle. També trobem bancs que acompanyen la taula que tenen una sola petja a cada extrem, verticals i encaixades en un travesser horitzontal a ran de terra donant estabilitat al conjunt. En el cas de bancs molt llargs es reforcen amb una tercera petja, simple o doble, al centre.

També hem documentat **bancs arrambats** a la paret, que només tenen petges al davant i que acompanyen a la taula que s'ubica en un costat de la sala per aprofitar l'espai, en lloc de situar-la al centre. En aquests tipus la mateixa paret fa les funcions de respatllet. Aquests bancs es permeten una mínima decoració al faldó, vogit amb ondulacions a la part inferior, així com al seient, que tenen l'angle exterior arrodonit per facilitar l'ús.

Banc respatllet¹¹¹⁸

Aquest tipus, el **banc amb respatllet**, l'hem de diferenciar del banc escó, no només per l'estructura constructiva, sinó també per la ubicació a la casa. Tot i que també és present a les cuines, a la vora del foc com un precursor de l' escó, també sovintaja a la sala, eixides i entrades, convivint amb el banc ras. És un tipus de banc que hem trobat amb freqüència a les cases documentades.

Generalment fet amb fusta de pi, amb pocs exemplars de noguera o d'altres fustes. El seient pot estar construït amb un únic tauló o amb dos encadellats, igual que el respatllet que forma angle i està lleugerament inclinat cap a darrera. Les petges estan formades per dues estructures en forma de h, en la que recolzen el respatllet i el seient que estan clavats amb claus de cap pla de forja. El travesser de les potes està unit als muntants amb emmetxat de trau i metxa. Molts d'aquests bancs tenen un faldó davanter fent angle amb el seient i retallat en forma ondulant.

¹¹¹⁸ Imatge 167 i 168, Annex 8.2.

La denominació d'aquest banc està relacionada amb el lloc o l'ús, així, els bancs d'ús a les esglésies reben el nom de **banc d'església** o **banc pairal**, essent aquest darrer el que tenen a l'església les principals cases o famílies i que generalment tenen el nom gravat al respatller.

Hem localitzat pocs exemples de banc amb el respatller mòbil o giratori, que facilitava el canvi de costat per seure sense moure el banc. Aquesta tipologia era freqüent a les eixides o a les cuines.

Banc escó

L'**escó** és un banc, generalment exempt i amb respatller alt, que es situa a la vora del foc, davant o a un costat, tot i que les modificacions que s'han fet darrerament a algunes cases han provocat que molts d'ells es treguin de context. Ja va ser documentat per Ramon Violant¹¹¹⁹ i per Fritz Krüger¹¹²⁰ a principis del segle XX, a partir de les seves recerques a diferents zones del Pirineu, mostrant que el tipus de banc davant el foc és un element freqüent i comú a tota la zona, però que també s'estén a d'altres zones del Pirineu, com Aragó, Navarra i País Basc. Rep diferents denominacions segons la zona: **banc del foc** o **escó** a la zona catalana, **cadiera**, **cadira del foc** o **escaño** a la zona aragonesa¹¹²¹, **zizeilu**, **escañoa**¹¹²² o **süsülüa**¹¹²³ al país basc, tots ells amb característiques constructives molt similars. També els escons amb taules plegadisses es trobaven a les cases al llarg de tot el Pirineu, serralada Cantàbrica i fins a Galícia¹¹²⁴.

Podem distingir fins a tres tipus: el banc escó exempt, el banc escó amb dossier que divideix espais, i el banc arrambat a la paret situat dins l'espai que tanca el foc.

¹¹¹⁹ Violant, R. (1949, primera ed.). El Pirineo español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece. Ed. Altafulla, 4° edició, Barcelona 2003. P. 234.

¹¹²⁰ Krüger, F. (1966, edició original de 1939). Los altos Pirineos. Vol. I, Comarcas, casa y hacienda, segunda parte. Edició del Govern d'Aragó i editorial Garsineu, traducció de Xavier Campillo, 1996. P.307.

¹¹²¹ Krüger, F. (1996) vol. I, p. 305-306.

¹¹²² Violant, R. (1985: 196).

¹¹²³ Giese, Wilhelm (1931) Terminología de la casa Sulentina. Revista Internacional de los Estudios Vascos, núm. 22. pp. 1-15. París: Eusko Ikaskuntza.

¹¹²⁴ Krüger, F. (1996) vol. I, p. 308; Biarge i Biarge (2002).

El primer grup està format pels **bancs escó exempts amb respallier**¹¹²⁵ i/o laterals de poca alçada. Són fàcilment movibles i molts s'han conservat en tractar-se d'un moble molt senzill de construcció i sense decoració. El seient pot estar fet amb un, dos o tres taulons units, amb faldó davanter generalment recte, respallier de perfil recte lleugerament inclinat cap al darrere i format per un o dos taulons, altres dos verticals tanquen el banc pels costats fent la funció de reposabraços i que s'allarguen fins al terra formant les petges. Aquests laterals normalment tenen un perfil lleugerament corbat a la part superior, acabant en pseudovoluta a l'angle exterior, essent la única decoració d'aquest moble. Els laterals poden estar reforçats amb llistons clavats per la cara interna.

El segon tipus, no tan freqüent però també present, és el **banc escó amb dosser**¹¹²⁶, que per les seves dimensions actua com a separador d'espais. Generalment tenen el respallier alt amb dosser, de manera que aïlla visualment la llar de foc de la resta de la cuina, així el mateix banc ajuda a evitar que marxi l'escalfor de l'espai. Tenim alguns exemplars en els que el respallier arriba fins al sostre, de manera que forma part de l'estructura constructiva del mateix espai i delimita el conjunt on es troba la campana del foc. En la majoria d'exemples la part central del respallier es pot obrir cap endarrere, girant sobre dues frontisses de llibre, formant una taula que queda recolzada mitjançant dues petges també abatibles, deixant una finestra al banc, de manera que el seient queda a un costat i la taula a l'altre, així es pot utilitzar assentats al mateix banc o posant un banc a l'altre banda¹¹²⁷.

La construcció d'aquest banc està composta per un seient ample que queda tancat per darrera per un respallier alt des del terra fins quasi el sostre, i pels costats amb un plafó vertical més ample a la part del seient i que s'estreny per formar el reposabraços pujant fins la part superior on el banc es tanca amb un o dos prestatges que sobresurten formant el dosser. Els laterals tenen una decoració ondulant a la part de davant, mentre que els reposabraços tenen una pseudo voluta en punt rodó a l'angle i corbada a la part del mig, seguint la tipologia que veiem als diferents tipus d'escons. Alguns no tenen més que un lateral, de manera que l'altre costat queda encastat al mur.

¹¹²⁵ Imatge 169, Annex 8.2.

¹¹²⁶ Imatge 170, Annex 8.2.

¹¹²⁷ Al 1383g trobem documentat un escó que tenia taula, probablement abatible: *scons cum duobus postibus sive tabulis de scon*, Inventari dels béns de Pere de Coromines (APB, llibre notarial 341, f. 142v), a Santandreu, D. (2006).

El tercer tipus, el **banc escó de paret o arrambat**¹¹²⁸, és també un tipus d'escó, format per un conjunt de bancs que envolten el foc i que aprofiten la paret com a respall. Entre els diferents tipus de foc a terra que hem documentat trobem el que queda tancat entre envans formant una habitació petita que ajuda a recollir l'escalfor. En aquest espai de planta quadrangular, acostuma haver la campana del foc en front a la porta, i a cada costat de la xemeneia hi ha dos bancs arrambats a la paret que formen angle. Són bancs de fusta de pi, sense respall ja que utilitzen la mateixa paret, suportats amb petges verticals únicament per la part de davant i repartides segons la llargària dels bancs. No acostumen a tenir faldó davanter però si reposa braços en el lateral que toca amb el bastiment de la porta d'accés i que normalment forma un marc de fusta amb perfil ondulant que volta el perímetre de la porta. Alguns bancs són més amples ja que s'utilitzaven per dormir o per posar el bressol d'un infant. També trobem taules abatibles en aquests espais, de manera que es pot seure de costat a banda i banda de la taula.

Aquesta és una tipologia de banc pel foc molt freqüent en aquesta zona i de la que queden forces exemples. En canvi resten pocs focs rodons, que també tenien bancs arrambats situats a l'entorn i del que tan sols hem vist un encara actiu a tota la zona.

Generalment la fusta utilitzada per construir aquests tipus de bancs era el pi o del bedoll; amb un treball molt visible d'artesà fuster sense gaires problemes constructius i de factura molt simple, que utilitza encadellats per unir els taulons i encaixos de mitja mossa o de cua d'oronella per unir taulons verticals amb horitzontals i que s'ajuden amb claus de forja per subjectar els diferents components.

Els escons més antics que hem pogut documentar daten aproximadament de finals del segle XVII i la seva construcció s'estén fins ben entrat el segle XX, tot i que la datació és imprecisa, ja que el tipus de construcció es feia de la mateixa forma des de l'edat mitjana. Molts han arribat pintats, fet que ha facilitat la conservació de la fusta, i ja hem vist que la decoració és mínima.

Caixa-banc / arquibanc / bancal:

¹¹²⁸ Imatge 171, Annex 8.2.

L'**arquibanc**, també anomenat **caixa-banc** o **bancal**, és un banc amb caixa sota el seient. La forma del banc és variable, des de bancs escons amb dosser i caixa sota el seient, fins a caixes que s'utilitzaven com a banc sense respatllet. Eren mobles d'ús freqüent a l'edat mitjana, generalment ubicats la cambra de dormir al costat del llit com a complement per a guardar roba, també a les sales o, fins i tot, a les esglésies, però poc freqüents al costat del foc¹¹²⁹.

L'arquibanc o caixa-banc acostuma a tenir respatllet alt i laterals, a vegades amb taula abatible, amb el seient que s'aixeca ocultant un buc a sota que aprofita l'espai entre el seient i el terra.

La denominació de bancal es refereix a un banc més llarg que els normals i que a vegades tenien una caixa sota el seient¹¹³⁰. També es coneixia com a bancal el drap o tapís que s'utilitzava per cobrir el banc o seient¹¹³¹ i que sembla va donar nom a la caixa o banc que tapava. Segons Mainar, sembla que la denominació de setial, igual que la de bancal, es refereix a un drap que cobria un banc o arquibanc, i a la vegada a un seient o banc laborat, essent la primera una denominació genèrica com ja hem vist anteriorment.

Segons Krugger aquest tipus de bancs només es trobaven a la banda francesa dels Pirineus, tot i que també a Andorra o l'Urgell. La documentació ens ha mostrat que al Berguedà eren freqüents a les cases benestants dels segles XIV i XV, tot i que a partir del segle XVI ja no s'esmenten i tampoc els hem trobat a les cases visitades en el treball de camp. Desconeixem si aquesta mancança de presència és perquè era un moble poc utilitzat o perquè han desaparegut.

Finalment, assenyalar que la terminologia de caixa banc és utilitzada a l'Alt Urgell i Andorra¹¹³², mentre que al Berguedà és més freqüent el terme arquibanc per designar aquest tipus de banc. Hem localitzat un tipus d'arquibanc davant un foc a terra, i una caixa llarga que podria haver fet les funcions de bancal, tots dos a la zona de muntanya de l'Alt Berguedà.

¹¹²⁹ Archibanc a la cambra, un per guardar roba i altre per farina i pa: 1461. En lo menjador dos bancals un desus la taula i l'altre soti: 1476a. Un bancal qui es al costat del lit mayor: 1439. Un bancal del lit: 1441b.

¹¹³⁰ Segons A. Griera (1933) amb respatllet i reposabraços, comú a les esglésies. Segons el Diccionari Alcover-Moll, banc sense respatllet que servia de caixa.

¹¹³¹ Mainar, J. (1999). Griera, A. (1933). En la cambra jussana 4 bancals un de borra e dos d'Araguó: 1461.

¹¹³² Krugger, F. (1996) Vol. I, p. 308.

Bancs amb utilitats diverses¹¹³³

Volem també fer esment d'altres tipus de bancs amb diversos usos què, si bé no es tracta estrictament de seients, la denominació es refereix a un tipus de moble amb estructura similar al banc ras i que s'ha destinat a usos complementaris. Entre els que s'ha documentat a les cases tenim exemples de:

- banc ras amb ús específic per sustentar altres objectes: banc dels càntirs i poals o cantirer (banc format per una post de fusta amb forats dins els quals es sustenten els càntirs); banc de les olles o oller (banc amb una post suportada sobre petges i que té dos o tres forats, o més, per assentar-hi les olles quan es treuen del foc o dels fogons); bancs del llit (bancs de fusta sobre els que recolzen les posts que suporten la màrrega).
- bancs o taules de treball relacionades amb oficis o activitats específiques: banc d'espardenyer, banc de fuster; banc de manyà, de sabater; banquet de puntaire; banc o llit de matar el porc (format per dues posts convergents on es sacrifiquen els animals). En aquests casos es tracta d'una taula de treball que per les característiques físiques en alguns casos o perquè s'utilitza conjuntament com a taula i com a seient, rep la denominació de banc.

4.3.3.1.2. ESCAMBELL¹¹³⁴

- escambell, tamboret
- banquet, banqueta, banqueta de braços
- tamboret de munyir o de treball

L'**escambell** o **tamboret** és un seient petit i de poca alçada que serveix tant per seure com per pujar a sobre per guanyar alçada. Estan construïts de forma molt senzilla, amb simples posts clavades, en fusta de pi generalment, de volum cúbic amb la base oberta i amb un orifici circular al seient que serveix d'agafador per traslladar-ho. És un tipus de seient molt abundós en diferents èpoques i ja utilitzat a l'edat mitjana i que apareix a documentació de diferents èpoques. La denominació d'escambell s'ha mantingut fins a l'actualitat.

¹¹³³ Imatge 172, Annex 8.2.

¹¹³⁴ Imatge 173, Annex 8.2.

El seu ús es divers, ja que serveix com a seient per diferents tasques domèstiques, cosir, munyir, ... o simplement per seure davant del foc, molt utilitzat per la mainada degut a les seves proporcions.

Una variant de l'escambell és el tamboret, que acostuma a tenir petges verticals, sense respatlles i amb seient circular o quadrat de cordill, palla, boga, cuir o fusta.

Banqueta / banquet / banquet de braços

Són bancs petits, de poca alçada i de factura molt simple, a vegades amb les petges de troncs de fusta sense pelar i amb el seient fet amb un tronc tallat per la meitat, amb tres o quatre petges. Són utilitzats per les tasques domèstiques: munyir, encendre el foc, triar,...i la factura és molt artesanal, probablement perquè eren construïts pels mateixos pagesos per a cobrir una necessitat.

La banqueta de braços, més evolucionada que els anteriors, és un banc estret, per a una persona, amb dos reposabraços i generalment amb el seient entapissat. És un seient que trobem a les sales i sales d'espera a partir del renaixement. A la comarca és un moble que sorgeix tardanament, ja que a les cases de pagès no és primordial l'activitat de rebre i no era necessari un seient específic, així les tipologies corresponen al mobiliari de principis del segle XX.

4.3.3.1.3. CADIRA

- Cadira, cadiratge, cadira de braços
- Balancí
- Trona

La cadira, que és un moble molt freqüent a les llars actuals i des de principis del segle XX, és en canvi un moble que quasi no trobem a les masies berguedanes anteriors a aquesta època; com ja apuntava F. Krüger¹¹³⁵, les cadires eren inexistents en algunes zones del Pirineu a principis del segle XX, ja que el mobiliari per seure més utilitzat era el banc amb les seves variants, mentre que el seient individual era un objecte d'ús dels grups socials benestants i relacionat amb personatges molt privilegiats que marcaven

¹¹³⁵ Krugger, F. (1996) Vol. I, p. 313.

la seva singularitat i diferenciació a través d'un seient únic tal i com podem veure a nombroses representacions gràfiques (tro reial o religiós). A les cases estudiades la major part de cadires corresponen a diferents tipologies que agafen un període ampli que podem situar entre mitjans del XIX i mitjans del XX, tot i que amb excepcions puntuals.

La documentació consultada ens permet saber que al segle XIV i XV ja s'utilitzaven cadires a la zona, de fusta, algunes plegables (veure més amunt); què al segles XVII i XVIII hi havia cadires de braços a les que en deien **cadires de repòs**¹¹³⁶; que als segles XVIII i XIX hi havia de cuir, de palla, de balca o boga, i amb braços. Però també podem observar que efectivament es tracta d'un moble poc freqüent i que trobem principalment a cases benestants, al menjador o sala, o bé als dormitoris.

Si ens fixem en les cadires que acompanyen les imatges religioses, retaules o altres representacions iconogràfiques de diferents èpoques a la zona, podem observar l'evolució tipològica dels seients, des de les cadires on seuen les talles de la Mare de Déu romàniques i gòtiques, amb les petges de davant decorades formant columnes, fins als setis de perfil en h amb braços i respatlles baix o alt, ricament ornats i en els que es troben entronitzades figures de reis o de Crist i que apareixen en frontals d'altar, pintures murals o imatges medievals, renaixentistes i barroques. Ja aquestes representacions ens mostren que les cadires individuals són un moble utilitzat per grups socials molt específics, que a l'edat mitjana, si es tracta de cadires reials, el respatlle és alt i acabat en forma de frontó i fins i tot amb dossier; si és per imatges religioses, són setis amb braços laterals baixos, fins i tot de tisora o plegables; però no queda constància de la tipologia de cadires utilitzades per la població general fins que es començà a popularitzar l'ús de la cadira a partir dels segles XVI-XVII.

Les cadires segueixen un sistema constructiu característic i molt similar al banc amb respatlle: perfil en h, amb dues petges davanteres unides amb un travesser, dues petges posteriors més altes, unides amb un travesser inferior i dos o més travessers superiors que formen el respatlle. La decoració de les cadires la trobem en les formes que es donen a petges i travessers, així com als seients i respatlles, on l'artesà aplica les formes i característiques de l'estil artístic de cada època i que es converteixen en els elements diferenciadors de les cadires. De respatlles hi ha d'escala, amb travessers horitzontals entre dos muntants, de pala central d'influència anglesa i que normalment es decorava, circulars, entapissats....

¹¹³⁶ Serra Vilaró, 1989, llibre II, p. 269.

El seients estan formats per una marc de fusta al que s'encaixen les potes amb encaix de trau i metja. Aquest marc es reomple amb diferents sistemes per tal de suportar el pes de la persona: entreteixint materials molt diversos com cuir, tela, cordills de cànem o espart (encordillat), tiges de plantes com la boga o balca (embogat, embalcat). El marc també es pot reomplir amb reixeta (enreixat) preparant el marc del seient de forma adient ja que queda vist. Altres sistemes consisteixen en fer el seient tot de fusta o bé entapissat amb farciment de palla, borra, crin animal, fibres vegetals,...tot cobert amb tela o cuir. L' entapissat més antic es feia sobre una base plana de fusta, posteriorment es preparava una base de cingles entrecruades i clavades a la base del marc sobre les que es fixaven unes molles d'espitals metàl·liques cosides o lligades que es cobrien amb el material de farciment, després amb un folre que subjectava el conjunt i donava forma, i finalment la tela de tapisseria que quedava subjecta amb tatxes metàl·liques a tot el volt del marc de fusta, en acabat es cosia la roba amb puntades verticals, l' anomenat capitonat, que subjectava el conjunt. Actualment, aquest farciment ha estat substituït per escuma de poliuretà i buates, així com les cingles són de cautxú¹¹³⁷.

D'altra banda, les cadires plegables, plegadissa, de tisora o en X, són estructures de fusta entrecruades i que formen el seient a la intersecció. Els exemples més antics corresponen a les cadires curul (de cabdills militars o administradors romans) i a les cadires faldistori (reials o pontificals), totes dues plegables i sense respatller. En formes més evolucionades tenen respatller, mentre que el seient pot ser encordillat o de trama de fusta.

Les fustes utilitzades varien segons l'època. Les cadires més antigues eren de fusta de pi, pollancre o bedoll, tot i que per les més nobles també s'utilitzava la noguera. Quan es comencen a popularitzar es segueixen fent d'aquests materials les més corrents, mentre que les cadires de classes socials mitjanes i altes poden disposar de cadires de caoba, cedre, palissandre o xicaranda des de principis del segle XIX. Roure i faig, a més de noguera, caoba, llimoner, pi, bedoll, són fustes freqüents entre finals del XIX i principis del XX per a diferents tipus de seients.

Evolució històrica:

A partir de les cadires que hem vist a les cases i de les que s'esmenten a la documentació històrica, podem fer una evolució històrica del tipus i ús de cadires al

¹¹³⁷ Pey, S (2007).

Berguedà. Així, podem afirmar que a l'edat mitjana les cadires eren pràcticament inexistents a les cases de classes socials mitjanes i baixes, essent el banc i els escambells els seients més populars. Els tipus més antics són les plegables, tipologia que hem trobat puntualment documentada entre els segles XIV i XV¹¹³⁸, de les que tenim alguns exemples a esglésies que conserven cadires de tisora que podem situar cronològicament a finals del segle XVII.

És en aquesta època, amb el creixement de la burgesia, que augmenta el nombre de cadires a les cases, distribuint-se a diferents estances, des de menjadors a dormitoris. Una tipologia present és la cadira de frare, amb braços, respall i seient de cuir, tot i que és un moble més corrent en àmbits religiosos que domèstics. La primera cadira de cuir documentada a Catalunya data del 1514¹¹³⁹, mentre que les cadires encordades es comencen a popularitzar a partir del XVII, quan ja és un moble freqüent a les cases i que comencem a trobar a la documentació de la zona¹¹⁴⁰.

En època barroca la cadira més freqüent és l'anomenada cadira catalana popular, amb seient de boga o balca, fusta de pollancre, amb potes de davant i respall tornejat amb collarins i plints cilíndrics, travessers entre les petges i respall en escaleta o amb muntants verticals. Aquesta cadira va a variar molt poc la seva estructura des de inicis del segle XVIII fins ben entrat el segle XX i la trobem amb freqüència a les masies. Aquestes conviuen amb altre tipus de cadira típicament catalana d'aquesta època barroca, amb seient de boga i respall d'escaleta tornejat i rematat amb una figura circular o rosassa decorada amb talla. Aquest tipus de cadires, a més de ser freqüents a les cases, les trobem documentades a pintures d'exvots de la zona dels segles XVIII-XIX com els de l'església de La Torre a Montmajor¹¹⁴¹.

També en aquesta època els respalls es fan de lira, amb una pala de fusta al mig, tot i que són mobles d'ús a les cases benestants i no als masos, com passa amb els elements d'estil neoclàssic que es caracteritzen pels dossers entapissats o els dossers transparents (sense entapissar) freqüents entre 1790 i 1804.

A principis del XIX apareix el canapè, seient per 3-4 places i amb respall individualitzat per cada plaça i que tenim a alguna masia important. La recuperació econòmica també va afavorir l'increment de mobles domèstics; veiem com exemple que el 1819 a la casa Santamaria de Serrateix es van comprar 24 cadires per 27

¹¹³⁸ Imatge 174, Annex 8.2

¹¹³⁹ Mainar (1976: 83).

¹¹⁴⁰ Imatge 175, Annex 8.2

¹¹⁴¹ Imatge 176, Annex 8.2. Totes les imatges dels exvots són a l'Annex 8.2.2.2.

lliures¹¹⁴², i que a moltes cases les cadires de boga o de cuir són mobles molt normals i que es tenen en nombre important. En aquesta època s'introdueix la fusta de caoba, que es generalitza a mitjans del segle XIX, quan proliferen ebenistes especialitzats com els cadiraires que tenen tallers principalment a les ciutats. A les classes benestants, relacionades amb la nova burgesia industrial, s'estenen les cadires d'estil isabelí¹¹⁴³, amb formes arrodonides al respatllet i talla a les petges, amb seients de reixeta o entapissats; així com les d'estil imperi, de línies rectes i amb vernís xarolat què, en casos de masies riques, es barregen alguns exemplars amb la tradicional cadira catalana de boga.

Trobem també exemples de cadires modernistes o decò¹¹⁴⁴, però són exemples molt puntuals, quasi sempre formant part d'un grup de mobles, com un escriptori o un tocador, i amb decoració de factura senzilla fruit d'un ebenista local que transmetia els gustos de ciutat de l'època.

És en aquesta època, a finals del XIX i inici del segle XX, quan es comencen a fer mobles d'una forma industrial o en sèrie, i les cadires catalanes es comencen a substituir per les que són o imiten l'estil de fusta corbada vienès Thonet¹¹⁴⁵, més econòmiques i que amb diversos estils es convertiran en la cadira característica que s'utilitzarà majoritàriament a les cases fins a l'entrada de nous materials a mitjans del segle XX. Aquests mobles de fusta corbada deixen d'utilitzar seients de boga que encarien el producte, i són substituïts per plaques de fusta amb relleus decoratius. Durant els anys 1920-30 també es generalitzen un tipus de cadires i butaques que acompanyen taules d'escriptori a fàbriques i despatxos, fetes de roure amb els respatllets de llistons de fusta verticals.

Una tipologia de cadira que hem trobat molt freqüentment a les cases de millor posició social són els balancins. Seient que s'introdueix entre finals del segle XIX i inicis del XX, dels que trobem alguns exemples del tipus Thonet de fusta corbada amb seient i respatllet de reixeta. En tractar-se d'un moble amb una estructura molt característica s'ha conservat més a les cases que altres cadires que s'anaven substituint a mesura que s'espallaven, motiu que justifica la mancança de diferents estils entre les que hem documentat.

¹¹⁴² Terradas, I. (1984).

¹¹⁴³ Imatge 177, Annex 8.2.

¹¹⁴⁴ Imatge 178, Annex 8.2.

¹¹⁴⁵ Imatge 179 i 180, Annex 8.2.

Altres tipus de cadira localitzats són la cadira de repòs per anar de cos, que feia les funcions de comuna individual per a malalts i que consisteix en una cadira amb un recipient sota el seient.

També la **trona** pels nens la situem en aquest apartat. Moble amb estructura de cadireta alta amb braços i tauleta abatible per tal que les criatures puguin menjar a taula. El 1461, en l'inventari dels béns d'un parayre de la Pobla de Lillet s'esmenta una **cadira d'infant**¹¹⁴⁶.

Com a dada històrica esmentem que al mas Santamaria de Serrateix, l'any 1819 van comprar 24 cadires per 27 lliures, així com que els fusters anaven a la casa a treballar per jornals fent els mobles necessaris¹¹⁴⁷, fet que seria freqüent a les grans cases de pagès de la zona.

4.3.3.1.4. BUTACA, SOFÀ, DIVAN, CANAPÈ, TRESILLO¹¹⁴⁸

Al segle XVIII a les cases benestants era freqüent el canapè, que es posava a les sales de visita o en la saleta de les alcoves, fet amb seient de balca i fusta d'arbre de ribera o noguer. Normalment formaven un conjunt amb cadires i cadires de braços i van ser els precursors del sofà i la butaca. A les nostres cases de pagès es tracta d'un tipus de moble poc utilitzat, probablement perquè bancs i cadires ja feien les funcions principals com a seients. Hem documentat algun canapè descendent directe dels bancs amb respatlles però amb formes més decoratives, però són exemples molt puntuals, com les cadires de braços o butaques entapissades, que podem datar de mitjans del segle XIX per les característiques formals.

¹¹⁴⁶ Serra Vilaró (1947), llibre II, Pag 377-379. Imatge 181, Annex 8.2

¹¹⁴⁷ Terradas i Saborit, Ignasi (1984).

¹¹⁴⁸ Imatge 182, Annex 8.2.

4.3.3.2. TAULES

La taula és un moble format per un taulell pla suportat amb petges i sobre el que es poden desenvolupar diferents accions o simplement dipositar objectes. Es tracta d'un moble d'aparició molt antiga, tot i que es va estendre principalment des dels primers segles medievals acompanyada de bancs.

La construcció és similar en les diferents tipologies que podem classificar i més o menys evolucionada segons l'època històrica. El sobre o taulell està format per taulons de fusta clavats o encolats a travessers de reforç inferiors. Les petges, verticals o inclinades, s'encaixen en els angles d'un bastigi que agafa la forma del sobre i que suporta aquest. També hi ha taules, més modernes, amb un peu central format per un conjunt de peus curts que s'uneixen a una columna sobre la que descansa el taulell que generalment és circular o ovalat. A partir d'aquest sistema trobem altres tipus de petges desenvolupades que formen una piràmide o un con. Les taules circulars també tenen un bastigi inferior anomenat cinturó, rotllana o cintra i a més tenen una estructura inferior formada per travessers que formen un marc quadrat o una creu que ajuda a mantenir l'estabilitat del taulell. Complementen les taules els calaixos inferiors i ales abatibles que permeten ampliar-les.

Les fustes utilitzades varien segons l'època, tot i que predomina el pi, la noguera i el roure; així com els sistemes constructius que han evolucionat des de les simples posts clavades a la utilització de diferents tipus d'encaixos, principalment encadellats emboetats, de mitja mossa o de trau i metxa.

Evolució històrica:

Les taules medievals documentades més antigues estaven formades per un grup de posts juntes, segurament encadellades o amb algun barrot de reforç transversal a la cara inferior, que es disposava sobre dos "capitells" o petges, un a cada extrem, de manera que es muntava o desmuntava a conveniència segons la necessitat d'ús. Es tracta, per tant, d'un primer tipus de taula desmuntable o plegadissa, que en algunes ocasions podia fer altres funcions, per exemple de llit. Com ja apuntava Pey¹¹⁴⁹ és

¹¹⁴⁹ Pey, S. (2007). Glossari del moble. Edicions Escola Massana. Barcelona.

remarcable el fet que la denominació catalana “taula” fa referència directa a aquests primers elements que componen el moble, mentre que el mot castellà “mesa” procedeix del mot llatí “**mensa**”, que també significa ara d’altar, significat que si s’ha mantingut a casa nostra, tot i que per a un element molt específic. Així, als documents de l’edat mitjana, quan diuen “**tabulam**” es refereixen a les posts que componen un moble utilitari complementat amb petges i que acabarà per dir-se taula més endavant, quan les petges i el taulell es consideren parts del mateix moble. Trobem referències de “tabulam plegadizam” o “tabulam petjadam” o “tabulam ab sos capitells”; també taules exemptes o com un moble únic, en aquest cas la denominació és “tabulam sotil”; o bé fent referència a les mides, “magnum”, “pocha”.

La major part de taules citades a la documentació històrica es trobaven a la cuina, a la sala o al menjador, tot i que també a l’eixida, dormitoris, obrador, celler, porxo i entrada. Es tracta d’un moble molt generalitzat a la documentació consultada i també molt freqüent a les cases visitades, havent-hi més d’una taula a cada casa. Així, ja trobem taules des del segle XIV als documents consultats, tot i que també hi havia abans.

Les que es troben documentades amb ubicació a la cuina són de pi i a vegades plegadisses, ja al segle XIV. A vegades s’esmenta una taula acompanyada d’arquibanc en aquest segle, tot i que no és freqüent.

A la sala s’especifica que les taules són grans, acompanyades de bancs i generalment de pi, noguer o lledoner, i moltes amb calaixos pel pa. També són mobles freqüents des del segle XIV.

En canvi, és bàsicament partir del segle XVII que trobem a les cases una habitació menjador independent de la cuina i de la sala. En aquesta època apareixen les anomenades taules de potes de lira característiques de l’estil barroc, que es desenvoluparan en les posteriors taules de la A com a evolució esquemàtica de la primera.

A partir del segle XVII s’esmenten taules a l’eixida, de mida gran, però principalment de fusta de pi, matèria més corrent per a aquestes taules senzilles que abans eren més freqüents a entrades o porxos. Recordem que les eixides són una ampliació de les cases que es comença a fer a partir d’aquest segle, fruit de les ampliacions de les masies amb el progrés agrícola.

En canvi, als obradors són comuns els taulells per treballar, situats sobre cavallets, i que s’utilitzen per fer tasques de tot tipus: per pastar al forn, per fer diferents feines de

parayre (cardar, blegar, tallar...), el taulell o banc de fuster, o el taulell per tallar la carn..... que apareixen des del segle XIV. El banc de fuster el trobem sempre ubicat al porxo o a l'eixida i a diferents èpoques històriques (XV, XVIII, XIX) ja que es tractava d'un element utilitari necessari a les cases i masies.

La fusta més freqüent d'aquests mobles citats a la documentació és el pi, tot i que també fan referència a taules de noguera i de lledoner a la sala, és a dir, en mobles que es consideren de millor categoria, i també d'alzina.

Els escriptoris els trobem documentats a partir del segle XVIII, ubicats a l'habitació dels amos o a l'habitació que ocupa un capellà, en ells es guarden escriptures i altres documents de la casa i la família.

També s'ubiquen taules a diferents habitacions, fonamentalment a la de l'amo i des del segle XV. Acostumen a ser petites i de fusta de pi, noguer o alzina, és a dir, fent funcions de petites taules utilitàries.

Denominació a la documentació¹¹⁵⁰

- Mensam, 1331
- Tabula, taula, 1351b, 1351c, 1362, 1383d, 1383f, 1383i, 1430, 1461, 1695, 1795, 1819, 1825, 1851c
- Tabulam magnam, 1383g; taula gran, 1479, 1795, 1819
- Tauleta pocha, 1438
- Tabulam petjadam sotil, 1383h, 1365a, 1506; tabulam fusti petjadam 1383g; tabulam petjadam magnam, 1383k; taula petjada, 1383f, 1383h, 1383i, 1422d
- Tabulam de pinu petjadam magnam, 1383f, 1795, 1383f; taula de pi de 20 pams o més amb bancs, 1580; taula de fusta de lladoner amb 2 calaixos de pi i dos bancs estrets de pi, 1774; taula de noguer de vuit pams, 1774; taula de noguera, 1795
- Taula amb cavallets, 1383h; taula de noguer nova ab sos capitells, 1452; taula gran ab sos capitells e dos bancs, 1365a, 1423, 1461; taula de fusta ab sos capitells 1444a; capitels de taula, 1476a
- Tabulam plegadizam cum suis capitellis, 1383f, 1383g; taula blagadissa, 1441b
- Post ab capitells, 1365a; uns cavallets amb posts a la cambra, 1383f
- Taula ab arribanc, 1346
- Taula amb calaixos a la cuina, 1795

¹¹⁵⁰ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

- Tabulam oratoriis depictas 1383-e
- Taula de pastar, 1461, 1383f; taulells patits de forn, 1422d
- Taulell 1351a, 1346, 1352; 138-i
- Taulell de parayre, 1362
- Taulell de retallar amb seus cavallets, 1383h; taula de tallar 1383i; taulell de rebaixar amb cavallets, 1383f
- Taulell de plegar a l'obrador, 1383f
- Taulell de cardar, 1383f
- Taulell de fusta per salar els porcs al rebost, 1774
- Banch de fustayar, 1476b; cavallets de fustejar a l'eixida, 1774; banc de fuster a l'eixida, 1819
- Tauletas petites sotils de tanir scudellam, 1476a, 1476b
- Tauleta petita d'alzina amb petges a l'habitació, 1774; tauletes 1795
- Tabulam enguixadam scribendi, 1383f; escriptori, 1774, 1795

Denominacions locals:

Taula, taula de la sala, taula de cuina

Taula plegable o plegadissa, taula del foc

Taula "tocinera", taula de pastar

Presència a la zona i ubicació a la casa:

La ubicació actual d'aquest moble a les cases ha variat poc respecte al que ens deixen veure els documents històrics. El tipus de taula més freqüent és la taula amb petges de tisora o la taula de la A. Es tracta d'una de les tipologies dominants i amb presència principalment a les sales i a les cuines, i en menor nombre a eixides; en trobem de diferents mides, generalment amb calaix pel pa i acompanyades de bancs. Altre tipus també freqüent és la taula rectangular amb petges rectes, una tipologia més actual i que també trobem a cuines i sales, però que acostumen a ser més curtes que les anteriors. De taules amb peus de lira en trobem pocs exemplars, probablement perquè es tracta d'una tipologia anterior en el temps, fet que ha dificultat que ens arribessin exemplars, o perquè era un moble més aviat car pel tipus de construcció acurada i no estava a l'abast de totes les cases de pagès. Les que hem documentat tant es troben

a la sala com a l'eixida. Cal dir que el model de taula de potes de lira va ser repetit posteriorment i que es fa difícil aproximar la datació en alguns casos.

Les taules de cuina més corrents són les circulars amb ales abatibles, un tipus de taula característica de finals del segle XIX i principis del XX, utilitària i que es construïa en sèrie. En quant a les taules abatibles o plegadisses, sempre es troben en el mateix espai on hi ha el foc a terra, si disposa de banc escó arrambat a la paret i seguit, com d'escons amb dossier en els que les taules queden integrades.

Pel que fa a les tauletes de tipus auxiliar, es conserven moltes tauletes de nit al costat del llit en els dormitoris, altres taules auxiliars petites per a diferents usos i que trobem a molts espais diferents de les cases: sala, cuina, eixida, dormitori, passadissos, rebost, entrades, pastador, ...ja que l'ús a que es destinaven condicionava la ubicació i en ser de mida petita el canvi de lloc i de destí era fàcil.

Hem localitzat pocs escriptoris, principalment ubicats a cases benestants o masies importants i cronològicament de finals del XIX o principis del XX, mostrant una activitat específica poc freqüent i per la que no s'acostumava a disposar de mobiliari concret. Finalment, les taules utilitzades com pentinador, tocador o lavabo apareixen també en aquest mateix tipus d'habitatges i en aquesta mateixa època, relacionades amb un increment d'ús de les cases i a una especialització que anava de la mà de la burgesia creixent a l'entorn de l'economia agrícola i de la incipient industrialització tèxtil a la zona.

Tipologies:

A partir de les taules que hem documentat a les cases, podem establir una classificació tipològica que podem desenvolupar tenint en compte les funcions i usos, o bé l'estructura i forma del moble, que generalment ve donada també per la funció.

Si tenim en compte els diferents usos que poden tenir les taules podríem classificar-les en:

-Taula de menjar o de menjador, taula de cuina

-Taules d'escriure o d'escriptori

-Taules de treball, que poden tenir elements diferenciadors en la forma que s'adapten al tipus de treball u ofici que s'ha de desenvolupar.

-Tualell o taula de despatxar, taula de canvi (on es fan transaccions comercials en botigues o oficines), barra de bar (evolució del taulell de despatxar)

-Taufetes auxiliars per a diferents usos: consola, tauleta de nit, taula de joc (d'escacs, de cartes, de billar), vetllador (tauleta que s'utilitza en terrasses, jardins o bars, amb sobre circular i tres petges que s'uneixen a prop del terra), tauleta de centre, tauleta niu, raconeres, tocador, lligador, taula amb lavabo.

Si tenim en compte la seva estructura formal, podem distingir els següents grups tipològics que estan relacionats amb la classificació anterior:

1-Taules rectangulars amb capitells, cavallets o petges (de sala o cuina):
- de petges rectes
- de petges de lira
- de la A o de petges en tisora
taules d'escriptori, pupitres
taules de treball

2-Taules plegadisses
de paret
d'un banc escó

3-Taules circulars
amb ales abatibles
amb peu central

4- Taules auxiliars
tauleta de nit
vetllador, consola
taula de pastera
tocador, lligador, pentinador, taula de lavabo

4.3.3.2.1.TAULES RECTANGULARS AMB CAPITELLS, CAVALLETS O PETGES

La taula rectangular és d'origen medieval. Les que trobem esmentades a documentació històrica són d'aquest tipus, de posts sobre cavallets o capitells. Aquest

tipus de taules poden ser extensibles, ja que permeten afegir un altre taula o un taulell que pot quedar amagat a la part inferior quan no s'utilitza. També hi ha desplegable en llibre, amb un sobre doble que s'obre en dues meitats. Aquestes taules eren traslladables, ja que estaven formades per un conjunt de posts i petges movibles i tenien usos molt diversos, per tant ubicacions també a diferents espais de les cases.

Taula de la sala¹¹⁵¹

Un dels mobles representatius de les cases és la taula gran amb bancs, element imprescindible a la sala, que no falta mai, i que segueix una estructura i tipologia similars a tota la zona i a la resta de Catalunya. Amb el temps, les cases benestants que han seguit habitades han substituït les antigues taules de pi per taules modernes de noguer construïdes seguint les característiques de les antigues. Són sempre taules llargues, amb bancs a cada costat, ubicades seguint la direcció de la llargària de la sala, al centre o desplaçades a un costat per permetre el pas en aquelles sales més estretes. Totes elles porten un o dos calaixos pel pa a un dels laterals estrets i no es permeten gaires decoracions. Son les taules dels grans esdeveniments familiars, les que s'utilitzen per reunir molta gent al seu voltant, per això el seu lloc és preeminent a la casa.

Troblem diferents tipologies, des de les més senzilles de fusta de pi, a les construïdes en fusta de noguera o roure, també diferents tipus segons el tipus de petges, que tenen relació directa amb la cronologia de fabricació dels primers exemplars. Així podem distingir entre:

- Taula de la A o de petges en tisora. És la tipologia més antiga i més freqüent en les cases estudiades. També trobem aquestes taules des del XVII, malgrat que molt probablement aquest tipus de petges en forma de cavallet ja es devia utilitzar a l'edat mitjana, tal i com veiem en algunes pintures o en retaules gòtics. És aquest el tipus de taula més generalitzat a la zona, amb poques variants i quasi sempre feta amb fusta de pi, de diferents llargàries i que trobem tant a la sala com a la cuina. La construcció és molt simple, formada per un taulell de posts encadellades i clavades pels dos extrems a dos travessers en els que s'encaixen les potes, aquestes son dos parells de muntants lleugerament inclinats units per un travesser inferior i reforçades entre elles

¹¹⁵¹ Imatge 183, Annex 8.2.

mitjançant un travesser horitzontal i dos inclinats en els que recolza el sobre. La forma d'aquest element és el que li ha donat el sobrenom amb que se les coneix. La majoria d'aquestes taules tenen calaix del pa penjat de dues guies clavades a la part inferior del taulell i situat en un des los costats més amples.

- Taula de potes de lira, d'època barroca i no gaire freqüents en aquesta zona. Es tracta d'una tipologia de taula que es comença a fer des del segle XVII i molt estesa al XVIII. Formada per un taulell que queda sostingut per dos peus que tenen forma de bastidor i que recorden a una lira, subjectes o travades al taulell per dos fiadors o tirants de ferro collats als travessers horitzontals de cada petja, creuats al centre i subjectes al taulell per sota. La decoració d'aquestes taules es redueix al contorn de les petges, amb formes ondulants típicament barroques i variants segons l'artesà. Les més llargues també tenien un travesser de fusta horitzontal que unia els dos parells de petges.
- Taula amb potes rectes, amb faldó i amb calaix: formades per un sobre que es recolza sobre un cinturó vertical de fusta en el que s'encaixen quatre potes rectes. La cronologia és imprecisa, ja que es tracta del tipus de taula de posts amb capitells medieval que amb diferents modificacions estructurals i constructives s'han realitzat fins a l'actualitat. Tenim molts exemplars documentats, amb variacions mínimes i totes coincidint en la reduïda decoració que generalment es redueix a un acanalat a les potes en les més actuals o en la vora arrodonida del taulell. Moltes ens han arribat pintades amb posterioritat.

Taules de cuina¹¹⁵²

Aquests tipus de taules segueixen les formes de les anteriors, generalment una mica més petites de mida ja que eren auxiliars utilitzades a les cuines per fer tasques varies. Són de fustes senzilles, pi o bedoll, i construcció poc complicada. Generalment també tenen un o dos calaixos pel pa o pels coberts.

En aquest grup podem ubicar les taules de pastera. Taules amb potes baixes que servien per recolzar la pastera a sobre i que segueixen també la mateixa tipologia constructiva que les taules de cuina o de sala.

¹¹⁵² Imatge 184, Annex 8.2.

Taules d'escriptori¹¹⁵³

Les taules escriptori tenen una funció molt clara, per escriure i per consultar documentació. Generalment a l'escriptori es guardaven els documents importants de la casa i, degut a que es tracta d'un moble important, es mantenia a la casa conservant-lo amb més cura. Normalment els trobem a cases benestants del baix Berguedà, relacionades amb grans propietaris que disposaven de terres i cases, i que necessitaven un lloc per guardar la documentació generada. Els primers mobles que tenien aquesta funció de guardar papers eren les calaixeres d'escriptori que degut a la freqüència d'ús es van desenvolupar com a taula per tal de poder seure amb comoditat més estona.

Els escriptoris tenen diferents calaixos per guardar petites coses sota el taulell o a sobre formant un escambell, a vegades amb un tauler llevadís que tanca els calaixos a l'interior. Trobem exemples des de finals del segle XVIII, tot i que és un moble que serà abundós a partir de finals del XIX. El escriptoris més antics que hem vist són petits i amb tapa abatible, alguns amb compartiments sota la tapa, per utilitzar una única persona ocupant poc espai. També hem localitzat altres més moderns, de finals del segle XIX que eren destinats a despatxos i que segueixen l'estètica noucentista o modernista en la seva decoració. Disposen d'un taulell recolzat sobre dos bucs de calaixos, un a cada costat de manera que la part central queda buida per poder passar les cames. La mateixa estructura la seguiran les taules d'estil americà en roure, realitzades en sèrie i seguint un model molt característic que es va utilitzar en els despatxos de fàbriques, comerços i altres oficis durant el primer quart del segle XX.

Un desenvolupament més modern d'aquesta tipologia d'escriptori d'estil americà, és el que queda tancat amb una porta de puja i baixa o de persiana, formada per un seguit de llistons units amb unes cintes encolades per darrera que permeten la flexibilitat necessària per poder lliscar la porta dins les dues guies laterals, i que permeten amagar la porta a la part de darrera del moble per deixar vist el taulell quan es necessita treballar. Aquest tipus d'escriptori és conegut com secreter o buró i disposa d'un seguit de caselles a la part interior per endreçar els papers.

En quant als pupitres utilitzats a les escoles, es tracta d'un objecte que no trobem a les cases, ja que tenien una funció molt específica, tot i seguint les característiques dels primers escriptoris amb tapa utilitzats a les cases. Alguns formen conjunt amb un banc o amb cadires amb seient abatible.

¹¹⁵³ Imatge 185, Annex 8.2.

Taules de treball

Segons la finalitat o el treball que s'ha de desenvolupar les taules s'adapten afegint certs elements o modificant lleugerament les característiques. Podem distingir diferents tipus de taules relacionades amb oficis, dels que arriben a ser una veritable eina de treball: de dibuix, banc o taula de fuster, de manyà, d'espardenyer, de sabater, de baster, de joier,....tot i que en aquests casos la denominació de banc s'aplica a una tipologia de moble que en realitat és una taula però que té una estructura més propera a un banc i que ja hem tractat a l'apartat dels bancs. Totes elles segueixen una estructura bàsica idèntica: un taulell sobre petges que l'aixequen del terra per tal de poder treballar dret o assentat, però cada una amb elements específics per facilitar la feina a la que es destina: mordassa o cargol de banc al de fuster, inclinació del taulell a la taula de dibuix, mordassa i taulell inclinat al d'espardenyer.....

Algunes d'aquestes taules, com el banc de fuster o la taula de parayre ja apareixen a documentació medieval, deixant present que són elements que es vénen utilitzant des de que l'home desenvolupa diferents oficis. Tenim constància de taules de pastar (any 1383), taulells per complementar el treball al forn (1422), taulells de parayre (1362), de retallar, de plegar o per cardar llana (1383) ubicades a l'obrador, o el sempre present banc de fuster (1476) que trobem a moltes cases ja que era un element essencial degut al manteniment necessari d'eines i mobles.

4.3.3.2.2. TAULES PLEGADISSES¹¹⁵⁴

Les taules plegadisses s'utilitzen també des de l'edat mitjana a quasi totes les cases, generalment formant conjunt amb el banc escó a l'espai del foc a terra, ja que la manca d'espai provocava disposar d'aquest tipus de taula que s'utilitzava per menjar a la vora del foc.

Hem diferenciat dos tipus, les taules plegadisses que queden pujades a la paret quan no s'utilitzen, i les que es pleguen formant també el respall d'un banc.

¹¹⁵⁴ Imatge 186, Annex 8.2.

Tots dos tipus són d'estructura senzilla, construïdes amb les mateixes fustes que els bancs i seguint la mateixa tipologia constructiva. Formades per un taulell rectangular subjecte amb frontisses de llibre o de pala a la paret del banc o a un travesser collat a la paret de l'estança. Disposen d'una o dues petges que es despleguen en baixar la taula i que queden subjectes al taulell també amb frontisses per permetre l'obertura; a vegades les petges són rectes, i altres formen una V de manera que convergeixen en un únic punt al terra. Aquestes taules plegadisses són taules auxiliars, complement de la taula de la sala i utilitzada de forma diària en l'espai on es desenvolupaven els àpats.

4.3.3.2.3. TAULES CIRCULARS¹¹⁵⁵

Les taules circulars són una tipologia bastant moderna, ja que els tipus que hem documentat els podem situar cronològicament a mitjans del segle XIX com a data més reculada. Tot i que la documentació no deixa clar si entre les taules que cita hi havien circulars, és molt probable que així fos, per tant, els tipus que trobem poden conservar elements o estructura de models cronològicament anteriors.

Generalment aquest tipus de taules les trobem a la cuina, a l'espai del foc o al pastador, fet que mostra que es tractava de taules auxiliars pel treball o que feien les mateixes funcions que les taules plegadisses. Algunes d'aquestes taules permetien posar un braser a l'interior.

L'estructura és molt similar a totes, un taulell circular dividit en tres, de manera que a cada banda té una part plegable de manera que queda una taula rectangular fàcil d'arraconar. El taulell té les bores arrodonides o en bec d'ànec i les ales es subjecten amb un tirant de ferro mòbil. Queda recolzat sobre quatre petges disposades formant un rectangle, amb faldó a la part superior que amaga un o dos calaixos. Les petges poden ser rectes, amb xamfrà o bé tornejades. La major part d'aquestes taules ens han arribat pintades, ja que era una manera de garantir la netedat de la fusta en un moble que s'utilitzava en contacte amb el menjar. Tot i que les quatre petges és el tipus més freqüent de suport, també hi ha taules amb un peu central, de columna sobre tres peus contra corbats.

¹¹⁵⁵ Imatge 187, Annex 8.2.

4.3.3.2.4. TAULES AUXILIARS

Són taules petites que serveixen per a usos auxiliars o de suport a diferents tasques. La tipologia que més trobem a les cases són les tauletes de nit que acompanyen als llits des de finals del segle XIX, i els vetlladors o consoles, taula auxiliar que apareix al segle XVIII i que servia per posar un llum o canelobre, tot i que les que trobem són mobles de finals del XIX com a data més antiga. També podem ubicar en aquest apartat les taules de joc o les de màquina de cosir, però en tractar-se de mobles poc representatius en el primer cas, o moderns en el segon, per la qual cosa no les tractarem.

Podem diferenciar els següents tipus:

Tauleta de nit

Vetllador, consola, mènsula

Taula de pastera

Tocador, lligador, pentinador, taula de lavabo

Tauleta de nit¹¹⁵⁶

Les tauletes de nit apareixen a finals del segle XIX, complement del llit i seguint les característiques decoratives d'aquests, ja que generalment es feien per formar un conjunt. L'estructura bàsica consisteix en un moble amb una porta a la part inferior, un calaix o sobre, cobert amb un marbre i suportat sobre quatre petges que l'aixequen del terra. La porta inferior tapa un compartiment on es guardava la gibrelleta. Els models més evolucionats tenen un petit prestatge a la part superior suportat per una paret que tanca la tauleta per darrera. Mantenint l'estructura, trobem diferents variants que segueixen les característiques decoratives de les diferents etapes històriques, de manera que segueixen les característiques de llits, calaixeres i armaris.

¹¹⁵⁶ Imatge 188, Annex 8.2.

Vetllador, consola, mènsula

Son taules que es mantenen arrambades a la paret, generalment amples, que es posaven als rebedors de les cases urbanes, fonamentalment, ja que tenen una funció bàsicament decorativa i que acostuma anar acompanyada d'un mirall. És un moble poc freqüent a les cases de pagès i del que tan sols hem trobat un o dos exemples, així no podem dir que sigui representatiu a les masies, tot i que si el trobem als habitatges urbans relacionats amb la nova industrialització de finals del segle XIX, tractant-se d'un moble importat.

El vetllador apareix al segle XIX, és una taula utilitzada en jardins, a l'aire lliure, amb un sobre circular de marbre i tres peus, generalment de ferro, que queden recollits a la part inferior formant un nus recollit per un cercle. És el tipus de taula utilitzada en bars, tant a l'interior com a l'exterior.

La consola és un moble que apareix al segle XVII, format per una taula rectangular amb un calaix a la part central i coronat per un mirall. El sobre queda suportat per dues petges laterals, generalment contracorbades o tallades, o bé que s'uneixen en un nus central. Són mobles d'estructura arquitectònica i de grans dimensions, generalment d'estil barroc o neoclàssic, amb petges contra corbades i decoració que varia segons l'estil però que utilitza la talla, la marqueteria i el daurat. Aquest tipus de moble es va utilitzar també com a tocador o lligador. Una variant és la mènsula, que no disposa de petges, i queda fixada a la paret.

Taules de pastera

La taula de la pastera és una taula auxiliar que serveix per posar la pastera a sobre de manera que guanyi alçada per facilitar la feina. Són taules que segueixen l'estructura de les taules de la A o de les de petges rectes de la cuina, però de menys alçada, i que a vegades disposen d'un calaix central. La construcció és molt senzilla, en tractar-se d'un moble molt utilitari, de fusta de pi i sense cap tipus de decoració.

Lligador, tocador, pentinador

Les tres denominacions són sinònims¹¹⁵⁷ i es refereixen a un moble que tenia un ús molt específic entre les dones: pentinar-se, arreglar-se davant el mirall, tenint totes les

¹¹⁵⁷ Piera, M. (2008: 103).

coses necessàries a mà, a més de poder guardar les joies. La mateixa descripció ja deixa veure que no es tracta d'un moble d'ús comú a totes les cases. Generalment eren de fustes bones, noguer, caoba, amb decoració amb marqueteria o amb talla. Normalment està format per una taula amb calaixos sota el sobre i un mirall recolzat o basculat sobre aquest. A vegades els calaixos també es disposen sobre aquest en forma d'escambell. En tractar-se d'un moble que és en part una taula i en part una calaixera d'encabiment, molts autors el classifiquen entre les calaixeres. Nosaltres l'hem situat entre les taules ja que l'ús va sempre condicionat a seure davant.

Aquest tipus de moble tampoc és un dels objectes més freqüents i està molt relacionada la seva ubicació amb certs tipus de cases. Generalment en trobem a cases de pagès importants o a cases de ciutat de la nova burgesia, ja que un moble tan específic que era més aviat un luxe, a les cases de pagès únicament estava representat pels lavabos de gerra i safata.

El tipus més antic que hem pogut documentar el podem situar dins l'estil isabelí, és a dir, durant el segon quart del segle XIX, moble que segueix una estructura tipus consola, és a dir, un taulell suportat per unes petges arrambades a la paret, amb calaix sota el sobre, i mirall, alguns amb calaixos formant escambell¹¹⁵⁸.

El tocador va evolucionar cap a un moble que també albergava un lavabo a la part superior i amb galleda a sota amagada darrera dues portes, moble que va generalitzar el seu ús a les cases nobles de finals del segle XIX. La forma més senzilla d'aquest tipus de moble és el simple lavabo amb gibrell, galleda per recollir l'aigua bruta i gerra per l'aigua neta, molts d'ells proveïts de mirall. La major part són de fusta de faig, tot i que també hi ha fets en ferro forjat. Formats per un cercle de fusta dins el que es recolza la safata, suportat per tres petges, amb un o dos penjadors en forma d'orella als laterals del cercle, amb mirall en alguns casos, i amb un prestatge a la part inferior entre les petges, per posar la galleda o la gerra d'aigua.

¹¹⁵⁸ Imatge 189, Annex 8.2.

4.3.3.3. LLITS

El llit, moble que s'utilitza per descansar, té el seu precedent en el jaç, és a dir, qualsevol element més o menys pla que servia per jeure aïllant el cos del sòl. L'evolució d'aquest moble ha estat directament condicionada per la recerca de major grau de comoditat, fet que va provocar la introducció de nous elements constructius i decoratius relacionats amb cada període històric i que el convertiren en un moble sumptuós, alguns amb dosser o cobricel sobre la capçalera d'on pengen cortinatges. El llit generalment està format pel capçal i la peuera, units amb dos barrots laterals entre els que es disposen les posts del llit sobre les que descansarà el matalàs i/o el somier. Les dimensions dels llits eren més o menys estipulades ja des del segle XIII (Serra Vilaró, 1947: 418): hi havia llits de quatre pams o de solter (80 cm), llits de monja o de cinc pams (aproximadament 1 m), i llits grans o de set pams (135-140 cm), amplades que es mantindran amb poques variacions a les diferents etapes històriques. Tot seguit veurem els tipus que es donen en diferents èpoques i els exemples que trobem a les cases i a la documentació de la zona.

Evolució històrica:

El llit és un moble que sempre surt als inventaris de les cases berguedanes des de l'Edat Mitjana, fet que demostra que històricament ha estat un dels mobles més importants de les cases o, al menys, imprescindible. El tipus més antic que trobem referenciat era una simple llotxa¹¹⁵⁹ o màrfega que es situava sobre un banc, bancal o una estrada aixecada del terra, tot i que també hi havia el *llit de cordes*¹¹⁶⁰ (1356) o de *tisora* plegable, i el *catre*, dues tipologies que es van mantenir fins a finals del segle XIX convivint amb models més evolucionats.

La documentació medieval dels segles XIII al XV fa referència a diferents tipus: *bancals*, *llits de posts* o de *bancs* i *llits de colga*, els dos darrers freqüents a l'edat mitjana al Berguedà¹¹⁶¹ en els que la màrfega es suportava sobre unes taules de fusta que reposaven damunt dos bancs que formaven les petges. El mot *llit de colga* el relacionem directament amb el llit de posts, fent referència al fet de colgar-se al llit, és a dir, ficar-se al llit i tapar-se amb la roba, denominació que es donava per diferenciar-

¹¹⁵⁹ La llotxa era una caixa-banc que s'utilitzava per guardar roba i que podia fer les funcions de lloc per dormir. (Bassegoda, B., 1994: 53, a *Moble Català*, AA.VV.).

¹¹⁶⁰ Que també va documentar Ramon Violant per a la zona de la Ribagorça. Violant, R. (1949: 236).

¹¹⁶¹ Serra Vilaró (1948, 1989 edició facsímil), Santandreu (2006), Tous (1985).

lo del llit de tisora o del simple jaç al terra. Mentre el mot llit es refereix a l'estructura de fusta, la colga pot fer referència al conjunt format per matalàs o màrfega i les robes per tapar-se que es situen sobre l'estructura de fusta del llit. Per exemple *unam colgam petjadam cum paleis bonam*, a l'inventari de Pere Coromines l'any 1383, o una *colga plena de paylla*, citada a l'inventari de Jofre Cardona, el 1441¹¹⁶². Tot i així hem trobat referències d'estudiosos que interpreten el llit de colga com un llit de calaix o encaixat¹¹⁶³, amb estructura formada per quatre peus i un calaix rectangular al mig en el que es posa el matalàs.

Les colgues, veiem que eren plenes de palla, tot i que també hi ha màrfegues plenes de llana¹¹⁶⁴. Com ja hem vist en altre apartat d'aquest document, en aquesta època la roba de llit estava formada pel llençol, flassada, borrassa, travesser (coixí) i cobrellit. Els llençols eren generalment de bri de cànem, de lli, o de llana. Les flassades generalment fetes de llana i derivats, com la borra i el borrell, i normalment eren llistades. El travesser era el coixí llarg, generalment ple de ploma o borra i de les mateixes robes que els llençols. Els cobrellits podien ser de seda, llana, o fins i tot de pells, i sembla que només tenien a les cases benestants a l'edat mitjana, mentre que les vànoves eren més freqüents a tots els nivells socials. El dot d'una noia, principalment entre els segles XIII-XIV¹¹⁶⁵ constava de la seva roba i el llit nupcial amb tot el guarniment necessari; el llit, format per banc, posts i capitells o capçal, matalàs o màrfega, llençols, coixí i cobrellit. Segons ens deixà constància Serra Vilaró¹¹⁶⁶, al segle XII els llits complets tenien "*culciata, saclito, flaçata, linteaminibus* (llençol de lli) *et pulvinare*", la roba de llit estava formada per "*unam plomaçam, unum par linteaminum, unum par lodicum* (de borra), *unum pulvinar* (cobertor) *et unum sacliletum*".

Molts d'aquests llits dels segles XIV i XV serien tornejats. A Bagà eren coneguts els torners que feien llits tornejats de faig o auró i que comerciaven a Berga; feien llits de cinc pams, però també més amples, i els trobem documentats a finals del segle XIII¹¹⁶⁷. Molt probablement també hi hauria llits policromats, tot i que la documentació consultada a la zona no fa esment en aquesta època, així com llits amb dossier que serien més freqüents en nivells socials benestants i nobiliaris.

¹¹⁶² Santandreu (2006), consultar resum documental a l'Annex 8.3.

¹¹⁶³ Mas, S. (2003), p. 175. Violant, R. (1949: 236).

¹¹⁶⁴ A partir del XVII hi ha màrfegues farcides de fulles seques de blat de moro, de la que hem trobat un exemple a Sagàs.

¹¹⁶⁵ Serra Vilaró (1989), p. 418 vol. II, Santandreu (2006).

¹¹⁶⁶ Llibre II, p. 269.

¹¹⁶⁷ Serra Vilaró, llibre segon, p. 418.

Durant el renaixement i el barroc (segles XV a XVII), la documentació és escassa i no permet esbrinar la forma dels llits, tot i que sabem que hi havia de bancs (1476, 1695), de pilars (1695), amb peus de gall, amb guarniments (1580) i principalment construïts amb fusta de pi (1695).

A inicis del segle XVII, en ple barroc, hi ha un canvi en la forma de les petges, ja que s'utilitzen els *llits de bancs de peu de gall*, que trobem a la documentació del Berguedà a partir del segle XVIII (1774, 1819). Es tracta d'un llit format per dos bancs amb potes bifurcades del que hem trobat moltes referències documentals, però únicament hem vist un exemple a les cases estudiades, a Mateus de Sagàs, format per dues petges sobre les que descansen travessers de fusta sobre el que es posa el matalàs consistent en un sac farcit de fulles de blat de moro¹¹⁶⁸, també anomenat llit de posts. Aquesta tipologia també la va observar Fritz Krügger¹¹⁶⁹ a d'altres zones d'Europa, tant en nivells socials benestants com pagesos.

A mitjans del segle XVII prenen importància els *llits de pilars o de piles*, tornejats, amb capçals que mostren elements decoratius característics del barroc flanquejats per dos pilars i amb decoració a la part central, moltes vegades amb motius religiosos amb motllura i talla, tot i que també hi ha policromats amagant la fusta natural. Els pilars poden ser afuats, rematats amb pinacles tornejats o balaustres salomòniques. Tot i que sembla que a Catalunya era freqüent la noguera, només ens surten esmentats llits de pi en aquesta època. Hi tenim constància de llits de mitjos pilars o de pilars curts, freqüents a diferents zones de Catalunya des de mitjans del XVII, i llits de pilars llargs, que probablement tenien dosser i cortines. El 1695 hi havia llits de pilars a una cambra de la casa Salvans de Sagàs, convivint amb llits de bancs; també al 1774 a la casa Pou de Sagàs hi havia un bon nombre de llits de pilars curts tornejats de noguer, de cervera i de perer, i també un llit de pilars llargs. A principis del segle XIX també trobem llits d'aquests dos tipus a les cases, tant a les habitacions dels amos com a les de les minyones.

A la segona meitat del XVII s'utilitzava el *llit de camilles*, llit amb dosser i amb cortines. Era un moble de luxe, o més aviat de nivells socials benestants, que convivia amb els llits de bancs, d'ús més freqüent. El 1774, a l'inventari dels béns de la casa Pou de Sagàs, hi havia un "*llit de camilla de cervera tornejat amb capçalera de noguer tornejada*", que es trobava a l'habitació pujant l'escala, probablement la principal. Aquest tipus de llit, a finals del XVII va deixar pas al *llit a la imperiala*, amb dosser i

¹¹⁶⁸ Es pot veure les fotografies 191 i 192 als Annexes 8.2.1.2.

¹¹⁶⁹ Krüger, F. (1963: 466).

dues cortines a la capçalera. No hem vist aquestes tipologies a les cases de la zona, però si hem vist un llit de camilla en un ex-vot de finals del XVIII o principis del XIX conservat a Sant Jaume de Codonyet de Sorba (Montmajor)¹¹⁷⁰.

Convé assenyalar que en aquesta època, d' inici del segle XVII a principis del XVIII conviuen tots aquests tipus de llit, els de bancs amb peus de gall, els de pilars amb capçal i els de camilla. Al segle XVII a Catalunya es dona un tipus de llit que serà característic a tot el territori, format per un bastidor, quatre pilars tornejats o afuats i capçalera de silueta vogida barroca construïda amb un plafó de posts horitzontals encadellades i a vegades emmarcat entre els dos pilars. Aquest tipus de llit, conegut com a *llit català*, té el seu exponent màxim en els llits d'Olot, caracteritzat pel capçal llis amb motius pictòrics geomètrics i florals que emmarquen un motiu central religiós, alguns amb elements de talla daurats, tot i que el daurat és un recurs poc utilitzat a Catalunya i que trobem aïlladament en exemples de cases senyorials¹¹⁷¹. La denominació ve donada per haver un important centre de producció a Olot, del que Francisco de Zamora, l'any 1973, va deixar constància especificant que hi havia "*6 maestros de hacer camas que hacen 300 para América y otras partes*"¹¹⁷², tot i que no va ser l'únic productor a Catalunya (també es coneixen els de la Cerdanya o la plana de Vic). Els més senzills eren pintats imitant marbre o jaspats, però també hi havia d'un sol color, predominant el verd. La forma de la capçalera s'adapta a l'estètica de cada època, de manera que durant el barroc són vogits amb corbes i contra corbes, i entrant en període neoclàssic abunden les formes ovalades o rectangulars, amb motius religiosos al centre principalment de sants o advocacions dels propietaris. Les fustes més utilitzades en aquests llits són el pi, l'àlber i el bedoll.

A mitjans del XVIII s'utilitza la pota cabriolada o "peu de cabra", tipus de pota que es feia servir en diferents tipologies de mobles que es trobaven principalment en cases benestants. Els llits tenen pilars sense tornejar i amb aquesta forma corbada, generalment fets de fustes nobles com la noguera, amb capçal llis entre els dos pilars rematat per un frontó a la part superior amb decoració tallada o d'incrustació de metall o de boix. Tenim molts exemples d'aquesta tipologia, ja que en tractar-se de llits de fustes de bona qualitat s'han mantingut a les cases.

En quant a la ubicació, mentre que a l'Edat Mitjana les habitacions o cambres estaven al costat de la sala o de la llar, en espais clarament diferenciats; als segles XVI-XVII

¹¹⁷⁰ Imatge 190, Annex 8.2. A l'Annex 8.2.2.2 hi ha fotografies dels exvots que es conserven a Sant Jaume de Codonyet i a la capella de la Torreta de Montmajor, amb diverses representacions de llits d'aquesta època.

¹¹⁷¹ Creixell, R.M. (1994).

¹¹⁷² Zamora, F. (1973). Diario de los viajes hechos en Catalunya. Ed. Curial, Barcelona. P. 76.

trobem el nombre més important a l'entorn de la sala, igual que en les èpoques posteriors. Però a partir de mitjans del XVII i principis del XVIII es multipliquen les habitacions amb alcova, novetat característica d'aquesta època. L'alcova és la part de la cambra destinada a dormitori, ubicada en un espai partit que té una saleta a l'accés, dins el mateix espai. Quan es comencen a fer alcoves a les cases, els llits no necessiten les cortines per protegir-se del fred i la forma es modifica, predominant els de mitjos pilars, passant les cortines a posar-se a la porta de l'alcova.

A finals del segle XVIII, amb el corrent neoclàssic (1750-1815), els llits adquireixen línies geomètriques, les petges tornen a ser rectes de pilars cilíndrics tornejats i afuats a la part superior i a la inferior, amb capçal rectangular entre pilars, amb frontó curvilini o plafó oval. Moltes vegades estaven pintats imitant marbre o jaspi, amb motlures daurades, o fets de fustes nobles com caoba amb vernís lustre, xapa de caoba o imitació; al centre del capçal s'ubica l'anagrama marià o de Crist en lloc d'imatges de sants, generalment de talla o de marqueteria.

Ja hem vist que la ubicació dels llits a alcoves és una novetat d'aquesta època que es donava a tota Espanya i que sembla que des d'aquí es va passar a França¹¹⁷³, però, mentre les alcoves de finals del barroc tenen la porta que separa amb llinda de corba i contra corba, a l'època neoclàssica són d'arquitrau sobre columnes amb capitells en els exemples de les cases benestants, o bé rectangulars en els exemples més populars. Les parets de les alcoves es pintaven amb plafons resseguits de greques, o imitant cortinatges, cosa que veiem a les cases de pagès de nivell social més important, principalment al baix Berguedà.

Durant la primera meitat del segle XIX, coincidint amb el període romàntic, els llits tenien capçalera amb bastigi rectangular sostinguda per pilars tornejats, alguns amb vogits ondulants en coll de cigne i capçals amb coronaments en forma de copa o escut, de fusta xapada, amb talles daurades i aplicacions metàl·liques en marqueteria, o amb sistema *Boullé*, de carei i metall, que apareix el 1855 procedent de França. Aquests llits de pilars els trobem a les masies, a les habitacions dels amos com a les de les minyones (1819) amb probable diferenciació en la decoració del capçal, tot i que no són gaire freqüents les tipologies molt sumptuoses. També es comencen utilitzar tauletes de nit a joc amb la decoració del llit.

Tot i que trobem mobles de tipus benestant amb elements artístics que denotaven el posicionament social, les classes mitjanes o baixes mantenien un tipus de mobiliari

¹¹⁷³ Mainar (1976: 170).

funcional, de factura senzilla i en els que s'introdueixen els mobles estandaritzats o en sèrie fruit de la nova industrialització. Així, a la segona meitat del XIX, es popularitza el llit de ferro colat, d'abast popular, o els llits de barrots tornejats de roure o faig. Es fan llits més petits, dits de monja, per a una sola persona i més pràctics en estalviar espai. No és fins a la primera meitat del segle XX que es suprimeixen les posts i el somier passa a ser una estructura de fils metàl·lics teixits i fixats a una armadura de fusta rectangular, precursors dels somiers amb potes actuals¹¹⁷⁴.

Denominació a la documentació¹¹⁷⁵

- lectum: 1422d; lit: 1506; llit: 1795
- llit de cordes. 1356
- llit de bancs: 1695
- llit de bancs de peu de gall: 1774, llit de peu de gall: 1819
- lit de barres ab 2 posts: 1371
- lit de posts ab un saclit e ab un matalaç e ab un capçal: 1365-a; lettum postium: 1383e, 1383f, 1383i
- una post de petges, 2 posts trenquaes: 1371
- llit de pilars llargs llisos tornejats, llit de pilars curts de perer tornejats, llit de pilars curts tornejats de noguer, llit de pilars curts de cervera tornejat: 1774; llit de pilars: 1695, 1819; llit de pilars ab sa capçalera: 1819
- llit de piles curt, llit de piles llarg: 1819
- llit de camilla de cervera tornejat amb capçalera de noguer tornejada: 1774
- llit de perer tornejat: 1774

- lit ab matalas: 1461; lit ab matalaç, lit amb matalaç i travesser: 1476a
- llit amb màrfeqa, llit de pi amb sa màrfeqa: 1695

- catre: 1819

- colga: 1461; una gran colga bona: 1465; colgues ab sos guarniments: 1580
- una colga de fusta: 1383f, 1498; una colga (jaç de fusta): 1491
- una colga de posts: 1383i;
- colgam petjadam: 1383g
- colga plena de palla: 1441b
- lit ab sa colga nova ab ses baldes i gornida: 1423;

¹¹⁷⁴ Imatges 191 a 199, Annex 8.2.

¹¹⁷⁵ Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

- capitells de llit: 1362
- capitellus letti cum suis postibus: 1383f; lettum postium cum suis capitellis et saglio: 1383-l
- capçal de llit: 1346, 1351a, 1352, 1356, 1365-a, 1383-i; caps de lits: 1351c, 1362;
- travassers o capçals: 1479
- 2 capçals e 1 travesser, 3 posts: 1362

- brasola d'infant: 1365a, 1476b, 1498; bressol de pi: 1774

- matalaç: 1346, 1351a, 1352, 1362, 1365a, 1476b
- travesser: 1351b, 1362, 1476b; travesser de ploma: 1479
- una coberta de plomaça: 1351b
- lettos arreatos, lettos cum eorum arreamento: 1422c, 1422b; lettum pannourum cum suo appataru: 1429; llit guarnit: 1520

Denominacions locals:

LLit

Llit de monja

Llit de cinc pams

Llit de set pams

Catre

Bressol

Presència a la zona i ubicació a la casa:

En quant als tipus de llits que hem documentat en el treball de camp, els llits que trobem als dormitoris de les cases de pagès berguedanes són de tipus més aviat moderns, a partir de mitjans del segle XVII. Hem localitzat pocs llits de posts i bancs dels que tenim documentats des de l'edat mitjana¹¹⁷⁶, tot i que les tipologies que hem vist són una variació d'aquest. En quant als llits de tisora, plegables, només hem vist un que no hem pogut fotografiar, format per dues barres paral·leles sobre petges de tisora i amb roba de lli a la part central subjecta a les barres. Aquest és un tipus de llit d'origen medieval que es va continuar utilitzant a les cases com a llit esporàdic.

¹¹⁷⁶ Serra Vilaró (1947).

Una de les tipologies més freqüents és el llit català, utilitzat a partir del segle XVII, dels que tenim diferents exemples, amb capçals de factura molt popular amb decoració de símbols religiosos. Amb capçal policromat o de d'Olot trobem exemples molt puntuals, fet que pot ser provocat per la llunyania dels centres productors o pels condicionants econòmics de les cases de la zona.

Tenim també exemples de llits de peu cabriolat, de mitjans del XVIII, així com llits d'estil isabelí de mitjans del XIX, amb decoració en baix relleu de mitja canya resseguint el contorn i a vegades amb marqueteria de boix o metall, amb coronament al capçal. Aquestes dues tipologies de llits, fets amb fustes de qualitat, els trobem a les habitacions importants de les cases i molts han arribat fins als nostres dies.

Els llits d'estil modernista també són presents, tot i que són menys corrents en l'àmbit rural, que utilitza més, entre finals del XIX i principis del XX, el tipus de llit de monja de ferro, o el llit de barrots de fusta tornejada que es va ser molt utilitzat en aquesta zona fins a mitjans del segle XX a les cases d'un nivell mitjà.

Els tipus de fusta varien segons el model, els llits més treballats d'època isabelina solen ser de noguer o caoba; els de barrots són de faig o roure; i a partir del modernisme s'utilitza una fusta senzilla de base aplacada amb xapes de fusta més bones com noguera, faig o arrels.

Tipologies formals:

- 1- Llit plegable o de tisora
- 2- Llit de posts o de bancs
- 3- Llit de pilars
- 4- Llit amb capçal massís o català
- 5- Llit de metall
- 6- Llit tornejat
- 7- Bressol

4.3.3.3.1. LLIT PLEGABLE O DE TISORA

Format per dos travessers de fusta posats en creu que formen les petges i subjectats entre ells per dos travessers de fusta rectes que subjecten la roba o les cordes que

suporten la màrfega. Krugger va poder observar la presència àmplia d'aquesta tipologia de llit a diferents zones de Catalunya¹¹⁷⁷ i que es tracta de la forma més senzilla de llit i més utilitzada fins a la introducció de formes més evolucionades. Aquest tipus de llit era traslladable i es va transformar en un llit auxiliar que moltes vegades es guardava a les golfes. Rep també la denominació de catre.

L'any 1356 s'esmenta el primer a la documentació berguedana consultada, un llit de cordes a una casa de Bagà.

4.3.3.3.2. LLIT DE POSTS O DE BANCS

Format per dos peus en forma de banc sobre els que reposen diferents posts o taules soltes de fusta, sobre les què es recolzava el sac o matalàs farcit amb diferents materials segons la zona (palla, llana, pel·lofa o fulles de blat de moro). Segons apuntava Krugger es tracta d'una tipologia de llit freqüent a les zones de muntanya de Catalunya, Aragó i País Basc, però hem pogut constatar que es tracta d'un tipus que va ser molt corrent a tot arreu, fins i tot fóra de la península.

És el tipus de llit que trobem més documentat des de l'Edat Mitjana al Berguedà, amb la denominació de *llit de posts i bancs*, referint-se a l'estructura, alguns d'ells amb capçal. Una variant d'aquest és el *llit de colga*, format per posts i bancs, amb unes fustes laterals que tancaven la màrfega i servien per subjectar la roba de llit, també freqüentment a la documentació medieval.

4.3.3.3.3. LLIT DE PILARS

El llit de pilars és un llit amb quatre petges verticals que subjecten un marc rectangular format per quatre travessers que formen el suport de les posts o taulons que conformen la base per la màrfega. Les petges formen pilars, alguns curts i altres més alts que podien aguantar un dosser o cortines. Per aquest motiu a la documentació es fa esment dels llits de *piles* o pilars curts, i de *piles* o pilars llargs, freqüents a partir del segle XVII. Els pilars són l'element decoratiu del llit, generalment tornejats i afuats, que a vegades incorporen capçal.

¹¹⁷⁷ Krüger, F. (1996). Vol I, Comarcas, casa y hacienda (segunda parte), p. 288.

Hi ha llits de pilars amb dosser que pot cobrir tot el llit, o únicament la part de la capçalera, rebent la denominació de llit a la imperiala. El baldaquí es suporta sobre els muntants de la capçalera i peuera que aguanten un bastigi rectangular del que pengen cortines que poden tancar tot el conjunt. Però si el llit és exempt, l'element més remarcable és el capçal, amb ornaments que enriqueixen el conjunt.

4.3.3.3.4. LLIT AMB CAPÇAL MASSÍS O CATALÀ

Llit amb capçal de perfil vogit, amb estructura de bastiment que suporta les posts per posar la màrrega i petges formades per mitjos pilars afuats o rectes rematats amb bola o flama. Hi ha dues variants d'aquest tipus de llit, els d'estructura de caixa amb capçal incorporat, i els que tenen el capçal independent de la resta del llit. En tots ells, segons l'època històrica varia la decoració, tot i que l'estructura es manté molt similar en els que hem documentat a la zona. Hi ha una diferenciació clara entre els que podem situar cronològicament des de inicis del XVIII fins a inicis del XIX, i els de mitjans i finals del segle XIX, observant se una clara evolució tecnològica, decorativa i de materials emprats.

L'estructura dels capçals segueix algunes característiques dels anomenats llits d'Olot, que es caracteritzen tant per la forma de l'estructura com per la decoració policromada. El capçal és de contorn sinuós coronat per una petxina, en alguns casos la policromia es redueix a un únic color o a un marbrejat o jaspiat, mentre que en d'altres, més escassos a la zona, el perfil del capçal és resseguit per un bordó daurat, la tarja central conté un motiu religiós sobre un fons policromat amb fons verd o blau i motius florals, a vegades també amb marbrejats o imitant cortinatges. El capçal està construït amb tres o quatre taulons de fusta encolats i reforçats per la part posterior amb dos travessers en forma de V invertida.

L'acabat de la fusta mostra que els llits estaven fets per ser policromats, ja que les parts no visibles no queden gaire ben acabades, com hem vist que passa amb altres mobles. La policromia és un recurs que es va utilitzar a diferents mobles des de l'edat mitjana, per exemple en les caixes de núvia gòtiques o les arquetes amatòries, essent una decoració que es va utilitzar a diferents zones d'Europa i no únicament a Olot; és per aquest motiu que la denominació tipològica que proposem és la de "llit català" o "de capçal massís", i no llit d'Olot com s'ha adoptat en altres estudis. Es tracta de llits

en què el procés artesanal de construcció està relacionat amb altres manufactures, com la producció de retaules, ja que la fusta es preparava prèviament a la policromia amb un estucat de guix. Alguns d'aquests llits policromats sembla que havien sigut obra d'artistes reconeguts¹¹⁷⁸, en un moment històric en que els artesans lluiten pel reconeixement professional com a artistes i no com a simples manufacturadors desconeguts.

Una característica singular d'aquests llits és què, mentre que els procedents d'Olot es redueixen a un capçal que es penja a la paret amb ganxos, de manera que es pot adaptar a qualsevol estructura de llit, el llit dit català està format per tots els elements subjectats amb els pilars verticals, és a dir, que el capçal forma conjunt amb la resta d'elements.

Hem localitzat diferents tipus d'aquests llits, alguns amb capçal policromat en cases benestants, però la majoria són llits construïts amb fustes de baixa qualitat i fàcils de treballar, com pi, bedoll i àlber, de factura molt popular o senzilla, amb decoració de talla en baix relleu a la peuera i el capçal, que generalment té una tarja central de talla amb l'anagrama marià, és a dir, característic del corrent neoclàssic a partir de mitjans del XVIII. Aquesta estructura, tot i que més evolucionada, es mantindrà en els llits d'època isabelina, que tenen decoració de la ditada, amb coronament de la capçalera que incorpora motius de talla, en llits que utilitzen fustes de millor qualitat com la noguera i la caoba.

4.3.3.3.5. LLIT DE METALL¹¹⁷⁹

Amb la industrialització la construcció de llits pren un caire diferent, ja que la figura de l'artesà quedarà reduïda a alguns mobles i a la construcció d'elements molt específics. A mitjans del segle XIX, el creixement de la demanda provoca la fabricació en sèrie d'alguns mobles d'abast popular, com és el cas dels llits tornejats i dels llits de ferro colat, material que s'introdueix a partir de 1840 i que desplaçarà al treball de forja. Ja abans s'utilitzaven llits de ferro forjat, però la producció es va incrementar amb el treball en sèrie, generalitzant l'ús popular d'aquests llits que eren fàcils de traslladar i plegables.

¹¹⁷⁸ Creixell (1994), Creixell i Triadó (1994) a *Moble català*, AA.VV.

¹¹⁷⁹ Imatge 200, Annex 8.2.

Tot i que hi havia algun llit de set pams, generalment eren de cinc, dits de monja, ja que eren llits individuals. L'estructura és tota de ferro, amb capçal i peuera amb barrots verticals i tancament superior ondulant amb decoració en una tarja central a la capçalera, de forma ovalada, que alberga una imatge religiosa generalment pintada sobre paper i enganxada a la placa metàl·lica. Alguns models tenen aplicacions de flor metàl·liques i boles de llautó o ferro. El somier està format per tires de ferro entrecreuades sobre les que es disposava el somier de fusta i trenat metàl·lic.

Es tracta d'un llit molt freqüent a les cases, en tots els nivells socials, en ser un moble utilitari i que s'ha conservat en molts casos.

4.3.3.3.6. LLIT TORNEJAT¹¹⁸⁰

Un altre tipus de llit de factura industrial és el llit de barrots de fusta tornejats, que es va posar de moda a finals del segle XIX. Són llits fets generalment amb fusta de faig, degut a la facilitat de tornejar d'aquest material, de cinc o set pams d'amplada, formats per capçalera i peuera unides per dos travessers horitzontals formant un bastiment sobre el que es recolza el somier i el matalàs.

L'estructura de capçal i peus és igual, tot i que el capçal és una mica més alt, formats per un barrot posat horitzontal de secció circular amb els angles arrodonits de manera que té forma de U invertida, amb un seguit de barrots tornejats verticals més primers que tanquen l'estructura. Els mateixos barrots laterals segueixen fins al terra formant les petges. La única decoració d'aquesta tipologia de llits és la mateixa talla del tornejar dels barrots.

És una tipologia molt popular, en ser un moble fet en sèrie i que respon a nous canons funcionals en boga a finals del segle XIX. Aquest llit és molt freqüent a la zona, junt amb el de ferro, en tractar-se d'un moble que probablement sortiria bé de preu i estaria a l'abast de les classes mitjanes i baixes, convertint-se en el tipus més normal a les cases.

4.3.3.3.7. BRESSOL¹¹⁸¹

El llit d'infant s'ha utilitzat sempre amb poques variants en la seva tipologia. Format per una caixa de fusta que reposa sobre dos travessers en forma de mitja lluna que

¹¹⁸⁰ Imatge 201, Annex 8.2.

¹¹⁸¹ Imatge 202, Annex 8.2

fan el gronxador i amb un somier format per una planxa de fusta o taulons. En alguns casos tenen anses a cada lateral per facilitar el canvi de lloc. La decoració es redueix a la capçalera que té perfil retallat ondulant i a vegades als acabats superiors dels barrots. També s'utilitzaven bressols de vímet, però el tipus de material no ha permès la conservació d'aquestes.

En quant a les fustes, generalment s'utilitza el pi i moltes vegades els hem trobat policromats amb posterioritat a la fabricació. La construcció és senzilla, i en molts casos probablement fets a la mateixa casa. La major part dels que hem localitzat són probablement des de mitjans del XIX a inicis del XX, tot i que les tipologies poden ser extensibles clarament fins a l'edat mitjana ja que variaria poc la seva forma i construcció.

Hem trobat pocs bressols, probablement perquè en ser mobles d'ús puntual i petits era més fàcil eliminar quan ja no eren necessaris.

4.3.4. MOBLE AUXILIAR

Anomenem mobles auxiliars a aquells que generalment estan supeditats a altres mobles tot i tenir una funció específica per si mateixos. Distingim diferents tipus que hem localitzat a les cases.

- 1- Lavabos, rentamans, tocadors de sobretaula
- 2- Penjador, paraigüer i bastoner
- 3- Braser. Mulassa
- 4- Plater, escorreplats, escudeller, cullerer
- 5- Ventall
- 6- Marcs (de mirall, cornucòpia)
- 7- Carrutxes
- 8- Altres

Denominació a la documentació:¹¹⁸²

- escudeler: 1346
- un scudeller a la cuina: 1362
- un escudeller al corredor superior: 1383h
- un secudeller a la sala: 1383f
- escudellera amb plats, escudelles i olles a la sala: 1695

- ampoller de fust: 1476a

- una post petita de roure per ferrar a la cuina: 1383i
- una post on stan les olles a la cuina: 1362
- tres posts de pi clavades a la xamaneia: 1476b
- una post ab molts librots de compte a la cambra major: 1476b

- 1 ferrada: 1383i

¹¹⁸² Per facilitar la consulta dels documents en els que s'esmenta el moble, hem optat per posar el nom de l'objecte i l'any, de manera que amb aquest es pugui buscar la referència a l'Annex 8.3.

- un recipient de terra anomenat berenguera que era per fer deposicions d'excrements, a la cambra de l'amo: 1383f

- tres mulasses per escalfar els llits: 1774

- dos miraylls petits: 1383f

- un mirayll: 1423

- dos miralls a una habitació: 1795

- un mirayll de paret a l'habitació de l'amo: 1819

4.3.4.1. LAVABOS, RENTAMANS, TOCADORS DE SOBRETAULA¹¹⁸³

Lavabos de peu o rentamans, també anomenats palanganer, ribeller o peu de ribella. Objecte que havia estat molt present als dormitoris de les cases i que ha deixat d'utilitzar-se completament tot i que es conserven alguns exemples a modus decoratiu. És un element més simple que el tocador, limitant-se a una estructura de fusta o de ferro de forma circular amb forat central suportada sobre petges i amb prestatges laterals o anses per penjar una tovallola. Al cercle s'hi posava la safata o palangana i a sota la galleda per recollir l'aigua bruta. L'aigua neta es tirava amb una gerra. Alguns models tenien un mirall basculant subjecte a la part superior mitjançant dos pilars. Els lavabos de fusta d'aquesta tipologia responen a l'estil del mobiliari de fusta corbada Thonet.

També hi havia lavabos situats en una estructura tipus calaixera, amb el lavabo encastat a la part superior i portes que tanquen la part inferior. Són mobles més evolucionats que trobem en cases de nivells benestants entre finals del XIX i inici del XX, principalment a cases urbanes.

Finalment també hem vist tocadors de sobre taula, és a dir, un petit tocador que es posava sobre la calaixera a l'habitació i que tenia una base formada per un calaix i un taulell a sobre que suportava un mirall basculant. Es tracta d'un moble fet amb fustes bones, noguera o caoba, amb decoració de marqueteria en molts casos, i amb pilars tornejats.

¹¹⁸³ Imatge 203, Annex 8.2.

4.3.4.2. PENJADOR, PARAIGÜER I BASTONER

Aquests mobles han servit per guardar o subjectar diferents objectes que els han donat un nom específic i que poden ser mobles independents o concentrar tots els usos en un de sol.

El penjador pot tenir una capellera, o prestatge per posar els capells i els penjadors pels abrics. Hem vist diferents tipus, des dels formats per una estructura formada per un prestatge i una post vertical fent angle en la que hi ha els penjadors de fusta, fins a una estructura de fusta corbada estil Thonet amb quatre penjadors de forma sinuosa subjectes amb una fusta que es clava a la paret, o altres verticals també de fusta corbada que tenen una columna central tornejada que es sustenta sobre cinc peus i que a la part superior té diferents penjadors de forma sinuosa disposats en cercle.

En època modernista aquest moble serà un element important i imprescindible a les cases, i adquireix una presència més important en l'estructura ja que pren la forma d'armari sense portes, amb prestatges, penjadors i bastoner. En les cases estudiades aquest moble no és habitual, el trobem principalment a les cases urbanes.

La ubicació a la casa d'aquest moble és a l'entrada o als dormitoris.

4.3.4.3. BRASER. MULASSA.

Els objectes per ajudar a escalfar-se a casa són també objectes freqüents, tot i que cada vegada en queden menys degut a que es tracta d'objectes que en deixar de fer servei han desaparegut progressivament.

El **braser** es posava sota la taula per mantenir els peus calents. És un recipient generalment d'aram en forma de plat circular i amb dues anses dins el que es posaven brases, es posava sobre una base de fusta circular o octogonal suportada sobre petges i moltes vegades amb decoració a la part superior de planxa d'aram amb relleus o amb tatxes metàl·liques. També es feien servir unes capsas de llauna amb forats i amb una ansa dins la que es posaven brases i que moltes vegades es portaven en traslladar-se d'un lloc a altra. Aquests objectes reben diferents denominacions: braserets, maridets o escalfapeus.

La **mulassa** és un utensili per escalfar el llit abans d'entrar en ell. Consisteix en una estructura de fusta simètrica que suporta a la part central un recipient metàl·lic o paella que s'omple de brases. L'estructura de fusta servia per separar els llençols i evitar que es cremessin, per això està formada per quatre barres de fusta de forma corbada disposades a parells de manera que aixequen els llençols no permetent que la cubeta els cremi. L'estructura és generalment de bedoll i té dues planxes metàl·liques al centre de la part superior i de la inferior per evitar sobre escalfar els llençols.

Aquest objecte es coneix com *mulassa* a tot el Berguedà, sobrenom que encara es manté tot i que l'utensili ja no estigui en ús i manté una similitud lèxica amb altres zones, ja que també es coneix com *ruc* a diferents zones del sud de Lleida, *burro* al nord de Lleida, *ase* a les Illes i Catalunya oriental¹¹⁸⁴, fent clara referència a la funció de suport similar a la que realitza l'animal. La mulassa es va convertir en un element indispensable des de l'època moderna, quan la trobem àmpliament documentada.

També s'utilitzaven escalfadors d'aram amb mànec i fins i tot, ampolles de ceràmica plenes d'aigua calenta, precursors de les bosses d'aigua calenta. D'altra banda, el petit braser que es posa dins l'estructura rep també denominacions concretes segons la zona. Al Berguedà hem sentit la denominació *maridet*, fent referència al fogonet o a l'ampolla ceràmica o d'estany plena d'aigua calenta que utilitzaven les dones per escalfar-se dins del llit.

4.3.4.4. PLATER, ESCORREPLATS, ESCUDELLER, CULLERER.

L'escorreplats o plater es posava sobre la pica generalment. Hem vist horitzontals i verticals, els primers usats per escorre i guardar els plats, i els segons per guardar la vaixel·la. L'estructura està formada per dos travessers de fusta posats en paral·lel i units pels extrems a altres dos més curts. La cara interna superior dels llargs té un seguit d'osques cada pocs centímetres on s'encaixen els plats. El model vertical respon a la mateixa estructura, amb la diferència de que l'horitzontal queda encastat a la paret i el vertical es penja. És un element freqüent des de l'edat mitjana, que es complementa a vegades amb la pica de pedra encastada, i que trobem en la majoria de les cases. Degut a la funció de suportar plats o escudelles, rep una denominació o altra.

¹¹⁸⁴ Nomenclatures recollides per Krüger. Idem, p. 295.

El cullerer és un moble petit que es penja a la paret, amb un calaix inferior i una planxa posterior vertical acabada en formes corbades i travessers de fusta de costat a costat pels que es passen els coberts per penjar. A vegades es recolza també el morter. Generalment son de fusta de pi i construcció molt senzilla. Trobem també alguns cullerers en forma d'armariet amb porta de vidre.

4.3.4.5. VENTALL O VENTADOR

Objecte que formava part de l'estructura de la casa, ja que el trobem a la sala generalment i penjat del sostre. Era una planxa de fusta rectangular que es feia oscil·lar a mitjançant una palanca moguda per una corda. Servia per airejar l'ambient i espantar les mosques.

4.3.4.6. MARCS (MIRALLS, CORNUCÒPIA)

També veiem a les cases diferents tipus de marcs i que generalment alberguen un mirall. Els miralls son freqüents a les cases des de l'edat mitjana i els trobem documentats a la zona des del segle XIV. Probablement els més antics eren mirall de mà, i fins al barroc no es generalitzen els de paret.

El trèmol és un mirall de grans dimensions subjectat entre dos pilars entre els que a vegades balanceja. Apareix durant el neoclassicisme, a finals del segle XIX, i serà un element presenta a les cases benestants urbanes, però no a les masies.

La cornucòpia és un marc amb perfil contra corbat, amb decoració de talla daurada i que generalment és ovalat o rectangular amb els angles arrodonits. Generalment eren elements decoratius a les sales, tot i que tampoc son elements molt comuns.

4.3.4.7. CARRUTXES

El **caminador o carrutxes**¹¹⁸⁵ format per una estructura de fusta en forma de cub i amb unes rodes de fusta a la part inferior que permetia arrossegar amb facilitat el conjunt per l'infant que s'aguantava dret a l'interior, d'aquesta manera s'aprenia a caminar quan s'aguantaven drets sense perill de caigudes. Hi ha algun exemple en ferro i circular.

4.3.4.8. ALTRES

En aquest apartat ubiquem altres tipologies de mobles auxiliars que volem esmentar, tot i que alguns d'ells no són gaire freqüents a les cases estudiades.

Destaquen les postades o prestatges, pedestals, peanyes, elements fixats a la paret mitjançant llistons de fusta o subjectes a cavitats a la paret. Servien per dipositar diferents tipus d'objectes i els trobem sovint a la cuina i a les cambres des de l'edat mitjana.

El cosidor, costurer o moble de costura, és una taula de treball amb calaixos i amb tapa que s'aixeca, de manera que es pot utilitzar com a taula i com a contenidor. No el trobem a la major part de les cases

¹¹⁸⁵ Imatge 204, Annex 8.2.

4.3.5. MOBLES D'ESGLÉSIA

El moble de tipus religiós mereix un capítol específic i a part dels mobles d'ús domèstic. Es tracta d'una tipologia de mobiliari que, si bé no és d'ús freqüent a les cases, ens interessa molt perquè ens ajuden en la datació cronològica dels mobles domèstics. L'avantatge que té el mobiliari religiós, principalment de les esglésies rurals, respecte el mobiliari domèstic, és que generalment aquest no ha canviat de lloc, que es va fabricar expressament per la ubicació que ocupen i que es tracta de mobles que en alguns casos podem trobar documentats, fet que en el mobiliari de les cases no acostuma a passar. Per tant, aquests mobles eclesiàstics ens permeten aproximar la datació dels mobles per comparació, tant de les tipologies estilístiques com de les característiques constructives, fins i tot en mobles que no trobaríem a les cases, com els confessionaris. Tot i així cal deixar clar que la datació pot ser imprecisa, ja que les formes d'aquest tipus d'elements es repetiria en diferents èpoques, fet que pot portar a una cronologia bastant àmplia.

Localitzem aquest tipus de mobiliari religiós a diferents espais: a les mateixes cases, a petites capelles relacionades amb cases grans, tot i que el nombre més important es conserva a esglésies rurals. Destaquen principalment les calaixeres de sagristia, els confessionaris, els bancs d'església, altres elements com les trones, baranes, cancells i portes, així com en alguns casos elements puntuals que formen part de retaules o setials d'imatges. Cal assenyalar que no hem fet el buidatge a totes les esglésies de la zona, ja que no era l'objectiu d'aquest treball, únicament d'aquelles a les que hem tingut accés fàcil i que ens han facilitat la documentació de certs elements que ens han permès la comparació amb el mobiliari domèstic. A més, en tractar-se d'un tipus de moble generalment de factura artesanal, probablement els mateixos artesans haurien treballat en la construcció de mobles d'algunes cases dels seus entorns.

Són mobles generalment de bona factura, fets amb fustes diverses segons la finalitat del moble i que en general es troben en bon estat de conservació tot i que molts ja fora d'ús. No es conserven elements a totes les esglésies i capelles, ja que molts han desaparegut, principalment amb motiu de les guerres més recents dels segles XIX i XX, però justament els mobles de menys interès religiós són els que s'han conservat i els que ens permeten aquest estudi comparatiu.

La documentació històrica ens permet saber el tipus de mobles que hi havia a les esglésies en diferents èpoques i hem trobat algunes referències a les visites pastorals

dels Bisbats de Vic¹¹⁸⁶ i de Solsona¹¹⁸⁷, d'entre els segles XVII i XIX, així com a algunes importants obres de referència¹¹⁸⁸, algunes contemporànies i altres històriques, que ens han permès fer una classificació tipològica.

Podem distingir entre el mobiliari religiós d'ús als habitatges i el d'ús a les petites esglésies, oratoris o parròquies. El primer acostuma reduir-se a pocs mobles, principalment reclinatoris, escaparates i armaris santuari. El moble d'esglésies o oratoris és més ampli, ja que trobem des dels complements necessaris en la sagristia (armaris, calaixeres, cadires, taules, caixes....), el mobiliari de la nau per a ús dels feligresos (cadires, bancs, reclinatoris, confessionalis,...) i altres elements complementaris del culte (sagraris, tabernacles, trones, retaules, marcs de pintures....) o de la mateixa infraestructura de l'edifici (portes, finestres, baranes,...). Alguns d'aquests mobles ja els hem estudiat als apartats corresponents (caixes, armaris, calaixeres, bancs), així com aquells que comparteixen espai amb altres mobles domèstics (escaparates, armaris santuari, armaris capelles). Per això en aquest apartat únicament tractarem aquells mobles que trobem exclusivament a les esglésies i capelles, que es diferencien clarament del mobiliari domèstic.

No hem d'oblidar que la Guerra Civil es va saldar amb la crema de molts objectes materials de les esglésies, també a la comarca, i que el mobiliari, a més de retaules i documentació, van ser els objectes que primer van desaparèixer¹¹⁸⁹. Per això, el fet

¹¹⁸⁶ Solà i Colomer, Xavier (2006): La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800). Tesis doctoral dirigida pel Dr. Joaquim M. Puigvert. Universitat de Girona.

¹¹⁸⁷ Visites pastorals a diferents parròquies, entre elles les fetes a Avià i que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Solsona: Carpeta d'assumptes parroquials, conté inventaris dels objectes de l'església entre 1895 i 1947.

¹¹⁸⁸ Serra i Sellarès, Francesc (2005): Sant Benet de Bages a l'època Montserratina (segles XVI-XIX). Tesis doctoral dirigida pel Dr. Antoni Simon i Tarrès. Universitat Autònoma de Barcelona, Dptm. Història Moderna i Contemporània.

Gudiol, J. (1920): El mobiliari litúrgic. Resum arqueològic. Vic, Tipografia Balmesiana.

Carlo Borromeo i Josep de Taverner, eclesiàstics que potenciaren la instauració de la pràctica religiosa en dues èpoques diferents. El primer, arquebisbe italià, va escriure un tractat que servís de guia als rectors sobre l'organització de l'església i normes de conducta seguint les indicacions del Concili de Trento, tot i que el text va ser escrit per a la diòcesi de Milà, la seva repercussió va ser tan gran que es va traduir a diferents idiomes. Borromeo, Carlo (1577): *Instruktionen fabricae et supellectilis ecclesiasticae Caroli S.R.E. Cardinalis tituli S.Praxedis* (traducció d'Elena Estrada de Gerlero, 1985: Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos. México: UNAM; Instituto de Investigaciones Estéticas). El segon, bisbe gironí, va escriure una Instrucció pastoral per les parròquies del Bisbat de Girona. de Taverner Dardena, J. (1725): *Instrucción pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona, disposada per lo Illustrissim y Reverendissim Senyor Don Joseph de Taverner y D'Ardena, per la gracia de Déu, y de la Santa sede Apostòlica, Bisbe de Gerona, del Consell de sa magestat, en la segona Visita General de son Bisbat*. Biblioteca del Seminari Diocesà, Girona.

¹¹⁸⁹ Viladés, R., Serra, R. (1989): "Inventari del patrimoni artístic i documental, religiós i civil, desaparegut durant la guerra civil". A L'Erol núm. 28, Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga. P. 41-58.

que a algunes parròquies petites encara es conservin pocs mobles anteriors a la guerra no deixa de ser una gran sort que ens ajuda en la documentació.

Tipologies:

4.3.5.1. MOBILIARI DE SAGRISTIA

La sagristia és l'espai que serveix al rector per vestir-se i desvestir-se pels diferents actes religiosos, a més de ser el lloc on es guarda la roba i els diferents objectes litúrgics, essent necessari disposar d'armaris, calaixos, a més d'altres mobles, com taules o cadires i bancs. Generalment la sagristia es troba ubicada a la banda de migdia o sud de la capçalera de l'església, propera a l'altar, moltes vegades amb accés des de darrera de l'altar en les esglésies petites.

Aquest espai es comença a fer a les esglésies a partir del segle XV i s'instaura a partir del XVI¹¹⁹⁰, anteriorment els sacerdots es canviaven darrera l'altar i el retaule o al fons de l'absis. Carlo Borromeo recomanava la construcció de sagristies a les esglésies, a més d'aconsellar ubicar un seguit d'elements mobles i immobles que facilitessin les tasques que havien de desenvolupar els sacerdots¹¹⁹¹, com calaixeres i armaris, però també rentamans o aigüeres, per fer les ablucions anteriors a l'ofici i que segons explica "han de tenir una pedra còncava amb un forat per desviar-se l'aigua o un cubell de fusta o metall, i un rentamans, posat en un lloc enfonsat a la paret que no faci nosa"¹¹⁹². A partir de 1725 el bisbe Taverner del bisbat de Girona, obliga a fer rentamans a totes les esglésies¹¹⁹³.

A la visita a Falgars el 1615¹¹⁹⁴ es fa esment d'una reparació a l'espitllera de la sagristia, fet que mostra l'existència d'aquest espai en aquest moment històric. També consta que va ser renovada el 1760 i el 1774, quan les obres les va pagar el mateix rector¹¹⁹⁵.

¹¹⁹⁰ Solà i Colomer, op. cit., p. 448.

¹¹⁹¹ Borromeo, op. cit., p. 77.

¹¹⁹² Borromeo, op. cit., p. 80.

¹¹⁹³ Murlà, J. (1980) "Notícia dels temples de l'ardiaconat de Besalú a través d'un document del bisbe Josep de Taberner i d'Ardena", IV Assemblea d'estudis sobre el comptat, p. 169.

¹¹⁹⁴ AEV, 1213/Falgars, any 1615, f. 9v., citat a Solà i Colomer p. 450.

¹¹⁹⁵ AEV, 1231/Falgars, any 1760, f. 122v; AEV, 1233/Falgars, any 1774, f. 443v, citat a Solà i Colomer p. 450.

A més d'armaris i calaixeres també hi hauria altres tipus de mobles, com reclinatoris, cadires, caixes, lipsanoteques, i a les visites pastorals del Bisbat de Vic de finals del segle XVI, també es documenta la presència de miralls en aquests espais¹¹⁹⁶.

Les calaixeres¹¹⁹⁷

Carlo Borromeo feia una descripció de com havien de ser aquests mobles, concretament de les calaixeres deia: *“Del armario de los sacros indumentos: confecciónense con tablas de nogal un armario amplio en el cual se conserven los sacros indumentos. Podria erigirse de dos codos y cinco pulgadas de alto desde el pavimento de la sagristía. Tenga cajitas movibles, y éstas separadas y muy amplias, en las cuales también de acuerdo con la variedad de colores se conserven los sacros indumentos tendidos y distribuidos y con orden. Además cerca de él haya igualmente pequeños armarios o debajo de él cajones por un lado de aquellas cajitas, colocadas por separado, donde se guarden sencilla y cómodamente los sacros cálices, las patenas, los corporales, los purificadores, las velas y otros utensilios de este género. Igualmente por otro lado haya cajones en los que se coloquen aquellas cosas que deben ser lavadas. Ciérrese este armario así como los pequeños armarios con batientes confeccionadas pulida y distintamente, con cerrojos y con llaves igualmente distintas. Y de este modo haya tantos armarios cuantos exija la cantidad del sacro ajuar”*¹¹⁹⁸.

Moltes d'aquestes calaixeres es citen a inventaris que es van fer amb motiu de les visites pastorals a les esglésies del Bisbat de Solsona i Vic ja des de principis del segle XVII¹¹⁹⁹, fet que ens mostra que la calaixera era un moble utilitzat en les esglésies abans que es popularitzés a les cases.

Així, el Bisbe Taverner, l'any 1725 obligava a tenir una calaixera a la sagristia: *“una gran Calaixera per tenir ben guardades las Robas”*.....*“los calaixos, en que han de estar las Capas, han de ser dispost de manera que las Capas estigas estesas, y de tal manera plegadas, que no se ajan de doblar per lo mitg, sinó plegadas ab tres plechs...”*, *“...ordenàm, que las Capas luego que hajan servit, se posen en los Calaixos de la Sagristia, ahònt deuen estar guardades,...”*¹²⁰⁰. Aquesta obligació ens deixa veure que totes les esglésies tindrien aquest tipus de mobles per guardar vestits i

¹¹⁹⁶ Solà i Colomer, op. cit., p. 451.

¹¹⁹⁷ Imatges 205, 206, Annex 8.2.

¹¹⁹⁸ Borromeo, op. cit., p. 82.

¹¹⁹⁹ Solà i Colomer, op. cit.

¹²⁰⁰ Murlà, op. cit., p. 168.

ornaments a mitjans del segle XVIII. El mateix bisbe també obligava a què “*en cada Iglésia se farà un Nitxo a la Paret, molt cerca del Altar Major, per tenir en éll las Canadellas y Plat, ab sa Tovalloleta del lavabo*”¹²⁰¹.

També el rector Fèlix Torrent de Falgars (La Pobla de Lillet), el mateix que es va fer càrrec de la renovació de la sagristia el 1774, va fer construir dues “*hermoses calaixeres pera conduir las robas*”¹²⁰².

La calaixera és una tipologia de moble d'estructura massissa, generalment de fusta de noguera, d'una amplada i fondo considerable, ja que no només són importants els calaixos inferiors, sinó també el taulell sobre el que el capellà disposava la roba i altres atuells necessaris en la seva tasca. Acostumen a tenir tres, quatre o cinc fileres de calaixos que generalment ocupen tota l'amplada o amb combinacions de dos calaixos junts en un nivell i la resta d'un calaix per pis. La decoració dels calaixos varia en funció de l'època, trobem alguns models d'inspiració renaixentista, amb frontals dividits en cassetons amb motlures que formen marcs, altres llisos o amb decoració lineal de la ditada. Generalment tenen tiradors degut al pes dels calaixos i la necessitat d'una obertura fàcil, d'anelles penjades de bronze o llautó, i quasi totes tenen al menys un calaix amb pany i clau per poder tancar els objectes preciosos, com la plata. Generalment no tenen petges, ja que recolzen sobre un sòcol que suporta tota l'estructura.

Algunes d'aquestes calaixeres tenen escambell posat damunt el sobre, amb una base d'una o dues fileres de calaixos amb armaris al nivell superior i normalment amb una fornícula central. O bé tenen un grup d'armaris tancats amb portes. L'estructura constructiva és molt similar a la de les calaixeres de cada època artística, variant el tipus de fusta que generalment és noguer, faig o pi. El tractament final és amb vernís a monyeca o cera, tot i que hi ha algunes que s'han repintat en èpoques posteriors a la seva construcció. Normalment no tenen decoració de marqueteria, però sí aplicacions de talla en fusta als volts dels calaixos o al coronament ondulant. Cronològicament, les calaixeres que hem documentat als espais visitats, les podem situar entre finals del segle XVII, amb elements que recorden l'estil renaixentista, i finals del segle XIX, amb elements d'estil isabelí i fins i tot modernista. Per exemple destaquen la calaixera del santuari de Paller (mitjans del XVIII), la de Sant Quintí de Taravil (finals XVIII), Sant Martí de Saldes o Sant Andreu de l'Espà (finals XIX).

¹²⁰¹ Murlà, op. cit., p. 170.

¹²⁰² AEV, 1233/Falgars, any 1774, f. 443v-444r, a Solà i Colomer, p. 450.

Els armaris¹²⁰³

Generalment els armaris utilitzats en un entorn religiós són encastats al mur i aprofiten el gruix de les parets on es practicava una fornícula que quedava tancada amb dues o quatre portes. També hem documentat armaris exempts, per roba o per la plata, que es guardava separada de la roba, sempre tancats amb pany i clau, que es generalitzen des de finals del segle XVI¹²⁰⁴. Veiem com a exemple que a l' inventari que es va fer dels objectes que hi havia a la parròquia de Berga, ubicada al costat del castell, l'any 1472¹²⁰⁵ hi havia armaris a la sagristia on es guardava un estoig de reliquiari, una veracreu i altres objectes valuosos.

Alguns armaris eren d'ús exclusiu per la documentació eclesiàstica. Els anys 1564-1566 i 1591, en els concilis tarraconense, ja es van fer disposicions especials sobre els llibres parroquials: *"tots els rectors d'església han de tenir-ne i s'han de proveir d'un armari que, posat a la sagristia, pugui ser visitat en temps de la visita pastoral"*¹²⁰⁶. Carlo Borromeo proposava tres armaris diferents: *"un per als llibres de psalms i de cor, un altre per les escriptures i un darrer pels sacramentals"....* cada un d'aquests armaris ciérrenses seguramente con sendas llaves¹²⁰⁷.

En quant als armaris per guardar roba: *"Del guardarropa más insigne. En las sagristías más insignes puede haber un guardarropa del mismo género: en el cual se guarden los indumentos más preciosos. De longitud sea de acuerdo con la proporción de la sagristía, de altitud aproximadamente siete codos, de profundidad dos. La parte inferior de estos guardarropa, de dos codos de alto, conste de cajoncillos movibles o de casilleros; la superior insensiblemente algo más ancha por el frente, pero más angosta por la espalda, no quede separada con cajones: sino libre de separaciones, tenga una viguetas delgadas, tantas según la profundidad del guardarropa, erectas y unidas con fibulas manejables, a las cuales se peguen firmemente por la parte superior cada una de las perchas, sustentadas éstas con un apoyo fijo inferior: de ahí cuelguen extendidos los sacros indumentos"*¹²⁰⁸.

Així, podem distingir entre els armaris destinats a guardar roba, els que servien per guardar la documentació eclesiàstica i els de la plata o objectes litúrgics. Molts d'ells

¹²⁰³ Imatges 207 i 208, Annex 8.2.

¹²⁰⁴ Solà i Colomer, op. cit.

¹²⁰⁵ APB II. not. de 1471-73, citat per Santandreu, D. (2006), p. 138 a 149; i Rumbo, A. (2000): "Dues referències inèdites sobre el Corpus berguedà al segle XV", a L'Erol núm 67. Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga. p. 24-30.

¹²⁰⁶ Bada, J. (1970) Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI. Barcelona, Facultat de Teologia, p. 204; i Solà, p. 438.

¹²⁰⁷ Borromeo, op. cit., p. 81.

¹²⁰⁸ Borromeo, op. cit., p. 80-81.

eren encastats als murs i trobem a vegades més d'un, tot i que també hi ha armaris exempts. Aquests darrera són mobles de grans dimensions, de fusta massissa, construïts per a no poder ser desmuntats i que moltes vegades es muntaven definitivament al mateix lloc que ocupen degut a les seves dimensions. La tipologia és molt similar a la dels armaris robbers de les cases, amb dues portes ornamentades amb plafons i dotats de tancaments de ferro forjat.

No tornarem a reproduir les característiques constructives, que ja em explicat a l'apartat corresponent, només recordar que els elements decoratius dels armaris encastats es redueixen a les portes que poden tenir aplicacions de rombes o els mateixos marcs dels plafons motllurats. Només hem trobat un exemple de portes d'armari policromades, a l'església de Sant Jaume de Frontanyà, amb decoració de marbrejat i drapejats als plafons i amb aplicacions de talla daurades, seguint una tipologia característica dels retaules barrocs. Aquest armaris disposen de lleixes de fusta a l'interior, diferents compartiments fets amb plafons de fusta verticals, i penjadors de barra per la roba. La majoria tenen pany i clau, però també hi ha amb baldó de fusta. Els que estaven destinats als documents acostumen a estar folrats per dins amb fusta, mentre que els de la plata o la roba no ho estan. En quant als armaris exempts, la majoria són de mitjans, finals del segle XIX o ja inicis del XX, per les característiques constructives; de fusta de pi o bedoll i generalment pintats.

4.3.5.2. MOBILIARI A LA NAU

El tipus de mobiliari que es troba a la nau de l'església és bàsicament per a ús de feligresos i pels oficis. Aquí es conserven encara confessionaris, bancs, reclinatoris, cadires, faristols i taules, a més de trones, meses d'altar, tabernacles i sagraris.

Els confessionaris

Els confessionaris cada vegada es trobem menys sovint a les esglésies, ja que estan condemnats a desaparèixer amb les modificacions del sistema de confessió. Segons Gudiol¹²⁰⁹, sembla que els primers confessionaris a Catalunya els van introduir els

¹²⁰⁹ Gudiol, J. (1931): *Nocions d'Arqueologia Sagrada catalana*, Impremta Balmesiana, Vic, segona edició, p. 676.

jesuïtes, amb els primers documentats a la catedral de Vic el 1578, essent un element obligatori a les parròquies del bisbat de Vic¹²¹⁰. El Concili de Trento, el 1554, estableix la confessió “*entera dels pecats a tots aquells que han estat batejats, concedint als clergues la facultat de ser jutges amb capacitat de redempció dels pecats*”.

Probablement els primers confessionaris no serien tancats i es reduïrien a una cadira o banc amb una separació a un lateral, com alguns que es conserven. Més tard, a mesura que es garantia el secret de confessió, aquest es convertí en un acte privat, fet que va condicionar la forma de construcció d'aquest moble, incorporant un buc tancat amb una reixa per separar les dues persones i garantir la intimitat. Sembla que entre els segles XVII i XVIII¹²¹¹ es generalitzen els confessionaris a les esglésies dels Bisbats de Vic i Solsona.

Carlo Borromeo també va dedicar un capítol a les característiques del confessionari i les instruccions pels confessors¹²¹²: “*XXIII, del confesionario. Del número de confesionaris. La forma del confesionario. De la base. De la silla del confesionario. De la altitud del confesionario. Del escabel del penitente. De la grada del escabel. De la ventanilla intermedia. De la imagen del crucifijado. De las cosas que deben fijarse a ciertas tablas del confesionario. De las cajitas para limosna que no deben colocarse en el confesionario. En qué lugar de la iglesia deben colocarse los confesionarios. Del lugar del confesor, e igualmente del penitente*”. Un dels elements importants era la reixa que separava confessor de confessant, que havia de ser de ferro o fusta foradada i tapada amb un teixit per evitar la visió de les dues persones. Per exemple, a l'església de Falgars s'especifica a la visita pastoral: “*ajan de posar en la finestreta del confesionario una llauna de ferro foradada amb uns ullets*”¹²¹³.

En les capelles petites de la zona el tipus més comú és el que s'adapta a un banc, mentre que els de caixa són més freqüents en esglésies grans, que necessiten una major intimitat i disposen de més espai.

Son construïts amb fustes senzilles, pi, bedoll, roure, i de factura artesanal, tot i que trobem alguns exemplars que van ser realitzats en sèrie i probablement adquirits a artesans foranis que es dedicaven a aquest tipus de fusteria especialitzada.

¹²¹⁰ Serra i Sellarès, Francesc (2005), op. cit., p. 267.

¹²¹¹ Solà, X. (2006), op. cit., p. 270.

¹²¹² Borromeo, op. cit., p. 61-66.

¹²¹³ AEV, 1210/3, Falgars, 1596, f. 76r.

Els exemplars de banc consisteixen en un banc amb o sense respall, que en un dels braços té una fusta més alta amb un reixat o gelosia a la part central i una lleixa a cada banda, de manera que el confessor es pot situar assentat al banc i el confessant en un reclinador a la part exterior del banc. Es tracta d'una tipologia bastant estesa en les parròquies als segles XVII i XVIII, però dels que ens han arribat pocs exemplars, ja que van ser substituïts pels tancats.

Els confessionaris¹²¹⁴ de buc o tancats formen una estructura paral·lelepípeda tancada, amb obertura per davant mitjançant mitja porta completada per una cortina. Els dos laterals tenen gelosia a la meitat superior i un graó que forma un reclinador a més d'una lleixa central. La majoria tenen diferents elements decoratius, en els laterals que protegeixen les gelosies o en els coronaments, generalment amb formes ondulants i amb creus.

Per l'estructura, decoracions i construcció podem situar els exemples que hem documentat entre finals del segle XVIII i principis del XX, amb elements ornamentals d'unghades, arcades o plafons emmarcats. Alguns estan pintats, però la majoria són de fusta vista tenyida.

Els bancs¹²¹⁵

Els bancs d'església són molt similars als bancs de les cases. Trobem exemples de bancs exempts, amb respall, amb reposa braços. Son bancs no gaire llargs, de fustes senzilles i en alguns casos porten el nom o les inicials de la família propietària gravats al respall, o de confraries i altres institucions, rebent en aquest cas el nom de banc pairal o banc de casa. Generalment aquest tipus de banc era aportat per cada família a l'església i per aquest motiu trobem que són tots diferents a les esglésies petites.

Hem trobat tan sols un banc amb el respall mòbil o giratori, de manera que tant es pot seure mirant cap a un costat com cap a l'altre. En canvi no hi ha bancs de tipus escó amb dossier alt ni arquibancs o caixabancs.

Altra tipologia freqüent a les esglésies grans són els bancs de tres places, amb reposa braços independent entre mig de cada plaça, o bé amb la plaça marcada al respall

¹²¹⁴ Imatge 209, Annex 8.2.

¹²¹⁵ Imatge 210, Annex 8.2.

mitjançant una fornícula decorativa. La decoració, sistema constructiu i fustes utilitzades són les mateixes que en els bancs de casa i, tot i que tenim alguns marcats amb el nom de la família, cap porta la data de construcció gravada.

A les visites pastorals del bisbat de Vic el tipus de banc que més s'esmenta des del segle XVI és l' escó, banc llarg amb respall ample, que es refereix al típic banc que hem vist a les esglésies. A finals del segle XVIII surten citats els escambells, seients individuals sense braços ni respall¹²¹⁶. En les visites pastorals es fa constar la necessitat de reposició d'aquests bancs, com passa a Falgars el 1734 quan es fan arreglar bancs vells: *“tragan lo banch que està a la part del Evangeli, y serrant lo respall que vinga igual als dels altres se posarà en primer lloch de la rengla de mateixa part, retirant los demás a proporció”*¹²¹⁷. Aquestes reposicions i/o reparacions havien de córrer a càrrec dels seus propietaris i no de l'església, tal i com manaven els Bisbes en les actes de les visites, i aquesta reparació o substitució progressiva és el que ha fet que no trobem bancs massa antics, ja que la majoria els podem datar com a molt tard de finals del segle XVIII.

Generalment es disposaven els bancs en dues fileres al centre de la nau, havent també a les capelles laterals i al cor. Generalment es feia seure els homes a un costat i les dones a l'altre; o bé els homes als bancs de davant les dones als de darrere, costum que encara es manté en algunes poblacions petites. Fins i tot, en algunes zones, els bancs en els que seien les dones es feien tapats pels costats i per darrera, de manera que no es pogués veure res de les dones¹²¹⁸. Així veiem que els bancs es disposaven a les esglésies condicionant la separació social i també la separació per sexes.

Els reclinatoris

El reclinatori¹²¹⁹ és un moble d'ús a les esglésies i també a les cases particulars, utilitzat per resar. Està format per un esglaó o grada per agenollar-s'hi i una post vertical que forma un ampit sobre el que hi ha una lleixa plana o lleugerament inclinada que pot fer funcions de faristol. És a dir, tenen la forma bàsica d'una cadira, però amb les petges molt baixes de manera que el graó queda quasi a ran de terra. Són de

¹²¹⁶ Solà, op. cit., p. 758.

¹²¹⁷ AEV, 1225, Falgars, 1734, f. 186v.

¹²¹⁸ Solà, op. cit., p. 762.

¹²¹⁹ Imatge 2012, Annex 8.2.

fusta, a vegades amb el graó de vímet o entapissat, amb decoració de creus o motius religiosos a la part vertical.

El que hem vist corresponen a models no gaire antics, de finals del segle XIX i principis del XX, i no hi ha elements destacables per la decoració. Les fustes utilitzades van des del pi, fins a fustes nobles com la noguera utilitzada en reclinatoris de més categoria.

Les trones

Les trones són presents en algunes esglésies, tot i que les ampliacions, principalment fetes a principis del XX i finals del XIX van fer desaparèixer moltes, així com amb la crema d'esglésies en iniciar-se la Guerra Civil. Generalment hi havia dues: una al costat de l'Epístola i altra al costat de l'Evangelí, eren de fusta i seguien les característiques estilístiques en molts casos de l'època dels retaules.

Sagraris, tabernacles i setials d'imatges, en tractar-se d'un tipus de mobiliari molt específic i que no té paral·lelismes directes amb el moble domèstic, no l'hem estudiat, per tant, això seria el que fa referència al mobiliari de tipus eclesiàstic.

4.3.6. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DELS MOBLES.

Com a conclusió a aquest apartat d'estudi i classificació del mobiliari que hem documentat a les cases, volem finalitzar amb una breu recopilació de les característiques generals d'aquests mobles. Així, detallem els materials emprats en la seva construcció, els sistemes constructius i les tècniques decoratives emprats en aquests.

1- Materials

El material base de tot el mobiliari és la fusta. Hem observat que la major part dels mobles són fets en fusta de pi (*Pinus pinea*), noguera (*Juglans regia*) o arbres de ribera com l'àlber (*Populus alba*) o el pollancre (*Populus nigra*). Aquests darrers són arbres de creixement ràpid que proporcionen una fusta relativament lleugera i fàcil de treballar, fet que facilita el seu ús en mobles molt populars o en parts internes de mobles benestants.

Es veu una clara diferència entre els mobles d'abast més popular o d'ús quotidià, com taules, bancs, escambells, caixes de mosso, caixes de rellotge... que són construïts amb fusta de pi; mentre que els mobles més importants o destacables a la casa, com les caixes de núvia, calaixeres i alguns llits, es van fer amb fustes bones, com la noguera, el cirerer (*Prunus avium*), també el faig (*Fagus sylvatica*) i l'auró (*Acer platanoides*), que s'utilitzaven des de l'edat mitjana per tornejar llits, i ja hem comentat anteriorment que es feien a Bagà als segles XIV i XV, tot i que es seguirà utilitzant fins a ben entrat el XIX.

La caoba (*Swietenia mahogani*) s'introdueix a partir de finals del segle XVIII i s'utilitza en mobles de manera molt puntual, principalment en calaixeres i llits que generalment eren d'importació, és a dir, que aquestes fustes no es treballarien normalment a la zona. El roure (*Quercus*) i l'alzina (*Quercus ilex*) tampoc són fustes molt utilitzades que es comencen a introduir també a mitjans del XIX. També hem vist mobles amb parts puntuals de boix (*Buxus sempervirens*), fusta dura i clara que s'utilitzava principalment per fer embotits decoratius en altres fustes.

El pi s'ha utilitzat des de l'edat mitjana en mobles utilitaris: caixes per guardar gra, bancs de tot tipus, llits, bressols, armaris, taules,... ho trobem documentat a la zona des del segle XIV com una de les fustes més freqüents.

La noguera, fusta molt freqüent en aquest territori prepirinenc, documentada des del segle XIV, va ser molt utilitzada principalment en mobles de categoria o que requerien pervivència, com les caixes de núvia, arquibancs (XIV), calaixeres a partir del segle XVIII, taules des del XV, i llits. La tradició generalitzada a la zona era que quan naixia una nena a un mas es plantava una noguera, de manera que quan es casava es feia la caixa de núvia amb la fusta d'aquest arbre. Això ens mostra que els mobles més simbòlics utilitzaven fustes presents a la zona però també de més categoria que el simple pi.

També tenim documentat l'ús de l'àlber i el pollancre per a construcció de caixes des del segle XIV, fusta molt present a la zona; així com el lledoner (*Celtis australis*), tenim documentada una taula d'aquesta fusta al segle XIV. L'alzina té un ús puntual per mobles de mida petita, com tauletes, al segle XVIII. La fusta de perer (*Pyrus communis*) i la de cervera (*Serbus aucuparia*) es van utilitzar per construir pilars de llits tornejats a partir del XVIII.

Altres complements dels mobles eren els ferratges o ferramenta: frontisses, claus, panys i tiradors, que realitzaven els ferrers o els serrallers. Generalment es feia servir el ferro forjat, el llautó o el bronze, depenent del tipus d'elements. Pels claus que subjectaven les fustes en la construcció el ferro forjat era la matèria utilitzada, els claus són de cap pla i amb quatre cares, acabats en punxa. Els panys, també de ferro, es posaven encastats a la fusta en armaris i calaixeres. La forma varia segons el tipus de moble, però generalment són rectangulars, quadrats o trapezoïdals A vegades porten forrellat si es tracta d'una porta, mentre que els d'armari o caixes porten pany i clau. A la documentació s'anomena "tancadura", sistema per tancar un moble contenidor format generalment per pany, clau i forrellat. Els escuts del pany de clau de les caixes són de ferro, mentre que els de les calaixeres són de fusta, bronze o llautó, i generalment estan superposats i no encastats.

Les frontisses o xarneres eren també generalment de ferro. En trobem de diferent tipologia, n'hi ha de claus de galaverna, de polleguera, planes, de pala llarga o de llibre.

- claus de galaverna o naia-naies¹²²⁰: formades per dos claus doblegats per la meitat i encaixats entre sí pel plec, de manera que les dues puntes de cada clau es claven a la fusta del moble.

¹²²⁰ Mainar J. (1989).

- de polleguera: peça de ferro amb un ull en el que encaixa l'eix de rotació (galfó) d'una porta. La polleguera és la cavitat dins la qual s'articula el galfó.
- planes: dues peces rectangulars unides per un eix. Si és cada peça és llarga, s'anomenen "de llibre".
- de pala llarga: com l'anterior, però amb la pala que es subjecta a la porta més llarga que la del bastiment i generalment més estreta i acabada en punta.

Segons la forma en que acaba la pala també diferenciem entre les que tenen forma de punta de llança, de cardot, de cua d'oronella o trapezoïdal, de creu de Sant Antoni, formant un perfil semblant a una Tau¹²²¹.

Els mobles del XVIII tenien tiradors i escuts de pany de llautó, mentre que els mobles anteriors el tenen de ferro. Cal tenir en compte que els tiradors que es conserven a molts mobles actuals no són els originals, fet s'ha tingut en compte alhora de catalogar cronològicament.

Altres materials que formen part de la construcció del moble, tot i que són menys freqüents que els anteriors, són el teixit, el cuir, la corda i la palla.

2- Sistemes constructius

Les característiques constructives varien segons el tipus de moble. Per exemple, caixes, escons i taules són mobles construïts de forma utilitària, és a dir, tot i que la fusta és polida, les unions es fan de forma visible utilitzant juntes de emboetat, mitja mossa, trau i metxa, de dues metxes o de cua d'oronella. Els mobles més antics estan construïts amb taulons estrets units amb emboetat o mitja mossa, i es poden veure les traces dels instruments de tall. A mida que avancem cronològicament, els plafons de fusta es fan més prims, alleugerant el pes del moble. Per la unió dels elements es feien servir claus de ferro, tot i que més endavant també es fan clavilles de fusta per les unions o s'utilitza cola forta de fuster.

Així com anteriorment s'utilitza la fusta massissa del mateix tipus en tot el moble, a partir del segle XVIII els mobles de fustes nobles només les utilitzen a les parts

¹²²¹ Amenós, LL. (2006) Glossari terminològic i iconogràfic de l'ofici de ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV). Butlletí arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Núm. 28. Tarragona. p. 238.

visibles, mentre que l'esquelet i les part internes es feien amb fustes més senzilles i de bon treballar, com el pollancre o el pi. També veiem que les part internes, a qualsevol època, no estan ben acabades i polides, moltes vegades trobem les marques de la serra o de l'aixol, cosa que passa principalment als darreres i als baixos dels mobles. Les calaixeres i armaris del segle XIX, en canvi, estan fets aquestes fustes però xapades amb la fusta noble exterior que acaba el moble. El tipus de construcció de cada tipologia de moble ho hem explicat a cada apartat, de manera que no ho tornem a reproduir aquí.

3- Tècniques decoratives

Hem vist diferents tècniques decoratives als mobles, tècniques que canvien segons l'època històrica i de les que fem un resum. Algunes simplement són elements ornamentals, mentre que d'altres també formen part de la mateixa construcció del moble.

Talla: en alguns casos la decoració incorpora decoració en talla, generalment als capçals dels llits. A vegades els cantells de calaixos estan vogits amb formes ondulants i elements de talla superposats. La talla reproduïx elements de molts tipus, des de geomètrics, vegetals a animals, com les petges en urpa de lleó.

Motllures: realitzades amb diferents tipus de ribots amb els que s'aconsegueixen diferents perfils corbats o rectes que recorren perímetres del moble. Poden ser en relleu fetes directament sobre el moble o aplicades encolades o clavades. Altres són rebaixades en la fusta base, formant galze, xamfrans o buidats del material, com la anomenada "de la ditada", característica d'època isabelina i feta amb gúbia de mitja canya.

Incisió o gravat: poden ser seguides formant un solc o estries fetes amb gúbia o burins. O bé les unglades fetes amb gúbia de mitja canya; o tallant l'entorn per deixar lòbuls o ressalts esfèrics.

Tornejat: utilitzat i documentat a la zona des de l'edat mitjana, com ja hem vist anteriorment. Generalment es tallaven els pilars dels llits, potes de cadires i de calaixeres.

Embotit: encastrat de diferents materials, des d'ós, vori, metalls, tot i que generalment es feia de boix, molt generalitzat a partir del segle XVI i utilitzat principalment en mobles de noguera. Es podia fer en filet de boix, fent un rec a la fusta de base en forma de falca que s'omplia amb el filet de boix encolat, eliminant el que sobresortia amb un ribot o enformador. També s'utilitzava el pinyonet, que es feia d'ós o de boix.

Marqueteria: incrustació de peces més grans de fusta i fent dibuixos. Hi ha una variant en la que s'emboteixen xapes gruixudes de boix d'uns 4-5 mm, que permet gravar detalls amb punxó. Generalment els temes representats són flors, animals o motius geomètrics. La marqueteria en xapa s'utilitza a partir del segle XIX, realitzant motius decoratius amb xapes de diferents fustes que proporcionen colors i textures diferents.

Xapat: generalment amb xapes molt primes de diferents fustes. S'utilitza molt a partir del segle XIX per fer només la cara vista del moble amb fustes més bones que s'encolen sobre la base de fusta senzilla.

Tintat: els tints naturals proporcionaven color extra al moble, a vegades per imitar fustes més bones, dissolen en aigua, oli o alcohol. Entre els de procedència vegetal destaquen el violeta o blau, l'"alizarina o rubia", el carmí de Granza o "cochinilla", la "nogalina", feta amb pellofa de nous i que donava un color marró, la arrel d'"alkanet". A partir del segle XIX pareixen els tints o colorants sintètics extrets del quitrà.

Policromat: s'utilitza en alguns mobles, generalment al tremp o a l'oli a partir del XVIII, sobre una capa base de cola de conill i guix aplicada sobre la fusta. Generalment es pintaven els mobles per imitar fustes bones, per exemple amb pigment negre extret de cremar ossos (negre marfil), o les terres de Cassel, o els verds de coure. També es

policromaven amb motius decoratius diversos, com els capçals de llit d'Olot o els llits pintats imitant marbre o jaspiats.

Daurats: en alguns casos de mobles a partir del segle XVIII porten elements de talla daurats, principalment als llits de capçals policromats. Les fulles d'or s'aplicaven sobre una capa de terra de bol amb aigua i després es polimentava amb una pedra d'àngata.

Acabats: normalment els mobles més senzills no porten cap tipus d'acabat sobre la fusta, únicament els fets amb fustes bones porten una capa de cera animal per protegir la fusta o, a vegades, un vernís fet amb goma laca que és present a partir del segle XVIII.

Aplicacions: de diferents materials sobre la fusta, com les tatxes metàl·liques, llistons, gallons o bossells, sanefes,...de fusta.